

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

**A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara,
a Kultúrdiplomáciai és Civilizációs Kutatások Kutatócsoportjának,
az Integrált Kommunikáció és Médiatudományi Kutatócsoportjának,
valamint a Logisztikai, Üzleti és Gazdaságmódszertani Kutatócsoportjának
kiadványa**

Megújuló társadalom a változások és elvárások tükrében

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, a Kultúrdiplomáciai és Civilizációs Kutatások Kutatócsoportjának, Integrált Kommunikáció és Médiatudományi Kutatócsoportjának, Logisztikai, Üzleti és Gazdaságmódszertani Kutatócsoportjának kiadványa

A szerkesztőbizottság tagjai:

N. Szabó József (a szerkesztőbizottság elnöke)
Galó Miklós
Kerülő Judit
Nádasdi József
Vargáné Bosnyák Ildikó
Béresné Mártha Bernadett
Szakál Zoltán

Tanácsadó testület:

Prof. Jerzy Malec
Prof. Czövek István
Csekéné prof. dr. habil. Jónás Erzsébet
Prof. Gazdag Ferenc
Prof. Körösenyi András
Prof. Nábrádi András
Prof. Rostoványi Zsolt
Habil. Sári Mihály
Prof. Szűcs István
Prof. Tonk Márton

A kiadásért felelős:

Kvancz József
A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Karának Dékánja

A kéziratokat a kozlemenyek@nyf.hu címre várjuk.

ISSN: 2061-3156
ISBN: 978-615-5097-59-2

Szerkesztőség:

Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar
4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 31/b.
Tel.: 42/599-482
HUISS5N

TARTALOMJEGYZÉK

Gondolatok bevezető helyett	5
GAZDASÁGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....	7
Antal Tamás – Kerekes Benedek – Kalmár Imre Centrumnyomozási modell alkalmazása egy állattartó telep esetében	9
Duleba Szabolcs Analytic Hierarchy Process (AHP) alkalmazások a menedzsment tudományok területén.....	17
Egri Imre Kísérlet a geoökonómiai potenciál tényezőinek beazonosítására	29
Fónai Eszter Az Y generáció és a munkaerőpiac: fordizmus vagy gatesizmus?	37
Hollik Csaba Sajátcélú vasúti pályahálózattal rendelkező vállalat vasúti kiszolgálása és logisztikai tevékenysége.....	45
Kádár András A dél-országi régió külkereskedelmi forgalmának alakulása 2002-2011 között	55
Kovács Zoltán – Kerekes Benedek – Kalmár Imre Logisztikai feladatok megoldása számítógépes modellalkotó programok segítségével	67
Kozmáné Petrilla Gréta A regionális innováció és a kreatív kistérségek lehatárolásának gyakorlati tapasztalatai attitűdök	75
Magyar Zoltán Pénzügyi kultúra – Közügy vagy magánügy?	85
Makszim Györgyné Utópia, avagy realitás: a területi különbségek megyei szintű vizsgálata	95
Moskovitsné Tőkés Mónika Fellépés a számlagárakkal szemben: az adóregisztrációs eljárás, a kockázatelemzési eljárás és a fokozott felügyelet.....	105
Nagy Gábor A számvitel környezeti szabályozása	117
Nagy Zsuzsanna Néhány hazai környezeti indikátor alakulása az európai uniós csatlakozás után	129
Perge János Az iparüzési adó ellenőrzésének folyamata és annak változásai 2007-2012. évek között Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának működési tevékenységében.....	141
Sütő Dávid A kiszervezés aspektusai kárpátalján, különös tekintettel az európai uniós országokból származó befektetésekre	155
Szabó Andrea – Béresné Mártha Bernadett Gazdasági ciklusok és a munkanélküliség összefüggései az 5. K-cikluson keresztül.....	165

Szabóné Berta Olga – Szabó Miklós – Szénás Ignác A vidékfejlesztési program keretében kiírt pályázatok vizsgálata és tapasztalatai	175
Szűcs Krisztián Területi potenciálok feltérképezése Dél-Dunántúl agrárgazdaságában	185
Vargáné Bosnyák Ildikó Az egykulcsos jövedelemadó rövid távú hatásai Magyarországon.....	197
Wéber Péter – Bokorné Kitanics Tünde A Szlovák egykulcsos SZJA adaptálásának neuralgikus pontjai.....	207
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEKCIÓ	217
Bácsné Bába Éva Munkaerő-kölcsönzés a szabályozási változások tükrében	219
Barabásné Kárpáti Dóra A kábítószer-fogyasztás családi és társas rizikótényezői.....	225
Berényi László A tudásmenedzsment és a minőségirányítás kapcsolatának elméleti vizsgálata.....	235
Borsodiné Nagy Erika A házasság intézményének védelme az Alaptörvény tükrében	243
Dajnoki Krisztina Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának munkaerőpiaci megítélése ..	251
Fodorné Zagyi Orsolya Tudás és rugalmasság – a foglalkoztathatóság fejlesztési lehetőségei.....	261
Kerülő Judit GOOD START, azaz a „Jó kezdet”. Egy hallgatói elhelyezkedést segítő program megvalósulásának tapasztalatai	271
Kozák Attila A polgári védelem kialakulása Magyarországon a katasztrófavédelem egységes rendszerében	281
Körei László A globális kapitalizmus dimenziója és kritikai interpretációi.....	289
Nagy Edit A Nyíregyházi Főiskola Partnerintézmények Vezetőinek a főiskolai képzéssel kapcsolatos elképzelései	301
Nyilas Orsolya Alacsony képzettség és társadalmi hátrányok – munkaerő-piaci programok tapasztalatai.....	311
NEM LEKTORÁLT TANULMÁNY	323
Cserhalmi Imre Értékválasztás és/vagy érvényesülés, avagy út a diploma után	325

GONDOLATOK BEVEZETŐ HELYETT

A soron következő kari kiadványunk mottója a „**Megújuló társadalom a változások és elvárások tükrében**” címet kapta. Egy gondolat sokszor túlmutat a szavakon, egy-egy emberi és társadalmi problémát is felvet, teszi azt közkincsé, így vállalja fel a tudományos küldetést. De vajon egy tudományos munkának milyen célja és küldetése lehet? A válasz egyszerre összetett és bonyolult, melynek megfejtése ránk vár.

A napjainkban tapasztalható **megújulás**, melyet sokszor **átfogó reformmal** illetnek olyan témákra és területekre koncentrálunk, melyek alapjaiban érintik az egyént, hosszabb távon határozzák meg a hétköznapi életünket. Az Európai Unió soron következő hét éves gazdasági ciklusa eltérő céllal és feladattal koncentrál a „változásra éhes Európára”. Azt már tudjuk, hogy látványos és nagyobb méretű bővítéssel a közösségnek nem kell számolnia, az újabb belépők és csatlakozók száma már csak korlátozott lehet, így a jövőben az egyenlőtlenségek felszámolása, a leghátrányosabb területek felzárkóztatása és a gazdasági stabilitás kérdése, valamint a munkavállalók stabilitása kiemelt prioritással bír a kontinensünkön. A feladat nagy, a kihívás adott, így mindenkinek részt kell vállalnia abban, hogy a jövő sikerét együtt alapozzuk meg. Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy a **megújulás** és a **változás** nem jár feltétlenül együtt, csak társadalmi konszenzussal valósítható meg.

A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara mindig is a gyakorlatorientált tudást, az alkalmazható ismeretek átadását tűzte ki célul, ezért választotta a Kar jelmondatát: „**A tudás, amely összeköt**”. Igen, az ismeretek összekötnek egymással embereket és szervezeteket, kapcsolatokat létesítenek határokon átvéve és nem törődve a térrel és idővel. Mint minden szervezetnek, így nekünk is célunk és feladatunk van: szolgálni a tudományt, segíteni szűkebb és tágabb környezetünket a tudás megismerésére, gyakorlati alkalmazására.

Legújabb kiadványunkban 32 lektorált tanulmányt jelentetünk meg a logisztikai folyamatoktól kezdődően a regionális kutatásokon át a modern vállalkozó- és felhasználóbarát pénzügyi kultúráig, melyben kiemelt hangsúlyt helyezünk a gyakorlati hasznosíthatóságra. A spektrumot tovább szélesítettük és diverzifikáltuk, hiszen a társadalomtudományi szekcióban a munkaerő-kölcsönzés, a tudásmenedzsment, a házassági intézménye is helyet kapott, de részletesen beszámolunk a globális kapitalizmus problémáiról és az alacsony-képzettségűek munkatapasztalatairól is.

Megismerve a kötetben lévő tanulmányokat azt állapíthatjuk meg, hogy a kutatások tovább folynak, a jelenlegi eredmények csak részlegesek. Tudják ezt a szerzők és az olvasók is, így minden mostani, illetve jövőbeni szerzőnk arra biztatunk, hogy a munkájukat ne hagyják abba, azt folytassák, hogy újabb és újabb ismeretekkel gazdagítsák az egyetemes és hazai tudományt. Mi tudjuk és elismerjük, hogy az ő sikerük az a mi sikerünk is, melyben szeretnénk közösen osztozni.

2012. december hava

Kvancz József*
dékán

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Gazdálkodástudományi Intézet, főiskolai tanár, kvanczj@nyf.hu

ANTAL TAMÁS^{*} – KEREKES BENEDEK^{**} – KALMÁR IMRE^{***}
CENTRUMNYOMOZÁSI MODELL ALKALMAZÁSA EGY ÁLLATTARTÓ
TELEP ESETÉBEN

Kulcsszavak: agrárlogisztika, centrumnyomozás, anyagmozgatás optimalizálása

Bevezetés

A gazdasági ágazatok nagyrészt annak köszönhetik a fennmaradásukat, hogy a termelési folyamatokat egyszerűsítették, anyagmozgatási teljesítményigényüket minimalizálták, azaz olyan logisztikai módszereket alkalmaztak, melyek hozzájárultak kiadásaik csökkentéséhez. Ahhoz hogy az agrárlogisztika is versenyképes legyen elengedhetetlen, hogy az iparban jól bevált logisztikai megoldásokat alkalmazza.

A jelen tanulmány célja egy meglévő állattartó telep létesítmény elhelyezésének vizsgálata és ún. koordináták menti centrumkeresés módszerét felhasználva javaslatot tegyen az optimális telepítésre. A centrum megfelelő elhelyezésével a szállítási teljesítmény minimalizálását értük el, ami a termelés hatékonyságának növeléséhez járul hozzá.

Szakirodalmi áttekintés

A mezőgazdaságra jellemző szezonáltság-rendszeresség teljes mértékben befolyásoló hatással bír az alapanyag beszerzésére, a termelésre, a feldolgozásra és szállítási feladatokra. A növénytermesztésben tavasztól ősziig várhatóak a munkacsúcsok, az állattenyésztésben pedig a folyamatos igény figyelhető meg. Ezek mellett az agrárlogisztika számol az olyan kihívásokkal is, mint pl. az élő anyag szállítása klimatizált járművel rövid átfutási idő betartása mellett, a szállítandó termék sokféleségéből (folyékony és szilárd halmazállapotú: ömlesztett, darabos, zsákos kivitelben, illetve törekeny, hőérzékeny, stb.) adódóan a speciális anyagmozgató gépek és csomagolások alkalmazása. Tehát a fentiekből jól kitűnik, hogy fontos az olyan szolgáltató cégek bekapcsolódása a mezőgazdasági ellátási láncba, melyeket az időben lezajló gyors, megfelelő minőségben történő és biztonságos szállítás jellemez.

Az állattartó telepek munkafolyamatai közül kiemelkedő jelentőségű az anyagmozgatás. Egyes felmérések szerint a szállítás az állattartásban történő ráfordítások körülbelül 50-60%-át teszi ki. Ezért az anyagmozgatás és szállítás optimalizálása egyik legfontosabb területe az agrárlogisztikának.

Egy új üzem vagy disztribúciós központ elhelyezésénél mindig fontos kritérium az össz. szállítási teljesítmény minimalizálása. *Prezenszki (2000:361)* szerint a telephelyválasztás stratégiai jelentőségű a vállalatok számára, mert az így nyert előnyök vagy hátrányok hosszú időn keresztül hatással bírnak az adott vállalat gazdasági eredményességére, versenyképességére és piaci helyzetére.

Az anyagáramlási rendszerek kialakításának egyik speciális, a telepítés témakörébe tartozó feladata a centrumkeresés. Gyakori eset, hogy az anyagáramlási rendszert alkotó objektumokat egy helyről kell anyaggal ellátni, vagy az objektumokból egy helyre kell egy vagy több centrumba szállítást végezni. A centrumnyomozási modell alkalmazása során a telephelyet úgy helyezzük el, hogy az anyagmozgatási munka minimális legyen (*Bányai – Cselényi, 2006:121*).

^{*}Nyíregyházi Főiskola, Jármű és Mezőgazdasági Géptani Tanszék, főiskolai adjunktus, antal@nyf.hu

^{**}Nyíregyházi Főiskola, Jármű és Mezőgazdasági Géptani Tanszék, tanszékvezető, egyetemi tanár, kerekesh@nyf.hu

^{***}Nyíregyházi Főiskola, Jármű és Mezőgazdasági Géptani Tanszék, főiskolai tanár, kalmi@nyf.hu

Magyarországon több olyan tudományos mű látott napvilágot és ipari méretekben nyert alkalmazást, ahol valamilyen matematikai úton megoldott centrumkeresési problémát használtak fel. Mindezen példák mutatják, hogy a centrumnyomozás alkalmazása az agrárlogisztikában is felértékelődött. Ezek közül néhányat megemlítenék:

- Bányahulladék kezelésére alkalmas feldolgozómű telepítéseinek kérdései (*Patvaros, 1991:39*).
- Többlépcsős egyfelhasználós beszállítási rendszer kialakítása a közbenső központi raktár optimális elhelyezésével (*Cselényi – Bányainé, 1998:113*).
- Elhasznált mechatronikai termékek újrahasznosításához kapcsolódó gyűjtőhelyek tervezése (*Bányai et al., 2003:145*).
- Az autópálya építéssel párhuzamosan a parkolók szelektív hulladékgyűjtést szolgáló rendszerének bevezetése (*Mang, 2009:16*).
- Biomassza feldolgozó üzem, mint centrum helyének meghatározása és optimális távolsága az alapanyagot biztosító fafeldolgozó üzemektől (*Gubán, 2010:194*).

Telephelytervezésnél használt modellek

Duleba (2010:11) szerint az alábbi távolságfüggvények alkalmazása elérte a megfelelő telephely kiválasztásánál, a legkedvezőbb anyagmozgatási feltételek mellett.

- Egyenes vonalú (Euklideszi) távolság a koordináták alapján (átfogó számítással). A modell alkalmas üzemi telephelytervezésnél, de csővezetékek telepítésénél is bevált módszer. A jelen probléma megoldásában ezt a modellt alkalmazzuk. A célfüggvény vagy az anyagmozgatási teljesítmény az alábbi alakban írható fel (1):

$$Q = \sum_{j=1}^n I_{0j} \sqrt{(x_j - u_0)^2 + (y_j - v_0)^2} \xrightarrow{\min} \quad (1) \quad (\text{Benkő, 2000}),$$

ahol:

Q – az összes szállítási teljesítmény [tm/nap; tkm/nap],

I_{0j} – a centrum és a j -edik objektum közötti anyagáramlási intenzitás (a példában napi egységre lebontva szerepel) [t/nap],

x_j és y_j – a j -edik objektumok (istállók) koordinátái [m],

u_0 és v_0 – a telepítendő centrum optimális helyének koordinátái [m],

n – a centrummal szállítási kapcsolatban lévő istállók száma.

- Rektilineáris (Manhattan) távolság a koordináták alapján (befogók összegeként). Az üzemen belüli telephely-elrendezésnél és úthálózatok megtervezésénél használják ezt a modellt. A célfüggvény (2):

$$Q = \sum_{j=1}^n I_{0j} (|x_j - u_0| + |y_j - v_0|) \xrightarrow{\min} \quad (2) \quad (\text{Duleba, 2010:11})$$

A koordináták súlyozása

A meglévő objektumok koordinátáinak mennyiségi súlyozásával befolyásolható a centrum reális/pontos kijelölése. Ennek tipikus eljárásai a *gravitációs központ-elv* és a *súlyozott pontszám módszer*.

A gravitációs központ-elv esetében az új telep optimális koordinátáit úgy kapjuk meg, hogy a meglévő objektumok súlyozott számtani átlagát vesszük figyelembe. A súlyok a feléjük (tőlük) irányuló anyagáramok lesznek. A szállítási költség arányos a megteendő távolsággal és a

szállítandó tömeggel, ezért az így kapott eredmény azt a pontot jelöli ki, ahol a szállítási teljesítménynek (költségnek) minimuma van.

A súlyozott pontszám módszer alkalmazásának előfeltétele, hogy már találtunk olyan helyeket, amelyek valamilyen szinten alkalmasak lehetnek telephelynek, azaz a mennyiségi és minőségi kritériumoknak legalább egy általunk elvárt minimális szintjét kielégítik. A pontszám módszerrel ki tudjuk választani ezen lehetőségek közül a leginkább megfelelőt. A döntést befolyásoló tényezőkhoz fontosságuk arányában súlyszámot rendelünk, majd az egyes kritériumok kielégítése arányában egy 5 fokozatú skálán osztályozzuk az egyes alternatívákat. A súlyszámok és az osztályzatok szorzatösszege alapján lehet dönteni (a legnagyobb értékű a domináns) a telephelynek leginkább megfelelő területről.

Egykörzetes centrumkeresés szabad telephelyválasztással

A vizsgálat tárgyát képző tehenészeti telep 5,15 hektár nagyságú területen fekszik, az istállók száma hat darab. A telepen található még szociális épület, silótér, bálátároló, tejház és hígtrágya tároló. A rendszeres beszerzés (abráktakarmány, széna, szilázs, premix stb.) mellett a tej elszállítása napi rendszerességgel történik, a hígtrágya pedig a közeli biogáz üzembe kerül, a kívánt igényeknek megfelelő mennyiségben. A jelenlegi állomány létszáma az 1000 tehenet meghaladja. Ebbe beletartozik a szópós borjú, üsző, vemhes üsző és a tehén. A takarmány kiosztása traktoros vontatású keverő-kiosztó kocsival történik. A példában szereplő állattartó telepnek nincs saját takarmánykeverő és tároló üze me, ezért a takarmányt 4,2 km-re levő üzemből (sertéstelep) szállítják, naponta folyamatosan több alkalommal. Ez sajnos nem egyedi eset. Vajon ez a takarmány-kiosztási módszer adja a legkedvezőbb szállítási teljesítményt és költségeket? A feltett kérdés megválaszolásához meg kell határozni egy központi takarmánytároló optimális helyét a telepen, és utána összehasonlítást kell végezni. A feladat megoldása során nem vesszük figyelembe a létesítendő takarmánytároló ürtartalmát, az úthálózat állapotát, az épületek méreteit, a szállítási ütemidőt és sebességet, az anyagmozgató berendezés műszaki állapotát, maximális és minimális terhelhetőségét, illetve egyéb paramétereit (szélesség, hossz). Ezek mellett feltételezzük, hogy a szállítási költség a megtett távolsággal arányos. Az istállók koordinátái és az igények (anyagáramlási intenzitás) ismertek, így a centrum optimális helye meghatározható. Mindezeket figyelembe véve – bár többféle centrumkeresési módszer létezik – az alkalmazható optimalizálási módszer a koordináták menti centrumnyomozás (Jándy, 1959:430). Mivel a létesítendő centrum (tároló) száma egy, ezért a megoldásra váró feladatot egykörzetesnek tekintjük. A telephely variánsok határozottsága szerint beszélhetünk kötött, részben kötött és szabad telephelyekről. Az első két esetben a lehetséges centrumok koordinátái teljesen vagy részben ismertek. A szabad telephelyválasztásnál a rendelkezésre álló területen belül szabadon lehet választani (az objektumok/telephelyek száma és kapacitása adott). A feladat megoldásához az utóbbi telephelyválasztást alkalmazzuk (Benkő, 2000:92).

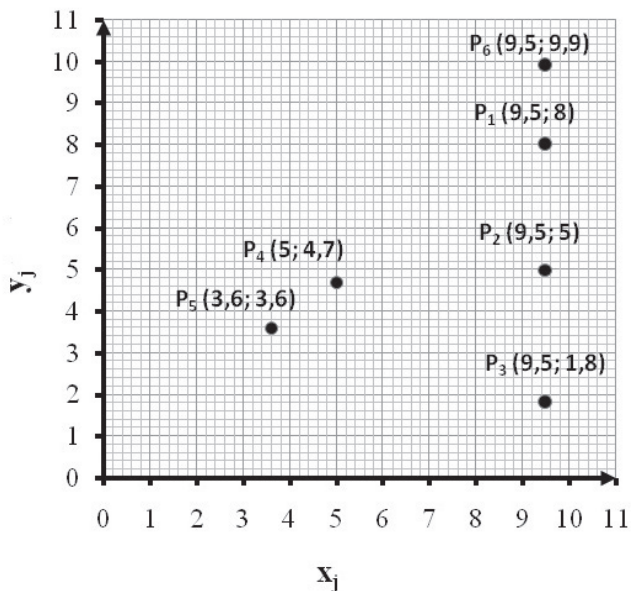
Az optimalás célfüggvénye az anyagmozgatási teljesítmény (1), mely az anyagárammal súlyozott távolságok összegeként határozható meg. A centrumnyomozás során azt a telepítési pontot tekintjük optimálisnak, amelyre az összes szállítási teljesítmény (költség) a legkisebb.

Kutatási eredmények

Az alábbi lépéseket követve határoztuk meg a centrum (takarmánytároló) koordinátáit és az anyagmozgatási teljesítményt.

1. A telepítendő tárolóval szállítási kapcsolatban álló létesítmények (istállók) elrendezési vázlatának megadása és koordináta rendszerben történő felvétele (1. ábra). A számítás

és a koordináta rendszerben való ábrázolás megkönnyítése érdekében M 1:20 méretarányral dolgoztunk. A távolságokat „m”-ben adtuk meg.

1. ábra

Az állattartó telep objektumainak elhelyezkedése a koordináta rendszerben (M 1:20)

Forrás: saját szerkesztés.

2. A létesítmények igényei, azaz az anyagáramlási intenzitások értékeinek táblázatba foglalása (1. táblázat).

1. táblázat

Az objektumok helykoordinátái és igényei

Objektumok (P_j)	Koordináták (x_j, y_j) [m]		Anyagáramlási intenzitás (Q) [t/nap]*
	x_j	y_j	q_j
P_1	9,5	8	9,6
P_2	9,5	5	9,6
P_3	9,5	1,8	9,6
P_4	5	4,7	20,1
P_5	3,6	3,6	10,5
P_6	9,5	9,9	5

$P_1, P_2, \dots, P_6$ – A meglévő objektumok (istállók) helye.

* A telephelyvezető által megadott adatok.

Forrás: saját szerkesztés.

3. Az iterációs képletek (3) segítségével a centrum optimális koordinátáinak fokozatos közelítése, a kiindulópontok ($u_0^{(1)}, v_0^{(1)}$) önkényes felvétele után. A centrum kiindulási helyét célszerű/ajánlott a súlypontban felvenni (4).

(3)

$$u_0^{(k+1)} = \frac{\sum_{j=1}^n I_{0j} x_j / d_{0j}^{(k)}}{\sum_{j=1}^n I_{0j} / d_{0j}^{(k)}}; v_0^{(k+1)} = \frac{\sum_{j=1}^n I_{0j} y_j / d_{0j}^{(k)}}{\sum_{j=1}^n I_{0j} / d_{0j}^{(k)}} \quad (\text{Benkő, 2000}),$$

ahol:

u_0 és v_0 – a telepítendő centrum helyének koordinátái,
 I_{0j} – a centrum és a j -edik objektum közötti anyagáramlási intenzitás,
 x_j és y_j – a j -edik objektumok (istállók) koordinátái,
 d_{0j} – az objektumok (istállók) és a súlyponti/centrum koordináták különbsége,
 n – a telepítendő centrummal szállítási kapcsolatban lévő istállók száma.

(4)

$$x_s = \frac{\sum_{j=1}^n q_j x_j}{\sum_{j=1}^n q_j}; y_s = \frac{\sum_{j=1}^n q_j y_j}{\sum_{j=1}^n q_j} \quad (\text{Benkő, 2000}),$$

ahol:

x_s és y_s – a súlyponti koordináták,
 q_j – a j -edik objektumok (istállók) anyagáramlási intenzitása,
 x_j és y_j – a j -edik objektumok (istállók) koordinátái,
 n – a telepítendő centrummal szállítási kapcsolatban lévő istállók száma.
A számított súlyponti koordináták értékei: $x_s=7.13$, $y_s=5.02$.

4. Az eljárást addig folytatjuk, míg a centrum koordinátáinak értéke a két egymást követő lépésben egy adott tűrésen (5) belül meg nem közelítik egymást.

(5)

$$\left| u_0^{(k+1)} - u_0^{(k)} \right| \leq \varepsilon; \left| v_0^{(k+1)} - v_0^{(k)} \right| \leq \varepsilon \quad (\text{Benkő, 2000}),$$

ahol:

ε – előre meghatározott tetszőlegesen felvett kis érték (esetünkben ez 0.2 – minél kisebb ez a szám, annál pontosabban meghatározható a centrum helye),
 k – a megelőző iterációs lépés sorszáma.

5. Ha a feltételek teljesülnek, akkor az anyagmozgatási teljesítmény (1) számításával zárjuk a feladat megoldását. Amennyiben a feltétel kedvezőtlen, tehát a tűrésen kívül esik, akkor az eljárást folytatjuk, további közelítésre van szükség.

A centrum koordinátái három közelítés után a tűrésen belül helyezkedtek el. A 2. táblázatban összesítettük a koordináták (u_0, v_0) értékeit, illetve a számított anyagmozgatási teljesítményt is feltüntettük. A táblázatban vastagon szedtük a tároló optimális elhelyezkedését és az ahhoz

kapcsolódó anyagmozgatási teljesítményt. A hiteles számítás érdekében a kapott anyagmozgatási teljesítménybe belekalkuláltuk a méretcsökkenés értékét ($\times 20$ – lásd lépések: 1. pont).

2. táblázat

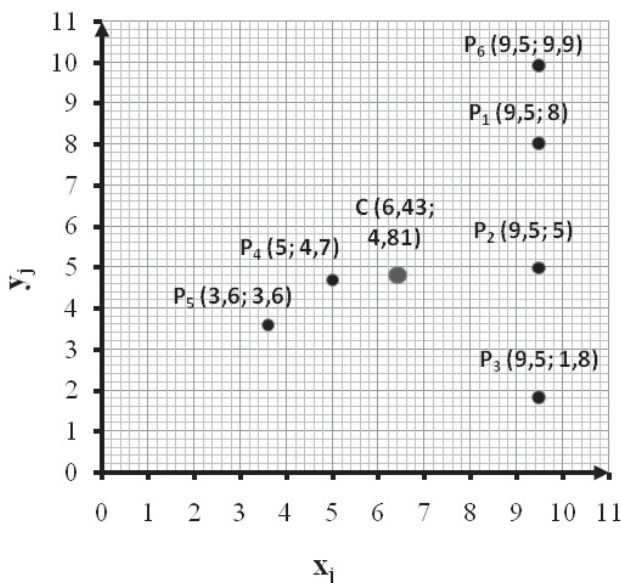
Összefoglaló táblázat

Iterációk száma	A centrum koordinátái		Anyagmozgatás Q [tkm/nap]
	u_0 [m]	v_0 [m]	
1	6,85	4,9	4,11
2	6,62	4,85	4,09
3	6,43	4,81	4,08

Forrás: saját szerkesztés.

A centrum (C) koordinátarendszerben való optimális elhelyezkedését a 2. ábra mutatja.

Az egykörzetes centrumnyomozással kapott anyagmozgatási teljesítményhez való viszonyításként kiszámoltuk az eredeti esetre – takarmánykeverőből szállítják naponta több alkalommal az őrölt takarmányt az állattartó telepre – az anyagmozgatási teljesítményt (Q): 73,62 tkm/nap (az üresjáratok figyelembevétele nélkül).

2. ábra

A centrumnyomozás által meghatározott takarmánytároló helye a telepen

Forrás: saját szerkesztés.

Konklúzió

Az ún. koordináták menti centrumnyomozás módszerével rávilágítottunk, hogy a vizsgálat alá vont állattartó telepen jelentős szállítási költség-megtakarítást érünk el, ha egy takarmánykiosztó az istállók közelébe kerülne kialakításra. A tanulmányban közölt eredmények jól mu-

tatják, hogy a logisztikai adaptációknak van helye a mezőgazdaságban, és az alkalmazásuk által optimalizálhatók az anyagmozgatási folyamatok.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a nem megfelelő helyen kialakított centrumon (takarmánytároló) kívül további nehézséget jelent a tehenészeti telepen a kiegészítő adalék (premix) tároló, silótér, bálátároló és vízvételvezési hely decentralizáltsága. Ez szintén nagy gépi és kézimunkaerőt igényel, ezért lényeges szempont, hogy egymás közelébe helyezzék el azokat. A centrumnyomozás ennek figyelembevétele mellett történt.

Az elvégzett számítás jól szemléltette, hogy matematikai jellegű centrumkeresési modellek nem vesznek figyelembe olyan paramétereket, amelyek a mezőgazdasági anyagmozgatás, gépesítés elengedhetetlen része. Az anyagmozgató rendszer tervezésénél viszont szükséges ezen tényezők számbavétele.

Az anyagmozgatás optimalizálása, centrumkeresés segítségével a jövőben egyre nagyobb fontosságú feladat az állattartó telepek építésénél, felülvizsgálatánál. Az agrárlogisztikai vizsgálatok által már nemcsak egy-egy telep szállítási igényeit mérhetjük fel és szervezhetjük meg, hanem nagyobb méretekben is kiteljesedhet, pl. a termelő telepek optimális elhelyezése a feldolgozó üzemtől, az energiaközponttól a közlekedési útvonal minimalizálása által.

Summary

The aim of the present study to examine the location of storage tank of an existing animal-holding park. Moreover it is an important goal to work out a recommendation for the optimal installation by using of the so-called centre-inquiry method. We have reached a minimal transport performance with the suitable placement of centre (central feed storage), contributing to improvement of production efficiency. The results clearly prove that the logistics adaptations have a place in the husbandry and the material transport processes can be optimized by these applications.

Felhasznált irodalom

1. Bányai T. – Bányainé T. Á. – Cselényi J. – Mang B. – Telek P. (2003): Elhasznált mechatronikai termékek újrahasznosításához kapcsolódó integrált logisztikai gyűjtőrendszer struktúrája és tervezési modellje. *Mechatronika, Anyagtudomány*. Miskolc, Vol. 1. 145-159. pp.
2. Bányai T. – Cselényi J. (2006): Centrumkeresés [In: Cselényi J. és Illés B. (szerk.): Anyagáramlási rendszerek tervezése és irányítása I.]. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc. 121-122. pp., 128-130. pp.
3. Benkő J. (2000): Logisztikai tervezés mezőgazdasági alkalmazásokkal. *Dinasztia Kiadó*, Budapest, 92-99. pp.
4. Cselényi J. – Bányainé T. Á. (1998): „Percre kész” beszállítás közbeni raktárral diszkrét felhasználás esetén. *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka*, Kolozsvár, 113-116. pp.
5. Duleba Sz. (2010): Vállalati logisztika. Tankönyv. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 11. p.
6. Gubán Á. (2010): Biomassza feldolgozó üzemek telepítésének logisztikai célfüggvényei. Válság és megújulás 2009, BGF. 194-210. pp.
7. Jándy G. (1959): Optimális szállítások tervezése. *Közlekedéstudományi Szemle*. Vol. 9., 10. sz. 430-440. pp.
8. Mang B. (2009): A logisztika szerepe a globalizációs folyamatokban. Habilitációs tézisek. Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, 2009. 16. p.
9. Patvaros J. (1991): A természeti környezetet kímélő bányászat feladatai és lehetőségei. *Miskolci Egyetem Közleményei*, Miskolc, I. sorozat, Bányászat. 36. kötet, 1-4. füzet. 39-53. pp.
10. Prezenszki J. (2000): Logisztika II. (Módszerek, eljárások). *Logisztikai Fejlesztési Központ*, Budapest, 361-363. pp., 376-377. pp.

DULEBA SZABOLCS*

ANALYTIC HIERARCHY PROCESS (AHP) ALKALMAZÁSOK A MENEDZSMENT TUDOMÁNYOK TERÜLETÉN**Kulcsszavak:** *AHP, döntéstámogatás, kvantitatív módszerek***Bevezetés**

Ebben a tanulmányban az AHP módszer sokszínű alkalmazási lehetőségeit kívánom bemutatni, elsősorban a logisztika területén, kivétel nélkül saját felállított modellek alapján. A tanulmány újszerűsége nem csak abban rejlik, hogy új területeken alkalmaztam a metódust, de abban is, hogy részletesen bemutatom a modell-alkotás részleteit.

Anyag és módszer

Az AHP-t komplex, vagyis összetett problémák megoldására fejlesztették ki. Ebből következik, hogy az alapkérdésre (például, hogy melyik ajánlatot válasszuk, melyik eszközt szerezzük be, stb.) közvetlenül nagyon nehéz válaszolni, ezért olyan részekre kell bontani, amelyek külön-külön megválaszolása már könnyebb feladat. A végcél mindig az alternatívák közül történő választás. Mivel közvetlenül nem tudunk (vagy még nem akarunk) a lehetőségek közül dönteni, szempontokat állítunk fel, amelyek alapján közvetetten értékeljük az alternatívákat. Amennyiben még bonyolultabb a probléma, a szempontokat is még tovább bontjuk alszempontokra, és ezek alapján értékelünk. A döntésben a különböző szempontok szerint az alternatívákra vonatkozó információk alapján egy végső, kardinális alternatíva-sorrendet tudunk felállítani.

Sokkal könnyebb azonban az értékelés, ha egy bizonyos szempont alapján az egyik választási lehetőséget egy másikhoz viszonyítunk csak, nem pedig az összes lehetséges alternatívához. Azt a legtöbb esetben el lehet dönteni, hogy bizonyos szempontból két alternatíva közül melyik a döntéshozó számára az előnyösebb vagy egyformán előnyösek (ahol nem, ott nem használható az AHP). A módszer tehát sorozatos páros összehasonlításokból áll. Ezeket az összehasonlításokat, hogy áttekinthető rendszerben legyenek, *Saaty (1977)* mátrixokba rendezte, és ezzel megalkotta az AHP matematikai alapját.

Négy lépésben célszerű alkalmazni a metódust:

1. A döntési probléma pontos azonosítása és a hierarchia megalkotása;
2. Elvégezni a döntési elemek közötti páronkénti összehasonlítást;
3. A kritériumok végső súlyának kiszámítása;
4. Megalkotni a végleges kiválasztási folyamatot.

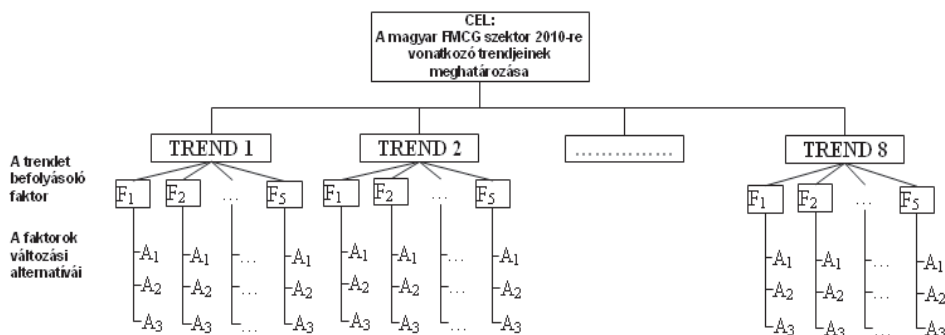
A továbbiakban a különböző problémákra kialakított modelleket mutatom be.

A kutatások eredményei, a felállított AHP modellek*Logisztikai trendek meghatározása*

A 2007-ben lefolytatott kutatás célja az volt, hogy a hazai napi fogyasztási cikkek (FMCG) szektorának logisztikai trendjeit határozzam meg 2010 végére, egyrészt a trendek befolyásoló

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Üzleti Tudományok Intézet, főiskolai docens, duleba@nyf.hu

faktoraira vonatkozóan, másrészt a trendek erősségét is prognosztizáljam. Az 1. lépésben meg kellett alkotnom a logisztikai trendek jelentőségének meghatározására alkalmas szempontfát:

1. ábra

A trendvizsgálatra megalkotott modell

Forrás: saját szerkesztés.

A SULOGRTRA referencia kutatás alapján határoztam meg a 8 vizsgált trendet, az ezeket befolyásoló 5 faktort és a 3 növekedési alternatívát. Az egyes trendekhez természetesen különböző ösztönző tényezők, valamint növekedési lehetőségek tartoztak.

A 2. lépésben olyan összehasonlító mátrixokat konstruáltam, melyekben egyrészt a kitöltő összehasonlította az adott trend befolyásoló tényezőinek fontosságát, másrészt ezen tényezők növekedési alternatíváit. Így indirekt módon kérdezhettem rá a trend jövőbeli fontosságára/intenzitására, valamint fontos információkat szerezhettünk a szakértők által legjelentősebbnek vélt faktorokról.

A következő páros összehasonlítási mátrixokat (1. táblázat) kell megalkotni minden egyes trendre:

1. táblázat

Az egyes trendek faktorainak összehasonlító táblázata

	F ₁	F ₂	...	...	...	F _m
F ₁	a ₁₁	a ₁₂	...	...	...	a _{1m}
F ₂	a ₂₁	a ₂₂	...	...	...	a _{2m}
...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...
F _m	a _{m1}	a _{m2}	...	...	...	a _{mm}

Forrás: saját szerkesztés.

Itt tehát összehasonlítjuk az egyes trendek befolyásoló tényezőinek trendet meghatározó fontosságát (m a faktorok számát jelöli). Kitöltés után tapasztalati páros összehasonlítási mátrixokat kapunk, melyekre igaz a reciprocitás kritériuma, azaz: $(a_{ji}) = (1/a_{ij})$; $a_{ij} > 0$, de már nem igaz – döntő valószínűséggel – a konzisztencia kritériuma, azaz: $(a_{ik}) = (a_{ij} \cdot a_{jk})$.

A konzisztenciát ezért vizsgálni kell (a később bemutatandó CR alapján). A reciprocitásból adódik, hogy a főátló minden eleme: 1.

Ezután megvizsgáljuk minden egyes faktor adott időintervallumra vonatkozó változási alternatíváit. Az m -dik faktorra $m=1, \dots, 5$ (2. táblázat):

2. táblázat

Az m -dik faktor változási alternatíváinak összehasonlítása

F_m	A_1	A_2	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	A_n
A_1	a_{11m}	a_{12m}	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	a_{1nm}
A_2	a_{21m}	a_{22m}	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	a_{2nm}
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
A_n	a_{n1m}	a_{n2m}	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	a_{nnm}

Forrás: saját szerkesztés.

Ezek szintén tapasztalati páros összehasonlítási mátrixok lesznek, ugyanaz érvényes rájuk, amit fent is leírtunk (n az alternatívák számát jelöli).

y számú trendet vizsgálva adott szektorban $y^*(m+1)$ mátrixot kell a döntéshozóknak kitölteniük.

Az $A_1, A_2, \dots, A_n$ a trend változási alternatíváit jelölik. Az alternatívákat szakmai konszenzus és a referencia-kutatás alapján 5%, 12% és 20%-os értékűnek állapítottuk meg a vizsgált intervallumra.

Az $F_1, F_2, \dots, F_m$ a trend befolyásoló tényezőit jelölik. Szintén konszenzus alapján 5 tényezőt állapítottunk meg.

Az $a_{ij} > 0$ $i=1, \dots, m$ és $j=1, \dots, m$ a tapasztalati mátrixok döntéshozó(k) szerinti értékeit a trend befolyásoló faktorainak fontosságára vonatkozóan. Vagyis ezek az értékek a különböző befolyásoló faktorok fontosságait (súlyait) összehasonlító arányszámok. Értékei a következőkben bemutatandó Saaty-féle skála elemei lehetnek.

Az $a_{ijk} > 0$ $i=1, \dots, n$, $j=1, \dots, n$ és $k=1, \dots, m$ jelentik a tapasztalati mátrixok döntéshozó(k) szerinti értékeit adott faktor változási alternatíváira vonatkozóan. Vagyis ezek az értékek a különböző változási alternatívák bekövetkezési esélyeit összehasonlító arányszámok. Szintén a Saaty-skála elemeit vehetik fel.

A döntéshozatal során a döntéshozó a döntési feladat szempont súlyainak meghatározására és az alternatívák minden egyes alszempont (legalacsonyabb szinten lévő szempont) szerinti kiértékelésére megadja a páros összehasonlítás mátrixokat.

A páros összehasonlítás intervallum-skálája (Saaty-féle skála) az AHP módszertanban a következő:

1. egyformán fontos / előnyös;
3. mérsékeltlen fontosabb / előnyösebb;
5. sokkal fontosabb / előnyösebb;
7. nagyon sokkal fontosabb / előnyösebb;
9. rendkívüli mértékben fontosabb / előnyösebb.

A páros összehasonlításnál felhasználhatjuk a 2, 4, 6, 8 közbenső értékeket is.

A mátrixokban csak a főátló fölötti elemeket tölti ki a válaszadó, a reciprokok mátrix tulajdonsága miatt a többi elem megadása automatikus. Amennyiben alárendelt fontosságot tulajdonít az összevetésben adott alternatívának, az:

- 1/3 mérsékeltlen alárendelt,
 1/5 nagymértékben alárendelt,
 1/7 nagyon nagymértékben alárendelt,
 1/9 rendkívüli mértékben alárendelt,

valamint a köztes: 1/2, 1/4, 1/6, 1/8 értékeket írhatja be a kérdőívbe. Újra hangsúlyozzuk, hogy a teljes kitöltés során tapasztalati páros összehasonlítási mátrixokat kapunk, amelyek szinte biztosan nem konzisztensek, de bizonyos határon belül (a később bemutatott CR alapján) következetesnek értékelhetők.

A 3. lépésben kiszámítottam a faktorok növekedési mátrixának sajátvektorait, majd a trend faktormátrixának sajátvektorát, és (1) alapján aggregáltam. A módszer 3 lehetséges összesítő változata (ideális, minősítő, disztributív) közül a disztributív formulát választottam, hiszen így tulajdonképpen az 1 értéket osztjuk meg az alternatívák között. Ezáltal explicit bekövetkezési esélyt tudtam megállapítani, hiszen a 0 és 1 közötti értékek a várható bekövetkezési százalékot reprezentálják.

(1)

$$x_j^D = \sum_{i=1}^m \frac{w_i}{w} \frac{b_{ij}}{\sum_{k=1}^n b_{ik}} = \sum_{i=1}^m \left(\frac{w_i}{w} \frac{1}{\sum_{k=1}^n b_{ik}} \right) b_{ij},$$

ahol

$$j=1 \dots n \text{ és } w = \sum_{i=1}^m w_i,$$

a $w_i > 0$ $i=1, \dots, m$ az i -dik faktor súlyát,

az x_j $j=1, \dots, n$ a keresett végső rangsort adó értékeket jelölik.

(1) azt mutatja, hogy úgy kapjuk meg adott trend kitöltő által preferált növekedési forgatókönyveit, hogy adott faktor növekedési alternatíváira vonatkozó sajátvektor koordinátáit (w_i) beszorozzuk a faktor trendben betöltött súlyával (b_{ij}), majd alternatívák szerint a faktorszorzatokat összeadjuk. Így a három alternatívához hozzá tudunk rendelni egy-egy olyan számot, amely adott alternatíva jövőre vonatkozó bekövetkezési esélyét mutatja a kitöltő szerint. A három alternatívához tartozó szám összege: 1, így ha az egyikhez rendelt szám, pl. 0,6, ez azt jelenti, hogy a kitöltő 60%-os bekövetkezési esélyt tulajdonít ennek az intenzitásnak a trend vonatkozásában.

Ezzel azonban még csak egy szakértő prognózisát kaptuk meg, a módszernek esetünkben viszont csak akkor van értelme, ha több kitöltő választát tudjuk szintetizálni. Ezért a csoportos alkalmazását kell használni az AHP-nek. Ehhez szükséges az egyéni döntéshozók páros összehasonlítási mátrixainak az aggregálása. A kitöltők ugyanolyan indexű elemeit – *Saaty* (1977) alapján – a geometriai közép kiszámításával (2) vonhatjuk össze, azaz:

$$f(y_1, \dots, y_l) = \prod_{k=1}^l y_k^{\frac{1}{l}}, \quad l \geq 2, \quad (y_1, \dots, y_l) \in I^l, \quad (2)$$

ahol

f az összegző-függvény, „ l ” pedig a kitöltők száma.

Az y_i az i -dik kitöltő adott indexű mátrix elemét mutatja.

I^l pedig a pozitív számok halmazát jelenti.

Az így kapott aggregált mátrixnak azonban teljesítenie kell két feltételt: a reciprocitásnak és a pozitív homogenitásnak a kritériumait. A reciprocitásból következik, hogy az aggregált mátrixnak is reciproknak kell lennie. A pozitív homogenitás pedig azt jelenti, hogy ha mindegyik értékelés s -szeresére nő (s pozitív szám), akkor a végeredménynek is s -szeresnek kell lennie. A vizsgálat lefolytatása során mindkét kritérium ellenőrzésre került az aggregált mátrix véletlenszerűen kiválasztott elemeire és minden esetben igazolódott.

A 4. lépésben megalkothatjuk a végleges döntést – kutatásomban a trend-prognosztizációt –, amihez még két mozzanat elengedhetetlen. Egyrészt vizsgálni kell a kitöltések konzisztenciáját, másrészt le kell folytatni az érzékenységvizsgálatot.

A konzisztencia-vizsgálat a (3) alapján történik:

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (3)$$

ahol

$\lambda_{\max}$ a tapasztalati páros összehasonlítás mátrix legnagyobb sajátértéke és n a páros összehasonlítás mátrix sorainak a száma. A következtetlenségi indexek átlagos értékeit véletlenszerűen generált (nagy valószínűséggel inkonzisztens) páros összehasonlítás mátrixok segítségével határozzuk meg minden n esetére, és ezeket RI -vel jelöljük. A következtetlenségi hányadosot, amit CR jelöl, a két index hányadosaként kapjuk meg (4), azaz

$$CR = \frac{CI}{RI}. \quad (4)$$

Bizonyítható (*Rapcsák, 2007*), hogy pozitív reciproknak mátrixokra $\lambda_{\max} \geq n$, ezért a következtetlenségi hányados értéke nem negatív szám. A következtetlenségi hányados értékeit az AHP módszert alkalmazó Expert Choice (EC) szoftver készítői akkor tartják jónak, ha az értéke kisebb, mint 0.1. Más megközelítést is alkalmaznak a módszer kapcsán, de a 10%-os kritérium alkalmazása volt célszerű a kutatásunkban az elemzéshez használt szoftver miatt.

A számításokat az „Expert Choice 8.0” nevű döntéstámogató szoftver segítségével végeztem el. Az eredményeket mutatja a 3. táblázat.

3. táblázat

A trendprognózis eredményei

Trendek	Szcenáriók	Intenzitásnövekedés			Bekövetkezési esély		
		alacsony	közepes	magas	alacsony	közepes	magas
Átrakási rendszerek		2%	7%	12%	0,207	0,103	0,69
Térben koncentrált termelés		2%	6%	10%	0,165	0,472	0,363
Térben koncentrált készletezés		5%	8%	10%	0,261	0,655	0,085
Napon belüli szállítások		5%	10%	15%	0,124	0,485	0,391
Ellátó bázis racionalizálása		2%	7%	12%	0,188	0,591	0,221
Közvetlen szállítások		-5%	-8%	-11%	0,272	0,568	0,16
Időmegtakarítási elvek		5%	12%	20%	0,144	0,491	0,364
Inverz logisztika		5%	10%	15%	0,152	0,334	0,514

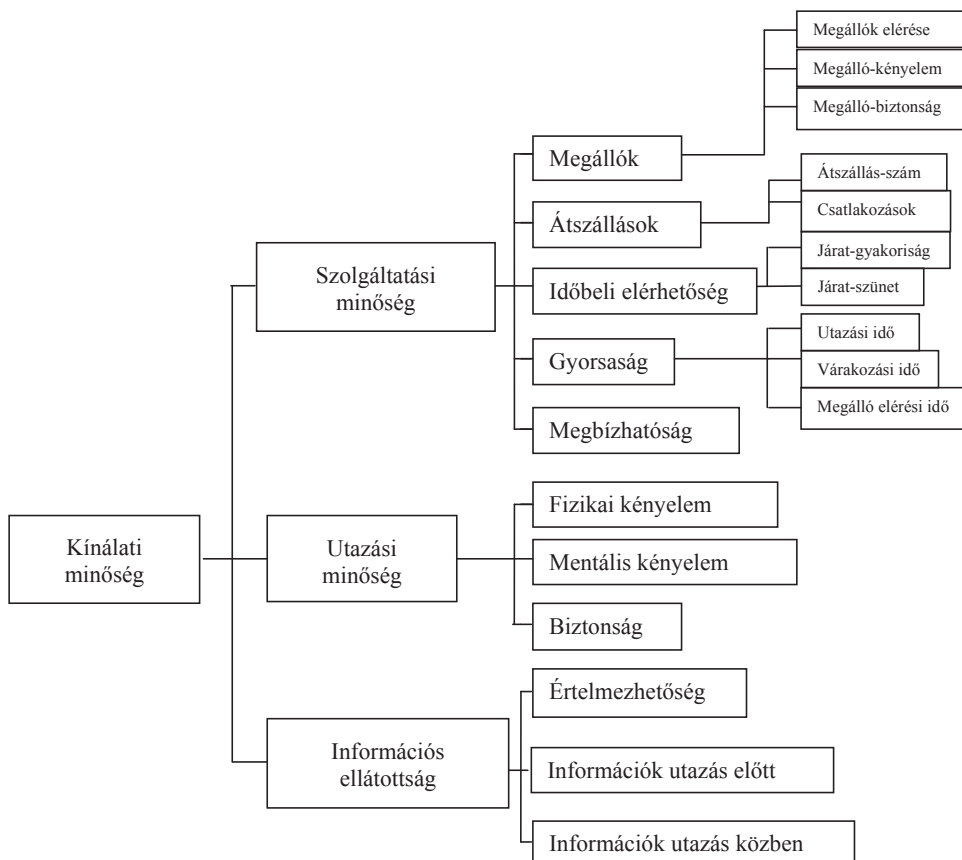
Forrás: saját szerkesztés.

Egy közlekedési rendszer kínálati elemeinek értékelése AHP-val

A következő célokat fogalmaztuk meg a japán kollégáimmal folytatott, egy városi közforgalmú közlekedési rendszert vizsgáló kutatásban:

- egy világos és rendszerezett képet kell kapni a buszközlekedés kínálati minőségéről;
- statikus és dinamikus megközelítésben is vizsgálni kell a színvonalat;
- elemezni kell a fejlesztési lehetőségeket a gyakorlatban is (kutatásunkban lehetőségünk nyílt Yurionho város közforgalmú közlekedési rendszerére alkalmazni a felállított modellt);
- szintetizálni kell 3 különböző megközelítést: az állam, a közforgalmú közlekedési vállalat és az utasok véleményét;
- felállítani egy olyan operációkutatási modellt, amelyet alkalmazni lehet tetszőleges város busz- (közforgalmú-) közlekedési rendszerére és a jelenlegi állapot, valamint a fejlesztési lehetőségek elemzésére egyaránt alkalmas;
- a modellel a különböző fejlesztési forgatókönyvek is értékelhetővé válnak, így közvetlen tanácsadásra is alkalmas.

Az első pont teljesítéséhez az alábbi hierarchikus modellt készítettük el (2. ábra).

2. ábra

A közforgalmú közlekedés kínálati minőségének hierarchikus felépítése

Forrás: saját szerkesztés.

A közforgalmú közlekedés kínálatának illetően felbontása bármilyen kihasználtságú és bármilyen fejlettségű közlekedési rendszerek esetében használható. Mivel kutatásunk egy olyan japán városra vonatkozott, ahol igen kevésbé használták a buszközlekedést, az ülőhely-biztosítás szempontját kihagyhattuk a kínálat elemeiből, bár implicit módon az utazás fizikai kényelmében benne rejlik.

Fontos kiemelni, hogy láthatólag 3 hierarchia szintre bomlik a kínálat struktúrája. Az első szintet alkotja a szolgáltatási minőség, az utazási minőség, valamint az információs ellátottság. A második szinten a szolgáltatási minőséghez 5, az utazásihoz 3, az információs ellátottsághoz szintén 3 tényező kötődik. A harmadik szinten a megálló szempontjához 3, az átszállásokhoz 2, az időbeli elérhetőséghez szintén 2, a gyorsasághoz pedig 3 szempont kötődik.

A fenti modell pontozásos formában közvetlenül használható a buszközlekedés kínálatának statikus állapotban történő elemzésére. 1-10-es skálán lehet értékelni minden elemet, lehet a

hierarchia szerint kumulálni a kapott eredményeket, vagy önmagukban értékelni. Mindhárom szereplő (állam, vállalat, utasok) képviselőivel reprezentatív módon ki kell tölteni az egyes szempontokból készített kérdőívet, lehetőleg az ábra bemutatásával, a könnyebb érthetőség kedvéért.

Összesen 8 mátrixot konstruáltunk a 2. ábra hierarchikus struktúrája alapján.

Az első szintre egy 3x3-as mátrixot.

A második szintre egy 5x5-ös és két 3x3-as mátrixot.

A harmadik szintre két 3x3-as és két 2x2-es mátrixot.

Az eredmények a 4. táblázatban láthatóak. A rendszer elemei mellett azok a súlyok vannak feltüntetve, melyek reprezentálják az egyes kitöltői csoportok fejlesztési preferenciáit. Az utasok csoportja esetében például az 1. szint elemeinél leginkább a szolgáltatási minőség javítását preferálják (45,6%-ban), legkevésbé pedig az utazás minőségének javítását (21%-ban).

4. táblázat

**A vizsgált közlekedési rendszer (Yurihonjo) elemeinek fejlesztési fontossága
a kitöltő-csoportok szerint**

	Utasok			Állami szakértők:			Vállalat képviselői	
1	Szolg. minőség	0.456	1	Szolg. minőség	0.724	1	Szolg. minőség	0.714
2	Információs m.	0.335	2	Információs m.	0.193	2	Utazás minősége	0.143
3	Utazás minősége	0.21	3	Utazás minősége	0.083	2	Információs m.	0.143
Második szint:			Második szint:			Második szint:		
1	Megállók	0.147	1	Megállók	0.279	1	Idő elérh.	0.262
2	Info u.közb.	0.131	2	Átszállások	0.279	2	Gyorsaság	0.24
3	Idő elérh.	0.122	3	Info u.e.	0.122	3	Megállók	0.114
3	Értelmez.	0.122	4	Idő elérh.	0.073	4	Fiz. Kény.	0.09
5	Átszállások	0.108	4	Megbízhatóság	0.073	5	Értelmez.	0.06
6	Gyorsaság	0.094	6	Biztonság	0.059	5	Info u.közb.	0.06
7	Mentális kény.	0.093	7	Info u. közb.	0.05	7	Átszállások	0.048
8	Biztonság	0.084	8	Gyorsaság	0.023	7	Megbízhatóság	0.048
9	,10,11: Infoue,Megb,Fiz.		9	,10,11: Ért,Ment,Fiz.		9	,10,11: Ment,Infoue,Bizt	
Harmadik szint:			Harmadik szint:			Harmadik szint:		
1	J.gyakoriság	0.092	1	Átszállás	0.209	1	J.gyakoriság	0.196
2	Meg.elér.	0.071	2	Meg.elér.	0.12	2	Utazási idő	0.103
3	Átszállás	0.058	3	Comfort stops	0.12	3	Meg.elér.idő	0.103
4	Utazási idő	0.053	4	Csatlakozás	0.07	4	J.szünet	0.066
5	Csatlakozás	0.05	5	J.szünet	0.055	5	M.bizt.	0.049
6	M.kény.	0.04	6	M.bizt.	0.039	5	M.kény.	0.049
7	M.bizt.	0.037	7	J.gyakoriság	0.018	7	Várakozási idő	0.034
8	J.szünet	0.03	8	Várakozási idő	0.013	8	Átszállás	0.024
9	Meg.elér.idő	0.025	9	Utazási idő	0.007	8	Csatlakozás	0.024
10	Várakozási idő	0.016	10	Meg.elér.idő	0.003	10	Meg.elér.	0.016

Forrás: saját szerkesztés.

Az AHP alkalmazási modellje beszállítók kiválasztására

Ennél a kutatásnál az elsődleges célom az volt, hogy kialakítsak egy általánosan használható, beszállítókat különböző szempontok alapján, integráltan értékelő AHP modellt. A modell tesztelése további kutatások tárgya.

1. Lépés:

A problémánál két szintet különböztethetünk meg. A hierarchiában felül elhelyezkedő szint javaslatom szerint 5 kritériumból célszerű, hogy álljon. Lehetséges más csoportosítás, valamint más értékelési szempont figyelembevétele is, ezt a döntéshozók korrigálhatják. A javasolt elsődleges tényezők: szállítás, raktározás és készletezés, szolgáltatási szint és minőség, költségek szintje, valamint az alkalmazott technológia. Az első két kritérium magába foglalja a logisztikai alaptevékenységeket (**R**akodás, **S**zállítás, **T**árolás) mindegyikét, a harmadik ezek minőségi követelményeit tartalmazza, a negyedik a gazdasági, vagyis a költségvonzatokat, az ötödik pedig az alkalmazott műszaki, technológiai jellemzőket tömöríti.

A második szinten ezeknek a kritériumoknak az alszempontjai helyezkednek el, vagyis azok a tényezők, amelyek leginkább befolyásolják az öt kritérium megfelelőségét a döntéshozó számára. A szállításnál: időre szállítás(SZ1), könyvelési és számlázási pontosság(SZ2), illetve a járművek állapota(SZ3), valamint a fel-lerakodás(SZ4). A raktározás és készletezésnél: rendelés-feldolgozás folyamatának jellemzői(R1), rendelések teljesítésének pontossága(R2), időben történő betárolás(R3), időben történő kitárolás(R4), a készletezés helyes menedzselése(R5). Szolgáltatási szint és minőség: eszközök elérhetősége(M1), problémamegoldó képesség(M2), a szállítási és raktározási szolgáltatás minősége(M3), a szolgáltató pénzügyi stabilitása(M4), hírnév(M5), valamint a globális működésre való alkalmasság(M6). A költségek: a szállítási egységre jutó (fajlagos) költség(K1), tárolási egységre jutó raktárköltség(K2), szolgáltatási költség(K3), valamint az alkalmazással járó költségsökkenés(K4). Az alkalmazott technológia: nyomkövető rendszerek alkalmazása (tracking and tracing)(T1), elektronikus adatcsere (EDI)(T2), Internet és e-kereskedelem(T3), folyamatfejlesztés(T4), illetve technológiafejlesztés(T5).

2. Lépés:

A döntési tényezők páronkénti összehasonlításának elvégzése a lehetséges szolgáltatókra vonatkoztatva. A hierarchia felállítását követően a döntési komponensek egymáshoz viszonyított fontosságának megállapításához olyan kérdőívet kell készíteni, amely a döntéshozó(k) preferenciáira kérdez rá. Egy jellemző kérdés: Ön mennyivel értékeli jobbnak a szállítási teljesítmény tekintetében a B1-es szolgáltatót a B2-esnél az összes szállításra vonatkozó kritériumot figyelembe véve? A döntéshozó Saaty táblázata alapján numerikusan válaszol, amennyiben a B2-es szolgáltató számára jobb megítélés alá esik, mint a B1-es, a skála számainak reciprokával válaszol. Vagyis, ha a fenti kérdésre a válasz 1/7, ez azt jelenti, hogy a megkérdezett személy sokkal jobbnak értékeli a B2-vel jelölt szolgáltatót a B1-esnél a szállítás szempontjából.

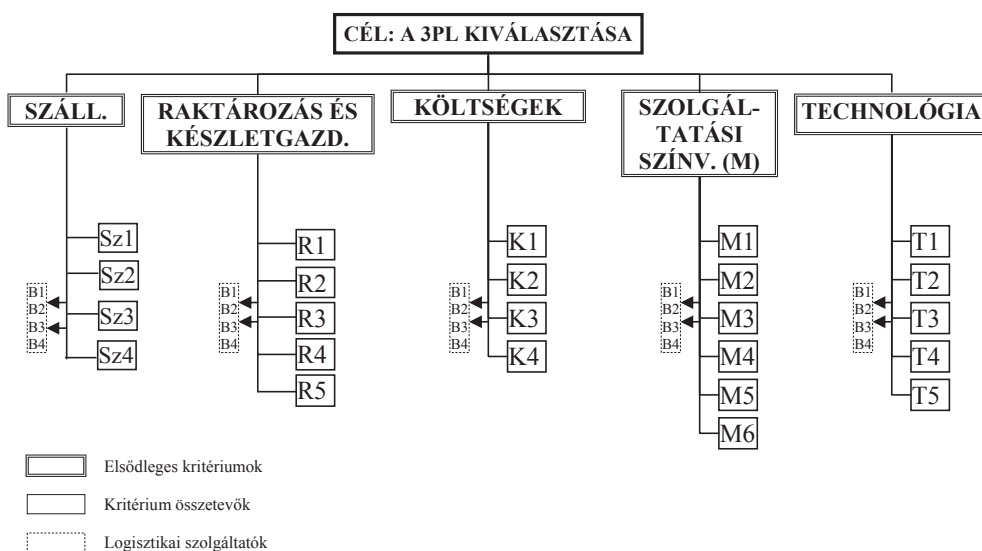
Ezeket a kérdéseket minden alszempont összes szolgáltató párjára fel kell tenni.

3. Lépés:

Miután elvégeztük az összehasonlításokat, az adatokat mátrixokba tömörítjük, melyeknek sorai és oszlopai az egyes logisztikai szolgáltatók, a beírt számok pedig az egymáshoz viszonyított értékelésük adott logisztikai teljesítmény szempontjából. A mátrixok sajátértékeinek és sajátvektorainak kiszámítása alapján végezhetjük el az elsődleges kritériumok szerinti külön-külön értékelést. Mivel 5 elsődleges tényezőt azonosítottunk, ezért 5 mátrixot kell készítenünk, minden egyes tényezőre egyet-egyet.

4. Lépés:

Az egyes kritériumok végső súlya alapján elvégezhetjük a 3PL vállalatok kiválasztási folyamatának utolsó fázisát. Ehhez szükség van még az elsődleges tényezők végső döntést befolyásoló súlyának kiszámítására, amelyet szintén páronkénti összehasonlítással kaphatunk meg. Ekkor a mátrixban a kritériumok egymáshoz képesti fontosságára kérdezzük rá. Például: a döntéshozó mennyivel tartja fontosabbnak a költségek tényezőjét a szállítási teljesítmény tényezőjénél? A válaszok a már fent ismertetett numerikus skála alapján lehetségesek itt is. Az így megkapott sajátvektor egyes értékei mutatják azt meg, hogy az egyes kritériumok százalékosan milyen fontossággal bírnak a döntéshozók számára. Ezeket az értékeket be kell szorozni az egyes kritériumok alapján összehasonlított szolgáltatói számokkal, így kijön az egyes szolgáltatók végső értékelése. Így elvégezhetjük a leginkább megfelelő logisztikai szolgáltató azonosítását. A 3. ábra a komplex értékelést mutatja be.

3. ábra

A logisztikai szolgáltatók komplex értékelése AHP módszerrel

Forrás: saját szerkesztés.

Következtetések, az eredmények összefoglalása

1. Az AHP-módszer alkalmazható logisztikai trendek meghatározására. Ez a megállapítás a nemzetközi szakirodalomban sem bírt eddig precedenssel, bár az Európai Unió SULOGRATRA kutatási programja utalt a módszer ilyen célú alkalmazására. A részletes modellt, valamint az eljárást azonban nem közölték, így saját modellt kellett felállítanom, valamint ez alapján egy felmérést is készíteni. PHD értekezésem is ennek a modell-alkotási, valamint tesztelési lépéseinek bemutatásából állt. Az azóta eltelt időben a modellt tökéletesítettem, egy új indexálással pontosabbá tettem és a hazai FMCG-szektor logisztikai trendjeire vonatkozó következtetéseit publikáltam. A felmérést szakértői kérdőíves megkérdezéssel folytattam le. A kapott adatokat az Expert Choice

11.0 szoftverrel értékeltem ki. Az előrejelzés – szakértők utólagos megkérdezése alapján – főbb megállapításaiban helytálló volt, ami a modell alkalmazhatóságát bizonyítja. Legnagyobb előnye az AHP-nak ebben a felhasználásban az, hogy segítségével az egyes változási alternatívákhoz valószínűségeket is tudunk rendelni, a kitöltő szakemberek indirekt válaszadásával. Az eredmények hasznosíthatóak bármely piaci szereplő számára, egyrészt a logisztikai folyamatok pontosabb ismeretét segítik, másrészt ezen folyamatok valamely időhorizontra vonatkozó változásait is előrejelzik. Mivel a válaszadások konzisztenciáját is vizsgálja a módszer, az önellentmondást tartalmazó válaszok kiszekelődnek. A kapott eredmények tehát logikus, hierarchikus rendszerben értelmezhetők. A modell régió- és szektorfüggetlen, azaz tetszőlegesen alkalmazható bármely földrajzi területen és ágazatban. A kérdőívek viszonylagos bonyolultsága miatt ajánlatos szakértői mintát használni, fogyasztói megkérdezésekre ez az eljárás nem alkalmazható megfelelő hatékonysággal. A vizsgálat legfontosabb megállapítása a magyar FMCG-szektorral kapcsolatban az, hogy különösen két erős logisztikai trend dominál 2010-ben: az átrakó-transzformációs rendszerek fokozott felhasználása, valamint a készletezés térbeli koncentrációjának fokozódása.

2. A közösségi közlekedési rendszerek kínálati elemeit is eredményesen lehet értékelni az AHP által. Erre a problémára is saját modellt kellett alkotni, amely azonban általánosan alkalmazható tetszőleges közlekedési rendszerre, bárhol a világon. A felállított hierarchia a közösségi buszközlekedésre vonatkozik (ezt a Japán Yurijonjo város buszhálózatán a gyakorlatban is alkalmam volt tesztelni), azonban kötött-pályás alkalmazása is elképzelhető, néhány elem cseréjével. Ebben az alkalmazásban már kezelhető a nagy, felhasználói minta is, hiszen a keresleti oldalon az utasok állnak a közösségi közlekedésben, ezért meg kellett oldani a nagy mintához kapcsolódó problémákat. Módosított kitöltői skálát alkalmaztam (két japán kollégával együttműködésben) emiatt, valamint lineáris programozással megoldottuk a hiányosan kitöltött kérdőívek értelmezésének problémáját. A kutatás során Yurijonjo japán város buszközlekedésének fejlesztési alternatíváit értékeltük. Vélemény-szintézist alakítottunk ki (a Saaty-féle geometriai közép módszerével) a közlekedés három nagy szereplője között: az utasok, a közlekedési vállalat és a fenntartó, azaz az önkormányzat döntéshozói között. A válaszok értékelésekor a keresleti oldal jellemzően a szolgáltatási minőség emelését (pl. a megálló könnyebb elérhetősége, stb.) preferálta, míg tipikusan a közlekedési vállalat menedzserei az utazási minőség (új buszok beszerzése, stb.) emelését hitték az utasszám-növelés kulcsának. A modell tehát nagy segítséget nyújtott a döntéshozóknak abban, hogy a fejlesztésre szánt pénzeket a rendszer olyan elemeinek javítására fordítsák, amelyek találkoznak az utasok igényeivel. Elsősorban a megállók áthelyezését javasoltuk a közlekedési vállalatnak, erre részletes tervet is kidolgoztunk.
3. A logisztika egy más fontos területére is adaptálható az AHP. A beszállítók kiválasztásának problémája egy ismert beszerzési döntés a vállalati gyakorlatban. A döntésben kvalitatív és kvantitatív (vagy kvantifikálható) elemek együttes figyelembevételére van szükség, ezért a hagyományos döntéstámogató módszerek csak korlátozottan alkalmazhatóak. Az AHP legnagyobb előnye ebben az esetben az, hogy képes együttesen kezelni a kvalitatív és kvantitatív elemeit a döntésnek. Az eljárás lefuttatásával kardinális sorrend állítható fel a beszállítók között a beszerzési menedzserek értékelései alapján. A kutatásom újdonsága a felállított modell, valamint az eljárás lépéseinek részletes bemutatása, melyet a gyakorlati vállalati döntéshozatal is követhet. A hierarchia szempontjai általánosan alkalmazhatóak bármely piaci szereplő által, bár bővíthetők is, illetve a lényegtelen szempontok elhagyhatóak indokolt esetekben.

Summary

In the current study, the several application possibilities of the AHP method are introduced, based on – without exception – own created models. The novelty of the study is embodied not only in applying the method on new areas, but also to describe the modeling procedure in detail.

Felhasznált irodalom

1. Duleba Sz. (2006): A közép- és felsővezetői döntéseket támogató AHP módszer, és alkalmazása logisztikai szolgáltatók kiválasztására. Vezetéstudomány. XXXVII. évf. 9. sz. ISSN 0133-0179, 56-60. pp.
2. Duleba Sz. (2009): Az AHP módszer egy lehetséges alkalmazása trendek előrejelzésére. Sigma. XL. évf. 3-4 sz. ISSN 0039-8128, 157-170. pp.
3. Duleba Sz. (2010): Egy AHP-modell a városi buszközlekedés szolgáltatási színvonalának elemzésére. Városi Közlekedés. L. évf. 6. sz. ISSN 0133-0314, 371-375. pp.
4. Duleba Sz. (2011): A gazdasági növekedés előrejelzése egy AHP-moddellel. Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények. III. évf. 1. sz. ISSN 2061-3156, 49-65. pp.
5. Rapcsák T. (2007): Többszempontú döntési problémák. Egyetemi jegyzet, Budapesti Corvinus Egyetem MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutató Intézetébe kihelyezett Gazdasági Döntések Tanszék, Budapest, 21-37. pp.
6. Saaty, T. L. (1977): A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures. In: Journal of Mathematical Psychology, 15, pp. 234-281.

EGRI IMRE*

KÍSÉRLET A GEOÖKONÓMIAI POTENCIÁL TÉNYEZŐINEK BEAZONOSÍTÁSÁRA

Kulcsszavak: gazdasági potenciál, geoökonómia, erőforrások, gazdasági és logisztikai szolgáltatások, emberi erőforrás, szervezethez, integráció

Bevezetés

Ahhoz, hogy egy régió gazdaságfejlesztési lehetőségeit feltárjuk, illetve gazdaságfejlesztési terveit elkészítsük, szükséges ezen régió gazdasági lehetőségeinek beazonosítása (Egri – Veress – Filepné, 1996). A gazdaságfejlesztési lehetőségek különféle objektív, szubjektív, politikai és fejlettségbeli tényezőktől függenek. Ezen tényezők jelentős részét, a gazdaságföldrajz tudománya évszázadok óta jól körülírta, és ezek jelenleg is a gazdaságfejlesztési alaptényezők között szerepelnek. Jelentősen változtak azonban a gazdaságfejlesztés piaci, társadalmi és tudásbeli tényezői. Amíg a jövedelemtermelés fő forrása az ókorban a rabszolga, a középkorban a föld, az ipari forradalom után az ipar. Jelenleg a posztindusztriális társadalmakban a szolgáltatások, és egyre inkább meghatározó már jelenleg is és a jövőben, a tudás (Kondratyev szerint e tényezők egymás utánisága egy sajátos ciklust, ciklusrendszert eredményez.). Ahhoz, hogy e „Kondratyev-ciklusokat” modellezni tudjunk, szükséges a növekedési források beazonosítása, kvázi számszerűsítése. A gazdaságfejlesztési stratégiákban jelenleg használt GDP, GNP, NNP, NDP, NEW (Haines, 1980), illetve a különféle hitelképességi mutatók múlt idejű, illetve jelen idejű statikus és részben dinamikus mutatók (Nellis – Parker, 1997). A jövőbeni lehetőségeket a flow mutatókból lehetne tovább vinni. Erre jelenleg nincsenek mutatók. A vázlatos dolgozat egy ilyen lehetséges mutató beazonosítására tesz kísérletet. A dolgozat várhatóan vitát vált ki, hiszen egy eddig nem feltárt jövőbeni tényezőt kutat, amely a jelenlegi gazdasági válságban is a lineáris jövőkép feloldásában is szerepet játszhat. Ehhez néhány tényezőt vázol fel a dolgozat, „gondolatébresztőként”.

A geoökonómiai potenciál hagyományos tényezői (GP – geography potencial)

A geoökonómiai potenciálnak, elfogadott meghatározása eddig nem volt. Vélhetően ebben szerepet kell, hogy játszanak a földrajzi tényezők, a gazdaság egyes szektorainak fejlettsége, az emberi tényezők, az ide kapcsolódó tudás és informális tényezők, a modern gazdaság strukturális tényezői, az ebben elfoglalt hely. A mutató, jellegét tekintve flow, folyamatmutató kell, hogy legyen, másrészt olyan tartalmi elemeket szükséges, hogy tartalmazzon, amelyek objektíve mérhetők, tartósak, számszerűsíthetők és összehasonlíthatók más régió hasonló mutatóival. A szubjektívnek látszó mutató, tartalmi elemei alapján válhat használhatóvá egy gazdaságfejlesztési terv vagy koncepció megalkotásakor. Ilyen koncepciók az Európai Unió hét éves fejlesztési programjai, a Nemzeti Fejlesztési Tervek, a régiófejlesztési programok, az integrált város- és területfejlesztési stratégiák.

Természeti erőforrások (N – natural resources)

A természeti erőforrások előfordulása nem egyenletes, így egyes országok, régiók ezen erőforrások birtokában különleges előnyökre tesznek szert. Így régebben a bányászat, a korabeli nehézipari alapja, napjainkban a gáz- és olajforrások, mint az energia alapja különös előnyöket biztosítanak birtokosaiknak. Ezen erőforrások azonban kimeríthetők, másrészt az általuk biztosított előny csak egy-egy Kondratyev-cikluson belül érvényes. Ha az illető országban

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Üzleti Tudományok Intézet, mb.intezetvezető, főiskolai tanár, egri@nyf.hu

vagy régióban erre alapozva nem tudják a jövőbeli fejlődési forrásokat kifejleszteni, akár le is maradhatnak (rozsdáövezetek) (Blahó, 2002).

Energiaforrások (E – energy potencial)

A gazdaság fejlődéséhez nélkülözhetetlen az energiaellátás. A természeti erőforrásokkal való ellátottságban, legfőbb különbség az energiaforrásokban van az országok között. Az abszolút előnyök itt érhetők leginkább tetten. Ezért indokolt az energiaforrásokat, illetve azokkal való ellátottságot külön számszerűsíteni. Az utóbbi évtizedekben, a klasszikus energiaforrások mellé felzárkóztak a jórészt tudásalapon működő atomenergia források, illetve a fenntartható fejlődés eredményeként az ún. megújuló energiaforrások. Az Európai Unió legújabb kutatási projektjei ez irányban tesznek lépéseket. A kutatásokat Magyarország számára, a megújuló termálenergia irányában is ki kell terjesztenünk. Erre külön mutató jelenleg még nincs (Szen-tes, 1999).

Mezőgazdaság fejlettsége (A – agrarian potencial)

A mezőgazdaság, hagyományos alapja a gazdasági növekedésnek. Szerkezetét tekintve azonban a jövedelmezősége, az alaptervekenységet tekintve folyamatosan csökken (agrárrolló), ez ellen a mezőgazdaság „élelmiszergazdasággá” szerveződik át, amelyre már az ipari jövedelmezőség jellemző. Ez tartalmazza az élelmiszeripart, a kutatásfejlesztést és a forgalmazást is. Azok az országok tudnak jól támaszkodni az élelmiszergazdaságra növekedési potenciálként, amelyek a teljes vertikumot birtokolják (Nyugat-Európa, USA). Akik csak az alapanyagot termelik, a relatíve alacsony árak miatt, a növekedéshez nem tudnak elegendő forrást szerezni. Annál inkább támaszkodhatnak a gazdaság ezen szektorára, minél inkább ipari, illetve tudás intenzív. Az emberiség jövőképét tekintve az élelmiszergazdaság meghatározó, mivel a világ népessége exponenciálisan növekedik, másrészt az élelmiszer tőzsdei terméké vált. Már jelenleg is működnek élelmiszergazdasági előrejelzések, ezek azonban rövid távúak és legtöbbször éghajlati tényezőkön alapulnak. Szükséges, hogy e legrégebbi gazdasági ágazat is rendelkezzen közép- és hosszútávú objektív mutatókkal (George, 2009).

Iparosodottság (I – industrial potencial)

Az ipar fejlettsége (Kossuth: „Ipar nélkül az ország félkarú óriás”) napjainkban is egy-egy régió vagy ország fejlettségének mutatója. Az ún. ipari országok, ma is a fejlett országok vezetői. Az ipar struktúrája azonban attól függően, hogy mennyire tudásintenzív, más-más jövedelmezőséget eredményez. A legújabb iparágak a tudásgazdaságon alapulnak, így a géntechnológia, a mechatronika, az informatika, a legfejlettebb országokban húzóiparágak. Ahol ez a megújulás elmaradt „rozsdáövezetek” jöttek létre, válsággócok alakultak ki. A modern ipar, a modern szervezési kultúrával, nemzetközi menedzsment kultúrával a legfontosabb integrátor, húzóágazat. Azok az országok, amelyek nem támaszkodnak az iparra, és olyan gazdaságot építenek ki, amelyekben csak szolgáltatások vannak, kiszolgáltatottak, nagyon könnyen „váltságáldozatokká” válhatnak. Az élelmiszergazdaság és a modern ipar az a bázis, amelyre a modern szolgáltatások támaszkodhatnak (Korten, 1996; Begg – Fisher – Dornbush, 1994).

Szolgáltatások fejlettsége (SE – service potencial)

Egy-egy régió rendelkezhet fejlettségét determináló szolgáltatási palettával. Így a kereskedelem, a kapcsolódó pénzügyi szolgáltatások, vagy a hagyományos logisztikai szolgáltatások történelmi távlatokban is meghatározzák egy-egy régió tartós fejlettségét. A gazdasági- és személyszolgáltatások a posztindusztriális társadalmak fő értékalkotó területe. Ahol e szolgáltatások hiányosak, a gazdaság más területei is kevésbé tudnak fejlődni. Így, a tőkefogadó képesség a fejletlen infrastruktúrával rendelkező térségekben alacsony. Összességében a fejlődési lehetőségeket bekorlátozza (Csernok – Erlich – Szilágyi, 1975; Gelei, 1981).

A kereskedelem fejlettsége (T – trade potencial)

A kereskedelem művelése hagyományosan magas jövedelmezőségű tevékenység. A kereskedő városok, illetve „államok” helyzetükből és fekvésükből adódóan tartós versenyelőnyt élveznek. Annak felismerése, hogy egy-egy régió rendelkezik-e a nemzetközi kereskedelmi tevékenységhez szükséges földrajzi fekvéssel, gazdasági potenciállal, motorja lehet növekedésüknek. Jelenleg nem csak a hagyományos tengerparti kikötők válhatnak a fejlődés centrumaivá, hanem a fogyasztói piacok kapui, az új ipari bázisok területei is. A kereskedelem ma, nagy nemzetközi cégek irányítása alatt működik és egy-egy régióban jelenlétük a kínálati, és részben a keresleti potenciált is meghatározza. A jövedelmi viszonyoknak szintén van területi meghatározottsága, amely jórészt alapja a kereskedelem fejlődésének (Samuelson – Nordhaus, 2000).

Pénzügyi szolgáltatások fejlettsége (F – financial potencial)

A globális centralizáció ezen ágazatban vált legáltalánosabbá. A centralizált pénzügyi szervezetek, bankok, biztosítók a kereskedelemmel versengve a legeludogottabb helyeket is meghódították. A modern pénzügyi technikákkal szinte a legfejletlenebb piacokra is behatoltak. E technikáknak köszönhetően olyan helyeken is lehetővé válik a fejlődés, növekedés, ahol a hagyományos források nehezen akumulálódnak. Ma ez a legglobalizáltabb iparág. A pénzügyi szolgáltatók nagy nemzetközi szervezetek tagintézményeivé váltak. A nemzetközivé válás a pénzügyi válság közepette is folyamatos. Meggyőződésük, hogy a még erősebb együttműködés a válság feloldásának legfontosabb útja. A modern gazdaság fejlődésének alapja a hitel, ennek operatív színtere a banki szolgáltatás (Encyclopedia of The New Economy).

Logisztikai szolgáltatások fejlettsége (L – logistics potencial)

Az erőforrások és a termékek, valamint az információk célba juttatását végző logisztika, az utóbbi évtizedekben produkálta a legnagyobb fejlődési ütemet. Segítségével és az alkalmazott új technológiákkal szinte minden terület megközelíthető. Ezzel együtt egyes technikák, logisztikai parkok, ipari parkok, közlekedési csatornák, nem egyforma sűrűségűek, torlódási pontok alakulnak ki, amelyek a gazdasági fejlődés motorjai, az iparfejlesztés és a szolgáltatásfejlesztés bázisai. A logisztika fejlettsége teszi lehetővé a termelőerők nemzetközivé válását, ez alkotja a globalizáció technikai korlátját. A belső logisztika fejlődése, a termelés gazdasági hatékonyságát mintegy 40%-kal növelte az utóbbi évtizedekben. A logisztikai szolgáltatások önálló szolgáltatási ágga váltak, jelentőségük messze túlnyúlik a hagyományos szolgáltatásokon. A kapcsolódó szolgáltatáscsoport teszi lehetővé az ipar és más szolgáltatások fejlesztését egy régióban, összességében a gazdasági fejlesztés egyik legfontosabb fogadótényezője (Szegedi – Prezenszki, 2010).

Emberi erőforrások fejlettsége (H – human potencial)

A humántőkét, emberi tőkét (*Jánosi, 1984; T. W. Shultz, 1989; Kozma, 1981*) mindig is a növekedés forrásának tekintették. Ha a fizikai jellemzőket tekintjük az embervagyon fő jellemzője a létszám, a korstruktúra, a képzettség és az egészségi állapot. E jellemzők azonban egyes esetekben jövedelemtermelők, más esetekben a fogyasztást növelik. Miután az optimális szerkezet kialakítása sok érdektől függ, akár a gazdaságfejlődés érdekeivel is ellentétes az optimalizálás (megfelelő korstruktúra). Ide sorolható a szociálpolitika, amely segítheti, egyben gátolhatja is a gazdaság fejlődését a modern gazdaságban.

Tudásgazdaság fejlettsége (SI – science potencial)

Az emberi erőforrás bázisa a tudásgazdaságnak, illetve az az oktatási kutatási intézményrendszer, amely karbantartja és közvetíti az ismereteket a vállalkozások és az emberek felé. Közismert tény, hogy az oktatás az emberi erőforrás jövedelemtermelő képességét megtízszerezi (*Egri, 2012*). Ma az oktatási, kutatási vállalkozások, egyetemek jövedelmező gazdasági vállalkozások is lehetnek, amelyek jövedelmezősége különösen a felsőfokú- és szakképzést tekintve vetekszik a gazdasági szervezetekkel (*Polónyi, 2002*).

Strukturális szerkezet és integráltság, szervezethezesség (SU – structural potencial)

A világgazdaság, jövedelmezőségét tekintve erősen szegmentált. A centrum országok azokat a gazdasági tevékenységeket művelik, amelyek magas jövedelmezőségűek, míg a perifériás országok az alacsony jövedelmezőségű ágazatokat művelik. A geoökonómiai potenciált ma leginkább ez a tényező határozza meg, és ez a legkevésbé kikutatott terület. Így a centrumhoz való közelség, a centrumhoz való integráltság, a nemzetközi munkamegosztás hierarchiájában elfoglalt hely, illetve a gazdaság komplex szerkezete (*Fazekas, 2012*). A gazdasági szerkezet egyes szegmenseinek jövedelmezősége igen eltérő (*Egri, 2012*), így a magas jövedelmezőségű (pénzügy, kereskedelem, ipar) ágazatok túlsúlya magas GDP-t eredményez, míg az alacsony jövedelmezőségű területek (mezőgazdasági alapanyag termelés) tartósítják az alacsony jövedelmezőséget. A magas jövedelmezőségű szolgáltatások nemzetközivé válása (kereskedelem, logisztika), a magas GDP-t stabilizálják. Ugyancsak magas jövedelmezőséget vetít előre a tudásgazdaság arányának növelése.

Egyéb ismeretlen tényezők (O – other)

Ide sorolhatjuk azokat a fel nem tárt tényezőket, amelyek vagy ismeretlenek, vagy pedig teljesen új tényezőként jönnek számításba. Így, felfedezett új ipari nyersanyag, amelynek jelentősége túlnyúlik a régió határain, vagy egy új ipari beruházás, szolgáltatás csomag, logisztikai beruházás (ipari park, autópálya, vízi- és légikikötő, stb.). Egy-egy régiót egy ilyen új tényező potenciálját és rangját tekintve nemzetközi szintre emelhet, gazdasági kapcsolataiban a többi tényezőt sokszorosan meghaladó súllyal szerepelhet az új tevékenység.

A geoökonómiai potenciál lehetséges meghatározása

Ahhoz, hogy a régiók, országok közötti rangsort, gazdaságfejlesztési lehetőségeket elemezni tudjunk, a fenti elemeket valamilyen objektív számszerű mutatóvá kell alakítanunk. Szükséges a gazdaságökonómiai elemek fenti meghatározása, illetve annak pontosítása. Valamilyen módon jelezniünk kell egyes elemek súlyát (index állás). Az elemek számával átlagolnunk kell a százalékosan összegzett számszerű adatokat. Célszerű, ha a kiindulópontot egyes elemeknél

az önellátás (egy-egy régió, egy-egy ország lakosságára vetítve) teljes szintjét 100%-ra vesszük. Ha az elemzett terület egy-egy elemből nem képes önellátásra, akkor az illető elem súlya 100% alá kerül. Ha a kapacitás többszöröse az önellátás mértékének, akkor kívánatos ennek az arányát az elem súlyindexében feltüntetni.

Így egy terület (régió, ország) geoökonómia potenciálja, százalékban meghatározva a következő lehet:

$$GP = \frac{F(Na + Eb + Ac + Id + SEe + Tf + Fg + Lh + Hi + SIj + SUk + Ol)}{Nr} \quad (1)$$

Ahol a geokonómiai potenciál elemeit a kisbetűkkel súlyoztuk, illetve az összeadott kapacitásokat az elemek számával elosztva kaphatjuk a geoökonómiai potenciál százalékos lehetőségét az illető területre. E komplex mutató lehetővé teszi, hogy egy régió jövőbeni gazdasági lehetőségeit előrevetítve, részleteiben is és komplexen is, valamilyen százalékos számmal jellemezzük. Így például az élelmiszergazdaságnál 100%-kal jellemezhetjük a totális önellátást. Ha ettől többszörös a lehetőség, akkor a súlyindexben tüntethetjük fel (kétszeres, háromszoros, stb.). Ugyanígy járhatunk el a többi részmutatónál is. A nevezőben szereplő osztó, a mutatók számával osztja el a számlálóban lévő összesített eredményt. Így a kapott jellemző, vélhetően egy terület jövőbeni fejlődési potenciáljára utalhat. E potenciál gerincét a geoökonómiai tényezők adják, amelyekből a szubjektív tényezőket jórészt kiszűrhetjük ezzel a módszerrel. Vita lehet, hogy mit tekintünk továbbra is 100%-nak, illetve többszörös súlynak. Mivel eddig sem a statisztika, sem a gazdasági elemzések ilyen mutatót nem használtak, az elemeket szükséges önállóan használni a jövőben. Úgy a nemzetközi tervezés, mint a regionális tervezés, előbb-utóbb kiváltja egy ilyen mutató bevezetésének szükségességét.

Következtetések

A geoökonómiai mutató megalkotása, a gazdaságfejlesztési programok és stratégiák alkotásakor szükségszerű.

Egy ilyen komplex mutató elemeinek feltárása, szakmai vita eredménye lehet.

A mutató súlyainak megalkotása ugyancsak szakmai vita kompetens.

A szubjektív elemek kiszűrése (ami például a Swot-elemzésnél adottság) szükségszerű.

A mutató jellege alapján, mindenképpen dinamikus mutató, illetve flow típusú. Ebből fakadónan tartalma változhat, valamint egy területfejlesztési stratégiánál, illetve vizsgálatnál, a módszerek között e mutató elemeit fel kell tüntetnünk.

A mutató ilyen komplex jelleggel gazdasági szakemberek között még nem elfogadott, rész-elemei a kutatásokban helyet foglalnak, azt a gazdaságpolitika már használja (*Gazdaságpolitikai kissoztár, 1976; Veress, 1999*).

Összefoglalás, helyünk a világban, a geoökonómiai potenciál rangsorképző jellege

A geoökonómiai potenciál fenti lehetséges tényezőinek súlya állandóan változik. Egyes hagyományos tényezők aránya csökken, másoké növekszik és újak jelennek meg. Ilyenek a szubjektív emberhez kapcsolódó, tudáshoz és szervezetekhez kapcsolódó tényezők. Ezek számszerűsítése bonyolult, másrészt gyorsan változnak. Az ezek alapján képzett rangsorok, így csak egy pillanatnyi állapotot mutatnak, de a gazdaság alakulása és alakítása szempontjából sokat mondóak. Vita lehet egyes tényezők súlya és aránya egy régió geoökonómiai potenciáljának meghatározásában, de a pusztán virtuális leíró elemzésnél sokkal többet mondhat. Elgondolkodhatunk azon, hogy a geoökonómiai potenciál lehetséges bővülése mellett, milyen annak a kihasználtsága. Legtöbbször a fő gazdasági probléma a lehetőségek ki nem használá-

sa miatt van. A kihasználtság vázlatos gondolkodásunk újabb területe lehet, amely a régió és területfejlesztés számára újabb jelzésértékű probléma.

Ha a fentiek alapján rangsort készítünk, többet mond el, mint a GDP alapján alkotott rangsorok, hiszen itt a lehetőségek és a ki nem használt lehetőségek is számszerűsíthetők, valamint a múltbeli és a jövőbeli jellemzőket is tartalmazhatja a mutató. A gazdaságban eddig használatos mutatók pillanatnyi állapotot mutatnak, és a területfejlesztésben csak korlátozottan használhatók fel jövőbeli előrejelzéshez.

Egy jól elvégzett elemzés meghatározhatja helyünket a világban, egyúttal feltárhatja azokat a folyamatosan változó lehetőségeket is, amelyek kihasználása minden területfejlesztési koncepció immanens része.

Summary

In order to highlight the possible ways to develop a certain region or to create an agenda for the development, it is necessary to thoroughly identify the options for economic development. These options depend on objective, subjective, political, etc. factors. Most of these factors are analyzed enough by the science of eco-geography and they have not changed since centuries. However, the drivers (market, knowledge, social) of economic development have shifted enormously. The most important source of income was the slave in the antiquity, the soil in the mediaval, the industry, after the industrial revolution. Nowadays, in the post-industrial era, services are at stake, moreover currently and also in the future, knowledge will be very significant as well. (According to Kondratiev these factors constitute special cyclus or cyclical movements.) For modelling these Kondratiev-cycles it is essential to identify and to quantify the economic growth sources. Currently, mostly: GDP, GNP, NNP, NDP, NEW are applied for this goal, some of them are static, some of them are dynamic. Mainly the flow-type indicators are applicable for forecasting the future trends. There are not flow type indicators suitable for the above mentioned purpose. The aim of this paper is to identify these kind of indicators. The study is not detailed yet, just some ideas are introduced, in order to motivate further thinking about the problem.

Felhasznált irodalom

1. Bara Z. – Szabó K. (2006): Összehasonlító közgazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest
2. Bara Z. – Szabó K. (szerk.) (1996): Összehasonlító gazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest
3. Begg, D. – Fisher, S. – Dornbush, R. (1994): Economics McGraw-Hill, London
4. Berényi J. (1976): Gazdaságpolitikai kiesszótár. Kossuth Kiadó, Budapest
5. Blahó A. (2002): Világgazdaságtan. Aula, Budapest
6. Csernok A. – Erlich É. – Szilágyi Gy. (1975): Infrastruktúra. Korok és országok. Kossuth Kiadó, Budapest
7. Egri I. (2012): Globális logisztika versus magyar geoökonómiai logisztikai potenciál. Logisztikai Évkönyv 2012. Budapest
8. Encyclopedia of The New Economy. <http://hotwired.lycos.com/special/eue>. 2012.10.10
9. Fazekas K. (2012): A magyar foglalkoztatás helyzete és jövője új nézőpontból. Előadás a Magyar Közgazdasági Társaság 50. vándorgyűlésén, Eger
10. Gelei A. (1981): A növekedés elmaradottsági modellje. KJK, Budapest
11. George, S. (2009): Lugánói tanulmány. Kairosz, Budapest
12. Haines, B. (1978): Bevezetés a kvantitatív közgazdaságtanba. KJK, Budapest
13. Horváth Gy. (1989): A regionális gazdaságszervezés fejlődése és intézményei. Akadémiai Kiadó, Budapest
14. Jánosi F. (1984): A növekedés trendvonaláról. KJK, Budapest
15. Korten, D. C. (1996): A tőkés társaságok világuralma. Kapu, Budapest
16. Kozma F. (1980): Az emberi tényező a gazdasági fejlődésben. Kossuth Kiadó, Budapest
17. Nellis, J. G. – Parker, D. (1997): A közgazdaságtan alapjai. Panem Kiadó, Budapest
18. Polónyi I. (2002): Az oktatás gazdaságtana. Osiris, Budapest

19. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. (2000): Közgazdaságtan. KJK, Budapest
20. T. W. Shultz (1989): Beruházás az emberi tőkébe. KJK, Budapest
21. Szegedi Z. – Prezenszki J. (2010): Logisztika-menedzsment. Kossuth Kiadó, Budapest
22. Szentcs T. (1999): Világgazdaságtan. Aula, Budapest
23. Veress J. – Egri I. – Filepné Nagy É. (szerk.) (1995): Társadalmi-gazdasági helyzetkép, Stúdium, Nyíregyháza
24. Veress J. (1999): Gazdaságpolitika. Stúdium, Nyíregyháza

FÓNAI ESZTER *

AZ Y GENERÁCIÓ ÉS A MUNKAERŐPIAC: FORDIZMUS VAGY GATESIZMUS?

Kulcsszavak: *Y generáció, ifjúsági munkanélküliség, munkaerőpiac változásai, gatesizmus, fordizmus*

Bevezetés

Ifjúsági munkanélküliség, új generáció, megváltozott elvárások, újfajta munkakörülmények. Mind olyan fogalmak, amelyeket nap, mint nap hall az ember. Kutatásom során megpróbáltam utánajárni, hogy az új, vagyis az Y generációnak milyen esélyei, lehetőségei vannak a munkaerőpiacra bekerülni. Az előző generáció mennyiben volt más, mit tudott átadni, milyen értékeket képviselt. A munkáltatóknak milyen elvárásai vannak a munkavállalókkal szemben, ennek meg tud-e felelni egy olyan generáció, amely egy teljesen új, digitális világban él. Kapnak-e megfelelő képzést, iránymutatást a fiatalok mielőtt kikerülnének a „nagybetűs életbe”. A cikkben nem végzek gazdasági elemzéseket, célom csupán megérteni, hogy hogyan megy végbe egy generációváltás, valamint ennek milyen következményei vannak a munkavállalásra nézve.

Az Y generáció

A szociálpszichológiában és a szociológiában az X, Y, és Z betűk a generációk jelölésére szolgálnak. A hajdani nagygeneráció után 1946-tól 1964-ig tartott a baby-boom korszak, az 1965 és 1979 közöttiek az X, a 1980-1995 között születettek az Y, az 1996 után születettek pedig már a Z generáció tagjai. Most tehát az Y generáció korszakát éljük, éppen ezért leginkább velük foglalkoznak a pszichológusok és szociológusok (Bokor, 2006). A mostani 20-30 évesek különleges helyet foglalnak el modern világunkban. Ők az információs kor gyermekei, együtt nőttek fel az internethasználat elterjedésével, megtanulták alkalmazását, aktív felhasználói lettek (Somlai, 2010). Ellentmondásos korban születtek, és nem mindennapi körülmények között kell eligazodniuk, helyt állniuk a velük szemben támasztott sokféle követelmény közepette. Bár az idősebb nemzedék gyakran mondogatja, hogy könnyű nekik, mert mindent készen kapnak, még az internetet, a legmodernebb technikát is játszva sajátítják el. De ez nem annyira egyértelmű és egyszerű. Mert valóban egy új világ épült körülöttük, a fogyasztói társadalom minden előnyével és hátrányával naponta „bombázza” őket a legkülönbözőbb módokon, de az új lehetőségek, igények, átvértékelődött fogalmak, megváltozott értékrend közepette nincs számukra biztos iránytű, és nincs kijelölt út. Ezt az utat önmaguknak kell megkeresni, mégpedig egy virtuális világban, amit hozzá kell illeszteniük a való világhoz, a mindennapi realitáshoz. És ez egyáltalán nem könnyű feladat. Igaz, hogy kinyílt számukra a világ, de ehhez a világhoz nehéz alkalmazkodni, hiszen ebben csak a siker, a pénz számít, a teljesítmény, a pörgés, a rohanás, a száguldás, a megfelelés (Tari, 2010).

Az Y generáció nem feltétlenül akar megfelelni egy olyan szülői mintának, amelyben a „robotoló szülő” a saját életében sem éli át az örömeket, és a hagyományos értelemben vett tekintélytisztelt sem a sajátjuk. Az Y nemzedék olyan világban vált felnőtté, ahol örökké sietnie kell, önmagát kell megvalósítania, karriert kell építenie. Egy érdekevezérelt világban, ahol attól kell tartani, hogy ha nem igyekeznek, értékcsökkentek lesznek, partvonalra kerülnek. Az időskor, a tapasztalat önmagában nem kelt bennük csodálatot, tiszteltet, presztízt (Prónay, 2011).

*Debreceni Egyetem, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató, fonaie@gmail.com

Az Y generáció és a munka világa

A legértékesebb munkatársakért fokozott verseny zajlik, éppen ezért megtartásuk és a céghez való kötődésük erősítése felértékelődött. Fehér Zsolt az Assessment Systems International szakértője szerint ez a motivációs válság nem más, mint egy generációváltás, amely a szervezetek alsó szintjén most kezdő tömegesen éreztetni hatását. A Y generációs probléma mára elkezdte átformálni a vállalatok mindennapjait (*Internet 1*). A rendszerváltást követően a piac megjelenésével egy új cél fogalmazódott meg, a profit, a nyereség elérése mindenáron. A magas profit eléréséhez azonban a költségek minimalizálására van szükség, amely előre vetíti a munkaerő elbocsátásokat. Az elbocsátás elsőként az alacsonyan kvalifikáltakat illetve a könnyen pótolhatóakat érinti. Ide tartoznak a fiatal generáció, a pályakezdők tagjai. A munka világában mindezeknek köszönhetően modellváltásnak lehetünk tanúi. Az ipari társadalmakra jellemző ford-i modellt a posztipari társadalmakra jellemző gates-i modell váltja fel (*Csoba, 2004*). A fordizmus, mely nevét Henry Ford amerikai üzletemberről kapta, a második világháború után jelent meg és a teljes foglalkoztatásra épült. Ennek következtében egy jól tervezhető, lineáris karrierpályát biztosított, ahol adottak voltak a munkafeltételek, a jövő jól tervezhetővé és kiszámíthatóvá vált. Ez a fajta munka nem igényelt kreativitást, a karrier kiszámítható volt, kialakult a vállalatok iránti hűség és lojalitás. Ezzel szemben a gatesizmus, mely nevét az amerikai informatikusról, Bill Gates-ről kapta, nem a teljes foglalkoztatást tűzi ki célul, hanem a legjobb munkaerő megtalálását és megtartását. Ez a modell a piac elvárásaihoz igazodik. Ez kiszámíthatatlanságot von maga után, magasabb fokú kockázatvállalást vár el a munkavállalótól. A karrierpálya nem lineáris, hanem harang alakú, mely azt jelenti, hogy a kor előrehaladtával a munkavállaló bére valamint teljesítménye csökken. A személy kiszolgáltatottá válhat a piac számára, élete bizonytalan, tervezhetetlenné válhat. Az idősebb generáció a szocializáció során a ford-i modellt közvetíti a fiatalok felé annak ellenére, hogy a piac a gates-i normák szerint működik (*Csoba, 2006*). Vagyis rövidtávú szerződések vannak a határozatlan idejű szerződések helyett. Alkalmi munkák, párhuzamos megbízások, gyors váltások állnak szemben a stabil, jól fizetett, életre szóló, állandó státusszal. A mai ösztönző-programok az előző generáció élet-, és munkastílusához igazodnak, amely a személyes célok és a karrier egyes lépéseit szigorú fontossági sorrendbe helyezi. Ebben a biztonságos, stabil rendszerben a mindenkori elsődleges cél teljes figyelmet élvez; ennek eredménye jellemzően az energiatakarékos munkavégzés és magánélet, vagy az előrejutás érdekében vállalt rengeteg pluszfeladat és túlóra. Ezt a keretet a munkaadó szoros ellenőrzés, hagyományos közösségépítés, illetve a munka és magánélet egyensúlyának támogatása révén igyekezett összetartó, ösztönző erővel feltölteni (*Csoba, 2005*).

A mai fiatalok nem így képzelik sem a szakmai előrejutást, sem a közösségformálást. Érzékelik a munkaerőpiac változásait, ugyanakkor igyekeznek megfelelni a család elvárásának, a szülői értékeknek. Számukra a munka és a magánélet egyensúlya nem cél, hanem a kiindulópont. Úgy akarják munkájukat kialakítani, hogy az az életvitelükhöz igazodjon, nem a saját életüket igazítják a munkájukhoz. Hiányzik belőlük az X generációs alázat a munkával, a munkahellyel szemben (*Kissné, 2010*). Az Y generáció tipikus képviselője keményen dolgozik, elismerésre vágyik, és a nyitott ajtók politikájának híve. Számára a motiváció fő forrásai a változatosság, a különlegesség és a lazább keretek. Nem hisz a hagyományokban és a rituálékban, korlátozóan tartja a kötelezettségeket és az erősen szabályozott környezetet. Egyszerre több feladatot szeret végezni, munkaideje felénél kevesebb időt tölt az íróasztal mögött, inkább a legkülönbözőbb helyekről, mobiltelefonon és laptopon dolgozik. Elvárásai a vezetőkkel szemben, hogy támogassák szakmailag munkatársaikat, erősítsék a csoportmunkát, fejlesszék beosztottaik kezdeményező képességét, határozzák meg a saját jutalmazási nyelvüket. Tanulják meg, hogy a számukra fontos emberek hogyan dicsérhetők, jutalmazhatók, hogy

milyen módon lehet személyre szabottan kifejezni az elismerést. Konkrét példákat dolgozzanak ki az elismerések egyes fajtáira és hatékonyabb módon közvetítsék azokat. A munkatárs számára legértékesebb módon, személyre szabottan jutalmazzanak. Tartsák fenn a lojalitást, a cégért való küzdést és folyamatosan kommunikáljanak. Körülöttük a világ alapjaiban alakult át: a fogyasztói társadalom egyeduralmódóvá vált, új világ, új értékrendszerek születtek. A kiszámítható munkahelyi életpálya; javuló munkafeltételek; rugalmas HR; nagyobb felelősséget kínáló munkakörök; magasabb státust jelentő, összetettebb-értékesebb feladatok; magasabb anyagi, de ha ez nem lehetséges legalább erkölcsi elismerés; a felelősségteljes céges/vállalati magatartás; kétirányú, aktív kommunikáció és a büszkeség számukra a legerősebb megtartó erők (Donka, 2012).

Összességében elmondható, hogy a fiatalok egy része nyitott az újfajta, atipikus foglalkoztatási formák (alkalmi munkavállalás, távmunka, önfoglalkoztatás, munkaerő-kölcsönzés, határozott idejű (szerződéses) foglalkoztatás, osztott vagy egyenlőtlen munkaidejű foglalkoztatás, tranzit foglalkoztatás, kollektív önfoglalkoztatás (szövetkezet)) iránt. Attól eltekintve is, hogy ezek számos hátrányát ismerik. Az Eurostat adatai alapján hazánkban 2010-ben 5,8% volt a részmunkaidős foglalkoztatottak aránya, szemben a 19,2%-os uniós átlaggal. A távmunkások száma még alacsonyabb, és habár 2002 óta létezik az Európai szintű Keret-megállapodás a Távmunkáról, Magyarországon 2010-ben mindösszesen a foglalkoztatottak 1%-a dolgozott távmunkaként (Juhász, 2012). Oláh – Bácsné Bába, 2012 kutatásaik során megállapították, hogy a munkaerő-kölcsönzés, mint hagyományostól eltérő munkaszervezési módszer, kevésbé tekinthető elterjedtnek hazánkban, ugyanakkor az így foglalkoztatottak száma fokozatosan növekszik.

Kit keresnek a munkáltatók és milyen állást a munkavállalók?

A fiatalok pályaaorientációját alapul véve megvizsgálhatjuk, hogy milyen elképzeléseik vannak a jövőben leginkább hasznosítható képzettségekről, szakmákról. Az első igazi megméretetés az általános iskolából a középiskolába való átlépés. Ez az első komoly döntés életükben. A választás befolyásolja egész életüket. A rossz választás közrejátszhat a munkanélkülivé válásukban. Az oktatási rendszerben a választást befolyásolhatja a pályaaorientáció. Azonban sajnos nincsenek megfelelő tantárgyi keretek a pályaaorientációra (Hidvégi, 2001). A pályaválasztás során egy újabb szocializációs folyamat zajlik le a fiatalban, hiszen jövőjéről kell döntenie. Akadályt jelenthet a pályaválasztás tekintetében még az is, hogy ma már nem létezik az egy élet egy szakma modell (Hidvégi, 2002). Folyamatos átképzések, továbbképzések szükségesek ahhoz, hogy a munkavállaló integrálódni tudjon a differenciálódó munkaerőpiacra. Arra látunk ugyanis példát, hogy a vállalkozások nem támogatják a szakmai továbbképzéseket, hanem olyan munkavállalót keresnek, aki már rendelkezik a szükséges végzettséggel (Vántus, 2010). De hogyan lehet átképezni azt, akinek nincs alapképzettsége sem? Az alacsonyan kvalifikált, szakma nélküli fiatalokat fogja elsőként szelektálni a munkaerőpiac, abban az esetben, ha egyáltalán bekerülnek a mechanizmusba. A versenyben versenyképes szakmákra van szükség. Tudni kell jól választani és képesnek kell lenni a szakmát, a versenyképes szakmát megszerezni. Az oktatási intézmények felelőssége is rendkívül nagy a munkanélküliség elleni küzdelem tekintetében. Az iskolának a piacképes szakok felé kellene orientálni a fiatalokat, ez azonban nehézségekbe ütközik, mivel az oktatási rendszer nem tud olyan gyorsan alkalmazkodni a piaci folyamatokhoz, mint ahogy azok megkívánnák. A képzéseknek rugalmasnak kellene lenniük, hiszen a rugalmatlan, munkaerőpiacot nem követő képzés akadálya lehet a munkaerőpiaci integrációnak. Növelni kellene a képzések gyakorlat közelségét, a munka alapú tanulásának kellene előtérbe kerülnie (Kabai és mtsai, 2007). A szakképzés mellett a felsőoktatás is változás előtt áll. A rövid képzési idejű, gyakorlatorientált programok megva-

lósítására lenne leginkább szükség annak érdekében, hogy alkalmazkodni tudjanak a mai fiatalok a piaci mechanizmushoz.

2011-ben az összes jelentkező száma alapján a legnépszerűbb karok az alábbiak voltak¹ (*Internet 2*): gazdálkodástudományi, kereskedelemi, vendéglátóipari, idegenforgalmi, külkereskedelmi, pénzügyi, számviteli, műszaki, rendészeti, közigazgatási, pedagógiai, pszichológiai, bölcsészettudományi, természettudományi. A munkavállalói oldalról tehát ezen karok által kiadott diploma jelentheti az elhelyezkedés alapját. A munkáltatói oldalt megvizsgálhatjuk úgy, ahogyan az Y generáció tagjai találkoznak a jövőbeli állásokkal, vagyis az interneten keresztül. Ezáltal megvizsgálható, hogy milyen területre keresnek munkaerőt, milyen elvárásoknak kell megfelelnie jelenleg egy munkakeresőnek, illetve megtudhatjuk az aktuális pozíciók számát. Az internetes keresőbe beírva az állás szót az első négy keresési eredményt figyelembe véve a következő álláskereső portálokat találhatjuk: profession.hu, jobmonitor.hu, workania.hu, jobline.hu. A négy portál által felkínált munkalehetőségek között böngészve a mai napon (2013-01-21), hazánkban az alábbi pozíciókra kerestek munkaerőt. A jobmonitor oldalán lévő adatok azért mutatnak olyan magas értéket, mert a többi álláskereső portált is magába foglaló honlapról van szó. Mivel az egyes kategóriák nagyságrendje érdekel bennünket, ezen számok is informatív jellegűek számunkra.

1. táblázat

Internetes álláshirdetések kategóriánkénti felosztása

KATEGÓRIÁK	Profession.hu	Workania.hu	Jobline.hu	Jobmonitor.hu
Adminisztráció/irodai munka	272	164	66	5050
Egészségügy / Szépség	61	193	11	2785
Építőipar / Ingatlan	67	43	0	1632
Értékesítés / Kereskedelem / Üzlet	569	201	126	12430
Fizikai munka / Segédmunka	59	11	142*	2606
Gyártás / Termelés	664	329	0	7813**
HR / Emberi erőforrás / Munkaügy	104	53	47	935
IT, Telekommunikáció	810	293	295	5022
Jog / Közigazgatás	58	6	11	3086
Környezet / Mezőgazdaság	46	14	15	1309
Marketing / Média / Művészet	132	34	19	2864
Mérnök / Műszaki	676	109	524	**
Oktatás / Tudomány	30	149	11	2431
Pénzügy / Számvitel / Menedzsment	694	498	244	3953
Szakmai-Gyakornoki programok	81	12	36	824
Szaktudomány	130	33	*	5037
Szállítás / Logisztika	222	61	134	2263
Ügyfélszolgálat / Ügyfélkapcsolat	306	73	102	2383
Vendéglátás / Idegenforgalom	47	56	7	2828

Forrás: saját szerkesztés, 2013.

¹ a sorrend nem tükrözi a népszerűséget

A számokat nézve az 1. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a fiatalok pályaeorientációja egybevág a munkaerő-piaci kereslettel. Mi lehet mégis az oka annak, hogy 2011-ben a nyilvántartott 552.308 álláskereső közül 52.180 pályakezdő volt (*Internet 3*). Az ifjúság egyes csoportjai – még diplomával a zsebükben is – igen eltérő módon tudnak alkalmazkodni a munkaerőpiac elvárásaihoz, mely folyamatos versenyre készíteti szereplőit. A versenyben csak az képes megmaradni, aki rugalmasan tud alkalmazkodni az egyenlőtlen elosztást eredményező piaci mechanizmushoz. Kérdés, hogy ezeket a mechanizmusokat a fiatalok milyen mértékig ismerik. A tapasztalat azt mutatja, hogy sok esetben a fiatalok munkáról alkotott elképzelései is irreálisak. Még a diplomával kikerülő pályakezdők pályaképe is gyakran távol áll a lehetőségektől és a valóságtól (*Diplomás pályakövetés, 2010*). Jelentős mértékben meghatározza pedig a sikeres munkaerő-piaci integrációt, hogy milyen a munkába lépők elvárása leendő munkájukkal szemben. A keresleti és a kínálati oldal eltérései, munkára vonatkozó elvárásainak, és a meglévő, illetve az elvárt kompetenciáknak a különbsége okozhat munkanélküliséget a diplomás pályakezdők esetében. A diplomások egy része másfelől az alacsony képzettségűek kiszorításával juthat csak álláshoz, hiszen a magasan képzettek – a piac túltelítettisége miatt – kénytelenek olyan állásokat is elfogadni, melyeket alacsonyabb képzettséggel is be lehetne tölteni. A magasan képzettek így kiszorítják az alacsonyabban képzetteket a munkaerőpiacról.

A következő táblázatban lévő néhány konkrét példán keresztül megvizsgálhatjuk, melyek azok az elvárások illetve feladatok, amelyeket a munkáltatók elvárnak leendő munkavállalóiktól.

2. táblázat

A munkaköri követelmények és a céges kínálatok

ELVÁRÁSOK	FELADATOK	„AMIT KÍNÁLUNK”
Felsőfokú végzettség (egyetemi vagy főiskolai diploma).	A csapat teljesítményének követése, riportálása. A csapatok képzése, támogatása.	Fiatál és barátságos csapat. A cégben jó a hangulat, baráti közörségre kell számítani, ahol egymást támogatjuk.
Több éves hasonló területen szerzett tapasztalat. Pl.: People management tapasztalat SSC környezetben.	A cég leányvállalatai által használt rendszerekben nyílvártartott adatok naprakészen tartása.	Cégen belüli előrelépési lehetőség, szakmai továbbképzések, karrierlehetőség.
Jó munkabírási, terhelhetőség.	Ügyfélkör bővítését célzó sales/marketing tevékenység támogatása.	Ingyenes sportolási lehetőség, cafetéria rendszer. Ingyenes kávé.
Tárgyalóképes nyelvtudás szóban és írásban.	Napi operatív munka ellátása.	Nemzetközi környezet.
Külső és / vagy belső auditálásban való több mint két év tapasztalat.	Az ügyfelek megfelelő kiszolgálásának biztosítása.	Multinacionális környezet, modern irodalétesítmény.
Elvárás az új jogszabályoknak megfelelő OKJ-s elektromos és magas emelésű targoncavezetői engedély és tapasztalat (a 3324-es kódszámú jogosítványra gondolj).	Az Access Support Gate feladata a Projekt Managerek támogatása az Implementation & Planning Phase-ben.	Önálló, felelősségteljes munkakör.
Felhasználói szintű MS Office csomag ismerete, valamint rendszerszemlélet komplex IT környezetek fejlesztésével, üzemeltetésével kapcsolatban.	Nyitási és zárási feladatok menedzselése.	Hosszú távú, biztos munkahely. Korrekt munkafeltételek.
Határozott fellépés, magabiztosság, elfoglaltság, kreativitás.	Részvétel a toborzás, kiválasztási folyamatokban, új csapatok segítése.	Igényes és érdekes munka.
Eredményorientált, strukturált gondolkodás, proaktív személyiség.	Meglévő és potenciális ügyfélkörben értékesítési célú, reaktív, ügyfél-lemorzsolódás megakadályozását célzó kampányok megtervezése, a kampányok indításához szükséges jóváhagyási folyamatok menedzselése.	Csapatépítő/céges rendezvények.

Forrás: saját szerkesztés, 2013.

Amennyiben megvizsgáljuk az elvárás-feladat-„amit kínálunk” háromszöget megállapíthatjuk, hogy az elvárások nagyok, sokszor irreálisnak tűnhetnek, hiszen nem kapcsolódnak az egyetemen megszerzett ismeretekhez. A feladatok sokrétűek és komoly szakmai munkát, gyakorlati tudást igényelnek. Egy frissen végzett hallgató számára az elvárt feladat ismeretlen lehet, hiszen a felsőoktatásban eltöltött évek alatt nem találkozik hasonló problémával. Az elvégzett munkáért cserébe az Y generáció számára fontos „csomagot” kínálnak, mint például a multinacionális környezet vagy az ingyen sportolási lehetőség. Az álláshirdetéseket olvasva igen sok dolog merülhet fel kérdésként az Y generáció tagjaiban. Sok esetben olyan elvárásokat fogalmaznak meg, melyekre egy frissen a munkaerőpiacra lépő fiatal nincs felkészülve. Elbizonytalanodhat a tudását, kompetenciáját illetően. A kifejezetten az új generációra építő szektor (IT) az álláspályázat kiírásakor egy lazább, könnyedebb hangvételt üt meg, hangzatos nevet ad a pozíciónak (pl.: szolgáltatás menedzser vagy team leader) felkeltve ezzel a fiatalok érdeklődését. Az elvárás ezeknél a vállaltoknál a felsőfokú diploma. A munkáltató szívesebben veszi fel a diplomásokat, hiszen bár a szakértelmét nem minden esetben hasznosítja, mégis úgy gondolja, hogy a rábízott munkát precízebben, szakszerűbben fogja elvégezni, mint egy nem olyan magasan kvalifikált egyén (*Falusné, 2001*). A végzettség nem számít, mivel néhány hetes betanítási időszakot követően kezdenek dolgozni a munkavállalók.

Konklúzió

A piac közvetítésében a munka a versennyel egyenlő. Versengés folyik a magasabb bért kínáló, kedvezőbbnek tűnő álláshelyekért. A probléma azonban ott kezdődik, hogy a fiataloknak közvetített univerzális jövőképpel egy időben a piac erőteljesen szelektál. Folyamatosan kiválasztja azokat, akik képesek a sokszor irreális elvárásoknak megfelelni. Így egyeseket a piac kiszorít, illetve be sem enged. Az a furcsa paradoxon alakul ki, hogy munkatapasztalat hiányában egyre nehezebb elhelyezkedni pályakezdőként is a szűkülő munkaerőpiacon. Pedig munkatapasztalatra csak a munkaerőpiacon lehet szert tenni. Mindezek eredményeként a pályakezdők egy jelentős része nem tud bekerülni a munkaerőpiacra. A munkanélküliséggel, ma már generációs munkanélküliséggel is terhelt magyar családokban felnőtt fiatalok szocializációja sok esetben befejezetlen (*Tamás – Tibori, 2005*). A munkaerőpiacra belépni nem tudó fiatalokra jellemző, hogy az iskolai tanulmányokban nem jeleskedtek, kudarcaik miatt nehezen motiválhatók, tanulási technikáik nem alakultak ki, tanulási nehézségekkel küzdenek. A szakképzettséget szerzők közül sokan nem szerzik meg azt a praktikus szakmai tudást, gyakorlatot, amely alapján eséllyel pályázhatnának munkahelyen. Munkahelykeresésben gyakorlatlanok, a munkáltatókkal szembeni viselkedésük gátolt, félnek a kudarctól, a meg nem feleléstől, viszont a siker- és elismerési vágy erősebb igény náluk, mint kortársaiknál. Számukra kifejlesztett egyéni módszerek szükségesek sikeres integrációjuk elérésére (*Varga, 2006*). Az önállósodás, a független életkezdés számukra lehetetlenné válik. Az alkalmazkodás, az elvárásoknak való megfelelés nem egyszerű az új generációk esetében, hiszen a munka fogalma koronként változó. A munka társadalmi szerepe, s az egyének életében betöltött helye azonban nem változott a fogalom változásával azonos mértékben. A társadalmi integráció, az új érték termelésében való részvétel továbbra is – még a posztindusztriális társadalom normái szerint is – csak a munka révén valósítható meg.

Summary

Generation Y: They are the first wave of the digital generation. This generation has grown up in information technology, and spends the most of the time online. On the labor market they cause a serious challenge for the generation X, because they represent a whole new level compared to the previous generations. They perceive the changes in labor market, and at the

same time they try to fulfill the expectations of their families, and maintain the parental values. For them the balance of career and personal life is not an aim, but a starting point. They do not adjust their life to their work; they want to evolve their job in a way that it goes by their lifestyle. They do not have the humility to work and to work place what the generation X had. They are inexperienced in job finding, afraid of failure, of rejection, but the desire of success and acknowledgement is highly important for them. The accommodation, the meeting with expectations is not easy for the new generations because the definition of work is various amongst eras.

Felhasznált irodalom

1. Bokor A. (2006): Létezik e itthon Y generáció?, Vezetéstudomány, XXXVI évf., II.sz.
2. Csoba J. (2006): Foglalkoztatáspolitikai (oktatási segédanyag), Debrecen, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 19-26. pp.
3. Csoba J. (2004): Fordizmus? Gatesizmus? A tipikusan atipikus foglalkoztatási formák terjedése In: Kiss G. – Csoba J. – Czibere I. (szerk.) Idővonat. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből /Köszön-tőkönyv Béres Csaba és Mojzesné Székely Katalin tiszteletére/, Kossuth Kiadó, Debrecen, 37-56. pp.
4. Csoba J. (2005): „Haszontalan kölykök, avagy veszélyben egy generáció?” Egy munkaerőpiaci reintegrációs program társadalmi háttere és célja. In: Landau E. – Vincze P. (szerk.) Munkanélküliség, inaktivitás, munkahelyteremtés, foglalkoztatáspolitikai A „Külgazdaság” c. folyóirat különszáma. KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány-Külgazdaság Szerkesztősége, Budapest, 90-98. pp.
5. Donka L. (2012): Az Y generáció elérése alternatív marketingeszközök segítségével, BCE kéziratban, 7-16. pp.
6. Diplomás pályakövetés – Hallgatói motivációs felmérés (2010): Kutatási jelentés, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Felsőoktatási Igazgatóság, Budapest, 21-53. pp.
7. Falusné Szikra K. (2001): Munkanélküliség és diplomás túltermelés. In: Közgazdasági Szemle 2001/11, 950-964. pp.
8. Hídvégi P. (2001): A munkanélküliség és pályaválasztás összefüggései. In: Munkaügyi Szemle 2001/2, 33-38. pp.
9. Hídvégi P. (2002): Az életpályaszakaszok és a munkanélküliség összefüggései. In: Munkaügyi Szemle 2002/3, 30-33. pp.
10. Juhász T. (2012): A nők visszatérési esélyei a munkaerőpiacra a gyermekgondozási szabadság után a közép-magyarországi régióban empirikus vizsgálat alapján Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények Bessenyei Könyvkiadó 2012 211-216. oldal Nyíregyháza Magyarország
11. Kabai I. – Wölcz J. – Winkler M. – Béki O. – Tóth G. (2007): Mi lesz velünk a diploma után? Zsigmond Király Főiskola, 23-99. pp.
12. Kissné András K. (2010): Generációk a magyar honvédségnél, motiváció és munkaerő megtartó képesség. Hadtudományi Szemle. III. évfolyam 4. szám. Budapest, 58-61. pp.
13. Oláh J. – Bácsné Bába É. (2012): A munkaerő-kölcsönzés elméleti megalapozása. Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, 2012. IV. évf. 1. szám 249-263. pp.
14. Prónay Sz. (2011): Ragaszkodás és én-alakítás a fiatalok fogyasztásában - A fogyasztói lojalitás és az énkép közötti kapcsolat vizsgálata, Szeged, kéziratban, 90-94. pp.
15. Somlai P. (2010): Interjú, http://www.mohaonline.hu/eszme/y_generacio
16. Tamás P. – Tibori T. (szerk.) (2005): Ifjúságpolitikák. Budapest: Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI
17. Tari A. (2010): Y generáció, Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft
18. Varga L. (2006): Fiatalok és foglalkoztatás Magyarországon. In: Civil ifjúsági éves jelentés, Új Ifjúsági Szemle, 2006 (4), 21-26. pp.
19. Vántus A. (2010): A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. II. évf. 2-3. sz. (No. 3-4.) 24-31. pp., ISSN: 2062-1396
20. Internet 1: http://www.piacessprofit.hu/kkv_cegblog/hogyan-tartsuk-meg-az-y-generaciot/
21. Internet 2: http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek/!ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=12
22. Internet 3: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf019.html

HOLLIK CSABA^{*}**SAJÁTCELÚ VASÚTI PÁLYAHÁLÓZATTAL RENDELKEZŐ VÁLLALAT VASÚTI KISZOLGÁLÁSA ÉS LOGISZTIKAI TEVÉKENYSÉGE**

Kulcsszavak: *iparvágányos kiszolgálás, sajátcelú vasúti pályahálózattal rendelkező vállalat, kiszolgálási technológia, egyedi rakodás*

Bevezetés

A MÁV ZRt. Magyarország legnagyobb közlekedési vállalata. Az elmúlt tíz évben folyamatos átszervezéseken ment keresztül. Több részét privatizálták, ill. privatizálni fogják. Európai szintű igen komoly ráfordításokra és beruházásokra van szüksége mind a személyszállítás és mind az áruszállítás területén ahhoz, hogy a fejlettebb nyugati országok közlekedésével fel tudja venni a versenyt, és piacon tudjon maradni.

Napjainkban, csökkenőben van a vasúton szállított áruk mennyisége, mely az egyes sajátcelú vasúti pályahálózatok (továbbiakban iparvágányok) bezárását és használatának nélkülözését eredményezi. Azonban ez a szállítási mód externális területen az egyik legjobb megoldás.

Jelenleg Magyarország vasúthálózatán közel 1400 iparvágány van, 1300 km hosszban, amelyen a vasúti áruforgalom kb. 60%-a bonyolódik le. Az iparvágányokon kocsirakományú árukat raknak ki, vagy be. Az ott kiállított kocsikban az iparvágányt használó, vagy bérlő vállalat nyersanyagai, félkész termékei, vagy késztermékei kerülnek le, illetve felrakásra.

Több alkalommal az iparvágányokon kerül sor a küldemények mérlegelésére, elszámolására, és más egyéb fontos műveletekre. Az iparvágányok legnagyobb jelentőségét az a körülmény határozza meg, hogy megvalósulhat a legnagyobb tömeget feladó, vagy fogadó termelő vállalatok, és a vasútüzem közötti közvetlen kapcsolat. Képes-e a két fél – a szolgáltatást nyújtó és az azt igénybevevő – kompromisszumképesen megegyezni. Korábbi években a termelőüzemek azért csatlakoztak igen sok iparvágánnyal a vasúti hálózathoz, hogy elkerüljék az áruk átrakását az állomásokon, így pénzt és időt szerettek volna megtakarítani, ugyanis az áruszállítás összes költségében a rakodások költségei tekintélyes hányadot képviselnek.

Az iparvágányok kellő forgalom mellett a vasúti szállítás hatékonyságát is jelentősen megnövelik.

Az iparvágány kiszolgálását többnyire a MÁV ZRt végzi saját mozdonyával és személyzetével. Nyíregyháza vasútállomás életében jelenleg az Electrolux iparvágányán történik a legnagyobb koci fel és leadás. A kiszolgálás munkanapokon történik, átlagosan 4 és 6 koci (Habis 4 t.) naponta. De ez nem volt mindig így. 2007-ben napi kétszer volt kiszolgálás és azért kellett „harcolni” a vállalattal, hogy ne rendeljenek annyi kocsit berakásra, mert a kiszolgáló mozdlynak nem maradt egy szabad vágány, hogy körbejárhasson.

Nyíregyháza állomás bemutatása

Nyíregyháza Szabolcs-Szatmár-Bereg megye rohamosan fejlődő székhelye. A város vonzásának következtében igen jelentős az utasforgalom, melynek nagysága 17-19 ezer fő naponta, de egyes esetekben eléri a 21 ezer főt is. Sok a naponta munkahelyre, iskolába, bevásárló központokba, egészségügyi intézményekbe bejárók száma.

^{*}MÁV ZRT. Forgalmi Csomóponti Főnökség, Nyíregyháza, forgalmi üzemmérnök, hollik.mav@freemail.hu

1. ábra

Nyíregyháza vasútállomás

Forrás: saját készítésű kép.

Nyíregyháza állomás a Budapest-Nyugati pu.-Záhony oh. fővonalon, Császárszállás-Sóstóhegy állomások között a 2695+29-14+06 sz. szelvények között helyezkedik el (a felvételi épület a 2707+64 sz. szelvényben van).

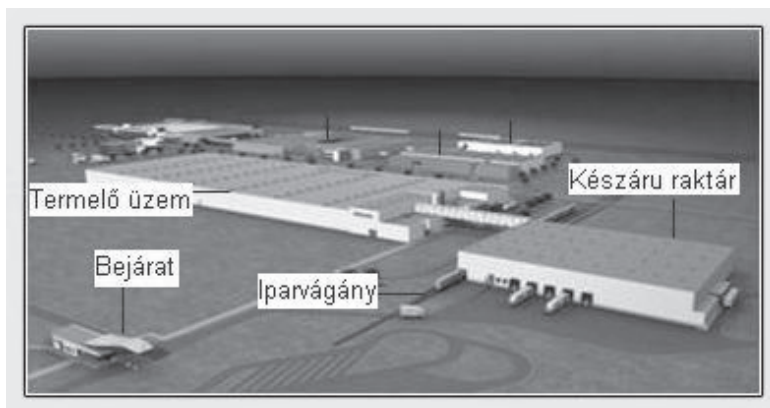
A szerencsi vonalon Nyíregyháza-Mezőzombor állomások között a vonatforgalmat a forgalomirányító szabályozza. (KÖFI)

A záhonyi és szerencsi vonalat Sóstóhegy-elágazás és Északi-Kitérő között deltavágány köti össze (Hollik, 2011).

Az Electrolux nyíregyházi telephelyének megépítése, üzemeltetése

Az Electrolux nyíregyházi hűtőszekrény gyára 2005-ben kezdte meg működését. A beruházás 65 millió eurós nagyságrendű volt és így a cég Európa legnagyobb hűtőszekrény gyártó bázisává vált. Az európai piacon értékesített alulfagyaszto hűtőszekrények 90%-a ebből az üzemből kerül ki. Jelenleg 1350 dolgozót foglalkoztat, a 3 szerelősoron 580 különböző modellt készítenek. A gyártócsarnok alapterülete 48860 m² ezen kívül a telephelyen található még a készáru raktár és néhány száz méterre egy alapanyag raktár.

A következő, 2. ábrán láthatjuk a telephelyen létrehozott épületek elrendezését, valamint a vasúti pályát és az azt befogadó készáru raktárt.

2. ábra

Az Electrolux nyíregyházi üzemének elhelyezkedése

Forrás: saját készítésű kép.

Az Electrolux igyekszik környezetkímélő vállalként működni. Többek között olyan megoldásokat helyezve előtérbe, mint:

- LED világítás használat a gyár területén,
- napenergia felhasználásával üzemeltetni a mosdók meleg víz ellátását,
- a tengereket szennyező műanyagok begyűjtése,
- újrahasznosított műanyagból készült porszívók gyártása,
- kisebb energia igényű háztartási gépek gyártása,
- újrahasznosítható csomagolás,
- a gyártósoron szerelőtálcaként funkcionáló polisztirol csomagolótaíca,
- családélvű csomagolás, tehát kevesebb alkatrész felhasználásával előállíthatóak,
- a fuvarok minél jobb kihasználása, ezáltal kevesebb üzemanyag fogyasztás.

Ilyen magas szintű környezet tudatosság mellett a vasúti fuvarozás alacsony energia szükségletű tulajdonságát a cégnek fontos észrevennie és fejlesztenie.

Az Electrolux iparvágányának bemutatása, kiszolgálási technológiája

Nyíregyháza állomásnak több iparvágánya is van, de egyik sem olyan korszerű és fiatal, mint az Electroluxé.

A vállalat vezetősége már az építkezés előtt eldöntötte, hogy vasúti kiszolgálást is akar. A lehetőségek rendelkezésre álltak mind a vasút mind az Electrolux oldaláról is. Az iparvágány megépítése költséges és hosszú feladatok sora volt, de a jelenlegi állapot is azt tükrözi, hogy megérte és a befektetés megtérül. Kezdetben a legyártott hűtők 30%-át vasúton szállították, ez az adat jelenleg 10-15%. Az Electrolux vasúton történő kiszolgálása nem csak gyors és környezetbarát, de előre kiszámított és megtervezett technológia szerint történik.

Az iparvágányok funkciója és használható hossza:

I. sz. vágány rakodó vágány	232 m
II. sz. vágány fogadó, tároló vágány	188 m
III. sz. vágány körbejáró, indító vágány	220 m

Az iparvágány kiszolgálásának technológiája

Az iparvágány kiszolgáló állomása Nyíregyháza. A kiszolgáláshoz szükséges tolatómozdonyt és vasúti kocsikat a Rail Cargo Hungary biztosítja, a tolatószemélyzetet Nyíregyháza állomás szolgáltatja.

Kezdetben az iparvágány-használó, az Electrolux nem rendelkezett belső vasútüzemmel, ami azt jelentette, hogy ő semmilyen körülmények között sem mozgathatta az iparvágány területére beállított vasúti kocsikat. Mivel a megépített oldalrakodó mellé csak 3 vasúti kocsi fért el (amit a 3. ábra mutat) így elég lassúnak és kevésnek minősült a napi megrakott kocsik száma.

Ezért az iparvágány-használó eleget tett azoknak a követelményeknek, amelyek előírják a belső vasútüzem működését (Iparvágányok Szolgálati Utasítása). Nyíregyháza állomás kiképezte és megfelelő szakmai oktatásban részesítette a vasútüzem vezetőket, ill. azokat a munkavállalókat, akik a munkafolyamatban részt vesznek. Az Electrolux egy MTZ Track jármű segítségével megkezdhette a belső vasútüzemet, mellyel jelentősen megnőtt a napi berakott kocsik száma (Hollik, 2007).

3. ábra
Oldalrakodó

Forrás: saját készítésű kép.

A nyíregyházi Electrolux 2007-ben gyártotta le a legtöbb hűtőszekrényt, 905000 darabot, ezután a második gazdasági világválság hatására következett a mélypont. 2008. és 2009. évben 647000 darab hűtőszekrényt gyártottak le. A legyártott termékek mennyiségét 2011-ben sem sikerült kiugróan növelni (669000 darab hűtőszekrény), 2012. évben pedig a kitűzött cél 720000 darab termék. Ez a drasztikus visszaesés természetesen jelentkezett a szállításban is, de legfőképp a vasutat érintette. Mivel csökkent a gyártási kapacitás, így csökkenteni kellett a dolgozói létszámot is, valamint a korábbi 9 műszakból jelenleg most 6 műszakban folyik a termelés. A vállalat tervezi a 9 műszakban történő termelés mihamarabbi visszaállítását.

Magyarországon, az Electrolux vasúton történő kiszolgálására adottak a lehetőségek, melyekkel a vállalat élni is kívánt.

Nyíregyházán 2005. július elején kezdődött meg az Electrolux vasúton történő kiszolgálása. Kezdetben igen csak minimális volt a feladott kocsik száma. Ennek egyik fő oka, hogy a menetrendbe is nehezen lehetett beilleszteni a kiszolgáló menetet – hosszú menetidő, a pálya rossz állapota miatt – valamint voltak kisebb hiányosságok mindkét fél részéről. Ebben az időszakban az Electrolux nem rendelkezett belső vasútüzemmel, vagyis hiába állított be 3 db-nál több üres kocsit a vasút, az oldalrakodóhoz – melyet korábban a 3. ábrán szemléltetünk – csak 3 kocsi fér, így ezek berakodása után az Electrolux nem mozgathatta a kocsikat. Tehát napi egy kiszolgálásnál csak maximum 3 kocsit adhatott fel a vállalat.

Ezért mindkét fél érdeke az volt, hogy az Electrolux rendelkezzen belső vasútüzemmel.

A készárúk raktározása

Nyíregyházán a készáruraktár 14000 négyzetméteres, amely 37000 db hűtőszekrény tárolására alkalmas. A raktár rendelkezik 3 db 1,5 tonna teherbírású, továbbá 4 db 2,5 tonna, ill. 1 db 1 tonna teherbírású ún. oldalmegfogású pofás targoncával. A targoncák segítségével történik a legyártott termékek készáruraktárban történő elhelyezése, ill. a közúti és vasúti járművek, kocsik berakása.

A készáruraktár három műszakban dolgozik, itt történik a megrakott kocsik papírjainak az elkészítése is.

A kamionok berakodása délelőtt, ill. délután történik, míg a vagonokat délután és éjszaka rakodják meg.

4. ábra

A készáruraktár

Forrás: saját készítésű kép.

Nyíregyházán egyedi rakodást is végeznek (melyet az 5. ábrán szemléltetünk), ez az ún. négy széles rakodás. Ez azt jelenti, hogy a kamion oldalléceit el kell távolítani, a ponyvát kilazítani és előre húzni. A targonca egyszerre 8 db hűtőszekrényt tud a kamionra rakni úgy, hogy 3 db hűtőszekrény található egymás mellett ebből fog meg két sort és ezeken fektetve helyezkedik el 2 db.

5. ábra
Széles rakodás

Forrás: saját készítésű kép.

Előnyei:

- Időmegtakarítás, a rakatképzés és bontás gördülékenyen történik, illetve a rakatot nem kell különös gondossággal összeállítani, mert a pofák azt úgyis összetömörítik;
- Az oldalmegfogós készülék beszerzési ára többszörösen megtérül a rakodólapok beszerzési és selejtezési költségeivel szemben;
- Elmaradnak mindazok a károk, melyeket a sérült rakodólapok okoznak személyekben, tárgyakban, Megszűnnek a rakodólapok elvesztésével, ellopásával jelentkező károk, ezek ellenőrzésével kapcsolatos kiadások;
- A rakodólapok elhagyásával jelentős raktárkapacitás növekedéssel jár;
- Biztonságosabb tárolás;
- Jelentősen csökken a kézi anyagmozgatás.

Vasúti kocsik esetén kétféle rakodási módszert alkalmaznak hűtőszekrények szállításakor.

- két fektetéses, ami 188 db/kocsi termék elhelyezését teszi lehetővé,
- fektetés nélküli, amellyel 152 db áru fér el kocsinként.

Közúti szállítás esetén a kamionok megrakására 4 féle rakodási módszer van.

- 3 széles → 57 db hűtőszekrény/kamion
- 4 széles → 69 db hűtőszekrény/kamion
- 3 széles + fektetés → 76 db hűtőszekrény/kamion
- 4 széles + fektetés → 88 db hűtőszekrény/kamion

A legjobban kihasznált és megrakott kamionnál is akár 100 db termékkel többet képes elvinni egy vasúti kocsi. Ezek alapján tehát a megrendelőkön múlik, hogy kellő mennyiségű árut rendeljenek, amellyel érdemes vasúti szállítását végrehajtani. Ha egy megrendelőnek az adott viszonylatban nincs szüksége ilyen mennyiségre, akkor összehangolva más környékbeli megrendelőkkel hatékonyabb kihasználtságot érhetnek el. Napi szinten egy kicsivel több, mint 4000 db hűtőszekrény kerül a gyártásból a készáruraktárba, ami egy 24 órás karantén után kiszállítható.

A raktárban külön kezelik a kiszállítható zárolt, a tartozékhiányos, valamint a másodosztályú termékek raktározását.

Egy rakathelyen csak egy fajta és azonos típusú hűtőszekrény található. Nincs olyan, hogy egy helyen található zárolt és jó állapotban lévő termék is.

A korábbiakban beszámoltam arról, hogy a vállalat 2007. évre 9050000 db hűtőszekrény legyártását tűzte ki céljául. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson elengedhetetlen, hogy megnövelje a készáruraktárját – több raktár bérlése –, ill. a legyártott termékek nagyobb mennyiségben történő elszállítását.

Ezt lehetővé teszi a vasúton történő napi háromszori kiszolgálás és a már tökéletesen működő belső vasútüzem alkalmazása.

A vállalat által naponta legyártott darabszám igen magas, a nyári csúcsszezonban akár 4000 darab/nap is lehet. Ehhez a termelési volumenhez sok nyersanyagra van szüksége a vállalatnak, ám a legégetőbb probléma mégsem ez, hanem az, hogy a késztermékek foglalnak el igen nagy helyet. Erre jó példa a következő: egy kamionnyi nyersanyagból tízkamionnyi késztermék készül. A vállalat termékskálája igen széles, ehhez sok fajta alapanyag szükséges. Az alkatrész fajták számának csökkentése érdekében a konstruktőrök megpróbálják már a tervezés szakaszában úgy kialakítani az új típusokat, hogy a már meglévő termékek egyes alkatrészei felhasználhatók legyenek, ezáltal csökkentve a fejlesztési ratározási- és beszerzési költségeket és elősegítve ezzel a nyersanyagraktárak munkáját.

Az itt gyártott hűtőszekrényeknek és egyéb termékek csomagolásához igazodva az Electrolux főleg tömbös tárolási móddal oldja meg a készárutárolást (4. ábra).

A korábbiakban leírtak szerint az Electrolux cég igyekszik környezetbarát vállalatként működni, mégis a közúti közlekedést részesíti előnyben, Magyarországon 80-85%-ban a vasúttal szemben. Ennek oka és magyarázata egyszerű. Sajnos Magyarországon a vasúti pályák nagy részét korszerűsíteni kell, a jobb pályaállapot magasabb szállítási sebességet, rövidebb fuvarozási határidőt, magasabb megbízhatóságot, rugalmasságot jelentene.

Az Electrolux iparvágány a Nyíregyháza-Mátészalka vonalon, Nyíregyháza-Nagykálló állomások között annak 59+26 sz. szelvényében a B/1 jelű balos kitérővel (a vasútvonal jobb oldalán) ágazik ki.

Ezen a pályarészen a tehervonati közlekedés maximum 40 km/h. Ennek fő oka, hogy ennek a vasúti pályának a korszerűsítésére az elmúlt 25 évben nem, vagy csak részben került sor. Egy korszerű pályahálózattal nem csak a teherszállítást, de a személyszállítást is magasabb színvonalon lehetne végezni.

Konklúzió

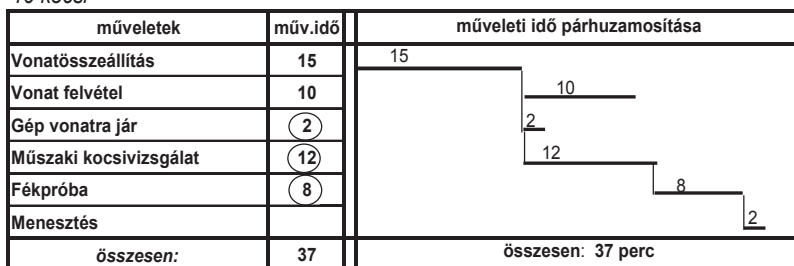
Ebben a fejezetben javaslatot teszek, hogy milyen megoldásokkal lehetne elérni egy jobb, hatékonyabb kiszolgálási rendszert, ami lehetővé tenné a naponta többszöri (jelen esetben kétszeri) kiszolgálást. Párhuzamot vonok a 2007. évi és a 2012. évi kiszolgálással. Azért a 2007. évet vizsgálom, mert ebben az évben gyártotta le a cég a legtöbb terméket (905000 db) és a vasúton történő áruszállítás is ebben az évben volt a legnagyobb. A nyíregyházi Electrolux építésének kezdetekor már eldöntötték, hogy vasúton történő kiszolgálást is akar a vállalat. Mint, ahogy az előzőekben vizsgáltam ez nem véletlen, hisz a vasúti kiszolgálás nem csak környezetkímélő, hanem rövid idő alatt nagy árumennyiség szállítására ad lehetőséget, ezáltal gazdaságos és gyors.

Az Electrolux iparvágány a Nyíregyháza-Mátészalka (113 sz.) vonalon, Nyíregyháza-Nagykálló állomások között ágazik ki. Itt a pálya egy vágányú ezért a vonatok állomás- távol-ságban közlekednek. Ez azt jelenti, hogy Nyíregyházáról csak akkor indulhat a vonat, ha Nagykállóra az előtte indult vonat már megérkezett és Nagykálló vonatát nem indít Nyíregyházára. Tehát Nyíregyháza engedélyt kér, Nagykálló pedig engedélyt ad a vonatközlekedésre, vagy fordítva.

Mivel az iparvágány a nyílt vonalból ágazik ki, ezért kiszolgálni csak vonatmentes időszakban lehet. 2007-ben a kiszolgálást legjobban az nehezítette, hogy a pálya állapota igen rossz volt, ezért a tehervonatok itt csak maximum **20 km/h** sebességgel közlekedhettek. A személyvonatok menetrendje ekkor még igen sűrű volt, csak néhány esetben volt rá lehetőség, hogy két személyvonat menetrendje között a vasúti kiszolgálás zavartalanul működjön. A fennálló problémák miatt nehezen lehetett megoldani a kiszolgálást, továbbá még nehezítette a feladatot az, hogy ha vonatkések merültek fel. Egy 15-20 perces késésnél felborulhatott az egész napi menetrend.

Nyíregyháza-Nagykálló között a személyvonatoknak a menetideje ekkor még 26 perc volt, mindössze 7,3 km szakasz megtételére. Ez elsősorban tükrözi a pálya rossz állapotát, másodszorban pedig tisztán mutatja a szűk keresztmetszeteket.

10 kocsi

6. ábra

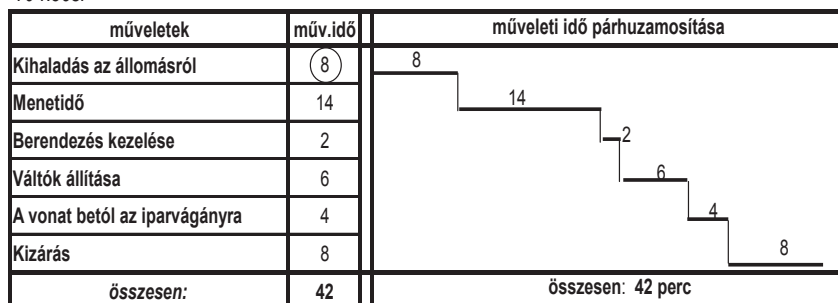
Indulás előtti műveleti idők grafikonja

Forrás: saját szerkesztés.

A 6. ábrán azt mutatom be, hogy mennyi időt vett igénybe az Electroluxot kiszolgáló vonat indulás előtti „elkészítése”.

20 km/h sebességgel

10 kocsi

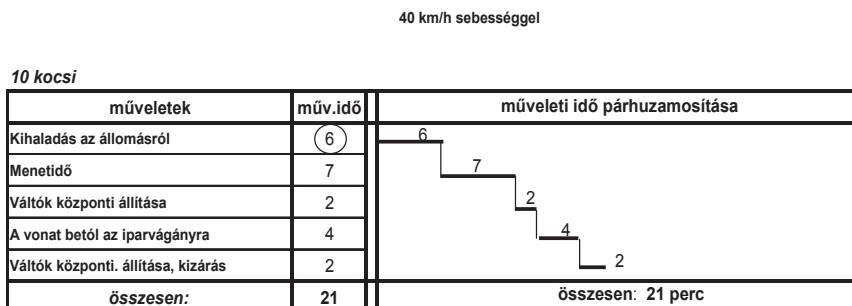

7. ábra

Menesztés utáni műveleti idők grafikonja

Forrás: saját szerkesztés.

Az 7. ábrán látható, hogy milyen hosszú időt vesz igénybe az iparvágány kiszolgálása a vonat indulásától egészen a kizárásig. Itt lehet látni, hogy a pálya rossz állapota mennyire megnöveli a kiszolgálás időtartamát. Továbbá az, hogy a berendezést a helyszínen kell kezelni további plusz időt vesz igénybe.

8. ábra
Menesztés utáni műveleti idők grafikonja

Forrás: saját szerkesztés.

Az 8. ábrán jól látható, hogy a felére csökkent a kiszolgálás ideje. Tehát igen hasznosnak bizonyul a pálya korszerűsítése, valamint a berendezés átépítése. Az átépítések lehetővé tennék a napi két, akár háromszori kiszolgálást, így megnőne az elszállított hűtőszekrények mennyisége, ami azt is jelentené, hogy csökkenne a készáruraktár leterhelése is.

A pályát nem csak az Electrolux hatékonyabb kiszolgálása érdekében kell átépíteni, hisz ezen a vonalon a személyvonatok közlekedése sem elhanyagolható. A közelmúltban bevezetett ütemes menetrend elnyerte az utazóközönség bizalmát, de ezzel sem nőtt az utasok száma, hisz a menetidő nem csökkent. Nyíregyháza és Mátészalka között 57,1 km távolság van és a vonat ezt legjobb esetben is 113 perc alatt teszi meg. Ezt a menetidőt még növeli a nyáron (kánikula miatt) bevezetett lassújelek száma is, ami kb. plusz 30-40 percet jelenthet.

A Nyíregyháza-Nagykálló közötti szakaszon a sínvég lehajlás és az aljcserek elmaradása a legnagyobb gond. A szinten tartáshoz tömeges aljcsere, szórványos síncsere, kitérő alkatrész csere és ágyazatrostálás, illetve gépi szabályozás szükséges.

Most pedig megvizsgálom a 2012. évi vasúti kiszolgálást. A javaslatban első szempontként szerepel, hogy elengedhetetlen a vasúti pálya korszerűsítése, javítása. Nos, ez 2010-ben igaz, hogy csak részben, de megtörtént. Ennek hatására Nyíregyháza-Nagykálló állomások között a pályasebességet 20 km/h-ról **40 km/h-ra** felemelték. (Vagyis a javaslat egyik része részben teljesült.) Továbbá könnyítette a vasúti kiszolgálást az a szomorú tény is, hogy a Magyar Kormány 2012. április 16-tól 5 pár vonat menetrendjét szüntette meg ezen a vonalon. Ez azt jelenti, hogy a korábbi évekhez képest, most már nincs olyan sűrű menetrend, megszűntek a szűk keresztmetszetek, sokkal könnyebb a vasúti kiszolgálás menetrendjét megszerkeszteni. Munkanapokon 9 óra 25 perctől 14 óra 35 percig nincs vonatközlekedés ezen a pályarészen, tehát zavartalanul történhet a vasúti kiszolgálás, továbbá 19 óra 20 perctől másnap 4 óra 45 percig úgyszintén. Ennek ellenére mégis csak napi egyszeri a kiszolgálás és ez is csak átlagosan 4-6 kocsit jelent. 2007-ben, amikor a pálya állapota sokkal rosszabb volt és jóval több személyvonat közlekedett, mégis napi kétszeri kiszolgálás történt (66170/71; 66172/73), valamint a feladott vasúti kocsik száma átlagosan a mostaninak a négyszerese volt. Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy ekkor azért jóval több terméket gyártott az Electrolux,

de a vasúti fuvarozás csökkenése mégsem egyenesen arányos a legyártott termékek darabszámának csökkenésével. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy hogy is van ez. Jelenleg sokkal jobbak a lehetőségek, mint 5 évvel ezelőtt, még is jóval kevesebb a vasúton történő áruszállítás. Tovább kell korszerűsíteni a pályát, és akkor nem csak az áruszállítás, de a személyszállítás terén is kiemelkedő változást eredményezne. Mégis elenyésző azon szakaszok hossza, ahol az elmúlt években részleges átépítés történt. A pálya szerkezet bármely alkatrészét tekintve vegyes, aszerint, hogy az adott vonalrészre milyen anyag jutott.

Pályasebesség növelésére a már említett hiányosságok kiküszöbölésével a vonalszakaszon, 21 tonna tengelyterhelésre minősített aljakkal elérhető a 80 km/h sebesség. A biztosító berendezések közül a gabonaforgalmi kiágazás és az Electrolux kiágazás kitérőinek Nyíregyháza állomásról történő vezérlése elegendő lenne a fenti cél megvalósításához.

Az ipartelepek napi rendszeres kiszolgálása, egy jól végrehajtott csapatmunka eredménye. Az Electrolux iparvágány kiszolgálására is ez a kifejezés a jellemző.

A MÁV ZRt. jelenleg nem tud lépést tartani a közúti áruszállítással, és amíg a meglévő körülményeken nyomtatékosan nem változtat addig ez így is fog maradni!

Összefoglaló

A publikációban röviden bemutatom Nyíregyháza Forgalmi Csomópontot, annak elhelyezkedését a Debreceni Pályavasúti Területi Központon belül. A cikk következő részében kitérek az Electrolux vállalat iparvágányának bemutatására, valamint leírom a kiszolgálási technológiát. Röviden ismertetem az Electrolux Lehel Kft megjelenését Nyíregyházán. Beszélek a kapcsolódó logisztikai tevékenységekről. Bemutatom a készáruraktárát, a napi legyártott hűtőszekrények mennyiségét, ezek tárolását, ill. az ún. egyedi rakodást.

A publikáció legvégén javaslatot teszek, hogy a MÁV ZRt-nek milyen korszerűsítéseket kell véghezvinnie ahhoz, hogy megnövelhesse az Electrolux napi kiszolgálását, ill. összehasonlítom a 2007. és 2012. évet a kiszolgálás szempontjából.

Summary

In this publication I introduce the traffic junctions of Nyíregyháza briefly, and also its location within the Regional Railwaytrack Centre of Debrecen. In the next part of the article I present the industrial track of Electrolux company and I describe the service technology as well. I briefly describe the Electrolux Lehel Ltd. appearance in Nyíregyháza. I talk about the related logistics activities. I present the store of finished goods and the daily volume of the manufactured refrigerators including their storage and their special stowage. At the end of the publication I will suggest what upgrades the MAV Zrt shall carry out to increase the daily service of the Electrolux and also I compare the years of 2007 and 2012 in terms of service.

Felhasznált irodalom

1. Hollik Cs. (2011): Állomási Végrehajtási Utasítás Nyíregyháza
2. Hollik Cs. (2012): Üzemi Terv Nyíregyháza
3. Hollik Cs. (2007): Üzemviteli Végrehajtási Utasítás (Electrolux)

KÁDÁR ANDRÁS*

**A DÉL-OROSZORSZÁGI RÉGIÓ KÜLKERESKEDELMI FORGALMÁNAK ALAKULÁSA
2002-2011 KÖZÖTT****Kulcsszavak:** *Dél-orszország, külkereskedelem, export, import, áruszerkezet***Bevezetés**

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson Oroszország egyik dinamikusan fejlődő régiójának a dél-orszországi régióknak a külkereskedelmi forgalmáról, és az azt befolyásoló tényezőkről. Az elemzés kitér a régió 2002-2011 közötti export és import forgalmának összetételére, különös tekintettel az ásványi termékek export arányára. A tanulmány ismerteti a külkereskedelmi tevékenység főbb jellemzőit, valamint a vizsgált tízéves időszak külkereskedelmét jellemző tendenciákat. Az elemzés során a leíró statisztika módszere került alkalmazásra, amely megfelelő alapot biztosított a régió külkereskedelmi tevékenységének átfogó bemutatására.

A dél-orszországi régió közigazgatási egységei és külkereskedelmi forgalma

A dél-orszországi régióként a Déli szövetségi körzet, valamint az Észak-kaukázusi szövetségi körzet által alkotott 590 ezer km² területet jelölik. Ezt a területet nyugatról Ukrajna, keletről Kazahsztán, míg délről Azerbajdzsán és Grúzia határolja. Az Oroszországi Föderáció 13 közigazgatási egysége tartozik a régióhoz: A Déli szövetségi körzetet alkotó Rosztov megye, Volgográd megye, Asztrahany megye, Krasznodari határterület, Kalmük Köztársaság és Adige Köztársaság, valamint az Észak-kaukázusi szövetségi körzetet alkotó Sztavropoli határterület, Kabard-Balkar Köztársaság, Karacsaj-Cserkesz Köztársaság, Ingus Köztársaság, Dagesztáni Köztársaság, Észak Oszétia-Alánia Köztársaság, és a Csecsen Köztársaság.

A cikkben bemutatott és elemezett adatok elsősorban az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokságának (<http://yutu.customs.ru>) és Észak-kaukázusi Vámparancsnokságának (<http://sktu.customs.ru>) hivatalos honlapjain közzétett nyilvános statisztikákon, valamint a szerző három éves dél-orszországi tartózkodásának megfigyeléseinek és külgazdasági tevékenységéhez kötődő munkáján alapulnak.

A dél-orszországi régió külkereskedelmi forgalmának meghatározó részét Rosztov megye, Volgográd megye, a Krasznodari határterület és a Sztavropoli határterület biztosítja. A 2011. évi külkereskedelmi forgalmi adatok alapján az Oroszországi Föderáció közigazgatási egységei között a Krasznodari határterület a 8. helyet, Rosztov megye a 15. helyet foglalja el.

A Déli szövetségi körzet közigazgatási egységeinek import és export forgalmát 2002-2011 között az 1. táblázat tartalmazza.

*Moszkvai Nagykövetség Rosztov-na-Donui Iroda, külgazdasági szakdiplomata, külgazdasági irodavezető, a műszaki tudomány kandidátusa, andras.kadar@hita.hu

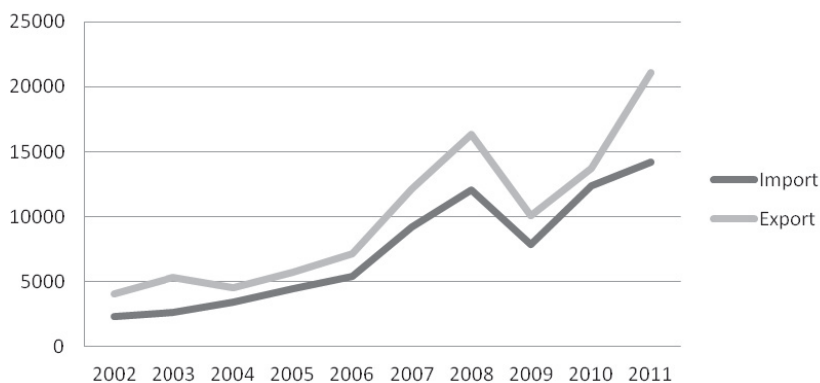
1. táblázat

**Déli szövetségi körzet közigazgatási egységek import és export forgalma,
2002-2011, millió USD**

Közig. egység	Forgalom	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Asztrahany megye	Import	117	126	85	146	209	255	241	428	310	279
	Export	235	324	203	217	256	747	1321	457	381	660
Volgográd megye	Import	275	365	404	507	262	856	990	695	958	1293
	Export	1305	1639	1380	1268	1199	3117	4166	2192	2564	3495
Rosztov megye	Import	679	923	1655	2031	2679	4669	6048	3051	4061	5213
	Export	1018	1311	1562	1806	1968	3079	3848	2460	3245	5150
Krasznodari határterület	Import	967	826	968	1343	1677	2653	3512	2772	4457	5035
	Export	1099	1484	904	1545	2820	3880	5248	3828	5562	9819
Adige Köztársaság	Import	12	9	17	8	9	22	63	45	72	108
	Export	3	62	5	5	7	9	15	10	9	9
Kalmük Köztársaság	Import	11	13	16	15	18	40	60	57	71	67
	Export	17	27	27	20	4	63	71	2	31	5

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapján (<http://yutu.customs.ru>) közzétett adatok alapján saját összeállítás.

A régió 2002-2011 közötti export és import dinamikáját az 1. ábra mutatja. A 2008-2009. évi pénzügyi-gazdasági válság ellenére a 2002-2011 közötti tízéves időszak alatt a régió amerikai dollárban számított külkereskedelmi forgalma 5,5-szeresére növekedett. Ezen időszak alatt az export valamennyi évben meghaladta az import értékét, tehát a régió a közvetlen külkereskedelmi forgalma alapján stabilan nettó exportörnek számít. Ezen időszak alatt az import alacsonyabb volumen bázisértékről indulul 22,4 százalékos átlagos éves növekedési üteme meghaladta az export 19,9 százalékos éves átlagos bővülését.

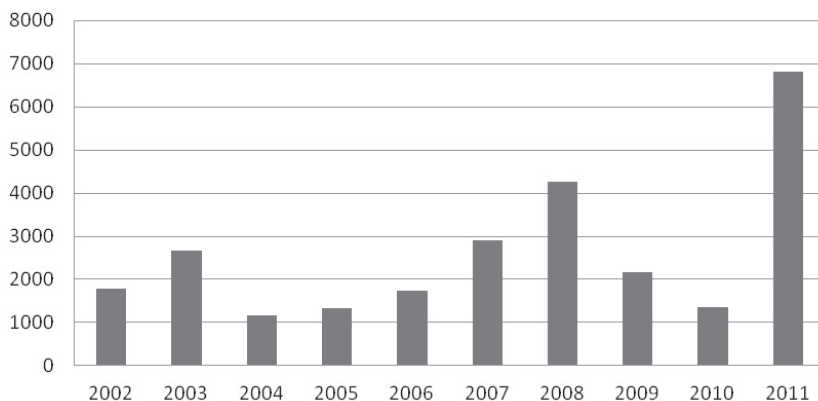

1. ábra

A régió export és import dinamikája 2002-2011 között, millió USD

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapján (<http://yutu.customs.ru>) közzétett adatok alapján saját szerkesztés.

Ennek ellenére, az export és import forgalom közötti jelentős különbségnek köszönhetően – a pénzügyi gazdasági válság által érintett 2009 és 2010 esztendőket kivéve – a külkereskedelmi forgalom egyenlege fokozatosan növekedett a 2002. évi közel 1,8 milliárd dollárról a 2011. évi 6,8 milliárd dollár értékig. Figyelemre méltó, hogy ez a bővülés ütem 2011-ben már gyakorlatilag helyreállt, amint az a 2. ábrán is látható.

2. ábra

Külkereskedelmi forgalom egyenlege, millió USD

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapján (<http://yutu.customs.ru>) közzétett adatok alapján saját szerkesztés.

A közelmúlt gazdasági válságai különböző hatást gyakoroltak a dél-oroszországi régió külkereskedelmi forgalmára. Az 1998. évi orosz pénzügyi válság gyakorlatilag nem volt hatással az export alakulására, míg az import forgalom mintegy 30 százalékkal csökkent, és csak három év múlva, 2001-ben sikerült elérni a válság előtti szintet. Az 1998-as pénzügyi válság jelentősen megváltoztatta az import árustruktúráját. Az importot kiváltó termelési beruházások hatására a régió importjában csökkent a fogyasztási termékek és az élelmiszeripari termékek részaránya. Ugyanakkor növekedett a nyersanyagok, az élelmiszeripari, könnyűipari, dohányipari, mezőgazdasági és építőipari gépek és berendezések behozatala a régióba.

A 2008-2009. évi pénzügyi-gazdasági válság egyaránt érintette az export és az import forgalmat, mintegy 40 százalékos csökkenést okozva mindkét forgalomban. Ez egyrészt a külkereskedelmi forgalomban érintett partnerországokban végbement kedvezőtlen változásoknak és az ebből fakadó keresletcsökkenésnek, másrészt a világ árutözsdéin bekövetkező dekonjunkturnak, harmadrészt pedig a régió hiteleszközök igénybevételével érintett külkereskedelmi vállalkozásainak a pénzügyi nehézségeivel volt magyarázható.

Az 1998-as pénzügyi válság hatásától eltérően, amikor is egy elhúzódó külkereskedelmi forgalom csökkenés volt megfigyelhető, a 2008-as válság esetében ez sokkal rövidebb ideig tartott. A válságból való kilábalás a dél-oroszországi vállalkozások esetében már 2009 második félévében megindult, amely a külkereskedelmi árustruktúra több elemét is kedvezően érintette. 2011-ben a dél-oroszországi régió közigazgatási egységeinek többségében sikerült a 2008. évi külkereskedelmi forgalmat elérni, sőt egyes áruféleségek esetében jelentős mértékben meg is haladni azt. 2011 végéig ugyanakkor nem sikerült helyreállítani a külkereskedelmi forgalom válság előtti mutatóit Asztrahany megyében, Volgográd megyében, a Karacsaj-Cserkesz Köztársaságban, a Dagesztáni Köztársaságban és a Sztavropoli határterületen. Ezzel együtt

megállapítható, hogy a régió export pozíciója több áruféleség esetében, különösen a gépek és berendezések, illetve a magasabb feldolgozottságot képviselő áruk esetében romlott, s ezért csökkenés figyelhető meg úgy az áruvolumen, mint a célszágok számának tekintetében.

Az elmúlt évtized külkereskedelmi forgalmi adatai alapján földrajzilag az ú. n. „távolkelet” (értsd: nem FÁK) országokkal folytatott kereskedelem volt a meghatározó, melynek aránya 71 és 85 százalék között váltakozott az egyes években. A távolkelet országai közül a dél-oroszországi régió legjelentősebb külkereskedelmi partnerei között található Olaszország, Németország, Törökország, Egyiptom, míg a FÁK országok közül (földrajzi elhelyezkedésénél és méreténél fogva is) egyértelműen Ukrajna szerepe a meghatározó.

A dél-oroszországi régió FÁK-országokkal folytatott külkereskedelmi tevékenységét összességében több racionalitás jellemzi, mint a távolkelet országaival folytatottát. A FÁK-országok relációjában meghatározó exportpozícióval bírnak a külkereskedelmi forgalom közel egyharmadát biztosító gépek és berendezések, a 15-20 százalékos arányt biztosító ásványi termékek, illetve a forgalom egy hatodát adó fém és kohászati termékek. A dél-oroszországi régió FÁK-országokba irányuló élelmiszerexportja – melynek 60 százaléka feldolgozott mezőgazdasági terméket jelent – továbbra is meghatározó arányt képvisel az árunomenklatúrán belül a maga 20 százalékos részarányával. A FÁK importban meghatározó arányt képviselnek a fémek és kohászati termékek, ezen belül egyre nagyobb hányadot tesznek ki az alacsony feldolgozottságú termékek (féltermékek, lemezek stb.).

Az Észak-kaukázusi szövetségi körzethez tartozó közigazgatási egységek import és export forgalmának az alakulása 2002-2011 között az 2. táblázatban került bemutatásra.

2. táblázat

Észak-kaukázusi szövetségi körzet közigazgatási egységeinek külkereskedelmi forgalma, 2002-2011, millió USD

Közig. egység	Forgalom	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Sztavropoli határterület	Import	148	226	143	174	226	343	503	419	1272	871
	Export	235	340	413	635	682	923	1182	909	1564	1698
Kabard-Balkár Köztársaság	Import	8	8	10	12	27	45	92	72	126	179
	Export	3	4	11	43	22	23	16	8	29	22
Karacsáj-Cserkesz Köztársaság	Import	7	12	9	14	18	40	69	42	240	269
	Export	5	8	9	17	30	39	37	33	70	31
Ingus Köztársaság	Import	0,1	0,3	1	2	2	3	4	5	17	23
	Export	19	14	1	35	37	23	33	5	0,01	0,1
Dagesztáni Köztársaság	Import	25	61	73	140	267	246	400	264	696	626
	Export	65	58	34	118	62	113	282	61	161	80
Észak-Oszétia-Alánia Közt.	Import	67	86	42	55	61	62	66	39	140	270
	Export	92	41	39	64	113	132	97	87	143	91
Csecsen Köztársaság	Import	-	-	-	-	-	1	13	4	4	6
	Export	-	-	-	-	-	0,2	1	0,2	0,1	2

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Észak-kaukázusi Vámparancsnokság honlapja, <http://sktu.customs.ru>.

Elemezve az észak-kaukázusi köztársaságok külkereskedelmi forgalmát megállapítható, hogy többségükben az elmúlt öt évben dinamikus növekedés volt tapasztalható, amely az áruforgalom növekedésében, azon belül is az import összetevő növekedésében volt megfigyelhető. Az importot egyre inkább a diverzifikáció jellemzi, annak ellenére, hogy továbbra is meghatározó a gépipari termékek importja, amely a már működő termelő vállalatok modernizációjával, illetve új termelőkapacitások telepítésével van összefüggésben. A köztársaságok export forgalma 2011-ben nem érte el a 2008. évi (eddig legmagasabb) értéket. A legnagyobb külkereskedelmi forgalmat a Dagesztáni Köztársaság bonyolítja, s egyben az export szállítások csökkenésében meghatározó volt a köztársaság gépipari termék kivitelének csökkenése.

Dél-Oroszország exportforgalma

Hasonlóan az Oroszországi Föderáció egészéhez a régió exportjában az áruösszetétel továbbra is erős nyersanyag orientációt mutat, amely az utóbbi esztendőben csak erősödött.

A dél-oroszországi régió exportjának áruösszetétele 2002-2011 között a 3. táblázatban található.

3. táblázat

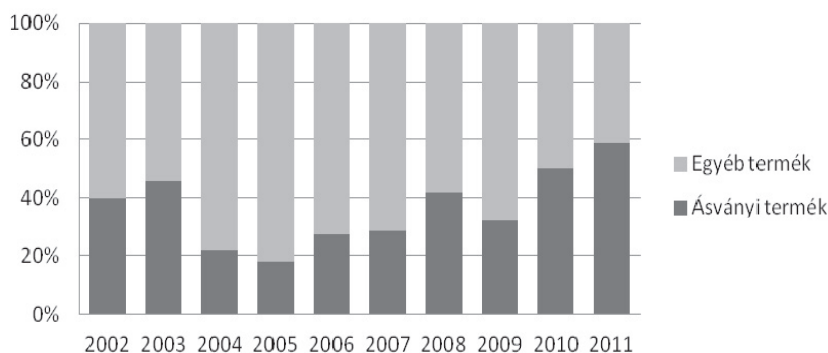
A dél-oroszországi régió exportjának áruösszetétele 2002-2011 között, millió USD

Árufajta	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Fa és fűrészáru	63	81	117	166	186	242	182	125	137	182
Bőr és bőrtérmékek	4	5	5	4	9	12	8	7	6	8
Gépek, berendezések	573	572	473	624	848	922	1659	798	773	610
Fémek	637	865	1497	1618	1511	2339	2488	1476	1763	1974
Ásványi termékek	1632	2431	997	1028	1976	3480	6811	3241	6888	12390
Élelmiszer	801	808	825	1360	1686	3346	3118	3042	2283	3721
Textil	29	44	52	46	44	45	35	29	46	26
Vegyí termékek	324	461	555	775	799	1046	1445	1010	1632	1791
Egyéb	30	45	68	154	140	717	572	325	230	359
Összesen	4093	5312	4589	5775	7199	12149	16318	10053	13758	21061

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapja, <http://yutu.customs.ru>.

Az áruféleségeken belül meghatározó volt az ásványi olajok, gabonafélék, fémek és kohászati termékek, alumínium és alumínium termékek, a növényi olajok és zsírok, valamint a műtrágya forgalma.

Míg 2004-2005-ben az ásványi termékek az export mindössze 20 százalékát tették ki, addig 2010-ben és 2011-ben már több mint a felét, amint az a 3. ábrán is látható.

3. ábra

Ásványi termékek aránya a teljes exporton belül

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapján (<http://yutu.customs.ru>) közzétett adatok alapján saját szerkesztés.

A pénzügyi-gazdasági válság következtében jelentősen csökkenő világpiaci árak a belső felhasználás felé terelték az ásványi olaj és olajtermékek előállítóit, melynek következtében az export visszaesett. Azonban 2010-től kezdve, e termékek esetében, stabil exportnövekedés tapasztalható egyrészt a volumen, másrészt pedig a világpiaci árak növekedésének köszönhetően. Az export volumen növekedésére jelentős hatást gyakorolt a Rosztov megyei Novosahinszk város mellett 2009 végén üzembe helyezett olajfinomító is. A régió belül az ásványi olajok és olajtermékek exportjának 85-95 százalékát három közigazgatási egység biztosítja: Krasznodari határterület, Volgográd megye és Rosztov megye.

A dél-oroszországi régiót hagyományosan az élelmiszeripari termékek vezető exportöréként tartják számon Oroszországban. A régió részaránya folyamatosan növekszik a föderáción belül: 2001-ben az élelmiszerexport mintegy 20 százalékát adta a régió, míg 2005-2010 között átlagosan kb. a 30 százalékát. Jelentősen csökkent viszont az exportőrök száma a mezőgazdasági termékek területén, a kilencvenes évek közepén tevékenykedő mintegy 700 vállalkozással szemben 2006-ra már kevesebb, mint 180 vállalkozás maradt, ami az elmúlt években már nem változott szignifikánsan. Rosztov megye a napraforgómag termesztésének és a napraforgó étolaj előállításának köszönhetően nem csak a dél-oroszországi régióban vezető exportőr ebben a szegmensben, hanem Oroszországon belül is (e termékek esetében az oroszországi export mintegy felét Rosztov megye biztosítja).

A kilencvenes évek elején az élelmiszerimport nagysága Oroszországban már veszélyeztette az ország élelmiszerbiztonságát. Ebben az időszakban a mezőgazdasági termékek exportja nem haladta meg a 700 ezer tonna mennyiséget! Az áru nomenklatúra is korlátozott volt és elsősorban alapanyagokat jelentett: olajos magvakat és gabonaféléket.

A dél-oroszországi régió 2001-2002-től kezdte jelentős mértékben tudta növelni a mezőgazdasági termékek exportját, elsősorban az áru nomenklatúra bővítésének köszönhetően. Az export termékek között megjelentek a növényi olajok, a malomipar termékei, halak, zöldek, dohánytermékek és a cukor. Többszörösére növekedett a gabonafélék exportja. Míg a kilencvenes évek elején évente átlagosan mindössze 300 ezer tonna gabonát exportáltak, addig az utóbbi években ez a mennyiség már stabilan meghaladta a 10 millió tonnát.

Mezőgazdasági alapanyagot és élelmiszeripari termékeket elsősorban ázsiai, észak-afrikai és dél-európai országokba exportálnak Dél-Oroszországból. Ázsiában a legnagyobb vásárlók között található Törökország, Izrael, Szaúd-Arábia és Kazahsztán. Az észak-afrikai bizonytalan geopolitikai helyzet Egyiptomban és Szíriában, valamint a 2010-ben bevezetett gabona kiviteli tilalom együttesen vezettek a korábban megszerzett piaci pozíciók elvesztéséhez és új piacok felkutatásához. A gabonaféleségek export útvonalai áthelyeződtek Kelet-Afrikába (Etiópia, Dzsubuti, Kenya) és Dél-Európába (Olaszország és Spanyolország). Az orosz gabona export ilyen jellegű földrajzi irányultsága az Egyesült Államokkal, Ausztráliával, Kanadával, Argentínával és az Európai Unióval folytatott éles világpiaci versenynek az eredménye. Szakértők perspektivikusnak ítélik Oroszország számára az olasz és spanyol gabonapiacot is. 2011-ben ezen két országba irányuló gabonaexport 2,2 millió tonnát tett ki, ami az elmúlt évtized legmagasabb értéke.

A mezőgazdasági termékek legnagyobb exportőrei a régióban Rosztov megye, a Krasznodári és Sztavropoli határterületek. Együttesen a régió mezőgazdasági termék exportjának mintegy 85 százalékát biztosítják.

A fémek és fémtermékek exportján belül meghatározó a feketefémek és az alumínium dominanciája. Külön kiemelés érdemel az Észak-Oszétia-Alánia Köztársaság feldolgozatlan cink exportja, amely az oroszországi export felét teszi ki, illetve Rosztov megye és a Krasznodari határterület fémhulladék exportja, amely az orosz export negyede.

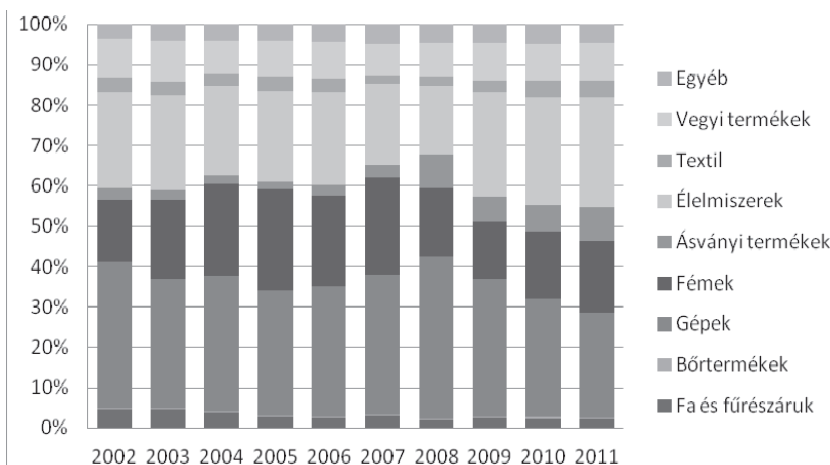
2005-től kezdve a kohászati fémek exportjában jelentős elmozdulások történtek az áru nomenklatúrában és a földrajzi irányultságban is. A korábbi jelentős fémhulladék importot megvalósító Törökország helyett - aki immár belföldi piacról képes biztosítani az igényei jelentős részét - 2009-2011 közötti időszakban a vas és nemesítetlen acéltermékek és félkész termékek exportja növekedett jelentősen Iránba és Svájcba.

A válság a legnagyobb negatív hatást a gépek és berendezések exportjára gyakorolta a régióban. A gépipari termékek exportja a pénzügyi-gazdasági válság következtében 2008-tól folyamatosan csökkent, és már csak 37%-át tette ki 2011-ben a 2008. évi értéknek. E termékek exportja elsősorban a FÁK országokba irányul. Továbbra is Rosztov megye biztosítja Oroszország kombajn exportjának 60%-át, Volgográd megye pedig a lánc talpas traktorok exportjának 2/3-át. Továbbra is komoly feladatot jelent a régió gépipari ágazatban olyan magas technológiájú és komoly tudományos potenciált igénylő termékek gyártásának beindítása, amely versenyképes tud lenni a világpiacon.

Dél-Oroszország importforgalma

A kilencvenes évek elején elindított importliberalizációs törekvések eredményeként, 1994-ben mintegy 14 ezer importőr tevékenykedett a dél-oroszországi régióban összesen 2,2 milliárd értékben importálva termékeket, ami a 2011. évi import értékének még az egy hatodát sem éri el. Jelenleg a régió 100 legnagyobb importőre az import 60 százalékát, míg a legnagyobb 500 importőr pedig az import 85-90 százalékát biztosítja.

Dél-Oroszország 2002-2011 közötti időszak importjának áruszerkezetét a 4. ábra mutatja be. A régió által importált áruk szerkezete a 2002-2011 közötti időszakban lényegesen nem változott.

4. ábra

Dél-Oroszország importjának áruszerkezete, 2002-2011

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapján (<http://yutu.customs.ru>) közzétett adatok alapján saját szerkesztés.

Továbbra is az import termékek közül meghatározó az élelmiszerek aránya (a teljes import közel egyharmada), a gépek és gépi berendezések aránya (a teljes import mintegy egynegyede), valamint a fémek és fémipari termékek aránya (a teljes import közel ötöde). Az élelmiszertermék és mezőgazdasági alapanyag kategórián belül az arány az alapanyagok irányába mozdult el. A 90-es évek elejéhez képest jelentősen csökkent a kolbászfélék, a tejtermékek és más élelmiszer késztermékek behozatala a régióba, míg a késztermékek gyártásához szükséges alapanyagok volumene egyértelműen növekedést mutat.

A Krasznodari határterületen meglévő instant kávé, cukor és dohánytermék gyártási kapacitás, a Rosztov megyében meglévő baromfifitenyészti és feldolgozó kapacitások, a Volgográd és Rosztov megyékben működő dohány- és sörgyárak alapanyag szükséglete jelentkezik első sorban az alapanyag import forgalomban (nyerscukor, szemes kávé, keltető tojások stb.).

Az elmúlt években a gyümölcsök iránti kereslet (elsősorban a citrusfélénél), illetve a szezonális zöldség kereslet fokozatos növekedése figyelhető meg (az üvegházi zöldségtermesztés még jelenleg is kezdeti stádiumban van a régióban). 2003-tól az élelmiszer importon belül a gyümölcsfélék találhatók az első helyen. Míg 1993-1995 közötti időszakban az éves átlagos behozatal 120 ezer tonna körül volt, addig 2008-2011 között ez a mennyiség meghaladta az évi 1,2 millió tonnát. A régióba irányuló gyümölcsbehozatal növekedése folyamatos volt az elmúlt tíz esztendőben, még a pénzügyi-gazdasági válság sem tudta megfordítani ezt a tendenciát.

A 4. táblázat a dél-oroszországi régió importjának összetételét mutatja be. A gépek és gépipari berendezések importjának (2009-ben némileg megtorpant) fokozatos növekedése egyrészt a régióban megtelepedett autógyártók tevékenységének, másrészt pedig az elavult (még a szovjet időszaktól örökölt) termelési kapacitások modernizációjának, valamint a különböző ágazatokban létrehozott új gyártási kapacitások üzembe helyezésének az eredménye.

4. táblázat

A dél-oroszországi régió importjának összetétele 2002-2011 között, millió dollár

Árufajta	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Fa és fűrészáru	110	121	134	123	130	275	246	197	288	313
Bőr és bőrtermékek	4	6	6	11	21	19	28	17	42	39
Gépek, berendezések	839	851	1147	1388	1755	3206	4870	2690	3644	3719
Fémek	352	520	788	1112	1238	2236	2017	1139	2074	2510
Ásványi termékek	70	67	65	79	142	272	1029	481	787	1191
Élelmiszer	551	623	756	1000	1251	1861	2044	2032	3351	3923
Textil	83	92	107	157	179	202	264	235	497	554
Vegyi termékek	226	270	280	394	504	708	1017	738	1122	1337
Egyéb	79	104	138	183	234	455	547	364	597	652
Összesen	2314	2654	3421	4447	5454	9234	12062	7893	12402	14238

Forrás: Az Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapja, <http://yutu.customs.ru>.

Az importált gépipari termékek nomenklatúrájában egyaránt megtalálhatóak az autó összeszereléshez szükséges alkatrészek, a könnyűipari és élelmiszeripari gyártáshoz és a távközlés fejlesztéséhez szükséges berendezések, valamint járművek és mezőgazdasági gépek. Különösen magas volt az import növekedési üteme a 2003-2006 és 2010-2011 közötti időszakokban. A mezőgazdasági gépek esetében célszerű megemlíteni a 2009 februárjában hozott – a belföldi gyártókat védő protekcionista – központi kormányzati intézkedéseket (behozatali vámok jelentős mértékű megemelését), melynek eredményeként például az importált kombájnok mennyisége a korábbi mennyiség egytizedére csökkent. Míg 2006-2009 között a külföldről behozott kombájnok száma éves átlagban elérte a 600-as darabszámot, addig 2009-2010-ben átlagosan mindössze 60 darab érkezett a régióba, 2011-ben pedig már egyáltalán nem volt behozatal. Ezzel az intézkedéssel a Rosztov megyei Rosztoszelmás, valamint a krasznodari Claas gyár termelését sikerült növekvő pályára állítani, biztosítva ezen vállalatok belföldi piacvezető szerepét és a foglalkoztatás megtartását.

A fémipari termékek jelentős része Ukrajnából érkezik különböző átmérőjű csövek és acéllemezek formájában. A legnagyobb felhasználók a Rosztov megyei és Volgográd megyei iparvállalatok. Érdemes kiemelni azt a tényt, hogy az oroszországi gáz- és olajvezetékekhez szükséges csövek több mint felét Rosztov megyei vállalkozások hozták be, míg az importált ötvöztöltött acéllemez 2/3-át pedig Volgográd megyei vállalkozások. A régió iparának más ágazataitól eltérően – ahol az importon belül a távolkülföld országainak a szerepe a meghatározó – a fémipari termékek esetében az import közel 80%-a a FÁK országokból érkezik.

Dél-Oroszország külkereskedelmi tevékenységének főbb jellemzői

Elemezve a régió 2002-2011 közötti külkereskedelmi áruforgalmának adatait megállapítható, hogy az export- és importszállítások maximális értékei a 2005-2007 közötti időszakra esnek. A Déli Vámparancsnokság áruforgalmi adatainak csökkenésében jelentős szerepet játszik az a tény is, hogy 2007 végétől a csővezetéken keresztül bonyolított nyersolaj és földgáz export és import forgalmak már nem a régió, hanem a Központi Energetikai Vámparancsnokság statisztikáiban jelennek meg.

Az Azovi- Fekete-tengeri kikötők kiépített logisztikai kapacitásai, a tengeriszállítás megbízhatósága és versenyképes árai nem csak a régió vállalatai számára vonzóak külkereskedelmi tevékenység bonyolításához, hanem más oroszországi vállalkozások számára is. Ennek is köszönhető, hogy az importforgalom értékének mintegy 30%-a olyan vállalkozásokhoz köthető, amelyeket nem a régió adóhivatalaiban jegyeztek be. 2002-2007 között a régió külkereskedelmi forgalmában ezen vállalkozások játszottak meghatározó szerepet. Ezzel szemben a régióban bejegyzett vállalkozások az export értékének mintegy 35%-át biztosították. A csővezetékes energiahordozó szállítás Központi energetikai vámparancsnoksághoz kerülésével a régió export forgalmának 2/3-át immár a régióban bejegyzett vállalkozások biztosítják.

A régió export forgalmában a vizsgált időszak első részében, 2008-ig az ásványi termékek súlya volt a meghatározó. Az időszak második részében, 2009-2011 között, az exportban az élelmiszerek és mezőgazdasági alapanyagok kerültek a képzeletbeli dobogó legfelső fokára. Meg kell említeni, hogy az exportban az élelmiszerek és mezőgazdasági alapanyagok már 2002-ben megelőzték a fémeket és fémtermékeket, amelyek addig a második legfontosabb export termékeknek számítottak a régióban. Az export rangsor negyedik helyén stabilan a gépipari termékek találhatók.

A rubel erősödésével párhuzamosan az importszállítási volumenek és azok értékének gyorsabb növekedése figyelhető meg az export értékekkel szemben.

Konklúzió

Az eddig leírtakat is (részben) összefoglalva megállapítható, hogy a dél-oroszországi régió külkereskedelmi tevékenységét az elmúlt tíz esztendőben az alábbi tendenciák jellemezték:

1. A külkereskedelmi árustruktúra egyidejű diverzifikációja mellett az alapisírványok változatlanok maradtak.
2. Tovább erősödött a régió nyersanyagfüggősége az exportszállításokon belül. Lényeges változások az árustruktúrában nem következtek be. A mennyiségi mutatók javulása elsősorban a szénhidrogének iránti kereslet és ár változásának eredménye, azaz továbbra is fennáll a világ nyersanyag piacaitól való függőség.
3. A pénzügyi-gazdasági világvisárvág eredményeként a régióban úgy az export, mint az importforgalom közel 40%-kal csökkent a legnagyobb visszaesés időszakában.
4. A válság utáni visszarendeződés időszakában 2009-2011 között több áruféléség esetében sem sikerült elérni a válság előtti külkereskedelmi volumeneket, melyet a külföldi partnerek részéről megnyilvánuló, továbbra is fennálló, csökkenő kereslet, illetve ezen áruféléségek alacsony nemzetközi versenyképessége egyaránt eredményez.
5. A gabonafélék exportorientációja Észak-Afrika helyett eltolódott Közép-Afrika és Dél-Európa irányába.
6. A gépipari termékek aránya fokozatosan csökken az exporton belül, mivel – elsősorban a távolkülföld országaiban – csökken a versenyképességük.
7. Az importon belül erősödött az élelmiszerek aránya, elsősorban a gyümölcs és zöldségfélék, illetve a mezőgazdasági alapanyagok növekvő behozatalának köszönhetően.
8. A külkereskedelmi áruforgalom döntő hányada nem a FÁK-országokkal bonyolódik. Ugyanakkor a gépipari termékek és a magasabb feldolgozottságú termékek célpiacai továbbra is a FÁK-országok maradtak.
9. A kaukázusi köztársaságok esetében a külkereskedelmi tevékenység aktivizálódása figyelhető meg, mely egyértelműen az élénkülő import forgalomnak köszönhető és esetükben állandósult külkereskedelmi passzívumban nyilvánul meg.

A külkereskedelmi forgalom intenzívebbé tételét segítik elő a dél-oroszországi régióban meghirdetett állami fejlesztési programok is. Oroszország világkereskedelmi szervezetbe történő belépésével együtt lehetőség nyílik a dél-oroszországi térség világ gazdaságba való mélyebb integrációjára is. Természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a régióban megrendezésre kerülő, komoly beruházásokat igénylő nemzetközi rendezvények helyi gazdaságélénkítő és külkereskedelem élénkítő hatása, többek között a 2014-es Szocsi Téli Olimpia, a 2017-től megrendezésre kerülő Forma-1 versenyek, illetve a 2018-as labdarúgó világbajnokság, melynek három dél-oroszországi város is – Rosztov-na-Donu, Volgográd és Szocsi – biztosítja majd a helyszínt.

Summary

The study aims to provide an overview of one of the most dynamically developing region of Russia, the South Russian region's foreign trade turnover, and its influencing factors. The analysis covers the region import and export turnover in the period 2002-2011 in the composition, particularly with regard to the export of mineral products. This paper describes the main features of foreign trade, and the ten-year period trends of foreign trade. The analysis of the descriptive statistics method was used, which provided a good basis for a comprehensive presentation of the activities of the external trade activities in the region.

Felhasznált irodalom

1. Oroszországi Föderáció Déli Vámparancsnokság honlapja: <http://yutu.customs.ru>
2. Oroszországi Föderáció Észak-kaukázusi Vámparancsnokság honlapja: <http://sktu.customs.ru>
3. Областная целевая программа поддержки экспорта в Ростовской области на 2007-2008 годы. <http://www.donland.ru/Default.aspx?pageid=83719>
4. Итоги внешнеэкономической деятельности Краснодарского края за 2009 год. <http://www.gokuban.ru/departament/reports/520/>

KOVÁCS ZOLTÁN* – KERESKES BENEDEK** – KALMÁR IMRE***

LOGISZTIKAI FELADATOK MEGOLDÁSA SZÁMÍTÓGÉPES MODELLALKOTÓ
PROGRAMOK SEGÍTSÉGÉVEL**Kulcsszavak:** számítógépes modellezés, AIMMS, optimalizálás, nem tárolható javak**Bevezetés**

A logisztikával foglalkozó szakemberek körében közismert, hogy a logisztikai folyamatok általában nemlineáris, sztochasztikus jellegűek. Az esetek nagy többségében nagyszámú befolyásoló tényezővel, illetve bonyolult belső kapcsolatrendszerrel kell számolni, amelyek egyzakt, analitikai úton történő leírása igen nehéz és legtöbbször lehetetlen is. Mindemellett a tervezési és legfőképpen az üzemeltetési döntések meghozatalára fordított idő napjainkban mindinkább lerövidül. Munkánkban nem tárolható javak (elektromos energia) várható fogyasztásának előrejelzését végeztük el az AIMMS szoftver segítségével múltbeli adatsorok alapján.

Logisztikai feladatok leírása matematikai modellekkel

Egy-egy logisztikai problémát adott feltételek mellett meg lehet oldani, azonban a gyorsan változó körülményekhez nem elég egyszer alkalmazkodni, hanem azt folyamatosan meg kell tenni. Napjaink kedvelt módszerei közé tartoznak a számítógépes operációkutatási módszerek, amelyek egyik nagy csoportját képezik az ún. szimulációs eljárásokon alapuló vizsgálatok (Jávor, 2009). A szimulációs eljárások fő jellemzője, hogy első lépésben egy olyan modellt kell létrehozni, amely az összetett logisztikai rendszer matematikai és logikai összefüggéseit hűen tükrözi, és jól illeszkedik az eredeti rendszer működésének jellegzetességeihez. Ahhoz, hogy a modell a bemenetére érkező – az eredeti rendszer statisztikai jellemzőiből származó – input jelekre a megfelelő kimeneti jeleket szolgáltatssa fontos, hogy a modell az eredeti rendszer „lecsupaszított” hasonmása legyen. Ez a fajta „lecsupaszítás” tulajdonképpen azt jelenti, hogy a szimulációs vizsgálat szempontjából fontos tényezőket kiemeljük és beépítjük a modellbe, míg a lényegtelen jellemzőket elhanyagoljuk. A modellépítésnél rendkívül fontos, hogy az elhanyagolás mértékét megfelelően válasszuk meg (ne legyen se túl bonyolult, se túl egyszerű a modell, mert ez használhatatlanná teheti a szimulációs futtatásokból származó eredményeket) (Bóna, 2002). A szimuláció tehát egy adott probléma megoldására felállított modell felhasználása annak érdekében, hogy a vizsgált jelenség megismerése minél teljesebb mértékben lehetségesse váljon. Mindezekhez először is szükség van az adott problémát leíró modell felállítására és ellenőrzésére. A szimulációs eredmények pontosságát az alkalmazott modell szabja meg (Csizmadia, 2003).

A különböző logisztikai problémák megoldására kifejlesztett szimulációs szoftverek egy része általános problémákra kínál modellezési megoldást szimulációs nyelvek alkalmazásával. Másik részük adott részterületekre koncentrál, és az adott felhasználási területen kínál megoldási lehetőségeket. Ezek a szoftverek számos területen alkalmazhatóak a közlekedési rendszerektől elkezdve, a gazdasági modelleken és gyártórendszereken át a környezetszennyezési modellekig. Mindegyiknél több olyan szimulációs eszköz is készült, amely az adott területre koncentrál (Szűcs, 2004).

*Nyíregyházi Főiskola, MMK, Jármű és Mezőgazdasági Géptani Tanszék, főiskolai adjunktus, zkovacs@nyf.hu

**Nyíregyházi Főiskola, MMK, Jármű és Mezőgazdasági Géptani Tanszék, egyetemi tanár, kerekeshb@nyf.hu

***Nyíregyházi Főiskola, MMK, Jármű és Mezőgazdasági Géptani Tanszék, főiskolai tanár, kalmi@nyf.hu

Az elmúlt évtizedben számos, a különböző logisztikai problémák és feladatok (pl. ellátási lánc, körjárat-tervezés stb.) szimulációjára alkalmas megoldás került kifejlesztésre. Ezek egy részét adott cégek fejlesztették ki és használják saját céljaik megvalósítására. Ilyen megoldások például a CSCAT és a LOGSIM nevű alkalmazások. Természetesen vannak a kereskedelmi forgalomban kapható termékek, amelyek elsősorban az ellátási láncra (supply chain) koncentrálnak, mint például az SCS, a Supply Solver, az e-SCOR vagy a Supply Chain Bulder néven futó megoldások. Ezen túlmenően pedig vannak az általános modellezési célokra alkalmas kereskedelmi szoftverek, mint például az AIMMS, az ARENA, a Taylor, a Micro Saint, a PLANT SIMULATION vagy az Extend nevű alkalmazások.

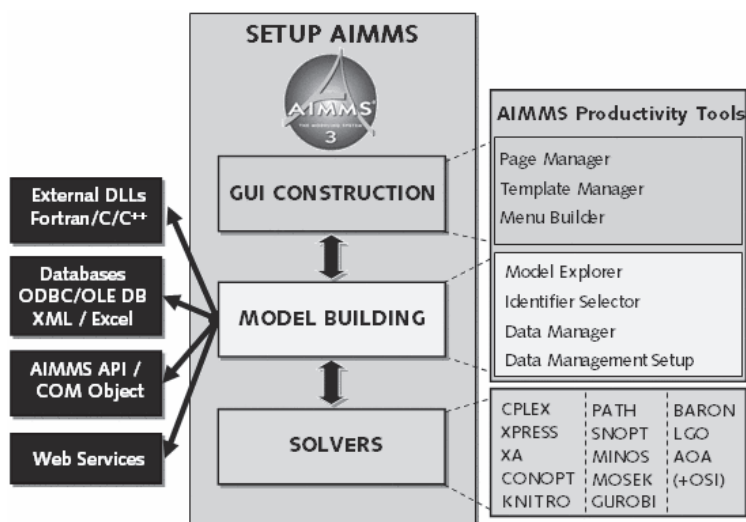
Felhasznált eszközök és módszerek

Számítógépes modellezéseink során a kereskedelmi forgalomban is kapható AIMMS (Advanced Interactive Multidimensional Modeling System = Fejleszthető Integrált Többdimenziós Modellező Szoftver) programot használtuk. Az AIMMS-t a Paragon Decision Technology B. V. (Hollandia) fejlesztette ki és forgalmazza. Az AIMMS rendszer operációkutatással foglalkozó szakemberek számára készült, teljeskörű modellező eszköznek számít.

A rendszer kulcskomponensei a következők:

- modellező nyelv indexelt adatstruktúrákkal és fejlett modellező koncepciókkal, mint pl. oszlopgenerálás és sztochasztikus programozás;
- grafikus felhasználói felület szerkeszthető interaktív objektumokkal, mint pl. diagramokkal, háló-gráfokkal, variábilis táblázatokkal, térinformatikai helymeghatározó rendszerhez (GIS) kapcsolódó térképekkel ellátott képernyőlapok felépítéséhez;
- szolver kapcsolatok számos matematikai program-osztályhoz (LP, MIP, QP, NLP stb.), melyek segítségével fejlett megoldó motorokkal (szolverekkel) lehet dolgozni (pl. az XA, a CONOPT, a GUROBI, vagy a CPLEX).

A rendszer komponenseinek grafikus áttekintése az *1. ábrán* látható.

1. ábra

Az AIMMS komponenseinek bemutatása

Forrás: *The User's Guide of AIMMS*.

Ha adott (ismert) a korábbi hónapok naptári napjainak tényleges felhasználása, akkor ebből a történeti adatsorból becsülhető a várható igény a következő hónap minden napjára. Az igény kielégítéséhez előre kell megrendelni a beszállítótól a tervezett mennyiséget. A megrendelt és beszállított áru olyan természetű, hogy nem tárolható, vagyis nem használható fel egy későbbi napon. Például az áru lehet instabil emulzió, távvezetéken érkező elektromos áram vagy földgáz, esetleg adott nyomású fűtőgáz.

Ha a ténylegesen felmerülő igény nagyobb, mint a megrendelt mennyiség, akkor vagy kielégítetlenül marad az igény egy része, ami önmagában veszteséget vagy költséget okoz, vagy a hiány mértékéig pótlólag kell beszerezni az árut, ami az idő rövidsége miatt okoz többletköltséget. Akármelyik eset jellemzi a vállalkozást, az igény alábecslése költséget von maga után, amit jelen esetben úgy modellezünk, hogy az arányos a hiányzó mennyiséggel.

Ha a ténylegesen felmerülő igény kisebb, mint a megrendelt mennyiség, akkor a felesleges mennyiség nem használható fel. Ekkor vagy a túrendelés teljes árát ki kell fizetnünk, vagy visszamondhatjuk a rendelést, de annak is ára van. Akármelyik eset jellemzi a vállalkozás és a beszállító viszonyát, az igény fölébecslése is költséget von maga után, amit jelen esetben úgy modellezünk, hogy az arányos a fölös mennyiséggel. Az igény alá- és fölébecsléséhez tartozó költségek rendszerint nem egyformák. Az alábecslés költsége rendszerint – de nem minden esetben – kisebb, mint a fölébecslésé.

A választott demonstrációs alkalmazás 4 hetes (28 napos) hónapokat használ. A tervező feladata kézi tervezéssel úgy megadni a következő hónapi rendelésgörbét, hogy a hiány és a fölös rendelések miatt várható havi költségtöbblet minimális legyen. Ehhez a tervező egyenként megtekintheti az egyes korábbi hónapok igénygörbéjét. A program 36 ilyen négyhetes (28 napos) korábbi adatsort képes tárolni.

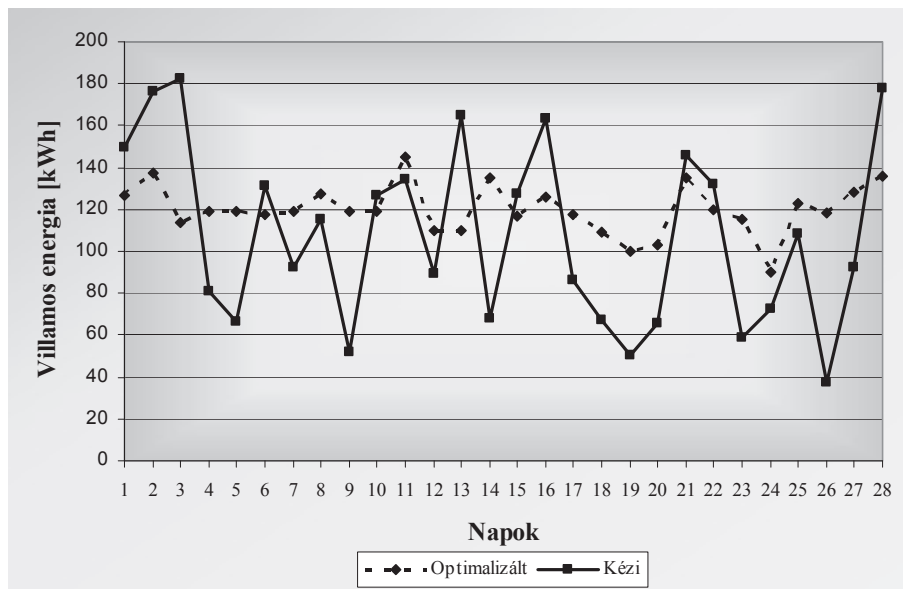
A korábbi hónapok igénygörbéi és a költségtényezők alapján a szoftver meghatározza az optimális rendelési görbét. Emellett a korábbi hónapok igénygörbéi alapján generál további 20 igénygörbét. Egy táblázatban kijelzi a kézzel tervezett és az optimális igénygörbe esetén

kapott költséget a generált igénygörbékhez. Előfordulhat, hogy a kézi terv kisebb költségű, de a 20 eset többségében az optimális terv költsége kisebb. Kiszámítható a két terv várható költsége és ezek különbsége.

Konkrét feladatként a Nyíregyházi Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Karának is otthont adó „C” épületének előző 36 havi, naponkénti bontású elektromos áram felhasználása alapján becsültük meg a következő hónapok várható fogyasztását kézi tervezéssel. A 36 korábbi adatsorból tervezés közben bármikor újabb és újabb adatsorokat választhatunk ki, amely alapján a kézi tervezést végezzük. A kézi tervezés során az egymást követő napok tervezett rendelési adatát más-más korábbi adatsorból választottuk a következő elv szerint: első nap – az első adatsor első eleme; második nap – második adatsor második eleme; harmadik nap – harmadik adatsor harmadik eleme, és így tovább. Ezzel a módszerrel előállt a kézi tervezés adatsora.

Eredmények

A program futtatása után az optimalizálás eredményeit a 2. ábra mutatja. Jól látható a kézi tervezés és a szolver által szolgáltatott optimalizált rendelés adatsorai közti különbség. Egyértelműen kijelenthető, hogy az optimalizálással kapott adatsorban lényegesen kisebbek a kilengések, a rendelésgörbe kisimultabb. Ez abból következhet, hogy a program figyelembe veszi a „büntetési tételeket” is (túlrendelés esetén az el nem fogyasztott, míg alul rendelés esetén a túlfogyasztás árát). Ennek megfelelően olyan rendelésgörbét igyekszik készíteni, amelynél a túlfogyasztásból és az alulfogyasztásból eredő többletköltségek minimálisak. Az optimalizálás lefuttatása után a program 20 különböző „tényleges” fogyasztási görbét is generál. Ezek a fogyasztási görbék valójában virtuálisak, de úgy vehetjük, mintha ezek valósultak volna meg. Így az optimalizált adatsor ezekkel a görbékkel összehasonlítható, és a további tervezés akár ezek figyelembe vételével is finomítható.

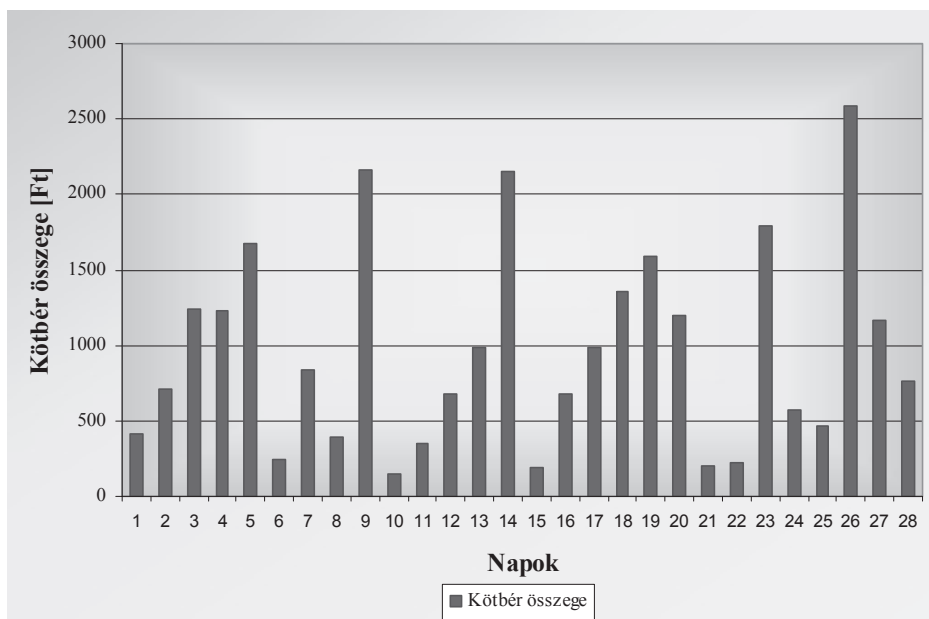

2. ábra
A kézi tervezés és az optimalizált rendelés adatsorai

Forrás: saját szerkesztés.

Az eredmények alapján elvégeztünk egy összehasonlítást, amely arra vonatkozott, hogy a fizetendő kötbér összege mennyivel nő, ha nem az optimalizált mennyiséget rendeljük meg. Ez az összehasonlítás természetesen azt feltételezte, hogy a valóságos fogyasztás az optimális rendelésnek megfelelően fog alakulni. Az alá- és fölébecslés költségeit a 18 és 32 Ft/kWh értéküre vettük fel. Ezt követően a kézi tervezés adatsorából kivontuk az optimalizált tervezés adatsorát. Alulfogyasztás esetén tehát az el nem fogyasztott mennyiséget 18 Ft/kWh, míg túlfogyasztás esetén a többletfogyasztást 32 Ft/kWh költséggel vettük figyelembe. Az eredményeket a 3. ábra szemlélteti.

Az ábrán jól látható, hogy vannak napok, amikor a kézi rendelés kötbérköltsége csekély (pl. 6., 10., 15., 21., 22. napok), míg más napokon jelentős (pl. 9., 14., 26. napok). Összességében a 28 nap alatt a kötbérköltségek összege 26.970 Ft-ra növekszik. Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, hogy ez a számítás azt feltételezte, hogy a valós fogyasztás megfelel az optimális rendelés értékeinek. A valóságban azonban ez meglehetősen ritkán fordul elő. Ezért fontos, hogy a tényleges fogyasztási értékeket utólagosan hasonlítsuk össze az optimalizált rendelési adatsor értékeivel, mert csak ez alapján bizonyosodhatunk meg arról, hogy az alul- vagy a túlfogyasztásból eredő kötbérköltség valóban minimális volt.

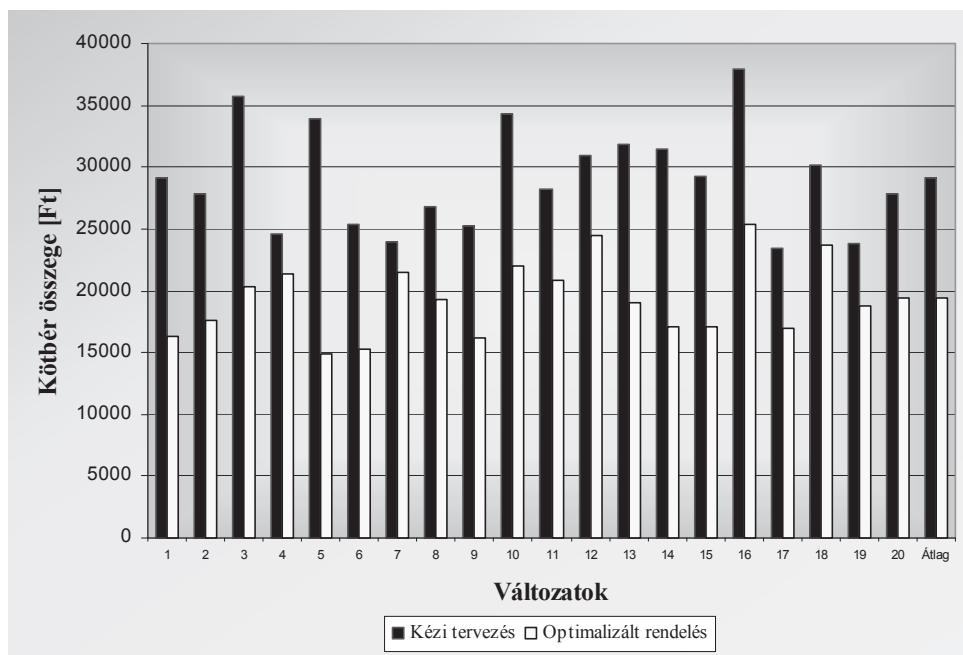
3. ábra

A kézi és az optimalizált rendelés kötbérköltségének napi megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

A jövőbeni valós fogyasztási adatok hiánya miatt ezt az összehasonlítást a program által generált 20 „virtuális” fogyasztási adatsorral végeztük el. Ezeket a „virtuális” fogyasztási adatsorokat úgy képzelhetjük el, mintha a jövőben ezek valósultak volna meg, így az összehasonlításához megfelelő alapadatokat szolgáltatnak. Az összehasonlítás lényege az, hogy a 20 „virtuális” adatsort kötbérköltség szempontjából összehasonlítjuk a kézi tervezés és az optimalizált rendelés adatsorával. Ezt szemlélteti a 4. ábra. Az ábra adataiból jól látható, hogy a kézi ter-

vezés kötbérkötsége mind a 20 változat esetén magasabb, mint az optimalizált változaté. A különbségek néhány esetben csekélyek (pl. 4., 7. változat), míg más esetben számottevőek (pl. 3., 5., 10. változat). Ha az átlagértéket vizsgáljuk, akkor kijelenthető, hogy a kézi tervezés átlag kötbérkötsége (29.087 Ft) mintegy 10.000 Ft-tal magasabb, mint az optimalizált rendelés kötbérkötsége (19.365 Ft). Ez az összehasonlítás is alátámasztja azt a megállapítást, hogy a szolverekkel történő rendelés-optimalizálás jelentős költségmegtakarítást eredményezhet a kézi tervezéshez képest. Az eltérés mértéke természetesen csökkenthető abban az esetben, ha a kézi tervezést végző személy a megfelelő gyakorlat mellett egyfajta intuitív képességgel is rendelkezik. Ez azonban elég szubjektív személyes tulajdonság, mellyel nem feltétlenül rendelkezik mindenki. Így a minél objektívebb és költséghatékonyabb rendelés érdekében feltétlenül javasolt a szoftver használata.

4. ábra

**A kézi tervezés és az optimalizált rendelés kötbérkötségeinek alakulása
az egyes változatok esetén**

Forrás: saját szerkesztés.

Konklúzió

Az eredmények alapján levonható következtetéseink az alábbiak:

1. az optimalizált rendelés adatsora a kézi tervezéshez képest – mivel az rendszerint szubjektív – egyenletesebb, kisebb tartomány jellemzi, ennél fogva a szélsőértékei között kisebbek a különbségek;
2. az optimalizált rendelés kötbérkötsége (az alul- vagy túlfogyasztás miatt) rendszerint kisebb, mint a kézi tervezésé, ennek köszönhetően a nem tárolható javak előrendelését a lehető legkedvezőbb kötbérkötség felmerülésével lehet megvalósítani;

3. a konkrét adatsorok összehasonítása alapján megállapítható volt, hogy az optimalizált rendelés kötbérköltség-igénye mintegy 2/3-a a kézi tervezés kötbérköltségének. Ez az arány természetesen más-más módon alakul, amennyiben a bemenő adatsorok, valamint az alul-, illetve túlfogyasztás miatti „büntetés” (kötbér) mértéke változik.

Mindezek alapján a következő javaslatok fogalmazhatók meg:

- nem tárolható javak előrendelése esetén (pl. vezetékes gáz, elektromos energia, hőtermeléshez használt gőz stb.) minden esetben javasolt egy előzetes kalkuláció elvégzése, melynek során természetesen figyelembe kell venni az adott üzem, épület, létesítmény stb. sajátosságait és szükség szerint az optimalizált értékeket ezek alapján célszerű korrigálni;
- az alul- vagy túlfogyasztásból eredő kötbérköltségek minimalizálása érdekében az AIMMS program ezen moduljának vagy egy ehhez hasonló szimulációs program használatát javasoljuk;
- javasoljuk továbbá, hogy a ténylegesen megvalósult fogyasztási adatsorokat minden esetben utólag hasonlítsuk össze az optimalizált rendelés adatsorával, így számszerűsíthetők a tényleges kötbérköltségek és kielemezhető, hogy a kézi tervezés, valamint az optimalizált rendelés adatsora közti különbség milyen mértékű kötbérköltséget jelentett.

Summary

The logistic processes are with a non-linear, stochastic character generally. It is necessary to calculate with a numerous influencing factor and a complicated inner connection system in most of the cases. The description of variables happening on an exact, analytic method is very difficult and sometimes it is an impossible task.

The planning period and the time which can be devoted to making of the operation decisions chiefly shortens all the much in our days. In our work (electric energy) we did the forecast of the expected consumption of goods which cannot be stored (electric energy), with the help of AIMMS software, based on past data lines. Assessed that an optimized order was made by way of the program, it yields a smaller penalty expense, than the traditional manual planning.

Felhasznált irodalom

1. Bóna K. (2002): Darabárus raktárak készletezési folyamatainak vizsgálata szimulációs eljárás segítségével. Budapest. Diplomaterv
2. Csizmadia B. – Nándori E. (2003): Modellalkotás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest ISBN 963 19 4525 1
3. Jávor A. (2009): Rendszerszimuláció – Diszkrét szimuláció. SZIF-UNIVERSITAS Kft.
4. Szűcs G. (2004): Termelési logisztika optimalizálása szimulációval. BME OMIKK

KOZMÁNÉ PETRILLA GRÉTA*

A REGIONÁLIS INNOVÁCIÓ ÉS A KREATÍV KISTÉRSÉGEK LEHATÁROLÁSÁNAK
GYAKORLATI TAPASZTALATAI ATTITÜDÖK**Kulcsszavak:** innovációs képesség, kreatív kistérség, innováció kutatás, regionális fejlődés**Bevezetés**

A regionális gazdaságtan fontos vizsgálati területévé vált a térségi innovációs képesség értelmezési és mérési lehetőségeinek vizsgálata. Az innováció kutatás elsősorban nem regionális tudományi gyökerű, ugyanakkor a regionális tudomány hívta fel rá a figyelmet, hogy az innováció térbeli, helyhez kötött jelenség. Napjaink „tudás-alapú”, „tanulás-alapú” gazdaságában az innovációs képesség és a térségek kívánatosnak vélt gazdasági folyamatai között szoros összefüggés áll fenn. A bemutatott különböző területi innovációs koncepciók az egyes térségek átlagon felüli innovációs teljesítményét, és az ebből következő versenyképességet, sikerességet kívánják magyarázni. A regionális innovációs képesség értelmezése kapcsán a meghatározott releváns elemek és a köztük lévő kapcsolatrendszer megragadása történik. Más tanulmányok arra a kérdésre keresik a választ, hogyan lehet a kistérségeket a kreatív osztály elhelyezkedése alapján csoportosítani. A kreatív osztály a humán erőforrás egy speciális rész-halmaza, mely mozgatja a kreatív gazdaságot. Hazai adaptációja Florida modelljének alpmódszertanára épül, figyelembe véve az ország és a választott területi szint sajátosságait. Ugyanakkor létezik az innovációnak a szociológiailag leírható összefüggések irányában kibővített értelmezése is, amely a regionális szereplők, a lakosság, az önkormányzat, a sajtó, a közoktatási intézmények, a civil szféra egyesületei közötti együttműködés megújítását, új formáinak kitalálását jelenti.

Szakirodalmi áttekintés

Polányi (1976) és Schumacher (1991) a gazdaságot a társadalomba, azt pedig az ökológiai rendszerbe beágyazott részként és nem azoktól különváló egészként tekintik. Ennek megfelelően a területi fejlődés fogalmát Parsons (1971) és Castells (1996) elméleti megfontolásai alapján G. Fekete Éva (2008) az emberi szükségletekből vezeti le: a területi fejlődés az adott térségben élők emberi szükségleteinek korábbinál szélesebb körben, több szükségletre kiterjedően, illetve magasabb szinten történő kielégítésekként tekinthető. A fenntarthatóság követelményét is beemelve, a fejlődés olyan folyamatként határozható meg, mely során egy adott terület növekvő számú tagja hoz és hajt végre társadalmilag helyes döntéseket, melyek valószínű következménye emberek életlehetőségeinek növekedése anélkül, hogy mások esélyeit csökkentenék (Oberle – Darby – Stowers, 1975). Perroux felismerte, hogy bizonyos ágazatok, iparágak jóval jelentősebb szerepet játszhatnak a gazdasági térben növekedésük, jelentőségük folytán, és ez erőteljesen hathat az egyenlőtlenségek kialakulására, amelyeket már térben érdemes elemezni. Az eddigi fejlődési koncepciók alapvetően az exogén hatások, növekedési erők jelentőségét hangsúlyozták, ezzel szemben lehetséges a régió belső adottságain alapuló fejlődés is, melyet endogén modellnek neveznek, és amely a neoklasszikus modell kiterjesztésének tekinthető (Lengyel – Rechnitzer, 2004).

A globális versenyben nem a tárgyi javak, hanem egyre inkább a tudás vagy a kapcsolati tőke váltak kulcsfontosságú tényezővé, a gazdasági fejlődés legfontosabb mozgatórugóivá (Enyedi, 2000). Ugyanakkor egy-egy ország innovációs potenciálja karakterisztikus térbeli struktúrával rendelkezhet, jelentős térbeli egyenlőtlenségeket mutathat, ami alátámasztja a szubnacionális

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Gazdálkodástudományi Intézet, főiskolai adjunktus, kozmagreta@nyf.hu

szinten történő vizsgálódás alapvető fontosságát (Lengyel – Rechnitzer, 2004). Az innovációs folyamat és a térbeliség között szoros kapcsolat van. Az innovációnak azonban nem egyszerűen térbeli vetülete van, hanem a szereplők térbeli elhelyezkedése, illetve az adott regionális környezet endogén módon befolyásolja a kimenetelét (Varga, 2005).

A regionális növekedést, fejlődést meghatározó tényezők változását figyelembe véve Magyarországon is azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltást követő években azok a térségek emelkedtek ki, ahol a humán tényezők koncentráltan jelen vannak. A tanulás és innovációs képesség segíti az adott régiót a területi versenyben történő helytállásban (Lengyel, 2003). A szereplők térbeli elhelyezkedése tehát alapvetően fontos befolyásoló tényezője az innovációnak (Varga, 2005). A regionális tudományban a tudást, mint a regionális fejlődés meghatározó tényezőjét azonosítják (Varga, 2005).

Több elismert tudományos irányzat szerint a humán tőke minősége, innovativitása, kreativitása és a gazdasági fejlődés szoros kapcsolatban áll egymással, továbbá egy térség sikerességét többek között az határozza meg, hogy a rendelkezésre álló kreatív munkaerő mennyire képes innovatív gazdasági teljesítményre (Lengyel – Rechnitzer, 2004; Varga, 2009). A tudásalapú gazdaságfejlesztési stratégiát azon térségekben lehet sikeresen alkalmazni, ahol rendelkezésre áll a megfelelő minőségű humán erőforrás (Lengyel, 2007).

Anyag és módszer

Jelen tanulmány célja a hazai kistérségek innovációs képességének elemzése, valamint a kreatív kistérségek lehatárolásának kísérletére tett publikált módszerek gyakorlati tapasztalatának bemutatása, elemzése, és a tágabb értelemben vett regionális innováció szociológiai síkon történő értékelése.

A tanulmány első része a hazai kistérségek innovációs képességének komplex, több indikátoron alapuló elemzési eredményeit mutatja be. Másik része Richard Florida alapmodelljének hazai adaptációját elemzi, aki szerint a 21. században már nem egyszerűen tudásalapú gazdaság, hanem inkább kreatív gazdaság jött létre. A tágabb értelemben vett regionális innováció feltételeit és folyamatait más megközelítések a helyi nyilvánosság megerősödésének kontextusában is elemzik, így szociológiai síkon is hozzá kívánok járulni a regionális innovációról alkotott közgazdasági ihletésű elemzések kiegészítéséhez.

A térségi innovációs képesség értelmezési és mérési lehetőségei

Területi innovációs modellek (TIM) és a regionális innovációs rendszerek (RIR) koncepciójának értelmezése

A különböző területi innovációs koncepciók az egyes térségek átlagon felüli innovációs teljesítményét, és az ebből következő versenyképességet, sikerességet kívánták magyarázni. Ezen elméletek alapvetően olyan jellegzetességek leírását adják, amelyekkel a sikeres térségek a többiekkel szemben rendelkeznek.

A TIM modellek közül a regionális innovációs rendszerek koncepciója (RIR) különös jelentőségre tett szert az innovációs képesség magyarázata révén. A koncepció olyan elemekre vezet vissza a régió innovációs képességét, amelyek többé-kevésbé jelen vannak valamennyi régióban, de a teljesítményük és az elemek közötti interakciók sűrűsége különbözik. A regionális innovációs rendszer egy nyitott szerveződés Tödtling és Tripl (2005) szerint, melynek legfőbb elemei a „tudásteremtés és diffúzió” alrendszere, a „tudás-alkalmazás és -kiaknázás” alrendszere, a köztük lévő kapcsolatrendszer, és a mindezeket befolyásoló politikák. Coke (2004) értelmezéséhez hasonlóan pedig kiemelik a RIR társadalmi beágyazottságát is (Bajmócy – Szakálné, 2009). Doloreux (2002) a rendszer szereplőit négy alapvető kategóriá-

ba sorolja: cégek, intézmények, tudás-infrastruktúra, regionális innováció politika. Dőry (2005) megközelítése a korábbiakhoz hasonló tényezőket tartalmaz hat kategória hangsúlyozásával: vállalkozások K+F tevékenysége, vállalkozások közötti kapcsolatok, innovációs szolgáltatások, technológiai kínálat, politika, regionális környezet. A RIR koncepció megközelítéséhez Stimson és munkatársai szerint szorosan kapcsolódik a háttértényezők szerepének felismerése, melyek rendszerezéséhez széles körben használt séma a „smart” (intelligens) infrastruktúra koncepciója (Bajmócy – Szakálné, 2009). A „smart” infrastruktúra fizikai és „puha” elemeket, valamint a tudás-intenzív üzleti szolgáltatásokat öleli fel.

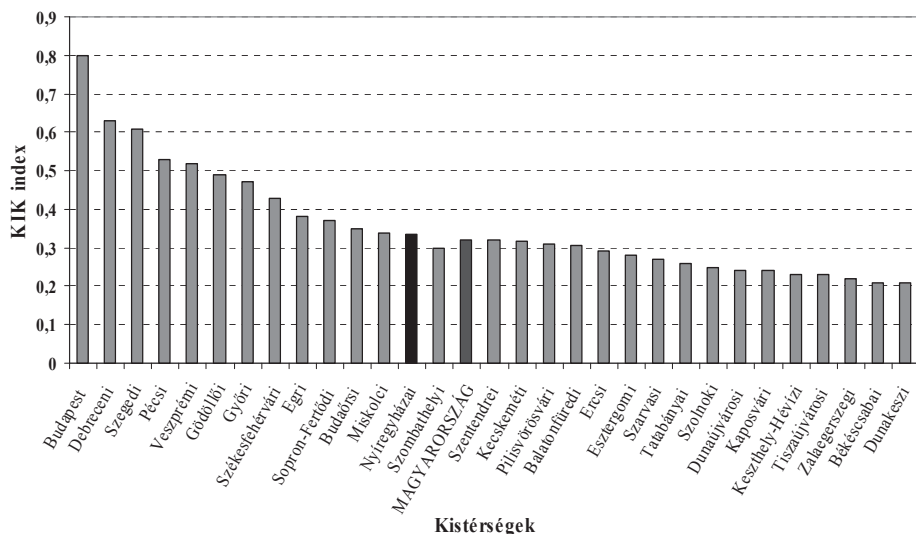
A regionális innovációs képesség értelmezése kapcsán tehát a meghatározott releváns elemek és a köztük lévő kapcsolatrendszer megragadása történik.

A regionális innováció mérés gyakorlati kísérletei

A területi egységek innovációs teljesítményének mérése során az egyik markáns megközelítés az innovációs rendszer elemeinek és a köztük lévő kapcsolatoknak a számszerűsítésére koncentrál. Ide tartoznak a „European Trend Chart on Innovation” keretében zajló vizsgálatok, a különböző Scoreboard jelentések valamint ezek módszertani háttér tanulmányai. Ebbe a csoportba sorolható a legtöbb hazai vizsgálat is (Csizmadia, Rechner, Kociszky). A vizsgálatok erőssége az innováció komplex értelmezése, gyengesége viszont az indikátorok kiválasztásának és súlyozásának problematikája.

A módszertől alapvetően eltérő másik megközelítés szerint az innovációs képességet egy relevánsnak tartott mutatóra redukálják. Az innovációs felmérések e családba tartozó legismertebb példája a Porter és Stern (2003) nevével fémjelzett „Nemzeti Innovációs Kapacitás” index. Ők az Amerikai Szabadalmi Hivatalnál bejegyzett szabadalmak számát tekintik függő változónak, az indexbe pedig az alapján kerül be a többi indikátor, hogy egy regressziós modellben milyen kapcsolat áll fenn köztük és a függő változó között. Az indikátor magyarázóereje egyértelműen igazolja a vizsgálatban való szerepeltetését, ami a megközelítés erőssége, de ugyanebből ered gyengesége is: az egyetlen kiemelt függő változó kiválasztása.

A regionális innovációs rendszerek koncepcióját alapul véve Bajmócy – Szakálné (2009) elvégezték a hazai kistérségek innovációs képességének komplex, több indikátoron alapuló elemzését. A három kategóriába sorolt komplex indikátor rendszer a tudásteremtés mellett a tudás-kiaknázás, és a „smart” infrastruktúra teljesítményét is figyelembe vette, túlmutatva a kutatás-fejlesztést hangsúlyozó megközelítéseken. A hazai kistérségek innovációs képességét átfogóan a KIK index, illetve annak alindexei segítségével mutatják be.

1. ábra

A kistérségi innovációs képesség KIK indexe szerinti első harminc kistérség

Forrás: Bajmócy – Szakálné (2009).

Mindössze 14 olyan kistérség van, amely a magyarországi átlag felett teljesít, a többi kistérség teljesítménye az átlag alatti (1. ábra). Ez alapján elsőként megállapítható, hogy az innovációs képesség tekintetében jelentős területi egyenlőtlenségek jellemzik az országot, térben koncentráltan van jelen hazánkban. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 11 kistérségéből mindössze a Nyíregyházi kistérség jelenik meg az első harminc rangsorában, értékével az országos átlag felett.

Az alindexek eredményeit megvizsgálva azonban megállapítható, hogy a tudásteremtés és a tudás-kiaknázás képessége területileg elválk hazánkban. A tudásteremtés területi koncentrációja meghaladja a KIK index által kapott sűrűsödést. A tudás-kiaknázás pedig gyakran nem a helyben létrehozott tudást hasznosítja. A „smart” infrastruktúra értékek alapján kapott rangsor kisebb eltérésekkel a hazai városhálózat hierarchiáját adja vissza.

Az innovációs képesség alapján végzett csoportosításban a Nyíregyházi kistérség a közepes innovációs képességű csoportba került, a tudásteremtés alindex értéke szerint 18., a tudás-kiaknázás alindex értéke szerint a 21., a „smart” infrastruktúra szerint a 11. helyet elfoglalva a rangsorban.

Kreatív gazdaság Richard Florida alapmodellje szerint

A tudáslapú gazdaság több aspektusból is megközelíthető, komplex fogalom. A gazdaságpolitikai gondolkodás alapvetően a K+F képességben látja a tudáslapú gazdaságban való érvényesülés zálogát (Bajmócy, 2008; Lengyel, 2008). Másik magyarázata a humán tőke oldalához kapcsolódik (Varga, 2009), ez az, ami mozgatja a tudáslapú gazdaságot (Rechnitzer – Csizmadia – Grosz, 2004).

Florida (2002) szerint a 21. században már nem egyszerűen tudáslapú gazdaság, hanem kreatív gazdaság jött létre, amit a humán erőforrás egy speciális részhalmaza, a kreatív osztály mozgat. Florida a gazdasági fejlődést a 3T modellel, a Technológiával, a Tehetséggel, és a

Toleranciával magyarázza. Technológia alatt az adott terület gazdasági-technológiai fejlettségét érti, a Tehetség a rendelkezésre álló humán erőforrás minőségét jelenti. A Tolerancia újszerű tényező, amely a kreatív osztály életformájának egyik alapkőve. Azt állítja, ha egy régióban megvan ez a három tényező, és képesek együtt is jól működni, akkor a régió képes lehet fejlődést produkálni. Számos nemzetközi adaptáció épül a modell alapsémájára, természetesen figyelembe véve az adott ország és a választott területi szint sajátosságait.

A hazánkban készült tanulmány (Rittgasszer, 2009) arra a kérdésre kereste a választ, hogyan lehet a kistérségeket a kreatív osztály elhelyezkedése alapján csoportosítani. Az elemzés a 3T modellnek megfelelően 11 technológiát leképező, 25 tehetséget leképező, és 6 toleranciát leképező, összesen 43 mutatóból áll. A vizsgálat során kialakíthatóvá vált a kreatív magyar kistérségek 1. táblázatban meghatározott négy alaptípusa.

A táblázatban felsorolt, leválasztott 38 kreatív kistérség mind a három dimenzióban a legkiemelkedőbb értékeket mutatta (1. táblázat). A kapott eredményeket összehasonlítva a kistérségi innovációs index (KIK) szerinti, más módszertani alapokra helyezett eredményeivel megállapítható, hogy a szuper kreatív klaszterbe tartozó 5 kistérség teljes mértékben meg egyezik a KIK index szerinti első öt kistérséggel. Ugyanakkor a megyei jogú várost is magában foglaló öt kistérség: a Nagykanizsai, a Nyíregyházi, a Salgótarjáni, a Szombathelyi és a Zalaegerszegi a technológia, tehetség, tolerancia dimenziók együttese alapján a nem kreatív térségek csoportjába kerültek. A KIK index szerint a Nyíregyházi, a Szombathelyi, valamint a Zalaegerszegi térségek azonban bekerültek az első harminc kistérség rangsorába, ezek közül a Nyíregyházi értéke szerint meghaladva az innovációs képesség Magyarországi átlagát.

1. táblázat

A kreatív kistérségek típusai, jellemzői és csoportjai Magyarországon

Klaszter	Technológia	Tehetség	Tolerancia
Szuper kreatív térség	magas	magas	magas
<i>Kistérségek</i>	<i>Budapest, Debreceni, Pécsi, Szegedi, Veszprémi</i>		
„Spill-over” vezérelt térség	relatív alacsony	relatív magas	relatív magas
<i>Kistérségek</i>	<i>Budaörsi, Dunakeszi, Érdi, Pilisvörösvári, Szentendrei</i>		
Potenciálisan kreatív térség	relatív magas	közepes	közepes
<i>Kistérségek</i>	<i>Békéscsabai, Dunaujvárosi, Egri, Ercsi, Esztergomi, Gárdonyi, Gödöllői, Gyáli, Győri, Gyulai, Hódmezővásárhelyi, Kaposvári, Kecskeméti, Miskolci, Sopron-fertői, Szarvasi, Székesfehérvári, Szekszárdi, Szolnoki, Tatbányai, Tatai, Váci, Várpalotai</i>		
Mérsékelt kreatív térség	közepes	relatív alacsony	relatív alacsony
<i>Kistérségek</i>	<i>Balatonalmádi, Balatonföldvári, Balatonfüredi, Keszthelyi, Siófoki</i>		

Forrás: Rittgasszer (2009) eredményei alapján saját szerkesztés.

A vizsgálat fontos megállapítása, hogy a kreatív osztály jelenléte jelentős hatást gyakorol a térség jövedelemtermelésére, vagyis a kreatív osztály Magyarországon is a jövedelemtermelésben élen járó térségekben, valamint az urbánus térségekben koncentrálódik. Megállapítható, hogy a rurális térségekben a kreatív osztály számára fontos feltételek esetleges fejlesztése várhatóan nem jár együtt az adott térségek jövedelmi szintjének növekedésével.

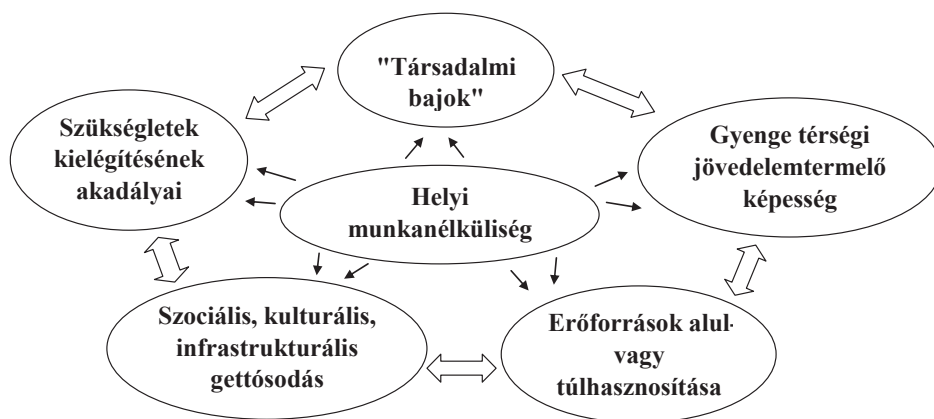
A tágabb értelemben vett regionális innováció

Létezik az innovációnak a szociológiailag leírható összefüggések irányában kibővített értelmezése is, amely a regionális szereplők, a lakosság, az önkormányzat, a sajtó, a közoktatási intézmények, a civil szféra egyesületei közötti együttműködés megújítását, új formáinak kitálálását jelenti. Ez az értelmezés természetesen magában foglalja a szűkebb értelemben vett innováció értelmezést is, hiszen gyakran egy jelentős műszaki vagy informatikai találmány indít el olyan fejlődést, amely a fenti szereplők közötti viszonyokat alapvetően átalakíthatja.

A helyi nyilvánosság kibontakozása és megerősödése kiemelkedő jelentőségű a térségek jövőjét formáló gazdasági és társadalmi erők egymásra találása, együttműködése szempontjából. A regionális tudományok szakirodalmában gyakran hangoztatott tény, hogy a helyi erőknek, a helyi polgároknak együttműködve kell rátalálniuk azokra a megállapodásokra, amelyek a legjobban képesek biztosítani az adott térség jövőjét. Ez az egymásra találás és a közös célok innovatív szellemű megfogalmazása, elfogadása és megvalósítása nem mehet végbe a helyi nyilvánosság közvetítő tevékenysége nélkül. A helyi nyilvánosságok felértékelődése, valamint a régiók gazdasági megerősödése – éppen a helyi nyilvánosság közvetítő tevékenysége segítségével – előre mutat a policentrikus fejlődés kibontakozása felé (Szívós, 2010).

A helyi nyilvánosság hozzájárulhat az alkotást elősegítő tudáskörnyezetek kialakulásához, annak mindhárom szintjén: a fizikai feltételek szintjén azzal, hogy részben a tudás- és információátadás fizikai feltételeit magába foglalja és fenntartja; a társadalmi feltételekkel oly módon, hogy a helyi társadalom számos szereplőjét kapcsolatba hozza egymással; és végül kognitív módon azáltal, hogy mindenekelőtt elősegíti az explicit és a hallgatólagos tudás áramlását (Hemlin – Allwood – Martin, 2004).

A tudás intenzív tevékenységek a korábban bemutatott vizsgálatok szerint térben koncentrálnak, ezért ez a lakoságnak – elsősorban a fiatal generációnak – valamint a magasabb képzettségű rétegeknek a városokban, illetve a nagyvárosok körüli agglomerációkban való koncentrálódásával jár. A helyi lakosság generációs összetétele tehát igen fontos tényező a regionális innováció szempontjából. Myrdal kumulatív okság elméletéből kiindulva a gazdaságban okozati láncok működnek, az egyes tényezők kumulatív folyamatokat eredményeznek, melyek eredőjeként pozitív vagy negatív válságfolyamatok következnek be, egyensúlytalanság alakul ki. A demográfiai egyensúlybomlás, az alacsony térségi jövedelemtermelő képesség, a szolgáltatások elérésének nehézsége, a közlekedési és információs elszigeteltség, a környezet alul-, vagy túlhasznosítása, a fizetett munkalehetőségek hiánya egymással szorosan összefüggő, halmozott oksági rendszert alkot (G. Fekete, 2008).

2. ábra

A területi elmaradottság ördögi körei

Forrás: Kovács Katalin közlése nyomán in Glatz F. (szerk.) (2008) saját szerkesztés.

Az alulfejlettség elemei ördögi körré szövődött folyamatokat generáltak. Olyan lemaradási folyamatok indulnak itt el, melyek szorosan összefonódva és egymást gerjesztve (2. ábra) a térségek gazdasági és társadalmi kiürüléséhez vezetnek.

A fiatalok kétféle mobilitása elősegíti azt, hogy kialakuljon az a kritikus tömeg, amely szükséges a helyi innovációs folyamatok megindításához és fenntartásához, miközben távozásuk a gyenge fejlődési potenciállal rendelkező kistérségekből éppen az újítások egyik fő akadályává lesz (Szívós, 2010).

Kutatási eredmények

A számos hazai és nemzetközi publikált kutatási eredményt és azok gyakorlati tapasztalatait tanulmányozva legfontosabb megállapításaim a következők:

- Az innovációs képesség tekintetében jelentős területi egyenlőtlenségek jellemzik az országot, térben koncentráltan van jelen hazánkban.
- A tudásteremtés és a tudás-kiaknázás képessége területileg elválik hazánkban. A tudásteremtés területi koncentrációja meghaladja a KIK index által kapott sűrűsödést. A tudás-kiaknázás pedig gyakran nem a helyben létrehozott tudást hasznosítja.
- A kreatív osztály jelenléte jelentős hatást gyakorol a térség jövedelemtermelésére, a kreatív osztály Magyarországon is a jövedelemtermelésben élen járó térségekben, valamint az urbánus térségekben koncentrálódik.
- A helyi nyilvánosság hozzájárulhat az alkotást elősegítő tudáskörnyezetek kialakulásához, annak mindhárom szintjén: fizikai- és társadalmi feltételekkel valamint kognitív módon azáltal, hogy mindenekelőtt elősegíti az explicit és a hallgatólágos tudás áramlását.

Napjaink térgazdasági folyamatait a „tudás-alapú”, „tanulás-alapú” gazdaság feltételrendszere formálja. A tudásalapú gazdaság több aspektusból is megközelíthető, komplex fogalom. A gazdaságpolitikai gondolkodás alapvetően a K+F képességben látja a tudásalapú gazdaság-

ban való érvényesülés zálogát, másik magyarázata a humán tőke oldalához kapcsolódik, ez az, ami mozgatja a tudásalapú gazdaságot. Az innovációs képesség területi megoszlása hatalmas egyenlőtlenségekkel terhelt Magyarországon. A tudásteremtés hatása jellemzően nem mutat túl a kistérségi határokon, a tudás-kiaknázási tevékenység azonban jellegzetes térbeli mintákat mutat.

Konklúzió

Az innovációs képesség területi megoszlása hatalmas egyenlőtlenségekkel terhelt Magyarországon. A tudásteremtés hatása jellemzően nem mutat túl a kistérségi határokon, a tudás-kiaknázási tevékenység azonban jellegzetes térbeli mintákat mutat. Az innováció mérés során a gazdasági jelzőszámokon túl fontos az innováció indukálta társadalmi és környezeti változások megragadása is.

A tudásalapú gazdaság több aspektusból is megközelíthető, komplex fogalom. A gazdaságpolitikai gondolkodás alapvetően a K+F képességben látja a tudásalapú gazdaságban való érvényesülés zálogát, másik magyarázata a humán tőke oldalához kapcsolódik, ez az, ami mozgatja a tudásalapú gazdaságot. A kreatív osztály jelenléte jelentős hatást gyakorol az adott térség jövedelemtermelésére.

A tudás intenzív tevékenységek a korábban bemutatott vizsgálatok szerint térben koncentrálnak, ezért ez a lakosságnak – elsősorban a fiatal generációnak – valamint a magasabb képzettségű rétegeknek a városokban, illetve a nagyvárosok körüli agglomerációkban való koncentrálódásával jár. A helyi lakosság generációs összetétele tehát igen fontos tényező a regionális innováció szempontjából.

Summary

Today's territorial processes are shaped by the conditions of the knowledge-based, education-based economies. Innovation is a spatial, stationary phenomenon, which depends on locally produced resources. The analysis of the interpretation and measurement of regional innovation potential have become one of the core areas of regional economics. This paper aims to analyze the innovation potential of Hungarian micro regions and to present the definition of smart micro regions. It tries to evaluate the broadly interpreted regional innovation from a sociological aspect as well.

Felhasznált irodalom

1. Ács, J. Z. (ed.) (2000): Regional Innovation, Knowledge and Global Change. Pinter, London-New York, pp. 37-49.
2. Bajmócy Z. – Szakálné Kanó I. (2009): Hazai kistérségek innovációs képességének elemzése. Tér és Társadalom 23. évf. 2009/2. 45-68. pp.
3. Dörny T. (2005): Regionális innováció politika. Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon. Dialóg Campus, Budapest-Pécs
4. Enyedi Gy. (2000): Globalizáció és magyar területi fejlődés. Tér és Társadalom. 2000/1. 1-10. pp.
5. Florida, R. (2002): The rise of the creative class. Basic Books, New York
6. G. Fekete É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATE Press, Szeged, 130-152. pp.
7. Glatz F. (2008): Új vidékpolitika. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 270 p.
8. Hemlin, S. – Allwood, C. M. – Martin, B.R. (2004): Creative Knowledge Environments. The Influences on Creativity in Research and Innovation. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, pp. 1-28.
9. Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés. Térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged
10. Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus, Budapest-Pécs

11. Myrdal, G. (1956): Development and Underdevelopment. World Bank, Kairo
12. Rechnitzer J. – Csizmadia Z. – Grosz A. (2004): A magyar városhálózat tudásalapú megújítóképessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* 2. 117-156. pp.
13. Rittgasszer I. (2009): Kreatív kistérségek Magyarországon. *Tér és Társadalom* 23. évf. 2009/4. 27-44. pp.
14. Szívós M. (2010): A regionális innováció és a helyi nyilvánosságok felértékelődése. *Tér és Társadalom*. 24. évf. 2010/4. 51-67. pp.
15. Varga A. (2005): Agglomeráció, technológiai haladás és gazdasági növekedés: A K+F térszerkezet makrogazdasági hatásainak vizsgálata. MTA Doktora Értekezés, Pécs
16. Varga A. (2009): Térszerkezet és gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest

MAGYAR ZOLTÁN^{*}
PÉNZÜGYI KULTÚRA – KÖZÜGY VAGY MAGÁNÜGY?

Kulcsszavak: pénzügyi kultúra, kultúra, családi költségvetés, felelős döntéshozatal

Bevezetés

A pénzügyi kultúra kifejezés napjainkban a gazdasági, üzleti élet egyik legdivatosabb, legtöbbet említett kifejezése. Említik akkor, amikor fontosságát hangsúlyozzák, és akkor, amikor a társadalom nagy részében tapasztalható hiányának tényére, és annak olykor igen súlyos következményeire mutatnak rá. A fontosságát generáló tényezők sokszínűek. Az egyik markáns jelenség a hazai lakosság korösszetételének változása, az ún. eltartottsági ráta folyamatos és kódolt növekedése. A KSH adatai alapján 2011. első tíz hónapjában 73.153 gyermek született, ami 3,1%-kal kevesebb, mint egy évvel korábban, a halálozások száma 106.443 volt, ami 1,3%-os csökkenést jelent a 2010. január-októberi időszakhoz képest. A természetes fogyás így 33.290 fő volt, 930 fővel több, mint az előző év azonos időszakában (KSH, 2012). A magyarországi, önmagában is igen összetett demográfiai trendek és jelenségek – itt nem részletezett – következményeinek (pl. családszerkezeti változások, életstílus és értékrendbeli változások, egyszemélyes, „szingli” fogyasztói csoportok megjelenése) egyike, hogy a lakosságnak az elmúlt években meg kellett ismerkednie az öngondoskodás fogalmával és amennyiben fontosnak tartja az életpálya későbbi szakaszainak kívánatos életminőségét; prioritást kellett adnia megtakarításainak az egyéni költségkeretben. Az öngondoskodás kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a „népesség” alakulása az aktív munkavállalók és adóbefizetők számával összhangban túlmutat a pusztán mennyiségi jellegen. A lakosság egészségügyi állapota stratégiai, versenyképességi tényező. Egy ország gazdasága akkor versenyképes, ha stabilak az állami pénzügyek, jó a lakosság egészségügyi állapota (Lentner, 2008). Mindemellett bizonyos beruházás jellegű kiadások, például lakásvásárlás, otthonteremtés, vagy tartós fogyasztási cikkek beszerzése nem, vagy csak igen szűk társadalmi rétegben valósítható meg hitelfelvétel vagy hosszúlejáratú pénzpiaci termékek igénybevétele nélkül. Ezek azonban olyan kiadásokat jelenthetnek a családi költségvetésben melyek folyamatos realizálása igen sok kockázati tényező és rizikófaktor hatása alatt áll. Ezen tényezők kedvezőtlen megváltozása olyan hatásként éri/érheti a családi költségvetést, aminek következtében felborul annak egyensúlya, és szükségessé vagy elkerülhetetlenné válik a csőd kezelése. Kérdés, hogy a háztartások rendelkeznek-e a döntéseik kockázatainak felméréséhez szükséges pénzügyi ismeretekkel? A jelenség sajnálatos példája a bedőlt hitelekhez kapcsolódó fogyasztói attitűd, miszerint a devizahitelt felvevők döntéseiket az aktuális kamat- és árfolyamszint alapján maximalizálták, nem számolva a jövőbeni törlesztő-részlet ingadozásával. Mindezek miatt megállapítható hogy a személyes pénzügyekkel való foglalkozás, az arra vonatkozó döntések szerepe, felelőssége megnőtt és előrevetíthető, hogy ez a szerep a jövőben növekedni fog.

A pénzügyi kultúra fontosságát hangsúlyozandó az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság Brüsszelben 2011. július 13-14-én megtartott 437. – „Pénzügyi oktatás és felelős fogyasztói magatartás” – című plenáris ülésén deklarálta a pénzügyi rendszer átláthatósága javításának szükségességét, és hangsúlyozta a polgárok személyes felelősségét az egyéni pénzügyi kultúra fejlesztésére vonatkozóan. „A pénzügyi rendszer szabályozásának nélkülözhetetlen javítása – valamint felügyeletének és átláthatóságának szintén feltétlenül szükséges fokozása – nem menti fel a polgárokat az alól a kötelezettségük alól, hogy egész életük folyamán fejlesszék

^{*}Nyíregyházi Főiskola, GTK, Üzleti Tudományok Intézet, főiskola adjunktus, magyarz@nyf.hu

pénzügyi ismereteiket, és így tájékozottan, megalapozott döntések meghozatalával, felelős módon fogyasszák a pénzügyi termékeket!”

Egyértelmű tehát, hogy minden társadalom számára kívánatos az, hogy tagjai, polgárai tájékozottak legyenek a pénzügyeiket érintő kérdések, döntéseik és azok következményeit illetően, hiszen annál könnyebben tudnak boldogulni a mindennapi életük során, annál inkább eligazodnak a pénzügyi szolgáltatók kínálatában, és annál nagyobb az esélye annak, hogy javakkal úgy fognak gazdálkodni, hogy anyagilag is gyarapodni tudjanak. Az egyén felelős pénzügyi magatartásának pozitív következménye az állam számára is nyilvánvaló, megelőzhetővé válik a polgárok túlzott eladósodása, fogyasztás-visszaesés, adófizetési kötelezettség lazulása. A pénzügyi kultúra esetleges javulásának országosan is mérhető jelei vannak (pl. az eladósodás – hitelállomány mértéke, megtakarítások mértéke, befektetések mértéke, szerkezete, biztosítások – előtakarékossági, öngondoskodási programok preferenciája, stb.).

A Nemzeti Bank 2008. évi célkitűzései szerint a pénzügyi kultúra fejlesztésére fordított munka és erőfeszítések következményei – többek között – a következők lehetnek:

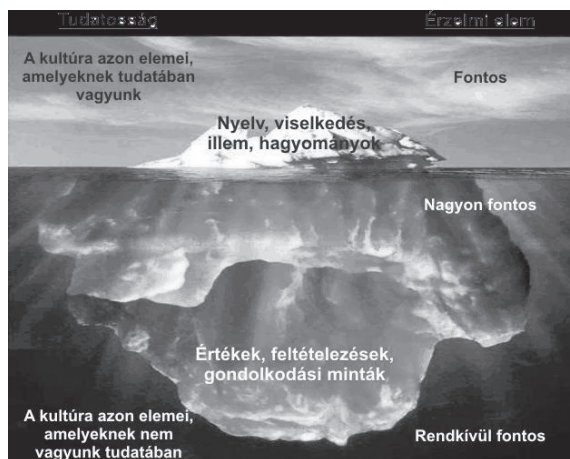
- Az emberek „egyre inkább képesek lesznek megérteni a pénzügyi fogalmakat és termékeket.
- Pénzügyi jártasságuk növekedésével egyre tudatosabban kezelik a pénzügyi kockázatokat.
- Képesek a pénzügyeiket érintő döntéshozatalt megelőzően kellőképpen tájékozódni, és tudják, hogy milyen lépéseket kell tenni pénzügyi helyzetük javítása érdekében.

De mi is a pénzügyi kultúra? Hogyan, milyen dimenziók mentén határozható meg igazán mikéntje, tartalma, megjelenési formája?

Süge (2010) szerint a pénzügyi kultúra kérdéskörébe sorolhatjuk mindazokat a tényezőket, melyek segítik az emberek pénzügyi kérdésekben való eligazodását, és anyagi jólétük megteremtését. A fenti definíció alapján megállapíthatjuk, hogy maga a „kultúra” az egyik legfontosabb befolyásoló tényező, amely hatással van az emberek pénzügyi és általában az anyagi jólétük megteremtését illető döntéseire is, hiszen a kultúra befolyásolja a gazdasági-társadalmi rendszereket, illetőleg ezen keresztül az embereket is. A kultúra összetett fogalom, elemzése során több száz definíciót kapott már, attól függően, hogy milyen kontextusban kívánták meghatározni, ám egységes és mindenki által elfogadott meghatározása a mai napig nem létezik. A különböző tudományágak és kutatások – saját céljaiknak megfelelően – eltérő megközelítésekből indulnak ki, eltérő alapfeltételezésekkel élnek, így természetesen más és más meghatározásokat használnak. Hofstede (2005) szerint a kultúra „a gondolkodás kollektív programozása, amely megkülönbözteti egy csoport vagy egy kategória tagjait másoktól; a környezet változásaira adott emberi válaszokat befolyásoló közös jellemzők összessége”. Kultúra mindaz, amit az emberek tesznek, gondolnak, és amivel rendelkeznek, mint a társadalom tagjai. A kultúra jelenlegi definíciói a kultúrát inkább olyan szoftvernek tekintik, amely lehetővé teszi az emberi hardver működését, és ebben az esetben a társadalom szervezeti kultúrára vonatkoznak Hofstede tanai. Az azonban vitatott, hogy ez a szoftvercsoomag milyen szintű befolyással rendelkezik. A szoftver – a kulturális folyamatok az értékeken, szokásokon, normatív mintákon keresztül – célja, hogy meg tanuljuk értelmezni azt a valóságot, amely hat ránk, és amely formál bennünket (Rudnák, 2010). Ez alapján tehát a kultúra nyilvánvalóan befolyással van az emberek pénzügyeit érintő döntéseire, mint ahogyan minden más döntésre is. Döntéseket azonban nemcsak a pénzügyekre vonatkozóan hoznak az emberek, viszont döntéseink többségének (hacsak nem mindegyiknek), vannak pénzügyi vonatkozásai! Véleményem szerint tehát a pénzügyi kultúra dimenziójának egyik sarkalatos összetevője, hogy a „kultúra” már a pénzügyi vonzattal járó döntés meghozatalát is érdemben

befolyásolja, és így indirekt módon minden döntésünkben jelen van a pénzügyi kulturáltságunk determináló hatása is. Például kimutatható, hogy a pályaaorientáció, illetve pályaszocializációval kapcsolatos döntések elsősorban nem kapcsolódnak semmilyen konkrét pénzügyi kérdéshez, azt elsősorban a személyes érdeklődés és a képességek, határozzák meg, ugyanakkor a pályaválasztásnak, vagy akár a későbbi karrierstratégiának nagyon sok különböző pénzügyi konzekvenciája van: tandíj, diákhitel, kollégium, utazás, megélhetési költség, vagy akár a későbbi jövedelmek perspektívája.

Az emberek pénzügyi döntéseit befolyásoló „kultúra” értelmezési keretének még pontosabb dimenzionálásához érdemes megvizsgálnunk a kultúra Goldmann-féle „jéghegy”-modelljét. (Goldman, 1990, in.: Internet 1).

1. ábra

A kultúra Goldmann-féle modellje

Forrás: www.interkulturalis.hu.

A modell szerint a jéghegy vízszint feletti része jelképezi a kultúra azon részét, amelynek az ember a tudatában van, az akaratával tudatosan képes befolyásolni, módosítani. Megjelenési formái – az illem, a nyelv, a viselkedési normák – kézzel foghatóak. Ezzel szemben a jéghegy víz alatti része a fiatalok szocializáció során olyan mélyen rögzül egyéniségünkben, hogy annak nem vagyunk tudatában egészen addig, amíg nem szembesülünk egy eltérő, idegen kultúrával. Véleményem szerint a „szocializáció” és különösen a fiatalok „gazdasági szocializáció” kultúra-alakító és befolyásoló szerepe óriási – különösen a fiatalok – pénzügyi kultúrájának alakulása szempontjából. Más megközelítésben, hatásában vizsgálva ugyanezt a jelenséget, a következőkre hívhatjuk fel a figyelmet. A szervezeti kultúra a szervezet tagjain keresztül érvényesülő közös értékek, viselkedés, szakmai tudás, kommunikáció, és a mögöttes hiedelmek, hitek, szokások stb. révén érvényesül, az utóbbiak azonban alapvetően rejtve maradnak, noha ezek határozzák meg a munkavállalók cselekvését. A jelenségre az egyik legszemléletesebb magyarázatot Schein (2004) modellje adja. Ő (is) egy jéghegyhez hasonlítja a szituációt, amelyben van egy kis látható rész, mint a jéghegynél, a döntő rész azonban a vezetés előtt rejtve marad, feltárására csak közvetett módszereket lehet felhasználni. A szervezeti kultúra számára látható részben a legendák, a mítoszok, a sztorik, a márkák, a logók szerepelnek, de az értékrendszerek, a magatartási normák, minták, szokások, a vallási és etnikai, nyelvi kapcsolódások stb. már a nem látható „víz alatti” részben állnak össze. A rejtett értékek sokkal nagyobb hányadát alkotják a „jéghegynek”, szokás ezt központi értékeknek,

magértékeknek is nevezni. Más jelképpel, de hasonló magyarázattal szolgál *Hofstede (2005)* is, aki a szervezeti kultúra szerkezetét egy hagyománhoz hasonlítja, amelynek levelei olyan tulajdonságokat szimbolizálnak, amelyek kívülről befelé haladva egyre nehezebben érhetők el, ismerhetők meg.

A gazdasági szocializáció kutatói azon elméleteket gyűjtik össze, melyek a gyermekek gazdasági folyamatok részesévé válásának, „gazdaságba való belenövésének” mechanizmusait, fázisait vizsgálják, és ezek ismeretében értelmezhető és készíthető fel a következő nemzedék. *Danziger (1958)* megjegyzi a gazdasági szocializáció aszimmetrikus jellegét, miszerint a gyermekek aktív piaci szereplőként definiálhatóak – demográfiai, életstílusbeli, családon belüli fogyasztásuk által jól definiálható piaci szegmentumot jelentenek, de a munka és a pénz összefüggésével csak jóval később szembesülnek. A gyermekek felfogása az eladásról és a vásárlásról fejlettebb lehet, mint a munka természetének megértéséről, mivel az előbbivel hamarabb találkozhatnak, és több gyakorlatot szereznek (*Furnham – Argyle, 1998*). Kutatások sora számol be ezeknek a későbbi életszakaszokban realizált összefüggéseknek az alakulásáról. *Berti és Bombi (1988) in.: Hunyadi – Székely, (2003)* egyik kutatásukban száz gyermeket kérdezett meg arról, hogy honnan származik a pénz. A kapott válaszok alapján négy kategóriát különböztethetünk meg:

1. A gyermekeknek nem volt világos elképzelésük arról, hogy honnan származik a pénz.
2. A gyermekek függetlennek észlelik a pénz forrását a munkavégzéstől, pl. a bank adja annak, akinek szüksége van rá.
3. A visszajáró pénzt jelölik meg forrásként.
4. A gyermekek 6. éves kortól megtalálják az összefüggést a munkavégzés és a pénz forrása között.

Berti és Bombi (1988) a pénz fogalmával kapcsolatos vizsgálata azt mutatta, hogy a megértés fokozatosan, szekvenciálisan differenciálódik. A pénz és a hozzá kapcsolódó áru összekötése csak a számtani műveletek elsajátításától kezdődik, a szerzők szerint itt érti meg a gyermek a visszajáró pénz fogalmát. A következő szinten már tudják, hogy vásárláskor kötelező a fizetés, de először még „bármely címletű pénzért, bármelyik áru megvehető”, és ezután következik a címletek és áruk differenciálásának képessége, majd a negyedik szinten értik a „nem elegendő a pénz a túlzottan költséges áru beszerzésére” kapcsolatot. *Berti – Bombi – De Beni (1986)* kifejti, hogy a profit fogalmának elsajátításához a konkrét gondolkodás számtani műveletei is szükségesek, mert e nélkül nem érthető meg a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi ár különbsége.

Láthattuk, a gyermekek az egyéni életpálya pénzügyi szempontból inaktív szakaszában – amikor a fogyasztás meghaladja a jövedelmet – már elsajátítanak bizonyos pénzügyi kultúrát befolyásoló kompetenciákat, és az ezeket befolyásoló attitűdök is először ekkor alakulnak ki bennük. *Abramovitch – Freedman – Pliner, 1991, in.: Hunyadi – Székely, 2003* munkája beszámol a zsebpénznek a pénz kezelésére vonatkozó hatásáról, vagyis, hogy a pénzkezelés hatékony megtanulásának hatékony módja-e az, ha a gyerekek pénzt kapnak. A vizsgálat eredményei – többek között – arról számolnak be, hogy a rendszeres zsebpénzben részesülők ugyanannyit költöttek a hitelkártyával, mint a zsebpénzzel történő vásárláskor, és ezek a gyerekek egy árazási feladatban (szerintük melyik tárgy mennyibe kerül) tájékozottabbak voltak az árak nagyságrendjét illetően. A szerzők tanulmányuk végén azt a következtetést vonták le, hogy a zsebpénz növeli a gyerekek felelősségérzetét, árismeretét, így ezek a gyerekek ügyesebben kezelik a pénzt is! Noha megállapításaik még az általános válság előtti, és stabil jövedelemmel rendelkező családok gyermekeinél történt, általánosan elfogadhatóak.

A gyermekek – az egyéni életpálya pénzügyi vonatkozásai alapján – inaktív életszakaszban vannak. Természetesen inaktív szakaszba kerülhet az is, aki elveszti munkaképességét vagy

rokkanttá válik. Erre a szakaszra jellemző, hogy a fogyasztás (gyakran indokolatlanul vagy meggondolatlanul) meghaladja a jövedelmet. A gyermekek tehát – fiatal koruk és még kialakulóban lévő pénzügyi kultúrájuk ellenére – aktív részesei a társadalom fogyasztói kultúrájának, de még igencsak korlátozott információ, illetve alternatívaértékelési képességgel rendelkeznek, mivel a gazdasági, társadalmi jelenségekről nincsenek közvetlen tapasztalatai. Ezért igen fontos, hogy milyen külső impulzusok érik őket, pl. tömeg – és marketingkommunikációs üzenetek, és milyen követendő/követhető magatartásminták, pl. szülői fogyasztói magatartás orientálják fogyasztói kultúrájuk alakulását. Jellemző, hogy az emberek többsége a családból vett minta alapján képes a „pénzt kezelni”, jövedelmét beosztani, és gondolni a jövőbeli kiadásokra. A folyó gazdálkodás mintái ezért leginkább családi keretekben sajátíthatók el. Ha például a család a családi gazdálkodás átláthatóvá és tervezhetővé tételéhez háztartási költségvetést készít, az jó minta lehet a gyermekek számára a későbbi élethelyzeteket érintő döntések finanszírozási és pénzügyi feltételeinek megteremtéséhez kapcsolódó tudatos és jó döntések meghozatalához. A pozitív és követhető családi minta alapján megtanult gazdálkodási, pénzügyi kultúra információbázisát azonban igen fontos kiterjeszteni az egész életpályát befolyásoló pénzügyi kérdések megismerésére. A hangsúly tehát azon van, hogy már fiatal korban szükséges és lehetséges – mind iskolai, mind családi minta alapján – megismerni a pénzügyi életpályát befolyásoló tényezőket.

A családi minta mellett/helyett érvényesülő marketingkommunikáció attitűd-befolyásoló hatásának milyenségét jól szemléltetik a Master Card kártyatársaság által 2012-ben 1500 fő felsőoktatásban részt vevő fiatal megkérdezésével készített vizsgálatának az eredményei. A fiatalok döntéseiket elsősorban a televíziós és rádióban hallható reklámok, valamint a család és az ismerősök véleménye befolyásolja. A pénzügyi szolgáltatók honlapját ritkán böngészik az ajánlatok részleteinek megismerése céljából, és ritka, a több banki-ajánlat tudatos összehasonlítása is (*Internet 2*). (A kutatás beszámol még arról is, hogy a megkérdezett hallgatók 52 százaléka nem tudta megmondani, mennyi a bankjánál a számlavezetési díj és csupán 25 százalékuk nyilatkozta, hogy ismeri a többi bank kínálatát is. A jelenleg felsőoktatásban tanuló fiatalok túlnyomó többsége már tizenhét éves korában túl van az első bankszámlanyitáson, huszonkét évesen pedig minden hallgató rendelkezik saját bankszámlával. A legtöbb fiatal első bankját szülei választják, ami nem mindig esik egybe azzal a bankkal, ami a leendő ügyfélnek a leginkább tetszene, de személyes preferenciáját csak kevés hallgató érvényesíti.)

Az egyéni pénzügyi kérdések nem csupán a bevételek és kiadások tervezésére vonatkoznak, hanem túlmutatnak azon. A személyes pénzügyek a napi gazdálkodás kérdései mellett, az emberi életpályát átfogó pénzügyi döntéseket állítja a középpontba. A folyamatosan jelen lévő pénzügyi döntések fontos tulajdonsága a – folyamatos aktualitás mellett – a rugalmasság. A pénzügyi kultúra kellő mélységével rendelkező egyén tehát képes és hajlandó az élethelyzetből adódó pénzügyi döntés megvalósításához segítséget nyújtó legtöbb elérhető releváns információ összegyűjtésére, és azok értékelésére. Ha figyelembe vesszük még a fogyasztói racionalitás elméletét, akkor feltételezhetjük, hogy az egyén az ezen információk alapján felállított alternatívák közül a számára legnagyobb hasznosságtartalommal rendelkező alternatívát fogja választani. Ez a választás azonban akár a korábban preferált termék vagy szolgáltatás egység fogyasztásának rovására is mehet, vagyis ilyenkor az egyén vált. Ha egy fogyasztó a korábban használt termék helyett egy új termékre vált, ez a folyamat áttérési költséggel (*switching cost*) jár. Egy termék áttérési költsége azt jelenti, hogy a fogyasztó áttérési költséggel szembesül, amennyiben az adott termék helyett másik terméket szeretne vásárolni, illetve akkor is, ha az adott termékhez kötődő szolgáltatás esetében kíván másik szolgáltatót választani. Az áttérési költségek – pénzpiaci termékek fogyasztása esetében potenciális – és hazánkban valós – típusáról számol be *Gabaix – Laibson (2006)*. Ha a fogyasztók egy része rövidlátó

(tájékozatlan), akkor az eladók hajlamosak csak a kedvező feltételeket hirdetni, míg a jelentős profitot hozó költségvonzatokat árnyalni. A tájékozatlan fogyasztók csak akkor lesznek tisztában minden részlettel, miután már megvásárolták az adott szolgáltatást. Ekkorra pedig a „rabul ejtés” már megtörtént, a tájékozatlannak pedig többet fizetnek a termékért, mint amennyit terveztek, profitot termelve az eladónak. A jól tájékozott fogyasztók viszont el tudják kerülni a kedvezőtlen feltételekből eredő negatív hatásokat, miközben kihasználják a „rövidlátó” fogyasztók csalogatására szabott előnyöket (pl. hitelkártya-tartozásukat a lejáró kamatmentes perióduson belül törlesztik). Nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy a fenti jelenség hazánkban is gyakori eset a kereskedelmi bankok és ügyfeleinek napi kapcsolatában.

A lakosság eladósodási folyamata azonban világszerte felértékelte a pénzügyi vállalkozások működésének, illetve társadalmi felelősségvállalásának szerepét, ami már csak a pénzpiaci szereplőinek az általános pénzügyi kultúrát befolyásoló szerepe miatt is figyelemre méltó jelenség. „Egy bank stabil pénzügyi helyzete, növekvő gazdasági teljesítménye, etikus és transzparens tevékenysége, valamint a felelős pénzügyi szolgáltatásai biztosítják a kiszámítható, megbízható működést, amely egyben lehetőséget nyújt a környezet, illetve a társadalom igényeinek szélesebb körű figyelembevételére, támogatására.” (Lentner, 2011). Ettől függetlenül a kereskedelmi bankok által gyakran alkalmazott marketingkommunikációs eszköz, hogy torzítják az ügyfelek informáltságát. (pl. „apró betűs” vagy „elbújtatott” információk). A nem tökéletes információ révén az adott pénzpiaci termék, vagy szolgáltató – mint alternatíva – sem értékelhető tökéletesen, így a fogyasztó túlságosan is a szolgáltatóhoz kötődhet. Pellényi – Bilek (2008) a hazai lakosság banki szolgáltatások terén realizálódó áttérési költségeire vonatkozó 1000 fős kutatásában beszámol arról, hogy „a pénzügyi ismeretek és az iskolázottság között szoros pozitív kapcsolat mutatható ki, és az ügyfelek közel fele még ténylegesen kedvezőbb feltételek esetén sem váltana szívesen bankot.” Látható, hogy a pénzpiaci szereplők szolgáltatásaira vonatkozó információk által vélelmezett hasznosságtöbblet még nem elég az ügyfelek esetleges aktivizálódásához. Az akár a szolgáltató, akár a pénzpiaci-termék váltásával járó helyes döntés meghozatalához szüksége van tehát a döntéshozónak a *pénzügyi tájékozottsághoz*, ami a pénzügyekkel kapcsolatos informáltságot jelenti. Túlmutat azonban ezen a pénzügyekhez való ténylegesen aktív hozzáállást jelentő *pénzügyi írástudás* fogalma, mely az információk feldolgozásának, a jó döntések meghozatalának képessége. A pénzügyi kultúra fejlesztése során már nem elég a személyes pénzügyekhez kapcsolódó információk és ismeretek kanalizálása a célcsoport felé, hanem fontos figyelembe venni azokat a további tényezőket, amelyek a pénzügyi képességek és a felelős pénzügyi magatartások kialakulását befolyásolják. Ilyen tényezők lehetnek a bizonytalanságkerülés, illetve az alacsony kockázatvállalási hajlandóság, amelyek mértéke – egyebek mellett – a döntéshozó egyéb tulajdonságaitól, életkorától, iskolázottságától, jövedelmétől, nemétől, tájékozottságától, intellektuális képességeitől, kulturális beállítódásokban kifejeződő értékeitől, a hagyományoktól és normáktól is függ (Szántó – Tóth, 2003). Ahogyan azt Amartya Sen jelezte, „az egyén számára a választás lehetősége akkor jelent valódi szabadságot, ha az a *választani tudás* képességével párosul”.

Mindezek után feltehető a kérdés, hogy közügy, vagy magánügy-e a pénzügyi kultúra? Az egyén pénzügyi kultúrájának, „pénzzel” kapcsolatos attitűdjének, szemléletének formálása – bizonyos életkorokban – közfeladatként (is) értelmezhető és kezelendő, majd a későbbiekben – az egyén társadalmi státuszától függően – már magánügyként értelmezhető.

Véleményem szerint a pénzügyi tájékozottsághoz kapcsolódó fogalmak, jelenségek, alapösszefüggések megismertetésének az oktatásban – az egyén életében betöltött szerepének és súlyának megfelelően – helyet kell kapnia.

Jelen sorok szerzőjének 2012-ben alkalma nyílt részt venni a Szocio East – Szociális Szolgáltató és Módszertani Egyesület „A pénz szerepe mindennapi életünkben – Pénzügykultúra, személyes pénzügyek” – című projektjében. Ennek keretében ismeretterjesztő előadásokat

tartottam a Baktalórántházi Kistérség 21 általános, illetve középiskolájában, valamint a Roma Kisebbségi Önkormányzat tagjainak körében. A projekt releváns tapasztalata, hogy a 14 éves korosztályba tartozó gyerekek nagy involváltsággal rendelkeznek a pénzügyi kérdések iránt, esetenként meglepően nagy havi zsebpénz-összeggel rendelkeznek és gazdálkodnak. Ebből kifolyólag akár napi kapcsolatba kerülnek a fent említett és részletezett kérdésekkel, személyes reflexióikból megerősítést nyert a családi minta nagyon erős befolyásoló jellege.

Ennek kapcsán megjegyzem, hogy nem csak a konkrét pénzügyi ismeretek hangsúlyozása a cél, hanem olyan kérdésekkel is kell foglalkozni, mint

- az egyén felelőssége saját sorsáért, saját forrásainak alakulásáért,
- mit jelent az öngondoskodás,
- mit várhatunk az államról, mik a kötelességeink az állam felé,
- a fogyasztás-takarékosság összefüggései,
- a fogyasztói kultúra kérdése (ez a jelenség erősen a családi minta determináló hatása alatt áll),
- mit jelent az, hogy pénzügyi kötelezettséget vállalunk másokkal szemben,
- milyen etikai normákat követünk,
- mit jelent a kockázatvállalás.

Ezen alapjelenségek és a hozzájuk kapcsolódó összefüggések ismerete még nem eredményezheti a felelős pénzügyi döntések meghozatalának képességével rendelkező egyénekből álló fogyasztói csoportokat. Amint azt láthattuk, sok – a felelős pénzügyi magatartások kialakulását elősegítő – ismeret elsajátításának színhelyei lehetnek az iskola és a fiatalok szocializáció intézményei. Nem lebecsülendő azonban, hanem hangsúlyozandó és kiemelendő a családi minta fogyasztás- és magatartásorientáló szerepe, ami a maga normáival, értékrendjével, szokásaival, alapvetően alakítja és befolyásolja az egyén fogyasztási kultúráját, és az ahhoz kapcsolódó döntések pénzügyi vonzatait. A család intézményét az érett, saját és közvetlen környezete jövőjéért felelősséget vállalni képes személyiségek „műhelyének” tekinthetjük, szemben a fogyasztói társadalom ideáljával. Az infantilis – ebben az esetben a felelősségét fel nem ismerő –, az egyéni jólétet és boldogságot a javak megszerzésében találó, a vállalatok marketingkommunikációs tevékenységének kitett és az által befolyásolható passzív fogyasztóval, aki számára a fogyasztás marad az önkifejezés és létezés egyetlen alternatívája. A társadalom alapvető érdeke, hogy felismerje, óriási gazdasági érdekek húzódnak meg a pénzügyi kultúrával alig-alig rendelkező kiszolgáltatott tömeg, az „ideális fogyasztó” *előállításában*, felkészítésében. Mindemellett a család, a gyermekek neveléséért felelős mikroközösség intézményének megléte, és küldetése betöltésének elősegítése lehet az az ellenpólus, ami képes lehet ellensúlyozni az egzisztenciálisan is kiszolgáltatottá váló társadalmi rétegek újratermelődését, és az új kulturális tapasztalatokat a régi normákhoz validálni! A pénzügyi kulturáltság fokát illető abszolút személyes felelősségen túl azonban megjegyezhetjük, hogy a bankok *„napjaink átalakuló pénzintézeti társadalmi felelősségvállalása keretében a lakosság, ezen belül a fiatalok pénzügyi tájékozottságának és kultúrájának fejlesztésével nagy igen társadalmi felelősségvállalást tudnak betölteni”* (Lentner, 2011).

Összefoglaló

A napjainkban zajló összetett gazdasági-társadalmi trendek által generált következmények egyike, hogy hazánkban is szükségessé vált, illetve nagyban felértékelődött a polgárok személyes pénzügyei tudatos kezelésének fontossága. A személyes pénzügyekre vonatkozó „jó” döntések meghozatalához szükséges információk beszerzésének és értékelésének képességét összefoglaló „pénzügyi kultúra” azonban összetett – több forrásból eredő – jelenség. Többek

között feltételezi az egyén életpályája-döntéseihez kapcsolódó aktív és felelős hozzáállását, felelősséget és törekvést az egyes életpálya-helyzetekből adódó finanszírozási források előteremtéséért, továbbá a pénzügyi kötelezettség- és kockázatvállalás relevanciáját. Az egész életút során jelen lévő és fontos szerepet játszó pénzügyi képesség kialakulása több tényező együttes és eltérő erejű hatásán keresztül determinálódik. Jelentősek a – tágan értelmezett – kultúra akarattal befolyásolható módosítható elemei, de a felelős pénzügyi magatartás kialakulásában kiemelkedő fontosságúak a fiatalkori szocializáció során látott, tapasztalt, rögzült értékrendszerek, magatartási normák, minták, szokások! A pénzügyi kultúra kívánatos szintű fejlesztése során tehát a személyes pénzügyekhez kapcsolódó konkrét információk kommunikálásán túl hangsúlyozni kell, illetve figyelembe venni azokat a követendő, vagy elutasítható – szintén több forrásból származó – magatartásmintákat melyek elősegítik a javaikkal felelősen gazdálkodni és gyarapodni képes rétegek megerősödését és ezzel együtt megakadályozhatják az egzisztenciálisan kiszolgáltatottá váló társadalmi csoportok újratermelődését.

Summary

One of the consequences of the recent and rather complex economic and social trends is that the conscious treatment of the citizens' private financial affairs has assumed an emphatic role. The so-called "financial culture" that summarises the skills of procuring and assessing information necessary to make "good" decisions in relation to private finances is, however, a complex phenomenon originating from several sources. Among other things, it presupposes the individual's active and responsible attitude connected to decisions over one's career, responsibility and ambition to raise the financial sources pertaining to certain career situations, and, finally, the relevance of financial commitments and risk taking. The evolution of the financial skills that are present and play an important role throughout one's entire career is determined by the collective effects of several factors that each has different power. The most important factors of these are the alterable elements of culture (taken in its broadest meaning here) that may be influenced by sheer volition, but the value systems, behavioural norms, patterns and customs seen and experienced through one's socialisation in young adulthood are also of prime importance in the development of a serious and responsible financial attitude. Consequently, during the improvement of financial culture to a desired level, apart from communicating concrete bits of information relevant to one's own private financial affairs, certain recommended or objectionable behavioural patterns (that also stem from diverse sources) must be taken into consideration or be emphasised that enhance the strengthening of social groups that are able to manage their resources responsibly and thus to prosper, which might preclude the multiplication of existentially vulnerable social groups.

Felhasznált irodalom

1. Berti, A. E. – Bombi, A. S. (1998): *The Child's Construction of Economics*. New York: Cambridge University Press
2. Berti, A. E. – Bombi, A. S. – De Beni, R. (1986): *Acquiring economic notions: Profit*. International Journal of Economic Development. 9.
3. Danziger, K. (1958): *Children's earliest conceptions of money*. Journal of Social Psychology, 47, pp. 231-240.
4. Furnham, A. – Argyle, M. (1998): *The Psychology of Money*. London: Routledge
5. Gabaix, X. – Laibson, D. (2006): *Shrouded Attributes, Consumer Myopia, and Information Suppression in Competitive Markets*. Quarterly Journal of Economics, 121, pp. 505-540.
6. Hofstede, G. (2008): *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. McGraw Hill, 2005. VHE Kft. Pécs
7. Hunyady Gy. – Székely M. (2003): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
8. Lentner Cs. (2008): *Néhány pénzintézet válsága várható (interjú a másodlagos jelzálogpiaci válság lehetséges magyarországi következményeiről)* Győri Közélet, 2008. II. évfolyam 27. szám, július 5. 14-15. pp.

9. Lentner Cs. (2011): Pénzüzetek társadalmi felelősségvállalásának új dimenziói és a könyvvizsgálat szerepe. Számvitel – Adó – Könyvvizsgálat, (SZAKMA), 7-8/2011. LIII. évfolyam, 4. p.
10. Pellényi G. – Bilek P. (2008): Áttérési költségek a lakossági banki szolgáltatások terén. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja
11. Rudnák I. (2010): A multikulturális környezet kihívásai a magyarországi nagyvállalatok vezetői körében, PhD értekezés. SZIE – Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, Gödöllő
12. Süge Cs. (2010): A pénzügyi kultúra mérhetősége. Tomori Pál Főiskola, Tudományos mozaik 7.
13. Szántó Z. – Tóth I. Gy. (2003): Dupla vagy semmi, avagy kockáztassuk-e a talált pénzt? Kísérlet a kockázattal szembeni attitűd mérésére kérdőíves adatfelvételi módszerrel. In.: Gál R. I. – Szántó Z.: Cselekvésmélet és társadalomkutatás. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest
14. Internet 1: www.interkulturális.lap.hu
15. Internet 2: www.kosaronline.hu

MAKSZIM GYÖRGYNÉ *
**UTÓPIA, AVAGY REALITÁS: A TERÜLETI KÜLÖNBSEGEK
MEGYEI SZINTŰ VIZSGÁLATA**

Kulcsszavak: területi egyenlőtlenség, egyenlőtlenségi mérőszámok, növekedési-elméletek, gazdasági fejlettség

Bevezetés

Jelen tanulmány egy feltáró jellegű vizsgálat a magyarországi megyék gazdasági helyzetét és fejlődését meghatározó gazdasági, társadalmi folyamatok statisztikai elemzésével kapcsolatban, kiemelten a területi különbségeket magyarázó mechanizmusok vizsgálatára és elemzésére. Célunk nemzetközi és hazai szakirodalmak alapján a térgazdaságtani elméletek csoportosítása, továbbá komplex képet kívánunk nyújtani a területi egyenlőtlenségek mérésének statisztikai módszereiről, azok alkalmazási lehetőségeiről, illetve korlátairól.

Módszertan

A rendszerváltástól napjainkig bekövetkezett változások talán legfontosabb jellemzője a területi különbségek növekedése, a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek fokozatos erősödése, valamint a földrajzi tér differenciálódása. Hazánkban, mind a gazdaságban, mind a társadalomban jelentős területi különbségek alakultak ki, melyek mára rendkívül magas szinten rögzültek. Fő koncepciónk, hogy a statisztika módszertanát a területi különbségek, illetve az azt előidéző és befolyásoló tényezők elemzésének szolgálatába állítsuk.

A célok elérése érdekében megvizsgáljuk, hogy az egyes gazdasági-társadalmi jelenségek milyen hatással vannak a magyar megyék területi tagoltságára. A területi különbségek okainak feltérképezése, az ok-okozati összefüggések feltárása segíthet megérteni a hazai megyék közötti nagymértékű egyenlőtlenséget, az annak hátterében álló tényezőket.

A területi folyamatok megyei szintű különbségeinek mértékét statisztikai módszerek segítségével értékeljük. A területi különbségek mérésére többféle egyenlőtlenségi mérőszámot: polarizációs indexeket, szóródási mérőszámokat és területi eloszlások eltérését mérő együtthatókat alkalmazunk.

A számításokat a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által publikált 2008. évi (mivel a legfrissebb megyei szintű GDP adatok ekkor állnak rendelkezésünkre) Statisztikai Évkönyv adataira támaszkodva végezzük el.

A területi különbségek okainak lehatárolása

A területi folyamatok változása természetes jelenségnek tekinthető, mint ahogyan az is, hogy egy adott földrajzi területen belül nem azonos a gazdasági-társadalmi fejlettség szintje. A területi különbségeket előidéző tényezők is állandó változásban vannak, hatásuk erősödhet, gyengülhet, egyes tényezők megszűnnek, miközben teljesen újak jelennek meg. Így méltán jelenthetjük ki, hogy a területi differenciáltságot okozó tényezők teljes körét szinte lehetetlen meghatározni. Az is nyilvánvaló, hogy a területi fejlődést nem lehet egy vagy néhány jellemzővel indokolni, hanem számos, egymással is összefüggő tényező komplex hatás-mechanizmusának elemzése szükséges (*Rechnitzer, 1998*). Minden időszaknak megvannak az uralkodó egyenlőtlenségi befolyásoló tényezői, lehet őket körvonalazni, de pontos lehatárolá-

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Gazdálkodástudományi Intézet, főiskolai tanársegéd, nagyty@nyf.hu

suk nem lehetséges. Egyes tényezők esetében kölcsönhatás figyelhető meg, melyet együtt-mozgás kísér.

Egy térség gazdasági teljesítményét talán legátfogóbban a GDP méri, emellett azonban számos egyéb tényező figyelembe vétele is indokolt. Véleményünk szerint ugyanis a gazdasági-társadalmi folyamatok összefüggő rendszere képes átfogó képet adni egy térség gazdasági helyzetéről, fejlettségéről.

A hazai megyék közötti egyenlőtlenségek hátterében álló tényezőket abszolút és relatív mutatókkal egyaránt jellemezhetjük. A különböző mutatók azonban eltérő értelmezésre adnak lehetőséget, ráadásul az abszolút adatok a legtöbb esetben torzító hatással lehetnek a területi folyamatok mérésére. (Az abszolút adatok és mutatók értékeit jelentősen befolyásolja a területi egység – jelen esetben az adott megye – nagysága. Különböző területű megyék abszolút adatok alapján való összehasonlítása torz következtetésekre vezethet.)

Kutatásunk során – ezek alapján – kizárólag relatív mutatókat vontunk be a magyar megyék közötti területi különbségek vizsgálatába.

A területi egyenlőtlenségeket okozó és befolyásoló tényezők közül:

- az általános gazdasági fejlettséget,
- a vállalkozások általános szektorális jellemzőit és
- a térségben élők jövedelmi színvonalát vesszük figyelembe vizsgálatunk során.

Mivel egy-egy tényező önmagában is meglehetősen összetett tartalommal bír, ezért a többféle indikátor közül azt használjuk fel, amelyik közgazdasági és statisztikai értelemben is a legszorosabb összefüggésben áll egy adott térség fejlettségével. A kutatás során felhasznált, a változók a következők:

- *Egy főre jutó GDP* (az általános gazdasági fejlettséget jelző indikátorok közül),
- *Vállalkozói aktivitás* (a vállalkozások általános szektorális jellemzői közül),
- *Alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete* (a jövedelmi színvonalat kifejező indikátorok közül), amelyek kivétel nélkül *relatív értelmű mutatók*, biztosítva ezzel az összehasonlíthatóságot.

A három változó lehatárolását statisztikai számítások (korreláció-elemzés) alapozták meg: az egy főre jutó GDP, mint a gazdasági fejlettséget legáltalánosabban kifejező mutató az eredményváltozó szerepét tölti be vizsgálatunkban. A másik két tényezőváltozót pedig a vizsgálatba bevont összesen 25 változó közül választottuk ki. Először azok a változók maradtak meg, amelyek 1%-on szignifikáns ($p \leq 0,01$) összefüggést mutattak az egy főre jutó GDP-vel, majd a változók számának további szűkítése gyakorlati közgazdasági megfontolásokon alapult. Így végül a vállalkozói aktivitás és az alkalmazásban állók havi nettó átlagkereset mutatóját tekintettük reálisan értelmezhetőnek egy adott térség gazdasági fejlettségének magyarázatában. A tanulmány célja a fenti területek elemzésével a magyar megyék közötti egyenlőtlenségek egzakt vizsgálata, valamint az eredmények komplex értékelése.

A makrogazdasági folyamatok területi egyenlőtlenségeket befolyásoló vizsgálatával kapcsolatban megfogalmazott hipotézis (megyei szinten):

A magyar megyék közötti fejlettségi különbségek mérséklése csak jelentős tényező-átcsoportosítás révén érhető el.

Ezen hipotézis megfogalmazásában egy az előzetes kutatásim során végzett főkomponens-elemzés volt segítségemre (Makszim, 2011).

Egyenlőtlenségi elméletek

A térgazdaságtan szakirodalma oly mértékben szerteágazó és széleskörű, hogy a dolgozat kereteit lényegesen meghaladó feladat lenne valamennyi területét, akárcsak érintőlegesen is bemutatni. Erre a feladatra nem is vállalkozunk, sokkal inkább a kutatás fogalmi kereteit biztosító térgazdaságtani elméletek csoportosítására, továbbá a nemzetállamon belüli területi különbségek belső okainak számbavételezésére, az ok-okozati összefüggések feltárására. Olyan koncepciókat is feltárunk, amelyek segíthetnek megérteni a magyar megyék közötti különbségeket, illetve az azok háttérében álló tényezőket, jelenségeket.

Magyarországon a területi differenciáltság többféle íve figyelhető meg. A hagyományosnak tekinthető kelet-nyugat éles eltérése mellett ma már észak-dél, Budapest-vidék, centrum-periféria különbségekkel, sőt a határmentiséggel mint differenciálódási dimenzióval is számolnunk kell. A célok elérése, valamint a feltételezésünk vizsgálatának eredményessége és megalapozottsága érdekében áttekintettük azon szakirodalmakat, amelyek a területi egyenlőtlenségekkel foglalkoznak.

A területi egyenlőtlenségekkel összefüggésbe hozható elméleteket (modelleket) *Capello (2009)* nyomán két nagy csoportra osztottuk:

1. *Telephelyelméletek*: a gazdaság egységeinek térbeli elhelyezkedésével és működésével foglalkoznak, a gazdasági tevékenységek elhelyezkedését elemezve tárják fel a gazdasági térszerkezet és a munkamegosztás térbeli rendjét. A Kondratyev-cikluselmélet alapján (*Káposzta, 2007*) a telephelyelméletek legjelesebb képviselői időrendben a következők:

Első szakasz: Thünen;

Második szakasz: Weber, Christaller;

Harmadik szakasz: Lösch és Hotelling, Ohlin, Palander, Hoover és Hoyt;

Negyedik szakasz: Isard, Greenhut és Smith;

Az ötödik szakasz telephelyelméletei még napjainkban is formálódnak és kialakulóban vannak, nincs egységesen elfogadott álláspont. A kutatások központi gondolata, hogy a térbeli elrendeződéseket a mikroelektronika, a csúcstechnológia, az innováció jelentősen befolyásolja. Az új irányzatok képviselői közé tartozik Stöhr, Mlaleczki, Scott.

2. *Növekedés-elméletek*: a különböző földrajzi területek gazdaságának eltérő ütemű növekedésével, valamint a területi jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálatával foglalkoznak.

Az egyes elméleti irányzatokat Káposzta (2007) felosztását követve vesszük górcső alá.

Neoklasszikus elmélet: Solow;

Területi növekedési elméletek Keynes után: Hirschman, Smith;

Exportbázis elmélet: North;

Az endogén fejlődés elmélete: Brugger, Stöhr;

Polarizációs elméletek: Schumpeter;

A növekedési pólusok elmélete: Paelinck, Perroux, Boudeville, Pottier, Myrdal és Hirschman, Lasuén;

Centrum-periféria elméletek: Friedman, Wallerstein, Frank, Gilbert, Haggett, Dicken és Lloyd.

Területi egyenlőtlenségek mérésének statisztikai módszerei

A gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásának vizsgálata a területi fejlődés, a területi egyenlőtlenség megértéséhez elengedhetetlen. A vizsgálat eszközeként számos egyenlőtlenségi index, egyszerű és összetett matematikai, statisztikai mérőszám, valamint távolságfüggvény szolgál.

Ajánlott egyszerre több egyenlőtlenségi indexet is kiszámolni, mivel nincs olyan egyedülálló mutató, amely minden szempontot figyelembe véve lenne képes mérni a területi tagoltságot. A szóba jöhető mérőszámok közül kedvezőbbek a zárt intervallumban elhelyezkedő érték-készletű egyenlőtlenségi mutatók. (Ezt a követelményt nem teljesítik a különböző polarizációs indexek, illetve a centrális szórásmutatók.)

Az egyenlőtlenségi mérőszámok használhatósága nem függ a vizsgált jelzőszámok tartalmától, gyakorlatilag bármilyen jelenség vizsgálatára alkalmasak. A mutatószámok egy része abszolút adatokat igényel, míg másokban fajlagosak szerepelnek, azonban mérési szint szempontjából legtöbbjük arányskálán mért adatokat kíván.

Az egyenlőtlenségi mérőszámok három fő csoport köré épülnek fel:

- a területi polarizáltság mérőszámai,
- a szórás típusú mutatók és
- a területi eloszlások eltérését mérő indexek.

Az 1. táblázatban az egyes csoportokba tartozó főbb mutatószámokat részletesen kívánjuk áttekinteni (Nemes Nagy, 1987; Galó – Makszim, 2012).

1. táblázat

Az egyenlőtlenségi mérőszámok csoportosítása

A területi polarizáltság mérőszámai	Szórás típusú mutatók	Területi eloszlások eltérését mérő indexek
Adatsor terjedelme	Szórás	Koncentrációs-(Hirschman-Herfindahl) index
Szóródás terjedelme	Relatív szórás	Koncentrációs arányszám
Relatív terjedelem (range)	Középteltérés	Redundancia-mutató (Theil-index)
Interkvartilis terjedelem	Abszolút átlageltérés	Gini-index
Kvartilis eltérés	Átlagos különbség	Boldrini-index
Duál-mutató (Éltető-Frigyes index)	Logaritmikus szórás	Hoover-index (speciális esete a Robin Hood-index)

Forrás: Nemes Nagy, 1987; Galó – Makszim, 2012 alapján.

Elemző munkánk során csoportonként csupán egy-egy, az összehasonlítást leginkább lehetővé tevő mutatószám (Duál-mutató, relatív szórás, Hoover-index) meghatározását végeztük el. Ennek megfelelően a következőkben csak ezeknek a mérőszámoknak az elméleti háttérét mutatjuk be részletesen.

A **Duál-mutató (Éltető – Frigyes index)** a teljes megoszlás átlaga fölötti értékek átlagának és a teljes megoszlás átlaga alatti értékek átlagának a hányadosa.

(1)

$$D = \frac{x_m}{x_a} \text{ (súlyozatlan)}$$

Mértékegysége: dimenziótlan

Értékkészlete: $1 \leq D < \infty$.

A **relatív szórás** számtani átlaghoz viszonyított százalékosan megjelenített szórás, amely kifejezi, hogy az egyedi értékek átlagosan hány %-kal térnek el az átlagos értéktől. Számítása a szórás és a számtani átlag hányadosaként történik.

(2)

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}_a} \cdot 100$$

Mértékegysége: %

Értékkészlete: $0 \leq V < \infty$

A **Hoover-index** két mennyiségi ismerv területi megoszlásának eltérését méri. A mutató szimmetrikus, a két összehasonlított megoszlás szerepe a mutatóban felcserélhető.

(3)

$$h = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2}$$

A mutatóban x_i és f_i két megoszlási viszonzyszám, ahol $\sum_{i=1}^n x_i = 100$, illetve $\sum_{i=1}^n f_i = 100$

Mértékegysége: %

Értékkészlete: $1 \leq h < 100$

Ez az egyik legelterjedtebb egyenlőtlenségi mérőszám, melyet *E. M. Hoover* amerikai közgazdász használt először 1941-ben. Azt adja meg, hogy az egyik ismerv (gazdasági-társadalmi jelenség) mennyiségének hány százalékát kell átcsoportosítani a területegységek között ahhoz, hogy területi megoszlása a másik ismervvel (jellemzőével) azonos legyen. Területi kutatásokban leggyakrabban a népesség területi eloszlásával vetjük össze a különböző gazdasági-társadalmi értékkel bíró mennyiségi ismérvek eloszlását. A mutatószámot **Robin Hood-indexnek** nevezzük abban az esetben, amikor a jövedelem és a népesség területi eloszlásának egyenlőtlenségét mérjük vele.

h : Robin Hood-index értéke (%);

x_i : az i -edik területegység részesedése (%) az összjövedelemből;

f_i : az i -edik területegység részesedése (%) az össznépességből.

Az index értéke 0, ha a jövedelem minden területegységben tökéletesen megegyezik. Viszont minél nagyobb a kapott érték, annál jelentősebb a jövedelem és a népesség területi eloszlásának eltérése, azaz a területi jövedelemegyenlőtlenség.

A statisztikai módszerek korlátai

Valamennyi statisztikai egyenlőtlenségi eljárást körültekintően kell alkalmazni, hiszen léteznek korlátaik, amelyeket figyelembe kell venni az alkalmazhatóságuk és a számítási eljárásuk során.

A területi polarizáltság mérőszámai bár igen egyszerű számítási módszerrel rendelkeznek, mégis éppen ez adja e módszerek korlátait is. Az adatsor terjedelme csupán a két szélsőértékre támaszkodik – az összes többi érték indifferens a meghatározásakor –, és ha ez a két érték aránytalanul nagy vagy kicsi a köztes adatokhoz képest, akkor a végeredmény rendkívül torz következtetésre vezethet. Így a mutatót akkor célszerű alkalmazni, ha az értékek között nincs kiugróan nagy vagy kicsi. Alkalmazását korlátozza még az is, hogy általában csak arányskálán mért adatok esetén használható.

Hasonló a helyzet a szóródás terjedelmével is, hiszen ez a mutató is csupán a két szélsőértéket veszi figyelembe, ráadásul osztályközös gyakorisági sorból nem is számítható, hiszen szélső helyzetben előfordulhat, hogy az osztályközök határai csak jelzésértékűek, vagy nincsenek megadva. A gyakorlatban az elemzés során jobban használható a relatív terjedelem, az interkvartilis terjedelem és a Duál-mutató, amelyek a szélsőséges értékeket kiszűrik az adatsorból. Ezek a mutatók nem érzékenyek az adatsor minimumára, e mellett a relatív terjedelem különböző mértékegységű adatsorok összehasonlítására is alkalmas. Így a polarizáltság mérőszámai közül ezt használjuk leggyakrabban, de egyszerűsége és világa tartalma miatt a Duál-mutató is igen elterjedt módszer a területi egyenlőtlenségek vizsgálatában.

A gyakorlati elemzésekben közkedveltek a szórás-típusú mutatók is, melyek szintén nem reagálnak érzékenyen a kiugró értékek nagyságára. A szórás elsősorban abszolút adatok egyenlőtlenségeinek vizsgálatára szolgál, fajlagos mutatók esetén ritkábban használjuk, hiszen ott felmerül a súlyozás igénye. A relatív szórás a többi szóródási mérőszámmal szemben alkalmas arra is, hogy összehasonlíthatóvá tegyük a különböző mértékegységű jelzőszámok szórását. További előnye, hogy elvonatkoztat a nagyságrendi viszonyoktól, és segítségével megállapítható az átlag jósága, vagyis az, hogy az átlag mennyire tipikus, mennyire áll közel az átlagolandó adatsorhoz. Éppen ezért gyakran alkalmazott mérőszám. A logaritmikus szórás nemzetközi szakirodalomban széleskörűen használt index, hazai elemzésekben azonban ritkán találkozunk vele. Érzékenyen reagál a szélsőértékekre, bár a logaritmikus átalakítás az általános szórásmutatóhoz képest csökkenti a kiugró (extrém) értékek súlyát, amelyek egyébként torzítólag hathatnak a végeredményre. A középeltérés és az abszolút átlageltérés viszonylag ritkán alkalmazott szóródási mérőszám, mivel a szórást csupán közelítő pontossággal képesek megadni. Sokkal elterjedtebb az átlagos különbség mutatója (Gini-együttható), melyet a koncentráció mértékének jellemzéséhez használunk fel. Az extrém értékekre kevésbé érzékenyen reagál. A jövedelemegyenlőtlenségek mérésének legnépszerűbb mutatója. Emellett a súlyozott Gini-együttható fajlagos mutatók területi koncentrációját is képes mérni. (Nem sok ilyen mutató van.)

A területi megoszlások eltéréseinek legelterjedtebb mérőszáma a koncentrációs (Hirschman-Herfindahl) index, mellyel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a mutató minimuma függ az elemszámtól, ezért jelentősen eltérő elemszámú vizsgálatok esetén közvetlen összehasonlításra nem alkalmas. Szintén elterjedt és általánosan alkalmazott módszer a területi megoszlások vizsgálatában a Hoover-index, amely egyáltalán nem érzékeny a szélsőértékekre. Mindkét oldalról korlátos, így könnyebben értelmezhető az eredménye. Kevésbé ismert és elterjedt területi rendezetlenséget mérő mutató a Theil-index, amelynek legnagyobb előnye, hogy matematikailag lehetővé teszi a területi egységek aggregált vizsgálatát. Képes választ adni arra, hogy a területi egyenlőtlenség mekkora hányada adódik az aggregált csoportok közötti, valamint ezen aggregált csoportokon belüli heterogenitásból. Hátránya viszont az extrém adatok problémája, vagyis hogy egy-egy kiugró érték jelentősen megváltoztatja értékét.

Végül összegyűjtöttük a területi egyenlőtlenségek vizsgálatának leggyakoribb módszertani problémáit:

- A területi fejlődésről rendelkezésre álló adatbázis viszonylag szűkös;
- A területiség vizsgálatának nincs egységesen elfogadott mutatórendszer;
- Az elérhető adatbázis és a gazdaság tényleges szerveződési egységei között eltérés van;
- Közép és hosszú távú területi idősorok hiánya;
- A területi idősorok tartalmilag nem azonosak a különböző időpontokban.

Területi különbségek mérése megyei szinten

Az eddig ismertetett gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségi folyamatok megismeréséhez, kezeléséhez elengedhetetlen a területi különbségek mérése. Azt, hogy az adott egyenlőtlenségi tényezőt mely mutató segítségével érdemes elemezni, befolyásolja a rendelkezésre álló adatbázis, de maga a vizsgálati kérdés is.

A következőkben (2. táblázat) három változó (mivel ezek magyarázzák legközvetlenebbül a hazai megyék egyenlőtlenségeit) 2008. évi megyei adatait felhasználva határozzuk meg a módszertani részben bemutatott csoportosítást követve a területi egyenlőtlenségek három kiválasztott mérőszámát. Így először a területi polarizáltság mérésére alkalmas mutató meghatározására kerül sor, ezt követi a szóródási mutató és végül a területi megoszlások eltérését mérő index.

2. táblázat

A magyarországi megyék fontosabb területi egyenlőtlenségi mutatói, 2008

Területi egyenlőtlenségi mutató	Gazdasági-társadalmi változó		
	Egy főre jutó GDP	Vállalkozói aktivitás	Alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete
Területi polarizáltság mérőszáma			
– Duál-mutató (Éltető-Frigyes index)	D ₁ =1,66	D ₂ =1,31	D ₃ =1,12
Szóródási mérőszám			
– relatív szórás	V ₁ =33,52	V ₂ =18,46	V ₃ =7,87

Forrás: saját számítás és szerkesztés.

A Duál-mutató, az átlag fölötti, illetve az átlag alatti értékekkel rendelkező megyék közötti különbséget méri. Értéke mindhárom változónál meghaladja az egyet, ami egyértelműen azt jelzi, hogy az egyenlőtlenséget mérő olló az egy főre jutó GDP, a vállalkozói aktivitás és a havi nettó átlagkereset esetében is nyitva van.

A szóródási mérőszámok közül a relatív szórás alapján hasonlítható össze a három változó, melyek közül az egy főre jutó GDP esetén tapasztalható a legnagyobb (33,52%) eltérés a számtani átlagtól. A területi különbségek mérésének harmadik csoportjába a területi megoszlások eltérését mérő indexek tartoznak. Területi különbségek kiegyenlítésének gondolatát célozza az a számításunk, amely a bruttó hazai termék és a működő vállalkozások Hoover-indexének meghatározására irányul. Számításaink alapján megállapítottuk, hogy a GDP közel 10%-át kellene átcsoportosítani ahhoz, hogy a működő vállalkozások hazai megyék közötti megoszlása kiegyenlítetté váljon.

Megvizsgáltuk a működő vállalkozások és a foglalkoztatottak számának Hoover-indexét is. Az eredmény (h=7,7) azt fejezi ki, hogy a működő vállalkozások 7,7%-át kellene átcsoportosítani a megyék között ahhoz, hogy a foglalkoztatás területileg kiegyenlítődjön.

Vizsgálatunk kiterjedt a GDP és a kutatás-fejlesztésre fordított ráfordítások területi eloszlásának eltérésére is, amely kapcsán azt a következtetést vontuk le, hogy a GDP mintegy 23%-át kellene átcsoportosítani, ahhoz, hogy a K+F ráfordítások kiegyenlítődjenek a hazai megyék között. A három Hoover-mutató közül a K+F ráfordítások esetén tapasztalható a legnagyobb területi különbség, míg a másik két index esetén kevésbé jelentős a területi egyenlőtlenség.

Meghatároztuk a Hoover-index speciális esetét – amikor a jövedelem és a népesség területi eloszlásának egyenlőtlenségét mérjük –, a Robin Hood-indexet (h=19,87%). Ez alapján megállapítottuk, hogy az összjövedelem közel 20%-át kell elvenni az átlag fölötti jövedelemmel rendelkező (gazdag) megyéktől és odaadni az átlag alatti jövedelemmel rendelkező (szegény)

megyéknek ahhoz, hogy kiegyenlítődjenek a jövedelemi különbségek a hazai megyék között, vagyis az egy lakosra jutó GDP minden területegységben azonos, az átlaggal egyenlő legyen. Az eredmény megdöbbentően nagy, ami a területi jövedelemegyenlőtlenségek magas szintjét igazolja. Mivel az egy főre jutó GDP a gazdasági fejlettség legáltalánosabban alkalmazott mérőszáma, ezért a nagyfokú jövedelemegyenlőtlenség egyben nagymértékű fejlettségi különbségeket is magában hordoz. Számítási eredményeink tehát azt bizonyítják, hogy a magyar megyék között jelentős gazdasági-társadalmi fejlettségi különbség tapasztalható.

Konklúzió

Az egyenlőtlenség mind a társadalomban, mind a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedésében tapasztalható. Ráadásul a területi egyenlőtlenségek fogalomköréhez gyakran társítjuk a szegénységet, az elmaradottságot és a fejlődésbeli lemaradást.

A területi egyenlőtlenségek csökkentésében vitathatatlan a vállalkozási szféra megerősítése, valamint a célzott állami beavatkozások szükségessége. Ezt támasztja alá a gazdasági jövedelem és a népesség területi egyenlőtlenségével kapcsolatban megfogalmazott gondolatunk.

Szekunderkutató alkalmazva a magyarországi megyékre vonatkozó Robin Hood-index alapján az összjövedelem mintegy 20%-át kell elvenni az átlag fölötti jövedelemmel rendelkező (gazdag) megyéktől és odaadni az átlag alatti jövedelemmel rendelkező (szegény) megyéknek ahhoz, hogy kiegyenlítődjenek a jövedelemi különbségek a hazai megyék között, vagyis az egy lakosra jutó bruttó hazai termék minden területegységben azonos, az átlaggal egyenlő legyen. Az összjövedelem területi eloszlása a magyar megyék közötti egyenlőtlenség magas szintjét igazolja 2008-ban. A Robin Hood-index alapján elfogadjuk *hipotézisünket*.

Ugyanakkor mindenképpen ki kell emelni, hogy a jövedelemátcsoportosítás ilyen magas szintje csupán utópia, a valóság sokkal inkább egy átfogó paradigmaváltást igényel. Véleményem szerint a jövőben teljesen új alapokra kell helyezni a területi különbségek csökkentésének elveit. Ahhoz azonban, hogy az új paradigmákat befolyásolni tudjuk, ismerni kell a meghatározó okokat és mechanizmusokat. Csak így hozhatunk releváns döntést a beavatkozások irányáról és mértékéről.

Summary

In the research using statistical methods, we assessed the magnitude of differences in territorial developments at county level. The research included an extensive search of the relevant literature, which served as a basis for the conclusions. We reviewed the conceptual framework and the main schools of the relevant geoeconomic theories, the special features of the methodology of measurement of regional disparities. Based on our statistical analysis on the economic and social processes influencing the economic situation and development of the Hungarian counties we concluded that the economic development of the Hungarian counties is characterized by significant territorial disparities. With calculations of Hoover-indexes, it became clear that, the regional income differences a lot higher than in the rest of Europe. Generally, my results confirmed the most important statements of the hypothesis, however newer conceptions rethinking the original hypothesis should also be taken into consideration.

Felhasznált irodalom

1. Capello, R. (2009): Space, growth and development. Capello R. – Nijkamp P.: Handbook of Regional Growth and Development Theories. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, p. 529.
2. Galó M. – Makszim Gy.-né (2012): Statisztika I. Nyíregyházi Főiskola, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 81-83. pp.
3. Káposzta J. (2007): Regionális gazdaságtan. DE Kiadó, Debrecen

4. Központi Statisztikai Hivatal (2008): Statisztikai Évkönyv. Budapest
5. Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
6. Makszim Gy.-né (2011): Magyarország megyéinek fejlettség szerinti rangsorolása. Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények, Nyíregyházi Főiskola, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Besenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, III. évfolyam 2. szám, 39-49. pp.
7. Nemes Nagy J. (1987): A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest
8. Rechnitzer J. (1998): Kísérlet a helyi szintű jövedelem termelésének és változásának számbavételére. In: Ideológiai, politikai tanulmányok. MTA RKK, Pécs, 56-62. pp.

MOSKOVITSNÉ TÖKÉS MÓNICA*

FELLÉPÉS A SZÁMLAGYÁRAKKAL SZEMBEN: AZ ADÓREGISZTRÁCIÓS ELJÁRÁS, A KOCKÁZATELEMZÉSI ELJÁRÁS ÉS A FOKOZOTT FELÜGYELET**Kulcsszavak:** *adóregisztráció, igazolás, kockázatelemzés, fokozott felügyelet***Bevezetés**

Már a hétköznapi emberek szintjén is felmerülő, a cég-, adó- és gazdasági szakemberek között pedig hosszú ideje fennálló igényt szabályozott le a magyar törvényalkotás 2012. január 1-ei hatállyal. Az új szabályozás a cégalapításból, majd pedig fokozatosan a már működő cégek köréből ki akarja szűrni azon társaságokat, amelyeket alapvetően csalárd szándékkal alapítanak. A módszer az, hogy az adóval kapcsolatos visszaélések elkövetése céljából céget alapítani szándékozó, olyan magánszemély adózókat kizárják a gazdasági életből, akik korábban olyan cégeknek voltak tulajdonosai, tagjai, amelyek nagy összegű adótartozás felhalmozása után döntötték be a társaságot. Vagy olyan súlyú jogsértést követtek el, amely a társaság adószámának felfüggesztéséhez, illetve törléséhez vezetett.

Ez az európai unió más országaiban már működő, a cégbíróági bejegyzést megelőző adóhatósági eljárás, adóregisztrációs eljárás elnevezéssel került bevezetésre a magyar adózási rendszerbe. A visszaélésekkel szembeni másik preventív eljárás a fokozott felügyelet. A két nevesített jogintézmény közé pedig, a kockázatelemzés került beépítésre, amely gyakorlatilag az adóhatósági átvizsgálás adóregisztrációs eljárást követő, második fázisa.

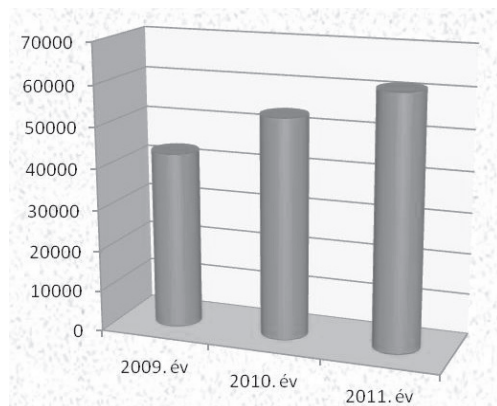
Ebben a cikkben először röviden a szabályozás kialakulását, szükségességét, majd indokoltságát kívánom ismertetni, végül az adóhatóság eljárását szeretném bemutatni.

A szabályozás kialakulása*Előzmények*

2008. évben az akkor még APEH Elnöke irányelvében vizsgálati célként határozta meg az újonnan alakuló vállalkozások induló és működési kockázatának folyamatos vizsgálatát. Ennek keretében az operatív ellenőrzési szakterület az újonnan alakult társaságok viszonylatában egyes adókötelezettségek teljesítésére irányuló és az adatok gyűjtését célzó vizsgálatot végez.

Ez már annyiban a prevenció irányába mutatott, hogy nem várt az adóhatóság a bevételek utólagos vizsgálatára irányuló ellenőrzés elrendeléséhez szükséges feltételek megteremtődésére, hanem még a működésük elején igyekezett kiszűrni az adóelkerülésre létrehozott adózókat. Ez azonban nyilván nem valósulhat meg minden egyes új adózónál, mivel az alakuló társaságok darabszámát tekintve ez megvalósíthatatlan feladat (*1. ábra*).

*Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Rendőr-főkapitányság, jogtanácsos, moskovitsmonika@gmail.com

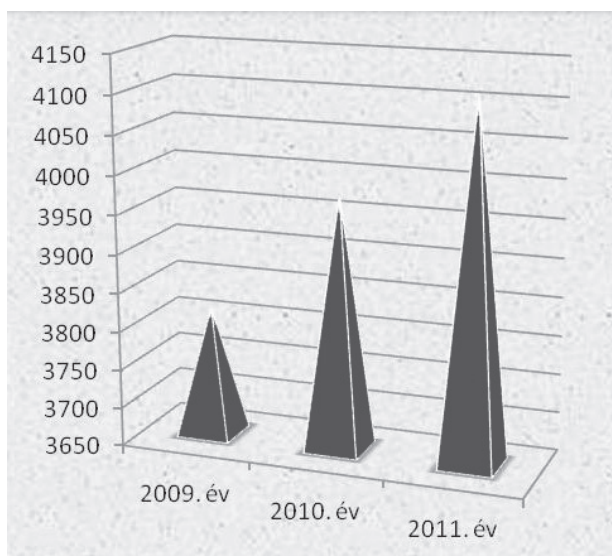

1. ábra

Újonnan alakult gazdasági szervezetek

Forrás: saját szerkesztés NAV adatai alapján.

Az országos adatokat tekintve 2009. évben közel 43.000, 2010. évben több mint 53.000, a 2011. év során pedig már több mint 61.000 új társaság kezdte meg a működését. Ez a növekvő tendencia az Észak-alföldi Régióra is igaz. Az adatok alapján tehát tényként leszögezhető, hogy a 2011. évben, csak az Észak-alföldi Régióban alapított közel 4100 cég preventív ellenőrzése nem kivitelezhető (2. ábra).

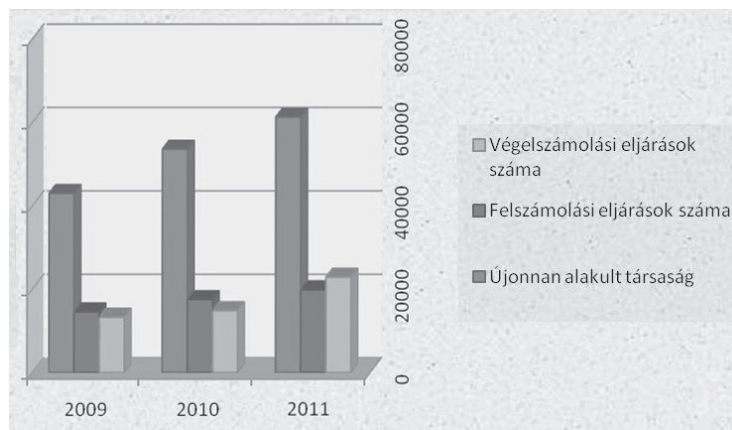

2. ábra

Az Észak-alföldi régióban létrejött társaságok

Forrás: saját szerkesztés NAV adatai alapján.

Ezen újonnan alakuló cégek számával szemben pedig ott van a lezárt végelszámolások, felszámolások darabszáma. A 3. ábrán egybevetve jól látható, hogy míg 2011. évben 60.000 körül volt az újonnan alakult társaságok száma, 20.000 körül volt a végelszámolással illetve a felszámolással megszűnt cégek száma. Ezek az adatok rendkívül beszédesebbek és elemzésükből jól látható, hogy a tartozást felhalmozó adózókkal szembeni fellépés sürgető és fontos feladat lett.

3. ábra

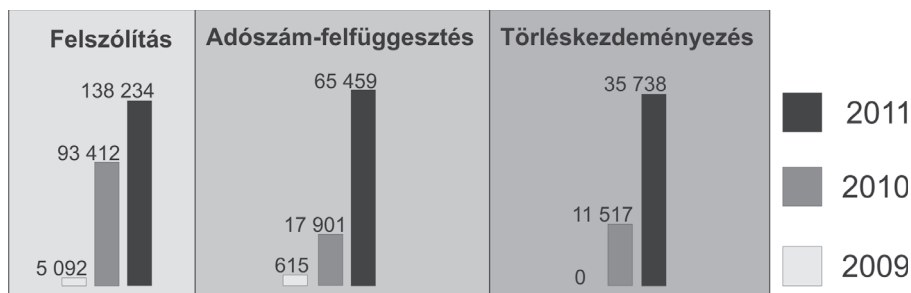
Az újonnan alakuló társaságok egybevetése a felszámolással és végelszámolással megszűnt cégek számával

Forrás: saját szerkesztés a www.feketelista.hu adatai alapján.

A létrejött társaságok első preventívnek nevezett ellenőrzése azonban – figyelemmel arra, hogy eleve nem érinthet minden céget, az adókijátszás elkerüléséhez pedig nem hatékony szabályzó – nem elégséges eszköz a költségvetés megóvásához. Alapvetően ugyanis ezzel a módszerrel a fiktív székhelyre alapított (hajléktalanszálló, üres telek), vagy „elérhetetlen” tulajdonosi körrel (külföldi, hajléktalan) rendelkező cégek voltak kiszűrhetők. Azonban ezzel az adókijátszást hatékonyon megakadályozni nem lehetett, mivel eddigre a cégek már fiktív számlákat állíthattak ki.

A fiktív székhelyen működő, vagy például alapvetően gazdasági tevékenységet nem folytató, csak „számlagyártással” foglalkozó társaságokkal szemben szintén jól működő intézmény az adószám felfüggesztése, illetve törlése jogintézmények. Az adószám törlése márcsak a fogalomból is láthatóan egy szigorúbb szankció, mint a felfüggesztés, ami egy átmeneti és enyhébb jogkövetkezmény.

Ez a szabályozás igen sokrétű, jelen cikkemben azonban csak a felfüggesztésnek egy speciális, a cégek beszámoló-közzétételi kötelezettségével szeretnék foglalkozni. Azért ezen esetet szeretném a cikkem elején részletesebben ismertetni, mivel ez a mulasztás nem tipikusan a számlagyarak szabálytalankodása, hanem adott esetben a valóban és törvényesen működő társaságoké, azonban a törvényes képviselők, tagok ezen, kisebb súlyú jogsértés miatt is a később ismertetett adóregisztrációs eljárásban következménnyel számolhatnak.

4. ábra
Adóhatósági ellenőrzések

Forrás: saját szerkesztés NAV adatai alapján.

A 4. ábra a beszámoló készítés adóhatósági ellenőrzésének adatait tartalmazza. A számviteli beszámoló közzétételével kapcsolatosan 2009. január 01. napjával új eljárásrend alakult ki. Ennek lényegi változása a korábbi szabályozáshoz képest az volt, hogy a számviteli beszámolókat papír alapon már nem, csak elektronikus úton lehet benyújtani. A benyújtásra a kormányzati portálon keresztül kerülhet sor, mely portál a beszámolót és űrlapot megküldi a Céglétszám részére. A Céglétszám pedig elektronikus úton továbbítja azokat az adóhatóság számára. A közzétételi kötelezettséget pedig e két szervezet ellenőrzi, bár igaz más-más szempontból.

Jelen cikkben tartalmi és terjedelmi okokból is, kizárólagosan az adóhatósági ellenőrzési eljárás lényegét szeretném ismertetni. Az adóhatóság amennyiben a saját ellenőrzése során megállapítja, hogy a határidő letelte ellenére az elektronikus űrlap nem érkezett meg, vagy a cég-információs szolgálat arról ad tájékoztatást, hogy a cég a közzétételi díjat nem fizette meg, akkor az adóhatóság az alábbi intézkedéseket teszi:

- felhívja a céget a kötelezettség teljesítésére 15 napos határidő tűzésével, melynek eredménytelensége esetén,
- 60 napos határozott időtartamra felfüggeszti a cég adószámát, melynek eredménytelensége esetén,
- elektronikus úton kezdeményezi a cég megszűntnek nyilvánítását a cégbíróságnál.

Amint látszik ez egy igen szigorú, rövid határidőkkel működő elektronikus eljárás.

Ezt a szabályozást röviden azért ismertettem, mert előszobája volt egy kizárólagosan elektronikus, gyors, adóhatóság és cégbíróság közötti jól működő informatikai hálózat kialakulásának. Továbbá ezen mulasztást elkövető cégek később részletezett vezető tisztségviselői, tagjai az alábbiakban ismertettek szerint új cég alapítása, vagy a céggel kapcsolatos változásbejegyzési eljárás során egyéb jogkövetkezményekre is számíthatnak.

Az új eljárások indokoltsága, rendszerbeli elhelyezkedése

A két új nevesített eljárás az adóregisztrációs eljárás és a fokozott felügyelet, ami valójában egy három szűrős modell, amely az adózás rendjéről szóló törvénybe, rendszerbeli elhelyezkedését tekintve az adóhatóság visszaélésekkel szembeni intézkedései közé került beiktatásra. A feketegazdaság és az adóelkerülés elleni küzdelem adóhatósági eszköztárában eddig csak az adószám alkalmazásának felfüggesztése, és az adószám törlése állt rendelkezésre. Ez a két szankció azonban, nevét is tekintve a már létező, működő társaságokkal szembeni fellépést

tette lehetővé. Az esetek döntő részében azonban már elkészt jogi eszköz volt a költségvetés megkárosításának kivédésére. Az adószám felfüggesztésére illetve törlésére ugyanis elsődlegesen olyan esetekben kerül sor, amikor a cég elérhetetlenné válik az adóhatóság számára (fiktív székhely, ismeretlen képviselő, postai úton történő kézbesítés meghiúsulása stb.), vagy már tartozást halmozott fel. A tartozások együttes összege pedig elképesztő nagyságrendű.

Az adóhatóság kimutatása szerint a vállalkozások által felhalmozott adóhátralék 1600 milliárd forint, és van olyan cég, melynek tartozása megközelíti a 10 milliárd forintot. Az adótartozást felhalmozók döntő hányada ellen az adóvégrehajtást meg kell indítani, mivel önkéntes teljesítésre minimális esetben kerül sor. Az adóvégrehajtás alá vont cégek száma évről-évre 8-10 százalékkal nő. Számszerűsítve hetente átlagosan 5365 vállalkozás ellen rendelnek el végrehajtást és annak ellenére, hogy hetente kb. 5000 cég ügyét zárják le, az adóvégrehajtási listán, folyamatosan mintegy 120.000 vállalkozás szerepel.

Az esetek többségében azonban mire a végrehajtás megindul, a cégek bankszámlája üres, vagyona nincs, így az adósság behajthatatlan marad. Az is tény továbbá, hogy a behajtás alá vont társaságoknak közel háromnegyede már nem működik, felszámolás vagy csődeljárás alatt áll, illetve adószám-felfüggesztéssel vagy cégbíróági törléssel érintett. Amennyiben nem sikerül a behajtás, az adóhatóság kezdeményezi a cég felszámolását, illetve „fantomizálódása” esetén az adószám, valamint a cégbíróági törlést. Felszámolás esetén az adósság behajtásának az esélye 1 százalékos.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a végrehajtási eljárásban az ország költségvetését már kár érte.

A kár és annak kirívó nagyságrendje egy hatékonyabb és mielőbbi szabályozást sürgetett. Így merült fel, hogy célszerűbb előzetesen kiszűrni az eleve károkozásra létrehozni kívánt cégeket, vagy az ilyenné változni kívánó, már működő adózókat.

És ennek eszközeként került bevezetésre a két új jogintézmény, amely mellett természetesen az adószám alkalmazásának felfüggesztése és törlése szabályzók megmaradtak, illetve annyiban módosultak, amennyivel a három lépcsős szűrési modell hatékonyságát növelhetik.

Első szűrő: az adóregisztráció

Cégeljárési szabályok változása az adóregisztráció miatt

A 2012. január 1-éig hatályos cégeljárési szabályok szerint új cég létrehozása egy formalitás volt. Ugyanis az egyszerűsített cégeljárás keretében gyakorlatilag egy munkanap alatt a cég a cégbíróshoz történő bejelentkezésével – úgynevezett egyablakos eljárás keretében – adószámot kapott. Ennek birtokában azonnal adóköteles gazdasági tevékenységet végezhetett, vagyis számlát állíthatott ki.

Ezen ügyfél- és vállalkozásbarát eljárással szemben ugyanakkor a már leírtak szerint a tartozást felhalmozó cégek végelszámolási vagy felszámolási eljárása évekig húzódott és ekkor is kicsi volt annak az esélye, hogy a központi költségvetés nem károsodik.

Ezen érezhető ellentmondás feloldására került be az adózás rendjéről szóló törvénybe a három lépcsős szűrő eljárás: adóregisztrációs eljárás, a kockázatelemzés, valamint a fokozott adóhatósági felügyelet.

A törvény hivatalos indokolása szerint a szabályozás annak érdekében történt, hogy a csalárd szándékkal céget alapítani szándékozó adózók új adózó alapításában, vagy működésében a törvényben meghatározott körülmények fennállásáig, vagy meghatározott ideig ne vehessenek részt.

Az állami adóhatóság az előzetes – vagyis az adószám megállapítását megelőző – szűrést a bejelentkezéssel az ügyfél által bejelentett, illetve a rendelkezésére álló adatok egybevetésével elsődlegesen informatikai úton végzi. Ez az indoka annak, hogy az új szabályozással csak a

legoptimálisabb esetben lehet 1 munkanapon belül adószáma az újonnan megalakulni szándékozó adózónak. Az egy munkanapos eljárás a valóságban az adószám megállapítása iránti kérelem adóhatósághoz történő beérkezését követő munkanap végéig tartó időszak.

Ebből az optimális eljárásból az ügyfél jóformán semmit nem érzékel. A cégíróság ugyanis a beérkezett kérelmet, illetve annak az adóhatósági eljáráshoz szükséges adatait elektronikus úton továbbítja a szükséges eljárás lefolytatása céljából az állami adóhatóságnak.

Amennyiben az állami adóhatóság az adatok rendelkezésre bocsátásától számított 1 munkanapon belül a cég adószámát nem állapítja meg, a cégbíróság a kérelem elbírálását az állami adóhatóság értesítéséig felfüggeszti, melyről természetesen az ügyfél már értesül.

Amennyiben az adóhatóság elektronikus úton közli az adószámot a cégbírósággal, akkor az egyszerűsített cégeljárás keretében történő cégbejegyzésre irányuló kérelem benyújtója legkésőbb az adószám megállapítását követő munkanapon elektronikus tanúsítványt kap. Ez az irat a cég nevét, székhelyét, cégjegyzékszámát, adószámát, valamint statisztikai számjelét tartalmazza.

A személyi kör

Az adóhatóság az adóregisztrációs eljárás során a megalakulni szándékozó adózó személyi körét és azok korábbi magatartását vizsgálja.

A kizáró okokat a törvény taxatívén felsorolja. Az állami adóhatóság az adószám megállapítását akkor tagadja meg, ha az adózó vezető tisztségviselőivel, képviselőre jogosult tagjaival, vagy korlátozott felelősségű társaság, zártkörűen működő részvénytársaság esetében az 50 százalékos meghaladó mértékű szavazati joggal, vagy minősített többségű befolyással rendelkező tagjaival, vagy részvényeseivel szemben fennáll a törvényben meghatározott akadály. Ilyen kizáró ok alapvetően az adótartozás felhalmozása; adótartozással rendelkező adózó jogutód nélküli megszűntetése vagy a korábbi adózó adószámának jogerős törlése.

Azt, hogy ez a személyi kör túl tág, vagy éppen szűk, és pont azok a személyek, akik leginkább érdekeltek és érintettek a feketegazdaságban nem kerülnek kiszűrésre, a háromnegyed év adataiból nem lehet megállapítani. Ugyanakkor azt is tény, hogy a hatékony és célzott jogalkotás e téren kifejezetten nehéz. A kiszűrendő kör ugyanis már sok esetben eddig sem adta nevét a ténylegesen általa vezetett társasághoz. A szabályozás pedig nyilván csak azokra terjedhet ki, akik a nyilvántartásokban szerepelnek. Az így ismert személyi körből a törvény pedig azokat kívánja és tudja kivonni, akik az objektív kizáró okot kimerítő magatartásban a társaság közreműködéséért való felelősségük alapján helytállni voltak kötelesek.

Az eljárás

Az adóhatóságnak 1 munkanap áll a rendelkezésére a cégbíróságtól átküldött kérelem és a nyilvántartásaikban szereplő adatok alapján annak valószínűsítésére, hogy nem áll-e fenn az újonnan alakulni szándékozó, vagy átalakulni kívánó céggel szemben valamely, az adószám megtagadását eredményező objektív kizáró ok.

A római jogban a vélelmet jelentő valószínűsítés a magyar adójogban jól ismert fogalommal a vagyonosodási vizsgálatok néven elhíresült utólagos ellenőrzések alkalmával vált. Így már tudjuk, hogy a valószínűsítés nem bizonyítottságot, hanem egy attól alacsonyabb szintet, feltételezhetőséget jelent.

Amennyiben 1 munkanapon belül a tagok vonatkozásában nem valószínűsíthető objektív akadály, akkor a cégbejegyzés alatt álló társaság adószámot kap.

Ha egy munkanapon belül az adóhatóság nem hoz döntést, akkor egy jelzéssel él a cégbíróság felé és egyúttal e szervezeten keresztül tájékoztatja az újonnan alakuló céget – a szintén új fogalomként bevezetésre került – technikai azonosító számáról. Ez az azonosító szám az adó-

számhoz hasonló felépítésű, a fő különbsége, hogy az áfa-kód helyén szereplő – vagyis a kilencedik – számjegy minden esetben 9-es, amely kizárólagosan ezen azonosító jellemzője. A technikai azonosító szám jelentősége, hogy a társaság az adószáma megállapításával kapcsolatos döntésig e szám alatt teljesíti adókötelezettségeit.

A cégbírósnak küldött jelzést követően az adóhatóságnak 8 munkanap áll a rendelkezésre a döntésre. A tényállás tisztázása érdekében – akkor, pl. ha adózóazonosító szám hiányában nem állapítható meg egyértelműen egy akadályhordozó cégben való érintettség – felszólíthatja az adózó vezető tisztségviselőjét, illetve tagját, hogy az akadályhordozó szervezetben való érintettségére vonatkozóan nyilatkozzon.

Az adóhatóság ebben az eljárásában már bizonyítást folytat le, melynek eredményeképpen vagy megállapítja az adószámot, vagy pedig az adószám megállapítását megtagadja.

Ha az adóhatóság az adószám megállapítását megtagadó döntést hoz, annak jogkövetkezményei vannak. Így az előtársaság adókötelezettségei teljesítéséért az előtársaság tagjai (részvényesei) egyetemlegesen felelnek és mulasztás esetén valamennyi tagra (részvényesre) kiszabható a mulasztási bírság, a magánszemély adózókra meghatározott bírságmérték alkalmazásával.

A megtagadással szemben a fellebbezés és a kimentés lehetősége

Az adószám megállapításának megtagadása tárgyában hozott határozattal szemben az adózó fellebbezéssel, az a vezető tisztségviselő vagy tag pedig, aki miatt az adóhatóság az adószám megállapítását megtagadta, kimentési kérelemmel élhet. Ennek alapján – összhangban a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló törvényben foglaltakkal – az adószám megállapítását megtagadó határozatot –, amelynek alapvető címzettje az adózó, mind az adózóval, mind az érintett vezető tisztségviselővel vagy taggal közölni kell.

Látható, hogy a jogalkotó egy igen sajátos kettős jogorvoslati típussal élt, egyrészt egy továbbra is az elsőfokú adóhatóság hatáskörébe tartozó kimentést, másrészt a másodfokú adóhatóság hatáskörébe tartozó fellebbezést biztosít. Ráadásul a jogorvoslatot igénybe vehető személyi kör sem azonos.

Az adózónak – nyilvánvaló módon törvényes képviselője útján – 15 napon belül van lehetősége fellebbezés előterjesztésére. Amely, a jogszabály értelmében akkor lesz alapos, ha abban a fellebbező igazolja, hogy hibás vagy téves tény, illetve adat alapján hozott döntést az állami adóhatóság. Álláspontom szerint a tényszerű akadályok miatt előrevetíthető, hogy az alapos fellebbezés ritka lesz. Ugyanis kevés annak az esélye, hogy a többszörös elektronikus ellenőrzés során olyan cég vonatkozásában hozzon az adóhatóság adószám megtagadó döntést, amely vezető tisztségviselői, illetve tagjai esetében nem áll fenn akadály. Vagyis pl. nem voltak olyan cégnek korábban tagjai, amely adótartozást felhalmozva jogutód nélkül megszűnt, illetve nem került sor a társaság adószámának felfüggesztésére, vagy törlésére.

A kimentés lehetősége viszont már nagyobb lehetőségét hordozza annak, hogy az adóhatóság az adószám megtagadása tárgyában hozott határozatát visszavonja.

A kimentési kérelem előterjesztésére az a vezető tisztségviselő vagy tag jogosult, akire tekintettel az adóhatóság az adószám megállapítását megtagadta. A kérelem elbírálására az újonnan alakuló cég székhelye szerint illetékes adóigazgatóság jogosult. A kérelem előterjesztésére a határozat közlésétől számított 8 napon belül van lehetőség, mely határidő a törvény erejénél fogva jogvesztő, elmulasztása esetén igazolási kérelem előterjesztésének nincs helye.

Gyakorlatilag tehát arról van szó, hogy ha valaki a kimentési kérelmet 8 napon túl terjeszti elő, akkor azt, az elsőfokú adóhatóságnak érdemi vizsgálat nélkül, 8 napon belül el kell utasítani, figyelemmel a mögöttes jogszabályként alkalmazandó közigazgatási eljárásról és szolgáltatásról szóló törvény rendelkezéseire.

Amennyiben viszont a kérelmet határidőn belül terjesztik elő, az elsőfokú adóhatóságnak az általános szabályok szerint 30 napja van az érdemi döntése meghozatalára.

Az alapos kimentés

A kimentés alapossága attól függ, hogy az adóhatóság az adószám kiadását milyen okból tagadta meg. Ha ugyanis a megtagadásra adótartozás miatt került sor, akkor a kimentés során az érintettnek azt kell bizonyítania, hogy tartozása „körbetartozás” miatt keletkezett, vagyis arra vezethető vissza, hogy az általa teljesített szolgáltatásnyújtás vagy termékértékesítés ellenértékét a vevők, megrendelők nem fizették ki.

Ha az adószám kiadásának megtagadása azért történt, mert a vezető tisztségviselő vagy tag korábbi érdekeltségébe tartozó adózó adószámát az adóhatóság kényszereljárás keretében törölte, akkor a törvény kőgens rendelkezése értelmében kizárólagosan a törölt adószámú társaság volt vezető tisztségviselője élhet kimentéssel, a tag nem.

A határidőn belül előterjesztett kérelemre indult eljárásban pedig, a volt vezető tisztségviselőnek azt kell tudnia okirattal bizonyítania, hogy a törölt adószámú társaság törvényes működésének a helyreállítása érdekében úgy járt el, ahogy az, az adott helyzetben általában elvárható.

A kimentési kérelemben az előterjesztőt terheli a bizonyítás, és az adóhatóságnak főszabályként nem feladata további adatgyűjtés, hanem kizárólagosan az így rendelkezésre álló adatok alapján dönthet. Ha a kimentési kérelem nem kellően megalapozott vagy nincs okirati bizonyítékkal megfelelően alátámasztva, akkor az adóhatóság azt elutasítja. E döntés ellen a szokásos jogorvoslati út igénybe vételére természetesen lehetőség van.

Amennyiben az adóhatóság a kimentési kérelem vonatkozásában a főszabálytól eltérően a bizonyítékok megvizsgálását vagy a kérelemben foglaltak valóságának ellenőrzését szükségesnek tartja, akkor jogosult a tartozást felhalmozó adózónál, vagy annak megrendelőjénél ellenőrzést lefolytatni, illetve a korábbi ellenőrzések eredményeit felhasználni.

Amennyiben az adóhatóság ellenőrzés lefolytatását találja indokoltnak, akkor azt elsődlegesen az „egyes gazdasági események valóságának vizsgálatára irányuló ellenőrzés” keretében teheti meg.

Ha az adóhatóság helyt ad a kimentési kérelemnek, akkor az adószám megállapításának megtagadása tárgyában hozott határozatát visszavonja.

Az adószám megállapítása megtagadásának elrendelését követően, ha a határozatot az adóhatóság visszavonta, vagy a felettes szerve megsemmisítette, akkor az adószám kiadása iránt az adóhatóságnak haladéktalanul intézkednie kell. Vagyis itt nem feltétel a döntés jogereje.

Változásbejegyzés

A vezető tisztségviselők és tagok személyében történő változásbejegyzési eljárás annyiban tér el az eddig részletezett cégbejegyzéssel kapcsolatos eljárástól, hogy az adóhatóságnak a kérelem beérkezésétől számított 30 napon belül van lehetősége eljárnia. Ez alatt az idő alatt azt kell megvizsgálnia, hogy a változás miatt bekövetkezett-e az adószám törlését eredményező valamely akadály.

Az akadály megállapítása esetén az adóhatóság végzéssel felszólítja az adózót, hogy azt 15 napon belül hárítsa el. Amennyiben az adózó ennek nem tesz eleget és mulasztását nem menti ki, akkor az adóhatóság a társaság adószámának törlését rendeli el. Ezen határozatot az általános szabályoktól eltérően az adózóval nem hirdetményi úton, hanem közvetlenül közli.

Igazolás kiállítása akadály hiányáról

Ha az alakuló cég vagy a vezető tisztségviselőjében, tagjaiban változni kívánó társaság előre kíván garanciát kapni arról, hogy nem áll fenn vele kapcsolatosan olyan akadály, amely az adószám megállapítása megtagadását vagy már meglévő adószáma törlését eredményezné, igazolás kiadását kérheti az adóhatóságtól.

Ez az igazolás hatósági bizonyítványnak minősül, az adóhatóság 30 napon belül állítja ki, és azt bizonyítja, hogy a kiállítás napján nem áll fenn akadály. Főszabály szerint ez az igazolás a kiállításától számított 15 napig garantálja, hogy azon vezető tisztségviselő vagy tag miatt, aki az igazolás kiadását kérte nem tagadható meg vagy törölhető az adószám.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a kérelmet csak magánszemélyként terjesztheti elő a vezető tisztségviselő vagy tag. Az igazolás kiadásáért a kérelmezőnek eljárási illetéket kell fizetnie, melyet a jogalkotó 50.000 Ft-ban határozott meg.

Második szűrő: a kockázatelemzési eljárás

Ha az újonnan alakuló cég részére az adóhatóság az adószámot megállapította, illetve a változással kapcsolatos adóregisztrációs eljárás során a cég adószámát nem törölte, az adóhatósági eljárás akkor sem fejeződik be. Ekkor indul ugyanis a kockázatelemzés.

Az adóregisztrációs eljárás során tehát az adóhatóság az adózó személyi körét már átvizsgálta és megállapította, hogy a vizsgált vezető tisztségviselőknek, tagoknak nem volt és jelenleg sincs olyan cégkapcsolata, amely kizártságot eredményez.

A személyi kör mellett ugyanolyan rizikót hordoz magában a működési kör is. A közteherviselésre a legnagyobb veszélyt a vagyontalan, eszköztelen cégek jelentik. Ugyanis vagy ezek közvetlenül valószínűsítik meg a visszaéléseket, vagy pedig, és jelenleg ez a gyakoribb, ezeket a cégeket használják fel más adózók a központi költségvetés megkárosítására.

Ennek kivédésére iktatta be a jogalkotó a kockázatelemzést, melyet szintén az alakulással, átalakulással érintett adózó székhelye szerint illetékes adóigazgatóság folytat le.

Az eljárás során az adóhatóság a cég részére kérdőívet küldhet ki (KOCKERD). Ebben alapvetően 5 különböző, adózót érintő témakörrel kapcsolatosan kér adatot az adóhatóság:

- a tevékenység részletes bemutatása,
- a foglalkoztatottak számával, az alkalmazás jellegével kapcsolatos információk közlése,
- a tevékenység folytatásához rendelkezésre álló eszközök bemutatása,
- a tevékenység végzéséhez szükséges helyiség adataira, valamint a helyiség használatának jogcímére vonatkozó információk közlése,
- a végezni kívánt tevékenységhez rendelkezésre álló pénzügyi, finanszírozási források részletes bemutatása.

A kérdésekből is láthatóan az adóhatóságnak jellegéből adódóan valójában két irányban kell vizsgálnia a kockázat fennállásának kizárásához vagy megállapításához. Első az adózói saját kockázat vizsgálata, mely a vezető tisztségviselők, tagok adózói múltjának értékelése. Második a működési kockázat értékelése, ami azon személyi, tárgyi és pénzügyi feltételek vizsgálatával foglalkozik, amelyek az adózó által választott gazdasági tevékenység megvalósulásához szükségesek. Mivel a kérdőív kiküldése az adóhatóság választása szerinti lehetősége, a kockázatelemzési eljárás során az állami adóhatóság a nyilvántartásában rendelkezésre álló adatok elemzését is elvégzi, illetve a korábbi ellenőrzések eredményeit is felhasználja.

Az eddigi időszak tapasztalata, hogy az adóhatóság az esetek nagy részében végzésben felhívja az adózót a KOCKERD kérdőív benyújtására. Általánosságban 10 napot ad az adózónak a teljesítésre és egyúttal felhívja a figyelmét arra, hogy ha határidőn belül nem tölti ki a

nyomtatványt, akkor az adószáma törlését rendeli el. Itt azért szeretném megjegyezni, hogy e határidő nem jogvesztő, tehát igazolási kérelemmel lehet élni, mellyel egyidejűleg a kitöltött kérdőívet is meg kell küldeni.

Ha a kockázatelemzési eljárás során megállapításra kerül, hogy

- a gazdasági tevékenység megvalósulása az adózó tagjainak (részvényeseinek), illetve vezető tisztviselőinek korábbi gazdasági tevékenységével, adózói múltjával kapcsolatban rendelkezésére álló adatokra tekintettel kockázatos, vagy
- a gazdasági tevékenység megvalósulásához szükséges személyi, tárgyi és pénzügyi feltételek nem állnak az adózó rendelkezésére, vagy ha
- a rendelkezésre álló személyi, tárgyi és pénzügyi feltételek valószínűsíthetően nem elegendőek a gazdasági tevékenység megvalósításához,
- akkor az adóhatóság határozattal, legfeljebb egy éves időtartamra az adózót fokozott adóhatósági felügyelet alá vonhatja.

A kockázatelemzési eljárás során hozott minősítés az adóhatóságnak mérlegelési jogkörében hozott döntése. Lényeges szabály, hogy az adóhatóság akkor is minősítheti az adózót kockázatosnak és elrendelheti a fokozott felügyeletet, ha az adózó az adószám megállapítása megtagadása ellen sikeres kimentéssel élt, vagy az objektív kizáró okok hiányáról az adóhatóság kiállította az igazolást. Konkrét példával is élve kockázatos minősítést kaphat az a cég, melynek tagja vagy vezető tisztviselője olyan személy, aki korábban olyan társaságnak volt tagja vagy vezető tisztviselője, amelynek – pl. beszámoló benyújtásának elmulasztása miatt – az adószámát az adóhatóság felfüggesztette attól függetlenül, hogy ezen objektív kizáró akadállyal szemben az érintett személy alapos kimentéssel élt.

Harmadik szűrő: fokozott adóhatósági felügyelet

A fokozott adóhatósági felügyeletet elrendelő határozatában az adóhatóság az adózóra egyébként kötelező adókötelezettségénél szigorúbbakat írhat elő, és akár egyidejűleg többet is. Ilyen többletkötelezettség lehet:

- az adózó áfa bevallási, illetve összesítő nyilatkozata gyakoribb benyújtásra kötelezése,
- az adózónak az adóbevallása adótanácsadó, adószakértő vagy okleveles adószakértő általi ellenjegyeztetésére kötelezése,
- az adózó arra kötelezése, hogy az áfa bevallását egyidejűleg nyújtsa be papír alapon is, melyhez mellékelje a bevallása alapjául szolgáló bizonylatokat.

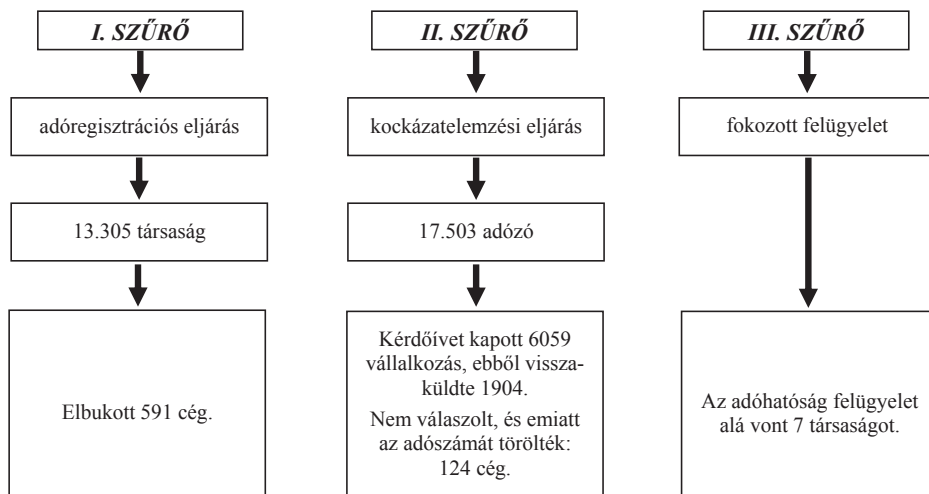
Az adóhatósági felügyelet során történt mulasztás, vagy a felügyelet szabályainak megszegése esetén az adóhatóság közvetlenül, vagyis az adószám felfüggesztése nélkül elrendelheti az adószám törlését.

A jogkövetkezmény alkalmazását megalapozza például, ha az adózó nem állít ki bizonylatot, azt meghamisítja, eltünteti, illetve a gyakorított bevallási kötelezettségét elmulasztja és azt nem menti ki, továbbá az egyéb részére határozatban előírt kötelezettségének nem tesz eleget és azt nem menti ki.

Az újonnan létrejött, illetve átalakult társaság, amely az adóregisztrációs eljárás során sikeresen átmént, de fokozott adóhatósági felügyelet alá került, adókötelezettségeit az általános szabályok szerinti csak a fokozott felügyeletről rendelkező határozatban meghatározott idő lejártát követően teljesítheti.

Mindez a számok tükrében

Cikkemben arra törekedtem, hogy ezen újonnan bevezetett jogintézményt bemutassam. Az 5. ábrán jól láthatóan szemléltetésre kerül a három lépcsős szűrési eljárás, a 2012. évi országos adatokkal. A szemléltető kép a NAV adatai alapján az országos első negyedév számaait tartalmazza.

5. ábra

A három lépcsős szűrési eljárás

Forrás: saját szerkesztés NAV adatai alapján.

Az interneten megjelenített adatokból megállapítható, hogy az összes adószám kiadás megtagadása 2012. szeptember végéig, vagyis az első háromnegyedévet tekintve 700-ra emelkedett, míg a fokozott adóhatósági felügyelet elrendelésére több mint 1000 társaságnál került sor. Ez utóbbi adat a harmadik negyedévre természetéből adódóan emelkedett így meg, mivel nyilvánvaló módon csak az első negyedév végére jutott el az adóhatóság odáig, hogy az adóregisztrációs és vagy kockázatelemzési eljárást lefolytassa. A fokozott felügyelet pedig az adózók majdnem 90%-nál havi bevallási kötelezettség teljesítését jelenti.

Konklúzió

Azt, hogy az adóregisztrációs eljárás és a fokozott felügyelet eléri-e a jogalkotó által kitűzött célját, vagyis kiszűri a csalárd szándékkal céget alapítani kívánó személyek új adózó létesítésében vagy működésében való részvételét, valamint tényleg hatékony eszköze lesz a fekete gazdasággal szembeni fellépésnek, az idő dönti el.

A magyar adózási kultúra ismeretében az azonban kijelenthető, hogy ennek a szabálynak a sikeressége a sajátosságából adódóan hosszú távon jelentkezhet.

A NAV által a hivatalos honlapon közzétett észak-magyarországi régiós adatok szerint összesen 1377 újonnan alakuló cég vizsgálatát végezték el az illetékességi területén lévő adóigazgatóságok, míg személyi változás okán 2969 eljárást folytattak le. Mindösszesen 42 vállalkozás számára tagadták meg az adószám kiadását, és további 28 esetben törölték a már működő cég adószámát.

A számadatokból megállapítható, hogy az újonnan alakuló cégeknek a 3%-a, az átalakulni szándékozóknek pedig 1%-a az, aki fennakad a szűrő eljárásán. Ez nyilvánvalóan köszönhető azon a cikkemben már említett ténynek, hogy igazából a feketegazdaságban érintett kör már eddig is próbálta a nyilvántartásokat kikerülni, illetve háttérben maradni. Nevüket ezek a személyek legfeljebb a törvényesen működő cégekhez adták. A „fantomizálódásra” létrehozni kívánt társaságba pedig hajléktalant, vagy mélyszegénységben élőt vettek igénybe, a beszámolásra alapított adózóba pedig 80 év feletti vagy egyéb vagyontalan, általában rokont „ültettek”. Ez a kör pedig nyilvánvalóan idő kérdése mire letisztul.

Az viszont biztos, hogy ez a két új eljárás régóta hiányolt adóhatósági szabályzó, mivel nem a tűzoltás, hanem a költségvetés megóvásának preventív eszköze.

Summary

The hungarian legislation introduced with effect from January 1st 2012th a tax registration procedure, which existing already in other European Union countries. This is a pre-registration procedure before the court registration. In practice, it serves the purpose to filter out of establish a company with fraudulent intent, in the business life. The amendment of this framework, two filtering registered in order to protect the budget. These are the risk analysis and the supervision of tax authority.

Felhasznált irodalom

1. Adorján Cs. et al (2012): Mérlegképes továbbképzés 2012., Magyar Könyvvizsgálói Kamara Oktatási Központ Kft., Budapest, 133-138. pp.
2. Brósz R. – Pólay E. (1974): Római jog, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 105. p.
3. Török T. (2007): Felelősség a társasági jogban, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 21-87. pp.
4. Kilényi G. (szerk.) (2005): A közigazgatási eljárási törvény kommentárja (2005) KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 224-228. pp.
5. Sztanó I. (szerk.) (2009): A számvitel időszerű kérdései. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest
6. <http://www.feketelista.hu>
7. www.parlament.hu
8. www.nav.gov.hu

NAGY GÁBOR^{*}

A SZÁMVITEL KÖRNYEZETI SZABÁLYOZÁSA

Kulcsszavak: környezeti számvitel, környezeti teljesítmény, éves beszámoló**Bevezetés**

Az elmúlt években számos tanulmány foglalkozott azzal, hogy egyes vállalatok mekkora terjedelemben számolnak be éves beszámolójukban a környezeti információikról, illetve fontosnak tartják-e az ilyen típusú információk közlését külső érintettjeikkel (Pál, 2011). Dudás (2006) szerint a tanulmányok megállapítása, hogy bár egyre bővül azon érintettek köre, akik igénylik a környezeti teljesítményekről való tájékoztatást, a vállalkozások nagy része mégsem használja ki a beszámolóját a környezeti információk közzétételére annak ellenére, hogy az éves beszámoló az egyik legmegfelelőbb eszköz a vállalat környezeti elhivatottságának bizonyítására (Zsóka et. al., 2005; Marschall, 2003; Jasch, 2001). Annak a vizsgálatához, hogy a törvényi szabályozás mennyire készíti a vállalkozásokat környezettudatosabb működésre a magyarországi feldolgozóipari vállalkozások éves beszámolójának környezetközpontú elemzését végeztem el.

Célkitűzések

Fő célkitűzésként azt a kérdést vizsgáltam meg, hogy a törvényi szabályozás mennyire készíti a vállalatokat a környezettel való kapcsolata megjelenítésére éves beszámolójuk összeállításánál. A kutatás célját jelentette továbbá annak vizsgálata, hogy a jelenleg érvényben lévő előírások a megbízható és valós vállalati „zöld” összkép bemutatására mennyire adnak lehetőséget.

Anyag és módszer

Kutatómunkám során 82 magyarországi, feldolgozóipari, profitorientált gazdasági szervezet 2009. évi beszámolójának kiegészítő mellékleteiben nyilvánosságra hozott környezeti információk körét vizsgáltam. Munkám során két különböző adatforrásra támaszkodtam. Egyrészt a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Céginformációs Rendszerén keresztül elérhető éves beszámolókat, pénzügyi, számviteli dokumentációkat, kiegészítő mellékleteket tanulmányoztam, másfelől a kiválasztott vállalatokhoz általam szerkesztett és kidolgozott kérdőívet juttattam el.

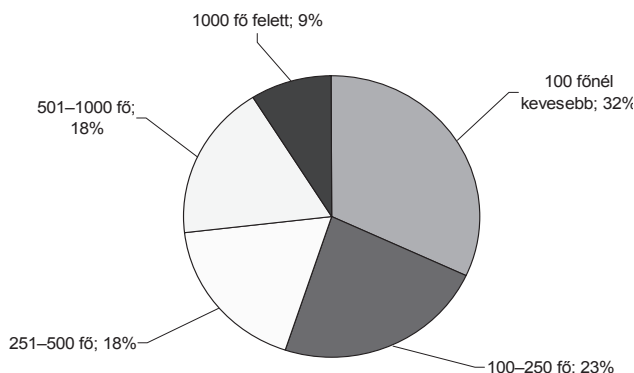
A vizsgálati szempontok kialakításánál a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény 94.§-ának előírásai voltak az irányadók, miszerint a környezet védelmét szolgáló tárgyi eszközök részletezett adatait, a környezetvédelmi kötelezettségek fedezetére képzett céltartalék összegét, illetve a veszélyes hulladékok, környezetre káros anyagok készleteinek adatait a kiegészítő mellékletben be kell mutatni.

Kutatásomban a magyarországi feldolgozóipari vállalatok 2009. évi éves beszámolóját vizsgáltam. A feldolgozóiparra szűkített kutatás elméleti alapja az volt, hogy ezek a vállalatok tevékenységük jellegénél fogva nagymértékben kötődnek a természetes környezethez, és termelésük annak állapotára releváns hatást gyakorolhat.

^{*}Debreceni Egyetem, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Ph.D hallgató, ngabi@vipmail.hu

A visszaérkezett és megfelelően kitöltött kérdőívek alapján végül 82 (főtevékenysége szerint) feldolgozóiparba sorolt, legalább 50 főt foglalkoztató eltérő tulajdonosi szerkezetű profitorientált gazdasági szervezet adatait volt módom érdemben vizsgálni. A főtevékenységet a TEÁOR08' nomenklatúra alapján határoztam meg, és az adminisztratív főtevékenység helyett a realisabb képet mutató statisztikai főtevékenység szerinti besorolást vettem alapul. A mintába olyan társas vállalatok kerültek be, amelyek a Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartásában, a gazdasági szervezetek regiszterében a 2009. év során működő vállalatként szerepeltek, és a 2010. március 30-ai eszmei időponthoz képest legalább 3 éve folyamatosan fenntartják tevékenységüket.

A mintavétel lényeges aspektusa, hogy a kiválasztás során azt tartottam elsődlegesen szem előtt, hogy lehetőség szerint a nagyobb vállalatokat, vagyis a nagyobb statisztikai állományi létszámmal rendelkezőket vizsgáljam. Ebből adódóan a minta eloszlása torz abban az értelemben, hogy a teljes sokasághoz (a magyarországi feldolgozóipari társas vállalatok teljes köréhez) képest nagyobb súllyal szerepelnek benne a 100 főnél többet foglalkoztató vállalatok. A létszám-kategória szerinti torzítást azért tartottam indokoltnak, mert feltételeztem, hogy a közepes-, ill. nagyvállalatok hatása a környezetre általában nagyobb, mint a kisebb létszám-kategóriájúaké, így a környezeti költségekkel, környezeti beruházásokkal való elszámolásuk is relevánsabb.

1. ábra

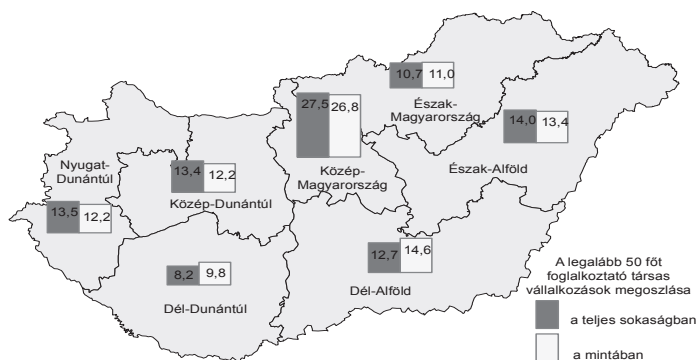
A vállalatok megoszlása létszám-kategóriák szerint

Forrás: saját összeállítás.

A mintában szereplő vállalatok 32%-a 49 főnél többet, de 100 főnél kevesebbet foglalkoztat, 23%-uk átlagos állományi létszáma 100-249 fő közötti, és további 18-18%-os részarányt képviselnek a 250-499, illetve az 500-999 foglalkoztatottal működő szervezetek, míg 1000 főt vagy annál többet a vizsgált vállalatok 9%-a alkalmazott. Ezzel szemben országosan a mintabelinél nagyobb súllyal vannak jelen az 50-99, illetve a 100-249 fős létszám-kategóriába tartozó nyereségérdekelt gazdasági szervezetek (47, illetve 34%), miközben a másik három (250-499, 500-999, illetve 999 fő feletti) kategóriába sorolható vállalatok a mintában képviselnek magasabb részarányt (a teljes sokaságban 10, 6, illetve 3%-os arányban vannak jelen). A területi megoszlás vizsgálata kapcsán elmondható, hogy országosan az 50 fő és a feletti létszám-kategóriába tartozó mintegy 5600 működő vállalat területi eloszlása nagyfokú koncentrációt mutat: 2009-ben 43%-uk közép-magyarországi székhellyel szerepelt a nyilvántartásban, miközben a többi régió részaránya viszonylag szűk intervallumban, 7-12% között szó-

ródott. Ennél egyenletesebb eloszlás jellemzi a (vizsgálati körbe bevont) feldolgozóiparba sorolt vállalatok térségi megoszlását. E tekintetben szintén Közép-Magyarország képviseli a legnagyobb részarányt (27,5%), az alsó szélsőértéket pedig Dél-Dunántúl jelenti 8,2%-os súllyal, miközben a többi régió értékei 11-14% közöttiek (KSH, 2011).

A felvétel során nem volt célom, hogy a mintába került vállalatok régiós megoszlásai közelítsenek a teljes sokaságra jellemzőhöz, körükben mégis azzal csaknem megegyező arányok számíthatók. A minta reprezentativitását ebben a vonatkozásban jól érzékelteti a 2. ábra.

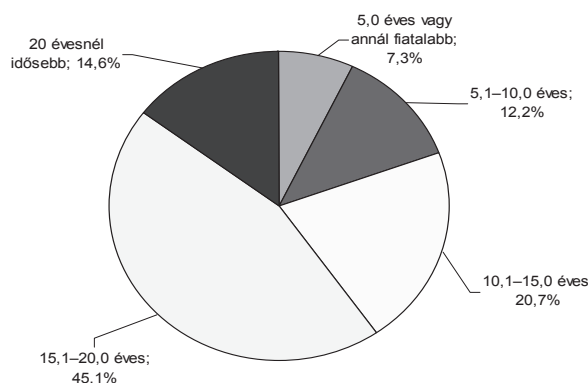
2. ábra

A vállalatok megoszlása régióként a teljes sokaságban és a mintában

Forrás: A KSH és a minta adatai alapján saját szerkesztés.

A vállalatok kora sok tekintetben meghatározó tényező. A vállalati életciklus-elméletek a vállalatok stratégiáját, operatív tevékenységét, motivációit a szervezetek fejlődési szakaszai alapján vizsgálják. Úgy vélem, hogy a vállalatok korának használata meglehetősen jól alkalmazható és egzakt jelzőszám az egyes életciklusok reprezentálására.

Elemzésembe a vállalat korát az alapítás és 2010 márciusa között eltelt hónapok számával vontam be, a könnyebb értelmezhetőség érdekében azonban a minta kor szerinti megoszlását években kifejezve mutatom be.

3. ábra

A vállalatok kor szerinti megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

E tekintetben a mintabeli vállalatok eloszlása meglehetősen egyenetlen, miután 45%-uk a 15-20 évvel ezelőtti ötéves intervallumban került bejegyzésre, miközben az ettől idősebb szervezetek 15%-os, a „legfiatalabb” (2010 márciusához képest 5 éven belül alapított) vállalatok, pedig 7%-os részarányt képviseltek. A fennmaradó 27 vizsgált mintaelem közül 10 (a teljes minta 12%-a) a referenciaidőhöz képest 5-10 éve, 17 (21%) pedig 10-15 éve folytatja tevékenységét.

Eredmények

A számviteli törvény fejlődése során az éves beszámolóban közzéteendő információk körét folyamatosan rögzítette. A környezetvédelemmel kapcsolatos lényeges tartalmi elemek az alábbiak:

1991. évi XVIII. törvény

Az 1992. január 1-jén hatályba lépő számviteli törvényben (1991. évi XVIII. törvény) találunk elsőként utalást a környezetvédelemre. A törvény 2. számú mellékletének 25. g.) pontjában rögzítik azt, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos kár költségeit, kamatait, az esetleges kártérítéseket a rendkívüli ráfordítások között kell kimutatni.

1993. évi CVIII. törvény és módosításai

Két évvel később, az 1993. évi CVIII. törvény és módosításaiban találhatjuk meg az első komolyabb törekvéseket, amelyek a vállalatok környezetvédelemmel kapcsolatos tevékenységeinek beszámolásáról rendelkeznek. A rendelkezések elsődleges célja a vállalat környezetvédelmi tevékenységének igazolása pénzügyi adatok segítségével.

Az 1993. évi CVIII. törvény 24.§-a alapján a kiegészítő mellékletben az alábbi környezetvédelemmel kapcsolatos információk szerepeltetendők:

- „A környezetvédelmet közvetlenül szolgáló tárgyi eszközök értéke, halmozott és tárgyévi értékcsökkenése, utóbbi összege mérlegtétel szerinti bontásban;
- Veszélyes hulladékok mennyiségi és értékadatai, állományváltozása veszélyességi osztály szerint;
- Környezetvédelmi garanciális kötelezettségek fedezetére a tárgyévben és az előző üzleti évben képzett céltartalék, jogcímenként elkülönítve;
- Mérlegben nem szereplő környezetvédelmi károk és várható kötelezettségek;
- Vegyi hulladékok tárolására igénybe vett földterületre, telekre elszámolható értékcsökkenés.” (Pál, 2011)

1996. évi CXV. törvény

A szemléletmód-váltás első jelének tekinthető a környezetvédelmi termékdíjról való rendelkezés, mely az 1996. évi CXV. törvényben fogalmazódott meg: „A környezetvédelmi termékdíj a beszerzési értéket illetve az előállítási költséget növelő tétel.” (Almássy, 2006). Az rendelkezés alapján a termékdíjak mértékét úgy kell megállapítani, hogy azok ösztönözzék a környezethasználót a környezet igénybevételeének és terhelésének csökkentésére. Ezzel a szabályozással egyre jobban tudatosult a vállalatoknál, hogy a környezethez kapcsolható tételek igenis befolyásoló hatással lehetnek a vállalatok vagyoni helyzetére, nem mindegy ugyanis, hogy a környezetvédelmi termékdíjjal megnövelt bekerülési értékű áruból mennyit és milyen hatékonyan használnak fel tevékenységük során. Ezzel megdőlni látszik az a nézet, hogy a rendelkezések célja és haszna kizárólag a vállalatok környezetvédelmi tevékenységének igazolására szolgál.

2000. évi C. törvény a számvitelről

„A 2000. évi C. törvény a számvitelről – az európai uniós jogharmonizáció jegyében – a megjelenítendő környezeti elemek körét kiszélesítette ugyan, de jelentős előrelépést nem jelentett a korábbiakhoz képest. Kibővítette a környezeti kötelezettségekre képzett céltartalékokat jövőbeli, biztosan vagy várhatóan felmerülő tételekkel és a kiegészítő melléklet környezetvédelemmel kapcsolatos információi között új elemként megjelent a környezeti költség kifejezés.” (Almássy, 2006).

A 2000. évi C. törvény a számvitelről 94. §-a szerint az éves beszámoló kiegészítő mellékletében:

„(1) A környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközök – 92. § (1) bekezdése szerint – részletezett adatait a kiegészítő mellékletben külön ki kell mutatni.

(2) A kiegészítő mellékletben a veszélyes hulladékok, környezetre káros anyagok nyitó és záró készletének mennyiségi és értékadatait, a veszélyes hulladékok, környezetre káros anyagok mennyiségének és értékének tárgyévi növekedését és csökkenését a vonatkozó jogszabály szerinti veszélyességi osztályok alapján kell bemutatni.

(3) A kiegészítő mellékletben – jogcímenként elkülönítetten – be kell mutatni a környezetvédelmi kötelezettségek, a környezet védelmét szolgáló jövőbeni költségek fedezetére a tárgyévben, illetve az előző üzleti évben képzett céltartalék összegét, továbbá a tárgyévben, illetve az előző üzleti évben környezetvédelemmel kapcsolatosan elszámolt költségek összegét, valamint a kötelezettségek között ki nem mutatott környezetvédelmi, helyreállítási kötelezettségek várható összegét.”

A 2000. évi C. törvény alapján céltartalékot kell képezni azon környezetvédelmi kötelezettségekre, amelyek:

- a mérleg fordulónapon valószínűsíthetően vagy bizonyosan fennállnak;
- esedékességük vagy összegük időpontja bizonytalan,

a szervezet a szükséges fedezetet más módon nem biztosította.

Üzleti jelentés környezeti tartalma

2005. január 1-jén lépett hatályba a 2000. évi C. törvény módosítása, melyben a környezettel kapcsolatos további információk közzétételéről rendelkeznek. Azonban itt már nem az éves beszámoló részét képező kiegészítő mellékletben, hanem az üzleti jelentésben (Bács et al., 2006).

Ez a módosítás egyértelműen megfogalmazza, hogy a vállalatoknak nem csak a működésük során felmerülő környezetvédelmi tevékenységüket kell bemutatniuk, hanem a környezetvédelem befolyásoló szerepét is. Ebből is láthatjuk, hogy a jogszabályi rendelkezések egyre inkább a gazdasági és a természeti környezet komplexebb szemléletét követelik meg (Jéki, 2008).

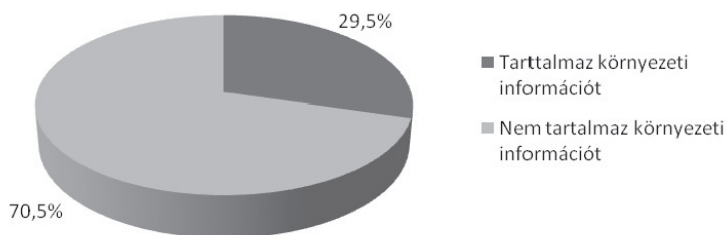
A rendelkezés elvárja, hogy a vállalatok, üzleti jelentéseikben bemutassák a környezetvédelem meghatározó szerepét, mind a vállalkozás pénzügyi helyzetére, mind pedig a tevékenységükkel kapcsolatos környezetvédelmi felelősségükre. Ezen túl az üzleti jelentésben be kell mutatniuk környezetvédelmi politikájukat, intézkedési terveiket és ezek eredményeit, a környezetvédelemmel kapcsolatos megtörtént és várható fejlesztéseiket, valamint ezen fejlesztésekre igényelt pénzügyi támogatásaikat.

Az általam végzett kutatómunka során a mintában szereplő 82 szervezet éves beszámolójának részét képező kiegészítő mellékleteket tekintetem át, a környezetvédelemre vonatkozó információk után kutatva.

Az adatok áttekintése során 4 szempontot vettem figyelembe, és ezek alapján próbáltam kategorizálni a vállalatokat:

1. A kiegészítő mellékletben tesznek-e utalást a környezetvédelemre. A továbbiakban kifejtésre kerül-e, hogy a társaság milyen kapcsolatban áll természeti környezetével.
2. Rendelkeznek-e a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközökkel.
3. A vállalatok nyilatkoznak-e a környezetvédelemmel kapcsolatos garanciális kötelezettségekre képezhető céltartalék képzéséről. Képeznek-e ilyen típusú céltartalékot.
4. Tesznek-e nyilatkozatot a tevékenységük során felhasznált vagy keletkezett veszélyes hulladékokról. Részletezik-e mennyiségi- és értékadataikat, valamint álmányváltozásukat.

Első szempontként azt vizsgáltam, hogy a vállalkozások beszámolóikban tesznek-e említést a környezetvédelemről, a kiegészítő melléklet tartalmaz-e környezeti információkat. A 4. ábra az eredmény százalékos megoszlását szemlélteti.

4. ábra

Környezeti információk megjelenése a kiegészítő mellékletben

Forrás: saját szerkesztés.

A mintában szereplő 82 gazdálkodó szervezet közül 24 vállalkozás (29,5%) egyáltalán nem közölt információt éves beszámolójában a környezetvédelemmel kapcsolatban. A fennmaradó 58 szervezet beszámolójában utalt ugyan működésének természeti környezetre gyakorolt hatásaira, azonban alig kicsivel több, mint a vállalatok fele nyilatkozott érdemlegesen a környezet védelmében tett tevékenységéről. Pontosan 34 vállalat (41,0%) vallotta, hogy működésének következtében hatással van környezetére, és beszámolójában részletezte például a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközeinek adatait, vagy esetlegesen a működése során keletkező és felhasznált veszélyes hulladékok mennyiségi- és értékadatait.

24 vállalat ugyan megemlítette a környezetvédelmet a kiegészítő mellékletében, azonban ezek a szervezetek csak arról tettek említést, hogy tevékenységük végzése során nincsenek számottevő hatással természeti környezetükre. Többségük a számviteli törvény előírásainak megfe-

elve arról nyilatkozott, hogy mérlegében nincs a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszköz; veszélyes hulladékokat, környezetre káros anyagokat nem hasznosítottak, illetve tevékenységük során ilyen anyagok nem keletkeztek; valamint hogy a környezetvédelmi kötelezettségek, jövőbeni környezeti költségek fedezetére céltartalékot nem képeztek. Az 1. táblázat összességében tartalmazza a vizsgálat értékbeli és százalékos eredményeit.

1. táblázat

A környezeti információk értékbeli és százalékos megoszlása

	Vállalatok száma (db)	Százalékos megoszlás (%)
Nem tartalmaz információt	24	29,5%
Említést tesz, de nem foglalkozik a környezetvédelemmel	24	29,5%
Információt tartalmaz a környezetvédelemről	34	41,0%

Forrás: saját szerkesztés.

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy a megvizsgált vállalatok közel egyharmada (29,5%-a) beszámolójának kiegészítő mellékletében nem tesz említést a környezetvédelemről, szintén 29,5%-uk utal ugyan a környezetvédelemre, de működése során nem foglalkozik vele, és legnagyobb részben vannak azok a vállalatok, amelyek a számviteli törvény előírásainak eleget téve nyilatkoznak környezetvédelmi teljesítményükről.

Az előzőekben azt vizsgáltam, hogy a vállalatok hány százaléka közölt környezeti információt éves beszámolójában, most pedig tekintsük át, mely vállalatok említették beszámolójukban, hogy mérlegükben szerepelnek a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközök. A kapott eredményeket az 5. ábra szemlélteti.

5. ábra

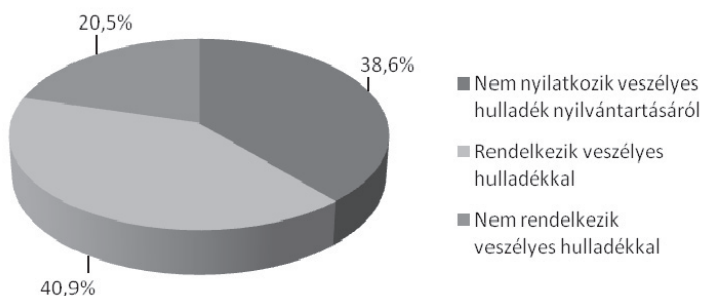
A környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközök a kiegészítő mellékletben

Forrás: saját szerkesztés.

A 2000. évi C. törvény 94§-ának 1. pontja alapján a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközök részletezett adatait a kiegészítő mellékletben külön be kell mutatni. A felmérés

rés során 63 vállalat (77,2%) nem ejtett szót arról, hogy mérlegében szerepel-e a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszköz. A fennmaradó 19 vállalatból 9-en (11,4%) tettek nyilatkozatot arról, hogy nem rendelkeznek ilyen rendeltetésű tárgyi eszközökkel, míg másik 10 szervezet kiegészítő mellékletében részletezte a környezet védelmét közvetlenül szolgáló tárgyi eszközeinek adatait. Ennek során a tárgyi eszközök bruttó értékében, és halmozott értékcsökkenésében keletkezett növekedések és csökkenések értékeit közölték, és ennek segítségével állapították meg az eszközök év végi nettó értékét.

A felmérés során a harmadik szempont vizsgálata arra korlátozódott, hogy a vállalatok veszélyes hulladékokra, környezetre káros anyagokra vonatkozó beszámolási kötelezettségeiknek milyen mértékben tesznek eleget. A törvény 94.§-ának 2. pontja szerint a veszélyes hulladékok, illetve a környezetre káros anyagok nyitó és záró készletének mennyiségi- és értékadatait, valamint tárgyévi növekedéseit és csökkenéseit a kiegészítő mellékletben veszélyességi osztályok alapján kell bemutatni. Az adatfeldolgozás során arra kerestem a választ, hogy melyek azok a vállalatok, akik nyilatkoznak az általuk nyilvántartott veszélyes hulladékokról. Az eredményeket a 6. ábra szemlélteti.

6. ábra
Veszélyes hulladékok nyilvántartása

Forrás: saját szerkesztés.

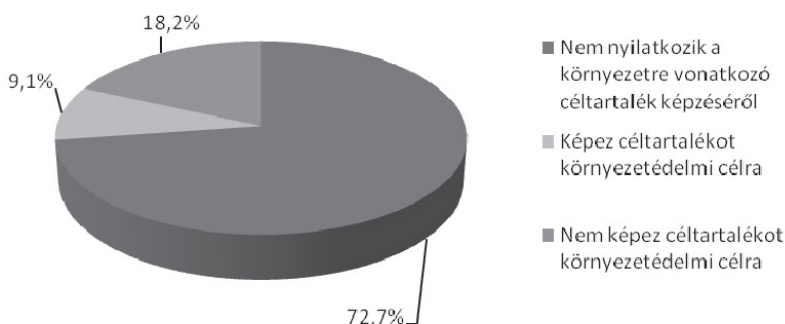
A megvizsgált 82 kiegészítő mellékletből 50 tartalmazott a veszélyes hulladékokra vonatkozó információt. 32 vállalat, azaz a cégek 38,6%-a nem tett említést arról, hogy tevékenysége során dolgozik-e a környezetre káros anyagokkal, vagy működése során keletkezik-e veszélyes hulladék. A nyilatkozó 50 vállalatból 33 vállalat (40,9%) adott információt veszélyes hulladékaikról, 17 vállalat (20,5%) pedig arról közölt információt, hogy nem rendelkezik veszélyes hulladékokkal.

A káros anyagairól, veszélyes hulladékaikról nyilatkozó vállalatok többsége a számviteli törvény előírásai szerint részletezte veszélyes készleteinek mennyiségi és értékadatait, külön megjelenítve a hulladékok év eleji nyitó értékét, év közbeni növekedési és csökkenési jogcímeiket, és az év végi záró állományukat. Veszélyességi osztályok alapján azonban egy vállalat sem csoportosította készletezett hulladékait. A vállalatoknál tevékenységi körükből következően eltérő típusú és mennyiségű veszélyes hulladékok keletkeztek. A kiegészítő mellékletekben többek között fáradt olaj, olajos textília, akkumulátorhulladék, festékkel szennyezett

fémdoboz, olajleválasztó iszap, fénycső, elektrotechnikai hulladék, azbesztes tömítőanyag, higanytartalmú hulladék, gyógyszerek, transzformátor, hulladékká vált állati szövetek, stb. kerültek megemlítésre. Több vállalat nyilatkozott a hulladékok saját erővel történő megsemmisítéséről, illetve megnevezte azon partnerei körét, akik a káros anyagok elszállításáról és megsemmisítéséről gondoskodnak.

A negyedik vizsgálat szempont a 2000. évi C. törvény 94. §-ának 3. pontjában megfogalmazott követelmény vizsgálata, miszerint a kiegészítő mellékletben részletesen be kell mutatni a környezetvédelmi kötelezettségek, a környezet védelmét szolgáló jövőbeni költségek fedezete a tárgyévben képzett céltartalék összegét.

Az adatok átvizsgálása során arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a beszámolóban megjelenik-e a környezetvédelmi kötelezettségekre képzett céltartalékra való utalás. Az eredményeket a 7. ábra szemlélteti.

7. ábra

Céltartalék képzése a környezetvédelmi kötelezettségekre

Forrás: saját szerkesztés.

A vizsgált beszámolókból egyszerű statisztikai módszerekkel a törvényi megfelelésre megállapításokat sikerült bemutatni, de komolyabb elemzésekre nem adnak lehetőséget, hiszen az összemérés és összehasonlíthatóság nem biztosított.

Következtetések

Tanulmányomban a magyarországi feldolgozóipari vállalkozások éves beszámolóinak elemzésének a módszerével megvizsgáltam, hogy a törvényi szabályozás mennyire készíti a vállalkozásokat környezettudatosabb működésre. A felmérés során bemutattam, hogy a vállalatok miként használják fel éves beszámolójukat környezeti információk közzétételére. Célkitűzéseim között szerepelt, hogy rávilágítsak arra a tényre, hogy a jelenlegi számviteli rendszerekben a környezet jelentősége nem hangsúlyos, és kiemelten kezelendő a beszámolók információtartalmának bővítése és összehasonlíthatóságának biztosítása.

Véleményem szerint az éves beszámoló megfelelő eszköz lehetne azon vállalatok számára, akik nem tudják megteremteni a külön környezeti és fenntarthatósági jelentések készítéséhez szükséges költségek fedezetét. Ennek ellenére a gazdasági szervezetek éves beszámolóinak elemzése és az ehhez kapcsolódó, környezeti tevékenységére vonatkozó előírások áttekintése

során azzal a ténnyel szembesülünk, hogy a vállalkozások nagy része mégsem használja ki a beszámolóját környezeti információk közzétételére.

A fentiekén túl, további probléma, hogy a jelenleg érvényben lévő törvényi szabályozás előírásai a megbízható és valós vállalati „zöld” összkép bemutatására nem adnak lehetőséget. A szabályozók eltérő értelmezései mellett legnagyobb probléma a pontos iránymutatás hiánya a környezeti teljesítmény számszerűsítésére, standardizált környezeti mutatók képzésére vonatkozóan, amelyek folyamatos vizsgálata és mérése a vezetői döntéshozatalt elősegítené. Célszerű lenne egy olyan szabályozási környezet kialakítása konkrét – mutatók formájában megtestesülő – iránymutatások megfogalmazásával, amelyben a környezeti szabályozás egyfajta környezeti minimumot kényszerít ki a piaci szereplőkből azáltal, hogy olyan jogszabályi környezetet teremtsen, amelyben nem érdemes a környezet terhére „minden áron túl” növelni a vállaltok nyereségét.

Summary

Recently several studies have addressed the question of to what extent companies report their environmental performance according to legal requirements and whether they consider it important to communicate this type of information outside to their stakeholders. Publications draw attention to the growing share of stakeholders who need information on environmental outputs, measures and results, and the annual report is one of the most suitable tool to demonstrate corporate environmental commitment. However quite a significant amount of companies do not use their annual report to disclose information related to environmental performance.

This study examines how legislation makes businesses' operation more environmentally conscious by using the method of analyzing Hungarian manufacturing firms' annual accounts. This paper shows how companies use their annual report in order to disclose environmental performance. The results of the study can be concluded that the current legislation does not enable companies to present a true and fair overall "green" corporate picture, the regulatory environment only forces an environmental minimum performance from the actors, the regulatory background somehow limits profit-maximizing behaviour resulting in decreasing environmental load. Companies are not tend to increase corporate profits "at any price" at the expense of the environment.

Felhasznált irodalom

1. Adizes, I. (1992): Vállalatok életciklusai, HVG Rt., Budapest
2. Almásy D. (2006): Zöld számvitel. In: Számviteli rendszerek. Szerk.: Pál T. Economix Kiadó. Miskolc, 69-106. pp.
3. Bács Z. – Galó M. – Kvancz J. (2006): Vállalkozói számvitel fogalomtár. Campus Kiadó, Debrecen
4. Dudás K. (2006): „Versenyelőny-e a vállalati környezettudatosság?”, Vezetéstudomány, 37. évf. 7-8. szám 57-64. pp.
5. Jéki L. (2008): Megfelelni a zöld kihívásnak. Számvitel- Adó – Könyvvizsgálat. Nemzetközi Lapszemle. Saldo. Budapest, 50. évf. 1. szám, 46-47. pp.
6. Jasch, C. (2001): Umweltrechnungswesen – Grundsätze und Vorgehensweise, Erarbeitet für die UN Division for Sustainable Development, Expertengruppe zu "Improving the Role of Government in the Promotion of Environmental Managerial Accounting", Im Auftrag von Bundesministerium für Verkehr, Innovation und Technik, Bundesministerium für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasser, Bundeswirtschaftskammer, Wien, Februar 2001.
7. Kozma A. (2001): Vázlatok a számvitel tanulásához 2. kötet, Keletlombard, Debrecen
8. Marshall, R S. – Brown, D. (2003): Corporate environmental reporting: What's in a metric? Business Strategy and the Environment, 12. évf. 2. szám, pp. 87-106.

9. Pál T. (2011): Innovatív számviteli rendszerek. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc
10. Zsóka Á. – Kerekes S. – Csutora M. – Harangozó G. – Németh P. (2005): Befolyásunk a vállalatok környezetvédelmi magatartására. Környezeti nézőpontok. BCE, Környezetgazdaságtan Tanszék, Budapest, 124-139. pp.
11. 1991. évi XVIII. törvény
12. 1993. évi CVIII. törvény és módosításai
13. 1996. évi CXV. törvény
14. 2000. évi C. törvény a számvitelről
15. <http://www.e-beszamolo.irm.hu/kereses-Default.aspx>

NAGY ZSUSZANNA *

NÉHÁNY HAZAI KÖRNYEZETI INDIKÁTOR ALAKULÁSA AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁS UTÁN

Kulcsszavak: környezeti indikátorok, biodiverzitás, válaszlépések**Bevezetés**

A világ népessége 2050-re elérheti a kilencmilliárdos nagyságot, melynek meghatározó része a fejlődő (Afrika, Ázsia és Óceánia, Nyugat-Ázsia) országok népességét fogja növelni. Ez a növekedés újabb társadalmi és – főként a növekvő fogyasztásnak köszönhetően – környezeti feszültségek forrása lesz. Folyamatosan növekszik a környezet terhelése, a nem megújuló természeti erőforrások kiaknázása, egyes erőforrások nem fenntartható (túl)használata, a területhasználata és a környezetszennyezés. Mindennek következtében a környezet egyensúlya, eltartó képessége veszélyben van. Folyamatosan csökken a biológiai sokféleség és a természetes területek, különösen a trópusi erdők aránya, nő a veszélyeztetett állatfajok száma (NFFS, 2007; *Buday-Sántha*, 2002).

Előzmények

Röviden áttekintésre kerülnek azok a legfontosabb szerződések, programok, szakpolitikák melyek a környezetvédelem eszköztárába szolgálnak az Európai Unióban.

Az Európai Unió területének mintegy 40%-a mezőgazdaságilag művelt terület. Ez a tény önmagában kiemeli a gazdálkodás jelentőségét a természeti környezet megóvása érdekében. A kapcsolat a kettő között azonban igen összetett. Egyfelől, a gazdálkodás évszázadok során hozzájárult számos értékes, természetes élőhelyek fenntartásához, valamint értékes mezőgazdasági táj kialakításához. Másfelől a mezőgazdasági tevékenységek közül több is kedvezőtlen hatással lehet a természeti erőforrásokra nézve: talaj-, víz- és levegőszennyezés, élőhelyek megosztottsága, vadon élő állatok veszteségei.

Ez a komplex kapcsolat tette szükségessé, hogy a Közös Agrárpolitika különös figyelmet fordítson a környezeti kérdésekre és azok kockázatainak csökkentésére, mivel az európai integrációt létrehozó Római Szerződésben még nem szerepeltek környezetvédelmi célkitűzések, azonban az igen intenzív gazdasági fejlődés a hetvenes években már olyan környezeti szennyezést okozott, hogy az 1972-es Párizsi Csúcson stratégiai kérdésnek minősítették a környezetvédelmet. Az első környezetvédelmi akcióprogram 1973-ban indult, de csak az 1983-as hozott átütő változást, amiben a problémák kezelése helyett azok megelőzésére helyezték a hangsúlyt. 1987-ben jelent meg az első átfogó jelentés az Európai Közösség környezeti állapotáról (*Buday-Sántha*, 2002).

A 2002-ben elfogadott VI. Környezetvédelmi Akcióprogram a 2002-2012 közötti időszakra fogalmazza meg a legfontosabb környezetvédelmi prioritásokat: az éghajlatváltozás megfékezése, a természet és biodiverzitás megőrzése, a környezet- és humánegészség-védelem, a fenntartható természeti erőforrások és a hulladékkezelés javításának elősegítése.

A fenntartható fejlődés fogalma az Európai Unió jogi szabályozásában a Maastrichti Szerződésben jelent meg először, ahol a környezetpolitika alapelveit is megfogalmazták. A Közösség 1992-ben indította el „A fenntarthatóság felé” c. környezetvédelmi programját, melynek központi gondolata az volt, hogy a kitűzött célokat nemcsak közösségi szintű akciókkal lehet

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Üzleti Tudományok Intézet, főiskolai adjunktus, zsuzsanna@nyf.hu

elérni, hanem társadalmi felelősségvállalással is. A program során a környezetpolitika integrálódása is nagy hangsúlyt kapott; külön figyelmet szenteltek többek között az ipari, az energetikai, a közlekedési, az idegenforgalmi és a mezőgazdasági politikák irányába. Az 1992-es KAP-reform során hozták létre az agrár-környezetvédelmi programot, mely két célt szolgált: ez első, hogy extenzívebb termelési eljárások révén a termeléskorlátozást elősegítse, másrészt a táj- és természeti erőforrások védelmének képviselőjét érvényre juttassa (Szabó, 2001).

A 2003-as KAP-reform során bevezetett kölcsönös megfeleltetés kritériumai (cross compliance) pedig segítik a gazdálkodókat, hogy továbbra is pozitív szerepet játszanak a környezet- és természetvédelem terén, és biztosítsák az ökoszisztémák kialakítását, megtartását (Jávorszkyné Nagy, 2007; EC, 2009a).

Anyag és módszer

A gazdasági fejlődés hagyományos mérőszámai nem képesek kifejezni a természeti erőforrások és a környezet minőségében bekövetkező változásokat, így olyan alternatív mérőszámok kialakítására van szükség, melyek megfelelnek a fenntartható fejlődés követelményének. (Kerekes – Kindler, 1992)

Az 1998-as Cardiffi Csúcstalálkozón merült fel először az a gondolat, hogy a Közösség valamennyi politikájába be kell építeni a környezetvédelmi célkitűzéseket. Hangsúlyozták továbbá, hogy az egyes gazdasági ágazatok – például a mezőgazdaság – környezeti hatásának mérésére alkalmas mutatórendszer kell kidolgozni.

2001-ben a Mezőgazdasági Tanács felkérte a Bizottságot az agrár-környezetvédelmi mutatók pontosítására, valamint a mutatók iránti statisztikai igény meghatározására. A Tanács kérésére a Bizottság két közleményt adott ki, melyek elindították 2002 szeptemberében az IRENA (Indicator Reporting on the Integration of Environmental Concerns into Agricultural Policy) nevű program elméleti megalapozását. A projekt célja az volt, megpróbálja összegyűjteni azokat a környezeti mutatókat (indikátorokat), amelyek leginkább bemutatják a környezeti törekvések agrárpolitikába történő integrálásának megvalósulását. (Katonáné Kovács, 2004; KSH, 2005). A projekt 2005 végén zárult le, és legfőbb célja az agrár-környezetvédelmi mutatók kialakítása volt (EK, 2006).

Az Európai Unió megújított Fenntartható Fejlődési Stratégia környezeti indikátorai széles csoportjából a mezőgazdasági eredetű tevékenységekhez kapcsolódó indikátorokat vettem alapul, melyeket a következőképpen csoportosíthatók: (NFFS, 2007)

- **természeti erőforrások** (öntözés, erdőborítottság, levélvesztés, élőfakészlet, biodiverzitás),
- **válaszlépések** (agrár-környezetgazdálkodás, ökológiai gazdálkodás, kölcsönös megfeleltetés, környezetvédelmi beruházások),
- mezőgazdasági környezetterhelés,
- megújuló energia.

A fent említett környezeti indikátorok közül a *természeti erőforrások és a válaszlépések* környezeti indikátorainak Magyarországra vonatkozó adatai kerülnek elemzésre.

Az egyes környezeti indikátorok rövid tartalma a következő:

- *Levévesztés*: A megfigyelési rendszerben a levévesztésen a lombzat veszteségét kell érteni az adott termőhelyen ideálisnak tartott lombosításhoz képest.
- *Élőfakészlet*: Az élőfakészlet indikátora mutatja meg az élőfakészlet mennyiségének éves alakulását. A faanyagmérleg az éves kitermelt fa és a bruttó éves folyónövedék arányaként határozható meg.
- *Agrárkörnyezeti támogatások*: megadja az agrárkörnyezeti támogatásban részesülő területek nagyságát.
- *Ökológiai gazdálkodás*: az ökológiai gazdálkodásba bevont területek mezőgazdasági területen belüli arányának alakulását mutatja.
- *a mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozása*: Az indikátor megadja a mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozását 1999-hez viszonyítva. A természet állapotában bekövetkező változások regionális és országos léptékű éves monitorozásában a madarak kitüntetett szereppel bírnak.
- *az EU élőhelyvédelmi irányelvében javasolt területek*: Az élőhelyvédelmi irányelv értelmében a tagállamok által kijelölésre javasolt területek alkalmassági mutatója azt jelzi, hogy a javasolt közösségi jelentőségű területek milyen mértékben fedik le az élőhelyvédelmi irányelvben felsorolt növény- és állatfajokat, illetve a természetes élőhelyeket. A 100% azt jelenti, hogy a javaslat alkalmas az ország területén lévő összes közösségi jelentőségű élőhelytípus, továbbá növény- és állatfaj lefedésére (KSH, 2008a).

Az adatok a KSH stADAT¹ és „A Társadalmi Haladás Mutatószámrendszere” (THM)² online adatbázisából, valamint az Eurostat on-line adatbázisából³ (EAA) származnak.

Az időtávot tekintve a 2000-2011-es időszakokat elemzem. Ha az előzőekben említett évekre vonatkozó adatbázis nem állt rendelkezésemre, akkor a vizsgált időszakot külön jelzem.

Ezek alapján a kutatási kérdések:

1. Milyen irányba változott a természeti erőforrások állapota?
2. Milyen válaszok születtek a mezőgazdaság környezetszennyezés mérséklésére?

A hazai környezeti indikátorok változása

A fenntartható fejlődés indikátorai közül a teljesség igénye nélkül törekedtem azoknak az indikátoroknak a bemutatására, amelyek szorosan kapcsolódnak a mezőgazdasági eredetű tevékenységekből származó környezetterheléshez.

Természeti erőforrások

Öntözés

Az öntözésből származó legfőbb környezeti hatások: az egyre gyakoribb áradásoknak köszönhetően kialakult vízszennyezés (növényvédő szerek), a területek sósá válása, a nagyméretű vízkészlet mozgatásának ökológiai hatása az öntöző projektek miatt.

¹ stADAT adatbázis: http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL

² KSH THM adatbázis: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/thm/tablak.html>

³ Eurostat adatbázis: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Az öntözhető terület az a terület, amit potenciálisan lehetne öntözni különböző eszközökkel és felszerelésekkel. Az öntözött terület az, amit ténylegesen az adott évben legalább egyszer öntöztek.

Az öntözhető terület nagysága, bár igen csekély, évről-évre stabilnak tekinthető, ezzel szemben az öntözött területek nagysága évenként nagymértékben ingadozhat, leginkább az időjárástól függően, de olyan tényezők is szerepet játszhatnak, mint a termelési szerkezet, a víz költség, a termelésből származó bevétel nagysága, a régi öntöző berendezések felújítása, folyamatos karbantartása, valamint a meglévő öntözőberendezések vagyónvédelme.

Magyarországon az öntözött területek nagysága jelentős hullámzásokat mutatott 2000 és 2011 között. 2000-2003 között az öntözött területek nagysága magas volt, átlagban 120,2 ha. A csatlakozást követően ez a tendencia nem folytatódott tovább, csökkent a terület nagysága, 2011-ben az öntözött terület nagysága mindösszesen 72,7 ezer hektár volt. Összességében, a 2004-2011-es öntözött terület átlagos nagysága – jórészt időjárási okok miatt – 34,2%-kal marad el a 2000-2003-as évek átlagához képest (KSH, 2005).

Több mint elgondolkodtató, hogy a szerény mértékű vízjogilag engedélyezett öntözési terület 2000 és 2011 között mintegy 23%-kal csökkent.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az elmúlt évek tapasztalatai alapján a *belvízprobléma* is nagy gondokat okoz, és az ésszerű vízgazdálkodásnak ezzel a területtel is foglalkoznia kellene, nem beszélve a rendkívül magas védekezési költségekről.

Erdősültség

Az erdő szerepe és haszna igen sokrétű. Kiemelkedő a levegő és a víz tisztaságának védelme, a vízháztartásra gyakorolt hatása, valamint a talaj védelme. További jelentős szerepe van még a káros természeti hatások (pl. erózió, defláció) csökkentésében, enyhítésében. Fontos szerepet tölt még be a rekultiváció, az ipari létesítmények eltakarásában és a táj arculatának kialakításában. Nem lehet figyelmen kívül hagyni az emberi életminőség javításában betöltött szerepét sem (Szabó – Pomázi, 2003; Fazekas, 2011).

Magyarország területének mintegy egyötödét erdő borítja. 2000 óta az összes erdőterület 8,4%-kal nőtt. Ha összehasonlítjuk az erdősültség arányát (20,4% 2009-ben) az uniós átlaggal, akkor az állapítható meg, hogy jelentős a lemaradásunk a 36%-os uniós átlaghoz képest. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program a hét év alatt 70 ezer hektárral, ezzel szemben a Nemzeti Erdőtelepítési Program hosszú távú célkitűzései (35-50 év alatt) között 700 ezer hektár erdőtelepítés szerepel. Az erdőtelepítések egyik fontos színtere lehet az Alföld, ahol eleve alacsonyabb az erdősűrűség és óriási a munkanélküliség is (Kapronczai, 2010; Fazekas, 2011).

A hazai *fakitermelési arány* 50-60% között mozog (2008-ban 53,6%), a magyar *élőfakészlet* 356 millió m³ (2009), mely folyamatos növekedést jelent 2000 óta napjainkig, a *fakitermelés* pedig évi 7 millió m³ körüli értéket mutat (KSH, 2010a, 2010b; KSH THM:3.2.3).

Az erdők egészségi állapotát tükröző egyik fontos mutatószám a *levélvésztes*. Az erdők egészségei állapotának felmérése, nyomon követése része a komplex erdővédelmi programnak. Kedvező változás figyelhető meg 2000 óta a *tünetmentes állomány* arányának növekedésében (2011-ben 63,8%), valamint csökkent a károsodott (2011-ben 33,2%) és elhalt fák (2011-ben 2,9%) aránya (KSH, 2008a, 2010a, 2010b).

Magyarországon, az erdőtelepítésben rejlenek nagyobb és megvalósíthatóbb lehetőségek melyeket a következő eszközökkel lehet elérni:

- az erdőterület növelésével,
- a megfelelő fafaj megválasztással (őshonos fák telepítése esetén 2025-re 25-33 millió tonna, gyorsan növő fafajok ültetésével 47-58 millió tonna szén-dioxid megkötés érhető el),
- az erdősítésbe bevont terület megfelelő kiválasztásával (legelőből kialakított erdő esetén az új erdő nettó szénnyelövővé válása elhúzódhat),
- energiaültetvények telepítése (különösen a fás szárú ültetvények).

Azonban figyelembe kell venni azt is, hogy egyes kutatások szerint az erdők szénmegkötő képességét korlátozhatják olyan tényezők, mint például a gyakoribb szárazságok, valamint az, hogy az egyes őshonos fafajok nem lesznek képesek alkalmazkodni a klímaváltozás okozta körülményekhez (*Internet 1*).

Biológiai sokféleség (biodiverzitás)

Az 1992-es Riói Konferencia eredményeként született meg a *biológiai sokféleség védelméről szóló nemzetközi egyezmény*, melyhez hazánk is csatlakozott: „Az aláírók többek között olyan nemzeti stratégia és törvénykezés kidolgozására kötelezik magukat, ami az élővilág sokféleségének megőrzését és elemeinek ésszerű használatát biztosítja.” (*KSH, 2010c:19*)

Az Európai Unióhoz való csatlakozás feltételei között szerepelt a *Natura 2000*⁴ területek kijelölése és kihirdetése. A program *célja*: a biológiai sokféleség megóvása, az érintett területek természetes állapotának helyreállítása, védelmének fenntartása.

A *hálózat két irányelvre épül*: az egyik egy különleges **madárvédelmi terület** (1979-es madárvédelmi irányelv), valamint egy különleges **természet-megőrzési terület** (1992-es élőhely-védelmi irányelv).

Az irányelvek közös célokat és feladatokat fogalmaznak meg a tagországok számára, mint például megkülönböztetett jogi oltalom, kezelés és hasznvételek szabályozása (*KÖM, 2001*).

A *madárvédelmi irányelv* célja a természetes módon előforduló összes madárfaj védelme. A Magyar Madártani Egyesület által közzétett adatai alapján, a mezőgazdasági élőhelyek madarainak a létszáma 2004-2008 évek átlagában, ha szerény mértékben is (+2,2%-kal), de meghaladta a 2000-2003-as évek átlagát (*KSH, 2008a*).

A *élőhely-védelmi irányelv* célja az adott terület természetes adottságainak hosszú távú megőrzése, az ott élő fajok sokféleségének fenntartása és természetes elterjedésük elősegítése. *E területek kijelölése 105 egyéb állat-, 36 egyéb növényfaj és 46 élőhely típus vonatkozásában történt meg* (*VM, 2012*).

Az országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek nagysága 2011-ben 847 ezer hektár volt – ebből 127 ezer ha fokozottan védett –, amely 10 nemzeti parkot, 38 db tájvédelmi körzetet, 162 db természetvédelmi területet és 1 db természeti értéket ölel fel.

A biológiai sokféleségek, a természetes ökoszisztémák működőképességének megőrzése továbbra is megjelenik a 2007-2013-as időszakban az *Új Magyarország Vidékfejlesztési Prog-*

⁴ „A Natura 2000 olyan ökológiai hálózat, ami a vadon élő növény- és állatfajok, valamint a természetes élőhely típusok védelmét szolgálja.” (*KSH, 2010c:20*)

A kijelölt Natura 2000 területek közel 1,95 millió hektárt tesznek ki, mely az ország területének 20,5%-a (*Vidékfejlesztési Minisztérium, 2010*).

ram (ÚMVP) egyes tengelyei és intézkedései között az 1698/2005/EK rendelet alapján. Ezek közül néhányat emelnék ki: Natura 2000 kifizetések mezőgazdasági gyepterületeken, az őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának tenyésztésben történő megőrzése, a genetikai erőforrások megőrzése (Kárpáti – Maác, 2009).

Az Európai Parlament 2012. április 20-án fogata el az *EU 2020 Biodiverzitás Stratégia* c. dokumentumot, mely hangsúlyozza, hogy az a „szolgáltatás”, amit a természet nyújt, nemcsak a kulcsfontosságú jólétet jelenti, hanem egyben csillagászati értéket is képvisel. Az igazi megoldást nem ez a stratégia jelenti, hanem majd az, hogyan tudják beépíteni a küszöbön álló KAP-reform és a következő többéves költségvetési tervbe a célkitűzéseket (EC, 2012).

Válaszleléések

A válaszleléések során a kutatási kérdés az volt, hogy az eddigi tevékenységek mellett milyen más egyéb formában tud még a magyar gazdálkodó a mezőgazdaság környezeti állapotán javítani.

Agrár-környezetgazdálkodási támogatások (AKG)

Az Európai Unió által nyújtott agrár-környezetgazdálkodási támogatások hozzájárulnak a vidéki területek fejlődéséhez és környezeti szolgáltatásokat nyújtanak a társadalom egészének. *Az intézkedés fő célja:* a vidéki területek fenntartható fejlődésének támogatása, a környezet állapotának megőrzése és javítása, a mezőgazdasági eredetű környezeti terhelés csökkentése, környezetvédelmi szolgáltatások biztosítása és a természeti erőforrások fenntartható használatán alapuló mezőgazdasági gyakorlat erősítése. Kiemelten kívánja továbbá támogatni a genetikai sokféleség megőrzését a természetes életkörülményeik között, a természet, a víz és a talaj védelmét a termőhelyi adottságoknak megfelelő termelési szerkezet kialakításával, a környezettudatos gazdálkodás és fenntartható tájhasználat kialakításával (FVM, 2008; Szabó G., 2001).

Agrár-környezetgazdálkodási támogatás már a csatlakozás előtt is biztosítva volt a NAKP I. keretén belül, majd 2004 és 2006 között, az uniós csatlakozás első három évében ezt az intézkedést a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv vitte tovább. 2004-ben csak hat intézkedést lehetett meghirdetni. A meghirdetett intézkedésekre közel 30%-kal több igénylés érkezett; a támogatási igények 80%-a az agrár-környezeti programra érkezett. A 2004-es túligénylések miatt nem került sor a pályázatok kiírására 2005-ben és 2006-ban.

A programban résztvevő terület nagysága jelentősen megváltozott; a kezdeti néhány százezer hektáros területről a 2004-2006-os időszakra megtöbbszörözött, és közel 1,5 millió hektár részesült ilyen jellegű támogatásban. Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedésekre a kifizetések is igen jelentősen növekedtek: 2004-ben 21,3 milliárd forintot, míg 2008-ban 115,3 milliárd forintot fizettek ki. Az NVT által meghirdetett AKG támogatási jogcím 2009-ben zárult le (KSH, 2008b; FVM, 2005, 2006, 2007, 2008).

A jelenlegi költségvetési időszakban, 2007-2013 között, az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) II. tengelye mentén szerepel e nagy érdeklődésre számot tartó intézkedés. 2010-ben az elkövetkező 5 évre közel 15 000 gazdálkodó részesülhet AKG támogatásban. A gazdálkodók 87%-a 300 hektárnál kisebb területen gazdálkodó kis és közepes méretű gazdaságok; előnyt jelent az igénylés során az állattartás, a TCs és TÉSZ tagság, a korábbi AKG-programban való részvétel, a Natura 2000 hálózat és a nitrátérékeny területek (FVM, 2010).

Az ÚMVP félidei értékelése (ÚMVP, 2010:426) alapján „az AKG intézkedésről megállapítható, hogy jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a környezeti szempontok fontossága széles körben elfogadottá váljon. Tíz évvel az első agrár-környezetvédelmi program (NAKP) elindulása óta azt tapasztalhatjuk, hogy a környezet „ügye” immáron szinte minden gazdálkodó gondolkodásának részét képezi. Fontos lenne ugyanakkor a jövőben annak bemutatására törekedni, hogy a gazdálkodók által betartott előírások nem voltak hiábavalóak és legkevésbé sem csupán jogcímek arra, hogy támogatáshoz jussanak.”

Az agrár-környezetvédelmi támogatások jelentős része az **ökológiai gazdálkodást** segíti, melynek gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi előnyei sokrétűek.

Az *ökológiai gazdálkodás* a környezetkímélő, azaz a tradicionális biológiai, mechanikai módszerek alkalmazására épül, és mellőzi a környezetre és egészségre veszélyes anyagok, technológiák (növényvédő szerek, műtrágyák, génmanipuláció, hormonkezelés) használatát. Nagy szerepet játszanak a biodiverzitás és a kultúrtáj fenntartásában és megőrzésében. A KAP és a VI. Környezeti Akcióprogram, valamint hazai viszonylatban a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program egyik fontos célkitűzése az ökológiai gazdálkodás ösztönzése.

Az EU-ban a biogazdálkodást a 2092/91/EGK tanácsi rendelet és azok módosításai szabályozzák. E jogszabályok tartalmazzák az előírt szabványokat, a tanúsítási eljárásokat és címkézés rendszerét.

A bio- vagy ökogazdálkodással Magyarországon a kilencvenes évek eleje óta foglalkoznak. Magyarországon jelenleg két hivatalos ellenőrző szervezet tevékenykedik: a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. és a Hungária Ökogarancia Kft.

A biogazdálkodásba bevont terület nagysága 1996-tól a csatlakozásig folyamatosan növekedett. *A 2000-2003-as évek átlagához képest 144%-kal (másfélszeresére) nőtt a terület nagysága 2004 és 2011 között, és 171%-kal (majdnem megduplázódott) a biotermeléssel foglalkozók száma a 2004. évi és a 2009. évi fellendülésnek köszönhetően.*

2009-ben kedvező változás állt be mind az ellenőrzött terület, mind a vállalkozások számában. 2009-ben a legnagyobb volt az ellenőrzött terület nagysága (145 942 ha), míg a vállalkozók száma meghaladta a 2004-es eddigi legnagyobb értéket, és 1673 db vállalkozást regisztráltak (KSH, 2008a; Roszik, 2010).

Roszik (2010) a hazai biogazdálkodás hátrányaiként a következőket említi meg: kicsi az állatállomány, kevés az ökológiai vetőmag, torz támogatási rendszer (az integrált célprogrammal azonos összegű támogatásban részesül), a feldolgozottság aránya alacsony (a termékek igen nagy része nyers, feldolgozatlan vagy elsődlegesen feldolgozott formában kerül exportra), nincs hazai ökológiai akcióprogram és nem utolsó sorban a biotermékek irreálisan magas árát említi meg.

A kölcsönös megfeleltetés (cross compliance)

E témakör ismertetésénél az „Agrár- és vidékfejlesztési támogatások” c. kiadványában foglaltakra támaszkodtam (MVH, 2011).

A csatlakozást követően fokozatosan kerülnek bevezetésre az uniós támogatások feltételül szabott különböző előírások: „A kölcsönös megfeleltetés egy komplex ellenőrzési és szankcionálási rendszer. Célja az, hogy a közvetlen kifizetések és bizonyos vidékfejlesztési és borpiaci támogatások kedvezményezettjeiként nyilvántartott mezőgazdasági termelőket az ellenőrzési rendszer követelményein keresztül ösztönözze arra, hogy a tevékenységükre vonatkozó különböző szabályokat (környezetvédelmi, állatjelölési, állatvédelmi stb.) betartsák.” (MVH, 2011:78).

A kölcsönös megfeleltetés két alapvető eleme:

1. Jogszabályban Foglalt Gazdálkodási Követelmények (JFGK)
2. Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot (HMKÁ) előírásai.

A 18 közösségi rendelet és irányelv egyes rendelkezései *három csoportba sorolhatók* a bevezetésük időpontjától függően:

A. 2009. január 1-től

- Természetvédelem;
- Környezetvédelem;
- Állatazonosítás és állatvédelem.

B. 2011. január 1-től

- Állategészségügy (megbetegedések bejelentése, élelmiszer- és takarmánybiztonság, hormonhasználat szabályai);
- Növényegészségügy (növényvédelem).

C. 2013. január 1-től

- Állatjólét (borjak, sertések és mezőgazdasági célból tenyésztett állatok vonatkozásában).

Az AKG programban résztvevő gazdálkodóknak egy ún. minimum követelménynek is meg kell felelniük, melyek a tápanyag-gazdálkodásra és a növényvédelemre vonatkoznak.

„A Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot előírásainak, illetve a JFGK 1 és 5 követelményeinek (vadon élő madarak védelme, élőhely-védelem, NATURA 2000 gyepterületek földhasználati szabályai) betartását a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal ellenőrzi.

A JFGK 2,3,4 (környezetvédelem), a JFGK 6, 7 és 8 (állatazonosítás és állatnyilvántartás), a JFGK 9 (növényvédelem), a JFGK 10 (hormonhasználat), a JFGK 11 (élelmiszer- és takarmánybiztonság), illetve a JFGK 12, 13, 14, 15 (állatbetegségek bejelentése) ellenőrzését pedig a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal végzi”. (MVH, 2011:79)

Környezetvédelmi beruházások

Környezetvédelmi beruházásnak minősül minden olyan beruházási ráfordítás, amelynek elsődleges célja a környezetszennyezés vagy bármilyen más környezetkárosítás megelőzése, csökkentése és megszüntetése. Két típusa van: az egyik a közvetlen⁵, a másik az integrált⁶ környezetvédelmi beruházás.

⁵ „Közvetlen környezeti beruházások alatt olyan pótlólagos beruházások tartoznak, amelyek nem, vagy csak minimális mértékben változtatják meg a termelési folyamatot, és amelyek alapvető feladata a szennyezések, környezetkárosítások mérséklése, elhárítása, ellenőrzése” (KSH, 2010d:4).

⁶ „Az integrált környezetvédelmi beruházások közé olyan, a termelés technológiai folyamatába beépülő eljárások tartoznak, amelyek a termelési folyamatot vagy a termelőberendezést oly módon változtatják meg, hogy kevesebb szennyező anyag, illetve környezetkárosítás keletkezzen, mint amennyi az eljárás nélkül keletkezne. E beruházások célja rendszerint a megelőzés” (KSH, 2010d:4).

1. táblázat

A mezőgazdasági környezetvédelmi beruházások, folyó áron millió Ft

Megnevezés	Közvetlen beruházás	Integrált beruházás	Összesen
2001	1063	146	1209
2002	1176	137	1313
2003	2084	252	2336
2004	2821	294	3116
2005	1725	305	2030
2006	4434	2914	7348
2007	4114	88	4202
2008	9754	1128	10882
2009	14863	1612	16475
2010	6154	2895	9048

Forrás: KSH stADAT 5.9.2.1. és 5.9.2.2.

A mezőgazdasági környezetvédelmi beruházások volumene 2001 és 2010 között hullámzó teljesítményt mutatott (1. táblázat): a vizsgált időszak első négy évében folyamatos növekedés volt tapasztalható, addig az utolsó hat évben erőteljes hullámszárkás valósult meg. A gazdasági ágak közül a mezőgazdaság részesedése minimális volt a vizsgált időszak elején – leginkább a közigazgatási szektorban valósultak meg a beruházások –, majd 2006-tól emelkedett meg (a 2007-es év kivételével) az erre az ágazatra fordított környezetvédelmi beruházások összege (KSH, 2009, 2010d).

A következőkben röviden összefoglalásra kerülnek az elemzett környezeti indikátorok főbb eredményei (2. táblázat).

2. táblázat

A mezőgazdasági környezeti indikátorok eredményei

	Időszak	Eredmény	Változás
Természeti erőforrások			
Öntözés (öntözött terület)	00-03, 04-11	-34,2%	kedvezőtlen
Erdőborítottság (erdőterület)	00-11	+8,0%	kedvező
Levélszítés (tünetmentes állomány)	2011	63,8%	kedvező
Biodiverzitás madárirányelv élőhely-irányelv	00-03, 04-08 2011	+2,2%* 847 e ha**	kedvező kedvező
Válaszlépések			
Agrár-környezetgazdálkodás (támogatás nagysága)	08/04	+541,3%	kedvező
Ökológiai gazdálkodás terület gazdálkodók száma	00-03; 04-11	+144% +171%	kedvező
Kölcsönös megfeleltetés	-	5 irányelv***	kedvező
Környezetvédelmi beruházások	01-10	+748,4%	kedvező

*a mezőgazdasági területhez kötődő madárállomány;

**országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek;

***a 18 irányelvből 5 kapcsolódik a környezetvédelemhez.

Forrás: saját szerkesztés.

Konklúzió

A vizsgált időszakban Magyarország természeti állapotában egyaránt mentek végbe kedvező és kedvezőtlen változások. A jövőbeni kedvező folyamatokat megalapozó, a biológiai diverzitás megőrzését célzó intézkedések területén történt jelentős előrelépés összességében pozitív előjelű elmozdulást jelez.

A kölcsönös megfeleltetés előírásainak ellenőrzése a hazai gazdálkodók környezettudatosságát és felelősségtudatát a csatlakozás előtti időszakhoz képest minden bizonnyal jelentősen növelte.

A csatlakozást követő időszakban a gazdálkodók környezettudatosságát és felelősségtudatát serkentő intézkedések mind a jogi eszközökkel való kényszerítés (kölcsönös megfeleltetés), mind a gazdasági ösztönzők (támogatások) terén jelentős mértékben bővültek és hatásuk is (pl. a környezetvédelmi beruházások jelentős növekedésében, az agrár-környezetvédelmi programok kiszélesedésében, az ökológiai gazdálkodás erősödésében, stb.) már egyértelműen megnyilvánulnak.

Summary

During the period of Hungary's natural state, both positive and negative changes have taken place. The basis for the future development preservation of biological diversity actions indicates a positive sign.

The control of cross-compliance requirements of the farmers' environmental awareness and sense of responsibility significantly increase compared to the pre-accession period.

In the period after the accession, the measures to encourage the environmental awareness and the sense of responsibility of farmers have multiplied in the fields of both the enforcement by legal instruments (cross-compliance) and economic incentives (subsidies). The effects of these measures have also become clearly visible such as in the significant growth in environmental investments, the expansion of agri-environmental programs, the strengthening of organic farming, etc, facilitating the environmental awareness and the sense of responsibility of farmers in comparison to the period before the accession.

Felhasznált irodalom

1. Buday-Sántha A. (2002): Környezetgazdálkodás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs
2. EC (2009a): Europe in figures. Eurostat yearbook 2009. European Communities. Luxembourg.
3. EC (2012): Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020 European Parliament resolution of 20 April 2012 on our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020
http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/comm2006/pdf/EP_resolution_april2012.pdf
4. EK (2006): A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a környezetvédelmi szempontoknak a közös agrárpolitikába történő integrálása nyomon követését szolgáló agrár-környezetvédelmi mutatók kialakításáról. Brüsszel. 15.9.2006 COM (2006) 508 végleges
5. Fazekas S. (2011): A 27%-os erdőszültségi elérése a cél.
<http://www.agromonitor.hu/mezo/35-mezo/5393-fazekas-sandor-a-27-szazalekos-erdoszultsag-elere-se-a-cel>
6. FVM (2005): Jelentés az agrárgazdaság 2004. évi helyzetéről. Táblázatok, grafikonok. Budapest
7. FVM (2006): Jelentés az agrárgazdaság 2005. évi helyzetéről. Táblázatok, grafikonok. Budapest
8. FVM (2007): Jelentés az agrárgazdaság 2006. évi helyzetéről. Táblázatok, grafikonok. Budapest
9. FVM (2008): Jelentés az agrárgazdaság 2007. évi helyzetéről. Táblázatok, grafikonok. Budapest
10. FVM (2010): Jelentés az agrárgazdaság 2009. évi helyzetéről. I. és II. kötet. Budapest
11. Internet 1: Kibocsátás csökkentési potenciál a földhasználatban: mezőgazdaság és erdőszet.
http://klima.kvvm.hu/documents/22/kibocs_csokk_foldhaszn.pdf
12. Jávorszkyné Nagy E. (2007): A fenntartható fejlődés és a környezetvédelem. Európai Tükör. 2007. 1. sz. 126-134. pp.

13. Kapronczai I. (2010): A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU csatlakozás után. Agrárgazdasági Információk. 2010. 12. sz. AKI. Budapest
14. Kárpáti Z. – Maácz M. (2009): A vidék- és agrárfejlesztés stratégiai irányai a fenntartható fejlődés tükrében. Gazdálkodás. 53. évf. 3. sz. 275-281. pp.
15. Katonáné Kovács J. (2004): Környezeti mutató – agrár-környezeti mutatók. Acta Agraria. 2004. 13. sz. 8.
16. Kerekes S. – Kindler J. (1992): Környezet és fejlődés Magyarországon. Az átmenet vezérfonala. BKE Környezetgazdasági és Technológiai Tanszék. Budapest-Minneapolis
17. Környezetvédelmi Minisztérium (KÖM, 2001): Natura 2000. Környezetvédelmi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala. Budapest, 2001. május
18. KSH (2005): Szektorális környezeti indikátorok 2004. KSH. Budapest
19. KSH (2008a, fel. szerk. Laczka É.): A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon. Budapest
20. KSH (2008b): Magyar Statisztikai Évkönyv 2007. Budapest
21. KSH (2009): Környezetvédelmi ráfordítások és környezetvédelmi ipar. Statisztikai tükör. 2009. III. évf. 163. sz.
22. KSH (2010a): Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2009. Budapest
23. KSH (2010b): Erdők Magyarországon. Statisztikai Tükör. 2010. IV. évf. 75. sz. (2010. június 28.)
24. KSH (2010c): Környezeti körkép 2008. Statisztikai tükör. 2010. (február 23) IV. évf. 13. sz.
25. KSH (2010d): Környezeti körkép 2008. Statisztikai tükör. 2010. (február 23) IV. évf. 13. sz.
26. MVH (2011): Agrár- és vidékfejlesztési támogatások 2011. MVH. Budapest
27. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia (NFFS) 2007. Budapest
28. Roszik, P. (2010): A biológiai termelés helyzete és kilátásai Magyarországon. In: Rózsás A. (szerk.): A magyar agrár- és vidékfejlesztés kilátásai. Agroinform Kiadó, 59-64. pp.
29. Szabó E. – Pomázi I. (2003): Magyarország környezeti mutatói 2002. Környezeti információs tanulmányok 5. KvVM. Budapest
30. Szabó G. (2001): Környezetgazdálkodás (Környezetpolitika). (Egyetemi jegyzet). DE ATC MTK. Debrecen
31. ÚMVP (2010): Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007-2013) félidei (mid-term) értékelése. (Hungarikum Konzorcium Zárójelentés. 5.5-7 fejezetek) Budapest, 2010. december
32. Vidékfejlesztési Minisztérium (2010): Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv 2007-2013. Stratégiai Monitoring Jelentés. Budapest, 84. p.
33. Vidékfejlesztési Minisztérium (2012): Természetvédelmi adatok (2011. dec. 31-ei állapot szerint) Budapest
http://www.termeszetvedelem.hu/_user/browser/File/Tenyek&Adatok/Termeszetvedelmi_adatok-20111231.pdf

PERGE JÁNOS^{*}**AZ IPARÚZÉSI ADÓ ELLENŐRZÉSÉNEK FOLYAMATA ÉS ANNAK VÁLTOZÁSAI
2007-2012. ÉVEK KÖZÖTT DEBRECEN MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZA-
TÁNAK MŰKÖDÉSI TEVÉKENYSÉGÉBEN****Kulcsszavak:** *iparúzési adó, ellenőrzés, önkormányzat***Bevezetés**

Az önkormányzatok politikai, gazdasági és kulturális önállósága megteremtésének, illetve megtartásának, működésének alapvető feltétele, hogy az önkormányzatok ezen feladatok ellátásához saját vagyonnal illetve saját bevételekkel rendelkezzenek. A bevételek legnagyobb hányadát a helyi adók azon belül is a helyi iparúzési adó tartalmazza.

Ezért tartom fontosnak, hogy a Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatán belül a helyi iparúzési adó ellenőrzésének folyamatát vizsgáljam.

Az önkormányzati feladatok és az önkormányzatok bevételei

Az önkormányzatok bevételei közzé sorolandóak: (Bekényi, 2002)

- a központi költségvetési támogatások (normatív hozzájárulások, címzett és céltámogatások, pl. beruházások, központosított előirányzatok),
- átengedett, megosztott bevételek,
- átvett pénzeszközök (pl. elkülönített állami pénzalapból),
- hitelek, kötvénykibocsátások: idegen források,
- saját bevételek, ilyen a helyi adó.

Az Adó az állam által jogszabályban, egyoldalúan megállapított, kényszer útján behajtható, közvetlen ellenszolgáltatás nélküli, folyamatos vagy egyszeri fizetési kötelezettség, állami bevétel.” (Galántainé, 2005)

A helyi adók típusait és mértékét Debrecen képviselő testülete a helyi adókról szóló 35/1999. (XII. 10.) Kr. rendelettel fogadta el, majd módosította a 13/1991.(VI.17.) Kr. Rendelettel.

Az önkormányzatok a következő adónemek bevezetésére jogosultak: vagyoni típusú adó (építményadó, telekadó), kommunális adó (magánszemélyek/vállalkozók) és az iparúzési adó.

Az iparúzési adó

Az önkormányzatok számára a legnagyobb bevételt biztosító és jelenleg a legnagyobb vihart kavarázó adónem. Az adó alanya a vállalkozó. Az önkormányzat illetékességi területén állandó (ha ott székhellyel, telephellyel rendelkezik függetlenül attól, hogy a tevékenységet részben vagy egészben székhelyén, telephelyén kívül folytatja) vagy ideiglenes jelleggel végzett vállalkozási tevékenység adóköteles.

Az ellenőrzés célja a törvények betartatása, a törvénytértések feltárására és a jogszerű állapotnak a helyreállítása.

Az ellenőrzés típusait tekintve megkülönböztetünk egyszerűsített ellenőrzést, bevallás utólagos vizsgálatára irányuló ellenőrzést illetve adatgyűjtésre utaló ellenőrzés. Egyszerűsített ellenőrzés az ellenőrzési típus, amikor az adóhatóság az adókötelezettség teljesítését a rendel-

^{*}Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal, revizor, perge.janos@citromail.hu

kezésre álló adatok (NAV adatok) és a benyújtott adóbevallás egybevetésével is ellenőrizheti az adóellenőr az önkormányzat hivatali helyiségében és nem kell beidézni az adózót. Bevallás utólagos ellenőrzése az amikor az ellenőrzés során az adót, az adó alapját, annak az összegét és az azzal összefüggő kötelezettségek teljesítését az adóalap csökkentő tételeket vizsgálják. Az adatgyűjtésre irányuló ellenőrzés célja, hogy ne csak az adózó által dokumentált, hanem az adóhatóság ismeretei szerinti tényleges adatok alapján állapítsák meg a valós adókötelezettséget. A tényleges adatok megszerezhetők próbavásárlással, leltározással, a forgalmazás-értékesítés körülményeinek vizsgálatával stb.

Az ellenőrzés során rendelkezésre álló adatok

Az iparüzési adó ellenőrzésére való felkészülés során elsődleges feladatok az ellenőrizendő vállalkozásokról az információ összegyűjtése és előzetes feldolgozása. Az ellenőrzésre rendelkezésre álló adatok a törzsadatok a cégkivonat az adófolyószámla, a bevallások adatai.

Az ellenőrzés folyamata

Idézés

Az adózót az adóhatóság az ellenőrzésről írásban értesíti. Az értesítésből szerez tudomást az adózó arról, hogy az adóhatóság milyen típusú ellenőrzést, mely időszak tekintetében kívánja lefolytatni.

Meghallgatás, iratanyag átvétele

Az ellenőrzés során adózó illetve meghatalmazottja az idézésre az Adóügyi Osztály hivatali helyiségében megjelenik. Az adóhatóság dolgozója az ellenőrzés során ismerteti az adózó jogait és kötelezettségét. Amennyiben az adózó az idézési időpontban megjelent, az adóellenőr megvizsgálja adózó illetve meghatalmazottja személyazonosságát, majd az iratanyagok átadása-átvétele tételesen történik meg. Az adóellenőr a megbízólevél egy példányát adózónak átadja. A megbízólevél 3 példányban készül egy az adózó, kettő példány az adóhatóságé. A megbízólevél tartalmazza, hogy az ellenőrzés milyen időszakok tekintetében, milyen ellenőrzési típus keretében történik. A megbízólevél átadásával kezdődik el az ellenőrzés.

Az ellenőrzés lefolytatása

Az ellenőrzést az adóhatóság az adó megállapításához szükséges iratok, bizonylatok, könyvek, nyilvántartások ideértve- éves beszámoló, egyszerűsített éves beszámoló, egyszerűsített beszámoló, mérleg, eredmény kimutatás, számlák, stb., számítások és egyéb tények, adatok, körülmények vizsgálatával folytatja le.

Amennyiben az adózó iratai hiányosak vagy rendezetlenek, illetve nyilvántartásai pontatlanok vagy hiányosak, és így az adókötelezettség megállapítására alkalmatlanok, az adóhatóság megfelelő határidő tűzésével engedélyezi, hogy az adózó az iratait, a nyilvántartásait a jogszabályokban foglalt előírásoknak megfelelően rendezze, pótolja, illetőleg javítsa. Az iratok rendezésére biztosított határidő az ellenőrzés határidejébe nem számít bele. Az adóellenőr az ellenőrzés során köteles a tényállást teljes körűen tisztázni. Az adózók jogbiztonsága és az adóigazgatási eljárások elhúzódásának megakadályozása érdekében az adóhatósági ellenőrzések lefolytatására nyitva álló határidőt, illetőleg az annak meghosszabbítására vonatkozó előírásokat az Art. részletesen szabályozza. Az ellenőrzési határidő számításánál az ellenőrzés kezdő időpontja, a megbízólevél átadásának napja. A bevallások utólagos ellenőrzését – fő szabály szerint – 90 napon belül kell befejeznie az adóhatóságnak.

Az ellenőrzés folyamat az iparüzési adó számításánál:

- a nettó árbevétel ellenőrzése,
- az adóalap csökkentő tételek megvizsgálása,
- ELÁBÉ-t,
- közvetített szolgáltatás/alvállalkozói teljesítéseket,
- anyagköltséget,
- a foglalkoztatás növeléshez kapcsolódó adóalap mentesség,
- megosztás,
- az adó mértéke,
- adókedvezmény,
- adóhiány megállapítása,
- késedelmi pótlék és az adóbírság megállapítása.

Nettó árbevétel

Az adóellenőr az ellenőrzés folyamán a nettó árbevételét ellenőrzi, ami az értékesítés nettó árbevételéből és a kamatbevételből tevődik össze.

ELÁBÉ

Az eladott áruk beszerzési értéke az üzleti évben változatlan formában eladott anyagok, áruk bekerülési értékét foglalja magában.

Az alvállalkozói teljesítés/közvetített szolgáltatás

Az alvállalkozói teljesítés az adóalany által továbbszámlázott olyan alvállalkozói teljesítés értéke, amelynek végzése során az adóalany mind a megrendelőjével, mind az alvállalkozójával a Polgári Törvénykönyv szerint írásban kötött vállalkozási szerződéses kapcsolatban áll.

Az anyagköltség

Anyagköltség a kettős könyvvitelt vezető vállalkozások esetében a vásárolt anyagoknak anyagköltségként elszámolt bekerülési (beszerzési) értéke. Az egyszeres könyvvitelt vezető, a személyi jövedelemadó hatálya alá tartozó vállalkozók esetében anyagköltségként számolható el a tárgyévi anyagbeszerzésre fordított kiadás, csökkentve a kifizetett anyagkészlet leltár szerinti záró értékével, növelve a kifizetett anyagkészlet leltár szerinti nyitó értékével. Anyagnak ill. árunak minősülnek a számviteli törvény szerinti vásárolt készletekből az anyagok és az áruk.

A foglalkoztatás növeléshez kapcsolódó adóalap mentesség

Az iparüzési adóbevallásban a foglalkoztatás növeléshez kapcsolódó adóalap mentességet vehetnek igénybe az adózók. Az adóalap csökkenthető az adóévi működés hónapjai alapján számított adóévi átlagos statisztikai állományi létszámnak az előző adóévi működés hónapjai alapján, az előző adóévre számított átlagos statisztikai állományi létszámhoz képest bekövetkezett – főben kifejezett – növekménye után 1 millió forint/fő összeggel.

Megosztás

Ha a vállalkozó több önkormányzat illetékességi területén végez állandó jellegű iparüzési tevékenységet, akkor az adó alapját a tevékenység sajátosságaira leginkább jellemzően meg kell osztania a székhelye és telephelye illetve fióktelepe között.

Az adó mértéke

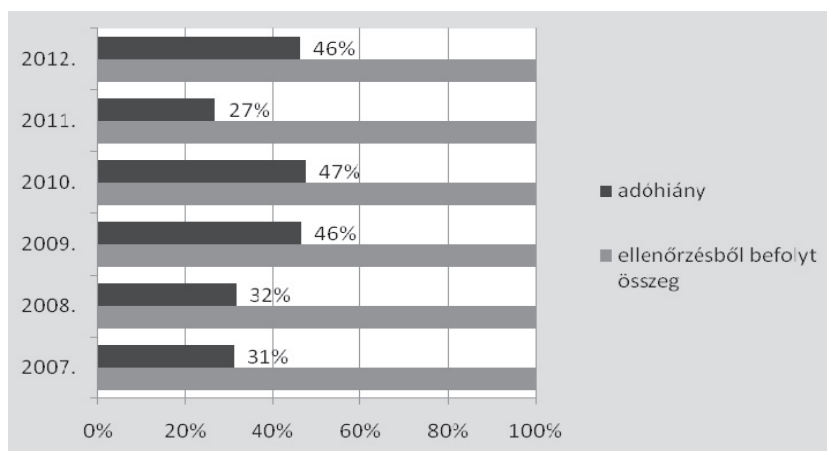
Az adó mértéke 2000. évtől az adóalap 2%-a.

Adókedvezmény

Az önkormányzat adhat adókedvezményt vagy adómentességet azoknak a vállalkozásoknak, amelyeknél az adóalap nem éri el az évi 2,5 millió Ft-ot. Helyi rendelet szerint Debrecenben adókedvezmény illeti meg a vállalkozót, ha a vállalkozási szintű adóalapja nem haladja meg az 1,2 millió Ft-ot, ekkor az adókedvezmény mértéke 50%.

Adóhiány megállapítása

Az ellenőrzés során megállapítjuk az adókülönböt, melynek számítása: a bevallott adóból kivonjuk a megállapított adót megkapjuk az adókülönböt. Önadózás esetén az adóhiány az adókülönböt azon része, mely az esedékesség időpontjáig nem került megfizetésre. Az eredeti esedékesség napján fennálló túlfizetést az adófizetési kötelezettség teljesítéseként csak akkor lehet figyelembe venni, ha a túlfizetés az ellenőrzés megkezdésének napján is fennáll. Az adóellenőr (a vizsgálatra benyújtott dokumentumokat könyvelési nyilvántartásokat, alapbizonylatokat, társasági illetve SZJA adóbevallásokat, mérleget, eredmény kimutatást, az adóalap megosztás módszerét, stb. megvizsgálja), és összeveti a bevallott adatokkal, majd megállapítja az adózó iparüzési adóját. Az adóhiány adódhat a téves anyagköltség az ELÁBÉ és a közvetített szolgáltatásokból/alvállalkozói teljesítésekből. Az adóhiányok megállapítása leginkább a közvetített szolgáltatás vizsgálatára irányuló ellenőrzésekből származik. Ezen esetekben több időt vesz igénybe az ellenőrzés, de az adóhiány megállapítás is nagyobb. Ezen esetben a határozat elkészítésekor a jegyzőkönyvre tett észrevétel alapján kicsi adóhiány lesz megállapítva mivel jellemző, hogy nem szándékos adóeltitkolás történt (1. ábra).

1. ábra

Az adóhiány és az ellenőrzésből befolyt összeg aránya

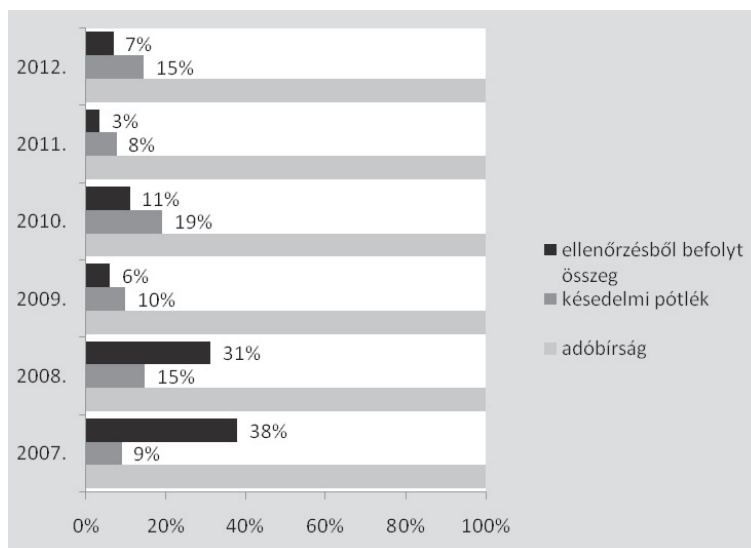
Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Késedelmi pótlék és az adóbírság megállapítása

Az utólagos adóellenőrzés során megállapított adóhiány késedelmi pótléka az eredeti esedékességtől az ellenőrzésről felvett jegyzőkönyv keltéig, de legfeljebb 3 évre számítható fel. Az adóhiány után felszámított késedelmi pótlék alapja nem csökkenthető az ugyanazon adóhatóságnál nyilvántartott, az esedékesség időpontjában más adóval kapcsolatban fennálló túlfizetés összegével.

Az adóbírságot a határozatban állapítjuk meg, az adóhiány 50 százaléka az adóbírság. Amikor például az adóhiány bevétel eltitkolásával, bizonylatok, könyvek, nyilvántartások meghamisí-

tásával, megsemmisítésével függ össze, az adóbírság kiszabható maximális mértéke az adóhiány 50 százalékáról az adóhiány 75 százalékára emelkedne. Méltányossági kérelem esetén az adóbírság csökkenthető olyan esetekben, ha nem szándékos adóeltitkolás történt illetve a törvényeket adózó tévesen értelmezte (2. ábra).

2. ábra

Az adóbírság és késedelmi pótlék alakulása

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

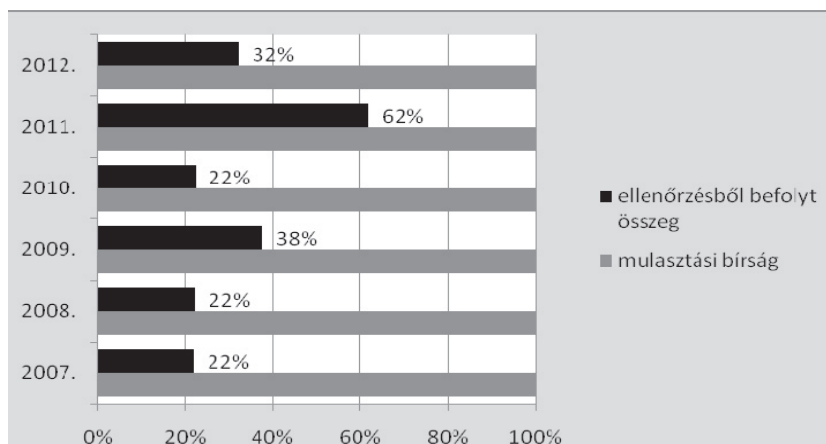
Jegyzőkönyv készítése

Az adóhatóság az ellenőrzés során tett megállapításait jegyzőkönyvbe foglalja.

Az adókötelezettséget érintő tényeket pontonként rögzíti az adóhatóság, melyekben részletesen ismerteti a megállapítás alapjául szolgáló tényállást, a megsértett jogszabályt, a hiányosság fennállását bizonyító minden körülményt. Az adóhatóságnak akkor is jegyzőkönyvet kell készíteni, ha az ellenőrzés során az adózónál mindent rendben talált („nemleges megállapítás”).

Mulasztási bírság

A bevallási kötelezettségüket elmulasztó adózók esetében az önkormányzat mulasztási bírságot vet ki az adózói morál javítása érdekében (3. ábra).

3. ábra

Feltárt és előírt mulasztási bírság

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Zárótárgyalás, a jegyzőkönyv átadása

A jegyzőkönyv két példányban készül el, egy az adózóé egy az adóhatóságé. Amikor az ellenőrzés lezárult, az adóhatóság dolgozója behívja az adózót a jegyzőkönyv ismertetése illetve átadása végett. Az adózó az adóhatóság hivatali helyiségében megjelenik, ahol az ellenőrzés megállapításait részletesen ismerteti az adóhatóság dolgozója az adózóval. Az ellenőrzés a jegyzőkönyv átadásával fejeződik be. Amennyiben a jegyzőkönyvet kézbesíteni kell, az ellenőrzés a postára adás napjával zárul.

Zárótárgyalást követő adózáji jogok

Az adózónak joga van a jegyzőkönyv átadását, kézbesítését követő 15 napon belül észrevételt tenni. Az észrevételre nyitva álló határidő alatt az adóhatóság határozatot nem hozhat, hatósági intézkedést nem tehet. Az észrevétel vonatkozhat a jegyzőkönyv bármelyik pontjára, illetve a jegyzőkönyvben nem szereplő, de az adózó által fontosnak tartott tényre, körülményre. Az észrevételben célszerű megjelölni a kifogásolt megállapítást és azt, hogy a kifogás alapját mi képezi. Az észrevételt az adóhatóság nem hagyhatja figyelmen kívül. A határozatban az észrevétel minden egyes pontjára válaszolnia kell. Az észrevétel elutasított pontjainál azt is meg kell indokolnia, hogy azt miért nem fogadta el. Az észrevételhez csatolni kell az azt alátámasztó dokumentumokat. Ha az adózó észrevételei indokolják, a megállapított adókülönbözet az észrevételben foglalt figyelembevételével módosul, kiegészítő jegyzőkönyvet kell készíteni. Az adóhatóság az ellenőrzési határidő lejártát követően ellenőrzési cselekményeket nem végezhet, vagyis köteles az ellenőrzést lezárni, a jegyzőkönyvet a rendelkezésre álló adatok alapján elkészíteni. A határidő lejártát követően végzett eljárási cselekmények során beszerzett bizonyítékok nem használhatóak fel.

Hatósági eljárás, határozathozatal, a határozat tartalmi elemei, a határozat kézbesítése

A hatósági eljárás kezdő időpontjának a jegyzőkönyv, a kiegészítő jegyzőkönyv átadásának, kézbesítésének napját kell tekinteni. Amennyiben a jegyzőkönyvre az adózó észrevételt tesz, vagy más okból a tényállás további tisztázása válik szükségessé, és az adóhatóság az ellenőrzést folytatja és kiegészítő jegyzőkönyvet készít, a hatósági eljárás kezdő időpontja a kiegészítő jegyzőkönyv átadásának, kézbesítésének időpontja.

A határozatot jellemzően postai kézbesítéssel, esetleg hatóság kézbesítője útján, vagy személyes átadással közli az adóhatóság. Az adóigazgatási eljárás iratait az adózó, vagy ha képviselője van, akkor az ő részére kell kézbesíteni. Kivételes esetekben a kézbesítés eredménytelensége esetén a közölt határozatok jogerőssé válhatnak. Az adóhatósági iratot kézbesítettnek kell tekinteni, ha a postai kézbesítés második megkísérlését követő öt munkanapon belül a címzett azt nem vette át, és a posta a rá vonatkozó szabályoknak megfelelően az iratot visszaküldte az adóhatóságnak. Az adóhatósági iratot akkor is kézbesítettnek kell tekinteni, ha a címzett az átvételt megtagadta.

Az adóhatóság az ellenőrzés eredményétől függetlenül a megállapításokról határozatot hoz, vagyis megindítja a hatósági eljárást. Ez azt jelenti, hogy egyrészt a jegyzőkönyv átadásával megindul a hatósági eljárás, másrészt, ha minden ellenőrzés alá vont kötelezettséget rendben lévőnek talált az adóhatóság, akkor is határozatot hoz.

A határozat meghozatalára nyitva álló határidő utólagos adó megállapítás esetén 60 nap. Az eljáró adóhatóság vezetője a határidőt indokolt esetben egy alkalommal, legfeljebb 30 nappal meghosszabbíthatja. Ha az adóhatóság megállapítja, hogy a felettes szerv vagy a bíróság által még el nem bírált határozata jogszabálysértő, a határozatát módosítja vagy visszavonja. Ha az adózó az adóhatóság határozatában foglalt fizetési kötelezettségét teljesítette és utóbb megállapítást nyer, hogy a határozat jogszabálysértő, az adózónak visszatérítési igénye keletkezik.

A határozat elleni jogorvoslati formák

Adózó a határozat ellen a kézhezvételtől számított 30 napon belül az Észak-alföldi Regionális Közigazgatási Hivatalhoz címzett, de az Adóügyi Osztálynál benyújtandó illetékköteles fellebbezéssel élhet. Az adóhatóság előtti eljárásokban a legáltalánosabb jogorvoslati forma a fellebbezés. Az adózó az ügy érdemében hozott első fokú határozat ellen fellebbezhet. Fellebbezést elsődlegesen az adózó nyújthat be. A fellebbezéssel megtámadott döntést hozó adóhatóságnak a fellebbezést az ügy összes iratával a fellebbezés beérkezésének napjától számított 15 napon belül fel kell terjeszteni a felettes szervhez. A fellebbezés illetékköteles. A vizsgálat eredményeként a felettes szerv az elsőfokú adóhatóság határozatát helybenhagyja, megváltoztatja vagy megsemmisíti. A felettes szerv, ha a határozat hozatalához nincs elég adat, vagy a tényállás további tisztázása szükséges, a határozat megsemmisítése mellett az ügyben első fokon eljáró közigazgatási szervet új eljárásra utasíthatja, vagy a tényállás kiegészítése iránt maga intézkedik. Új eljárásra utasítás esetén a felettes szerv határozatában meghatározza az új eljárásban vizsgálandó körülményeket, illetőleg az adót, költségvetési támogatást és bevallási időszakot, melyre az új eljárás kiterjed. Az adóhatóság a felettes szerve vagy a bíróság által elrendelt új eljárásban kizárólag az új eljárás elrendelésére okot adó körülményeket, illetőleg az ezekkel összefüggő tényállási elemeket vizsgálhatja. Az adóhatóság másodfokú jogerős határozatát – a fizetési könnyítés engedélyezése tárgyában hozott, illetőleg az elsőfokú határozat megsemmisítését elrendelő határozat kivételével – a bíróság az adózó kérelmére jogszabálysértés esetén megváltoztatja, vagy hatályon kívül helyezi, és ha szükséges, az adóhatóságot új eljárás lefolytatására utasítja. Az adóhatóság másodfokú végzésével szemben nincs helye bírósági felülvizsgálatnak. Az Adóügyi Osztály szakszerű és törvényes munkáját bizonyítja, hogy a fellebbezések vizsgálata során megállták a helyüket az Adóügyi Osztály megállapításai. Sok eset van, amikor az adózók az ellenőrzés során hozott határozatot megfellebbezik, de egy eset kivételével (itt a bíróság új eljárás lefolytatására utasította az adóhatóságot) mindig megállta a helyét az önkormányzat adóügyi osztályának megállapításai, még a Legfelső Bíróságon is. A kivételes esetben, amikor a HBM Bíróság ítéletét megtámadta, a másodfok a Legfelsőbb Bíróságon helybenhagyták a bírósági ítéletet (1. táblázat).

1. táblázat

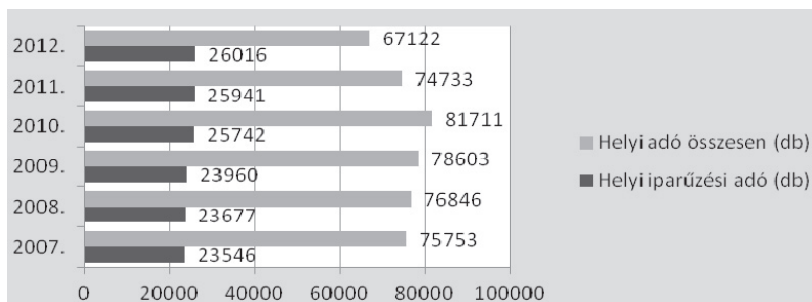
A 2007-2011. évek vizsgálata a fellebbezés, a bírósági helybenhagyás, illetve a Legfelsőbb Bírósági ítéletek tekintetében

2007.	fellebbezés	28
	bírósági helybenhagyás	3
	Legfelsőbb Bírósági tárgyalás	2
2008.	fellebbezés	26
	bírósági helybenhagyás	1
	Legfelsőbb Bírósági tárgyalás	1
2009.	fellebbezés	27
	bírósági helybenhagyás	1
	Legfelsőbb Bírósági tárgyalás	1
2010.	fellebbezés	36
	bírósági helybenhagyás	3
	Legfelsőbb Bírósági tárgyalás	3
2011.	fellebbezés	18
	bírósági helybenhagyás	3
	Legfelsőbb Bírósági tárgyalás	3
2012.	fellebbezés	17
	bírósági helybenhagyás	2
	Legfelsőbb Bírósági tárgyalás	2

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Az adóalanyok számának alakulása

Adózó az a személy, akinek adókötelezettségét, adófizetési kötelezettségét, adót, költségvetési támogatást megállapító törvény vagy e törvény írja elő (4. ábra).

4. ábra

Az adóalanyok száma az iparüzési adó és a helyi adók esetében

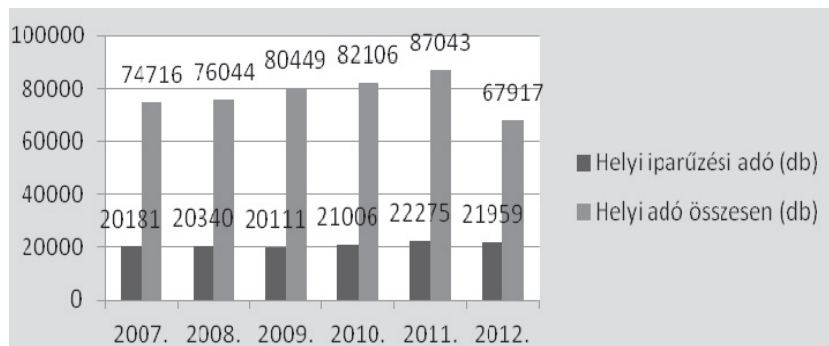
Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Adótárgynak nevezzük azt a jogot vagy tevékenységet, amelyet az önkormányzat illetékeségi területén adókötelezettség terhel. Így a törvény négy adótárgyat nevesít:

- az ingatlan tulajdon és az ingatlanhoz kapcsolódó vagyoni értékű jog,
- munkaerő foglalkoztatása,

- nem állandó lakosként való tartózkodás,
- a törvényben meghatározott gazdasági tevékenység gyakorlása.

Az adótárgy az adóztatott vagyontárgy, az adózó vállalkozása a szálláshely, stb. A 2011. évtől a kommunális adó hatályon kívül helyezésre került a törvény előírásai alapján (5. ábra).

5. ábra

Az adótárgyak száma az iparűzési adó és a helyi adók esetében (db)

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály 2007-2012. évi kimutatásai alapján.

Az adóellenőrök számának alakulása

A Vállalkozási csoport adóellenőreinek számát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 2008. évtől nincs létszámnövekedés (2. táblázat).

2. táblázat

Az ellenőrök és a vállalkozói csoport létszámának alakulása

	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Ellenőrök száma (fő)	4	5	5	5	5	5
Vállalkozói csoport létszáma (fő)	17	17	17	18	17	17

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Ügyiratszám alakulása

Az érkezett ügyiratok száma jelentősen növekedett 2007-től 2011-ig, amint azt a táblázat adatai mutatják. Ez jelentős többletmunkát eredményezett az adóügyi ügyintézők számára (3. táblázat).

3. táblázat

Az érkezett és postázott ügyiratok számának alakulása

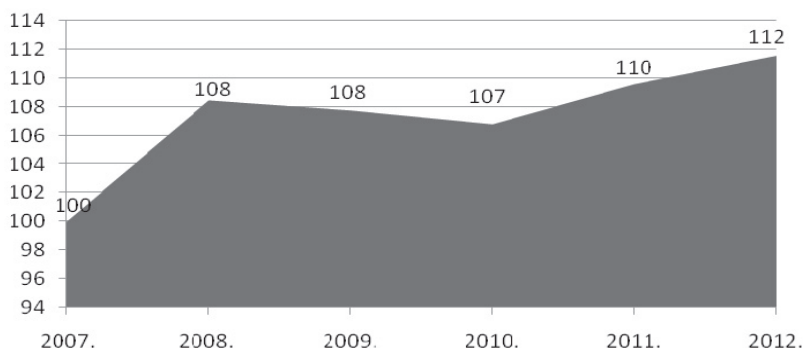
	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Érkezett ügyiratok (db)	190 983	191 422	231 278	248 243	260 533	192 310
Ellenőrzött ügyiratok (db)	1 641	1 328	1 046	1 889	2 363	2 441

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Az ellenőrzött ügyiratok tekintetében 2007-2012. éveket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 2010. évtől folyamatos növekedés tapasztalható.

Adóalap változása

Az iparüzési adó 2008. évi alakulása sok bizonytalansági tényezőt tartalmaz. Az önkormányzatra jutó iparüzési adóalap jelentősen, mintegy 65 milliárd forinttal megemelkedett az elmúlt év hasonló időszakához képest. Ilyen volumenű emelkedésre nem lehetett számítani, annak ellenére sem, hogy a december végi adófeltöltés a korábbiaknál nagyobb mértékű volt. Az adóalap ugyanis az elmúlt években inkább csökkenést mutatott Debrecenben. Amikor megnézzük az iparüzési adó alakulását láthatjuk, hogy az önkormányzati szintű adóalap a 2008-ban, majd a 2010. évet követően emelkedett (6. ábra).

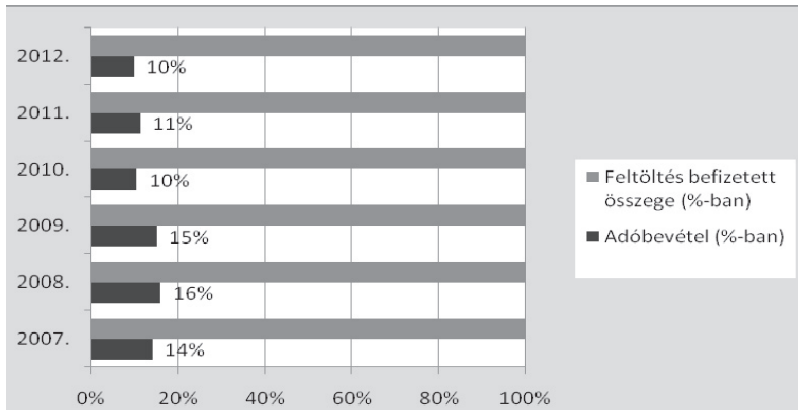
6. ábra

Az önkormányzati szintű adóalap változása 2007-hez képest (%)

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Feltöltési kötelezettség

Az előleg kiegészítés összegéről (feltöltésről) bevallást kell készíteni. Több esetben előfordult viszont hogy ezt a vállalkozások bevallották, de nem fizették meg ezen összeget illetve adódott több olyan eset is, amikor az adózót nem kötelezték feltöltésre, de ellenben adózó teljesítette ezen befizetést. Ezen feltöltési kötelezettség mégis nagymértékben segít a következő évi költségvetés tervezésében. A feltöltési kötelezettség a következőt jelenti: az adóév lezárását megelőzően, a végleges adatok ismerete nélkül, több mint 5 hónappal a bevallási határidő előtt ki kell egészíteni a várható éves adó összegére a már megfizetett adóelőleget, olyan pontossággal, hogy legalább a várható adó 90 százalékát elérje a feltöltés, ellenkező esetben szankció van (20%-os bírság!). Erre csak a vállalkozók egy része köteles (a nagy árbevétellel rendelkezők), viszont a bevétel nagyrészt az ő befizetésüktől függ (7. ábra).

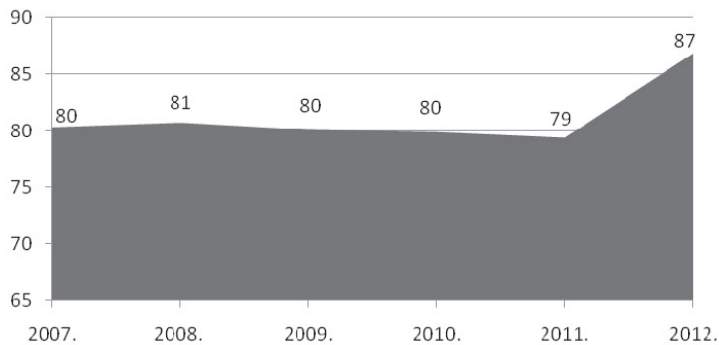
7. ábra

A feltöltés befizetett összege és az adóbevétel aránya %-ban

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Az iparűzési és a helyi adó összehasonlítása

A hatékony ellenőrzés és a törvényi követelmények jogszerű betartása eredményeként megállapítható, hogy a helyi adóban 2012-ben az iparűzési adó aránya jelentősen növekedett az előző évekhez képest (8. ábra).

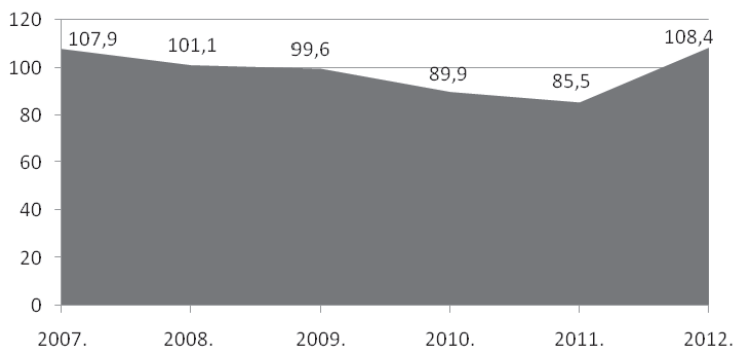
8. ábra

Az iparűzési és a helyi adó aránya (%)

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

A helyi iparűzési adóbevétel alakulása

A 2007-2012. éveket megvizsgálva megállapítható, hogy az iparűzési adóbevétel az előirányzathoz képest 2011-ig csökken, majd 2012-ben nagymértékben nőtt (9. ábra).

9. ábra

A helyi iparüzési adóbevételek alakulása az előirányzathoz képest (%)

Forrás: A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály kimutatásai alapján.

Összefoglaló

A cikkem célja az volt, hogy bemutassam Debrecen Önkormányzatában a helyi iparüzési adó ellenőrzésének, folyamatát, mivel az Önkormányzatok gazdálkodásában meghatározó bevételi forrás a helyi adó. A helyi iparüzési adó szerepe a helyi adóztatásban meghatározó. Az iparüzési adó a helyi adóbevétel több mint 80%-át adja évről évre. Az iparüzési adóbevételek főbb célja az önkormányzat gazdálkodásának megalapozása, a gazdálkodás anyagi alapjainak erősítésével a központi függés csökkentése. Az adózói létszám évről évre nő, de sajnos az adóellenőrök száma nem emelkedett. Az adózóknál jogszabályoknak való megfelelés terén folyamatos javulás tapasztalható az adóellenőrzések során. Az adózók egyre jobban felkészülnek az adóellenőrzésre, sok esetben könyvelők vagy könyvvizsgálók segítségét kérik. Tapasztalható hogy folyamatosan javul az adózási morál. Az adóellenőrzési darabszámok növekedése és szakszerű folytatása után az adózók a későbbiekben már ugyanazokat a hibákat nem követik el, a törvényi hivatkozásokat jól értelmezik, jól gyakorolják. Nagy segítséget nyújt számukra a korábbi ellenőrzésekről készült jegyzőkönyvek részletes megállapításai annak törvényi hivatkozásai, az ellenőrzés során a hivatal részéről a folyamatos tájékoztatás. A tapasztalat az mutatja, hogy jelentős mértékben már sokan a vizsgálat megkezdése során módosítják adóbevallásukat önellenőrzés formájában. A bevallások emelkedésének több oka is van ilyen például azon törvénymódosítás is, amelynek eredményeként az egyéni vállalkozók szüneteltethetik a vállalkozásukat. Ilyen esetben a szünetelés kezdő napjától számított 30 napon belül adóbevallást kell benyújtatnia adózónak soron kívül és a szünetelés végét is be kell jelenteni egy előleg bejelentéssel egyidejűleg.

A gazdasági helyzet következtében a felszámolások száma is növekedett, mely következtében az ügyiratforgalom az ügyiratok száma is emelkedett. Egyre több esetben fordult elő adószám felfüggesztés és adószám törlés. Az ellenőrzéseknek köszönhetően az adózók egyre jobban betartják a törvényi előírásokat, a bírságolásoknak köszönhetően pedig az adózók határidőben benyújtják bevallásaikat, adatszolgáltatási kötelezettségeiket. Az adórendszer egyszerűsítése hozzájárul az adózási adminisztráció csökkentéséhez, és az átlátható, egyszerű szabályozási környezet kézzelfogható versenyelőnyt jelenthet, és hatékonyabbá teheti az adóellenőrzést is. Sajnos még mindig sok időt vesz igénybe a beérkező iparüzési adóbevallások előkészítő munkáinak elvégzése a határidőben történő feldolgozása postázási és irattározási munkák elvégzése a vállalkozói csoport részéről. Típushibaként megemlíteném az ellenőrzési határ-

idők időnkénti túllépését. Ennek az oka, hogy az ellenőrzéssel kapcsolatos iratok beszerzése sok időt vesz igénybe. Ez azonban nem jelent határidő túllépést mivel a tényleges ellenőrzési eljárás nem indul meg az adatszerezéssel. Javaslatom még a számítástechnikai eszközök (régi) cseréjét és az informatikai rendszer fejlesztését, (amely egyrészt a számítógépes háttér kibővítéséből, másrészt a jelenleg meglévő információs rendszer átalakításából állna) így az ellenőrzéssel kapcsolatos adatbeszerzések kevesebb időt vennének igénybe. Az adózók sokszor panaszkodnak, hogy nem kapnak rendszeres tájékoztatást az őket érintő jogszabályi kötelezettségeikről, ezért javasolnám az adózók rendszeres tájékoztatását akár a sajtókon keresztül. Javasolnám az interneten sajtón keresztül a havi vagy negyedéves tájékoztató hírlevelek kiadását, így a közérdekű információáramlás biztosított lenne. Bizonyos problémák csak törvénymódosítás keretében orvosolhatóak. Ilyen eset például, hogy vannak önkormányzatok akik az iparüzési adót nem vezetik be vagy megszüntetik mivel kevés a vállalkozó ezen területeken. Lehetőséget biztosítanak a vállalkozóknak, hogy jelentsék át a cég székhelyét ezen önkormányzatok illetékességi területeire, ahol meghatározott havi díj kifizetéséért biztosítják a székhelyszolgáltatást. A gépjárművek forgalmi engedélyében pedig ezen cím átírását kéri így gépjárműadót kell fizetniük és nem kell iparüzési adót fizetniük. Ezen „üzletek” jelenleg törvényesek. Tipikusan fuvarozói cégek esetében fordul elő.

Ellenőrzés során a tapasztalat az, hogy az ellenőrzés eredményességét segíti elő a létszámbővítés, amelynek jótékony hatásai vannak (munkaterhek egyenletesebb elosztása, eddig háttérbe szorult területek intenzívebb kezelése).

Összességében elmondható, hogy az iparüzési adó ellenőrzésének lefolytatása Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatánál megfelelő szakmai szinten és eredményesen működik.

Summary

The most significant income of local governments is the local business tax. Local business tax gives more than 80% of local tax incomes. The aim of supervision procedures and the revision of changes of those were to decide upon the examination of information gained during tax supervision procedures which control tasks should be given priority in order to achieve more effective and efficient tax assessment.

The increase in the number of tax controls and after performing professional control processes taxpayers make less mistakes, follow more strictly the provisions of law, have a better interpretation of legal references, and many of them amend their tax return as self-revision. Detailed observations and legal references of former tax supervision procedures, and the continuous guidance of the authority during the supervision mean a great help for them.

As the result of the amendment of the law private entrepreneurs can intermit their enterprises. Due to the changes of the economic situation there was an increase in the number of liquidations, which caused also an increase in the number of case files. Tax number suspensions and tax number deletions occurred more frequently.

Thanks to the imposition of fines taxpayers file their tax return before the deadline, and meet reporting requirements.

As a result of tax supervision procedures tax morale gets better, and an ongoing improvement can be observed in legal compliance issues.

In summary the local business tax supervision procedures operate at the appropriate professional level and efficiently at the Local Government of Debrecen City with County Rights.

Felhasznált irodalom

1. Az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény (Art.)
2. A helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény (Htv.)
3. A Debrecen Megyei Jogú Város Adóügyi Osztály 2007-2012. évi kimutatásai
4. Debrecen Megyei Jogú Város Közgyűlésének a 29/2008. (VI.28) Ö.r. rendelettel módosított 35/1999. (XII. 10.) Kr. rendelete a helyi adókról
5. Galántainé Máté Zs. (2005): Adó(rendszer)tan – EU konform magyar adók. Aula Kiadó, Budapest
6. Bekényi J. (2002): Az önkormányzatok feladatrendszere. Kara P. – Kökényesi J. (szerk.) (2002): Magyar Közigazgatási Intézet, 17-26. pp.

SÜTŐ DÁVID*

A KISZERVEZÉS ASPEKTUSAI KÁRPÁTALJÁN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EURÓPAI UNIÓ ORSZÁGAIBÓL SZÁRMAZÓ BEFEKTETÉSEKRE

Kulcsszavak: *kiszervezés, működő tőke, adózás, munkaerő*

Bevezetés

Kárpátalja különleges gazdasági régió köszönhetően kedvező geopolitikai helyzetének (mivel határos Lengyelországgal, Szlovákiával, Magyarországgal, Romániával), történelmi múltjának, közlekedési útvonalainak, etnikai összetételének. Kárpátalja, Ukrajna kapuja Közép Európa felé. Ezeknek a tényezőknek köszönhetően egyedülálló tulajdonságokkal rendelkezik kiszervezési szempontból. Véleményem szerint erre példa a Kárpátaljai régióban évek óta működő cégek összessége, legyen az gyár, vagy szolgáltató központ.

Anyag és módszer

A Kárpátaljai régió tanulmányozásához kiszervezési szempontból a szükséges információkat és adatokat a Kárpátaljai Adóhivaltól, a Kárpátaljai Villamos Energia Szolgáltatótól (Закарпаттяобленерго), a Kárpátaljai Gáz Szolgáltatótól (Закарпатгаз), és az Ukrán Nemzeti Könyvtár online oldaláról szereztem be. Az így szerzett adatok segítségével elemzem az adózási rendszert, az energiahordozók árait, a külföldi tőke alakulását 2006-tól 2011-ig. Szót ejtek a munkaerő bérezéséről és felvázolom, milyen kiadásokra kell számítani az alkalmazás során. Ennek fő célja, hogy némi összehasonlítási alapot biztosítson.

Tanulmányom célja, hogy rávilágítsak arra, miért lehet Kárpátalja potenciális kiszervezési terület, főként az EU tagországok számára. Felvázolom azokat a tényezőket, amik alkalmassá teszik a régiót arra, hogy a vállalatok költségeket tudjanak csökkenteni a kiszervezés során. Kitérek azokra a szempontokra, amelyek a „közelre” való kiszervezést vonzóvá teszik az Európai Unió országaiban gazdálkodó cégek számára.

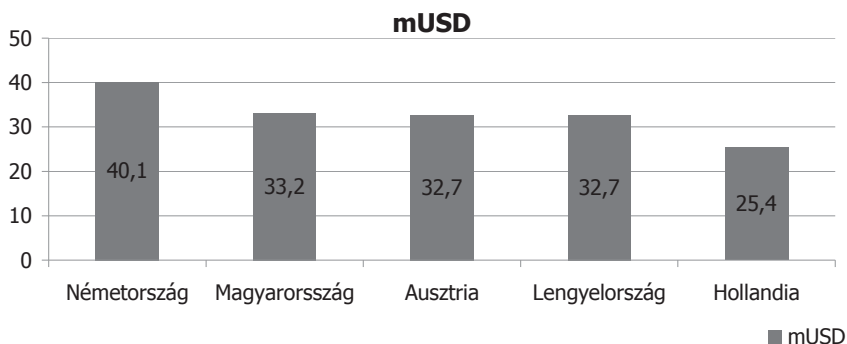
Hipotézis

A fentiek alapján jelen tanulmányban feltételezem azt, hogy Kárpátalja megfelelő térség kiszervezési szempontból, tekintve az olcsó munkaerőt, az Európai országokhoz képest alacsony fenntartási költségeket és kedvező adózási rendszert. Illetve azt, hogy a 2013-2014-ben várható társasági jövedelemadó csökkentése kapcsán növekedni fog a befektetési kedv Kárpátaljára.

Európai Unió országok tőkebefektetései Kárpátalján

Kárpátalján jelentős mértékű külföldi tőke van jelen, amelynek lényeges része, az Európai Unió országaiból származik, úgymint Németország, Magyarország, Ausztria, Lengyelország, Hollandia (1. ábra), de jelentősek még USA és Japán befektetései is. Németország befektetései 16,2%-t, Magyarorszáé 13,4%-t, Ausztriáé 13,2%-t, Lengyelorszáé 13,2%-t, Hollandiáé 10,2%-t tesznek ki az összbefektetések tükrében.

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, III. éves gazdálkodási és menedzsment szakos hallgató (Bereregszász), david.suto.bhs@gmail.com

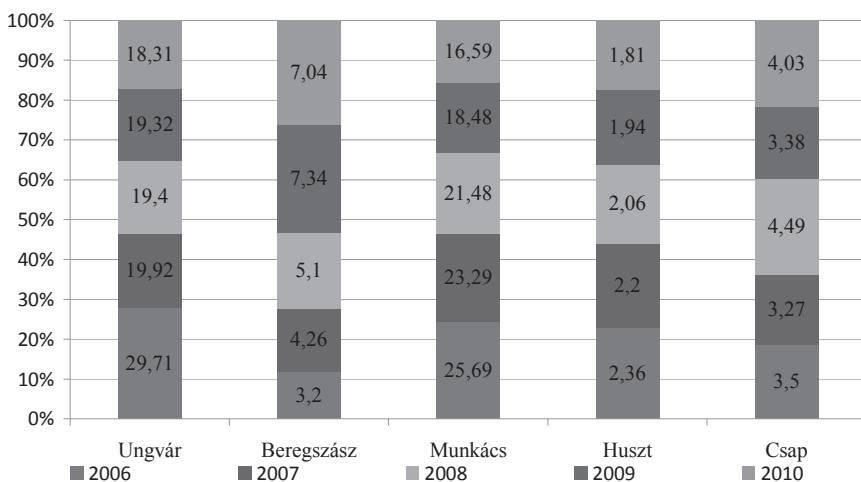

1. ábra

Jelentős befektetések az EU országaiból (mUSD, 2010.10.01.)

Forrás: Нечитайло, 2011.

Ezek a tőkebefektetések legfőképpen az ipar ágazataiba invesztálódnak, amelyek a következők: feldolgozóipar, textilipar, illetve gépgyártás, de manapság már a szolgáltatói szegmensbe is történnek befektetések, amelyre példa az ügyfélszolgálati ügyintézővel foglalkozó irodák megjelenése. Az Európai Unió országok tőkebefektetéseinek nagy része Kárpátalja nagyobb városaiban összpontosul: Ungvár, Beregszász, Munkács, Huszt és Csap (2. ábra). Beregszász várost figyelembe véve 2006-hoz viszonyítva nőtt a külföldi tőkemennyiség. Míg 2006-ban a Kárpátaljára irányuló, az Európai Unió országaiból származó befektetések mindössze 3,2%-át birtokolta, 2009-ben ez az arány 7,34%, 2010-ben pedig 7,04%.

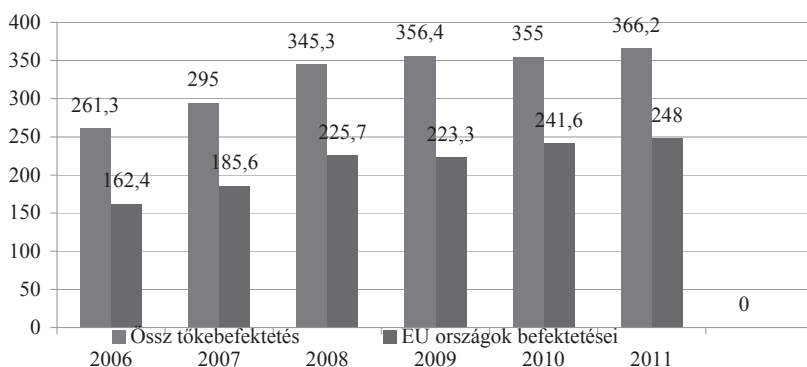

2. ábra

**Az EU tőke befektetéseinek megoszlása Kárpátalján 2006-2010 között
Kárpátalja nagyobb városaiban**

Forrás: Нечитайло, 2011.

Míg 2006-ban a külföldi tőke mértéke 261,3 mUSD volt, ez a szám 2011-re mintegy 104,9 mUSD-val 366,2 mUSD-re emelkedett. Ezen befektetések 67,72%-a az EU-ból származik. A következő ábra (3. ábra) szemlélteti a külföldi össztóke mennyiségét, és az Európai Unió országaiból származó befektetések és összbefektetések arányát Kárpátalján 2006-2011 időintervallumban.

3. ábra

Külföldi működő tőke, középpontban az EU befektetések alakulása Kárpátalján, 2006-2011 időintervallumon

Forrás: Нечитайло, 2011.

Ezen befektetések eredménye a Kárpátaljára kiszervezett gyárak összessége, amelyek közül jelentősebb az Eurocar, ahol Volkswagen, Skoda személyautókat gyártanak, a beregszászi és munkácsi műszergyár (Flextronix), ahol például a magyarországi illetőségű Lear Corporation gyártja a Ford Focus személyautók motorkorbácsait, és a vezérlő elektronikát, de a Flextronixban érdekelt még a Philips, a Panasonic, és a Xerox is. A Bereg Kábel, ahol szintén személyautókhoz gyártanak elektronikai alkatrészeket, a Yadzaki Ukrainé, ahol elektronikai kábelek gyártása folyik, Fisher Munkács itt sítalpakat gyártanak. Megemlíteném még a varrodákat, amiből szintén jelentős mennyiség található, például az Ukrainen Abitexet, ahol Armani és Benetton divatáruk gyártása folyik, vagy a Zarah Mode Ukraine-t.

Elméleti háttér áttekintés

Mi tehát az kiszervezés

A kiszervezés (*Külső erőforrás igénybe vétele*, „Outsourcing”): amikor a vállalat, az addig maga által végzett tevékenységét rábízza egy külső vállalkozóra, önálló vállalkozást indít a tevékenység elvégzésére, vagy közös vállalkozásba kezd egy másik céggel. Egy effektív üzleti technika, ami a globalizáció és a növekvő fogyasztói igények miatt jött létre, és a globális piac rohamos fejlődése tett mindössze két évtized alatt világméretű trendé. Egy költségcsökkentési, hatékonyságnövelési stratégia, egy lehetőség arra, hogy az adott vállalat tartós versenyelőnyre tegyen szert, és nagyobb értéket tudjon produkálni a fogyasztók számára. A lényegi képességekre koncentrálva, és azt a vállalat szervezeti keretein belül tartva, és az ahhoz kapcsolódó tevékenységet a legjobban művelve, a többi kiszervezhető tevékenységet pedig

külső vállalkozóra bízva érhető el a kívánt hatás: költségcsökkentés, hatékonyság növelés, kockázatok csökkentése, kompaktabb, kevésbé hierarchikus szervezet létre hozása.

A tevékenység, folyamat és gyártás kiszervezés fő céljai, megvalósításának formái

Mi a fő cél?

- állandó költségek változóvá tétele (költségcsökkentés);
- költségcsökkentés mellett a jelenlegi minőségi szint növelése (mérhetőség megteremtése);
- a jelenlegi rendszer rugalmassági és reagálási képességeinek növelése;
- a fő tevékenységekre koncentráció megteremtése;
- a szervezet későbbi működési rendszerének javítása a jobb megítélés érdekében.

Az elvárt teljesítményt milyen formában tudjuk megvalósítani, annak a következő alternatívái lehetnek:

- Minden marad a régiben, továbbra is saját, az alaprendeltetésszerű szervezet részét képező szervezettel látjuk el a feladatunkat.
- A szervezeti egység jogilag önálló vállalkozást alakít, amely vállalkozás az alaptevékenységet ellátó szervezet érdekében tevékenykedik.
- Outsourcing (kiszervezés) valósul meg, melynek keretében tevékenységcsoportok kerülnek leválasztásra az alaptevékenységet ellátó szervezetről. A továbbiakban külső, a szervezethez csak egy szerződéssel kapcsolt szolgáltató biztosítja az alaptevékenység működéséhez szükséges szolgáltatásokat támogató jelleggel.
- Közös vállalkozás indítása, külső vállalkozóval (*Trembeczky, 2007:262-263*).

A kiszervezés változatai a kapcsolat típusa, és a földrajzi távolság függvényében

Attól függően, hogy a kiszervezés az országon belül történik meg, vagy külföldön, hogy az adott kontinensen belül, vagy más kontinensen, illetve a szolgáltató és ügyfél közötti kapcsolat jellege alapján, létrejöttek a különböző változatok a kiszervezésen belül. A két legfőbb típus a „*közélre való kiszervezés*” („nearshore”), és „*távolra való kiszervezés*” („offshore outsourcing”) (*Hinek, 2009:23*).

A *közélre való kiszervezés* esetében az akció az adott kontinensen, földrajzilag 500-800 km-es távolságban valósul meg, vagy akár egy szomszédos országban történik. Ebből fakadóan az előnyei: rövid utazással elérhető, egyazon időzónában található, közös a munka nyelv, a politikai, gazdasági, és kulturális közelség, esetleg közös történelmi múlt.

Ebből következik, hogy a jelentős tőkeinvestáló országok számára, Magyarország, Németország, Ausztria, Lengyelország, és Hollandia számára, Kárpátalja „nearshore” kiszervezési területnek számít.

A *távolra való kiszervezés* esetében a kiszervezési célország, valamely tengerentúli, vagy nagy távolságban lévő ország. Először a gyártás kiszervezés területén történtek meg a nagyobb volumenű „offshoring” ügyletek, de később a szolgáltatói területen is egyre többen kezdtek vásárolni például a „Call Center” szolgáltatásokat Indiából, mivel az ország Brit gyarmat volt, így rendelkezik a megfelelő angol nyelvtudással. Ugyan ebből az elvből kiindulva vásárolja meg több magyarországi cég a „Call Center” szolgáltatásokat Kárpátaljáról, az itt élő magyar anyanyelvű munkaerő miatt.

Outsourcing és contracting

Az „outsourcing” az a folyamat, amikor az ügyfél (kiszervező) átadja a szolgáltatónak a tevékenység feletti rendelkezés jogát. Szerződésben rögzítik az elvárásokat, amelyet a szolgáltatónak kötelessége teljesíteni. Ettől kezdve az ügyfél nem szól bele a megvalósításba, a munkavégzésbe, ez teljes mértékben a szolgáltató feladata lesz, és az ő döntései szerint valósul meg.

Azonban a kiszervezés úgy is megvalósulhat, hogy a kiszervező cég nem mond le a folyamat ellenőrzésének jogáról. Ezt a változatot nevezzük contractingnak. Ebben az esetben az ügyfeltől kapott utasítások, ütemtervek, és akár folyamatosan változó elvárások szerint kell zajlania a gyártásnak vagy szolgáltatásnyújtásnak.

Az „outsourcing” (kiszervezés a folyamat feletti ellenőrzés átadásával) és a „contracting” (kiszervezés az ellenőrzés átadása nélkül) (Bögel, 2002:4).

A kiszervezés fő kategóriái

A kiszervezési tevékenységeket három kategóriába oszthatjuk, aszerint, hogy a kiszervezés milyen területen megy végbe, milyen folyamatokat érint, és milyen stratégiai megfontolás áll az akció háttérében. Eszerint a kategóriák a következők lehetnek: információ technológia kiszervezés, működési folyamat kiszervezés, és stratégia folyamat kiszervezés.

Az *információ technológia kiszervezés* („IT outsourcing”) magába foglalja a vállalatban belüli informatikai eszközök, és alkalmazások teljes vagy részbeni kiszervezését, amelyek a következők lehetnek: ügyfélkapcsolat menedzsment, informatikai telefonos segítségnyújtás, alkalmazásgondozás, hang és adathálózatok, asztali számítógépek, rendszerfelügyelet, adatfeldolgozás, integrált vállalatirányítási rendszerek, alkalmazásfejlesztés. A rohamosan fejlődő információs technológiának, és az informatikai szolgáltatók folyamatosan bővülő szolgáltatás palettájának köszönhetően, ezt összefogóan akár teljes egészében kiszervezhető a teljes informatikai rendszer, informatikai stratégia.

Az kiszervezés következő lépcsőfoka a *működési folyamatok kiszervezése* („Business Process Outsourcing”), ami a következőt jelenti: külső vállalkozó vesz át egy vagy több kulcs kompetenciához tartozó működési folyamatot. A vállalkozó előre deklarált minőségi és mennyiségi kritériumok szerint ellenőrzi a folyamat működését.

Ezeket a mindennapos működési folyamatokat a következő részekre bonthatjuk: háttér irodai szolgáltatások kiszervezése, ügyfélszolgálati ügyintézés kiszervezése.

A stratégiai folyamatok kiszervezésekor („Strategic Process Outsourcing”) a vállalat olyan tevékenységeket szerveznek ki, amelyek fontos szerepet töltenek be az összvállalati stratégiában. Ezek például a gyártás, szolgáltatás, kutatás és fejlesztés. Ez nevezhetjük a legfejlettebb kiszervezési formának, hiszen ez a típus igényli a legtöbb előkészületet, ebben az esetben a legfontosabb a tevékenység folytonos ellenőrzés alatt tartása, kontrollja, a megfelelő partner kiválasztása. A stratégia kiszervezés nem csak az adott folyamat irányításának átadásával jár, hanem az egész módszer kihelyezésével, akár technológiaváltással is. Azt, hogy a vállalat melyik szállítót válassza, kritikus sikertényezők alapján felállított kritériumok alapján történik. A potenciális szolgáltató az, amely a legmagasabb pontszámot éri el ezen a kritérium skálán. Ezen kívül fontosak a személyes találkozók és ezeken a találkozókon folytatott interjúk, amin kiderül, hogy a szállítók megértették-e az elvárt követelményeket. Ezen túl fel kell mérni a partner vállalati környezetét, kultúráját, módszereit.

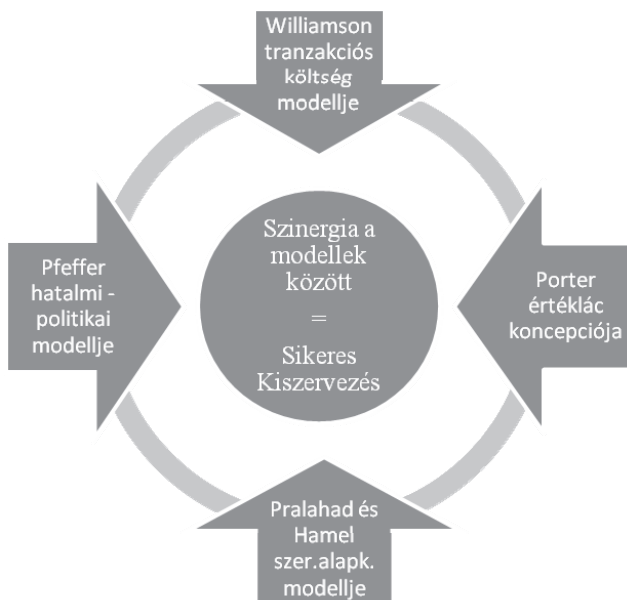
Rövidtávon például a termelés kihelyezésnek lehetnek negatív aspektusai: minőség romlás, termelés csökkenése, a szervezeten belüli módszerek kiszivárgása.

Hosszú távon azoknak, akik a stratégiai folyamatok kiszervezését beillesztik az összvállalati stratégiába, körül tekintően alkalmazzák a technikát, költségcsökkentéshez, hatékonyság növekedéshez, jelentős profithoz juthatnak.

Hogyan valósítható meg a sikeres kiszervezés

A három legelterjedtebb modell, ami szerint a kiszervezés szükségességét, kockázatait, és várható eredményeit vizsgálni tudjuk Pfeffer hatalmi-politikai, Williamson tranzakciós-költség, Prahalad és Hamel szervezeti alapképességek modellje. Véleményem szerint ehhez hozzá kapcsolva Porter értéklánc koncepcióját alkotható meg a megfelelő kiszervezési menedzsment stratégia, ami a következőkből áll össze:

- Williamson tranzakciós költség modellje arra világít rá, hogy hosszú távra érdemes kiszervezni, és csak akkor, ha költségcsökkentéssel jár.
- Porter értéklánc koncepciója.
- Prahalad és Hamel szervezeti alapképességek modellje azt mutatja meg, hogy milyen folyamatokat és tevékenységeket szabad kiszervezni.
- Pfeffer hatalmi-politikai modellje arra világít rá, hogy mennyire fontos az kiszervezés külső és belső menedzselése, a szolgáltató/szállító és a kiszervezésre kerülő szervezeti egység szempontjából, azért, hogy a kiszervezés alatt lévő tevékenység folyamatosan el legyen látva, továbbá védekezni lehessen a szállító/szolgáltató opportunistá hozzáállása ellen a kiszolgáltatottság elkerülése miatt.

4. ábra

Szinergia a modellek között

Forrás: saját szerkesztés.

Összefoglalva ezeket a modelleket (4. ábra), a kiszervezést megelőzően és követően mindegyiket figyelembe kell venni. Szinergiát kell kialakítani köztük, hiszen egyik sem zárja ki a másikat, és egyik sem mond ellent a másik téziseinek.

Adózás, munkaerő, energiahordozók díjai. Érdemes kiszervezni Kárpátaljára.

Ez a három tényező játszik közre abban, hogy Kárpátalján létre jöttek, jönnek a külföldi illetőségű gyárak és szolgáltató központok. Ezek a térség erősségei kiszervezési szempontból.

Adózás

Abban az esetben, ha árbevétel meghaladja a 20 mUAH-t (540540 eFT), vagy az alkalmazottak száma az 50 főt akkor az általános adózási módot kell igényelni. Az általános adózási rendszer főbb adói a következők:

Társasági, jövedelemadó, amely az adózás előtti eredményből számítódik és ennek az összege a 2012-es év folyamán 21%-ra van megállapítva, 2013-ban 19%-ra lesz lecsökkentve, 2014-re 16% a tervezett csökkentés.

ÁFA, 20%-os adókulccsal. (Ukrajnában 300 eUAH éves forgalomig nem kell forgalmi adót fizetni, ez 8108 eFt.)

Osztalékadó, mértéke 5%. (Mind belföldi, mind külföldi illetőségű személyek számára.)

Alkalmazottak utáni adó a nyugdíjalapba, amelynek összege 33,2% (ha a munkavállaló betegszabadságon volt) vagy 34,7%-tól 38,0%-ig terjedhet (attól függően, hogy a cég milyen szakmai kockázati osztályba van besorolva). Ezt a besorolást balesetbiztosítási alap határozza a cég regisztrációja esetében.

Az adózás optimalizálása érdekében, az ukrán jogszabályok alapján lehetőség van könnyített, egyszerűsített adózási módot választani (1. táblázat). A könnyített adózási rendszer azoknak a gazdasági társaságoknak jó opció, amelyeknél a dolgozók létszáma nem haladja meg az 50 főt, a bevétel pedig az 20 millió hrvnyát. A cégek ebben az esetben élhetnek a 3% vagy 5%, 7% vagy 10%-os adókulcs előnyeivel. Ez az adó forma akkor nem választható, ha a külföldi tőke az alaptőkében meghaladja a 25%-ot.

1. táblázat

Egyszerűsített adózási rendszer

Adó alanyok csoportja	Éves jövedelem	Foglalkoztatottak száma	Társasági jövedelemadó mértéke	Fizetés feltételei és fizetési határidő
Első kategória (Státusz: Magánvállalkozó, mint jogi személy.)	Nem több, mint 150 eUAH.	Alkalmazottak nélkül.	1-10%-a a bruttó árbevételnek, az adott év január 1-re megállapított minimál bérnek, a tevékenységtől függően, a helyi önkormányzatok által meghatározva.	Éves beszámoló készítése. A befizetés havonta történik, kötelezően tárgyhó 20-ig. (Lehet előleget fizetni az év végéig.)
Második kategória (Státusz: Magánvállalkozó, mint jogi személy.)	Nem több, mint 1 mUAH.	Nem több, mint 10 alkalmazott.	2-20%-a a bruttó árbevételnek, az adott év január 1-re megállapított minimál bérnek, a tevékenységtől függően, a helyi önkormányzatok által meghatározva.	Negyedéves beszámoló készítése. A befizetés havonta történik, kötelezően tárgyhó 20-ig. (Lehet előleget fizetni az év végéig.)
Harmadik kategória (Státusz: Magánvállalkozó, mint jogi személy.)	Nem több, mint 3 mUAH.	Nem több, mint 20 alkalmazott.	3%-a bruttó árbevételnek ÁFA nélkül + ÁFA bevallás 5%-a bruttó árbevételnek az ÁFA-val, ÁFA bevallás nélkül.	Negyedéves beszámoló, amit 40 napon belül kell leadni. A befizetésnek meg kell történnie a negyedév lezárását követő 50 napon belül.

Adó alanyok csoportja	Éves jövedelem	Foglalkoztatottak száma	Társasági jövedelemadó mértéke	Fizetés feltételei és fizetési határidő
Negyedik kategória Jogi személyiséggel rendelkező vállalat. (Státusz: Magán vállalat, Kft., RT.)	Nem több, mint 5 mUAH.	Nem több, mint 50 alkalmazott.	3%-a bruttó árbevételnek ÁFA nélkül + ÁFA bevallás 5%-a bruttó árbevételnek az ÁFA-val, ÁFA bevallás nélkül	Negyedéves beszámoló, amit 40 napon belül kell leadni. A befizetésnek meg kell történnie a negyedév lezárását követő 50 napon belül.
Ötödik kategória (Státusz: Magán vállalkozó, mint jogi személy.)	Nem több, mint 20 mUAH.	Nem több, mint 20 alkalmazott.	7%-a bruttó árbevételnek ÁFA nélkül + ÁFA bevallás 10%-a bruttó árbevételnek az ÁFA-val, ÁFA bevallás nélkül	Negyedéves beszámoló, amit 40 napon belül kell leadni. A befizetésnek meg kell történnie a negyedév lezárását követő 50 napon belül.
Hatodik kategória Jogi személyiséggel rendelkező vállalat. (Státusz: Magán vállalat, RT., KFT.)	Nem több, mint 20 mUAH.	Nem több mint 50 alkalmazott.	7%-a bruttó árbevételnek ÁFA nélkül + ÁFA bevallás 10%-a bruttó árbevételnek az ÁFA-val, ÁFA bevallás nélkül	Negyedéves beszámoló, amit 40 napon belül kell leadni. A befizetésnek meg kell történnie a negyedév lezárását követő 50 napon belül.

Forrás: *Спроцешена система оподаткування у податковому кодексі України, 2012:18-19.*

Ha az árbevétele meghaladja az adott keretet, akkor a cégnek kategóriánként plusz nyereség adót kell fizetnie arra az összegre, amivel meghaladta a limitet. Első öt kategóriánál 15%-ot. A hatodik csoportnál pedig a jövedelemadó dupláját, tehát 14 vagy 20%-ot. (Андрії Х, 2012:21)

Az egyszerűsített adózás igénybe vételekor csak kézpénzes és átutalásos fizetési módok elfogadottak.

Munkaerő

Munkáltatónak azon kívül, hogy befizeti a számára kötelező adókat az alkalmazottai után, kötelessége az alkalmazottak bruttó béréből levonva kifizetnie az azt terhelő adókat, tehát az alkalmazottak helyett ügyintézni az adó fizetést. Ennek köszönhetően a munkavállalók nettó jövedelmet kapnak kézhez.

A munkavállaló keresetéből le kell vonni 3,6%-ot a nyugdíjalapba és további 15%-17% személyi jövedelemadót (Ha a bér éves összege 2012-ben nem több mint 10730 UAH (290 eFT), akkor személyi jövedelemadó 15%. Ha a bér meghaladja ezt az összeget, akkor a személyi jövedelemadó adó 17%). Ukrajnában minden cég köteles korlátozott munkaképességű személyt alkalmazni. Nyolc teljes értékű munkás után a kilencediknek korlátozott munkaképességűnek kell lennie, kisebb vállalkozások esetében. Nagyobb vállalkozások esetében, 32 fő fölött, az alkalmazottak összlétszámának 4%-a korlátozott munkaképességű kell legyen.

Ezen a ponton hozzá tenném, hogy jelenleg a bruttó minimálbér Ukrajnában 1102 UAH, amiért havi szinten 160 órát kell dolgozni egy minimálbéren lévő alkalmazottnak. Ebből is láthatjuk ($1102/160 = 6,88$ UAH), hogy a munkabérek milyen alacsonyak. Egy Kárpátaljai gyárban vagy ügyfélszolgálati ügyintézővel foglalkozó irodában dolgozó sem kap többet 0,8-1 USD-nál óránként, ebből láthatjuk, hogy Kárpátaljai munkabérek a Kínai munkabérekkel veteksenek.

Ha az alkalmazott betegszabadságon van, akkor a betegszabadság első 5 napját is a munkaadó fizeti, de a munkabérből ebben az esetben 2% nyugdíjadót kell levonni, a nyugdíjalapba fizetendő adó 33,2% lesz. A 6-ik naptól kezdve és a teljes felépülésig a beteg szabadságot a betegbiztosítási alap fizeti.

Az energiahordozók díjai

A villamos energia: Kárpátalján a villamos energia értékesítése kilowattónként történik, a gazdálkodókat két csoportra osztják fogyasztás mértéke szerint. Azok a fogyasztók, akik 750 KW-ot, vagy annál többet fogyasztanak egy évben, 0,8924 UAH kell fizetniük a villamos energiáért kilowattónként. Azoknak, akiknél a fogyasztás nem haladja meg a 750 KW-ot éves szinten, 1,136 UAH kell fizetni kilowattónként (*Закарпаттяобленерго, 2012*).

Földgáz: Kárpátalján a gáz értékesítése köbméterenként történik. A cégek számára egységesen 4,721 UAH-t kell fizetni köbméterenként (*Закарпатгаз, 2012*).

A fent említett árak már tartalmazzák a 20%-os forgalmi adót.

Összefoglalás

Tanulmányomban bemutattam, milyen Európai Uniós országok fektetnek be Kárpátalján, és ezzel szemléltettem, hogy milyen fontos jelentőséggel bírnak ezek a cégek, hiszen a munkaképes lakosság nagy részének biztosítják a megélhetést. Kijelenthető, hogy Kárpátaljának egyik fő bevétele az itt lévő kiszervezett cégek adójából származik, de ezek mellett a cégek is profitálnak a kedvező adózási feltételek, fenntartási költségeknek, és olcsó munkaerőnek köszönhetően. Ezen tényezők összefoglalása és elemzése a három kiszervezést segítő modell és Porter értéklánc koncepciója alapján segíthet a kiszervezés szükségességének eldöntésében, és döntés előkészítés folyamatában. Véleményem szerint a Kárpátaljára való kiszervezés egyaránt eredményes mind a kiszervező, mind pedig Kárpátalja számára.

Summary

My study aims to present how EU countries to invest in Transcarpathia, and thereby illustrate the importance of these companies, because a large part of the working population to ensure their livelihood. Stated that main income of Transcarpatia county derive of tax outsourcing companies, but along with these companies will benefit from the favorable tax conditions, maintenance costs, and low-cost labor force. The summary and analysis of these factors with the three outsourcing model and Porter's value chain can helping decide it, that the outsourcing is necessary or not, and help prepare the decision. In my opinion, the outsourcing to Transcarpathia is equally profitable for the outsourcer company, and for Transcarpathia.

Felhasznált irodalom

1. Bögel Gy. (2002): Veled és nélkülöd. Outsourcing az informatikában. CEO, április és június, Budapest, 4. p. <http://outsourcingcenter.hu/tudastar/publikaciok> (letöltve: 2012. 09. 03.)
2. Hinek M. (2009): Az outsourcing. A tevékenység-kihelyezési döntések elmélete és gyakorlata. Disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, 23. p. <http://outsourcingcenter.hu/tudastar/publikaciok> (letöltve: 2012. 09. 03.)
3. Trembecky L. (2007): Az outsourcing és alternatívái. AVF Tudományos közlemények. 17. évf., 1. sz., pp. 262-263, http://www.avf.hu/tudomanyoskozlemenyek/TK_17.pdf (letöltve: 2012. 09. 05.)
4. Андрій Х. (2012): Єдиний податок. Все про бухгалтерський облік №77., ст. 21.
5. Державна Податкова Служба у Закарпатській області (2011): Спроощена система оподаткування у податковому кодексі України. Державна Податкова Служба, Ужгород, Грудень 2011 рік, 18-19 ст.

6. Нечитайло У.П. (2011): Аналіз прямих іноземних інвестицій Закарпатської області в контексті інтеграції України в ЄС. http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/2_9.htm (letöltve: 2012. 10. 28.)

Egyéb dokumentumok:

1. Закарпатгаз (2012): Публічна товариство по газопостачанню та газифікація. 2012. 10. 17., Берегово
2. Закарпаттяобленерго (2012) : Інформація про введення з роздрібних тарифів на електричну енергію. 2012. 10. 01., Берегово

Internetes források:

1. www.nbu.gov.ua
2. www.outsourcingcenter.hu

SZABÓ ANDREA* – BÉRESNÉ MÁRTHA BERNADETT**
GAZDASÁGI CIKLUSOK ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG ÖSSZEFÜGGÉSEI
AZ 5. K-CIKLUSON KERESZTÜL

Kulcsszavak: gazdasági ciklus, K-ciklus, recesszió, munkanélküliség,
munka paradigma válsága, beavatkozás

Bevezetés

Milyen összefüggés van a munkanélküliség és a recesszió között? Szakirodalmi kutatás alapján a tanulmány összegzi a gazdasági ciklusok rövid történetét követően a Kondratyev-ciklusok jelentőségét és szerepét napjainkban. Az 5. K-ciklus – a 2008-2010-es gazdasági világválság – kapcsán az állami beavatkozás szükségességét hangsúlyozza, melyek közül az aktív munkaerő-piaci eszközökre fókuszál. Konklúzióként megállapításra kerül, hogy a jóléti államok egyre kevesebbet tudnak költeni az előbb említett eszközökre, melyek alapvetően hatástalanok a neoliberális gazdasági mechanizmusokkal szemben.

Gazdasági ciklusok története

A gazdasági ciklusok történetét nemzetközi közgazdaságtani szakirodalmak széles palettája ismerteti, hiszen különböző korok értelmiségeit régóta foglalkoztatta a technológiai fejlődésnek köszönhető gazdasági növekedés és a hanyatlás jelensége. A periodicitás első fontosabb interpretációját a svájci J. C. Léonard Sismondi (1773-1842) tette közzé a „*Nouveaux Principes d'économie politique*” (1819) művében. Ellentétes felfogást képviselt az uralkodó klasszikus közgazdasági irányzattal szemben, miszerint a piaci erők stabil egyensúlyra töreksenek a szabad verseny árrendszerén keresztül. Sismondi az egyensúly instabilitása és a gazdasági válságok elkerülhetetlensége mellett érvelt. A szerzőt gyakran kapitalizmusellenesként tüntetik fel, ugyanis nem hitt a tőkés tulajdonviszonyok gazdasági szabadságával járó társadalmi jólétben, nem támogatta a technikai modernizációval járó gépesítést, mely a munkásosztály elnyomódásához vezethet.

A konjunktúrák megfigyelése mindig valamilyen mérhető gazdasági eredménymutató változásán alapult. A konjunktúrakutatók egységes álláspontja szerint egy teljes konjunktúraciklus egy magasabb növekedési – ütemmel jellemezhető bővülési (*expansion*) –, és egy csökkenő – összehúzódás (*contraction*) – szakaszból áll. A ciklus két szakaszát a felső csúcspont (*peak*), és az alsó mélypont (*trough*) határolja el egymástól, ezért teljes ciklusnak az ingadozások csúcsponttól csúcspontig (*vagy az ellenkezője*) tartó fluktuációja tekinthető, de az egyes szakaszok elnevezése szerzőnként eltérő. Az ismertett Kondratyev-ciklusnál a felszálló (*A*) és leszálló (*B*) ág elnevezés használatos F. Simiand nyomán. Ezek a fázisok tovább bonthatóak: a trendhez képest a negatív irányba történő összehúzódás a visszaesés (hanyatlás) és a depresszió fázisából, míg a bővülés a megélénkülés és a prosperitás fázisából áll (Meyer – Solt, 1999; Farkas, 2009; Lőcsei, 2010)¹.

*Széchenyi István Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Kollégium, Hajdúböszörmény, szaktanár, zebraeska@gmail.com

**Nyíregyházi Főiskola, GTK, Gazdálkodástudományi Intézet, főiskolai adjunktus, martha.b@nyf.hu

¹ Az OECD terminológiája szerint az egyes fázisok: downturn, slowdown, recovery, expansion, az EU szerint: downswing, contraction, upswing, expansion.

A ciklusokhoz köthető válságokat kezdetektől fogva a kapitalizmus történelmében visszatérő jelenségnek tartották, és számtalan példái voltak; „...a holland tulipánmánia (1634-1637), és 1720-ban a Mississippi szédelgés, valamint a Déltengeri Társaság buborékjának kipukkanása már három-négy száz évvel ezelőtt jelezték, hogy fellendülés és válság egyaránt jellemző e társadalomra.” (Muraközy, 2010:779). A konjunktúraingadozásokkal egyre több közgazdász (C. Juglar, J. Kitchin, S. Kuznets, N. Kondratyev) kezdett el foglalkozni a XIX. században és a XX. század elején, viszont ezeknek nem tulajdonítottak jelentőséget a gazdasági életben, ugyanis az átmeneti visszaeséseket rövid időn belül mindig újabb fellendülés követte. Az 1929-33-as nagy gazdasági világválság azonban gyökeresen megváltoztatta a korábbi tudományos és gazdaságpolitikai hozzáállást, és megszületett az állami beavatkozást hirdető, keynesi makrogazdasági eszme. Ezzel együtt jött létre a konjunktúrák komplex mérésével, és a ciklusokon alapuló gazdasági előrejelzésekkel foglalkozó szakterület is, mely elengedhetetlen információkat szolgáltatott a kormányok beavatkozási dilemmáinak megválaszolásához. Ennek első intézeti formája az Egyesült Államokban megalapított NBER (*National Bureau of Economic Research*), ahol Burns és Mitchell közgazdászok összeállították a gazdasági teljesítmény mérésére szolgáló rövid távú gazdasági jelzőszámok rendszerét. Mindez hosszas módszertani finomítás után alkalmassá vált komplex elemzések kivitelezéséhez, különösen az OECD-nél történő adaptációja után már nemzetközi adatsorokat is össze lehetett hasonlítani segítségével. A leggyakoribb nemzetközi jelzőszámok; a GDP, a munkanélküliség, a foglalkoztatás, a kamatláb, a beruházás, a fogyasztás és a jövedelem mutatói, stb. A GDP mellett a munkanélküliségi rátának volt mindig is szignifikáns szerepe egy-egy ország gazdasági jellemzésében (Berridge, 1923; Muraközy, 2010; Rapoport, 2010).

A konjunktúrakutatások elsődleges célja a nemzetállami teljesítmények tendenciájának meghatározásán túl a világszintű konjunkturális és recessziós szakaszok elkülönítése, illetve előrejelzése. Mindezek az információk felbecsülhetetlenek a kormányok, illetve döntéshozók számára, hiszen egy-egy gazdasági beavatkozással számtalan pozitív hatást érhetnek el azáltal, hogy megakadályozzák, illetve enyhítik a nagyobb veszteségek bekövetkezését. (Lőcsei, 2010). A konjunktúra kutatóknak a ciklusok három alapvető tulajdonságában közös az álláspontja: a kapitalista rendszerek gazdasági teljesítményében mutathatóak ki, ahol a piac szabad mozgásának köszönhetően a kereslet-kínálat folyamatosan változik; továbbá a ciklusok általános érvényűek, azaz a szervesen összefüggő gazdaság több ágazatát érintik; valamint a harmadik jellemző a perzisztencia feltétele (Samuelson – Nordhaus, 2005). Az egyes hullámok egymással összefüggően, de nem feltétlen periodikusan, hanem szabálytalanul is ismétlődhetnek, így az ingadozások tartama (*hullámhossz*) és a kilengések mértéke (*amplitúdó*) eltérő. Szakmai körök az ingadozások időtartama (*mérési dimenzió*) szerint eltérő ciklusokat nevesítettek; rövid (*pl. Kitchin-ciklus*), közepes (*Juglar/Kuznets-ciklus*), hosszú (*Kondratyev-ciklus*) és a szekuláris ciklusokat. A ciklusok kiváltó okairól különböző korokban eltérő magyarázatokkal álltak elő a kutatók. Másként vélekedtek az ingadozaspártiak és cikluspártiak is e kérdésben, azonban összességében a gazdasági növekedés ingadozása tagadhatatlan tényné vált (Bródy, 1994). A gazdasági ciklusok aktualitására a 2008-2010-es világgazdasági recesszió hívta fel a figyelmet, melyről többek között 2010-ben Korotayev és Tsirel orosz matematikus-statisztikusok a spektrál-analízis módszerével bizonyították, hogy egy hosszú ciklus leszálló ágának a kezdetéről van szó.

Módszertan

A tanulmány egy szekunder forrásokon alapuló kutatást tesz közzé. Elsődleges célja, hogy ismertesse a gazdasági ciklusok elméleti keretéhez illeszkedő 5. Kondratyev-ciklust, azaz a 2008-2010-es világgazdasági válságot, továbbá a munkaerő-piaci vetületének és az állami

beavatkozás szükségességének nemzetközi gyakorlatát. A statisztikai elemzésekhez az OECD adatait használta fel, mind a munkanélküliségi ráták és az aktív eszközökre fordított kiadások kapcsán.

A Kondratyev-ciklusok elmélete és jelenléte napjaink gazdaságában

A konjunktúrakutatásban világszerte a Kondratyev-ciklusok a leginkább elismertek és aktuálisak, melyet számtalan nemzetközi és hazai szakirodalom is alátámaszt. *N. Kondratyev* (1892-1938) szovjet közgazdász a fejlett nyugati államok (USA, Franciaország, Nagy-Britannia) gazdasági indexeit vizsgálva 1870-től kezdve 3 ciklust mutatott ki a világgazdaság teljesítményére vonatkozóan. Továbbá felfedezte az 1929-33-as gazdasági világválság mögötti ciklikusság jelenségét (3. K-ciklus leszálló ága), és körülbelül 50 évre előre jelzett egy hosszú ciklust (*Kondratieff, 1935*) Később Schumpeter javaslatára ezeket Kondratyev-ről nevezték el Kondratyev-ciklusoknak, illetve K-ciklusoknak/hullámoknak. A K-hullámok kialakulásáról számtalan tudományos érvelés született, például kezdetben a világháborúval kapcsolatos inflációs sokkból eredő monetáris okokkal magyarázták (*Bernstein, 1940*). Ezzel szemben Kondratyev a tőkeberuházások változásával hozta összefüggésbe a hullámok dinamikáját, melyet többen is továbbfejlesztettek (*J. Forrester, F. Wolter, in: Korotayev – Tsirel, 2010*). A szovjet közgazdász felfigyelt rá, hogy a vizsgált ciklusok recessziójának idején különösen sok felfedezés és innováció lépett életbe a termelés, a technológia vagy a kommunikáció terén, melyek csak a következő fellendülési időszakban váltak a gazdasági növekedés motorjaivá (*Kondratieff, 1935*). Ennek alapján *Schumpeter (1939)* megalkotta a klaszter innováció elméletét, mely kiindulópontja lett számos konjunktúrakutatásnak, illetve a gazdasági növekedéssel kapcsolatos vizsgálatoknak. Az újabbnál újabb innovációk korszakalkotók és korszaklezárók is voltak egyben, hiszen valami korábbi rendszert/struktúrát váltottak fel a „*teremtő válságok*” idején (*Muraközy, 2010*). A kutatás újabb fázisában minden egyes ciklust összekötötték a korral összefüggésbe hozható új, vezető technológiai és termelési rendszerrel. Így a 3. K-ciklust a vas, az elektromosság, és a nehézipar korszakának nevezték (*Modelski – Thompson, 1996 in: Korotayev – Tsirel, 2010*). A 4. ciklust az olajiparral, az autógyártással és a tömegtermeléssel fémjelezték, míg az 5. K-hullámot az információval és a telekommunikációval kötötték össze (*Papenhausen, 2008*). Az elkövetkező ciklussal kapcsolatban több találgatás létezik, például *Dator (2006)* szerint a nano- és biotechnológiáé lesz a főszerep (*Groot – Franses, 2005; Korotayev – Tsirel, 2010*).

Korotayev és Tsirel (2010) orosz matematikus-statisztikusok amint azt már említettük, a spektrál-analízis módszerével bizonyították, hogy a legutóbbi világválság beleilleszthető a Kondratyev-ciklusok rendszerébe. Egy új adatbázis segítségével megerősítették a K-ciklusok jelenlétét 1870-2007 között a világ GDP változásán keresztül. A szerzők legfőbb konklúziója szerint az 5. K-hullám 52-53 éves terjedelemmel követte egymást, melyet az elemzett mintára vonatkozó szignifikancia becslés is alátámasztott ($0,04 < p < 0,05$). Az 1. táblázatban az eddigi 5 hosszú ciklus szakaszai láthatóak. Amíg az első három Kondratyev (1935) azonosította, addig a többi követői (*Korotayev – Tsirel, 2010*).

Kondratyev és Poszt-Kondratyev-ciklusok fázisai

Ciklus száma	Hosszú ciklus fázisa	Kezdetének dátuma	Végének dátuma
Első	A: felszálló/megélénkülés	1780-as évek vége	1810-1817
	B: leszálló/ recesszió	1810-1817	1844-1851
Második	A: felszálló	1844-1851	1870-1875
	B: leszálló	1870-1875	1890-1896
Harmadik	A: felszálló	1890-1896	1914-1920
	B: leszálló	1914-től 1928/29-ig	1939-1950
Negyedik	A: felszálló	1939-1950	1968-1974
	B: leszálló	1968-1974	1984-1991
Ötödik	A: felszálló	1984-1991	2008-2010?
	B: leszálló	2008-2010	?

Forrás: Korotayev – Tsirel 2010:2.

A K-ciklusok aktualitását a 2008-2010-es gazdasági világválság adta, melyről *Korotayev és Tsirel* kétféle lehetséges indoklást vetett fel. Az optimista magyarázat szerint ez a recesszió valószínűleg nem az 5. K-ciklus leszálló fázisának a kezdetét jelezte, hanem csak egy átmeneti visszaesést két fellendülési tetőpont között. A görbék extrapolációjával arra az előrejelzésre jutottak, hogy a következő fellendülés szakasza 2011-2012-ben kezdődik el, és 2018-2020-ban éri el a maximumát. Másrészt – amely mások magyarázatával is egybehangzó és valószínűbb – ez a krízis az 5. K-ciklus leszálló fázisának a kezdetét jelezte. A jelenlegi helyzet nem egy szokásos krízisre hasonlítva a kisebb Juglar-ciklus végét jelöli a K-hullám egyik fázisán (A/B) belül, hanem egy olyan mély válsághoz hasonló, mint az 1973-1974-es és a 1929-1933-as (*Korotayev – Tsirel, 2010*). A 2012-es világgazdasági előrejelzések ez utóbbi feltételezést igazolják, és a recesszió folytatását prognosztizálják.

Az 5. K-ciklusa – a 2008-2010-es gazdasági világválság – munkaerő-piaci következményei

Az 5. ciklus negatív munkaerő-piaci következményei a 4. ciklus leszálló ágát (1973-1974-es olajválság) követő, a transznacionális vállalatok által vezérelt neoliberális kapitalizmus kiépülésével és a globalizációval hozhatók összefüggésbe. Ennek során „*a világ egyetlen nagy piacá vált, ahol minden: termék, szolgáltatás és pénz, korlátozás nélkül adható és vehető – az emberek is*” (*Csath, 2001:18*). Átrendeződött a világ erőforrástérképe, a pénzügyi befektetések szabad mozgása előtt leépültek a korlátok, és az új világversenyben a profit lett az elsődleges. A kereskedelem, a közlekedés, vagy az infokommunikáció vívmányai (globális információs rendszerek) a fejlődő és a fejlett országokat teljes mértékben összekapcsolták, megdöntve a legyőzhetetlennek tűnő földrajzi és gazdasági különbségeket. A versenynek köszönhetően kialakult transznacionális vállalat-konglomerátumok a gazdasági liberalizáció szárnyán soha nem látott hatalomra tettek szert (*Farkas, 2009; Muraközy, 2010*). Az évek során a nemzetállamok munkaerő-piaci struktúrája alapjaiban rendeződött át, hiszen a nemzetközi cégek a munkaigényesebb, de képzettséget kevésbé igénylő termelési feladatokat és a termelést is, a feltörekvő országokba telepítették ki (*outsourcing*) a régebbi termelési eszközökkel együtt. Az alacsonyan fejlett országok az alacsony bérszínvonalukból fakadó előnyüket kihasználva veszélyeztették a magasan fejlettek munkahelyeit. Wood 1994-ben faktoranalízises számítással is bizonyította, hogy az 1980-as években a fejlett országokban közel 20%-kal

csökkent az alacsony képzettségűek iránti kereslet (Csath, 2001). Lényegében a „fordított gyarmatosítás” során fellépő erőteljesebb kifosztásnak vagyunk tanúi, melyben a tőke oltárán feláldozzák a dolgozók jogainak és társadalmi érdekeiknek a képviselőit (Falusiné, 1999; Csoba, 2000; Csath, 2001). Összességében a 70-es évek óta kiépült transznacionális kapitalista rendszer számtalan problémát görgetett maga előtt évtizedről évtizedre, végül a válságfolyamatokhoz hasonlóan túltermelésbe ütközött, melynek gócpontját kétség kívül az USA másodlagos jelzáloghitel-válsága (*subprime*) jelentette 2006 végén. Különböző elemzések közös álláspontja szerint a 2008-2010-es recesszió lényegesen komplexebb, és világgazdasági szinten nagyobb feszültségeket okozott, mint a korábbi ciklusok (Farkas, 2009; Muraközy, 2010; Árvai, 2010).

A munkaerőpiacon drasztikusan csökkent a munkaerő-kereslet, melyre világszerte különösen érzékenyen reagáltak az elektrotechnikai ágazatok, az autógyártás, a turizmus, a vendéglátás, a közlekedés, vagy a megtakarítások piacát jelentő ingatlanpiac (Dewan, 2009). Hazánkban a globális válság időbeli és térbeli elhúzódásának köszönhetően csak 2008 végén kezdődtek el a nagy létszámleépítések. Mindez a külföldi érdekltségű és exportra termelő gazdasági szervezeteknél (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország régiója) koncentráltan jelentkezett. Ágazati szempontból a világgazdasági trendekhez hasonlóan ugyanazok a veszteségek, különösen az építőipar illetve a textilipar (*NFSZ, 2009*). Egy vidéki munkaerőpiaci potenciálját vizsgáló kutatás helyzetfeltárásában szerepelt, hogy a hátrányos helyzetű régiók (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) kevésbé érintettek, mivel nagyobb munkaerő-keresletet támasztó cégek híján az 1990-es években kialakult akut munkanélküliség mai napig jellemző rájuk (Pakurár et al., 2010). Ugyanakkor az Állami Foglalkoztatási Szolgálat szerint több ágazatnak létszám bővítési igénye volt: a pénzügyi szektor, a gazdasági szolgáltatások, vagy a vegyipar és a telekommunikáció egyaránt a válság nyertese, és akár előremutathatnak a 6. K-ciklus húzóágazataira. A kereslet csökkenésének következményeként világszerte megnőtt a munkanélküliség, a dekonjunkturális időszakok egyik negatív kísérőjelenségeként. A nemzetközi összehasonlítást ismertető 2. táblázat adatai egységesen az ILO/KSH több éves adatforrásaira támaszkodnak.

1. táblázat

A munkanélküliségi ráta alakulása (%)

Országok/Országcsoporthok	2000. év	2007. év	2009. év	2011. év
EU-27	8,7	7,1	8,9	9,7**
EU-15	7,7	7,0	9,0	10,2**
Írország	4,6	4,6	11,9	14,5**
Finnország	9,8	6,9	8,2	7,8
Németország	7,5	8,7	7,8	6,0
Magyarország	6,4	7,4	10,1	10,9
Lengyelország	16,2	9,6	8,2*	9,6
Csehország	11,1	5,3	6,7	6,8**
Spanyolország	4,7	8,3	18,0	21,6
Japán	4,0	3,9	5,1	4,6
USA	8,7	4,6	9,3	9,0

* becslült adat Lengyelországnál, ** harmonizált adat (modell)

Forrás: OECD LFS Munkaerő felmérés alapján; 2000, 2007, 2009, 2011 éves átlagadatok.

Az egyes oszlopok a ciklus prosperitási fázisának idejéből (2000, 2007), a válság (2009) mélypontjáról származnak, valamint – Korotayev és Tsirel (2010) megállapítását megerősítve, miszerint a válságnak még nincs vége – a 2011. évi átlagadatokat is tartalmaz. Összességében az eltérő foglalkoztatási és jóléti modellel jellemezhető OECD tagokról (USA, Japán, az Európai Unió) gyűjtött munkanélküliségi ráták jól jelezték a munkanélküliség növekedésének tendenciáját. Ugyanakkor a neoliberalis kapitalizmus jellegéből fakadóan a munkanélküliség eltérő mértékben hatott a fejlődő és fejlett országok gazdaságára, hiszen a fő vesztesek közé sorolhatóak mindazok az országok, ahol a külföldi tőke kihelyezett vállalati egységeket működtetett, és a tőke szabad kivonását követően a feleslegessé vált munkaerőt a forráshiányos államok szociális és biztosítási ellátórendszerére bízták. Magyarországon mindezen kívül egy kormányváltáshoz vezető belpolitikai válság is történt, így olyan kettős krízissel állt szemben, melyben a növekvő államadóság és fizetésképtelenség IMF hitel felvételét kényszerítette ki. A KSH/ILO számítása alapján a munkanélküliségi ráta átlagértéke 10,1%, míg az ÁFSZ-nél nyilvántartott álláskeresők éves átlagértéke 12,8% volt 2009-ben, mely 34,2%-os álláskeresői létszámnövekedést jelentett az egy évvel korábbi adatokhoz képest. 2010-ben tovább romlott a helyzet, hiszen februárban 658 ezer feletti regisztrált személy a gazdaságilag aktív népesség 15,1%-át adta országos viszonylatban. Nyilvánvalóan a NUTS alsóbb szintjein (regionális, megyei, települési szint) rosszabb is lehetett a helyzet (NFSZ, 2009).

Az állami beavatkozás szükségessége

A válságok kapcsán óhatatlanul is felmerül a kérdés, lehetséges-e illetve szükséges-e az állami beavatkozás, a negatív gazdasági és társadalmi következmények enyhítésére. Már az említett Léonard Sismondi sem értett egyet az állam gazdaságpolitikai passzivitásának paradigmájával, és a beavatkozás szükségességét vallotta, és ebből kifolyólag a közgazdászok fő feladatának a döntéshozók szakmai támogatását látta (Benkemoune, 2009; Farkas, 2009).

A két közismert közgazdasági modell eltérő gazdasági környezetben eltérő válaszokat adott ez előbbi kérdésre. A klasszikus közgazdaságtan képviselői szerint a piaci önszabályozó mechanizmus révén a teljes foglalkoztatás létezik a kapitalista rendszer gazdaságában. Ezek szerint nem képződhet akaratlan általános munkanélküliség, csak átmeneti jellegű illetve önkéntes. A klasszikusok alaptételei szerint az aggregált kereslet és kínálat mindig kiegyenlíti egymást, ezért nincs szükség az állam aktív gazdasági beavatkozására (*laissez faire*), sem fiskális, sem monetáris eszközökkel. A klasszikus irányzat hívei tagadták a hosszabb válságok létezését, vagy az azzal járó tartós munkanélküliséget is. Ezzel ellentétben az állam szerepvállalása mellett már T. R. Malthus és A. Hamilton (1755-1804) is érvelt. Az aktív beavatkozás szükségességét azonban J. M. Keynes bizonyította (1883-1946) a róla elnevezett radikálisan új makrogazdasági modellel. Eszerint nincs teljes foglalkoztatás, a kereslet megteremti a saját kínálatát, így tartós egyensúlytalanságok alakulhatnak ki, például nagyarányú munkanélküliség. Az állam intervencióját illetően maga Keynes a keresletorientált gazdaságpolitikát részesítette előnyben, mely felosztható költségvetési (multiplikátor) vagy a monetáris eszközrendszerekre. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az állam növeli az aggregált keresletét kormányzati vásárlások (nagyberuházások), transzferkifizetések, vagy az adóztatás eszközével (Meyer – Solt, 1999; Erdős, 2006).

Az 5. K-ciklus kapcsán a fejlett ipari országokban különböző keynesi eszközökkel próbáltak fellépni a válság hatásának mérséklésére, mint például állami likviditásteremtéssel, tőkeinjekciókkal, államosításokkal, gazdaságélénkítő csomagokkal, stb. Amerikában nagyfokú keresletösztönző intézkedéseket vezettek be, például megnövelt K+F támogatásokkal ösztönözték a zöld beruházásokat (megújuló energiaforrások technológiai fejlesztése), melyet Schumpeter

innováció elmélete szerint a jövőbeli kitörési lehetőségek egyikeként emlegetnek. Hiába születtek újabbnál újabb mentőcsomagok, azok is csak azt bizonyították, hogy a várt hatások elmaradtak (Bebesy, 2009; Dewan, 2009; Monbiot, 2010). Egyre több közgazdász (Kornai J., J. Stiglitz, P. Samuelson, Semjén A., Kornai J., Soros Gy.) hangsúlyozta, hogy a globalizmusban az államok beavatkozási eszköztára egyre gyengébb és hatástalanabb. A legfontosabb egységes megállapítás, miszerint ennél a válságnál nem lehet ugyanazokat az eszközöket bevetni, mint a korábbiaknál, vagy legalábbis nem várható el tőlük tartós eredmény (Farkas, 2009).

A gazdasági recessziók és az aktív munkaerő-piaci eszközök összefüggései

Az alkalmazott gazdaságpolitikai intézkedések közvetve és közvetlenül is érinthetik a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalát, azonban az egyensúlytalanságok célzott megoldására egy sajátos eszközcsoportot az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket hozták létre. Az emberiség történelmének számtalan írásos bizonyítéka szól arról, hogy az egyháztól kezdve a hatalom különböző megtestesítőjéig eltérő eszközökkel próbáltak segíteni „*a peremre szorultak tarka csapatán*”, azaz a munkaerőpiacról kiszorult személyeken (Castel, 1993:3). Az aktív munkaerő-piaci eszközök kialakulása összefügg a hosszú ciklusokkal, hiszen 4. K-ciklus leszálló szakaszában (1970-es évek olajválsága) a kormányok anticiklikus intézkedések meghozatalára kényszerültek a piaci elégtelenségek miatt. Ekkor terjedt el az OECD országokban ez az eszközcsoport, mellyel a munkaerőpiac allokációs funkcióját – egyfajta korrekció – kívánták növelni közpénzekből (Dar – Tzannatos, 1999). Finanszírozási oldalról nézve a passzív kiadásokat átcsoportosították a munkakereslet fellendítését ösztönző programok szervezésére, az aktív álláskeresésre és a képzésekre. A politikai döntéshozók abban reménykedtek, hogy ez a „*mesterséges statisztikajavítás*” – ugyanis az aktív eszközökbe bevontak számával csökkenthető a munkanélküliségi ráta –, később ténylegesen növeli a foglalkoztatást, közvetlenül elősegíti a gazdasági növekedést, csökkenti a segélyezési rendszerek terheltségét, és enyhíti a kialakult társadalmi és szociális feszültségeket. Természetesen mély társadalmi válságok idején könnyen válhat ez az eszköz a politika játékszerévé, mely hirtelen felmutat valamit, de hosszú távon nem hoz eredményt. Az aktív munkaerő-piaci eszközöket tartalmuk szerint szokás megkülönböztetni, azaz hogy milyen szolgáltatást nyújtanak résztvevőik számára. Ezek lehetnek:

1. a közvetlen munkahelyteremtés (közhasznu program, foglalkoztatási programok),
2. a munkaerő-közvetítés, a tanácsadás, és a humán szolgáltatások aktív munkaerő-piaci eszközei,
3. a munkaerő-piaci képzés/átképzés munkanélküliek számára,
4. a munkanélküli személy vállalkozóvá válásának támogatása,
5. valamint a bér/járléktámogatások eszközei.

A nyugat-európai felfogás szerint a legfontosabb feladatuk az esélyegyenlőség biztosítása a foglalkoztatási nehézséggel küzdők számára. Az angolszász országok beruházásként tekintenek rájuk, ugyanis a humán tőke mennyiségének/minőségének fejlesztése mérhető hozadékkal jár (Frey – Simkó, 1993). Egy OECD tanulmány szerint nemcsak a kapitalista rendszerekre jellemzőek, és nem zárja ki az alkalmazásukat egy adott ország gazdasági fejlettsége sem. A rendszerváltást követően gyorsan elterjedtek Kelet-és Közép-Európában, ahol a felszínre került tömeges méretűvé vált munkanélküliséget, később a tartós munkanélküliséget igyekeztek ezekkel orvosolni. Az eszközök sokszínűsége országonként eltérő. Világviszonylatba mind ráfordítás, mind pedig a résztvevők számát illetően a képzési programok (*általános, szak-, munkahelyi*), a foglalkoztatás támogatási programok (bértámogatás stb.) és a közhasznu foglalkoztatás a leggyakoribb formái a támogatási eszközöknek (EO, 1993a; EO, 1993b; Dar – Tzannatos, 1999; Hudomiet – Kézi, 2008).

Az OECD-nek köszönhetően nyomon lehetett követni, hogy a különböző fejlettségű és gazdasági struktúrájú országok mennyit költenek évente ezekre az eszközökre a GDP %-ban kifejezve. Eszerint 3 kategória különböztethető meg; a magas, a közepes és az alacsony költségű országok csoportja. A 90-es években az északi jóléti államok többsége magas kategóriába tartozott (Dánia, Finnország, Svédország a GDP 1,5-2,3%-a), míg a közepes kategóriában a GDP minimum 1%-a volt a jellemző (Franciaország, Németország, Belgium). Az alacsony típusba a posztoszocialista országok (Magyarország, 1993-ban 0,61%, Lengyelország ugyanekkor 0,38%), Nagy-Britannia illetve az eltérő jóléti modellel rendelkező USA vagy Japán tartozott (Dar – Tzannatos, 1999; EO, 1993b). Konklúzióként megállapításra került, hogy egy adott ország fejlettsége és munkaerő-piaci eszközökre fordított kiadásai között nem lehet egyértelmű lineáris összefüggést megállapítani, azaz minél fejlettebb egy ország, nem biztos, hogy többet költ az aktív eszközökre. A konkrét magyarázatát az eltérő jóléti modellek összehasonlítása adhatná meg.

A 2008-2010-es válság idején világszerte népszerűek lettek az aktívák, mind a magas- és alacsony jövedelmű országokban. Példaként Indonéziában közel 750 ezer személyt vontak be közmunka programokba (ILO, 2010), míg az Európai Unióban az Európa 2020 stratégiában új aktív munkaerő-piaci eszközök kidolgozására vonatkozó tervezetet készítettek (EC, 2010). A korábbi tendenciával ellentétben a több évtizedes aktív munkaerő-piaci eszközöket alkalmazó országok esetén az eszközökre fordított kiadások mértéke 30-50%-kal kevesebb volt a 90-es évekhez képest. Például a magas kategóriába tartozó Dánia a GDP csupán 1,35%-át, vagy Finnország 0,91%-át költötte aktívákra, míg a legtöbben csupán 0,2-0,3%-ot (OECD, 2008). Az átmeneti megoldást jelentő hazai forrásokra támaszkodó beavatkozási eszközöket a nemzetállamok már nem tudják finanszírozni a korábbiakhoz hasonló mértékben, melynek hátterében számtalan tényező áll, többek között a nemzetközi liberális elveket hirdető politikai és gazdasági érdek is, mely aláásta a jóléti modelleket.

Konklúzió

Korotayev és Tsirel (2010) bizonyítása szerint a 2008-2010-es gazdasági világválsághoz jól illeszkedett az 5 Kondratyev-ciklus, mely nem csupán egy a klasszikus túltermelésből levezethető válság, hanem a nemzetállamok feletti tőkés, és hatalmi viszonyoknak az érdekellentétét is felszínre hozó válság. A transznacionális kapitalizmus és a globalizáció során átrendeződő nemzetközi munkaerő-piaci struktúrában a fejlett és fejlődő országok kapcsolatában a darwini elv szerint a gyengébb fél vereségét lehetett előre jelezni. Mindez beigazolódtott, hiszen a külföldi érdekeltségű exportra termelő gazdasági szervezetek építették le először a leányvállalataikat, és egyes ágazatokat különösen érzékenyen érintett ez a keresletcsökkenés (például az autógyártást, elektrotechnikát, építőipart, stb.) Az elbocsátások következtében a munkanélküliség mértéke világszerte megnövekedett, mely folyamat óhatatlanul is emlékeztet a munka paradigma válságának jelenségére (Beck, 1996). A XX. századi jóléti társadalom alapítéze a bérmonda általánossá válásával alakult ki, miszerint az individuum a munka révén szerzi meg a létfeltételéhez szükséges javakat, és a munkaerő-piaci helyzete a társadalmi beilleszkedését, illetve státuszát alapvetően meghatározza. Számtalan negatív változás (például a munkaerő globális versenyeztetése, a reáljövedelmek csökkentése, a dolgozók érdekvédelmi képviseletének gyengítése) azonban azt tükrözte, hogy „a munka, mint központi paradigma, a modern társadalmakban megkérdőjeleződik” (Csoba, 2007:15). A keynesi közgazdasági modell szerint az államok beavatkozása szükségessé vált, és már a 4. K-ciklus idején bevezették az aktív munkaerő-piaci eszközöket a munkanélküliség átmeneti megoldási kísér-

leteként. Míg a 90-es években ezekre az eszközökre számtalan fejlett országban jelentős forrásokat költöttek, addig a vizsgált recesszió idején 30-50%-kal kevesebbet.

Összegzésként megállapítható, hogy az 5. Kondratyev-ciklus a 2008-2010-es gazdasági világválság kapcsán az állami beavatkozás szükségességét hangsúlyozza, melyek közül az aktív munkaerő-piaci eszközök alkalmazását részesíti előnyben. Napjaikban a jóléti államok egyre kiszolgáltatottabbak a világot vezető hatalmi elittel szemben, ugyanis a feleslegessé vált munkaerőt saját, csökkenő forrásaikból egyre kevésbé képesek támogatni. Az aktív eszközök célja szerint az elsődleges munkaerőpiacra kell visszajuttatni az érintetteket, de közben egy egyre zsugorodó munkaerőpiacot céloznak meg ugyanazon eszköztípusokkal, mely önmagában is megkérdőjelezi annak hatékonyságát.

Summary

To sum up we can determine that in connection with the economic worldwide crisis the 5th Kondratyev-cycle emphasizes the necessity of the intervention of the state of which it prefers the active means of the labour market. Nowadays, the welfare states are more and more exposed to the worldleader power elite because they can less and less support by their own decreasing resources the labour force which became unnecessary. According to the goals of the active means relevants must be returned to the primary labour market but meanwhile a more and more shrinking labourmarket is aimed by the same types of means which queries itself its efficiency.

Felhasznált irodalom

- Árvai L. (2010): Válság és állami szerepvállalás. Magyar Nemzet. 2010. 09.10. <http://www.mno.hu/portal/735528>
- Bebesy D. (2009): Közgazdasági nagyágyúk csetepatéi. 2009.09.09.
- http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2009/09/09/kozgazdasagi_nagyagyuk_csetepatEI/
- Benkemoun, R. (2009): Charles Dunoyer and the Emergence of the Idea of an Economic Cycle. History of Political Economy. Duke University Press, Vol. 41, No. 2., pp. 271-295. <http://hope.dukejournals.org/cgi/content/abstract/41/2/271>
- Bernstein, E. M. (1940): War and the Pattern of Business Cycles. American Economic Review. Vol. 30., pp. 524-535.
- Berridge, W. A. (1923): Industrial employment in the present business cycle. The Review of Economics and Statistics. Vol. 5, No. 4., pp. 292-300. <http://www.jstor.org/stable/1927786>
- Castel R. (1993): A nélkülözéstől a kivettségig – a kiilleszkedés pokoljárása. Esély. 4. évf. 3. sz. 3-23. p.
- Csath M. (2001): Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz Kiadó, Budapest, 1-302. pp.
- Csoba J. (2000): „Esély vagy utópia?” A lokális munkaerőpiaci politika lehetőségei. Esély. 11. évf. 3. sz. 45-66. pp.
- Csoba J. (2007): A munkaerőpiac és a munkaerő iránti kereslet változása. In: Tipikus munkaerőpiaci problémák - atipikus megoldások (szerk.) Csoba J. – Czibere I., Vider-Plusz Bt. HEFOP 2.2.1-P.-2004-11-0011/4.0 számú „Negyedik szektor” Szociális szakemberek képzése a társadalmi integrációt erősítő alternatív foglalkoztatási formákról, Debrecen, 9-27. pp.
- Dar, A. – Tzannatos, Z. (1999): Active Labor Market Programs: A review of the Evidence from Evaluations. World Bank, SP Discussion Paper N. 9901, p. 86. http://rru.worldbank.org/documents/toolkits/labor/toolkit/pdf/reference/Dar_Tzannatos_1999_854C0.pdf
- Dator, J. (2006): Alternative Futures for K-Waves. In: DEVEZAS, T. C. (ed.): Kondratieff-waves, Warfare and World Security, IOS, Amsterdam, pp. 311-317.
- Dewan, S. (2009): The economic crisis weighs heavily on the global labor market. Center for American Progress, Washington, 30 January 2009. http://www.americanprogress.org/issues/2009/01/ilo_data.html
- EC (2010): Active labor market policies for the EU2020-strategy: ways to move forward. 26 October, 2010 <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=88&langId=hu&eventsId=281&furtherEvents=yes>
- EO (1993a): Monitoring labour market prospects and developments. In: Employment Outlook 1993, Part 1, OECD, p. 37. <http://www.oecd.org/dataoecd/59/24/2485409.pdf>

16. EO (1993b): Active labour market policies: assessing macroeconomic and microeconomic effects In: Employment Outlook 1993, Part 2, OECD, pp. 42. <http://www.oecd.org/dataoecd/59/23/2485416.pdf>
17. Erdős T. (2006): A keynesi elméleti rendszer és a válságkezelés. BKE TEK, 105-168. pp.
18. Falusiné Szikra K. (1999): Globalizáció és munkapiac. Közgazdasági szemle. 46. évf. 1. sz. 20-34. pp.
19. Farkas P. (2009): A jelenlegi világgazdasági válság jellegéről. In: Világgazdasági válság 2008-2009. Diagnózisok és kezelések (szerk.). Magas I. Aula Kiadó, Budapest, http://www.90fokosfordulat.hu/attachments/057_FP%20h%C3%A1tt%C3%A9r%20V%C3%A1ls%C3%A1g.pdf
20. Frey M. – Simkó J. (1993): Az aktív munkaerőpiaci programok értékelésének módszerei I. Statisztikai Szemle, 71. évf. 11. sz. 903-917. pp.
21. Groot, B. – Franses, P. H. (2005): Cycles in basic innovations. Econometric Institute Report 2005, pp.27. <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/6942/InnovationsCycles.pdf>
22. Hudomiet P. – Kézdí G. (2008): Az aktív munkaerő-piaci programok nemzetközi tapasztalatai. Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás. 3 évf. 1. sz. 3-37. pp. http://www.kormanyzas.hu/081/01_Hudomiet-Kezdi.pdf
23. ILO (2010): Accelerating a job-rich recovery in G-20 countries: Building on experience. The Meeting of G20 Labour and Employment Ministers. 20-21 April, 2010, Washington, p. 24. http://www.ilo.org/public/libdoc/jobcrisis/download/g20_report_accelerating.pdf
24. Kondratieff, N. D. (1935): The Long Waves in Economic Life. The Review of Economic Statistics. Vol. 17., No. 6., pp. 105-115
25. Korotayev, A. V. – Tsirel, S. V. (2010): A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratyev Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008-2009 Economic Crisis. Structure and Dynamics. Vol. 4., No.1., pp. 3-57. <http://www.escholarship.org/uc/item/9jv108xp>
26. Lőcsei H. (2010): Területi növekedési pályák Magyarországon 1990-2008. ELTE, TTK, PHD értekezés, Budapest, 6-27. http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/locsei_h.pdf
27. Meyer D. – Solt K. (1999): Makromodellek. Konjunktúraingadozások. Gazdaságpolitikai koncepciók és eszközök. In: Makroökómia. Aula Kiadó, Budapest, 49-61. pp, 273-338. pp.
28. Monbiot, G. (2010): For the Conservatives, this is not a financial crisis but a long-awaited opportunity. October 18, 2010 <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/oct/18/conservative-financial-crisis-opportunity>
29. Muraközy L. (2010): Válságok állama - államok válsága. Közgazdasági Szemle. 57. évf. 2010. szeptember, 779-797. pp.
30. NFSZ (2009): A munkaerő-piaci helyzet alakulása az Állami Foglalkoztatási Szolgálat legfrissebb adatai alapján. 2009. december, Budapest
31. Pakurár M. – Oláh J. – Kovács D. – Katonáné Kovács J. – Szabó A. (2010): New Sources of Employment to Promote the Wealth-Generating Capacity of Rural Communities. EU Framework 7 project No. 211605; Deliverable 5.1.1., pp. 77.
32. Papenhausen, C. (2008): Causal Mechanisms of Long Waves. Futures 40. pp. 788-794.
33. Rappeport, A. (2010): US jobless claims hit 4-month low. Financial Times. November 10, 2010 New York <http://www.ft.com/cms/s/0/77820236-eccd-11df-88eb-0144feab49a.html#ixzz14tX0fo47>
34. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2005): Konjunktúraciklusok. In: Közgazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest, 421-427. pp.

SZABÓNÉ BERTA OLGA^{*} – SZABÓ MIKLÓS^{**} – SZÉNÁS IGNÁC^{***}**A VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAM KERETÉBEN KIÍRT PÁLYÁZATOK VIZSGÁLATA
ÉS TAPASZTALATAI****Kulcsszavak:** pályázati rendszer, vidékfejlesztés, EMVA, ÚMVP, javaslatok**Bevezetés**

Az Európai Tanács 2005. június 21-én fogadta el a Közös Agrárpolitika (KAP) finanszírozási rendszerének reformjáról szóló jogszabályt, mely a 2007-2013 közötti időszakra vonatkozóan jelentős változásokat léptetett életbe. A közös agrárpolitika finanszírozásáról szóló 1290/2005/EK tanácsi rendelet szerint a KAP pénzügyi keretét képező Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) helyébe két új alap lépett: az Európai Mezőgazdasági Garancia Alap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) (*FVM, 2007*).

Az EU finanszírozással megvalósuló mezőgazdasági pályázatokról szóló sorozat harmadik részében hazánk csatlakozását követő első teljes fejlesztési ciklusra fókuszálunk, mivel ennek jelentősége kiemelkedő a magyar gazdaság- és vidékfejlesztés szempontjából. Hazánk számára esélyt jelenthet a jelenlegi gazdasági helyzetben, ha jól tudja felhasználni a forrásokat, és ki tudja aknázni a rendelkezésre álló lehetőségeket.

Vidékfejlesztési közösségi stratégiai iránymutatások a 2007-2013 közötti időszakra

A vidékfejlesztési politika és a közösségi prioritások összehangolása érdekében az EMVA alpból nyújtandó vidékfejlesztési támogatással kapcsolatos tanácsi rendelet a 2007. január 1. és 2013. december 31. közötti időszakban a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi szintű stratégiai iránymutatások elfogadásáról rendelkezik (*Internet 1*). A közösségi stratégiai iránymutatások elfogadásának kitűzött határideje 2005 ősze volt, a monitoring és az értékelés közös keretét 2005 végéig dolgozták ki.

Magyarország agrárstratégiájának alapját a SAPARD Terv, valamint ennek alapjaira kidolgozott és 2004-2006 közötti időszakban megvalósított AVOP jelentette.

Az új vidékfejlesztési rendelet Uniós szinten meghatározza a vidékfejlesztési támogatások célját és alkalmazási körét. A közösségi stratégiai iránymutatások deklarálják a közösségi prioritások megvalósítása szempontjából nagy jelentőségű területeket. A vidékfejlesztési közösségi stratégiai iránymutatások:

- segítséget nyújtanak azon területek meghatározásában és elfogadásában, amelyeken a vidékfejlesztési célra adott EU-támogatás uniós szinten a legnagyobb hozzáadott értéket hozza létre.
- támogatást adnak a tagállamoknak a fő Uniós prioritások figyelembe vételében, ezeknek vidékfejlesztési politikává való átalakításában; az uniós politikákkal való összhang biztosításában, valamint az új, piacorientált közös agrárpolitika végrehajtásának és a szükséges szerkezetátalakítás támogatásában.

^{*}Nyíregyházi Főiskola, GTK, Üzleti Tudományok Intézet, főiskolai tanársegéd, Miskolci Egyetem, Gazdálkodástani Intézet, PhD hallgató, bertaolgi@nyf.hu

^{**}Nyíregyházi Főiskola, MMK, Tárgazdálkodási és Vidékfejlesztési Tanszék, főiskolai adjunktus, szabom@nyf.hu

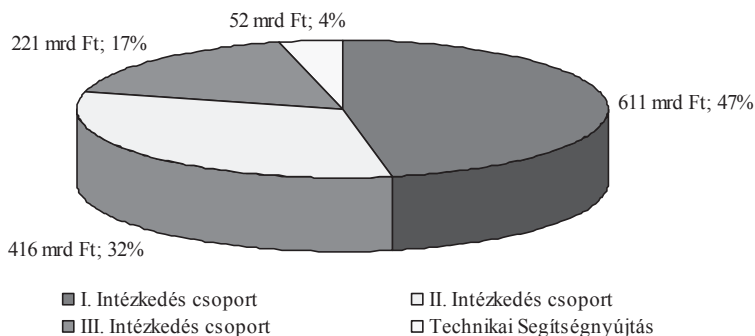
^{***}Nyíregyházi Főiskola, GTK, Gazdálkodástudományi Intézet, főiskolai tanár, iszenas@nyf.hu

Ennek megfelelően az EU vidékfejlesztési programjának négy tengelye van, mely hazánkra nézve is kötelező (FVM, 2007):

- **A mezőgazdasági és erdészeti ágazatok versenyképességének javítása**, melynek fő területei: az innováció és a K+F-hez való hozzáférés megkönnyítése, az integráció javítása az élelmiszeripari láncban, az információs és kommunikációs technológiák (IKT) alkalmazásának és elterjedésének ösztönzése, a vállalkozási hajlandóság ösztönzése, új felvevőpiac keresése, környezetvédelmi teljesítmények javulása, a mezőgazdasági szerkezetátalakítása.
- **A környezet és a vidék állapotának javítása** területén a főbb prioritások: a környezetvédelmi szolgáltatások és az állatbarát gazdálkodási gyakorlat előmozdítása, a megművelt táj megóvásának támogatása, az éghajlatváltozás elleni küzdelem elősegítése, a biogazdálkodás megerősítése, a minden szempontból előnyös környezeti/gazdasági kezdeményezések ösztönzése, valamint a területi egyensúly előmozdítása.
- **Az életminőség javítása a vidéki területeken és a diverzifikáció ösztönzése** területei: a gazdasági aktivitás és a foglalkoztatottsági arány növelése a vidéki gazdaságban; a női munkavállalás ösztönzése, a fiatalok képzése a hagyományos vidéki ismeretekre. Ide tartozik a mikrovállalkozások fejlesztése, az információs és kommunikációs technológiák (IKT) alkalmazásának és elterjedésének ösztönzése (különös tekintettel a falusi térségekre), a megújuló energiaforrások biztosításának és innovatív használatának, valamint a turizmus lehetőségeinek fejlesztése, a helyi infrastruktúra modernizálása.
- **A helyi kapacitás kiépítése, a foglalkoztatottság és a diverzifikáció (LEADER) érdekében** meghatározott irányok: a helyi partnerségi kapacitásépítés, a köz- és a magánszféra partnerségének, a kooperációnak és az innovációnak előmozdítása, valamint a helyi irányítás javítása.

A vidékfejlesztés helyzete 2007 után

A vidékfejlesztési politika három fő területre koncentrált: az élelmiszergazdaság, a környezet és vidéki gazdaság, és a vidéki népesség. A vidékfejlesztési stratégiák és programok új fajtája egy versenyképességi (mezőgazdaság, élelmiszeripar és erdészet) tengely, egy területgazdálkodás-környezet tengely és egy a vidéki területek életminősége/diverzifikációja tengely mentén épül fel. A programok egyenként is a fejlesztésekre és a fejlesztési területekre koncentrálnak. Az 1. ábra mutatja a tervezési időszak során rögzített Stratégiai Tervezés dokumentumban meghatározott fő célkitűzéseket és ezek megoszlását az egyes intézkedések között.

1. ábra

Források tervezett megoszlása az ÚMVP 2007-2013 időszakban*Forrás: saját szerkesztés.*

A versenyképesség javítása prioritáshoz tartozó intézkedések hatására megélnék a beruházási és korszerűsítési kedv. A beruházási típusú intézkedéseket inkább a tőkeerős, illetve hitelképes közép- és nagyvállalatok tudták igénybe venni. A támogatás hatására a termelői szervezetek lassú erősödése figyelhető meg. A környezeti állapot fenntartása témában a támogatások közül az Agrár-környezetgazdálkodási intézkedésre tervezettnek közel háromszorosa volt a támogatási igény, azonban a támogatott pályázatok 70%-a zömmel az alacsony környezeti hozadékú szántóföldi célprogramra vonatkozott.

A Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) támogatása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel nem érte el a kitűzött célokat. Pozitív hatást gyakorolt viszont a mezőgazdasági területek erdősítése intézkedés: ennek eredményeképpen a tervezettnél 50%-kal nagyobb, 44.000 hektárt meghaladó mezőgazdasági terület került erdősítésre. A vidéki térségek fejlesztése prioritáshoz tartozó intézkedések keretei között jelentős infrastruktúra és úthálózat fejlesztés valósult meg. A falufejlesztés kedvezően hatott a települések idegenforgalmára, a kedvezményezett településeken kiugró mértékben nőtt a vendégéjszakák száma a falusi magán-szálláshelyeken. A „diverzifikációs” intézkedésnek makrogazdasági szinten nem volt kimutatható hatása, a gazdaságok szintjén viszont nőtt a vállalkozások átlagos jövedelmi színvonala.

A LEADER intézkedés keretében viszont látványos növekedés tanúi lehettünk. Véleményünk szerint ez alapján a jövőben a hangsúlyt nem a területfejlesztés és a vidékfejlesztés szétválasztására, hanem az összehangolásra, a lehetséges összekapcsolódások kihasználására kellene fordítani. A vidékfejlesztést sokkal nagyobb mértékben a helyi érdekekre alapozhatnánk. Az 1. táblázat mutatja a stratégiai tervhez képest a megvalósítást a 2007-2010 időszakban a felhasznált összegek tekintetében.

1. táblázat

A fejlesztés irányai és pénzügyi keretei (Mrd Ft) 2007-2010 időszakban

A Vidékfejlesztési Program neve	ÚMVP program-szintű keret	Összes lekötött forrás	Eddigi igény	Eddigi igény megoszlása	Összes maradvány	Összes maradvány megoszlása
EMVA I. tengely	636,7	473,8	691,9	50,52%	162,9	59,93%
EMVA II. tengely	427,8	445,2	483,6	35,31%	-17,4	-6,40%
EMVA III. tengely	184,5	111,5	174,3	12,73%	73	26,86%
EMVA IV. tengely	65,5	12,2	19,8	1,45%	53,3	19,61%
Összesen	1314,5	1042,7	1369,6	100,00%	271,8	100,00%

Forrás: V. Németh (2011) adatai alapján saját szerkesztés.

Anyag és módszer

A vizsgálatunkban tíz vállalkozás EMVA támogatással megvalósult beruházásáról készítettünk egy kérdőíves felmérést a projekttervezéstől a monitoringig bezárólag. A tapasztalatokat mély interjú módszerrel mértük fel, ahol a projekt előkészítésében és megvalósításában résztvevő személyeket vontuk be. A vállalkozások összetétele: három természetes személy, akik a pályázat elnyerését követően egyéni vállalkozóvá váltak (fiatal gazda), két östermelő, két egyéni vállalkozó és három gazdasági társaság. A már korábban is működő vállalkozásokat általánosságban jellemezte, hogy korábban is valósítottak meg támogatással beruházást. A vizsgált cégek közül mindenkinek sikerült is elnyerni a támogatást, volt olyan, aki több kérelem benyújtásával is sikeres volt. Ilyen három vállalkozás esetében volt. Két vállalkozás 2 támogatási projektet, egy vállalkozás 4 támogatási projektet valósított meg.

A felmérésben a következő pozícióban és feladattal ellátott személyek véleményét összegeztük: a cégvezető (aki képviselte az irányító hatóság és a beszállítók, kivitelezők felé a céget); gazdasági vezetők; számviteli és pénzügyi felelősök; a projekt lebonyolításért felelős személy és a projektet segítő külső tanácsadó. Az interjúk során irányított kérdésekkel és kötetlen beszélgetés során mondták el az érintett személyek a beruházás és az ahhoz kapcsolódó adminisztráció során fellépett problémákat és azok megoldását. Az interjúk végén külön kitértünk arra, melyek azok a lényeges problémák és tapasztalatok véleményük szerint, melyek meghatározzák egy pályázat sikeres lebonyolítását és az ÚMVP-EMVA támogatási eljárások újszerűségét. A felmérésben résztvevőkkel kapcsolatos adatokat a 2. táblázat mutatja meg.

A felmérés során a következő szakaszokra bontottuk a kérdésköröket. Első vizsgált szakasz a projekttervezés, előkészítés, a támogatási kérelem összeállítása, benyújtása, hiánypótlása és befogadása, valamint a támogatás odaítélése. A második szakasz a projekt megvalósítása. A harmadik szakasz projekt pénzügyi elszámolása, jogi biztosítékok és helyszíni ellenőrzés, valamint támogatási összeg kiutalása. A negyedik szakaszban a monitoringgal kapcsolatos tapasztalatokat és meglátásokat vettük számba.

2. táblázat

A vállalkozások adatai

Társasági forma	Foglalk. létszáma (fő)	Állatállomány db	Terület nagysága (ha)	Árbevétel (e Ft)		Adózott jövedelem (e Ft)	
				1. év	2. év	1. év	2. év
Természetes személy- egyéni vállalkozó 1.	1	-	45 ha a 2. évre	350	6700	-150	310
Természetes személy- egyéni vállalkozó 2.	1	-	35 ha a 2. évre	2100	3130	5	152
Természetes személy- egyéni vállalkozó 3.	1	-	38 ha a 2. évre	780	4227	-1470	641
Őstermelő 1	1	400 juh	150	47000	30000	1145	1189
Őstermelő 2	1		35	4910	6351	157	321
Egyéni vállalkozó 1.	4		241	178000	223000	-743	3652
Egyéni vállalkozó 2.	2		36	14000	15000	120	210
BT	3		150	32000	44500	1521	6700
KFT 1.	25		1900	271000	386000	-5603	67269
KFT 2.	10		1800	295000	394000	60514	97431

Forrás: saját szerkesztés.

Eredmények és értékelésük

Az EMVA az első teljes fejlesztési ciklus a csatlakozás óta. A program bonyolítása az FVM később VM hatáskörébe tartozott. Sajátossága a programnak, hogy a minisztérium direktben az EU-tól az EMVA keretből igényli a támogatásokat.

Vizsgálatunk során azt tapasztaltuk, hogy a támogatási kérelmet benyújtó vállalkozások egybehangzóan állították, hogy a támogatási források pályázatának megnyitása nagyon átgondolatlan volt. Az első évben alig voltak igényelhető támogatások, majd 2008-ban és 2009 év végén egymás után írtak ki benyújtási időszakokat, majd ezt követően másfél évig szinte semmire nem lehetett pályázni. A megkérdezettek véleményeit összegezve, hiányoltuk a vizsgálatunkat követően, hogy projekt előkészítés során nem készült egy 7 éves forgatókönyv arra, mely forrásokra, mikor lehet pályázni. Az egyes FVM rendeletek folyamatosan módosultak és a határidőket folyamatosan csúsztatták, vagy éppen törlték.

Első szakasz

Projekt tervezés, előkészítés, a támogatási kérelem benyújtása, hiánypótlása és befogadása. Támogatási kérelemmel kapcsolatosan meghozott változtatások több újdonságot tartalmaztak a korábbi AVOP és SAPARD programokhoz képest. Az első jelentős változás, hogy pályázat helyett a fejlesztési jellegű támogatásokat csak támogatási kérelem formájában lehet benyújtani. A támogatási kérelem adatlapjait az MVH PDF formátumban tette közzé, amit elektronikusan ki lehetett tölteni, de a kitöltést követően az adatlapokat nem lehet elmenteni.

A gazdasági adatlapokat is ilyen formában kellett benyújtani, mint a pénzügyi terv vagy az SFH táblázat. A hiba lehetőségek számát és a kitöltést jelentősen nehezíti, hogy nem Excel táblázatokban kell készíteni a pénzügyi terveket és a projektszámításokat, mint korábban.

Az építési beruházások esetén bevezetésre került az ENGY (Építési Norma Gyűjtemény).

A korábbi 2 árajánlatot váltotta ki, de bonyolultabb lett a rendszer. Nehézségei, hogy munkaműveletekre lebontva kell megjeleníteni az egyes munkafolyamatokat és természetesen ezeket is PDF formátumú adatlapokon kell benyújtani, amit nem lehet elmenteni.

Nagyobb támogatási összeg igénylése esetén (pl. növénytermesztés korszerűsítése, vagy a kertészet korszerűsítése) üzleti tervet kell készíteni. Az üzleti terv adatlapjai természetesen Excel fájlokban vannak, és szövegesen kell őket kitölteni. Ennek előnye, hogy ezt legalább el lehet menteni. A feltett kérdések általánosak és a támogatási kérelem bírálatánál nehezen összehasonlítható vagy pontosztható egy szövegesen összeállított terv.

Bekerültek az esélyegyenlőségi és környezetvédelmi szempontok a támogatási kérelmek értékelésébe. Ezek a mezőgazdasági vállalkozások esetében nehezen teljesíthetőek, mert a munkavállalók többsége férfi, és csökkent munkaképességűek ilyen jellegű nehéz fizikai munka esetében nehezen alkalmazhatóak. A környezetvédelmi szempontok nehezen számszerűsíthetőek olyan gazdaságoknál, amelyek szántóföldi növénytermesztést vagy kertészeti termesztést folytatnak.

Egyes támogatási kérelem típusoknál nincs szükség részletes költség tervre sem, mert terület vagy beruházási alapon vannak maximálva a költségek. Itt csak a terület azonosítóit kell feltüntetni és a beruházási jogcím kódját. Ilyen volt a kertészeti ültetvények korszerűsítése, aminek jégháló, kerítés vagy támszerkezet létesítése esetén, a terület alapján határozták meg a maximálisan igényelhető összeget.

A támogatási kérelmek bírálatának gyorsításának érdekében az első 2 géptámogatási pályázat esetében a gazdasági adatokat elektronikusan fel kellett tölteni az MGSZH által megjelölt helyszínen, ami akár 50-100 km utazást is jelentett a vállalkozások számára. A harmadik kiírásnál az elektronikus feltöltést megszüntették és papír alapú benyújtás lett ismét. Ennek a logikáját nem lehet megérteni.

A támogatási kérelem bírálatát – támogatási kérelmek bírálatának átfutása. Ez a terület nagyon vegyes képet mutat. A 2007 kezdeti időszakában volt egy jogszabályrész, mely szerint az MVH-nak 90 nap alatt el kell bírálani a benyújtott kérelmeket. Ezt a részt azonban még 2007-ben egy jogszabály módosítással kivették az FVM rendeletről. Az interjúk alapján kiderült, hogy legrövidebb idő alatt géptámogatási kérelmek futottak át. Jellemzően a 3 kiírt benyújtási időszakot követően 90-180 napon belül hoztak határozatot a támogatással kapcsolatban. A leghosszabbra a 2009 végén és 2010 elején benyújtott LEADER pályázatok voltak, amiket kistérségek hirdettek meg. Itt volt, ahol 15 hónap után hoztak döntést és van olyan kérelem, ami 2010 januárjában lett benyújtva és 18 hónappal ezután született meg a támogatási döntés.

A tapasztalatok alapján mindenesetben a legfontosabbnak azt tartották a pályázók, hogy az adatlapok olyan formátumban kellene készíteni, ami elmenthető és mindenki számára elektronikusan is könnyen kitölthető. A gazdasági számítások esetében kedvezőbb lenne, ha azt Excel fájlokként kellene elkészíteni vagy benyújtani.

Második szakasz

A projekt megvalósítása. Újdonság: megítélt támogatás esetén nem kerül sor szerződéskötésre, támogatási határozatot hoz az MVH, ami egyenértékű a támogatási szerződéssel. A támogatási kérelem tartalmában történő változás a korábbiaktól eltérően valamelyest egyszerűsödött, de bizonyos esetekben ez bekorlátozza a menetközben jelentkező változtatások lehetőségeit. A változtatás a gépek esetében csak akkor lehetséges, ha a nyolc számjegyű gépkód első 4 számjegye egyezik. A vizsgált vállalkozások közül 3 esetben történt géptípus változtatás, de ezek általában arra voltak vissza vezethetők, hogy az adott típust már nem gyártják vagy nagyobb teljesítményű eszközt kívántak beszerezni. Itt nem okozott korlátozást, a szerződéskötést nélkülöző változtatást.

Az építési beruházások esetében szintén valamivel könnyebb lett a változtatás, de itt a fő munkanemekben elszámolható költség értékek jelentették a projekt belső korlátait. Azaz ha valaki a közműves munkákra (31 gyűjtő kód) 1 millió forintot állított be, azt nem léphette túl, de a támogatási kérelemben szereplő ÉNGY kódokhoz nem kellett ragaszkodni, csak ahhoz, hogy az elszámolt építési tétel az adott gyűjtő kódon belül szerepeljen.

Új előírások kerültek bevezetésre az építési beruházások dokumentálásával kapcsolatban a nyomon követhetőség miatt. A korábbi építési napló mellett a szabályozás előírja a Felmérési napló alkalmazását, amennyiben az építési naplóban nem szerepelnek a fizikai mennyiségek számítására alkalmas számítások. Minden építési beruházást végrehajtó vállalkozás egybehangzó véleménye az volt, hogy az építési vállalkozások nehezen vagy csak projekt tanácsadó segítségével tudták elkészíteni a szükséges dokumentációkat. Az ok az volt, hogy az MVH által kért ÉNGY kódolás nem egyezik meg az általuk általánosan használt építési kódokkal és ez plusz munkát jelent számukra, melyet sokszor nehezen tudtak megvalósítani. A másik probléma az volt, hogy sok olyan építési tétel szerepelt a beruházásokban, amelynek nincs ÉNGY kódja. Ezek elszámolásával kapcsolatban minden esetben egyedi ajánlatot kellett bekérni még egy vállalkozástól, hogy elszámolhatóvá váljon az adott kiadás.

Az időkorlátok nőttek a beruházások esetében, ami az építési beruházások esetében kedvezően hatottak, mert a megvalósításra 3 év állt rendelkezésre. A 2008-ban benyújtott támogatási kérelmek esetében az elszámolható költségeknél a gazdasági válság okozta hitelfelvételi lehetőség megváltozás miatt csökkentek az elkölthető kereten. Itt a támogatási kérelemben szereplő elszámolható költségnek az 50 százalékát kellett teljesíteni a korábban alkalmazott 80 százalékos határ helyett.

Összességében megállapítható, hogy a szerződéskötés és szerződés módosítások kiváltásával sokat egyszerűsödött a folyamat, de a támogatási kérelem által meghatározott belső költség korlátok teljesen köbe vésetté váltak, amik több esetben jelentették azt, hogy a projekt összes költségébe még beleférő, de az adott tételre betervezett költségen felül felmerülő költségre már nem tudtak támogatási összeget igényelni, a még fennmaradó támogatási összeg keretből.

Harmadik szakasz

Projekt pénzügyi elszámolása, jogi biztosítékok és helyszíni ellenőrzés. Ami pozitív változásként értékelhető, hogy a kifizetési kérelmek esetében a hivatal próbálta tartani a 90 napos határidőt, ami az esetek 80-90 százalékában meg is valósul. Kisebb csúszások általában az első kifizetési kérelem benyújtási időszakokban fordultak elő, mert nem minden esetben készültek el a hivatal részére a szükséges szoftverek a kérelem feldolgozásához. A kifizetések határidejének tartása a kedvezményezettek szempontjából a tervezhetőséget és a biztonságot nagymértékben javítja.

A kifizetési kérelmeket jellemzően egy éven belül 4 alkalommal 1 hónapon keresztül lehet benyújtani. A kifizetési kérelmek benyújtására 3 havonta nyílik alkalom. A benyújtásnál először nagyon lazák voltak a szabályok, amik a későbbiekben a tapasztalatok tükrében folyamatosan változtak. Először csak a számlák és pénzügyi teljesítések adatait kellett felvezetni az adatlapokra és ezeket kellett benyújtani. A helyszíni ellenőrzések során tapasztalt kitöltési és adat hiányosságok miatt a későbbiekben be kellett nyújtani a számla és pénzügyi teljesítést igazoló dokumentumok másolatait, ami megkönnyítette a későbbi ellenőrzéseket is.

Az AVOP és SAPARD pályázatoknál általánosan alkalmazott személyes benyújtás helyett minden dokumentumot postai úton kellett benyújtani. Ez sok esetben könnyebbé tett, de mivel az ügykezelők sokszor nehezen voltak elérhetők, így a kommunikációt az ügyfelek részéről kicsit nehezebbé tette.

A jogi biztosítékok az AVOP és SAPARD programhoz képest könnyebbé váltak, mert nincs szükség zálogjog bejegyzésre. A támogatási összeg szabálytalanság esetén adók formájában

behajthatóvá vált. Ez jelentős költség és időcsökkentést jelentett a pályázók számára, amit egybehangzóan pozitív változásként értékelték.

Helyszíni ellenőrzések, és a projekt lezárás. A támogatott projektek megvalósítása során végrehajtott helyszíni vizsgálatok esetében 2 kategóriát alakított ki a hivatal az ügymenetében: a szemlét és a részletes ellenőrzést. A szemlét a kisebb értékű beruházások esetében használták, amikor a számlák, a pénzügyi teljesítések, a berendezések fizikai meglétét és a szükséges alap dokumentumokat (szerződések, teljesítési jegyzőkönyvek, jótállási papírok és gépkönyvek) ellenőrizték. Újdonság, hogy ezeket a kedvezményezetnek másolatban nem kellett benyújtani, hanem a helyszínen lefényképezte az MVH. Az ellenőrzés során a korábban leírtak kiegészültek a minőségi bizonyítványokkal, megfelelőségi papírokkal, átadás-átvételi jegyzőkönyvekkel, üzembe helyezési tanúsítvánnyal, szállító levelekkel és minden egyéb az AVOP esetében alap dokumentumként bekért papírral. Ez a változás gyorsította az ellenőrzéseket és gyorsította a kifizetéseket.

Az építési beruházásokat végrehajtók új elemként számoltak be arról, hogy nem minden kifizetési kérelem esetében tartott az MVH helyszíni ellenőrzést, hanem azoknál, amelyek nem záró elszámolásként kerülte benyújtásra legtöbb esetben nem volt ellenőrzés. Ilyenkor papír alapon az elszámolással kellett bizonyítani a megvalósítást.

Arculati elemek. Az első szabályozás 2007-ben lépett életben, melyet a 2009-ben leváltott egy új arcuati kézikönyv. Az új kézikönyvben már részletesen szabályozva vannak azok a formai elemek, melyeket meg kell jeleníteni a kötelezően használandó nyilvánossági táblákon vagy matricákon. Az első szabályozásnál (AVOP alapjaira épülve) a táblák vagy matricák akár házilag is elkészíthetőek voltak, mert az MVH közzé tett egy olyan dokumentumot, ami-be csak a megfelelő adatokat kellett értelem szerűen beírni, majd ezt követően lehetett nyomtatni. Így a kivitelezés egyszerűbb volt. Az új arcuati előírások teljesen eltérnek a korábban alkalmazott formától. Az első időszakban ezzel kapcsolatban az volt a legnagyobb probléma, hogy a kézi könyvről nem igazán tudott senki semmit, ugyanis az nem az MVH honlapján (www.mvh.gov.hu) jelent meg, hanem egy társoldalon, amit nem igazán ismertek, sem a pályázók, sem a tanácsadók. Ez a weboldal a (www.umvp.eu) volt, ami a programmal és az eredményekkel kapcsolatos tájékoztató oldalként került elindításra. Kommunikációs hiánysággként értékelték a válaszadók ezt a problémát.

Új elem a végrehajtás során a kötelező képzésen való részvétel. Ezzel kapcsolatban nagyon nehezen indult el a megvalósítás. Az első 2-3 program esetében, akik 2007- 2008-ban megvalósították a beruházásaikat és le is zárták, nem kellett részt venni kötelező képzésen, mert addig nem indult meg. A képzés szervezés koordinálásával a VKSZI-t bízták meg, aki a különböző képzőhelyek részére biztosított lehetőséget a tanfolyamok számára. A pályázók azon része, ahol valóban megtartották a képzést pozitívan nyilatkozott róluk. A képzéseken plusz információkhoz jutottak a lebonyolítással kapcsolatban, de szerintük ezt a beruházás megkezdése előtt kellene megtartani.

Az elszámolással kapcsolatos folyamat esetében pozitívan értékeli a változásokat a megkérdezték, de alapvetően még mindig ezzel a folyamattal kapcsolatban merül fel a legtöbb probléma. Ez annak is köszönhető, hogy a folyamatosan változó szabályozás nehezen követhető a pályázók számára, és nehezen viselik, hogyha nehezen jutnak hozzá az igényelt támogatási összeghez.

A negyedik szakasz

A monitoringgal kapcsolatos tapasztalatokat és meglátásokat vettük számba. A korábbi 2 programtól teljesen eltérő rendszerben került kialakításra a támogatások hasznosulásának nyomon követésére szolgáló monitoring rendszer. A rendszer felépítésének vannak előre mutató elemei, de összességében az adatlapon szereplő kérdések összetétele nehezen érthető. A kérdések nagy többsége a foglalkoztatottakkal és azok esélyegyenlőségi megoszlásával

foglalkozik (nő, roma, csökkent munkaképességű, 25 év alatti). A benyújtási időpont sem ideális (február 15.-március 16.), mert a társas vállalkozásoknak még nem állnak rendelkezésre az előző évre vonatkozó lezárt gazdasági eredményei. A mezőgazdasággal kapcsolatosan az előző évre vonatkozóan, míg a gazdasági adatokkal (SZJA bevallás, mérleg stb.) kapcsolatban az azt megelőző évről kell adatot szolgáltatni.

Az első évben az adatlapokat papír alapon kellett benyújtani, majd ezt követően kezdődött az elektronikus átállítás. Az elektronikus bevallási forma a nagyobb vállalkozásoknak és az elektronikus ügyfélkaput használók számára kedvez. Az informatikát nem használók esetében tanácsadó vagy falugazdász segítségével tudják csak a kötelezettségeiket teljesíteni.

A monitoring folyamat esetében a nagyobb cégek egyértelműen pozitív változásként értékelték az elektronikus adatszolgáltatást, de a feltett kérdéseket és azok arányát negatívan minősítették. Ennek oka, hogy sok olyan kérdés szerepel, ami az adott fejlesztés vagy a vállalkozás szempontjából lényegtelen. Amit még pozitívként emeltek ki, hogy ha több jogcím miatt is van monitoring kötelezettségük, azt egy adatlapon tehetik meg.

Konklúzió

Az UMVP-EMVA támogatási rendszer 2007-2013 időszakának hatodik évében számos vélemény és tapasztalat fogalmazható meg a programmal kapcsolatban. A legnagyobb hiányosságok az alábbi területeken jelentkeztek:

- a tervezés területén azzal, hogy nem készült a programnak jogcímenkénti keret és pályáztatási időszak felosztása, ami alapján a vállalkozások célzottan tudnának készülni egyes jogcímek megnyitására. Ez a hatékonyság és a „legjobb pályázat elfogadása és a pénzüsszegek leghatékonyabb felhasználása” tekintetében versenyhátrányt is jelenthet az ország számára.
- a kapcsolódó jogszabályok folyamatos változása, ami nem csak a gazdasági tényezők változásának, hanem az átgondolatlan kiírásoknak is az eredménye.
- több esetben egymásnak ellentmondó, egyes gazdasági szereplőket hátrányosan érintő jogszabályok megjelenése.
- a projekt lebonyolítás területén szintén sok átgondolatlanság jellemezte a rendszert: legnagyobb problémákat a kiírásokkal kapcsolatban és a támogatási igényléshez tartozó adatlapok szerkesztésében találtuk.
- elektronikusan benyújtható kérelmek akadtak, de ezt nem adhatták be a pályázók a telephelyükről, csak az MGSZH-n keresztül, kijelölt helyeken, ami sem a hatékonyságot, sem az ügyfélbarát ügyintézkést nem segítette elő.
- az adatlapok közül a legproblémásabbak a pdf formátumban készülő, menthetetlen adatlapok.
- az ÉNGY alkalmazása, mind a támogatási kérelmek benyújtásakor, mind a megvalósításkor jelentős nehézségeket okozott.
- kommunikációs problémák az államigazgatásban.
- 2010 után a támogatási kérelmek többségénél nincs hiánypótlási lehetőség, ami nagyon megnehezíti a pályázók munkáját.
- a keret nagy részét (közel 75 százalékát) az első 3 évben lekötötték.
- a támogatási döntések megszületésének hossza heterogén képet mutat: a gép támogatások esetében viszonylag rövid 3-6 hónap, bizonyos jogcímek esetében azonban akár 12-18 hónap is volt. A kifizetési kérelmekhez benyújtandó dokumentumok száma csökkent ugyan, de az AVOP támogatásnál megszokott dokumentumokkal itt is rendelkezni kell, viszont azokat csak a helyszíni ellenőrzés során vizsgálják.

A monitoringgal kapcsolatban vegyes a megítélés: egyrészt pozitívum, hogy elektronikusan benyújtható és egy adatlapon minden a programon belüli jogcímre adatot szolgáltathatnak. Másrészt negatívként értékeltük a feltett kérdéseket alapján azt, hogy az adatlapokon 2 eltérő évről kell nyilatkozni, ami ismételten az adminisztráció növekedésének az irányába hat.

Természetesen a pályázókat a pozitív változásokkal kapcsolatban is megkérdeztük és a kapott válaszok alapján a következő változtatásokat emelhetjük ki:

- A bevezetett gépkatalógus segítette a pályázókat.
- Az előrelépések között emelnénk ki a támogatási szerződés határozattal való felváltását és a jelzalog bejegyzések megszüntetését, ami jelentősen gyorsította a döntés megszületése után a megvalósítást.
- A kifizetések többsége 90 napon belül megvalósult, amit jelentős előrelépés az előző pályázati rendszerek kifizetési adatainak ismeretében.

Remélhetőleg a következő 2014-2021-es időszak tervezésénél figyelembe fogják venni a pályázók, a pályázati tanácsadók, az agrárkamara és pályázatkezelő ügyintézők véleményét az ügyrend kialakításánál és támogatási kérelem benyújtási menetrend megalkotásánál. Nagy szükség lenne ezen meglátások figyelembevételére, mivel hasznos tanácsok szerepelhetnek benne: gyakorlati meglátások, tapasztalatok, melyek segíthetik a jövőben a támogatási rendszer hatékonyságának javítását és javíthatná a felhasznált források megtérülését és megmaradását, hozzájárulva az ország fejlődésének előmozdításához.

Summary

Lot of problems appeared due to the lack of information and competition system. To solve these problems after closing EMVA program we examined 10 enterprises to survey their experiences on competitions. Based on the evaluation of the questionnaires we summarised the experiences, which help us to prepare a project and to get to know the main characteristics of competitions invited by MVH. Information gained from the questionnaires could be utilised well through planning and accomplishing of agricultural and rural development projects. The main conclusion was that the application system should be worked better out to get better projects which can develop the Hungarian agricultural and rural development project system.

Felhasznált irodalom

1. FVM: Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv (2007-2013), Budapest, 2007. január
2. Molnár András szerk., Hamza Eszter, Székely Erika, Varga Eszter: Az EU társfinanszírozásával megvalósuló főbb vidékfejlesztési intézkedések átfogó értékelése; Agrárgazdasági Információk 2010.13. szám
3. 138/2010. (IV. 28.) Korm. Rendelet
4. 23/2011. (III. 01.) a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal számú közleménye
5. 38/2011. (III. 22.) számú MVH közleménye
6. MVH/2011. (III. 16.) számú közleménye
7. V. Németh Zs. (2011): Átalakuló vidékfejlesztés, 2011. 02. 25. (VM)
8. Internet 1: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006D0144:HU:NOT>
9. Internet 2: <http://www.umvp.eu>
10. Internet 3: http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200512/eu_strategiai_iranymutatas.pdf
11. Internet 4: http://www.emva.hu/index.php?id=EMVA_tudastar&kat1=224

SZÜCS KRISZTIÁN*
TERÜLETI POTENCIÁLOK FELTÉRKÉPEZÉSE DÉL-DUNÁNTÚL AGRÁRGAZDASÁ-
GÁBAN¹

Kulcsszavak: *potenciál, lokációs hányados, klaszter, mezőgazdaság*

Bevezetés

Az egyes ágazatokban működő vállalatok gyakran bizonyos fokú területi koncentrációt mutatnak. Ez lehet gyengébb vagy erősebb, de ha ennek az intenzitása meghalad egy bizonyos szintet, akkor területi potenciálokról beszélhetünk. Ezek a térben megjelenő koncentrációk gyakran klaszterszerveződés formájában valósulnak meg. Jellemző rájuk a „*co-opetition*”, vagyis az együttműködve versengés és mindez egyszerre jelenik meg a működésük során. A klaszteresedés jelensége jobban dinamizálja, versenyképesebbé teszi a területileg koncentrált vállalatokat, ami összhangban van az Európai Unió irányelveivel is. Ahhoz hogy fejlesztéspolitikai eszközökkel támogassunk egy területet, célszerű feltérképezni, hogy mely területeken alakul ki gazdasági potenciál, amelynek egyik megjelenési formája a koncentráció. Ezt különböző térökonometriai módszerekkel meg lehet határozni. Tanulmányomban a Dél-dunántúli régiót próbáltam feltérképezni és azon belül is a mezőgazdaságra fókuszáltam, mint kiemelt fejlesztési irányvonalra.

Elméleti alapvetések

A gazdasági válság okozta turbulenciák alól nem vonhatja magát ki semmilyen gazdasági közösség, semelyik ország sem. Különösen nehéz helyzetben vannak azok az országok, amelyek nem rendelkeznek azokkal az erőforrásokkal, amelyekkel versenyképesebbé tudnák magukat tenni. Magyarország az Európai Unió tagjaként próbál megfelelni az aktuális gazdasági kihívásoknak úgy, hogy több régiója is az EU legelmaradottabb térségeinek számít, miközben a közösség egyik irányelve a versenyképesség. A gazdasági élet szereplői rájöttek, hogy a nagyobb méretű gazdasági rendszerek jobban meg tudnak felelni e kihívásoknak. Ezen szerveződések lehetnek tudatos vagy tudattalan folyamatok is. A vállalatok az egyes nemzetgazdasági ágazatokban, területileg erős kölcsönhatásban vannak egymással, igen koncentráltan vannak jelen a térben és a versenyelőnyök lokálisan csoportosult kihasználására törekszenek. Az ilyen jellegű „*fürtösödést*”, az egyes gazdasági tevékenységek térben megjelenő koncentrációját *klasztereknek* nevezzük. Bizonyos értelmezések szerint úgy is lehetne interpretálni, hogy a vállalatok gazdasági tevékenységeinek koncentrációja, ami területi alapon szerveződik és az ezeknek eltérő megjelenési formáinak gyűjtőfogalma a klaszter (Rosenfeld, 2001; Bergman – Feser, 1999; Steiner, 1998). A klaszterek gazdaságélénkítő fontosságát jelzi az, hogy egyre több klaszterszerveződés alakul ki, valósul meg és a klaszterfejlesztéseket nagyon komoly összegekkel támogatják. Így egy terület regionális gazdaságfejlődésében pozitív externális hatásként realizálódik a működésük (Dobronyi – Halmos – Somosi, 2011). Nem csak Magyarországon, hanem az Európai Unióban és az egész világon az a tapasztalat, hogy a klaszterek működésének egyik sikere az, hogy a lokális erőforrásokat fel kell térképezni és a fejlesztési stratégiákba be kell építeni (Lengyel, 2003, 2010).

*Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdasági- és Regionális Tudományok Intézete, tudományos segédmunkatárs, szucs krisztian@ktk.pte.hu

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.1. B-10/2/KONV-2010-0002 „A Dél-Dunántúli régió egyetemi versenyképességének fejlesztése” projekt, „Dél-Dunántúl gazdasági erőforrásainak feltárása és fejlesztési lehetőségek meghatározása” c. alprojekt keretében készült. Kutatás vezetője: dr. Buday-Sántha Attila

Módszertani megközelítés

A gazdasági tevékenységek földrajzi, térbeli sűrűsödése többféle okra vezethető vissza, állhatnak mögötte speciális helyi adottságok, természeti, társadalmi és gazdasági tényezők. Ezeknek a számszerű, kvantitatív jellegű leírása többféle módon történhet. Tanulmányomban az ún. *lokációs hányados* (*LQ*) használtam az ágazati koncentráció kiszámítására. A lokációs hányados egy iparági koncentrációs együttható, ami az ágazat relatív koncentrációján alapul és különböző iparági sajátosságokra értelmezhető. Ilyen lehet az árbevétel, a beruházások és igen gyakran a foglalkoztatottság. A foglalkoztatottak számából meg lehet határozni, hogy a foglalkoztatottak relatív részesedése egy ágazatban, milyen viszonyban van az ágazat teljes foglalkoztatottságához képest egy adott területi egységben (*Bergman – Feser, 1999*). Egy másik értelmezés szerint: „*az LQ index egy bizonyos gazdasági tevékenység egy adott térség gazdaságában való – a nemzetgazdaság egészéhez viszonyított – alul- vagy túlreprezentáltságának statisztikai mérőszáma*” (*Pearce, 1993:336*) Jelen esetben mi a vállalkozási LQ indexeket határoztuk meg, azon belül is a működő vállalkozásokat vizsgáltuk. A vállalkozási LQ index a következő képlettel írható fel:

(1)

$$\text{Vállalkozási } LQ = LQ_{ij} = \frac{(E_{ij} \div E_j)}{(E_{in} \div E_n)}$$

ahol:

- E_{ij} : az i iparág vállalatai a j régióban,
- E_j : az összes vállalat a j régióban,
- E_{in} : az iparág vállalatai az országban,
- E_n : az összes vállalat az országban.

Az LQ index értékével kapcsolatban néhány fontos megjegyzést kell tenni. Azokban az ágazatokban, ahol az $LQ < 1$, az országos szint alatti koncentrációról beszélhetünk. Abban az esetben, ahol $LQ > 1,25$, ott az országos feletti a koncentráció, tehát az ágazat a vizsgált terület egyik húzóágazatának is tekinthető. Viszont foglalkoznunk kell az $1,25 > LQ > 1$ értékekkel is, mert bár nem jelenthetjük ki még egzakt módon, hogy ott koncentráció van, viszont már elért az ágazat egy olyan növekedési szakaszt, ami katalizátorként hathat a régió gazdaságára, és amivel érdemes foglalkozni (*Business Clusters in the UK...*, 2001). Magyarországon már végeztek olyan feltérképezéseket, amelyekkel meg lehet határozni egy régióban a területi potenciálokat. Egyes elemzésekben ez a vizsgálat kifejezetten az autóiparra történt (*Grosz, 2002, 2003*), míg más elemzések a teljes Magyarországi lefedettségére törekedtek (*Gecse – Nikodémus, 2003*). Szintén végeztek egyéb vizsgálatokat a klaszterek feltérképezésével kapcsolatban (*Patik, 2005*), illetve a Dél-Alföld térségében is (*Patik – Deák, 2005*).

Az adatstruktúra

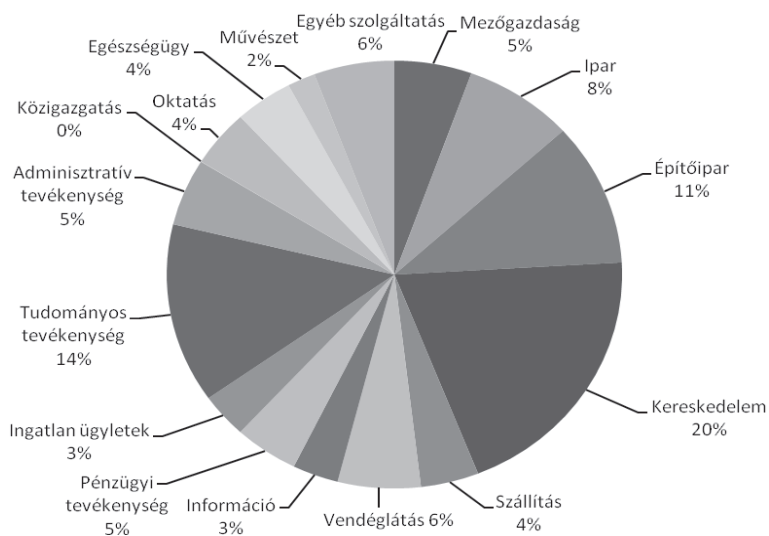
A Dél-dunántúli régió gazdaságszerkezetét több szempontból is meg lehet vizsgálni, amelyek közül az egyik mutató a működő vállalkozások száma. Vizsgálatunkhoz szekunder adatokat használtunk fel a 2010-es évre vonatkozóan, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal biztosított számunkra. Az adatok területi szinten a teljes vertikumot lefedik (település, kistérség, megye, régió, ország) a Dél-Dunántúlra koncentrálva, és települési szintű adatokból aggregáltuk a kistérségi adatokat, ugyanis a település szintű adatok elemzése szükségtelenül mély lett volna. A települések vizsgálata nem elvetett kutatási irány, de jelen tanulmányban

célszerűbbnek láttuk egy-egy kistérséget megvizsgálni, amely már elég információt hordoz egy térségről és bizonyos esetekben, ahol szükséges meg lehet vizsgálni egy-egy kiemelt települést, de ez nem képezi a tanulmány tárgyát. A gazdaságszerkezet teljes nemzetgazdasági felbontására törekedtünk, amelynek besorolását a jelenleg is érvényben lévő KSH által alkalmazott gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere adta (TEÁOR' 08). Ezek a *mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat* ágazattól (kódjel: A) az *egyéb szolgáltatásig* (kódjel: S) terjed. Két ágazat nem lett figyelembe véve, ugyanis az ezen ágazatba tartozó szervezetek tartalmukból következően nem tartoznak a működő vállalkozásokat számbavevő vállalkozások körébe, ugyanis a T nemzetgazdasági ágba tartozó az *alkalmazottat foglalkoztató háztartás*, illetve a *saját fogyasztásra előállított termelés és szolgáltatás* tartozik, és csak abban az esetben lehet ide sorolni azokat, ha saját szükséglet kielégítését célozza a tevékenység, amit végeznek. Az U nemzetgazdasági ág tartalma szintén speciális, tehát nem megfigyelési egységek az oda tartozók, ezek a *területen kívüli szervezetek (nemzetközi szervezetek, diplomáciai, konzuli testületek stb.)*

Vizsgálatunk során használhattuk volna a regisztrált vállalkozásokat is, de nem mutatna valós képet, ugyanis a regisztrált vállalkozások körébe bele tartoznak azok a vállalkozások is, amelyek csődeljáráss- vagy felszámolás alatt vannak, illetve azok a cégek is, amelyek ugyan működnek, de nem termelnek profitot. Szintén nem minősülnek a vállalkozásdemográfiai megfigyelés körébe azok a működő vállalkozások, amelyek olyan egyéni vállalkozások, amelyek csak, mint adószámot igénylő magánszemélyek minősülnek vállalkozásnak. A Központi Statisztikai Hivatal éppen ezért az ún. piacorientált vállalkozásokat tekinti működő vállalkozásoknak, amelyek a fenti kritériumoknak megfelelnek. További torzító hatás lehet az is, hogy ahhoz, hogy a KSH a vállalatok anonimitását biztosítani tudja egy térségben, csak akkor tekint működő vállalkozásnak egy vállalkozást, ha legalább három vagy annál több vállalkozás működik a térségben. Így kiküszöbölhető az a probléma, hogy a különböző vállalatra vonatkozó gazdasági mutatókból kikövetkeztethető legyen az egyik cég és abból pedig a másik meghatározhatóvá váljon. Értelemszerűen egy cég esetében még egyszerűbb lenne ugyanezt megtenni.

Leíró megközelítés

Ha megvizsgáljuk a régióban működő vállalkozások egymáshoz viszonyított arányát, akkor látható, hogy a legnagyobb arányt a kereskedelem képviseli (20%), a második helyen a tudományos tevékenység (14%), a harmadik helyen pedig az építőipar áll (11%) (*1. ábra*).

1. ábra

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások nemzetgazdasági megoszlása

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2010) adatai alapján saját szerkesztés.

A régió teljes ágazati rangsorolását megvizsgálva látható, hogy a többi ágazat még a 10%-os küszöböt sem éri el (1. táblázat).

1. táblázat

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások ágazati megoszlásának rangsora

S.sz.	Nemzetgazdasági ág	Arány (%)
1	Kereskedelem	20
2	Tudományos tevékenység	14
3	Építőipar	11
4	Ipar	8
5	Vendéglátás	6
6	Egyéb szolgáltatás	6
7	Mezőgazdaság	5
8	Adminisztratív tevékenység	5
9	Pénzügyi tevékenység	5
10	Oktatás	4
11	Szállítás	4
12	Egészségügy	4
13	Ingatlan ügyletek	3
14	Információ	3
15	Művészet	2
16	Közigazgatás	0

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2010) adatai alapján saját szerkesztés.

Az *építőiparban* működő vállalkozások magasabb súlya annak köszönhető, hogy a rendszerváltás utáni nagyobb építőipari cégek az új gazdasági kihívásoknak nehezebben tudtak megfelelni és feldarabolódtak. A *szakmai, tudományos, műszaki tevékenységet* végző vállalatok magasabb száma a Pécsi Tudományegyetem régiós hatásának következménye. A *kereskedelem, gépjárműjavítás* területén működő vállalatok magasabb száma pedig a régióban működő igen nagyszámú kiskereskedelmi üzletnek, boltnak köszönhető.

Abban az esetben, ha összehasonlítjuk egy-egy ágazatban tevékenykedő, a Dél-Dunántúlon működő vállalkozás országos értékhez való viszonyát, akkor egészen más eredményt kapunk (2. táblázat).

2. táblázat

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások ágazati megoszlásának országos értékekhez való arányának rangsora

S.sz.	Nemzetgazdasági ág	Arány (%)
1	Mezőgazdaság	14
2	Vendéglátás	11
3	Építőipar	10
4	Pénzügyi tevékenység	10
5	Kereskedelem	9
6	Ipár	9
7	Egyéb szolgáltatás	9
8	Oktatás	9
9	Egészségügy	9
10	Közigazgatás	9
11	Adminisztratív tevékenység	8
12	Szállítás	8
13	Tudományos tevékenység	7
14	Művészet	7
15	Ingatlan ügyletek	6
16	Információ	6

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2010) adatai alapján saját szerkesztés.

A harmadik helyen ismét az *építőipar* áll (10%), de holt versenyben a *pénzügyi, biztosítási* területtel (10%). Második helyre azonban a *vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás* területén tevékenykedő vállalatok kerültek (11%). Ennek oka, hogy Somogy megyében igen koncentráltan helyezkednek el a Balaton turisztikai hatása miatt. A legjelentősebb arány azonban a *mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat* ágazatban található (14%). Ez nem véletlen, hiszen a két Alföldi régió után Magyarország harmadik legnagyobb agrárgazdasági teljesítményt nyújtó területe a Dél-Dunántúl (3. táblázat).

3. táblázat

Magyarország mezőgazdaságának régiós megoszlása a GDP függvényében (%)

Régió	Arány (%)
Közép-Magyarország	7,7%
Közép-Dunántúl	12,7%
Nyugat-Dunántúl	12,3%
Dél-Dunántúl	14,7%
Észak-Magyarország	8,7%
Észak-Alföld	21,0%
Dél-Alföld	23,0%
Összesen	100,0%

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2010) adatai alapján saját szerkesztés.

Ha megvizsgáljuk régióban a bruttó hozzáadott érték (GDP) nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlását, akkor az előzőek megerősítését láthatjuk (4. táblázat).

4. táblázat

A bruttó hozzáadott érték megoszlása főbb nemzetgazdasági ágak szerint – 2010 (%)

Terület	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Szolgáltatás	Összesen
Baranya	5,4%	2,2%	2,9%	2,6%	2,6%
Somogy	5,2%	1,3%	2,8%	2,1%	2,0%
Tolna	4,1%	2,4%	2,6%	1,3%	1,8%
Dél-Dunántúl	14,7%	5,9%	8,3%	6,0%	6,4%
Magyarország	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

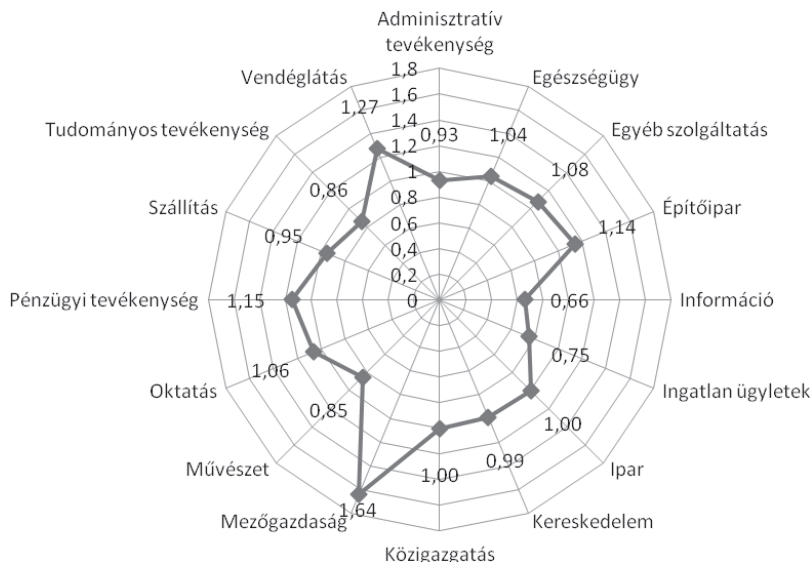
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2010) adatai alapján saját szerkesztés.

Az adatokból kiderül, hogy a legnagyobb arányt ebben az esetben is a mezőgazdaság képviseli (14,7%). A régión belül a megyék közt egy Baranya (5,4%), Somogy (5,2%), Tolna (4,1%) sorrend állítható föl. Belátható tehát, hogy a Dél-Dunántúl legjelentősebb ágazata az agrárgazdaság, aminek területe a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és a halászat. Csak az agrárágazat volt az a szektor, ahol a területével arányos teljesítmény volt tapasztalható. Jelentős mezőgazdasági növénytermesztés folyik a régióban, aminek következménye, hogy Magyarország legfontosabb kukorica és gabonatermő területei itt találhatók, illetve a cukorrépa és a szója-termelés szintén itt a legjelentősebb az országban. Meg kell említeni a napraforgó- és repce-termesztést, valamint a minőségi-vörösbortermelést is, hiszen ezeknek a szerepe is kiemelkedő. Bár a gabonatermesztés országosan kiemelkedő, az állattenyésztésben visszaesés volt tapasztalható mégis a Baranya megyei sertésenyésztés és brojlerhízlalás országos jelentőségű. További jó adottság, hogy a régió területének több, mint 25%-a erdőterület (Buday – Sántha, 2011). A továbbiakban nézzük meg a Dél-dunántúli régió lokációs hányadosainak vizsgálatát.

A vizsgálat eredményei

A területi potenciálok feltérképezésére számos módszer létezik, de mi a vizsgálatunkban a lokációs hányadost használtuk. Az elemzés a kívülről befelé haladás elve szerint történt. A nemzetgazdasági ágak mentén először megvizsgáltuk a Dél-dunántúli régió egészét, majd a legnagyobb potenciállal rendelkező területet kiválasztottuk és a vizsgálódásainkat ebben ez

irányban folytattuk. Elemeztük a kiválasztott ágazatot megyei szinten, majd ezek után a kistérségi szintű vizsgálatra tértünk rá. Ha megvizsgáljuk a Dél-Dunántúl nemzetgazdasági szintű felbontását, akkor a működő vállalkozások számából képzett lokációs hányadosok eloszlása érdekes képet mutat. Az ezekre alapozott számítások eredményeit szemlélteti a következő ábra (2. ábra).

2. ábra

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások LQ-indexeinek nemzetgazdasági megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

A 2. ábrát jobban megvizsgálva az látható, hogy a koncentráció a mezőgazdaságban a legerősebb ($LQ=1,64$), majd ezt követi a vendéglátás ($LQ=1,27$) és ezen kívül nincs is olyan ágazat, ahol régiós szinten is kimutatható lenne az országos átlag feletti koncentráció. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy más ágazatokban a kisebb területi egységek szintjén nem fordulhatnak elő a magyarországi átlag feletti koncentrációk, de csak ebben a két szektorban fordul elő a régió egészére kiterjedten. Ha a kiszámított lokációs hányadosokat rangsoroljuk, akkor kijelenthető, hogy vannak még olyan ágazatok, amelyek fejlesztéssel átléphetik a kritikus $LQ=1,25$ -ös értéket (5. táblázat).

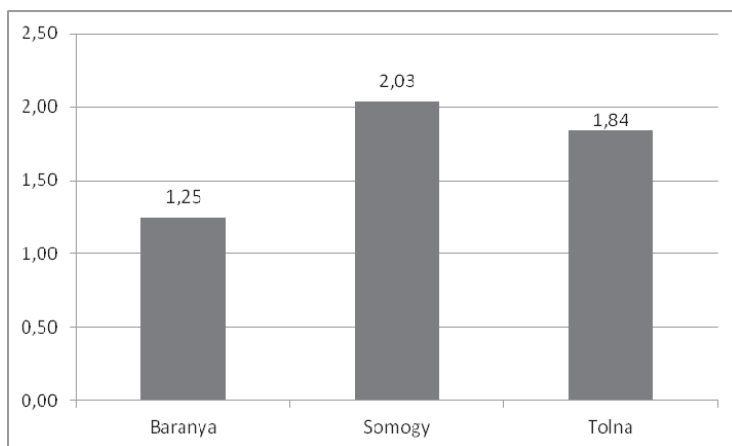
5. táblázat

**A Dél-Dunántúlon működő vállalkozásokból képzett LQ-indexek
ágazati megoszlásának rangsora**

S.sz.	Nemzetgazdasági ág	LQ index
1	Mezőgazdaság	1,64
2	Vendéglátás	1,27
3	Pénzügyi tevékenység	1,15
4	Építőipar	1,14
5	Egyéb szolgáltatás	1,08
6	Oktatás	1,06
7	Egészségügy	1,04
8	Ipar	1,00
9	Közigazgatás	1,00
10	Kereskedelem	0,99
11	Szállítás	0,95
12	Adminisztratív tevékenység	0,93
13	Tudományos tevékenység	0,86
14	Művészet	0,85
15	Ingatlan ügyletek	0,75
16	Információ	0,66

Forrás: saját szerkesztés.

Gyakorlatilag a *pénzügyi tevékenységek* és az *építőipar*ra két olyan nemzetgazdasági ág, ahol esélyes az országos átlag feletti koncentráció kialakulása. Ezen kívül van még 5-6 olyan ágazat, ahol még nem alakult ki a koncentráció kritikus értéke, de potenciális területként kezelhető. További vizsgálódásaink során a mezőgazdaságot emeljük ki, hiszen itt mutatható ki a legjelentősebb potenciál. Ha megyei szinten vizsgáljuk a Dél-dunántúli régiót, akkor látható, hogy mindegyik megye eléri az $LQ=1,25$ értéket, illetve azt meghaladja (3. ábra).

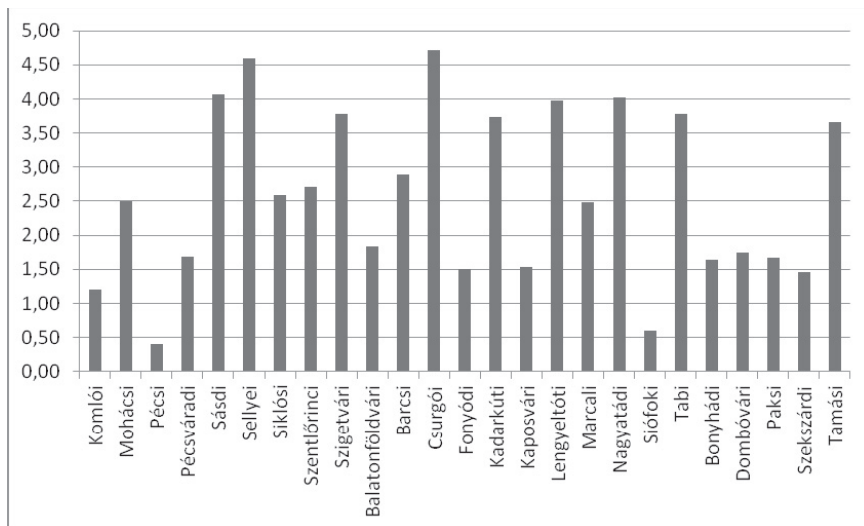

3. ábra

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások LQ-indexeinek megyei szintű megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

Ebben az esetben a megyék között egy Somogy, Tolna, Baranya sorrendről beszélhetünk, ha kizárólag megyei szinten vizsgáljuk a lokációs hányadosokat. Az elemzést tovább finomítva a megyei szintről egy mélyebb, a kistérségi szintet vizsgáljuk meg. Itt már a koncentráció hatása még markánsabb módon jelenik meg (4. ábra).

4. ábra

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások LQ-indexeinek kistérségi szintű megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

A kistérségek között csak kettő van, ami az országos szint alatt van (Pécsi, Siófoki) és egy pedig már majdnem elérte a kritikus koncentrációs értéket (Komló), a többi kistérség pedig jelentősen meghaladja azt. Ha rangsoroljuk őket és számszerűen is megvizsgáljuk, akkor még jobban látszik ez az arány (6. táblázat).

6. táblázat

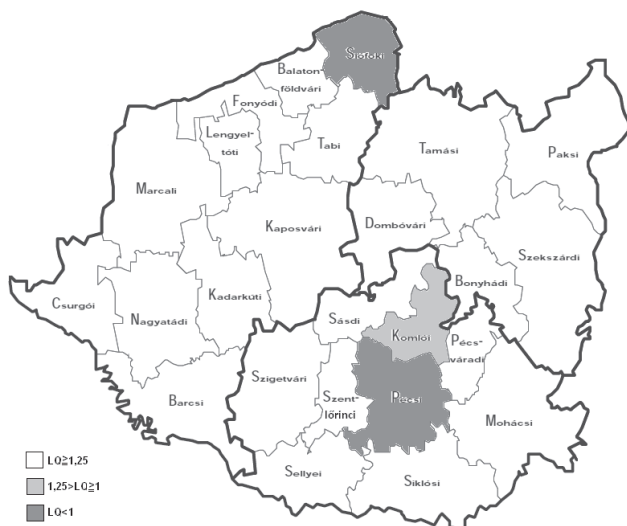
A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások LQ-indexeinek kistérségi szintű rangsora

S.sz.	Kistérség	LQ-index
1	Csurgó	4,72
2	Sellyei	4,59
3	Sásdi	4,06
4	Nagyatádi	4,03
5	Lengyeltóti	3,98
6	Szigetvári	3,79
7	Tabi	3,78
8	Kadarkúti	3,73
9	Tamási	3,66
10	Barcsi	2,89

S.sz.	Kistérség	LQ-index
11	Szentlőrinci	2,71
12	Siklósi	2,59
13	Mohácsi	2,49
14	Marcali	2,49
15	Balatonföldvári	1,83
16	Dombóvári	1,75
17	Pécsváradi	1,68
18	Paksi	1,67
19	Bonyhádi	1,64
20	Kaposvári	1,54
21	Fonyódi	1,51
22	Szekszárdi	1,46
23	Komlói	1,21
24	Siófoki	0,61
25	Pécsi	0,41

Forrás: saját szerkesztés.

Így már sokkal szembetűnőbb, hogy mennyire erős a mezőgazdaságban a koncentráció. A lokációs hányadosok a legtöbb esetben meghaladják mind az országos átlagot ($LQ=1$) és a koncentrációs küszöbértéket is ($LQ=1,25$). A régióban a Csurgói kistérség a legkoncentráltabb ($LQ=4,72$), majd ezt követi a Sellyei kistérség ($LQ=4,59$) és a Sásdi kistérség ($LQ=4,06$). Viszont nagyon fontos, hogy ebben az esetben nem csak az első három hely a kiemelt, hanem gyakorlatilag az utolsó három kistérség kivételével az összes. Ha térképen is ábrázoljuk, akkor szembetűnőbbek az eredmények (5. ábra).

5. ábra

A Dél-Dunántúlon működő vállalkozások LQ-indexeinek területi megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

Látható tehát, hogy a Dél-dunántúli régió legnagyobb potenciálját a mezőgazdaság rejtí, amit a számításaink is igazoltak.

Konklúzió

Egy térség gazdaságának vizsgálatához, nem elegendő csupán az adatokból származtatott deskriptív elemzés, hanem célszerű kvantitatív vizsgálatokat is végezni. Bár az előzetes adatokból sok minden kikövetkeztethető, de egzakt módon számításokkal kell alátámasztani egy-egy prekonceptiót, hogy megbizonyosodjunk a feltételezéseinkről. A statisztikai adatokból már tudható volt, hogy a Dél-Dunántúl az ország egyik legjelentősebb agrártérsége és ezt a számításaink is igazolták. Egy régió potenciájának feltérképezésére számos módszer van és mi a lokációs hányados használtuk ennek vizsgálatához. A működő vállalkozásokat alapul véve megállapítható volt, hogy a Dél-dunántúli régió legjelentősebb gazdasági potenciálját az agrárgazdaság képviseli, mert ebben az ágazatban volt kimutathatóan a legerősebb a koncentráció. Vannak még olyan ágazatok, amik szintén jelentős potenciált képviselnek és érdemes lenne elemzéseket végezni ebben az irányban is, de jelen tanulmány ezzel nem foglalkozott. Fontos megemlíteni, hogy vizsgálatunkat ki lehetne terjeszteni más típusú minőségi mutatókkal. Mi a működő vállalkozásokat vettük alapul, de célszerű lenne ugyanezen számításokat elvégezni a foglalkoztatottak számára is, az árbevétel nagyságára, valamint más egyéb vállalati mutatószámokra is. Hasznos volna továbbá a lokációs hányados meghatározásán túl más, koncentrációt kimutató számításokat is elvégezni, valamint egy-egy települést kiemelni és megvizsgálni, ahol kimutathatóan nagyon erős a koncentráció. Tanulmányunkban erre nem került sor, de a jövőben kutatási iránynak tekinthető. Megállapítható tehát, hogy elemzésünknek is meg vannak a korlátai, de a számítások mindenképpen fontos iránymutatók.

Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a számításaink rámutatnak egy ellentmondásra, ugyanis a lokációs hányados önmagában nem mutatja meg a valós képet, ha nem nézünk meg más egyéb vállalati teljesítmény mutatókat. Lehet ugyanis olyan eset, hogy magas koncentrációs értéket kapunk, mert nagy számban fordulnak elő vállalatok egy területen, de mégis kicsi a gazdasági teljesítőképességük, kisebb az árbevételük és kevesebb munkavállalót foglalkoztatnak, és magas koncentrációt lehet mérni, még más esetekben kisebb a koncentráció értéke, de mégis nagyobb gazdasági teljesítőképességű vállalatok vannak az adott térségben. Ezért lehet az az ellentmondás, hogy pont azok a területek nem rendelkeznek jó minőségű földekkel, ahol magas a koncentráció értéke. Ott ugyanis sok kis vállalkozás működik, mert az adott térség gazdasága fejletlen és sok esetben kényszerből választják a mezőgazdaságot, mint megélhetési forrást a vállalkozók.

A gazdaságpolitikai döntések egyik dilemmája az, hogy a fejlesztéseket a már aktívan működő, nagy gazdasági potenciállal rendelkező területeken hajtsák végre, hogy még erősebbek legyenek, vagy a leszakadó, kisebb potenciállal rendelkező területeket fejlesszék és az erőforrás allokáció ennek mentén menjen végbe. A Dél-dunántúli régió nem tud felmutatni sok olyan területet, ami gazdaságdinamizáló hatású lenne, de ezek közül az agrárgazdaság az, ami a legerősebb és ennek ellenére ez az egyik legkevésbé kihasznált potenciál. Ennek jelentősebb kihasználását rontja a már kialakult gazdaság szerkezet, illetve a tudatosan, fejlesztésre törekvő agrárpolitika hiánya. Ha ezen a területen változás nem történik, akkor mint erőforrás kihasználatlan marad és nem fogja tudni a térséget gazdaságilag dinamizálni.

Summary

Companies in some sectors often exhibit a certain degree of regional concentration. The degree of intensity may differ, but over a certain level of concentration we can speak about regional potentials. These spatial concentrations often take the shape of cluster arrangement. Their characteristic feature is “*co-opetition*” i.e. both cooperation and competition during their operation. The phenomenon of cluster formation makes regionally concentrated companies more dynamic and competitive, which is also in line with the directives of the European Union. So that a region can be supported by certain means of development policy, it is only useful to map the areas of special economic potential, a way of appearance of which is concentration. It can be described with various spatial econometric methods. In the present study I attempt to map the Southern Transdanubian region with a special focus on agricultural production as an accentuated development trend.

Felhasznált irodalom

1. Buday-Sántha A. (2011): Dél-Dunántúli régió kutatás, TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0002, Munkaváltozat, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
2. Bergman, E. M. – Feser, E. J. (1999): *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*. Regional Research Institute, West Virginia University (The Web Book of Regional Science)
3. Business Clusters in the UK – A First Assessment, 2011. London, Trends Business Research. In: Grosz András (2003): *Klaszterek és klaszterkezdmenyezesek regionális és iparági súlyának mérése*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, ÉVKÖNYV 2003, Pécs
4. Dobronyi T. – Halmos L. – Somosi É. (2011): *Klasztermenedzsment*. CompLex Kiadó, Budapest, 171. p.
5. European Cluster Observatory (2007): *The European Cluster Memorandum. Promoting European Innovation through Clusters*. Centre for Strategy and Competitiveness, European Cluster Observatory, Brüsszel
6. Gecse G. – Nikodémus A. (2003): *A hazai klaszterek lehatárolásának problémái – lokációs hányados. Területi statisztika*. 6. 507-522. pp.
7. Grosz A. (2002): *Klaszterkezdmenyezesek Magyarországon. – A Pannon Autóipari Klaszter (PANAC)*. In: Mezei C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem KTK, 189-211. pp.
8. Grosz, A. (2003): *Cluster Initiatives in Hungary – the Case Study of the Pannon Automotive Cluster*. – *European Spatial Research and Policy*, 1. 47-70. pp.
9. Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATE Press, Szeged
10. Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés: Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest
11. Patik R. (2005): *A regionális klaszterek feltérképezéséről*. *Területi Statisztika*, 6., 520-541. pp.
12. Patik R. – Deák Sz. (2005): *Regionális klaszterek feltérképezése a gyakorlatban. Tér és Társadalom*, 19. évf. 3-4. sz., 139-170. pp.
13. Pearce D.W. (1993): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. In: Szakálné, K. I. (2009): *A tudásintenzív szolgáltatások térbeli eloszlásának vizsgálata Magyarországon*. Hetesi E. – Majó Z. – Lukovics M. (szerk.) (2009): *A szolgáltatások világa*. JATE Press, Szeged, 201-222. pp.
14. Rosenfeld, S. A. (2001): *Backing into Clusters: Retrofitting Public Policies*. John F. Kennedy School Symposium 'Integration Pressure: Lessons from Around the World', Harvard University, 29th-30th March
15. Steiner, M. (1998): *The Discrete Charm of Clusters: An Introduction*. In: Steiner, M. (ed): *Clusters and Regional Specialisation. On Geography Technology and Networks*. Pion Limited, London, pp. 1-17.

VARGÁNÉ BOSNYÁK ILDIKÓ*

AZ EGYKULCSOS JÖVEDELEMDÓ RÖVID TÁVÚ HATÁSAI MAGYARORSZÁGON

Kulcsszavak: jövedelemadó, gazdasági növekedés, kínálatoldali gazdaságpolitika**Bevezetés**

Az elmúlt évtizedekben talán nem volt olyan politikus és közgazdász, aki ne foglalt volna állást – általában bírálóként – az aktuális adórendszer kapcsán.

Érvek és ellenérvek ütköztek, számos indoklás hangzott el a különböző adórendszerek ellen és mellett. Természetesen a kérdés jellegéből adódóan önmagában egyik rendszer sem lehet üdvöztető, azaz egyszerre hatékony, igazságos, átlátható és minden érdekcsoportnak megfelelő.

E tanulmányban én sem egyik vagy másik mellett szeretném letenni a voksomat, pusztán bemutatni a jelenlegi, egykulcsos jövedelemadó bevezetésének rövid távú következményeit.

A tanulmányban a lineáris, vagy egykulcsos adórendszerrel kívánok foglalkozni, nevezetesen azzal, hogy a 2011-ben hazánkban bevezetett egykulcsos, 16 százalékos SZJA milyen következményekkel járt makrogazdasági szinten az elmúlt majd' két évben.

A lineáris adó elméleti háttere

Évszázadok óta az állam aktív szereplőként jelenik meg a gazdaságban, s döntéseivel – a gazdaságpolitikával – jelentősen befolyásolja annak működését.

Azt, hogy az állam miként kívánja ellátni a társadalom tagjaitól ráruházott feladatokat, s azokat miként finanszírozza, az attól függ, hogy az adott kormányzat éppen melyik prioritást helyezi a középpontba. Azaz, az alkalmazott adórendszer kidolgozása és implementálása függ a politikai elfogadottságtól, a társadalmi elvárásoktól, a társadalmi igazságosság kérdésétől, s a finanszírozandó feladatok nagyságától és mennyiségétől. Természetesen ezek különböző súlylyal kerülnek latba a gazdaságpolitikai döntések során, s kerülnek véglegesítésre a kitűzött célok mentén.

A szakirodalom három adórendszert nevesít: a degresszív, a progresszív és az egykulcsos (proporcionális), vagy lineáris adórendszert.

Pro és kontra érvek szólnak egyik vagy másik mellett és ellen. Leggyakrabban a társadalmi igazságosság, a fenntarthatóság és a hatékonyság kérdései merülnek fel.

(Ne feledkezzünk meg azonban egy mondat erejéig arról a fajta politikai akaratról sem, hogy „mi az, amit még elbírnunk, úgy hogy a következő parlamenti választás során is kormányt alakíthassunk” – politikai és társadalmi elfogadhatóság.)

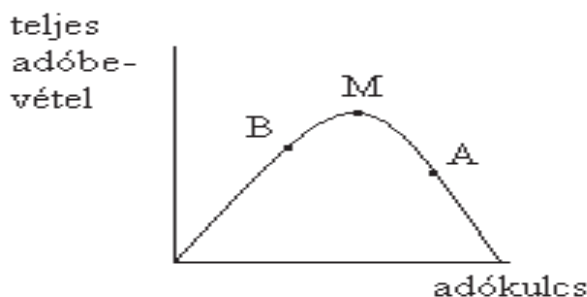
E tanulmányban csak az egykulcsos, munkát terhelő jövedelemadóval foglalkozom, nem kerül vizsgálat alá az egyéb pl. tőkét, vagy fogyasztást terhelő adók köre.

A modern egykulcsos adórendszer kidolgozása Robert Hall és Alvin Rabushka (*Hall – Rabushka, 1995*) nevéhez fűződik, akik az 1980-as években dolgozták ki elméletüket. Ez alapján az optimális adókulcs nagyságát egységesen 19%-ban rögzítették, egy bizonyos jövedelem szint (25000 dollár) alatt azonban adómentességet állapítottak meg. A két közgazdász szerint ilyen rendszerben nincs is szükség adóbevallásra, hiszen minden egyes dollárból azonos módon és mértékben adóznának az állampolgárok.

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Üzleti Tudományok Intézet, főiskolai adjunktus, bosnyak@nyf.hu

Hasonlóan érvelt Arthur Laffer is, aki az adórendszer optimalizálásának lehetőségeként definiálta az optimális adórátá fogalmát, mely alkalmas lehet a kormányzati bevételek maximalizálására, s mely felett csökken a társadalmi hatékonyság, azaz a termelés szűkül, s csökkenek így az adóbevételek is (Oroszi, 1992).

Azaz a Laffer-görbe rámutat arra, hogy az adókulcsok túlzott magas mértéke nem hogy az adóbevételek növekedésével, hanem ellenkezőleg, annak csökkenésével jár az adóelkerülés és a munka kínálatának csökkenése miatt.

1. ábra
A Laffer-görbe

Forrás: Samuelson – Nordhaus, 2005.

Az egykulcsos jövedelemadó bevezetésének és alkalmazásának hívei leggyakrabban a kínálatoldali politika-párti közgazdászok közül kerülnek ki, hiszen e közgazdasági iskola tételei között olyan elvárások szerepelnek, mint az adókulcsok csökkentése és egyszerűsítése, a piaci verseny feltételeinek megteremtése a munkaerő- és az árupiacon, a gazdasági növekedés biztosítása, valamint olyan intézményi reformok alkalmazása, amelyek biztosítják a termékek és termelési tényezők hatékony allokációját.

Az egykulcsos jövedelemadó támogatói az alábbi érveket hangsúlyozzák:

- a jövedelemadó egy kulcsossá tételével (csökkentésével) növekszik a lakosság rendelkezésre álló jövedelme (DI),
- mely következtében növekednek a fogyasztások és a megtakarítások,
- emelkedik a munka kínálata, azaz növekszik a foglalkoztatás,
- a növekedő megtakarítás (S) növekvő beruházásokat generál,
- a növekvő fogyasztás (C) hozzájárul a gazdasági növekedéshez (GDP),
- s végső soron növeli az adott ország versenyképességét.

Az egykulcsos adórendszer további előnyeként szokták emlegetni az adómorál javulását (mely inkább az egyszerűsítésnek köszönhető); valamint szintén az egyszerűsítés következményeként az adóadminisztrációs költségek csökkenését.

A rendszer ellenzői általában ugyanazt a fegyvert villogtatják: a társadalmi egyenlőtlenségek erősödését, a társadalmi igazságtalanság sérülését.

Láthatjuk, hogy elméleti szinten az adórendszer egyszerűsítése, az egykulcsos jövedelemadó bevezetésétől a politikusok (s a tankönyvek többsége) számos pozitív hatást reméltek, melyek kétség kívül be is következhetnének, következhettek volna.

Az empiria azonban sokszor mást mutat. Vizsgáljuk meg hazánkban, milyen rövid távú eredményekhez vezetett az egykulcsos jövedelemadó 2011-es bevezetése.

A vizsgálat kiindulópontjai

A hazai vizsgálatot megelőzően néhány dolgot le kell szögeznünk.

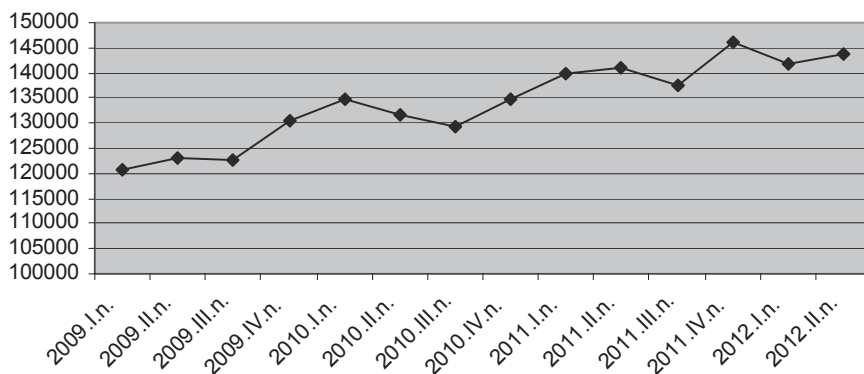
1. A vizsgálat rövid távú eredmények bemutatására szorítkozik tekintettel, hogy közgazdasági értelemben a két év rövidtávnak minősül. A rendszer sikerességét vagy kudarcát bizonyára hosszú távon lehetne bizonyítani, azonban a parlamenti választások négy éves ciklusa csorbíthatja a hosszú távú elemzések lehetőségét.
2. A vizsgálat során a „ceteris paribus” elv elfogadásra kerül, azaz ezt a tényezőt változtatjuk meg, s minden más tényezőt változatlanul hagyunk. Azaz feltételezzük, hogy az államháztartás kiadásai időközben nem változtak, azaz állandóak.
3. A vizsgálatok makroszintű elemzése a cél. Természetesen sok esetben az egyéni preferenciák és szokások eltérőek lehetnek, így az egyéni (speciális) fogyasztói magatartásokat nem vesszük figyelembe.
4. A tanulmány megírása során a szerző minden igyekezete ellenére is olykor a post hoc típusú téves következtetés esetét követheti el, tekintettel a vizsgált időszak rövidségére, s a korábbi tapasztalatok hiányára.

Az egykulcsos személyi jövedelemadó hatása a jövedelmekre, a keresletre

A 16%-os jövedelemadó bevezetését követően, mint ahogy azt a 2. ábrán láthatjuk, csekély módon ugyan, de emelte a havi nettó átlagkeresetek nagyságát. Ez az emelkedés elsősorban a magasabbak jövedelműek esetében történt, ez javította jelentős mértékben az átlagos értéket. Az alacsony jövedelműek esetében az egykulcsos jövedelemadó bevezetése átlagosan havi 2000 Ft-tal csökkentette a havi nettó átlagkeresetet (*Benczúr et al, 2011*).

Közgazdasági alaptételként elfogadható, hogy ha a háztartások magasabb jövedelemmel rendelkeznek, akkor annak keresletnövelő hatása van. Mind elsődlegesen, mind pedig másodlagosan, és harmadlagosan is. Azaz a megemelkedett jövedelem következtében kialakuló keresletnövekedésnek tovagyrúzó hatása is létezik.

De természetes, hogy a megemelkedett jövedelem nem teljes nagyságát költik fogyasztásra az emberek, hanem abból megtakarításokat is végrehajtanak. Az, hogy ez milyen arányban történik, mármint a fogyasztási és megtakarítási hányad hogyan alakul, arra csak modell szinten lehet válaszolni az elmúlt két év eseményei alapján. E féle kutatást végzett Erdős Tibor akadémikus, aki saját számításait alapul véve 6%-os keresletnövekedéssel számolt a magyar gazdaságban (*Erdős, 2012*). Ekkora keresletnövekedés nem figyelhető meg a magyar gazdaságban. Sem szerinte, sem pedig a kormányzati jelentések szerint sem (*MNB, KSH*).

2. ábra

Alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete

Forrás: Internet 1. alapján saját szerkesztés.

Ezt az empiriát erősíti két olyan neves közgazdász munkássága is, mint Modigliani és Friedman.

Milton Friedman permanens jövedelemelmélete szerint az emberek megtakarításaik és fogyasztásaik meghatározásakor a permanens jövedelmeket veszik figyelembe, azaz a hosszú távú jövedelmeket. Friedman elméletében kifejti, hogy csak a hosszú távon megemelkedett jövedelmek esetében figyelhető meg a fogyasztás emelkedése, ugyanis az átmeneti vagy egy-szeri többletjövedelem esetében inkább megtakarítanak az emberek (Friedman, 1957).

(Hasonló történt nálunk is. A fogyasztás emelkedése helyett az emberek nem inkább a devizahitelek végtörlesztésére fordították a jövedelmek nagy részét?!)

Hasonló eredményt kapott Franco Modigliani is életciklus modelljében (Modigliani, 1986/1988). A közgazdászok Nobel-díjas tanulmányukban kifejtik, hogy az emberek azért takarítanak meg rendszeresen, hogy egyenletesebbé tegyék fogyasztásukat. Azaz a munkával töltött évek alatt megtakarítanak, hogy nyugdíjas éveikben legyen miből fogyasztaniuk. Tehát a hirtelen sokkhatások ritkán változtatják meg a fogyasztói magatartás-formákat.

Az egykulcsos jövedelemadó hatása a beruházásokra és a gazdasági növekedésre

A kormányzat nem titkolt szándéka volt az egykulcsos jövedelemadó bevezetésével a beruházások növelése, s végső soron a gazdaság szűkülésének megállítása, valamint a gazdasági növekedés biztosítása.

E megállapítás szintén a tankönyvben megtalálható elméletekből indul ki, hiszen Martin Feldstein, a Harvard Egyetem professzora is tanulmányaiban kiemeli, hogy a gazdaságpolitika keretein belül alkalmazott adópolitika és költségvetési deficit nagysága hatással bír a fogyasztási szokásokra és nemzeti beruházás nagyságára (Feldstein, 2006, 2008).

Hazánkban a 16%-os adókulcs alkalmazásának nem titkolt szándéka volt a beruházások növekedése a foglalkoztatás bővítésével.

Az alábbi diagram (3. ábra) alapos áttanulmányozását követően azonban elmondhatjuk, hogy a beruházások nagysága nem hogy emelkedett volna, hanem csökkent, különösen a 2012-es évben. Miért történt mindez?

Ennek megválaszolására vissza kell kanyarodnunk az előbb tárgyalt megtakarításhoz. Az elméletben és a gyakorlatban is a cél a megtakarítások és beruházások egyensúlyának kialakítása és fenntartása (a közgazdaságtan szigorú azonosságának is szoktuk nevezni). A legjobb megoldás a gazdaságpolitika részéről, ha mind a két tényező növekedését célzó intézkedéseket hoz. Természetesen az egyensúly magától is kialakulhat, de az akkor lényegesen lassabban történik meg, s más tényező tölti be a mérleg szerepét. A termelési szint kvázi ugyanolyan szinten marad, de ez nem a növekvő keresletnek, vagy a beruházásoknak köszönhető, hanem a költségvetési deficit növekedésének (Erdős, 2012). Ez jellemezte hazánkat is. A megtakarításokról már esett szó ebben az aspektusban, de akkor mi is a helyzet a beruházásokkal?

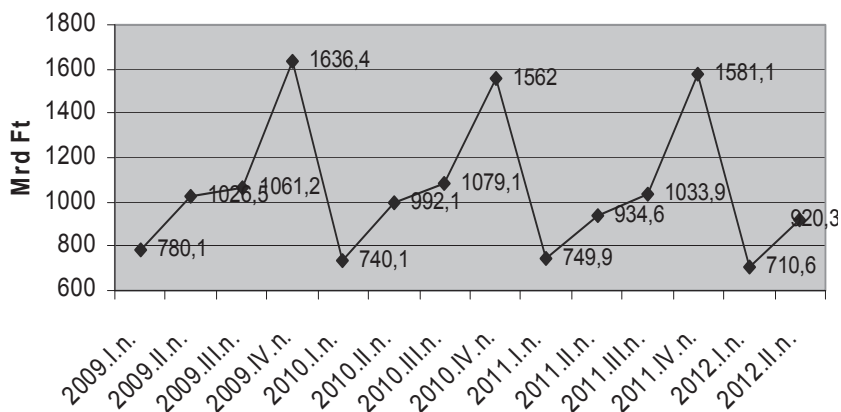
A hazai gazdaság szerkezete, a kis- és közepes vállalkozások nagy aránya (90% felett) nagyon lassan reagál a belső változásokra: a megtakarítások alakulására, a kamatlábak változtatására, de még a kereslet változására is. E mellett olyan egyéb intézkedések is bevezetésre kerültek, amelyek nem hogy a beruházások növekedését, de annak szűkülését idézték elő: például bankadó, válságadó.

Itt, a tanulmány szerzőjeként nem kívánok belemenni a médiában is sokszor hangoztatott, s a hallgatóság számára – a hozzá nem értő hallgatóság számára is – jól ismert frázisok pufogtatásába, ezért csak nagyon röviden érinteném a pusztán gazdaságpolitikai szempontból fontos tényezőket.

A bankadó bevezetése esetében az elv az volt, hogy a magasan jövedelmező szektorból kell pótolni az egykulcsos jövedelemadó bevezetése miatti kiesést. A hazai bankrendszer azonban többnyire kit finanszíroz? Nem a külföldi hitelpiacon is helyt állni képest multinacionális, külföldi tulajdonú cégeket, hanem a hazai kis- és közepes vállalatokat. Ha tudja. S ha akarja. A beruházások csökkenésének ez az egyik fő oka. Hogy nem tudja. S nem akarja. Nem minden áron.

A másik ok. A válságadó egy másik olyan fontos szférát érintett, akik tudtak volna, vagy akarhattak volna beruházásokat végrehajtani a magyar gazdaságban. Energiaszektor, távközlési szektor, vagy az óriás élelmiszerláncok (áruházláncok).

A beruházásaik végrehajtásakor, ugyanakkor nem csak számveteli értelemben figyelik a költségeiket, hanem közgazdasági értelemben is (Erdős, 2012). Mit jelent ez? A válságadó számveteli értelemben eredménycsökkentő tétel. Közgazdasági értelemben a használdozati költség is. Mit lett volna, ha nem beruházok, hanem azt elhelyezem bankban? Esetleg külföldi bankban? S ebben az értelemben igen drágává is sikerülhet egy hazai beruházás.

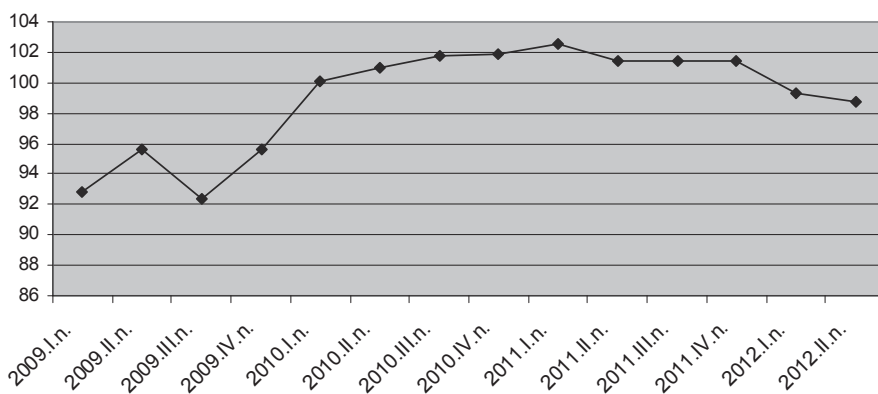

3. ábra

A beruházások nagysága (Mrd Ft)

Forrás: Internet 2 alapján saját szerkesztés.

A beruházások csökkenése, valamint a csökkenő fogyasztás együttesen vezettek az elmúlt két évben a gazdaság termelésének szűküléséhez (4. ábra).

4. ábra

A gazdasági növekedés (GDP) alakulása %-ban (előző év azonos időszakához képest)

Forrás: Internet 3 alapján saját szerkesztés.

Az egykulcsos jövedelemadó hatása a foglalkoztatásra

Már korábban is szó esett róla, hogy az egykulcsos jövedelemadótól elvárt hatások közül talán az egyik legfontosabb volt a foglalkoztatás bővülésének lehetősége. Ez a koncepció elsősorban abból indult ki, hogy az egykulcsos jövedelemadó átlagbért növelő (jobb esetben) hatása miatt számos munkavállaló visszatér a munkaerőpiacra. Tehát számoltak a munkanélküliség csökkenésével, valamint az eddig munkaerőpiacon feketén foglalkoztatottak „kifehéredésére” is.

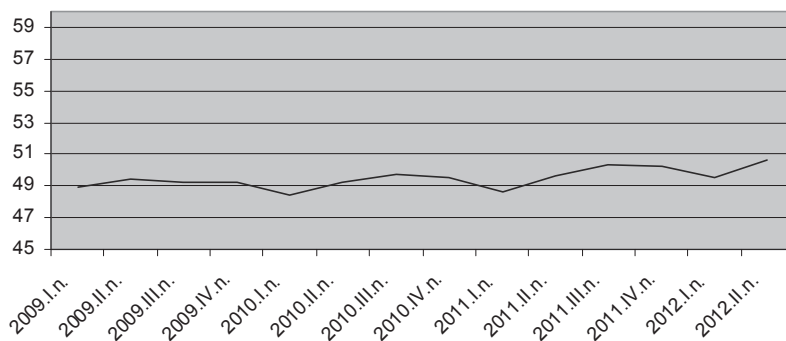
Közgazdasági tanulmányainkból ismerjük a jövedelmi és helyettesítési hatás fogalmait, amelyek nagyban befolyásolják egy adott munkavállaló munkával és szabadidővel töltött idejének arányát. Természetes, hogy a munkával töltött órák száma nem csak ettől függ, de jelentősen befolyásolja.

A helyettesítési hatás érvényesülésekor a magasabb munkabér miatt a munkavállaló a szabadidőt is a jobban fizető munkával helyettesíti (azaz emelkedik a ledolgozott munkaórák száma), hiszen a szabadidő minden egyes órája nagyobb használdozat-költséggel jár. A jövedelmi hatás ennek az ellenkezője. A magasabb munkabér miatt a munkavállaló kevesebb ledolgozott munkaórával eléri ugyanazt a jövedelmi szintet, azaz kevesebb munkával azonos mennyiségű terméket és szolgáltatást tud megvásárolni (*Samuelson – Nordhaus, 2005*).

A szakirodalom alapján – s a gyakorlatban is – általában a helyettesítési hatás érvényesül, tehát a munka mennyisége növekszik, a jövedelem növekszik, s ebből adódóan a keresletnek is növekednie kellene.

A következő két diagram (5., 6. ábra) alapján elmondható, hogy ennyire markáns változás hazánkban nem figyelhető meg. Ugyan a foglalkoztatás valamelyest bővült, azonban a munkanélküliségi ráta nem csökkent, sőt.

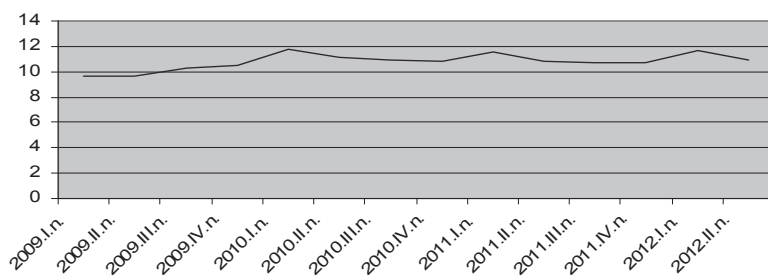
Ennek a kettősségnek elsősorban az az oka, hogy a hazai munkavállalók nagy részét kitevő, képzetlen vagy alacsony képzettségű, valamint roma munkavállalók jövedelme éppen, hogy csökkent az egykulcsos jövedelemadó bevezetését követően, hiszen mint ahogy azt korábban említettük az alacsonyabb jövedelműek jártak rosszul a 16%-os SZJA bevezetésével.

5. ábra

A foglalkoztatási ráta alakulása Magyarországon

Forrás: Internet 4 alapján saját szerkesztés.

6. ábra

A munkanélküliségi ráta alakulása %-ban (a három hónap átlagában)

Forrás: Internet 5 alapján saját szerkesztés.

A foglalkoztatási szerkezet nem kívánatos szintű változása továbbá a már korábban tárgyalt beruházások elmaradásának is köszönhető, akik a nagyszámú alacsony képzettségű munkakínálatot alkalmazhatták volna. Tehát önmagában munkakeresletről megfelelő, vagy kívánatos munkakeresletről sem beszélhetünk az elmúlt években.

Az egykulcsos jövedelemadó hatása az államháztartás egyenlegére

A teljesség kedvéért szeretném érinteni ezt a kérdést is. Az egykulcsos jövedelemadó bevezetésével a központi költségvetés bevételi oldala természetesen rövidtávon csökkent, már ami a személyi jövedelemadót tartalmazó sort illeti. Épp ennek ellensúlyozására hivatkozva dolgozták ki a bankadó, a válságadó rendszerét, amely öszintén bevallva épp az ellenkező hatást fejtette ki a fent említett okok miatt.

Az, hogy hosszú távon – már ha hosszú távon fenntartásra kerül az egykulcsos jövedelemadó – milyen hatással bír a költségvetés egyenlegére, azaz beváltja-e a hozzá fűzött reményeket – nevezetesen az adminisztrációs költségek csökkenése, adómorál javítása – valóban csak hosszútávon válaszolható meg, így e tanulmány ennek tárgyalására nem alkalmas.

Egy biztos. Csak akkor valósulhatnak meg e célok, ha az egykulcsos személyi jövedelemadó ténylegesen egy kulcsos lesz, azaz nem illeszkedik bele a rendszerbe az adójóváírás (ami már kivételre is került), illetve a bruttósítás gyakorlata.

Konklúzió

Jelen tanulmányban az egy kulcsos jövedelemadó bevezetésének rövid távú hatásaival foglalkoztam. Vizsgáltam a 16%-os SZJA keresletoldalra és kínálatoldalra gyakorolt hatásait.

A vizsgálatot követően megállapítható, hogy az egykulcsos személyi jövedelemadó gondolata a gyakorlatban is eredményes lehetett volna, ha azt jó időben teszik. A bevezetést körülölelő körülmények, és egyéb más gazdaságpolitikai döntések azonban e „nemes” célt aláásták, hiszen sem a keresletnövelő, sem pedig a foglalkoztatást növelő hatását nem érte el az intézkedés. E két tényező híján pedig a gazdasági növekedés szintje is elmaradt a kívánatostól.

Summary

In the last decades there were no politicians and economists, who did not take a stand with nibbling at the actual tax system.

Arguments and cons interfered, there could be heard a number of reasons pro and contra the various tax systems. Of course, as the question shows, there is no system alone which could be perfect: effectiv, equitable, transparent, and adequate for all the wings. In this study I do not want to vote for any tax systems, I just would like to display the short results of the introduction of the current, propotional income-tax. In the study I want to deal with the lineal or the propotional tax system, namely in what resulted the introduction in 2011 of the propotional (16%) income-tax in macro level in the last two years.

Felhasznált irodalom

1. Erdős T. (2012): Egykulcsos jövedelemadó és gazdasági növekedés, Közgazdasági Szemle, LIX. évf. 2012.
2. Feldstein, M. (2006): The effect of Taxes on Efficiency and Growth. NBER Working Papers, National Bureau of Economic Research
3. Feldstein, M. (2008): Effects of taxes on Economic Behavior. NBER Working Papers, National Bureau of Economic Research
4. Friedman, M. (1957): A Theory of Consumption Function; Princeton University Press, Princeton, N.J
5. Hall, R. E. – Rabushka, A. (1995): The Flat Tax. Stanford: Hoover Institution Press
6. Modigliani, F. (1986/1988): Életciklus, takarékoság, nemzeti vagyon. Megjelent: F. Modigliani: Pénz, megtakarítás, stabilizáció. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 19-46. pp.
7. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2005): Közgazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest
8. Oroszi S. (1992): A makroökonómia alapvető elméletei. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs
9. Internet 1: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli018c.html
10. Internet 2: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qb001a.html?43
11. Internet 3: http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Statiztika/mnbhu_statiztikai_idosorok/hu0101_ossze_foglalo.xls
12. Internet 4 http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf001.html
13. Internet 5 http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Statiztika/mnbhu_statiztikai_idosorok/hu0101_ossze_foglalo.xls

WÉBER PÉTER* – BOKORNÉ KITANICS TÜNDE**

A SZLOVÁK EGYKULCSOS SZJA ADAPTÁLÁSÁNAK NEURALGIKUS PONTJAI

Kulcsszavak: egykulcsos szja, szlovák adórendszer, adóreform, vagyonadó**Bevezetés**

A szlovák gazdaság gyors fejlődésének egyik jelentős motorja a 2004-es adóreform. Egy átfogó, jól megtervezett és kiválóan adaptált adóreform szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdaság növekedési pályára történő állításának és azon tartásának. Egy adóreform megtervezése és lebonyolítása mindig is kényes és bonyolult feladat volt. Az utóbbi évtizedben Kelet- és Közép-Európa az adóreform központja Európának. Az adóreform megtervezésekor nagy gondot fordítanak a közgazdászok az idealisztikus és már utópisztikusnak hangzó igazságosságon túl arra, hogy a reform következtében az állami költségvetés bevétele rövidtávon ne csökkenjen, sőt a cél a közép és hosszú táv tekintetében az állami bevételek növelése, a költségvetés egyensúlyba hozása és a stabilitás megteremtése, fenntartása. A 2004-es szlovák adóreform rövid- és középtávon átmént a vizsgán.

A kutatás előzményei és célja

Az utóbbi évek Magyarországnak adórendszerével a fő problémák a következők: egyre kevesebben fizetnek adót, az adóbázis szűkül. Az adó beszedése egyre nehezebb, ellenőrzése bonyolultabb, költségesebb.

Kutatómunkánkban arra kívánunk választ kapni, hogy milyen javaslatokkal lehetne egyszerűbbé és hatékonyabbá tenni a magánszemélyeket terhelő személyi jövedelemadó rendszert.

Vizsgálatunkban főleg szlovák és magyar esettanulmányok összehasonlításaira támaszkodtunk. Mélyinterjút készítettünk szlovák és magyar szakemberekkel (könyvelő, adószakértő, ügyvéd).

Cél az egykulcsos adórendszer szakirodalmi áttekintésén túl, a Kelet-Európai régió tapasztalatait leszűrve az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetésére, átalakítására történő javaslattétel.

A kitűzött cél megvalósításához az alábbi feladatokat kellett elvégeznünk:

- az egykulcsos adórendszer bevezetésének, hatásainak megismerése a környező országok adórendszerének tanulmányozásával;
- a szlovák minta feltérképezése;
- a magyar adórendszer múltjának és változásainak megismerése;
- szlovák és magyar adórendszer összehasonlítása az EU-hoz csatlakozáskor (2004);
- szlovák és magyar adórendszer összevetése 2010-ben.

A feladatok elvégzése után *különböző esettanulmányokkal* mutatjuk be az egyes adózói csoportok jellemzőit és az egykulcsos adórendszer bevezetésének hatásait a vizsgált jövedelmi kategóriákat reprezentáló adózók jövedelmeire.

* Kaposvári Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori iskola, PhD hallgató, petiweber@gmail.com

** Dunaiújvárosi Főiskola, Társadalomtudományi Intézet, főiskolai docens, bokornekt@gmail.com

Anyag és módszer:

A vizsgálat alá vont 4 adózói kör esettanulmányai:

1. esettanulmány: 2 gyermekes, átlagjövedelmű család, 2 kereső szülővel;
2. esettanulmány: egyedülálló, átlag feletti jövedelmű adózó;
3. esettanulmány: a minimálbér adóterhének összevetése;
4. esettanulmány: nyugdíjas munkavállaló adóterhének elemzése.

Mind a négy esettanulmány 2010, 2011 adóévekre magyar adórendszerben, 2010 adóévre szlovák adórendszerben és 2011 adóévre hipotetikusan a magyar adórendszerben is összehasonlításra kerül. A szájak számításait az 1995. évi CXVII. SZJA tv szerint végeztük el.

Hipotézisünk szerint a magyar adórendszer 2011-ben a következő változásokat hozza az szájak tv-ben:

- adókulcs 17%, bruttó jövedelemre vonatkoztatva (nem szuperbruttóra);
- adójóváírás a minimálbér erejéig érvényes;
- gyerekkedvezmény 500 000 Ft adóalap csökkentő formában;
- egy oldalas egyszerű SZJA bevallási nyomtatvány;
- gazdaságosabb adminisztráció, egyszerűbb ellenőrzés;
- szélesebb adóbázis, erőteljesebb szankciók;
- 90 000 Ft-os minimálbért.

Eredmények:***Első esettanulmány: Egy átlag jövedelmű 2 gyermeket nevelő család***

Átlag Ádám 2010-ben vállalkozásnál dolgozik alkalmazottként, és a Központi Statisztikai Hivatal kimutatásának megfelelő átlag jövedelemmel rendelkezik 206 700 Ft-tal. Felesége Átlag Ádámné a költségvetési szektorban állami alkalmazottként keres átlag jövedelmet 203 900 Ft-ot. 2010-es SZJA adótábla 15 100 Ft adókedvezményt nyújt havonta, melyet esettanulmányunk mindkét felnőtt tagja igénybe is tudott venni. 15 100 Ft-os adókedvezményt a fenti modellben való beilleszthetőség kedvéért és a többi modellel való összehasonlíthatóság miatt bruttósítanunk kellett.

Ennek megfelelően Átlag Ádám adóalapja a következők szerint változott: az adó alapja a bruttó bér 27%-kal (járulékok) növelt összege ($2\,480\,400 \times 1,27 = 3\,150\,108$ Ft), amit csökkent a 15 100 Ft/hó adókedvezmény (bruttósítva: $15\,100 / 0,17 \times 12 = 1\,065\,882$ Ft/év). A kedvezményt követően az adóalap $3\,150\,108 - 1\,065\,882 = 2\,084\,226$ Ft-ra csökken. Ugyanezzel a logikával Átlag Ádámné adóalapja a kedvezményt követően 2 041 554 Ft-ra csökken.

Mindezeket figyelembe véve 2010-ben a fenti 2 gyermeket nevelő átlagos jövedelemmel rendelkező család éves szinten $354\,318 + 347\,064 = 701\,382$ Ft adót fizet a költségvetésbe.

Ugyanezt a családot mutatja be a következő esettanulmány **szlovák viszonyok** esetén: A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében – annak ellenére, hogy Szlovákiában már 2009. január 01-től EUR a hivatalos fizetőeszköz – forintban átszámolva szerepeltettük az adatokat a következő esettanulmányokban.

Átlag Ádám 2010-ben vállalkozásnál dolgozik alkalmazottként, és átlag jövedelemmel rendelkezik 206 700 Ft-nak megfelelő 725,26 EUR-val. Felesége Átlag Ádámné a költségvetési szektorban állami alkalmazottként keres átlag jövedelmet 203 900 Ft-nak megfelelő 715,44 EUR-t. 2010-ben Szlovákiában a 2 gyermeket nevelő átlagos jövedelemmel rendelkező család a Zákon o Dani z Prijmov (Jövedelem Adó Törvény) alapján 20,02 EUR/gyermeke adójóváírást vehet igénybe havonta. Bruttósítva 19%-os adókulcs esetén, két gyermekre vonatkozólag 285 Ft-os (HUF/EUR) árfolyam mellett 720 720 Ft adóalap csökkentő tétellel azonos értékű.

A jobb összehasonlíthatóság miatt szükséges az adókedvezmény átváltása adóalap kedvezményre. A szlovák rendszer adókedvezmény számítása eltér a magyar gyakorlattól. A bruttó bért csökkentik a magánszemélyt terhelő járulékokkal és csak ezt követően kapják meg az adóalapot. Ebből számolják az adót, de előtte a munkavállalókat megillető 335,47 EUR/hó adóalap csökkentő tételt alkalmazzák, majd az így kapott fizetendő adó mennyiségét csökkenthetik közvetlenül a gyermekek után járó adókedvezménnyel.

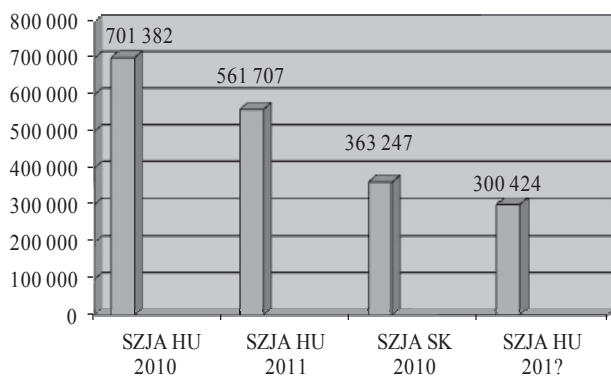
Az adóalap csökkentő tétel a reform évében (2004) mindenki számára egyformán elérhető volt (80 832 SK), azonban a bevezetett milliomos adó következtében ezt a tételt 100%-ban 20 000 EUR-os éves jövedelemhatárig lehet már csak igénybe venni. Ezen jövedelemhatár felett folyamatosan csökken, majd 33 000 EUR felett pedig teljesen megszűnik. A fenti esettanulmány esetén az Átlag Család $116\,347 + 246\,900 = 363\,247$ Ft-nak megfelelő 1 274,55 EUR adót fizet a költségvetésbe éves szinten.

2011-ben Magyarországon is bevezették az egykulcsos adórendszert a személyi jövedelemadó tekintetében. Maradt a 2010-ben érvényben lévő szuperbruttó, mely gyakorlatilag a 16%-os adókulcs helyett 20,32%-kal adózik. Átlag Ádám ebben az esettanulmányban is a KSH által nyilvántartott átlag jövedelmet viszi haza havonta: 206 700 Ft-ot, míg felesége Átlag Ádámné a költségvetési szektorra jellemző átlagbérrel rendelkezik, azaz 203 900 Ft-tal járul hozzá a családi költségvetéshez. Az átlag család 2 gyermeket nevel, amire hosszú idők óta újra adókedvezményt biztosít a magyar adórendszer. Az adójóváírás maximálisan 12 100 Ft/hó. Jelen esetben Átlag Ádám csupán 8 099 Ft adójóváírásra jogosult. Az adójóváírás 180 455 Ft-ig jár maximálisan, majd fokozatosan csökkenni kezd, míg 259 840 Ft-os bruttó jövedelemnél tűnik el teljesen. Az eltartottak számát tekintve (aki után családi pótlékra jogosult a szülő) 2 gyermek után igénybe vehető 62 500 Ft/hó adóalap csökkentő kedvezményt vesz igénybe Átlag Ádám, éves szinten 1 500 000 Ft. A személyi adókedvezményt átkonvertálva adóalap kedvezménnyé és összegezve Átlag Ádám 2 107 425 Ft-tal csökkentheti az adóalapját. Az így kapott – kedvezményekkel csökkentett – adóalap 1 042 683 Ft. Az adó mértéke 16%, azaz 166 829 Ft, mely kedvezően hangzik a havi 13 903 Ft SZJA-t illetően Átlag Ádám esetében. Azonban, ha családi kedvezményről beszélünk, vizsgáljuk meg a család egészét terhelő SZJA-t. Átlag Ádámné a költségvetési szektorra jellemző átlag keresettel rendelkezik: 203 900 Ft. Valamivel több adójóváírásra jogosult, mint a férje: 8 526 Ft. Mivel a 2 gyermek után járó adóalap-csökkentő kedvezményt a férj már igénybe vette, így arra már a feleség nem jogosult. Havi 32 907 Ft SZJA fizetési kötelezettség terheli a 2011-es magyar adórendszer következtében a fenti feltételek mellett. Ami azt is jelenti, hogy az Átlag család éves SZJA fizetési kötelezettség a 2 gyermek nevelése mellett 2011-ben Magyarországon **561 707 Ft** ($166\,829 + 394\,878$).

A következő esettanulmány ugyanennél a családmoddellnél mutatja be a 201?-re (jövő időszak) tervezett SZJA terheket:

Átlag Ádám 2 gyermekes családfő. Havi bruttó 206 700 Ft jövedelemmel rendelkezik. Felesége Átlag Ádámné havi bruttó 203 900 Ft jövedelmet kap. 2 gyermeket nevelnek, akik után 500 000 Ft adóalap kedvezményt vehetnek igénybe gyermekekenként, azaz 1 000 000 Ft-tal csökkenthetik az adóalapjukat. A család összevont jövedelme 4 927 200 Ft. Ennek következtében az általam javasolt SZJA szerint 201?-ben az átlag jövedelemmel rendelkező 2 gyermekes családok kevesebb személyi jövedelemadót (**300 424 Ft**) fizetnének, mint 2010-ben.

A gyermekek utáni kedvezményen túl tartalmaz egy mindenki által igénybe vehető SZJA kedvezményt – pontosabban 90 000 Ft/hó a bejelentett munkaviszony után –, ami megegyezik a 201?-re tervezett minimálbérrel. Ezzel az elemmel progresszivitást is tartalmaz a leendő rendszer 5 000 000 Ft-ig, ami felett elveszik a 90 000 Ft/hó SZJA kedvezmény.

1. ábra

Átlagos KSH jövedelemmel rendelkező 2 gyermekes család SZJA fizetési kötelezettsége az előző 4 esettanulmány alapján

Forrás: saját számítás.

A 2010-es adatokat összehasonlítva jelentős különbséget látunk egy átlagos család SZJA fizetési kötelezettsége esetén a magyar és szlovák viszonyok között (1. ábra). A 201?-re tervezett 17%-os SZJA kulccsal, a minimálbérrel megegyező mértékű havi adójóváírással és a megemelt gyermekek utáni adóalap kedvezménnyel (500 000 Ft) a magyar család helyzete már kedvezőbb lesz szlovákiai társaitól (300 424 Ft versus 363 247 Ft).

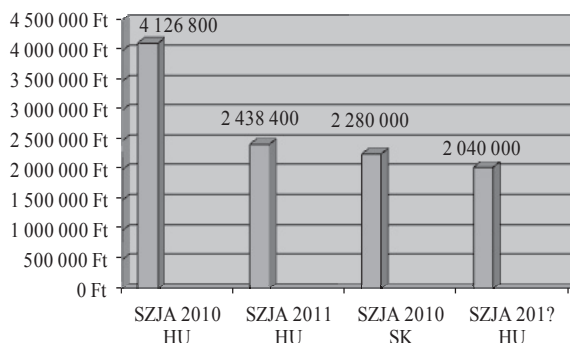
Második esettanulmány: Jobb módú, egyedülálló, havi 1 millió Ft jövedelemmel rendelkező adózó adófizetési kötelezettsége 2010-ben Magyarországon

Gazdag Gábor egyedül élő, jómódú, havi 1 000 000 Ft jövedelemmel rendelkező állampolgár. A 15 100 Ft-os adójóváírára nem jogosult. Gyermekek kedvezményt nem tud igénybe venni. Adóalapja a bruttó bérének a 127%-a, 15 240 000 Ft. A 2010-ben hatályos két kulcsos (17%, 32%) adórendszer esetén **havi 343 900 Ft** személy jövedelemadót fizet, éves szinten: 4 126 800 Ft.

Az átlag feletti jövedelemmel rendelkezők kifejezetten jobban járnak egy **szlovák** típusú adórendszerrel. 45%-kal kevesebb adót kell fizetni az adózóknak 2010-ben Szlovákiában, mint Magyarországon. 2 280 000 Ft az éves adófizetési kötelezettsége a 4 126 800 Ft helyett.

2011-ben Magyarországon a jövedelem 1,27-szeres szorzata az adóalap, mely 16%-a az SZJA fizetési kötelezettség. Gazdag Gábor havi 1 000 000 Ft-os jövedelme esetén éves szinten 2 438 400 Ft a fizetendő személyi jövedelem adója.

A 201?-re javasolt SZJA szabályai alapján havi 1 000 000 Ft jövedelemmel rendelkező Gazdag Gábor esetén az adófizetési kötelezettség a következők szerint alakul. Kedvezmények nélküli, lineáris egy kulcsos adó tisztán 201? adóévben, miután az éves bruttó 12 000 000 Ft-os jövedelmével átlépi az 5 000 000 Ft-os határt, ameddig a 1 080 000 Ft-os (90 000 Ft/hó) adókedvezményt igénybe lehetett venni, valamint gyermekkel nem rendelkezik, így gyermek kedvezményt sem tud igénybe venni. A 12 000 000 Ft 17%-a az éves SZJA fizetési kötelezettsége, azaz 2 040 000 Ft. A következő 2. ábra szemlélteti a különbséget a 4 eset között.

2. ábra

Átlag feletti keresettel rendelkező, egyedülálló, havi 1 millió Ft jövedelemmel rendelkező adózó adófizetési kötelezettsége az előző 4 esettanulmány alapján

Forrás: saját számítás.

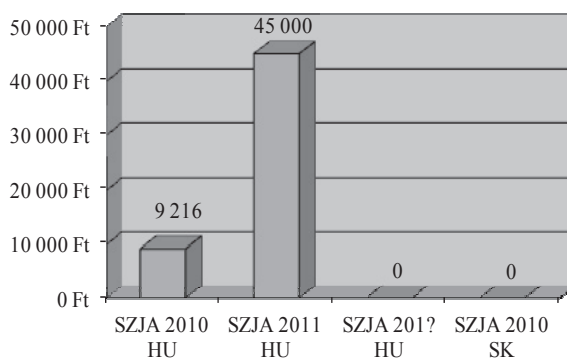
Hasonlóan a 2 gyermekes Átlag családhoz, a jó módú állampolgár esetén is jelentős különbségek vannak a vizsgált 4 esettanulmány között. A 2010-es adatokat összehasonlítva látjuk a különbséget a magyar és szlovák viszonyok között (2. ábra). A 2011-re tervezett 17%-os SZJA kulccsal Gazdag Gábor helyzete már kedvezőbb lesz szlovákiai társaitól, még akkor is, ha az 5 000 000 Ft-os jövedelemhatárt átlépve már nem lesz jogosult a 75 000 Ft-os SZJA adókedvezmény igénybevételére.

Annak ellenére, hogy mind a négy rendszer tartalmaz különböző méretű jóváírást, a minimálbérek esetén is van különbség. Ezekre világít rá a következő összevont modell, ami során eltekintünk a gyermek kedvezményektől, kizárólag a minimálbéresek, az alacsony keresetűek adózásán kívánjuk bemutatni.

Harmadik esettanulmány: Minimálbérrel rendelkező adózó adófizetési kötelezettsége

2010-ben Magyarországon 73 500 Ft a minimálbér, ami a következők szerint adózik: 27%-os járulékkal növelt bruttó bér az SZJA alapja (93 345 Ft), aminek 17%-át (15 868 Ft) csökkenti a 15 100 Ft-os adókedvezmény. Aminek a következtében a minimálbér Magyarországon nem adómentes, 9 216 Ft SZJA fizetési kötelezettség terheli éves szinten.

Szlovákiában nem csak a minimálbér adómentes jelenleg. A trükkös adókedvezményi számítási lehetőségnek köszönhetően az alacsonyabban keresők számára az adómentes jövedelemhatár meghaladja a minimálbért. A 335,47 EUR adóalap csökkentő kedvezmény a bruttó bér járulékokkal csökkentett összegét csökkenti. Ennek következtében ma Szlovákiában a bruttó 387,38 EUR/hó jövedelemig adómentes a munkabér (110 403 Ft, 285 Ft/EUR). 2011-re tervezett esettanulmányban szintén adómentes maradna a minimálbér. De 5 000 000 Ft feletti éves jövedelem felett már nem lehetne igénybe venni az adóalap csökkentő kedvezményt. A fentieket demonstrálja az alábbi ábra.

3. ábra

Minimálbérrel rendelkező adózó adófizetési kötelezettsége az előző 4 esettanulmány alapján

Forrás: saját számítás.

Negyedik esettanulmány: átlag nyugdíjas munkaviszony mellett

Az átlag nyugdíjjal (90 055 Ft) rendelkező munkavállaló adófizetési kötelezettségét vizsgáltuk, aki a KSH-nak megfelelő átlag munkabért (206 700 Ft) keres a nyugdíj mellett.

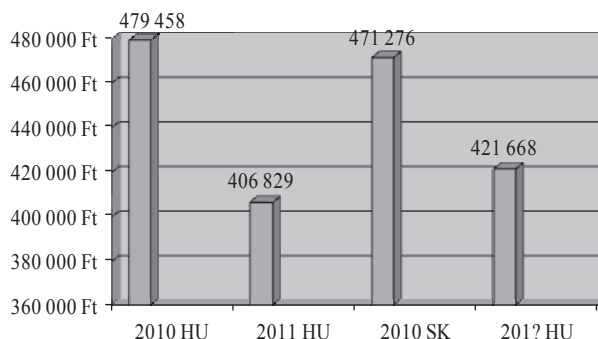
Nyugdíjas Norbert adófizetési kötelezettsége a magyar adórendszer keretein belül 2010-ben következőképpen alakult. Az éves jövedelme, mely a foglalkoztatottságából származik bruttó 2 480 400 Ft. Nyugdíja éves szinten 1 080 660 Ft. A nyugdíj 2010-ben adóterhet nem viselő járandóságnak minősült, viszont az adóalapot növelő tényező. Ez különösen a korábbi években okozott jelentősebb SZJA fizetési kötelezettséget a nyugdíj mellett munkát vállalóknak, mert a magasabb adósávba tolta el az adózót és így több lett az adófizetési kötelezettsége. Ezt a problémát is megszünteti az egykulcsos adórendszer, nincs felsőbb sáv.

Az összevont adóalap a jövedelem (2 480 400 Ft) 1,27-szerese (3 150 108 Ft), ehhez jön az egyéb jövedelem jogcímen szereplő nyugdíj összege (1 080 660 Ft). SZJA adókedvezmény 56 064 Ft-tal, míg az adóterhet nem viselő járandóság adója jogcímen 183 708 Ft-tal csökkenti a fizetendő adót. Így a kedvezményekkel módosított adóalap: $(2\,480\,400 \times 1,27 = 3\,150\,108; +1\,080\,660; -56\,064 + 183\,708 = 239\,772; 239\,772/0,17 = 1\,410\,424)$ $3\,150\,108 + 1\,080\,660 - 1\,410\,424 = 2\,820\,344$ Ft. A fizetendő adó az adóalap 17%-a: $2\,820\,344 \times 0,17 = 479\,458$ Ft.

Szlovákiában nyugdíjasként munkát vállal Nyugdíjas Norbert. A magyarországi modellel való jobb összehasonlíthatóság érdekében nominálisan ugyanazt a Ft összeget keresi (KSH szerinti átlag jövedelmet 206 700 Ft) munkavállalóként és kapja a 2010-es magyarországi átlag nyugdíjat (ONYF szerinti 90 055 Ft) Európában (285Ft/EUR 2010.07.27-i MNB árfolyam mellett) azaz 725,26 EUR/hó havi bér jövedelmet és havi 315,98 EUR nyugdíjat. 2010-ben Szlovákiában, ha valaki nyugdíj mellett munkát vállal, akkor a nyugdíja továbbra is adómentes, azonban a munkavállalásáért kapott munkabér egységesen 19%-os adókulccsal adózik. Ami azt jelenti, hogy nem veheti igénybe a havi 335,475 EUR adóalap kedvezményt. Mindezek mellett több mint 8 000 Ft-tal kedvezőbb a helyzete Szlovákiában, mint ugyanezekkel a paraméterekkel Magyarországon 2010-ben.

Az átlag jövedelemmel (206 700 Ft) és átlag nyugdíjjal (90 055 Ft) rendelkező Nyugdíjas Norbert **2011-ben** kedvezőbb helyzetbe került, mint korábban 2010-ben akár Magyarországon, akár Szlovákiában volt. Havi szinten 6 052 Ft-tal több marad, Norbert zsebében.

Nyugdíjas Norbert 201?-ben nyugdíját felbruttósítva folyósítanák, ami azt jelenti, hogy a 90 055 Ft-os nettó nyugdíj 108 500 Ft bruttó összegnek felel meg. A felbruttósítás következtében a nyugdíj ténylegesen nem csökken az adóteher miatt. A 643 008 Ft-os adókötelezettség tényleges terhe $643\,008 - 221\,340 = 421\,668$ Ft lenne.

4. ábra

Nyugdíjas Norbert az ONYF szerinti átlag nyugdíjjal (90 055 Ft) KSH szerinti átlag jövedelemmel (206 700 Ft) rendelkező, egyedülálló nyugdíjas adózó a 4 esettanulmány során

Forrás: saját számítás.

Átlag nyugdíj (90 055 Ft) mellett munkát végezve (átlagkeresetért 206 700 Ft) Nyugdíjas Norbert a 2011-ben Magyarországon érvényben lévő adórendszer keretein belül járna a legjobban, míg a 2010-es magyar adórendszer fizettette vele a legtöbb adót. A lényegi különbséget a 2011-es magyar, a 2010-es szlovák és a 201?-es magyar adórendszerben a munkát végző nyugdíjas esetén a következő: míg a két utóbbi esetén a munkajövedelmére nem vehetett igénybe a nyugdíjas adójóváírást, addig a 2011-es magyar adórendszer ezt engedélyezi.

A magyar és szlovák adórendszer vizsgálata mélyinterjúkkal

Több mélyinterjút is készítettünk mind szlovák, mind magyar szakemberekkel. Kutatásunk során figyelemmel voltunk arra is, hogy több terület szakembereinek a véleményét összegyűjtjük, elemezzük. Így került sor egy szlovák könyvelő meghallgatására, aki kifejezetten a gyakorlati élet problémáira világít rá, valamint az elméletet képviselő tudományos fokozattal rendelkező egyetemi tanár válaszai során szintén hasznosítható információhoz jutottunk. Az elméletet és a gyakorlatot összefogó adótanácsadót is sikerült felkérnünk, hogy válaszoljon a kérdéseinkre. A sort a Révkomáromban praktizáló ügyvédő zárja, akit tekintve nem adóügyi szakértő, ugyanakkor klienseinek jelentős részét teszik ki a Magyarországról áttelepülő vállalkozások, vállalkozók. A szlovák szakemberek mellett 19 magyar könyvelővel is lefolytattuk a kutatást. A következőkben a mélyinterjú során elhangzott kérdéseket és az arra adott válaszokat részletezzük elsőként a szlovák szakemberekkel.

A szlovák adótanácsadó szerint a 2004-es szlovák adóreform fő jellemzője az egyszerűség és átláthatóság. Mind a négy szlovák szakember pozitívan értékeli a 2004-es szlovák adóreformot. Az adózás lényegesen leegyszerűsödött, az adózási fegyelem pedig pozitív irányban változott, 19%-os egységes adónál már nem érdemes kockáztatni – vallják egybehangzóan. A megkérdezett szakértők szerint az egykulcsos adó bevezetése, valamint az osztalékadó eltörlése nagyban hozzájárult Szlovákia versenyképességének javulásához. Az SZJA bevallás

terén is sikerült egyszerűsítéseket elérni, például a korábban érvényben lévő 3féle bevallás helyett, már csak két típusú bevallás maradt. Egyik verzió azon munkavállalók számára, akik csak munkabér jellegű jövedelemmel rendelkeznek, a másik verzió azok számára, akik egyéb jövedelemmel is rendelkeznek.

Egyik szakértő sem tudott negatív tapasztalatot említeni az adóreformmal kapcsolatban.

A reformot követően került bevezetésre az elektronikus bevallás, mely segíti és gyorsítja is a bevallások kitöltését.

Mind a négy szakember egyetért abban, hogy többen fizetnek SZJA-t a reform óta és a költségvetési bevételek is nőttek. Kiemelték a lélektani hatást, miszerint a 19%-ot inkább befizetik és nyugodtan alszanak, sem a kiskapukat keresnék az adófizetők. Ezzel elérte egyik célját a reform, fehéredett a gazdaság.

Az ügyvédnő szerint a jelenlegi rendszer elegendő kedvezményt tartalmaz az SZJA-t illetően, azonban a járulékok terén még akad tennivaló.

A bevallási nyomtatvány további egyszerűsítését nem tartják indokoltnak a szlovák szakemberek. Valamennyi megkérdezett szakember egyetért azzal, hogy a 2004-es reformnak köszönhetően megnöttek a magyar ügyfelek száma a szlovák könyvelő irodákban és ügyvédi irodákban egyaránt.

A magyar szakemberek a 2011-es magyar adóváltozástól egyszerűsítést, átláthatóságot vártak, de nincs teljes egyetértés közöttük: korrigál korábbi hibákat, de továbbra is bonyolult maradt a rendszer szerintük. Az évközi változtatás is tovább rontja a tervezhetőséget. A szuperbruttóval nem értenek egyet. A magyar szakemberek nem alkotnak olyan mértékű egységes véleményt, mint a szlovák kollégáik. Az egykulcsos adó megítélésében is van véleménykülönbség a közöttük. A 2011-s magyar változásokat az egyik magyar könyvelő azért tartja ésszerűnek, mert munkára és családbővítésre ösztönöz. Ugyanakkor tételsorok összevonásával egyszerűsítést tart indokoltnak az SZJA bevallási nyomtatványban.

Konklúzió

A szlovák adórendszer egyes elemei Magyarországon is alkalmazhatók lennének. Míg Magyarországon a helyi önkormányzatok csak csekély önállósággal rendelkeznek az egyes adó-nemek mértékének meghatározásában, és ezen bevételek jelentős része is a központi költségvetést gyarapítja, addig a szlovákok egy igen jól működő rendszert alakítottak ki, ahol a személyi jövedelemadóból származó bevételek 70%-a a helyi önkormányzatoknál, 24% a regionális önkormányzatoknál marad és csupán 6% kerül a központi költségvetés kasszájába. (Svájcban is hasonló decentralizáció működik.)

Külön kell választani az adópolitikát a szociálpolitikától. Abban a pillanatban, amikor ez sikerül és az adórendszer megtisztul minden egyéb „másodállásától” átláthatóbb, egyszerűbb hatékonyabb adórendszert kapunk. A gazdaság kifehéredésének eredményeként a szélesebb adóalap nyújtana fedezetet az adó csökkenése következtében kieső adóbevételekre. Azonban meg kell találnunk a módját, hogy elkerüljük az adóköteles bevétellel nem rendelkező társadalmi csoportok hátrányos helyzetbe kerülését.

A 2004-ben életbe lépett szlovák adóreform során

1. a direkt adónemektől az indirekt adózás felé tolódott el a hangsúly;
2. alacsony standard adókulcsok;
3. az egykulcsos jövedelemadók bevezetése;
4. a kivételeket korábban tartalmazó rendszer szűkítése;
5. az adók gazdasági torzító hatásának minimalizálása;
6. a bevételek kettős adózásának csökkentése valósult meg.

Az indirekt adók beszedése hatékonyabb, kevesebb adminisztrációs és ellenőrzési terhet jelent mindkét félnek (adózó, hivatal), megkerülni is nehezebb. A bonyolultság sok kikaput teremtett. A korábbi adórendszer megszüntetése mérsékelte a jövedelemadó torzító hatását. A reform az adópolitika szociálpolitikai célokra való felhasználásának megszüntetésére törekedett. A kettős adóztatás megszüntetését az osztalékadó, ajándékozási, örökösödési, és ingatlanátírási adó eltörlése jelentette.

A reform célja az egyszerűsítésén túl az volt, hogy érdekeltté tegye a munkavállalókat a munkapiacra való aktív részvételben, és a vállalkozásokat beruházásra, fejlesztésekre és munkahelyteremtésre motiválja. Az adóreform feloldotta továbbá az üzleti élet egyik legjelentősebb problémáját is, hiszen az adórendszer bonyolultsága és az adótörvények gyakori változtatása jelentette az egyik legnagyobb akadályt a vállalati szférában. Az egyszerűsítés és a rendszer átláthatósága hosszú távon is kedvezően hat a vállalati környezetre és a közvetlen külföldi tőkebefektetésekre.

Célszerű lenne hazánkban is a munkáltatók élömléki terheinek csökkentése, a tőkejövedelmek és a káros javak adóterhelésének növelése, a javasolt 17%-os egykulcsos személyi jövedelemadó rendszer bevezetése mellett.

A kitűzött feladatok elvégzését követően: az egykulcsos adórendszer, a szlovák minta feltérképezése és szlovák-magyar adórendszer összevetése után az esettanulmány számításainkból arra a következtetésre jutottunk, hogy a 17%-os egykulcsos adó a szuperbruttó kivezetésével egyetemben bevezethető. 2011-ben a bevezetett adócsomag 16%-os egy kulcsos adókulccsal számol továbbra is szuperbruttót alkalmazva, mely a tényleges adókulcs terhelést 20,32%-on tartja. Erős családtámogató elemmel bővül, amit azonban csak egy szűkebb réteg képes igénybe venni. Az általunk javasolt scenárió esetén már az átlag munkabérrel rendelkezők is teljes mértékben igénybe tudnák venni a gyermekek után járó kedvezményt akár 3 gyermek után is. Az egykulcsos adórendszer elhallgatott, de nélkülözhetetlen második pillére a vagyonadó. Hivatkozva Papp József (Corvinus docense) számításaira 50 millió Ft feletti bevezetése esetén 500 milliárd Ft adóbevétel keletkezne. Az egykulcsos személyi jövedelemadó és a vagyonadó együtt eredményezne egy a mostaninál igazságosabb és egyszerűbb helyzetet. Az egykulcsos személyi jövedelemadó többet hagy a magasabb jövedelemmel rendelkezőknél, ugyanakkor a vagyonadó ezt fokozatosan visszaveszi, az 50 millió Ft alatti ingatlan vagyonnal rendelkezőket pedig nem érintené. Természetesen ehhez egy pontos nyilvántartást kell bevezetni, mely nem csupán az ingatlan vagyonra vonatkozik. A megfelelő vagyonadó kulcs megválasztásával 10 éves időtávlatban jelentősen csökkenteni lehetne a fizetési mérleg hiányát, a létező svéd modell alapján.

Summary

The flat tax system, after studying the Slovak sample and comparing the Slovak - Hungarian tax system from our case studies we concluded that the 17% flat tax besides canceling the super gross can be applied. Strong family support element is added to the Hungarian Personal Income Tax from 2011, but only a narrow layer can use this tax advantage. In the case of our proposed scenario the people with average salary could fully use the discount for children even up to 3 children as well. The flat rate personal income tax leaves more amount at the people with the higher income, while the property tax that gradually takes back, it would not affect the people with under 50 million HUF of real property. With the adequate property tax

rate chosen in the time horizon of 10 years could significantly reduce the account deficit, according to the existing Swedish model.

Felhasznált irodalom

1. Bokorné Kitanics T. – Nyáriné Budvig A. (2008): EU tagállamok a Laffer görbén innen és túl A Magyar Tudomány Hete 2008, Konferenciasorozat, „A tudomány az élhető Földért”, A Közgazdaságtudományi és vezetéstudományi Konferencia előadásai, A Dunaújvárosi Főiskola közleményei XXX., III. kötet, Dunaújváros, 99-106. pp. (ISSN 1586-8567)
2. Hall, Robert E., and Alvin Rabushka (1995): The Flat Tax, Second edition (Hoover Press)
3. Személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény
4. Wéber P. – Bokorné Kitanics, T. (2008): The main differences between slovakian and hungarian tax system, Acta Oeconomica Kaposvariensis, 2008. Vol. 2. No. 2., pp. 9-18.
5. Wéber P. – Gyurián N. (2011): Szlovák kontra Magyar adórendszer; III. Nemzetközi Tudományos Konferencia SJE „A tudomány és az oktatás a tudásközpontú társadalom szolgálatában” Komárom, 2011, szeptember 5-6.
6. Zákon č. 366/1999 Z. z.
7. Zákon č. 595/2003 Z. z. Odani z Příjmov

BÁCSNÉ BÁBA ÉVA*

MUNKAERŐ-KÖLCSÖNZÉS A SZABÁLYOZÁSI VÁLTOZÁSOK TÜKRÉBEN

Kulcsszavak: munkaerő-kölcsönzés, európai uniós szabályozás, új munkatörvénykönyv**Bevezetés**

A versenyképesség megtartása érdekében egyre több munkaadó keres a hagyományos foglalkoztatási formáktól eltérő megoldásokat. A gazdasági válság hatására a vállalkozások jelentős része nem tudja, vagy nem kívánja belső állományát növelni, még akkor sem, ha időlegesen több munkaerőre lenne szüksége. Így az új munkahelyek jelentős része munkaerő-kölcsönzés keretében jött létre. Ez rávilágít e foglalkoztatási forma a létjogosultságára, és arra, hogy a munkaerő-kölcsönzés milyen fontos szerepet játszik a munkaerő piac rugalmasságának erősítésében. Cikkemben a munkaerő-kölcsönzés szabályozását meghatározó tényezőket és ezek változását mutatom be.

Szakirodalmi áttekintés

A munkaerő-kölcsönzés egy kölcsönszerződés folytán valósul meg. Egy olyan foglalkoztatási forma, amelyben három szereplő van jelen: a kölcsönbeadó, a kölcsönbevevő és maga a munkavállaló. A szerződési keretek szerint egyrészt a kölcsönbeadó köt egy munkajogi munkavállalási szerződést (általában meghatározott munkavégzésre) a munkavállalóval, így létrehozva a munkaviszonyt, illetve a kölcsönbevevő és kölcsönbeadó között jön létre egy polgárjogi kölcsönszerződés. A munkavállaló a kölcsönbevevőnél végzi munkáját, amiért juttatásait a kölcsönbeadótól kapja (*Jarjabka, 2010*). A Munkatörvénykönyv (továbbiakban Mt.) szerint: A munkaerő-kölcsönzés olyan tevékenység, amelynek keretében a kölcsönadó a vele kölcsönzés céljából munkaviszonyban álló munkavállalót ellenérték fejében munkavégzésre a kölcsönvevőnek átengedi.

A munkaerő-kölcsönzés múltja és jelene*A munkaerő-kölcsönzés történeti áttekintése*

Az Európai Unióban már a múlt század közepén felismerték, hogy a munkaerő-kölcsönzés mindhárom szereplő számára előnyökkel jár. Ennek következtében a '60-as, '70-es években fellendült ennek a foglalkoztatási formának az alkalmazása. Mivel a munkajog általános jogi normái az addig ismert foglalkoztatási módszerek jogi kifejeződései voltak, kézenfekvő volt valamilyen külön megoldást találni azokra az esetekre, amikor a vállalkozásnak rendkívüli helyzetben kellett munkavállalókat viszonylag rövid ideig alkalmazni. A helyzet jogi szabályozása mellett kezelni kellett a munkaerő-kölcsönzés fellendülését követő társadalmi konfliktust is. Ez abban nyilvánult meg, hogy a szakszervezetek egyre több országban a hagyományos módon foglalkoztatottak védelmében e módszernek – szabályozás híján – a megtiltását, de legalábbis korlátozását követelték. Így a munkaerő-kölcsönzéssel kapcsolatban több vitatott kérdésre kellett választ találni (*Bankó, 2010*). A helyzet kezelésére az egyes országok által alkalmazott megoldásokat három csoportba lehet sorolni:

- Engedélyezik és szabályozzák a munkaerő-kölcsönzést, amely által jogintézményi szintre emelkedett a foglalkoztatási technika: Belgium, Németország, Franciaország, Hollandia, Finnország, Portugália, Ausztria, Luxemburg és Spanyolország;

*Debreceni Egyetem, GVK, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, egyetemi adjunktus, babae@agr.unideb.hu

- Engedélyezik, de nem szabályozzák külön a munkaerő-kölcsönzést, ezáltal az általános jogi normák az irányadóak: Dánia, Nagy-Britannia és Írország;
- Nem ismerik el a módszert, tiltják azt: Görögország, Olaszország és Svédország (Lórodi, 2003).

A munkaerő-kölcsönzés szabályozását tekintve országonként jelentős eltérések mutatkoztak. Az egyes tagállamok kölcsönzést érintő szabályozásai kitértek a kikölcsönzött munkavállalók a kölcsönvevő cég saját állományába vett határozatlan idejű munkajogviszonyban álló dolgozóival egyenlő mértékű fizetésére; a képzésre; a képviseleti jogokra; a foglalkoztatás más feltételeire; azokra a körülményekre, melyek megléte esetén a kölcsönvevő vállalatok élhetnek a munkaerő-kölcsönzés lehetőségével; a kikölcsönzött munkavállalók arányának korlátozására; egyes szakmákban a munkaerő-kölcsönzés megtiltására; a munkaerő-kölcsönzési megbízások időtartamának mértékére, számának maximalizálására (Welz, 2008). Bár az Európai Unióban a 91-től irányelvek vonatkoztak a foglalkoztatási formára, és a 2000 márciusában elfogadott lisszaboni stratégia célkitűzései tükrözik, hogy az Európai Tanács is felismerte annak szükségességét, hogy a rugalmasság és a hatékonyság érdekében nagyobb hangsúlyt kell fektetni az újonnan megjelent munkaszervezési lehetőségekre, és a változatosabb szerződési feltételekre (Bankó, 2001), az egységes szabályozás mégis máig váratott magára.

Magyarországon a rendszerváltás jelentett fordulópontot: a piaci szegmens változásai, a versenyképesség, a multinacionális cégek megjelenése magukkal hozták a módszer alkalmazásának szükségességét, amit az is igazolt, hogy különböző nyugat-európai munkaerő-kölcsönző cégek meg is jelentek a magyar munkaerő-piacon. A jogi szabályozás azonban csak 2001-ben született meg, a Mt. 3. részének XI. fejezetével való bővítésével (Lórodi, 2003). Ma a munkaerő-kölcsönzésre a 2012. július 1-jei hatállyal életbe lépő „Új Munkatörvénykönyv” szabályai az irányadóak.

A munkaerő-kölcsönzés szabályozási háttere

E foglalkoztatási forma jogi kereteit az Európai Unió szintjén a 91/383/EGK, 96/71/EK, 104/2008/EK irányelvek (Oláh – Bácsné, 2012), illetve hazai szinten a 1992. évi XXII. Munka törvénykönyve mellett a munkaerő-kölcsönzésről kiadott 118/2001. (VI.30.) kormányrendelet, és az Alkotmánybíróság 67/2009. (VI.19) határozata határozták meg. Az európai szintű szabályzás ismertetése után, a harmonizálási kötelezettségnek megfelelő 2012. július 1-jei hatállyal életbe lépő „Új Munkatörvénykönyv” munkaerő-kölcsönzést érintő változásaira tértek ki.

Az Európai Tanács 1991. június 25-i 91/383/EGK irányelve az atipikus foglalkoztatási formák közül a munkaerő-kölcsönzésre és a határozott idejű munkajogviszonyra vonatkozóan tartalmaz – a munkahelyi egészség és biztonság témakörébe tartozó – speciális védelmi szabályokat. Az irányelv célja, hogy mind a határozott időre, mind pedig a munkaerő-kölcsönzés keretében foglalkoztatott munkavállaló ugyanolyan védelemben részesüljön, mint a határozatlan időtartamra létesített munkaviszonyban álló munkavállaló, vagy mint, az a munkavállaló, akit „hagyományos” munkajogviszony keretei között foglalkoztatnak (Bankó, 2009).

A Tanács 1996. december 16-i 96/71/EK irányelve a munkavállalók kiküldetéséről szolgáltatások nyújtása esetére vonatkozik. Az irányelv célja kettős: egyrészt, hogy védje a munkavállalók szabad mozgásának elvét az unióban; másrészt, hogy megóvja a közösséget a verseny torzulásaitól és a szociális igazságtalanságoktól.

Az Európai Parlament és a Tanács 2008/104/EK irányelvéhez alkalmazkodva a tagállamok 2011 decemberéig voltak kötelezve harmonizálni saját munkajogi törvényeiket. Az irányelv célja (2. cikkely): a kölcsönzött munkavállalók védelmének biztosítása és a munkaerő-kölcsönzés keretében történő munkavégzés minőségének javítása, az egyenlő bánásmód alap-

elvének a kölcsönzött munkavállalókra való alkalmazása és a munkaerő-kölcsönzők munkáltatóként való elismerése révén, figyelembe véve, hogy meg kell teremteni a munkaerő-kölcsönzés keretében történő munkavégzés igénybevételét szabályozó megfelelő kereteket a munkahelyteremtéshez és a rugalmas munkavégzési formák kialakításához való eredményes hozzájárulás érdekében.

A kölcsönzéshez kapcsolódó fogalmakat a 2008/104/EK irányelv a következőképpen definiálja:

- *Munkavállaló*: olyan személy, akit az adott tagállamban a nemzeti munkajog munkavállalóként véd.
- *Munkaerő-kölcsönző*: olyan természetes vagy jogi személy, aki/amely a nemzeti joggal összhangban munkaszerződést köt vagy munkaviszonyt létesít kölcsönzött munkavállalókkal annak céljából, hogy azokat a kölcsönvevő vállalkozásoknál való ideiglenes, az adott vállalkozás felügyelete és irányítása melletti munkavégzésre kölcsönözze ki.
- *Kölcsönzött munkavállaló*: egy kölcsönvevő vállalkozásnál való ideiglenes, az adott vállalkozás felügyelete és irányítása melletti munkavégzésre történő kikölcsönzés céljából egy munkaerő-kölcsönzővel kötött munkaszerződéssel rendelkező vagy ott munkaviszonyban álló munkavállaló.
- *Kölcsönvevő vállalkozás*: olyan természetes vagy jogi személy, akinek/amelynek és aki/amely felügyelete és irányítása mellett a kölcsönzött munkavállaló ideiglenesen munkát végez.
- *Kikölcsönzés*: azaz időszak, amelyre a kölcsönzött munkavállalót a kölcsönvevő vállalkozáshoz helyezik ki az adott vállalkozás felügyelete és irányítása melletti ideiglenes munkavégzés céljából.
- *Alapvető munka- és foglalkoztatási feltételek*: törvényben, rendeletben, közigazgatási rendelkezésekben, kollektív szerződésekben és/vagy a kölcsönvevő vállalkozásnál hatályban lévő egyéb kötelező erejű általános rendelkezésekben megállapított munka- és foglalkoztatási feltételek: a munkaidő hossza, túlmunka, szünetek, pihenőidő, éjszakai munka, szabadságok és munkaszüneti napok, fizetés.

Magyarországon a 2012. július 1-jén hatályba lépő „Új Munkatörvénykönyv” XVI. fejezete szabályozza a munkaerő-kölcsönzést. A korábbi fogalmi meghatározás mellett néhány egyéb lényeges elemet emelek ki.

A kölcsönbeadó és a kölcsönbevevő közötti jogviszony

A kölcsönbeadó és a kölcsönvevő közötti megállapodás tartalmazza a kölcsönzés lényeges feltételeit, a munkáltatói jogkör gyakorlása megosztását, amelyet írásba kell foglalni. A munkaviszony megszüntetésének jogát kizárólag a kölcsönbeadó gyakorolhatja.

A kölcsönvevő írásban tájékoztatja a kölcsönbeadót az irányadó munkarendről, a munkáltatói jogkör gyakorlójáról, a munkabérfizetés alapjául szolgáló adatok közlésének módjáról és határidejéről, az elvégzendő munkára vonatkozó alkalmassági feltételről, továbbá minden olyan körülményről, amely a munkavállaló foglalkoztatása szempontjából lényeges.

A kölcsönzésre irányuló jogviszony

A munkaszerződésben meg kell állapodni abban, hogy a munkaszerződés kölcsönzés céljából jön létre, továbbá meg kell határozni a munkavégzés jellegét és a munkakört. A kölcsönbeadó írásban tájékoztatja a munkavállalót legkésőbb a kikölcsönzést megelőzően a kölcsönvevő azonosító adatairól, a kikölcsönzés kezdetéről, a munkavégzés helyéről, a kölcsönvevőnél irányadó munkarendről, a kölcsönvevő részéről a munkáltatói jogkört gyakorlóról, a munkába járás, a szállás és az étkezés feltételeiről.

Az Új Munkatörvénykönyv munkaerő-kölcsönzést érintő szabályozási változásainak értékelése

Az Új Mt. munkaerő-kölcsönzést érintő változásai összességében kedvezőek a kölcsönzőkre nézve. Erről maguk az érintettek – a Magyar Munkaerő-kölcsönzők Országos Szövetségének (MMOSZ) tagjai – is így nyilatkoztak a híradásokban. Különösen fontosnak tartják, hogy – az előzetes félelmekkel ellentétben – rájuk végül nem vonatkoznak a csoportos leépítés általános szabályai, a végkielégítések kérdésében pedig kompromisszumos megoldás született, ami mind a kölcsönzött munkavállaló, mind a munkáltató érdekeit figyelembe veszi.

Módosítások szerint a kölcsönzött munkavállalókra nem vonatkoznak majd a csoportos létszámszámleépítés általános szabályai. Ha ez vonatkozna rájuk, akkor a kölcsönbeadók mindig csoportos leépítésben lennének, hiszen egy közepes kölcsönző cég is több, mint 30 főt küld el havonta és nem tudja előre 30 nappal, hogy kinek kell felmondania. A munkaerő-kölcsönzés lényege, hogy a kölcsönbeadó a munkaerőigény megszűnése esetén megpróbálja a dolgozót más céghez kikölcsönözni.

Az Új Mt. végkielégítésre vonatkozó fejezete szerint a végkielégítést kölcsönvevőként és csak az utolsó kikölcsönzés tekintetében kell számítani. Ezzel elkerülhető, hogy a kölcsönzött munkavállalónak az egyik termelő cégnél eltöltött munkaidejére vonatkozó végkielégítést egy másik kölcsönvevőnél kelljen megfizettetni.

A munkaerő piac rugalmasságát erősíti, és további előny a kölcsönzőknek, hogy az új szabályozás engedi, hogy a határozott idejű munkaszerződéseket „megfelelő gazdasági indokkal” továbbra is meg lehessen hosszabbítani. Ez biztosíthatja, hogy ne legyenek fennakadások a folyamatos munkavégzésben, a korábban kikölcsönzött, betanított munkavállalók továbbfoglalkoztatása lehetséges.

A módosítások értelmében az év közben kezdődő munkaviszony esetén a munkavállaló a betegszabadság arányos részére jogosult. Ez azt jelenti, hogy az a munkavállaló, aki többször vált munkahelyet egy évben, az jobban jár, mint az, aki ugyanannyit beteg, de egy munkáltatónál végzi a munkáját az év során.

Berta (Internet 2) további előnynek tartja, hogy az egyenlő bánásmód követelményének megsértése nélkül eltérő bérrel foglalkoztathatják az ország különböző részein lévő, ugyanabban a munkakörben dolgozó alkalmazottakat:

- egyrészt a képzettségből fakadó munkaerő-piaci kereslet / kínálat tekintetében,
- másrészt a gazdasági fejlettség okán bekövetkező többletmunka révén.

A kártérítési felelősség körét érintő változások (osztott felelősség, összegek növekedése) pedig óvatosságra, figyelemre és felelősségre készítetik majd a munkavállalókat.

Az Új Mt. ugyan zömében előnyös változásokat vázol fel, ám a kölcsönzés intézményét két egyéb változás negatívan sújtja. Az egyik a rehabilitációs járulék, a másik pedig a bérkompenzáció. Előbbiről a 2011. évi CXCI. Törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról rendelkezik. A kölcsönzők részére kötelezett-

ségként írja elő a kölcsönzöttek állományba vételét, ami a rehabilitációs járulék számításánál a kölcsönbeadók állományi létszámát növeli.

A másik vitatott probléma a kölcsönzöttek bérkompenzációjára vonatkozik. Az ezzel kapcsolatos módosításokat a Magyar Közlöny 41. száma (2012. április 6.) tartalmazza, nevezetesen:

- A kölcsönzött munkavállalók munkabérének kompenzációjánál a 2011. évi munkabéren a 2011. november 1. napja és 2011. december 31. napja közötti időszakban megállapított utolsó, rendszeres bérpótlékaival növelt személyi alapbérének vagy százszázalékos teljesítménybérének egész havi átlagát kell érteni.
- A rendelet szerint a kölcsönzött munkavállaló tekintetében az elvárt béremelés akkor is teljesítettnek kell tekinteni, ha a kölcsönbeadó a kölcsönzött munkavállaló munkabérét olyan összegben állapítja meg, amely a kölcsönvevőnél a vele azonos vagy hasonló munkakörben, munkaviszonyban foglalkoztatottakat az elvárt béremelés végrehajtása után megilleti.

Összegzés

A gazdasági válság hatására a vállalkozások jelentős része nem tudja, vagy nem kívánja belső állományát növelni, még akkor sem, ha időlegesen több munkaerőre lenne szüksége. Így az új munkahelyek jelentős része munkaerő-kölcsönzés keretében jött létre. A munkaerő-kölcsönzés egy atipikus foglalkoztatási forma, olyan tevékenység, amelynek keretében a kölcsönadó a vele kölcsönzés céljából munkaviszonyban álló munkavállalót ellenérték fejében munkavégzésre a kölcsönvevőnek átengedi.

Az Európai Unióban a munkaerő-kölcsönzés szabályozását tekintve országonként jelentős eltérések mutatkoztak. Az Európai Parlament és a Tanács 2008/104/EK irányelvéhez alkalmazkodva a tagállamok 2011 decemberéig voltak arra kötelezve, hogy felülvizsgálják, kialakítsák és összhangba hozzák ezeket a szabályozásaikat.

Magyarországon – a harmonizálási kötelezettségnek megfelelően – a 2012. július 1-jén hatályba lépő „Új Munkatörvénykönyv” XVI. fejezete szabályozza a munkaerő-kölcsönzést. Az Új Mt. munkaerő-kölcsönzést érintő változásai összességében kedvezőek a kölcsönzőkre nézve, így hozzájárulnak a munkaerő piac rugalmasságának erősítéséhez.

Summary

In our research we studied the atypical employment form, the outsourcing of workforce. This form provides more flexible workforce efficiency, and the number of borrowed employees is gaining in popularity. The regulation of outsourcing of workforce in the member states of the EU was different. According to the directive 2008/104/ec of the European Parliament and Council the states were obliged to coordinate their regulation of outsourcing of workforce until December of 2011. In our country the New Labour Code regulates this employment form, which entered into force on the 1st of July, 2012. The changes of regulation of outsourcing of workforce seems positive for workforce outsourcing organizations.

Felhasznált irodalom

1. Bankó Z. (2001): Az atipikus foglalkoztatási formákra vonatkozó rendelkezések. IV. Munkaerő-kölcsönzés. In.: Kiss Gy. 2001. Az Európai Unió munkajoga. Osiris Kiadó, Budapest, 409-447. pp.
2. Bankó Z. (2010): A munkaerő-kölcsönzés szabályozásának alakulása a kezdetektől napjainkig. In.: Ásványi Zs. – Nemeskéri Zs. (szerk.): A nemzeti, illetve határokon átnyúló munkaerő-kölcsönzés alakulása, hatása a foglalkoztatásra és a gazdasági folyamatokra. Dél-Dunántúli Humánerőforrás Kutató és Fejlesztő Közhazsnú Nonprofit Kft. Paks-Pécs, 117-139. pp.

3. Bankó Z. (2009): A munkaerő-kölcsönzés szabályozásának magyarországi tapasztalatai és továbbfejlesztési irányai. In: Dr. Bóday Pál (szerk.): A munkaerő-kölcsönzés alkalmazásában rejlő előnyök jobb kihasználása és a kockázatok csökkentése válsághelyzetben. Humánpolitika Személyzetfejlesztő és Tanácsadó Bt. Budapest, 7-42. pp.
4. Jarjabka Á. (2010): A foglalkoztatási formák hagyományos és új, rugalmas megoldásai. In: Karoliny M.né – Poór J. (szerk.): Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Rendszerek és alkalmazások. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 212-221. pp.
5. Lórodi L. (2003): A munkaerő-kölcsönzés intézményesítése és gyakorlata. Szakdolgozat. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest
6. Oláh J. – Bácsné Bába É. (2012): A munkaerő-kölcsönzés elméleti megalapozása. In: Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények IV. évfolyam 1. szám / 2012, Nyíregyháza, 249-256. pp.
7. Welz, C. (2008): Munkaerő-kölcsönzés és kollektív tárgyalás az EU-ban. Vezetői összefoglaló. Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért. 25-28. pp.
8. Az Európai Parlament és Tanács irányelve (1991. június 25.) a határozott idejű vagy munkaerő-kölcsönzés céljából létesített munkaviszonyban álló munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségének javítását elősegítő intézkedések kiegészítéséről (91/383/EGK)
9. Az Európai Parlament és a Tanács 96/71/EK irányelve (1996. december 16.) a munkavállalók szolgáltatások nyújtása keretében történő kiküldetéséről
10. Az Európai Parlament és a Tanács 2008/104/EK irányelve (2008. november 19.) a munkaerő-kölcsönzés keretében történő munkavégzésről
11. 2012. évi I. törvény a munkatörvénykönyvről XVI. Fejezet: A munkaerő-kölcsönzés különös szabályai
12. Internet 1: <http://ado.hu/rovatok/munkaugyek/uj-mt-aggodnak-a-munkaero-kolcsonzok>
13. Internet 2: <http://www.hrportal.hu/hr/amihez-a-munkaero-kolcsonzok-ertenek-20120405.html>

BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA*

A KÁBÍTÓSZER-FOGYASZTÁS CSALÁDI ÉS TÁRSAS RIZIKÓTÉNYEZŐI

Kulcsszavak: droghasználat, fiatalok, családi problémák, társas problémák**Bevezető**

A fiatalok szocializációja, személyiségfejlődése különböző intézmények keretein belül zajlik (család). Ha a személyiségfejlődés különböző okok miatt megreked, félrefut vagy a kialakult problémák miatt életvezetési nehézségek, érzelmi krízis alakul ki, különböző korrekciós intézmények veszik át a primer szocializációs intézmények szerepét. A különböző traumáknak kitett, szocializációs zavarral küszködő, hátrányos helyzetben lévő fiatalok fejlődési útja többirányú lehet. Egy részük visszamarad a fejlődés különböző szektoraiban (érzelem, intellektus, fizikum stb.), más részük átmenetileg (traumatikus helyzetekre adott válaszként) vagy tartósan (személyiségvonásként) veszélyes helyzetek keresésébe fog, életformáját erre építi. A legális és illegális drogok fogyasztása egyike ezeknek a veszélykereső viselkedésmódoknak. A drogfogyasztás hátterében (különösen serdülőkorban) a legkülönbözőbb problémák állhatnak (*Bácskai – Gerevich, 1997*).

Ha a család nem tölti be a funkcióját (diszfunkcionálisan működik), nem nyújt a gyermeknek humán értékeket, akkor a gyermek nem érzi fontosnak, lényegesnek a családi köteléket. Mivel nem kötődik a családhoz, máshol keresi a kapcsolódási pontokat, a közösséget, az emberi kapcsolatokat. Ha a szülők „éjt nappallá téve” dolgoznak, hogy mindent megadjanak a gyermeküknek, akkor a gyermek úgy érzi, hogy nem fontos a szülők számára. A gyermek, a fiatalkorú a hasonló helyzetű fiatalok csoportjához sodródik, mivel könnyen azonosul velük (*Rácz, 2005*).

Elméleti háttér: szocializációs közegek (család, kortárs csoport)

A család, mint primer, elsődleges, intim csoport fontos közvetítő láncszem az egyén és a társadalom között. A család ideális esetben strukturálisan és funkcionálisan ép: azaz a szülők együtt élnek, és érzelmi, erkölcsi, és anyagi biztonságot, hátteret egyaránt képesek biztosítani a gyermek számára. A család értékeket közvetít, magatartásmintát nyújt, tapasztalatokat ad át, azaz társadalmi, szociális funkciókat is ellát (*Schmerz, 2002*).

A családon belül különösen meghatározó a szülőkkel való kapcsolat minősége. A szülőkkel való jó kapcsolat protektív (védő) tényezőnek számít, míg az ettől negatív irányba eltérő kapcsolat kedvez a szerkipróbálásnak. Ezért fontos, hogy a fiatalok meg tudják beszélni a problémáikat a szüleikkel. Tehát fontos a kötődés biztonsága a fiatal számára (*Brassai – Piko, 2005; Bácskai – Gerevich, 1997*).

A szülőkhöz való gyengébb kötődés, valamint a szülői felügyelet hiánya befolyásolja a fiatalok szerfogyasztását (*Bahr, 2005*).

A családi konfliktusok, a rossz viszony a szülőkkel vagy a szülők között, a bizalom hiánya a családban szintén összefonódik a problémaviselkedéssel (*Formoso – Gozales – Aiken, 2000*). Az anyával való elégedetlenség mértéke a tiltott és a legális szert fogyasztók körében azonos,

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Alkalmazotti Kommunikáció Intézet, főiskolai adjunktus, barabasne@nyf.hu

az apával való elégedetlenség pedig a tiltott szert fogyasztók között valamelyest alacsonyabb (*Elekes, 2009*).

A meleg családi közösség, a szülők törődése, szeretete és a tekintélytiszteletre alapozó fegyelmezés látványosan csökkentik az antiszociális magatartás előfordulásának esélyét. Másrészt viszont a tekintélyelvű felügyelet, a durva büntetés és a szeretet hiánya áll számos nemkívánatos viselkedésforma hátterében.

A rossz szociális klíma, a hideg légkörű, nem támogató nevelési stílus mellett a túlvédő, vagy éppen ellenkezőleg az elhanyagoló családi légkör is rontja a fiatalok adaptációs folyamatát (*Jackson – Henriksen – Foshee, 1998; Rácz, 2005*).

A családon kívül szocializáló közeg a fiatalok baráti környezete. A kortárs csoport sajátos tulajdonságokkal, szokásokkal, kultúrával rendelkezik, ez képezi identitástudatának alapját. Ez szabja meg a tagokkal szemben támasztott elvárásokat, melyeknek meg kell felelnie, ha az adott csoporthoz akar tartozni a fiatal (*Rácz, 2005*). Ezért, ha egy baráti társaságban kedvelt időtöltési forma a marihuana-szívás, nagyon nehéz a csoporton belül maradni úgy, hogy valaki visszautasítja az ebben való részvételt. A kábítószer kipróbálása, a közös droghasználat mintegy „beavatási szertartás”-ként is felfogható (*Rácz, 2005*). A marihuána fogyasztás gyakoriságát erőteljesen meghatározza a normakövető attitűd. A kortársak normakövetése az egyik legerősebb rizikótényezőnek számít (*Krohn, 1982*). Korábbi kutatások szerint a kortársak hatása a szerfogyasztásra erősebb, mint a szülőké (*Windle, 2000*).

Különösen veszélyes a fiatal életében a serdülőkor, ugyanis ez úgynevezett fordulópontot képvisel. Egyszerre van jelen az autonómiára törekvés és az intimitásigény (*Pikó, 2007*). Ebben az életkorban az individualizációs folyamatok dominálnak, de az átmenet sikeréhez megfelelő kortárs kapcsolati kötődés is szükséges.

Míg kora serdülőkorban inkább a szülőkkel való ellenkezés, a szülők elleni lázadás a meghatározó, azaz a kortárminta erősebb, később egyfajta egyensúly alakul ki, melyben mindkét kapcsolati típusnak – a szülői viszonyoknak és a kortárs kapcsolatoknak is – meglesz a maga szerepe (*Pikó, 2007*).

Ez az életkor a káros szenvedélyekre gyakorolt hatásban is megmutatkozik, mivel leggyakrabban 15 és 17 éves kor között következik be jelentős emelkedés a kipróbálás terén (*Aszmann, 2003*). A kortársak, barátok ugyanis referenciacsoportként előírják a drogfogyasztást, erős befolyást gyakorolhatnak elvárások és drogfogyasztó minták közvetítése révén. A fiatalok jelentős része például barátai, kortársai társaságában gyújt rá, vagy iszik először alkoholt, de az illegális drogok fogyasztásával is legtöbbször kortársaikkal kísérleteznek. (*Domokos – Mahler – Ruff, 2005/1, Gaughan, 2003*). Kutatások igazolják, hogy a barátokkal töltött esték száma összefüggést mutat a szerfogyasztással (*Mándoky, 1997*).

Továbbá a szakirodalom kiemelt hatást tulajdonít az idősebb testvér fogyasztási szokásainak. Valamennyi résztvevő országban szignifikáns kapcsolat mutatkozott az idősebb és a fiatalabb testvér fogyasztása között (*Stormshak, 2004*).

A nemzetközi kutatások a nem megfelelő kortárshatás alapvető rizikónövelő hatását emelik ki. A kortárshatás – bár nem a legerősebb kockázati tényezők közé tartozik – nélkül nincs drogfogyasztás (*Gilvarry, 2000; Poikolainen, 2002*).

Hipotézis, módszerek

Kutatásom azt a hipotézist vizsgálja, hogy a családi vagy a társas kapcsolatok hatnak-e erősebben a fiatalok szerfogyasztására.

Regresszió-analízissel végeztem el a vizsgált elemek közötti lehetséges összefüggéseket. A különböző kábítószeres fogyasztását tekintettem függő változónak. Függetlennek pedig a családi, és társas kapcsolatokra vonatkozó kérdéseket (Gerevich – Bácskai – Rózsa, 2004),

Vizsgálati eredmények

A minta általános jellemzése

Vizsgálatom alapját 2012-ben felvett Euroadad interjúk képezik. A minta nagysága 190 fő. A mintába bekerülő személyek kiválasztása véletlenszerűen történt. A mintában 25 nő és 165 férfi szerepelt, melynek 75,8%-a 18 év feletti, 24,2%-a a 15-18 év közötti. Foglalkozási adatok: a megkérdezettek mindegyike iskolába jár.

A szerfogyasztás jellemzői

A legális szerek közül első helyen az alkohol szerepel, a megkérdezettek 96,8%-a fogyasztott már alkoholt élete során, majd ezt követik a nyugtató típusú (barbiturátok és egyéb nyugtatók) kábítószerfajták. A 190 fő közül 166 dohányzik. A tiltott szerek közül első helyen áll a marihuána, a normál fiatalok 21,1%-a próbálta már élete során maximum 3 alkalommal. A party drogok (15,3%) kipróbálása jóval kisebb arányban fordult elő körükben (1. táblázat).

A 2007. évi ESPAD-vizsgálatban is jelentősebb prevalencia értéket szintén a marihuána-fogyasztás mutatott. A szerhasználók nagyobb része próbálkozó, vagy alkalmi fogyasztó. A diákok 33,4%-a 1-2 alkalommal próbált ki valamilyen visszaélésre alkalmas szert (Elekes, 2009).

A HBSC-kutatásban a szerhasználat tekintetében 3 kategóriát állapítottak meg: 1-5 alkalom, 6-19 alkalom, 20-40 alkalom. A fiúk és a lányok az 1-5-ig terjedő kategóriában érték el a legmagasabb értéket 5,4%, illetve 4,2%-ot (Németh, 2007).

1. táblázat

Az egyes szerek életprevalencia értékei a fiatalok körében (%), n=190

	Fogyasztás életében			Első fogyasztás		
	soha	max. 3 alkalom	több mint 3 alkalom	15 év alatt	15-18 év	18 év felett
Alkohol	3,2	4,2	92,6	40,5	57,9	1,6
Marihuana	78,9	21,1	-	2,1	16,9	2,1
Dohányzás	12,6	3,7	83,7	37,9	47,4	2,6
Nyugtató	83,7	6,8	9,5	1,6	10,5	4,2
Party drog	84,7	15,3	-	-	14,2	1,1

Forrás: saját vizsgálatok.

Vizsgálatom adatai többé-kevésbé megfelelnek az európai és a hazai tendenciáknak. Európában a marihuana a leggyakrabban használt illegális pszichoaktív szer. A marihuána után a legelterjedtebb drog az ecstasy (Elekes, 2009; Németh, 2007; Bauer – Szabó, 2005).

A legális és tiltott szerek valamint az életkor összefüggéseit vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbben a 15-18 éves korosztályon belül fogyasztották először az adott szert. (alkohol, 57,9%, marihuána 16,9%, party drog 14,2%) (1. táblázat).

Az első használat életkora kitüntetett szerepet játszik az eddigi droggal kapcsolatos vizsgálatokban is. Az ESPAD kutatások szerint is a tiltott szerek fogyasztása legnagyobb arányban 15-16 éves korban következik be (Elekes, 2009).

A fiatal felnőttek (15-34 évesek) életprevalencia értéke 0,6-13,6%; a közelmúltbeli használat 0,4-6%. A 15-24 éves korcsoportban a közelmúltbeli használat számadatai 0,3-tól 11%-ig változnak (Jelentés, 2009).

A fiatalok családi háttere

A kérdezett fiatalok 95,8%-nak él az édesanyja, illetve 92,8%-nak az édesapja. A szülők együttélését tekintve a fiatalok 56,3%-nak együtt élnek a szülei, 34,3%-nak külön élnek. Tehát a fiatalok 1/3-nál megomlott családi struktúra jellemző.

Az anyák 65,8%-a dolgozik egész vagy részdőben, 6,3%-a munkanélküli, 9,5%-a rokkant nyugdíjas, 6,3%-a háztartásbeli. Az apák esetében ez az arány kicsit másképp oszlik meg: 62,6%-uk dolgozik egész vagy részmunkaidőben, 13,7%-a rokkant nyugdíjas, 10,5%-a munkanélküli, míg a fennmaradó rész a családját elhagyó és egyéb foglalkozású apa.

A kérdezettek 51,1%-nak 1 testvére van, 25,8%-nak kettő. A megkérdezettek 11,5%-a nagycsaládban él, azaz legalább 3-an vannak testvérek.

Lakhely szerint a családok döntően helyhez kötődőek, 36,8%-uk ugyanazon a településen ugyanabban a lakásban él. 44,2%-uk 1-szer, 2-szer, 15,3%-uk 3-szor, 4-szer költözött élete során. 3,7%-ra jellemző a folytonos lakhelyváltoztatás.

Családi kapcsolatok elemzése

A családon belüli problémákat 10 kérdés segítségével vizsgálom, mindkét szülő esetében 5-5 kérdést. Ezek olyan állítások, amelyek az anyával, illetve az apával való kapcsolatra, elégedettségre, és beszélgetési problémákra kérdeznek rá.

Mennyire jössz ki anyáddal? ANYAKIJON

Milyen nehéz beszélgetni az anyáddal azokról a dolgokról, amelyek zavarnak téged? ANYABESZ

Milyen szorosnak érzed a kapcsolatodat az anyáddal? ANYAKAPCS

Mennyire érzed megbízhatónak, amit az anyád mond neked? ANYAMEGBIZ

Mennyire vádol, kritizál, megaláz, vagy szid téged az anyád? ANYAVADOL

Mennyire jössz ki apáddal? APAKIJON

Milyen nehéz beszélgetni az apáddal azokról a dolgokról, amelyek zavarnak téged? APABESZ

Milyen szorosnak érzed a kapcsolatodat az apáddal? APAKAPCS

Mennyire érzed megbízhatónak, amit az apád mond neked? APAMEGBIZ

Mennyire vádol, kritizál, megaláz, vagy szid téged az apád? APAVADOL

2. táblázat

Családi kapcsolatok elemzése, (%) n=190

Családi problémák	Egyáltalán nem	Kismértékben	Meglehetősen nagyon	NA	Össz.
ANYKIJON	0,5	6,8	86,3	6,3	100
APAKIJON	7,9	13,2	70	8,9	100
ANYABESZ	52,6	17,9	23,2	6,3	100
ANYKAPCS	2,6	5,3	85,8	6,3	100
ANYMEGBI	4,7	3,2	85,8	6,3	100
ANYVADOL	53,7	30,5	9,5	6,6	100
APABESZ	37,9	21,6	31,5	8,9	100
APAKAPCS	8,4	15,3	67,4	8,9	100
APMEGBIZ	7,4	9,5	74,2	8,9	100
APAVADOL	45,3	27,9	17,9	8,9	100

* NA=nem alkalmazható: azon kezelt fiatalok százalékos aránya, akik egyáltalán nem természetes szüleikkel élnek, vagy valamelyik szülő nem él.

Forrás: saját vizsgálatok.

A válaszok azt mutatják, hogy a két szülő közül az apával van több kommunikációs probléma, az édesanyákkal könnyebben szót értenek a fiatalok. A 2006. évi HBSC kutatás szerint is a fiatalok könnyebben meg tudják beszélni problémáikat édesanyjukkal, mint édesapjukkal (Németh, 2007).

Nagyon hasonló a helyzet a két szülő vádoló magatartása tekintetében is: durván 10%-al kevesebben utalnak az anya vádoló attitűdjére, mint az apáéra.

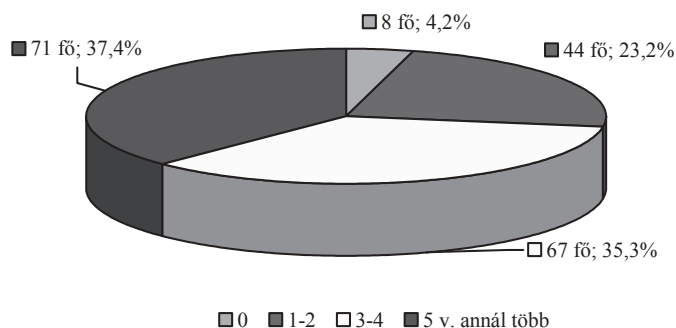
A további állításokat tekintve is elmondható, hogy az apa erőteljesebb, negatív hatással van a megkérdezettre, mint az anya (2. táblázat).

Amennyiben összességében tekintjük az adatokat, akkor a problémák többsége kb. a családok 20-30%-ában valamilyen mértékben jellemző. A fiatalok az édesanyjával való jobb kapcsolatról, kijövésekről számoltak be. Az anya elfogadóbb, jobban bíznak benne, bátrabban beszélgetnek vele saját problémáikról, mint az édesapákkal (2. táblázat).

A fiatalok társas kapcsolatai

A barátság fogalmát meglehetősen rendszertelenül használják az emberek kezdve a laza, társasági kapcsolatoktól az ismerősökön át a közeli jó barátokig. A 90-es években a Magyar Háztartás Panel vizsgálatai megállapították, hogy a barátok száma csökken minden egyes társadalmi kategóriában, és nő azok aránya, akik egyáltalán nem rendelkeznek barátokkal (Dávid – Albert, 2005).

A fiatalok életében meghatározó szerepet töltenek be a barátok. A barátokra vonatkozó kérdéscsoport első kérdése „Hány közeli barátod van?”– ezt szemlélteti a 1. ábra.

1. ábra

A fiatalok közeli barátainak száma, n=190*Forrás: saját vizsgálatok.*

Az általam vizsgált 15-25 éves korosztály esetében a fiatalok közel fele (37,4%) számolt be nagyszámú barátról. (5 vagy annál több) 3-4 barátról tett említést a kérdezettek 35,3%-a (67 fő). A fiatalok 23,2%-a (44 fő) 1-2 barátot említett csupán, és mindössze az interjúalanyok 4,2%-a (8 fő) válaszolt úgy, hogy se lány, se fiúbarátja nincs.

Ha nemek szerint nézzük a barátok számát, akkor azt lehet mondani, hogy a fiúknak kiterjedtebb baráti kapcsolataik vannak, mint a lányoknak.

A szerfogyasztás szempontjából különösen fontos, hogy a fiatalok barátai között vannak-e deviáns tünetekkel rendelkezők, ugyanis a kortársak által nyújtott rossz identitás hatására is lehet szerfogyasztó egy fiatal.

A kérdőív a legjobb 5 barát jellemzésével próbálja felmérni, hogy a fiatalok baráti körében milyen „deviáns tünetek” vannak. Ennek százalékos eloszlását a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat

A fiatalok baráti körének jellemzői, n=190

Hány barát-ra jellemző	BARATALK		BARATKAB		BARATISK		BARATBAJ		BARATSZU	
	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő
0	71,1	135	88,9	169	84,7	161	74,7	142	6,8	13
1-2	21,6	41	5,8	11	10,5	20	16,8	32	42,1	80
3-4	3,2	6	1,1	2	0,5	1	3,7	7	43,2	82
5 v. több	-	-	-	-	-	-	0,5	1	3,7	7
NA*	4,2	8	4,2	8	4,2	8	4,2	8	4,2	8
Összesen	100	190	100	190	100	190	100	190	100	190

* NA=nem alkalmazható: azon kezelt fiatalok százalékos aránya, akik egyáltalán nem rendelkeznek barátokkal. Az alkoholproblémával küzdő barát (1), Kábítószerproblémával küzdő barát (2), Kicsapták az iskolából, vagy tervezték, hogy kicsapják (3), Az iskolában olyan dolgokat követett el, amelyek bajba sodorták (4), Ismerik a szüleid (5)

Forrás: saját vizsgálatok.

Az első két állítás a barátok „deviáns tüneteit” vizsgálja. A 3. táblázatból jól látható, hogy a fiatalok 1/5-e számolt be alkoholproblémával küzdő barátról. A kábítószerprobléma elenyésző arányt képvisel, a 190 főből mindössze 13 fő számolt be ilyen barátról. Az iskolával kapcsolatos problémákat szintén két állítás méri. A fiatalok barátainak 11%-át kizárták az iskolából, míg 1/5-e (21%) olyan dolgokat követett el az iskolában, amelyek bajba sodorták.

Ezen kívül fontos kérdés az is, hogy a válaszadók szülei ismerik-e a barátait. 80 fő (42,1%) számolt be arról, hogy a szülei csak 1-2 barátját ismerik. És a kérdezettek közel fele nyilatkozott úgy, hogy a szülei 3 (vagy annál több) barátját ismerik (3. táblázat).

A kérdőív rákérdezett a barátokkal való elégedettség mértékére is. A következő válaszok születtek: A fiatalok 80%-a meglehetősen vagy nagyon elégedett társas kapcsolataival, míg 20%-uk egyáltalán nem vagy csak kismértékben elégedett a barátaival.

A családi problémák és a drogfogyasztás összefüggése

A családi problémák és a szerfogyasztás kapcsolatának vizsgálatakor először az anyával, majd az apával kapcsolatos problémákat vettem össze a kérdezettek alkohol-és egyéb drogfogyasztásával. Mindkét szülő esetében 5-5 kérdést vizsgáltam.

A kérdéseket a következőképpen kódolták: 0=nincs/egyáltalán nem; 1=kismértékű; 2=közepes mértékű; 3=nagy mértékű. Látható, hogy a kérdések egy része pozitív, más része negatív: azaz a kérdéssel való egyetértés hol a családon belüli harmóniára, hol konfliktusra utal. Ezért a változók egy részét átkódoltam, és csillaggal jelöltem.

4. táblázat

A szerfogyasztás esélyét növelő családi tényezők

Családi problémák (p)*	Nyugtató	Dohányzás	Alkohol	Marihuana	Party drog
Anyával való kijövés*	1,416*	0,888	0,530	1,139	1,135
Apával való kijövés*	0,926	0,691	1,024	1,466*	1,951*
Apában való bizalom*	1,082	0,566	1,455*	0,952	1,540*
Anyában való bizalom*	1,619*	0,954	0,458	1,209*	0,960
Anyával való kapcsolat szorossága*	1,541*	0,944	0,468	0,322	1,021
Apával való kapcsolat szorossága*	0,942	1,551*	1,375*	1,455*	1,534*
Anyával való beszélgetési problémák	1,441*	0,960	0,921*	0,798	0,855
Apával való beszélgetési problémák	1,277*	1,068	1,523*	0,805	1,191*
Apa vádoló attitűdje	1,184	1,122	1,843*	0,889	1,198
Anyá vádoló attitűdje	1,521*	0,974	1,031	0,883	0,887

Forrás: saját kutatás.

szignifikáns ha, $p < 0,05$

A családi problémákkal kapcsolatban 10 elemet vizsgáltam. Az eredmények azt mutatják, hogy a két szülő közül az apával szembeni kapcsolati, bizalmi, beszélgetési problémák növelik mind a legális (az alkohol), mind a tiltott szerek (a marihuána és a party drogok) kipróbá-

lásának az esélyét. Az anyával való elégedetlenség a legális szerek kipróbálásának a valószínűségét növeli. Viszont a dohányzási szokásokra a családi problémáknak csekély hatása van (4. táblázat).

A kortárs csoport és a droghasználat

A kortársak körében elforduló problémák és a szerfogyasztás közötti kapcsolatot regresszióelemzés segítségével vizsgáltam (5. táblázat).

5. táblázat

A szerfogyasztás esélyét növelő társas tényezők

Változók	Nyugtató	Dohányzás	Alkohol	Marihuana	Party drog
Alkoholproblémával küzdő barát	0,802	0,932*	3,266*	1,080*	1,237*
Kábítószerproblémával küzdő barát	0,672	0,936*	3,861*	1,214*	1,247*
Kicsapták az iskolából v. tervezték, hogy kicsapják	0,955	0,881	1,418*	1,070*	1,291*
Iskolában olyat követett el, amelyek bajba sodorták	1,078	0,872	1,751*	1,071*	1,252
Ismerik a szüleid	1,204	0,799	1,442*	1,067*	1,434*

Forrás: saját vizsgálatok.

szignifikáns * $p < 0,05$

Az 5. táblázatból jól látható, hogy a barátok alkohol- és drogfogyasztása növeli a legális és tiltott szerek kipróbálásának az esélyét. A baráti körben előforduló 5 probléma közül erős szignifikanciát tapasztaltam az iskolai problémát mérő két változó esetében. Az egyes szerek kipróbálásának a valószínűségét tehát növeli az olyan barát, akinek iskolai problémái vannak. Továbbá, ha a szülők nem ismerik gyermekük barátait, ez szintén hajlamosító tényezője lehet a drogfogyasztásnak (5. táblázat).

Az egyes szerek kipróbálásában tehát kitüntetett szerepet játszanak a fiataloknak a kortársaikkal létező kapcsolatai, valamint a kortársak „deviáns” tünetei.

Összegzés

Tanulmányomban a legális- és tiltott szerfogyasztás kockázati tényezői közül a családi és társas kapcsolatokra koncentráltam. A mintában 190 interjúalany szerepelt.

A vizsgált mintában egyértelműen kimutatható volt, hogy a szülőkhöz kapcsolódó családi problémák összefüggést mutatnak a fiatalok tiltott és legális szerfogyasztásával, különösen hangsúlyos az apa szerepe.

Az eredmények kimutatták, hogy a problémákkal küzdő barátok növelik az egyes szerek kipróbálásának az esélyét.

Summary

Considering the risk factors of legal and prohibited drug consumption, my essay concentrates on the family and friend relations. The sample covered 190 interviewees.

The sample under survey has clearly showed that the family problems related to parents are connected to the young people's prohibited and legal drug consumption, and fathers play a particularly stressed role. The results have highlighted, that the friends struggling with problems has also increased the chance of trying drugs.

Felhasznált irodalom

1. Aszmann A. (2003): Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat. Nemzeti Jelentés, Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Budapest
2. Bauer B. – Szabó A. (2005): Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. Budapest
3. Bácskai E – Gerevich J (1997): Ifjúság és drogfogyasztás (Drogmegelőzési Módszertani Központ és Ambulancia), Budapest
4. Bahr, S. J. (2005): Parental and peer influences on the risk of adolescent drug use. The Journal of Primary Prevention. 2005 nov. vol. 26/6 529-551.
5. Brassai L. – Pikó B. (2005.): Szerhasználat és családi tényezők vizsgálata középiskolásoknál Addiktológia, IV. évfolyam 1. szám 5-26. pp.
6. Dávid B. – Albert F. (2005): Kit nevez Ön barátnak? A barátság szociológiai megközelítésben. Századvég. 2005/4. 91-126. pp.
7. Domokos T. – Mahler B. – Ruff T. (2005/1.): Tanulói drogprevenciós kutatás Kaposváron. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet
8. Elekes Zs. (2009): Egy változó kor, változó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon – ESPAD 2007. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. L'Harmattan
9. Formoso, D. – Gonzales, N. A. – Aiken, L. S. (2000): Family conflict and children's internalizing and externalizing behavior: Protective factors. American Journal of Community Psychology, 28: pp. 175-199.
10. Gaughan, M. Predisposition and Pressure (2003): Mutual Influence and Adolescent Drunkenness. Connections. 25 (2), pp. 17-31.
11. Gerevich J. – Bácskai E. – Rózsa S. (2004): A serdülőkori problémák értékelő interjúja. Euroadad kézikönyv. Addiktológiai Kutató Intézet. Budapest
12. Gilvarry, E. (2000): Substance abuse in young people. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41: pp. 55-80.
13. HBSC Overview. [http:// www.hbsc.org/overview.html](http://www.hbsc.org/overview.html)
14. Jackson, C. – Henriksen, L. – Foshee, V. A. (1998): The authoritative parenting index: Predicting health risk behaviors among children and adolescents. Health Education and Behavior, 25: pp. 321-339.
15. Krohn, Marvin D. – Ronald L. Akers – Marcia, J. Radosevich, and Lohn Lanza-Kaduce (1982): Norm qualities and adolescent drinking and drug behavior. Journal of Drug Issues 1982/12, pp. 343-359.
16. Mándoky R. (1997): A serdülők családi és kortárskapcsolatai. In.: Aszmann A.: Iskolásgyermekek egészségmagatartása. 1986-1993. Anonymus. Budapest, 35-44. pp.
17. Németh Á. (2007): Serdülőkori fiatalok egészsége és életmódja. OGYEI. Budapest
18. Nemzeti Drog Fókuszpont: 2009-es éves jelentés az EMCDDA számára. „Magyarország” Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról.
19. Pikó B. (2007): Ifjúkori problémaviselkedés. In.: Pikó B. (szerk.): Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. Elméletek-Modellek 3. L'Harmattan, Budapest
20. Poikolainen, K. (2002): Antecedents of substance use in adolescence. Current Opinion in Psychiatry, 15: pp. 241-245.
21. Rácz J. és munkatársai (2005): A drogkérdésről – őszintén, B+V (medical&medical) Lap- és Könyvkiadó Kft.
22. Schmerz I. (2002): Pedagógiai szociálpszichológia, Nyírségi Nyomda, Nyíregyháza
23. Stormshak, E. – Comeau, C. – Shepard, S. (2004.): The Relative Contribution of Sibling Deviance and Peer Deviance in the Prediction of Substance Childhood. Journal of Abnormal Child Psychology, Vol. 32, pp. 635-649.
24. Windle, M. (2000): Parental, Sibling, and Peer Influences on Adolescent Substance Use and Alcohol Problems. Applied Development Science. Vol. 4. No. 2., pp. 98-110.

BERÉNYI LÁSZLÓ*

A TUDÁSMENEDZSMENT ÉS A MINŐSÉGIRÁNYÍTÁS KAPCSOLATÁNAK ELMÉLETI VIZSGÁLATA

Kulcsszavak: tudásmenedzsment, minőségirányítás, környezetmenedzsment**Bevezetés**

A tudás képes növelni az egység alkalmasságát arra, hogy hatékony döntést hozzon a problémái megoldása során (Nonaka, 1994). A tudásmenedzsment elterjedését eleinte az informatikai és számítástechnikai eszköztár fejlődése segítette elő (Wiig, 1997), ami az adatok tárolását, rendszerezését, keresését és kombinálását emelte új szintre. A hangsúly később a szervezeti és menedzsment tényezők felé tolódott el: a tudásmenedzsment szemlélet és eszköz a versenyképesség fokozására. Az ISO szabványok szerinti irányítási rendszerek támaszai lehetnek a tudásmenedzsment, különösen a tudásáramlás fenntartásának. Tanulmányomban a téma néhány kritikus kérdését tekintem át.

Tudásáramlás, tudásmenedzsment

A tudásmenedzsment felfogható megközelítésmódként (Mikulás, 2005), amely lehetővé teszi egyének, csoportok számára, hogy a tudást kollektíven és rendszerezetten létrehozzák, megosszák és alkalmazzák üzleti céljaik elérése érdekében. Más meghatározás szerint menedzsment eszköz, amely a tudás különböző formáit kezelve eredményez versenyelőnyt, ad hozzáadott üzleti értéket.

A tudás áramlása a szakterületen elsősorban a tudás típusbeli változását jelenti, és csak másodsorban a fizikai átadást. Nonaka (1994) munkájának alapját Polányi (1966) tipológiája adja, aki tacit és explicit tudást különböztetett meg. Előbbi az emberek fejében, rejtve létezik, az explicit forma pedig rögzített, például dokumentumokban, szabályzatokban, módszertani leírásokban. Szokás még kiemelni az implicit tudást, ami a termékekben és szolgáltatásokban megjelenő tudás (eredménye).

Részletes áttekintést ad Bokor (2000), aki a tudásbázisokat egyéni, továbbá szervezeti szinten is csoportosítja. Munkájában példákat is ad a tipikus megjelenési formákra (1. táblázat).

1. táblázat

Szervezeti tudástípusok

	Egyéni szint	Szervezeti szint
Explicit funkcionális tudás	szakmai ismeretek, tárgyi tudás	adatbázisok, elemzések
Tacit funkcionális tudás	eljárások, alkalmazások, „tapasztalati tudás”	technológiai rendszerek
Explicit integratív tudás	szerepfelfogás, szereptudás	vezetési és formális koordinációs rendszerek
Tacit integratív tudás	értékek, értelmezési sémák	szervezeti értékrendszer és rutinok

Forrás: Bokor, 2000:76.

*Miskolci Egyetem Vezetéstudományi Intézet, egyetemi docens, szvblaci@uni-miskolc.hu

A tudás nem lehet statikus, hasznosságának kulcsa annak áramlásában és újratermelődésében keresendő. *Nonaka (1994)* négy alapvető tudásátadási módot ír le:

- szocializáció: tacit-tacit tudás transzformáció, az egyének közvetlen tudásmegosztása,
- externalizáció: tacit-explicit tudás transzformáció, a személyes tudás rögzítése,
- kombináció: explicit-explicit tudás transzformáció, új rögzített tudás létrehozása meglévő elemek rendszerezésével,
- internalizáció: explicit-tacit tudás transzformáció, új tudás létrehozása a rögzített elemek megértésével és alkalmazásával.

A tudásmenedzsment lényegi feladatait átfogóan rendszerezi *Fehér (2003)* az ún. tudás módosított értéklánca modelljében. A feladatok:

- Küldetés, stratégia, célok: szervezeti tényezők, amelyek lényegében bekapcsolják a tudásmenedzsmentet a szervezeti működésbe azzal, hogy meghatározzák a támogatandó területeket.
- Tudás feltárása: tudáselemek azonosítása és megszerezhetőségük értékelése.
- Új tudás létrehozása: eddig nem létező tudáselem előállítás.
- Tudás kinyerése: a tudás olyan formába hozása, ami másokkal megosztható (formális rögzítés, motiváció stb.).
- Tudás feldolgozása és tárolása: a formalizált (explicit) tudáselemek rögzítése úgy, hogy az a későbbiekben – akár más személyek által – felhasználható legyen.
- Tudás megosztása, áramoltatása: a tudás-elemek megfelelő helyre és módon való eljuttatása, ide értve az eljárási és infrastrukturális elemek menedzselését is.
- Tudás felhasználása: a tudásmenedzsment bekapcsolása a szervezet fizikai működésébe, a tudás hasznosítása.
- Felhasznált tudás értékelése: tudás csak elemzés és értékelés révén keletkezik, azaz a feladatok elvégzésének tapasztalatiból.

A tudásmenedzsment rendszer nem működhet egy „új” funkcionális területként, inkább egy horizontális megközelítésként célszerű kezelni, ami az egyéni és szervezeti szintű tudás összehangolt hasznosításával segít elérni a szervezeti célokat. *Fehér (2004:27)* PhD értekezésében tudásmenedzsmentet négy pillérrel alátámasztva ábrázolja, amelyek érintettek az összehangolásban:

- leadership és szervezet kulturális háttere,
- szervezet és folyamatszémleletet, kommunikációs módok,
- technológia, információtechnológia és a menedzsment eszközök,
- tanulás.

A minőség-, környezetközpontú vagy egyéb irányítási rendszerek a szervezeti jellemzők közül koordináció területén segíthetik elő a tudásmenedzsment megalapozását és fejlesztését. Az irányítási rendszer szabványok alkalmazása közvetlenül a szervezet szabályozásának átalakítását, egyértelművé tételét követeli meg, közvetetten azonban a szervezet azon képességét kívánja fokozni, hogy megfeleljenek a velük szemben támasztott vevői, fenntarthatósági, információbiztonsági stb. követelményeknek. Másképpen fogalmazva a hatékony szabályozáson keresztül fokozzák a szervezeti hatásságát.

A tudásmenedzsment – aminek alapvető célkitűzése szintén a hatásság fokozása – szemlélete és módszerei jól összehangolhatók az irányítási rendszer szabványokkal, sőt a siker érdekében meg is kell tennie mindent a szervezetnek ezen a területen.

Az ISO 9001 jellemzői

Az irányítási rendszer szabványok közül elsősorban a minőségirányítási rendszerre vonatkozó követelményeket leíró ISO 9001 lehetőségeivel foglalkozom, mivel világszerte ez a leginkább elterjedt. Legfontosabb jellemzői:

- folyamatközpontú,
- széles körben alkalmazzák, akár kis- és középvállalatok körében,
- alapját jelenti számos más irányítási rendszer szabványnak (iparági szabványok),
- nem csak egy szervezet szabályozására alkalmas, hanem indirekt módon beszállítói láncokra is értelmezhető, összehangolja a szervezetek működését,
- általában keretet ad a szervezetszabályozás kialakításához és fejlesztéséhez.

Az ISO 9001 szabvány arra vonatkozóan fogalmaz meg követelményeket, hogy a vevői igények kielégítése érdekében és szem előtt tartása mellett milyen szabályozási elemeket integráljon egy szervezet irányítási rendszerébe. A követelmények kiterjednek a felső vezetőség elkötelezettségének bizonyított fenntartására, a folyamatok és eljárások kezelésére, a fejlesztések koordinált lebonyolítására, továbbá az azonosíthatóság és visszakereshetőség biztosítására a dokumentációban és a hibajavításban. A szabvány megfogalmazása szerint „a felső vezetőségnek gondoskodnia kell arról, hogy a felelősségi köröket és hatásköröket meghatározzák és közzétegyék a szervezeten belül” (*ISO 9001, 5.5.1 szakasz*).

Tudás-orientáció az ISO 9001 szabványban

Az ISO 9001 szabvány 2000-től kiadott verzióiban érezhetően nagy súlyt kapott a tudásközpontúság, különösen a tudás explicit módon történő megjelenítése. A szervezeten belüli feladatok és felelősségi körök egyértelmű szabályozása, az eljárásokban, munkautasításokban és ellenőrzési utasításokban rögzített módszertani tudás nem csak az ellenőrizhetőséget segíti, hanem lehetőséget teremt arra is, hogy az internalizálás, mint tudásátadás folyamatai a lehető legteljesebben megvalósulhassanak. Ennek természetes feltétele, hogy a tudás externalizálása megfelelően végbemenjen.

A gyakorlati elégtelenségek részben ide vezethetők vissza. Bár a tanúsított ISO 9001 szerinti minőségirányítási rendszerrel rendelkező szervezetek az adott követelményrendszer szerint működnek, a tényleges teljesítményükben jelentős eltérések figyelhetők meg. A tanúsítás intézménye ezzel nem tud foglalkozni, csak a követelmények teljesítésének (vagy hiányának) megállapításával.

A legtöbb szervezetnél a külső partner felé való bizonyítás igénye motiválta a szabvány követelményeinek alkalmazását. Lényegében szállítási szerződések megkötéséhez feltételként előírják vevőik, hogy bevezessék, működtessék és fenntartsák a minőségirányítási rendszert. A rendszer alkalmazásának „hatásosságához” ilyen feltételek mellett nem férhet kétség, hatékonysága azonban már kérdéses. A szabvány univerzalitása révén nem fogalmaz meg közvetlen előírásokat a követelmények teljesítésére, sőt a tanúsítási folyamat a szervezet által alkalmazott módszereket is csak közvetetten vizsgálja. A minőségirányítási rendszer bevezetése és fenntartása sok szervezet szerint „szükséges rossz”, azaz olyan költségtényező, aminek minimalizálása mellett fokozható a nyereségtermelés és a versenyképesség.

Problémák a háttérben

A probléma a valóságban összetettebb, mint azt az előző bekezdésekben felvázoltam. Tapasztalataim szerint a minőségirányítási rendszerek teljesítményét az alábbi főbb tényezők határozzák meg:

- stratégiai szemlélet elégtelenségei,
- tudásbeli elégtelenségek,
- beszállítói rendszer jellege.

A stratégiai szemlélettel kapcsolatos elégtelenségek különösen a kis- és közepes méretű szervezeteknél okoznak gondot, azonban nem kizárólag rájuk jellemző. A napi működési gondok felerősödése a termelés és a finanszírozás területén elvonják a vezetők figyelmét a távlati, stratégiai kérdések megfelelő megoldásáról. Ha például a döntések élet-halál kérdéssé minősülnek (*Szintay, 2003*), elvesz annak lehetősége, hogy reálisan értékeljék a cselekvési lehetőségeiket. A problémák megmutatkoznak a szervezeti légkör romlásában (*Heidrich, 2001*), majd a szervezeti teljesítménymutatókban is fokozatosan nyomon követhetővé válnak.

A tudásbeli elégtelenségek kapcsán nem az egyéni tudás megfelelőségét kell kihangsúlyozni, hanem annak egyenlőtlen eloszlását a szervezetben belül, továbbá a tanácsadókkal ápoltságokat. A legfelső vezetés tagjai sokszor nem minőségirányítási vagy környezetirányítási szakértők, sőt a menedzseri végzettség sem általános közöttük. Az ismeretek biztosítására felelőst neveznek ki arra, hogy az érintett területek érdekeit képviselje a döntéshozatal során. Az ISO 9001 a vezetés képviselőjével kapcsolatban az alábbiakat deklarálja: „a felső vezetésnek ki kell jelölnie a szervezet vezetésének egy tagját, akinek egyéb felelősségi körétől függetlenül olyan felelősségi körrel és hatáskörrel kell rendelkeznie, amely magában foglalja

- a gondoskodást a minőségirányítási rendszer folyamatainak létrehozásáról, bevezetéséről és fenntartásáról,
- a beszámolást a felső vezetésnek a minőségirányítási rendszer működéséről és bármely fejlesztési szükségletéről, valamint
- a gondoskodást a vevői követelményekkel kapcsolatos tudatosság támogatásáról az egész szervezetben” (*ISO 9001, 5.5.2 szakasz*).

Az ISO 14001 követelménye azonos tartalmú.

Problémát a gyakorlatban az okoz, ha a felelős kinevezése formális marad. Amennyiben a felelősségi kör mellé nem jár hatáskör, vagy nem megfelelő a feladatkör megjelölése, a vezetés képviselője nem lehet a döntéshozatal hasznos tagja, tudását nem tudja a szervezeti célok megvalósítása felé fordítani.

A tudás aszimmetriája kritikus kérdés az irányítási rendszer bevezetése során is. A szükséges magas szintű szakmai ismeretek biztosítása általában tanácsadók bevonásával történik, ők azonban nem tudják a szervezeti tacit tudáselemek minden részletét megérteni, illetve azt saját tudásukkal integrálni a feladat végrehajtása során. Munkájukhoz a szervezet folyamatos és aktív közreműködésére elengedhetetlen, amit a vezetők okvetetlenkedésnek foghatnak fel. Előfordul, hogy a tanácsadói díj fejében kulcsra kész rendszer szállítását várják el, ami természetesen irreális és működésképtelen ötlet. Az így bevezetett irányítási rendszer nem segíti a tudásáramlást és a szervezeti működést, sokkal inkább annak fő gátjává válik, ugyanis a helytelenül megfogalmazott szabályozási rendszer bizonyos kompetenciákat túlszabályoz, míg másokról „megfeledkezik”.

A beszállítói rendszer jellege, a beszállítói lánc hossza a gyakorlatban szintén befolyásolja az irányítási rendszer hatékonyságát. Számos iparágban a beszállítóvá válás feltétele, hogy tanúsított irányítási rendszerekkel rendelkezzen a jelölt. A rendszer bevezetése, tanúsítása és fenntartása a túlélés eszközévé válik (*lásd ISO 9001 1.1 szakasz*). Ahogy haladunk a beszállítói lánc mentén visszafelé és a szervezetek egyre kevésbé kerülnek közvetlen kapcsolatba termékek végső fogyasztóival, azt tapasztalhatjuk, hogy egyre kevésbé látják az irányítási rendszer bevezetésének valódi előnyeit. Az irányítási rendszer és a kapcsolódó módszerek, eszközök hatékonyságának fenntartása csak az ellenőrzés fokozásával képzelhető el, ami rendkívül erőforrás-igényessé válhat.

Környezetközpontú irányítás sajátosságai

A környezetközpontú irányítási rendszerre az ISO 14001 szabvány ír elő követelményeket. Az ISO 9001 és ISO 14001 szabványok összehangolására és integrálási lehetőségeire külön figyelmet fordítanak az ISO Technikai Bizottságok, azonban mégsem mondható, hogy a két követelményrendszer ekvivalens egymással. Nem csupán arról van szó, hogy előbbi a vevői elégedettségre, utóbbi a környezeti politikára helyezi a hangsúlyt, eltér a két szabvány stílusa, nyelvezte, sőt a szabályozás jellege is. Az alkalmazási terület vonatkozásában az ISO 14001 a bővebb.

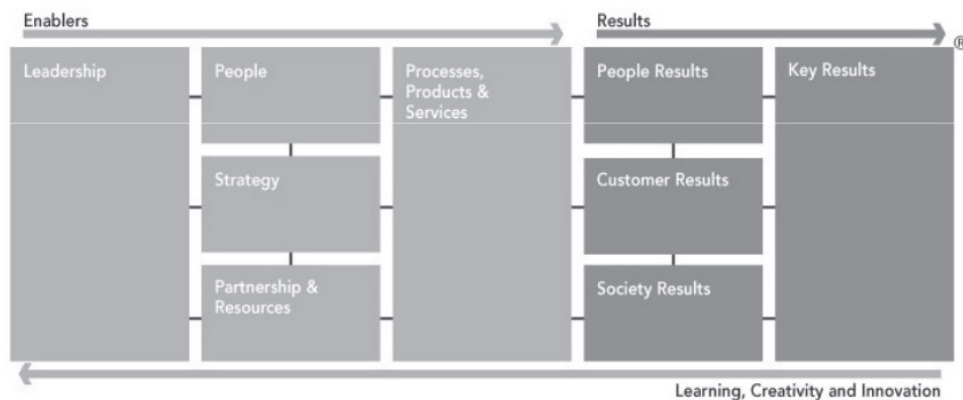
Bár az ISO 14001 számos útmutató elemet tartalmaz, szigorúbb feltételeket támaszt a menedzsmenttel szemben. Az ISO 9001 az eljárásokban rögzíti a tudást, az ISO 14001 a környezeti politikából levezetett tervezési rendszer elsődlegességét sugallja. A működési folyamatok szabályozását a szabvány 4.4.6 szakaszban úgy határozza meg, hogy a szervezet dokumentált eljárásokkal gondoskodjon olyan esetek kezeléséről, amikor azok hiánya eltérést okozhat a környezeti politikától, céloktól és előirányzatoktól. Ezen felül a 4.4.7 szakasz előírásai alapján fel kell készülni a rendkívüli helyzetek kezelésére is.

A tudásmenedzselés egyéni elemeivel mindkét szabvány közvetlenül is foglalkozik. Az emberi erőforrások kapcsán (*ISO 9001 6.2.2 szakasz, ISO 14001 4.4.2 szakasz*) találjuk meg a felkészültségre, képzésre és tudatosságra vonatkozó követelményeket, amelyek mindkét szabvány esetében összezsengenek a kompetenciamentedzsment és a tudásmenedzsment területén bemutatott kutatási eredményekkel. Az angol nyelvű szabványokban a szakasz címként is a „Competence, training, awareness” jelenik meg. Az egyéni kompetenciakövetelmények meghatározása, képzések és tréningek tartása, azok hatékonyságának visszamérése fontos és kézenfekvő elemek tudásmenedzsment számára, azonban a szabvány ettől több lehetőséget rejt magában. Úgy vélem, hogy a szervezeti szintű tudásmenedzselés számára is hasznos eszköz, mivel keretet biztosít a tudásáramlás fenntartására.

Az EFQM lehetőségei

Az EFQM által koordinált kutatás (*A Tudásmenedzsment EFQM Keretrendszere, 2011*) a tudásmenedzsment jó gyakorlatának kutatása alapján az alábbiakban összegezte azokat tipikus tényezőket, amelyek indukálhatják a fejlesztéseket:

- költséges hibák ismételt előfordulása azért, mert nem jegyezték fel és elemezték őket,
- feladatok ismételt elvégzése a korábbi tevékenységek ismeretének hiánya miatt,
- ügyfélkapcsolatok sérülése az adott ponton rendelkezésre nem álló tudás miatt,
- általános költségek növekedése a jó gyakorlatok megosztásának hiánya miatt,
- kritikus ismeretek kevés kézben összpontosulnak,
- lassan tanul a szervezet, növekszik az elhalasztott lehetőségek száma,
- frusztrált munkavállalók.

1. ábra

Az EFQM 2010. évi keretmodellje

Forrás: www.efqm.org

A tudásmenedzsment keretrendszer az eredeti modell értékelési mezőit tölti meg azzal konform, de egyedi tartalommal (*A Tudásmenedzsment EFQM Keretrendszere, 2011:6*). Az egyes mezők tartalmát a 4-7. táblázat foglalja össze. A keretrendszer az egyéni tudás tényezőire koncentrál, az adottság- és eredmény mezőit áttekintve belátható, hogy a cél a szervezeti tudás értékelése. Az eredmények (vevői-, munkatársi-, társadalmi- és kulcseredmények) között az útmutató már jellemzően olyan szempontokat vázol, amelyek túlmutatnak az egyének szintjén. Ilyenek például a szervezeti reakció, vevői hűség mérhető mutatói, kompetenciák összhangja, felelős társadalmi kapcsolatok.

2. táblázat

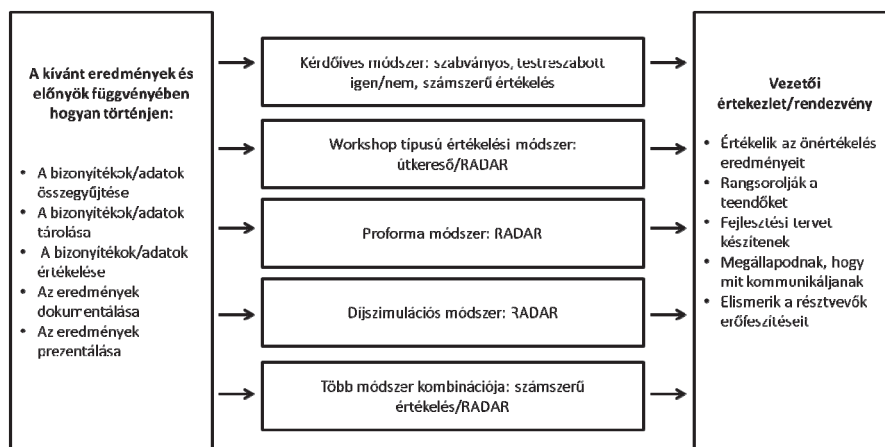
A tudásmenedzsment értékelési szempontjai

Mező	Tartalom
Vezetés	A vezetők jól láthatóan bizonyítják elkötelezettségüket a tudás kiaknázására irányuló kultúra iránt (1a). A vezetők személyesen részt vesznek a tudásmenedzsment rendszer fejlesztésében és továbbfejlesztésében (1b). A vezetők együttműködése a vevőkkel és a partnerekkel a megalapozott tudásra és a kölcsönös tanulásra épül (1c). A vezetők megerősítik a tudásmenedzsment kultúráját (1d). A vezetők a szervezeti változások azonosítása és támogatása érdekében felhasználják a tudást (1e).
Stratégia	Az érintettek igényein alapul (2a). A teljesítménymérésből, kutatásokból és tanulásból származó tudásra épít (2b). A tudásra alapozva fejlesztik tovább és vizsgálják felül (2c). A kulcsfolyamatokon keresztül kommunikálják és bontják le (2d).
Emberek	Az emberi erőforrásokat tervezik, kezelik és továbbfejlesztik (3a). A tudást és kompetenciát fejlesztik és fenntartják (3b). Bevonják és felhatalmazzák a munkatársakat a tudás területén (3c). Hatékony párbeszédet folytatnak (3d). Jutalmazzák és elismerik a tudásvagyonhoz való hozzájárulást (3e).
Partnerskapcsolatok és erőforrások	A partnerskapcsolatokat oly módon menedzselik, hogy azok a tudásvagyon értékét növeljék (4a). A pénzügyeket oly módon menedzselik, hogy az a tudásvagyon értékét növelje (4b). A technológiát oly módon menedzselik, hogy az a tudásvagyon értékét növelje (4c).

Mező	Tartalom
	Az adatokat, információkat oly módon menedzselik, hogy azok a tudásvagyron értékét növeljék (4d).
Folyamatok, termékek és szolgáltatások	A tudásmenedzsment folyamatokat megtervezik és menedzselik (5a). A tudásmenedzsment folyamatokat szükség szerint továbbfejlesztik (5b). A termékeket és szolgáltatásokat a vevői igények alapján fejlesztik ki. (5c). A termékeket és szolgáltatásokat előállítják, szállítják, karbantartják és ellenőrzik (5d). A vevőkapcsolatokat a megszerzett ismeretek alapján menedzselik és javítják (5e).
Vevői eredmények	Érzékeléseken és észleléseken alapuló vélemények (6a). Teljesítménymutatók (6b).
Munkatársi eredmény	Érzékeléseken és észleléseken alapuló vélemények (7a). Teljesítménymutatók (7b).
Társadalmi eredmények	Érzékeléseken és észleléseken alapuló vélemények (8a). Teljesítménymutatók (8b).
Kulcseredmények	Kulcsfontosságú stratégiai eredmények (9a). Kulcsfontosságú teljesítménymutatók (9b).

Forrás: A Tudásmenedzsment EFQM Keretrendszere (2011:6) alapján.

A keretrendszer mentén a kidolgozó csoport az alkalmazás célja szerint többféle értékelési módszert is felvezetnek, amelyek jól ismertek az EFQM alkalmazók között. A tudásmenedzsment aktuális színvonalának értékeléséhez az ún. „díjszimulációs” módszert nem ajánlanak, különösen akkor, ha rendszer fejlettségi szintje alacsony (a gyors sikerek elmaradása elkedvetleníti a szervezet tagjait). A rendszer folyamatos fejlesztésével azonban egyre több előnye érhető el a módszerek kombinációjának is.

2. ábra

Értékelési mód megválasztása az EFQM tudásmenedzsment keretrendszere mentén

Forrás: A Tudásmenedzsment EFQM Keretrendszere, 2001:19.

Konklúzió

Az ISO 9001 és ISO 14001 elsősorban az explicit tudáselemek kezelésével segíti a szervezetek fejlesztését, követelményeik mentén azonban értelmezhető a tudásmenedzsment minden mozzanata. A pályázathoz kapcsolódó kutatómunkámban részben arra keresem a választ, hogy a gyakorlatban hogyan lehet bevezetni a tudásáramlást támogató megoldásokat. Tanulmányomban azokat a fő jellegzetességeket és kritikus pontokat vettem számba, ami alapján

véleményem szerint a minőség- és környezetközpontú irányítási rendszerek mentén hatékonyan fejleszthető a szervezetek tudásmenedzsmentje.

Mikulás (2005) Bőgel (1999) munkájára hivatkozva kiemeli, hogy a tudásmenedzsment nem lehet imitálni. Projektek szlogenjeként használva csak rövid távú, látszat-eredmények érhetők el segítségével. Csak a tudásáramlás fenntartása segíti elő azt, hogy a tudásmenedzsment a szervezeti célok magasabb minőségű megvalósulását támogassa. Hiányában a költségek nőni fognak, a szervezet eredményessége romlik, a tudásmenedzsment törekvések pedig éppen a szándékokkal ellentétesen hatnak. A tanúsított (tanúsítható) irányítási rendszerek ebben tudnak segíteni a vezetőségnek, de önmagukban nem oldják meg a problémákat.

Summary

Knowledge increases the effectiveness of decision making. The challenge of organizational knowledge management is establishing a convenient system of procedures that makes the management able to organize and to use the individual and corporate knowledge. Of course paying attention to knowledge management requires efforts. This paper analyses the coordination possibilities of management standards and knowledge management. I believe that using the requirements of the ISO 9001/14001 or other standards allows achieving a higher level of business goals. The paper discusses the self-evaluation possibilities of EFQM users as well.

Felhasznált irodalom

1. A Tudásmenedzsment EFQM Keretrendszere (2011): Szövetségért a Kiválóságért Közhasznú Egyesület, Budapest
2. Bokor A. (2000): Szervezeti kultúra és tudásintegráció: A termékfejlesztés problémája. PhD értekezés, BKÁE, Budapest
3. Fehér P. (2003): Tudásmenedzsment: A jövő szolgáltatása. In.: Papp I. (szerk.): Szolgáltatások a harmadik évezredben. AULA Kiadó, Budapest
4. Fehér P. (2004): Tudásmenedzsmentet támogató tényezők szerepe szoftverfejlesztő szervezetekben, PhD értekezés, BCE, Budapest
5. Heidrich B. (2001): Szervezeti kultúra és interkulturális menedzsment. Human Telex. Budapest
6. Mikulás G. (2005): A kultúra kérdése – lépések a tudásmenedzsment felé. Könyv, könyvtár, könyvtáros Vol. 14. No. 1. 37-46. pp.
7. MSZ EN ISO 14001:2005 szabvány
8. MSZ EN ISO 9001:2008 szabvány
9. Nonaka, I. (1994): A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation. Organization Science. Vol. 5. No. 1., pp. 11-37.
10. Polányi, M. (1966): The Tacit Dimension. Routledge&Kegan Paul. London
11. Szintay I. (2003): Vezetéstudomány. Bíbor Kiadó, Miskolc
12. Wiig, K. M. (1997): Knowledge Management: Where Did it Come From and Where Will it Go?. Expert Systems with Application. No. 13, pp. 1-14.

BORSODINÉ NAGY ERIKA*

A HÁZASSÁG INTÉZMÉNYÉNEK VÉDELME AZ ALAPTÖRVÉNY TÜKRÉBEN

Kulcsszavak: házasság, bejegyzett élettársi kapcsolat, élettársi kapcsolat, család, Alkotmánybíróság határozatai, az állam intézményvédelmi kötelezettsége

Bevezetés

A rendszerváltást követően 2010-ben tartott országgyűlési választásokon elért kétharmados választói felhatalmazás eredményeként a kormánypárt élt az alkotmányozás történelmi lehetőségével, így az országgyűlés 2011. április 18-i ülésnapján elfogadta Magyarország Alaptörvényét.

Az Alaptörvény hitet tesz a „történeti alkotmány” vívmányainak tiszteletben tartása mellett, ezzel továbbra is irányadónak tekinti az eddigi – 1949. évi XX. törvénybe foglalt korábbi alkotmányra alapított – alkotmánybíróági esetjogot. Alaptörvényünk egyidejűleg „jogrendünk alapja” is, ezáltal keretjellegű tartalmának szükségszerűen nyitottnak kell lenni azért, hogy a változó probléma helyzetek sokféleségének megoldását lehetővé tegye. A történeti múlt alkotmányos jogelvei és a társadalmi kihívásokra megoldást adó új jogi szabályozás miatt fennálló dichotómia magában hordozza az alkotmánysértés lehetőségét, mivel az Alaptörvény keretjellegű, nyitott normáit tartalommal kitöltő új szabályok már nem felelnek meg teljes körűen az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban kifejtett alapjogi értelmezésnek. Különösképpen így van ez a határozatlan jogfogalmak, mint pl. a család fogalmának tisztázásánál. Az Alkotmánybíróság 43/2012. (XII.20.) határozatával alaptörvény-ellenesnek minősítette a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI törvény 7. §-át, mert a jogalkotó a család lehető legszűkebb törvényi fogalmát adta meg azzal, hogy a házasságon kívüli egyéb társas együttélési formáknak nem biztosított megegyező szintű védelmet. Indokolt tehát annak vizsgálata, hogy az Alkotmánybíróság döntése alapján hová helyezheti a jogalkotó a családot alkotó egyének közösségének állami védelmet élvező jogi határait.

A 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényünk az alapelvek között deklarálja, hogy „Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fenntartásának alapját.” (Alapvetés L) cikk).

Az alkotmányozó szándéka fentiek szerint annak kinyilvánítása, hogy a házasság férfi és nő életközössége, mely alkalmas a gyermekvállalás által a család megerősítésére. A család megteremtésének egyik lehetősége a házasság, melyen túlmenő további együttélési formákról az Alaptörvény nem tesz említést. Ebből adódik, hogy az alkotmányozó a házasság és a család egymásra épülő viszonyát feltételezi, de a nyelvtani értelmezést¹ alapul véve nem teszi kizárólagossá, hiszen a házassággal egy mondatban, de külön fordulatban védi a családot, így a két fogalmat nem kapcsolja össze. A különálló vagy korrelatív viszony eldöntése azokban a jogszabályokban konkretizálódik, melyek tartalommal töltik ki az Alaptörvény keret jellegű, nyílt rendelkezését, határozatlan jogfogalmát. A Nemzeti Hitvallás szerint „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.” Az alkotmány tehát nem tö-

*Sz.-Sz.-B. megyei Főügyészség, főügyészségi csoportvezető ügyész, főiskolai óraadó, borsodi.erika@nku.hu

¹V.ö.: Tóth J. Z.: A jogértelmezéshez használt módszerek a mai magyar felsőbbbíróági gyakorlatban. Magyar Jog 2012/4. sz. 193. p. A nyelvtani értelmezés hétköznapi (jelentés szerinti) értelmezés, ezen belül egyszerű fogalmi, dogmatikai.

rekszik az állami és társadalmi élet szabályozásában a teljességre, ezért eleve nem támaszt igényt a szabályozás hézagmentességére vagy akár szisztematikus zártságára.²

Az állam alkotmányjogi felelőssége³, hogy a nemzet fennmaradása érdekében megoldja Magyarország legfőbb demográfiai problémáját: kevés gyermek születik, a társadalom öregszik. Kívánatos lenne tehát a születések számának emelése, mely hosszú távon gyógyírt jelentene a népesedési problémákra. Szükséges lenne továbbá arra ösztönözni a szülőképes korú nőket, hogy korábban szüljék meg első gyermeküket, ezzel nagyobb eséllyel szülné meg a második és a harmadik gyermek is a családban. A nők azonban Magyarországon egyre későbbre halasztják a gyermekvállalást, és mára már az egygyermekes családmódel dominál a kilencvenes évekig jellemző kétgyermekes családmódel helyett.⁴

Az állam politikai felelőssége, hogy az Alaptörvényben deklarált nemzet-fenntartás érdekében a szükséges intézkedéseket tegye, melynek során tartózkodnia kell a szubjektív alapjogok megsértésétől.

A házasság és a család, mint Alaptörvényben nevesített értékteremtő intézmények védelmében az államnak úgy kell kialakítani az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi feltételeket, hogy mind a többi alapjoggal kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen; az egyes jogoknak az egész jogrend szempontjából legkedvezőbb érvényesülését lehetővé tegye, s mindezzel az alapjogok érvényesülését is előmozdítsa.⁵ Ennek megvalósítása paradigmaváltást igényel az állam jogalkotási kötelezettségének teljesítésében, mert az Alkotmánybíróság Alaptörvény szerint elfogadott esetjoga és a felmerülő problémák jogi kezelése között fennálló kollízió feloldásának szükségessége ezt támasztja alá. Más megközelítésben: a meglévő demográfiai problémák megfelelő jogi kezelésének garanciája a szubjektív alapjogvédelem és az objektív intézményvédelem együttes és egyidejű megvalósítása. Ebben a folyamatban mérőldkő az új Ptk. tervezete, mely még nem került elfogadásra, így jelenleg csak az Alkotmánybíróság interpretációi alapján értékelhető az állam intézményvédelmi kötelezettségének teljesítése.

A házasság

A házasság családjogi szempontból akkor jön létre, ha az együttesen jelenlévő nő és férfi az anyakönyvvezető előtt személyesen kijelenti, hogy egymással házasságot köt.⁶

A házasság alkotmányos védelme kifejezésre juttatja a társadalom konvencionális erkölcsi normáit, hiszen a magyar családjogi rendszer tradicionálisan a házasság jogintézményére épül. Nyilvánvaló, hogy más életfelfogású emberek ettől eltérő normákat is követhetnek, de a törvényhozó feladata, hogy népképviselői szervként demokratikus jogállamban – élve a két-

² In.: Chronowsky – Petrétai: Az alkotmányjogi felelősségről. Jogtudományi Közlöny 2012/7-8. sz. 281-282. o.

³ Az alkotmányjogi felelősség a közhatalom gyakorlásával összefüggő felelősség, összhangban a hatalomgyakorlás társadalmi kötöttségének elvével. Ez magában foglalja egyrészt a jogalkotásért viselt felelősséget, másrészt a közhatalmat gyakorló alkotmányos szervek tagjainak a hatáskör gyakorlásukkal összefüggő tevékenységükért vagy mulasztásukért viselt felelősségét. I. m.: 281. p.

⁴ Lásd erről bővebben: Németh P. – Vidovics-Dancs Á.: A gyermekvállalás és a munka összeegyeztethetősége egy rugalmasabb támogatási és szabadságolási rendszer tükrében. Esély 2012/5. sz.

⁵ In.: Hámori A.: A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás). Magyar Jog 2012/1. sz. 19. p.

⁶ Az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény 17-30. §-ai rögzítik a házasságkötés eljárási szabályait. Ha az anyakönyvvezető feltett kérdésére mindkét házasuló egybehangzó igennel válaszolt, akkor az anyakönyvvezető kijelenti, hogy a házasságkötés utáni nevén megnevezett felek a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.) értelmében házastársak.

harmados felhatalmazással – érvényre juttassa a házasságról és a családról vallott nézeteit az alkotmányos elvek és garanciák megtartása mellett.⁷

Az Európai Unió Alapjogi Chartája is úgy rendelkezik, hogy „a házasságkötéshez és a család-alapításhoz való jogot, az e jogok gyakorlását szabályozó nemzeti törvények szerint kell biztosítani”.

Az Európai Közösségek Bírósága a nemzeti hatáskörbe utalt jogalkotásra vonatkozóan ki mondta, hogy a tagállamok által általánosan elfogadott definíció szerint a házasság fogalma két külön nemű ember unióját jelenti.

A jogalkotónak szabadsága van tehát annak eldöntésében, hogy milyen eszközökkel, milyen mértékben és milyen kötelezettségek előírásával védi a házasság és a család intézményét, azonban a külön nemű párok érzelmi és gazdasági együttélését nem azonosíthatja más együttélési formákkal.

A házassághoz kapcsolódó állami intézményvédelmi kötelezettség indoka az, hogy elősegítse a közös gyermekkel rendelkező család alapítását, hiszen az ember természeténél fogva nemcsak társas lény, hanem a férfi és a nő kapcsolatából adódóan képes az emberi reprodukcióra. Ebből adódik, hogy az Alaptörvény együtt említi a védelem két jogi tárgyát, az államilag elismert házasságot és a családot.

A bejegyzett élettársi kapcsolat

Az élettársi kapcsolatok jogi elismerésének folyamatában az Európai Unió északi tagállamai az élenjáróak. A bejegyzett élettársi kapcsolat intézményét többnyire az azonos neműek számára, ritkábban egyidejűleg a külön neműek számára is 1989-ben Dánia, 1993-ben Norvégia, 1994-ben Svédország, 2001-ben pedig Finnország vezette be. Franciaországban 1999-ben tették lehetővé az azonos és külön nemű párok által köthető „polgári szolidaritási szerződést”, mely a szerződő felek polgári jogi státuszán ugyan nem változtat, továbbra is egyedülállók maradnak, azonban számos kedvezményt élveznek a megkötött szerződésből adódóan (pl. a bérleti jog öröklése, az adósság közös megfizetésének kötelezettsége az egyik élettárs halála esetén, gyászszabadságra való jogosultság, a közszférában dolgozók számára az élettárshoz közelebbi elhelyezés).

Az Európa Tanács parlamenti közgyűlése 2000-ben adott ki ajánlást az azonos nemű párok helyzetének rendezésére úgy, hogy javasolta a Miniszteri Bizottságnak a regisztrált párkapcsolatok szabályozását. Ennek eleget téve a magyar országgyűlés 2007 decemberében fogadta el a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2007. évi CLXXXIV. törvényt, amely 2009. január 1-jétől nem lépett hatályba, mert az Alkotmánybíróság 154/2008. (XII.17.) AB határozatával megállapította – az indokolásban kifejtett okokból – az alkotmányellenességét. A magyar törvényhozás – a holland szabályozáshoz hasonlóan – minden nagykorú személy számára lehetővé tette volna, hogy nemétől és szexuális irányultságától függetlenül bejegyzett élettársi kapcsolatot létesítsen, így a különböző neműek párkapcsolatának jogi elismerése lett volna: a házasság, a bejegyzett élettársi kapcsolat vagy az élettársi kapcsolat, míg az azonos neműek számára kétféle alternatíva állt volna rendelkezésre: a bejegyzett élettársi kapcsolat vagy az élettársi kapcsolat.

⁷ Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása szerint „tiszteltetben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”

A Magyar Alkotmánybíróság hivatkozott 154/2008. (XII.17.) AB határozatának indokolásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a házasság intézménye csak külön neműek számára nyitva álló lehetőség, az azonos neműek párkapcsolatának jogi rendezettsége iránti igényét a bejegyzett élettársi kapcsolat jogintézményének létrehozása alkotmányosan biztosítja. Az élettársi kapcsolat létesítésének differenciálatlan lehetősége viszont sérti a házasság védelmére vonatkozó alkotmányos kötelezettséget. Ezzel a Magyar Alkotmánybíróság a Német Szövetségi Alkotmánybíróság 2002-ben hozott ítéletében foglaltakat követte, mely szerint a bejegyzett élettársi viszony bevezetése nem sérti a külön neműek által köthető házasság intézményét, mert bejegyzett élettársi kapcsolatot csak azonos neműek létesíthetnek.

Az Alkotmánybíróság határozatában foglaltaknak megfelelően a 2009. július 1. napjától hatályba lépett 2009. évi XXIX. törvény (Bét.) – a német modellhez hasonlóan – a bejegyzett élettársi kapcsolatot csak azonos nemű személyek között tette lehetővé. Ezáltal a férfi és nő együttélése lehet házasság vagy élettársi kapcsolat, míg az azonos neműek – mivel házasságra nem léphetnek – élhetnek élettársi kapcsolatban vagy regisztrálás nélküli élettársi viszonyt létesíthetnek. Ily módon a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény hatályba lépése után is fennáll a differenciálatlan szabályozás – nem a házasság és az élettársi viszony relációjában, hanem – jelenleg az azonos és eltérő nemű párok által egyaránt választható életközösségre, az élettársi kapcsolatra vonatkozóan.

A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény (Bét.) az azonos nemű párok bejegyzett élettársi kapcsolatát a házassággal azonos módon szabályozza. Így a házassághoz hasonlóan anyakönyvvezető előtti akaratnyilvánítással jön létre és – a tényleges életközösség fennállásától függetlenül – bíróság vagy közjegyző szüntetheti meg.⁸ Eltérések csak ott vannak a házasság jogintézményéhez képest, ahol az azonos neműek közti párkapcsolatok természetéből ez következik. A regisztrált élettársi kapcsolat a házassággal azonos vagyoni jogi, öröklési jogi hatásokkal jár, ugyanakkor a törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatban élőknek nem teszi lehetővé gyermek örökbefogadását (még a bejegyzett élettárs partnere gyermekére vonatkozóan sem), úgyszintén nem alkalmazhatóak a házassági névviselés szabályai, illetve az emberi reprodukcióra irányuló eljárásoknak a házastársakra vonatkozó rendelkezései sem.

Az élettársi kapcsolat

Az Alkotmánybíróság – még korai – 14/1995. (III.13.) AB határozatában a házasságkötés nélkül, közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő nő és férfi élettársi kapcsolatát nem családjogi, hanem polgári jogi (mint kötelmi, vagyoni jogi) jogviszonyként értelmezte, ezáltal a bírósági ítélezési gyakorlat jelenleg is a de facto élettársi jogviszonyhoz fűz vagyoni jogi hatásokat. Önmagában az érzelmi kapcsolat fennállása, és az együttélés ténye nem ad alapot az élettársi kapcsolat megállapítására, mert a jogviszony elengedhetetlen feltétele a mindennapi életvitel során és a jelentősebb vagyoni tevékenységekben is megnyilvánuló gazdasági együttműködés. Az élettársak a közös gazdálkodás eredményeként szerzett ingó és ingatlan vagyona a szerzésben való közreműködésük arányában közös tulajdont szereznek. A közös szerzés csak akkor állapítható meg, ha a Ptk. szerint hozzátartozónak minősülő élettársak a közös cél elérése érdekében járnak el, és egyetértenek abban, hogy a közös gazdasági tevékenység eredményeként szerzett vagyon közös legyen. Az élettársak vagyoni viszonyainál nem alkalmazható az a családjogi rendelkezés, mely szerint az egyik házastárs különva-

⁸ Az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény 31-42. §-ai rendezik a bejegyzett élettársi kapcsolat létesítésének eljárási szabályait. Ha az anyakönyvvezető előtt feltett kérdésre – mely szerint kijelenti-e, hogy a jelenlévő másik féllel bejegyzett élettársi kapcsolatot létesít – mindkét fél egybehangzó igennel válaszolt, akkor az anyakönyvvezető kijelenti, hogy a felek a Ptk. értelmében bejegyzett élettársak.

gyonának haszna a házastársak közös vagyona. A szerzésben való közreműködés arányát befolyásoló tényezőket a bíróságnak kellően tisztáznia kell.

Az élettársi kapcsolat tehát olyan párkapcsolati forma, amely két egymással házasságot nem kötött – érzelmi és gazdasági közösségben élő – személy között áll fenn. Különbözik mind a házasságtól, mind a bejegyzett élettársi kapcsolattól, mivel nem valamely állami hatóság előtti akaratnyilvánítással, hanem az együttélés tényével jön létre.

A jelenleg hatályos Ptk. szerint élettársi kapcsolat áll fenn két olyan, házasságkötés vagy bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben (életközösségben) együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással egyenes ági rokonságban vagy testvéri, féltestvéri kapcsolatban.

A külön neműek élettársi kapcsolata szabályozásából adódó joghátrányok abból fakadnak, hogy az állam nem biztosít a házassággal azonos szintű jogvédelmet:

- Az élettárs nem tartozik a törvényes örökösök közé, így végrendelet hiányában az élettárs nem örököl az elhunyt után. A közös tulajdonból a bizonyított szerzésben való közreműködés arányában részesül.
- Az élettársak a Ptk. szerint hozzátartozók, de nem közeli hozzátartozók. Más jogszabályok azonban az élettársakat is beleértik a közeli hozzátartozó fogalmába és ez alapján az élettársak a házastársakkal azonos elbírálás alá esnek. Pl. büntetőeljárás során az élettárs megtagadhatja a tanúvallomást az élettársa ellen, az egészségügyi ellátásban az élettárs jogosult információkat kapni élettársa egészségi állapotáról, dönthet kezeléséről, a szociális ellátásoknál az élettárs jövedelmét a házastárs jövedelméhez hasonlóan kell figyelembe venni, vagy a gyermekvédelemben a szülői felügyelet tekintetében nincs jelentősége annak, hogy a felek házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek.
- Az élettárs esetében nincs apasági vélelem, tehát az anya élettársa automatikusan nem, csak apasági elismerő nyilatkozat vagy az apaság bírósági megállapítása után tekinthető a gyermek apjának.
- Élettársak közösen nem fogadhatnak gyermeket örökbe és az egyik élettárs nem fogadhatja örökbe élettársa vér szerinti gyermekét (míg a házastárs köteles eltartani a mostohagyermeket, az élettársnak ilyen kötelessége nincs).
- Az élettársak esetében nincs a házassági névhez hasonló közös név felvételére lehetőség, bár ha egy élettárs szeretné felvenni élettársa nevét, erre a névváltoztatásra vonatkozó általános szabályok szerint lehetőség van, de ebben az esetben a névváltoztatást külön engedélyeztetni kell és az eljárás költsége is magasabb.
- Az élettársak esetében nincs a házastársi közös lakáshoz hasonló fogalom értelmezve. Ebből következően az élettárs csak szívésségi lakáshasználónak minősül, ha élettársa tulajdonában álló ingatlanban lakik. Így a lakáshasználat bármikor indokolás nélkül megvonható tőle. A bérelt lakás esetén az élettárs csak akkor lakhat a lakásban, ha ennek lehetőségét szerződésbe foglalták, illetve az élettárs nem jogosult az önkormányzati bérlakás bérlésének folytatására a lakást bérlő élettárs halála után.
- A házastársaktól eltérően az élettársak közös végrendeletet nem készíthetnek. Végrendelet alapján történő öröklés esetén az élettárs jóval magasabb örökösödési illetéket köteles fizetni, mint a házastárs.
- Az élettárs jogosult elhunyt élettársa után özvegyi nyugdíjra, de a házastársakkal ellentétben tíz év együttélés szükséges a jogosultság megállapításához. Az élettárs a kapcsolat megszűnése után nem jogosult tartásdíjra.

- Az élettárs a házastárstól eltérően nem kérelmezheti élettársi holtta nyilvánítását vagy gondnokság alá helyezését, illetve az élettárs nem minősül preferált gondnoknak.
- Az élettársak külön gyermekeinek számát nem lehet összeadni a nagycsaládosoknak járó kedvezmények és támogatások igénybevételére való jogosultság megállapításakor (gyermekgondozási díjat, családi pótlékot és gyermeknevelési támogatást a gyermek szülőjének házastársa igen, élettárs viszont nem veheti fel).
- 2010. január 1-jétől az élettársak kérhetik közjegyzőnél nyilvántartásba vételüket, mellyel többtétjogok és kötelezettségek az élettársakat nem illetik meg. A nyilvántartás csak az élettársi kapcsolat bizonyítását könnyíti meg.

Alaptörvény-ellenesség megállapítása

A házassági kötelék, mint együttélési forma egyedüli (kizárólagos) alaptörvényi nevesítése nem jelenti azt, hogy a jogalkotó kizárná a házasságtól eltérő párkapcsolatok törvényi szintű elismerését, viszont az Alkotmánybíróság által az emberi méltóság részeként értelmezett önrendelkezési jog (általános cselekvési szabadság, illetve a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog) alkotmányos biztosítását a házasságon kívüli élettársi kapcsolatok vonatkozásában nem teszi meg. Ezáltal felvetett alkotmányos aggály miatt az Alapvető Jogok Biztosa az Alkotmánybírósághoz fordult, melynek alapján hozott 43/2012. (XII.20.) AB határozat megállapította, hogy az Alaptörvény Alapvetés L) cikkében foglalt rendelkezés értelmezésére a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 7. § (1) bekezdésében kifejtett családfogalom az Alaptörvényhez képest leszűkítő definíciót ad, ezért e rendelkezést megsemmisítette. Ha ugyanis a jogalkotó a családokra nézve kíván jogokat és kötelezettségeket megállapítani, akkor azoktól a személyektől, akik a családalapítást házasságkötés nélkül, más tartós érzelmi és gazdasági életközösségben kívánják megvalósítani, a már megadottakhoz képest jogokat nem vonhat vissza, a társkapcsolati forma meglévő védelmi szintjét nem csökkentheti. A házasságot és a családot érintő intézményvédelmi kötelezettség továbbá nem vezethet a gyermek bármilyen, közvetlen vagy közvetett jellegű hátrányos megkülönböztetéséhez azon az alapon, hogy szüleik házasságban vagy más típusú életközösségben élnek.

Az alkotmányos demokrácia alapvető értéke a társadalomban lévő emberek szabadsága és egyenlősége, melynek megtartása megköveteli a szabadon választott párkapcsolati formák lehetővé tételét. Ebből következik, hogy a házasság alkotmányos védelme nem lehet államcél. Az államnak egyenlően kell kezelnie a házasság mellett döntő és házasságot kötni nem kívánó polgárait. Az egyenlően kezelés kizárja a házasság intézményének jogi eszközökkel történő ráerőltetését vagy kedvezményekkel ösztönzését. Ha ugyanis a házasságkötés szabadsága alkotmányos jog, ugyanennyire alkotmányos jog a nem házasodás szabadsága is. Ezt a törvényhozónak éppúgy tiszteletben kell tartania, mint a házasságkötés jogát. Ha ugyanis morális kifogás nem merül fel az élettársi kapcsolattal szemben, akkor a többség szemében ésszerűnek tűnik az is, hogy a törvények ugyanúgy védelmezzék az élettársi, mint ahogyan a házassági kötelékre épülő családformát. Ily módon a házasság és a család egymáshoz való viszonyát a korreláció nem jellemezheti.

Az Alaptörvény Alapvetés L) cikkének alkotmánybíróági interpretációja lehetővé teszi a jogalkotónak, hogy

- a házassággal egyező alapjogi védelemben részesítse a külön neműek élettársi kapcsolatát,
- a családvédelmet kiterjessze a házasságon kívüli élettársi kapcsolatokra is,
- az új Ptk. részeként a családjogi könyv és a családvédelmi törvény rendelkezéseinek összhangját megteremtse.

Összegzés

A család, mint együttélési forma a társadalom legkisebb közösségét jelenti, mely védelemre szorul a gyermektelenség és az egyedül élők számának előretörése miatt. A népességszökkenés megállítása és a házasságon alapuló család erősítésének politikai szándéka nyilvánvalóan állami beavatkozást igényel, melynek megvalósítási módja jogállamban alkotmányos követelményeket támaszt. Az Alkotmánybíróság interpretációi nyomán került áttekintésre az állam házasságvédelmi kötelezettsége teljesítésének törvényhozói mikéntje, figyelemmel az Alkotmánybíróság konzekvens álláspontjára az alkotmányos alapjogok (emberi méltósághoz, önrendelkezéshez való jog, a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jog) érvényre juttatása érdekében.

Megállapítható, hogy a család fogalma nem azonosítható kizárólag a házasságon alapuló együttéléssel, mert az élettársi kapcsolatban élők is biztosíthatják a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges gondoskodást. A törvényhozásnak tehát egyszerre kell megfelelnie egyrésről annak a politikai igénynek, hogy a megváltozott társadalmi folyamatokkal szemben is kiemelten védje a házasságon alapuló családi értékeket, másrésről pedig a történeti alkotmány tiszteletben tartásával megtartsa a diszkriminációt mellőző alkotmányos alapértékeket.

Summary

Family, as a form of co-habitation means the smallest community within society which requires protection due to childlessness and the growing number of singles. The political intention of stopping the decrease of population and strengthening families which are based on marriage obviously requires state intervention. The interpretations of the Constitutional Court will give the basis for looking into the ways of how the state executes its obligation for protecting marriage by legislative activity, taking into consideration the consequent position of the Constitutional Court in order to ensure the enforcing of the fundamental rights (the right to human dignity, the right to self-determination, the right to the protection of private and family life).

We can claim that the concept of family cannot be identified solely as living together within marriage as those living in cohabitation can also ensure the proper care for physical, mental and moral development of children. Therefore legislation has to meet the political requirement for protecting the values of family based on marriage against the changed processes, and on the other hand has to keep the fundamental values which lack discrimination while also has to respect the historical constitution at the same time.

Felhasznált irodalom

1. Chronowsky N. – Petrétai J. (2012): Az alkotmányjogi felelősségről. Jogtudományi Közlöny 2012/7-8. szám
2. Hámori A. (2012): A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme. (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás) Magyar jog 2012/1. szám
3. Németh P. – Vidovics-Dancs Á. (2012): A gyermekvállalás és a munka összeegyeztethetősége egy rugalmasabb támogatási és szabadságolási rendszer tükrében. Esély 2012/5. szám
4. Reizer B. (2011): A gyermekvállalás hatása a család jövedelmére Magyarországon. Demográfia 2011/2-3. szám
5. Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. Demográfia 2005/3-4. szám
6. Stumpf I. (2008): A „szuperkapitalizmus” válsága, avagy erős állam és társadalmi kiegyezés. Közigazgatási Szemle 2008/3-4. szám

7. Szalma I. – Takács J. (2012): A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. Demográfia 2012/1. szám
8. Tóth J. Z. (2012): A jogértelmezéshez használt módszerek a mai magyar felsőbbirósági gyakorlatban. Magyar jog 2012/4. szám

Jogszabályok jegyzéke

1. Magyarország Alaptörvénye
2. A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (Csvt.)
3. A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.)
4. A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2009. évi XXIX. törvény (Bét.)
5. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.)
6. Az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény

DAJNOKI KRISZTINA^{*}**FOGYATÉKOS, ILLETVE MEGVÁLTOZOTT MUNKAKÉPESSÉGŰ SZEMÉLYEK
FOGLALKOZTATÁSÁNAK MUNKAERŐPIACI MEGÍTÉLÉSE****Kulcsszavak:** *esélyegyenlőség, fogyatékos személyek, megváltozott munkaképesség, diszkrimináció, integráció, akadályok***Bevezetés**

A fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek helyzetüknél fogva nem rendelkeznek az épekkel azonos adottságokkal, képességeik azonban a megfelelő feltételek megteremtésével könnyen válhatnak egészséges társaikkal egyenértékűvé. Az egyik legfontosabb kihívás az, hogy a vezetők is megértsék azt a szemléletet, miszerint a munkahelyeknek is komoly feladat jut a munkaerőpiaci (re)integráció, valamint a megváltozott munkaképességű és a fogyatékos személyekkel szemben fennálló szemléletmód kialakításában. A cikk célja, hogy felvázolja a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek társadalmi megítélését, helyzetét, valamint kérdőíves vizsgálatok és mélyinterjúk eredményei alapján ismertesse foglalkoztatásuk szervezeti megítélését a rehabilitációs hozzájárulás összegének megemlése előtt és után.

Társadalmi megítélés kontra munkaerőpiaci integráció

A munka világában az esélyegyenlőség azt jelenti, hogy a munkaképes korú egyének képességeinek megfelelő lehetőséget kapjanak munkavállalásra. Kiemelten fontos az egészségkárosodott munkavállalók társadalomba való integrációja, és az arra rászorulókról részére az önálló életvitelhez szükséges segítség megadása, illetve a nyílt munkaerőpiacra kihelyezhető személyek felkészítése. Az emberi erőforrás menedzsment feladatai közé tartozik a megfelelő emberi tőke biztosítása a szervezet számára, illetve a szervezetet működtető egyének igényeinek kielégítése, motiváltságuk, elégedettségük kialakítása. Tehát olyan munkahelyet kell teremteni, amelyben az alkalmazott a tudását, képességeit leginkább kamatoztatni tudja a szervezet számára (Berde – Dajnoki, 2007:190). A fogyatékos személyek társadalomba integrálásának sok akadálya van. A munkahelyi integrációt tekintve az alábbiak fogalmazódhatnak meg: kevés az akadálymentes vállalkozás, alacsony iskolai végzettség, diszkrimináció, korlátozott önrendelkezés, közlekedés, félelem a fogyatékos emberektől. Többféle akadállyal kell megküzdeniük, a fizikai akadályokon kívül – rámpa hiánya, hangjelzés hiánya, nem egyértelmű jelölések – mentális akadályok is gátolják őket. A 2004. évi adatszolgáltatások alapján az önkormányzatok fenntartásában lévő középületek mintegy 13,3%-a volt akadálymentes. A minisztériumok fenntartásában lévő középületek tekintetében ez az arány átlagosan arány 60-70%-os (Internet 1). Magyarországon a fogyatékos, mint társadalmi probléma kezelése még hiányosságot mutat. A fogyatékos emberek munkához jutását, önálló életvitelét lehetővé tevő szociális szolgáltató rendszer fejletlen. A munkaadók nem kellően informáltak a fogyatékos emberek alkalmazásával kapcsolatban. Félelmeik között szerepelnek, hogy a fogyatékos személyek alacsonyabb teljesítménnyel végzik a munkát, speciális beruházásokra lenne szükség a számukra megfelelő munkakörülmények kialakításához (Csereklei – File, 2007:18). A szociális gazdaság 3-400 nonprofit szervezete többé-kevésbé folyamatosan lát el foglalkoz-

^{*}Debreceni Egyetem, Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék, adjunktus, dajnoki@agr.unideb.hu

atató funkciókat, munkaerőpiaci hátrányokkal küzdők számára kidolgozott foglalkoztatási projekteket menedzsel, munkaerőpiaci szolgáltatásokat nyújt (Oláh, 2008:451).

Amikor integrációról beszélünk a fogyatékos emberek énképéről és identitásáról is szót kell ejteni. Fontos, hogy a fogyatékosággal élő emberekről alkotott kép reális legyen és az egyénnek pozitív énképvel kell rendelkeznie. Sokan azonban előítéleteket és téves elképzeléseket táplálnak a fogyatékos emberekről és arról, hogy mire képesek. Alulértékelik a képességeiket, emiatt nem kapnak ugyanolyan esélyt, mint mások. A kommunikáció is nehézségekbe ütközik esetükben. Olykor az emberek nem értik meg őket, de még csak erőfeszítést se tesznek a megértés érdekében. Nem beszélve arról, hogy van, aki feszélyezve, kényelmetlenül érzi magát a társaságukban. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a képességeiket, mert az egyenlőtlen bánásmódot eredményez, és hátrányos megkülönböztetéshez vezet (Glautier, 2004). A fogyatékoság észrevehető jegyei sajátos társadalmi magatartást váltanak ki, ami általában negatív. A társadalmi megítélésben a tömegkommunikációs összkép szerepet játszhat a negatív benyomás hosszú távú fennmaradásában (Móré, 2008:246). A legtöbbjüknek kisebbségi érzése van, ami a szociális interakciók során tapasztaltak miatt alakult ki bennük, vagyis a társadalmi megbélyegzés, az előítéletek miatt. Ezzel szemben mentális tesztekkel, munkapróbákkal és személyiségvizsgálatokkal bizonyították, hogy a fogyatékos emberek bizonyos foglalkozásokban az „épekkel” egyenértékű – olykor az átlagon felüli – eredményt mutatnak (Juhász – Vántus, 2007:168).

A megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiacra való integrálása bonyolult folyamat. Fontos hogy az egyén és a munkakörnyezet illeszkedjen egymáshoz, valamint az egyén és a munkatevékenység összhangban legyen, így lesz később a személy a munkahelyén eredményes, motivált, elégedett a munkájával, ekkor lesz biztosítva a pszichés és testi egészsége és a munkaviszony tartóssága. Elsősorban meg kell ismernünk a megváltozott munkaképességű egyének, munkavállalók sajátosságait, így tudunk hatékony megoldást találni a munkaerőpiaci integrálásukra. Fel kell tárnunk az életmódbeli sajátosságaikat, ismernünk kell a betegségükből/sérülésükből adódó fizikai korlátokat, pszichológiai jellemzőjüket. Emellett feltételezhető, hogy speciális előnyös tulajdonságokkal is rendelkeznek. Másrészt a munkaerőpiacon működő szervezeteket, munkáltatókat is meg kell ismerni. Fontos tisztázni, hogy a szervezetek milyen tevékenységi körrel rendelkeznek, iparágak szerint melyek a legjellemzőbb munkakörök, melyek azok a munkakörök ahol a megváltozott munkaképességű emberek megbecsült, értékes munkaerőként dolgozhatnak kisebb-nagyobb munkahelyi módosításokkal, vagy azok nélkül. Ezután össze kell vetni a két fél felől érkező elvárásokat. Mindkét fél fejlesztése esetén serkenthető a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása. Munkavállalási szempontból az egyének fejlesztése magában foglalja a készségek, képességek, ismeretek fejlesztését, az önbizalmi, önértékelési problémák kezelését, a hatékony viselkedés elsajátítását a munkahelyi társas kapcsolatokban, valamint a sikeres álláskeresés fortélyait (Münnich – Csizik, 2006:8). A megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci integrálása szempontjából fontos lenne az információátadás serkentése is, így egyrészt a megváltozott munkaképességű személyek jobban értesülnének a különféle támogatási lehetőségekről. Másrészt a munkáltatók is megértenék, mit takar a megváltozott munkaképesség fogalma, milyen teendők, lehetőségek vannak a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásával kapcsolatban. A mindkét fél által elérhető fórumon olyan információkat találhatnának, amely mindkét fél tájékozottságát növelhetné, sőt általános társadalmi szinten is változtatni lehetne a társadalmi megítélésen.

A fogyatékos személyek helyzete nem annyira kilátástalan, mint azt egyesek lefestik. Esetükben teljes körű társadalmi összefogásra lenne szükség. Legnagyobb probléma, hogy az egészséges emberek számára láthatatlanok. A munkaerőpiacon is ez a helyzet velük, nagyon kevés fogyatékos ember jut el oda, hogy jelentkezni tudjon egy munkahelyre. Jogszabályi szinten jelentős lépések történtek, azonban a szakember úgy látja, hogy a jogszabályokkal kapcsolatos munkánk sem fejeződik be gyakorlatilag soha, mert mindig olyan újítások lesznek, amelyeket be kell iktatni a jogszabályokba (*Internet 2*). Kérdés, hogy a rehabilitációs hozzájárulás fizetési terhének megemlése vajon hogyan hat az érintett csoport munkaerőpiaci integrációjának elősegítésére. A rehabilitációs hozzájárulás megemelt fizetési terhének kérdését *Oláh – Bácsné (2012:255)* munkaerő-kölcsönzéssel kapcsolatos cikkében szintén fontos kérdésként említi.

Összességében azt lehet mondani, hogy a fogyatékossgal élő személyek még mindig hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon. Érdemi változásokat akkor lehetne felmutatni, ha képzésük intézményi háttere megerősödne, s ha a munkáltatók érdekelte válnak foglalkoztatásukban (*Internet3*). Valószínűleg a megfelelő jogszabályok és pénzügyi kedvezmények ösztönzően hatnának a cégekre. *Gulyás (2007:202)* alapján a spanyol reform is ezt igazolta, ahol, ha egy vállalat mozgássérültet alkalmazott, akkor az alkalmazás első két évében a társadalombiztosítási járulék hatvan százalékát elengedte az állam.

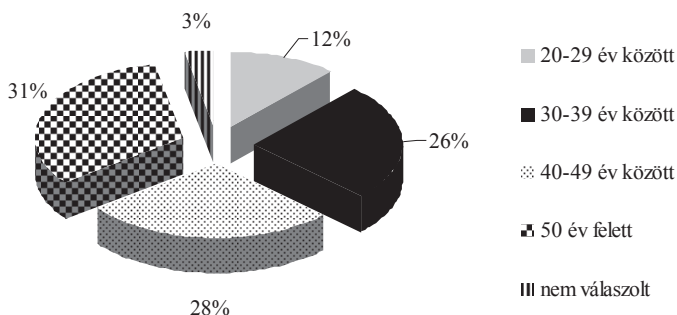
Anyag és módszer

Vizsgálataimat a Debreceni Egyetem Vezetéstudományi Tanszéke (jelenleg Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet) által 1994-ben kidolgozott „A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata” című kutatási program keretében végeztem. Kutatási területem az „emberi erőforrás menedzsment vizsgálatok” területéhez tartozó „esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment (4EM)” résztema, melynek részletes vizsgálatára a kérdőív mellett a mélyinterjú és az esettanulmány módszerét alkalmaztam.

A cikkben szereplő eredmények 458 kérdőív adatait mutatják, ami 48 különböző településen működő, összesen 117 szervezet különböző szintű vezetőinek, humánpolitikai, illetve rehabilitációs szakembereinek értékelése.

A válaszadók nemenkénti megoszlását tekintve elmondható, hogy közel kétharmada nő (298 fő), míg 34%-uk férfi. A vizsgált szervezetekben a válaszadók között a humánpolitikai, illetve rehabilitációs szakemberek leggyakrabban hölgyek voltak, illetve több középszintű vezető is a hölgyek köréből került ki.

A válaszadók korcsoport összetételét az *1. ábra* szemlélteti. Az adatok alapján megállapítható, hogy a minta több mint 60%-át a negyven év feletti korosztály adja. Ez arra vezethető vissza, hogy a vizsgált szervezeteknél elsősorban vezetőket kérdeztünk meg, és ahhoz, hogy valaki vezetői pozícióba kerüljön, bizonyos gyakorlati, tapasztalati időnek kell elteltie. A válaszadók egynegyede, 117 fő a harmincas korcsoportba sorolható, míg a huszonévesek 54 fővel jelennek meg a mintában.

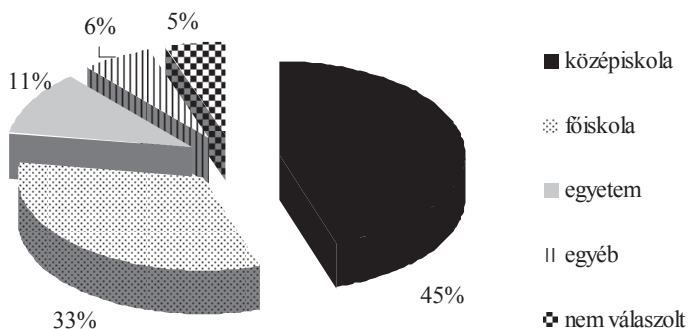

1. ábra

A válaszadók korcsoport szerinti megoszlása

Forrás: saját adatgyűjtés, n = 458

A végzettséget vizsgálva a mintában azonos arányban található diplomás szakember, valamint középiskolai végzettséggel rendelkező válaszadó (2. ábra). A válaszadók valamilyen vezetői pozíciót töltenek be, ugyanakkor több beosztott vezető nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel, de tapasztalata van fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek irányításában (pl. csoportvezető, raktárvezető, stb.). A vizsgált mintában 28 fő rendelkezik egyéb végzettséggel.

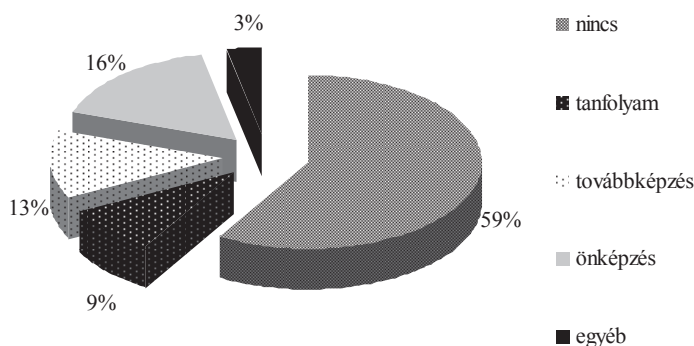

2. ábra

A válaszadók végzettség szerinti megoszlása

Forrás: saját adatgyűjtés, n = 458

A 3. ábra mutatja, hogy a megkérdezett személyek milyen, a fogyatékos személyek foglalkoztatásával kapcsolatos képzettséggel rendelkeznek. A kérdőív kitöltőinek több mint fele semmilyen fogyatékos munkavállalók foglalkoztatásával kapcsolatos képzettséggel nem rendelkezik. A válaszadók körében az önképzés a legnépszerűbb (16%), majd ezt követi a továbbképzéssel szerzett tudás, amit 62 fő jelölt meg.

3. ábra

A válaszadók megoszlása a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyekkel kapcsolatos képzettség alapján

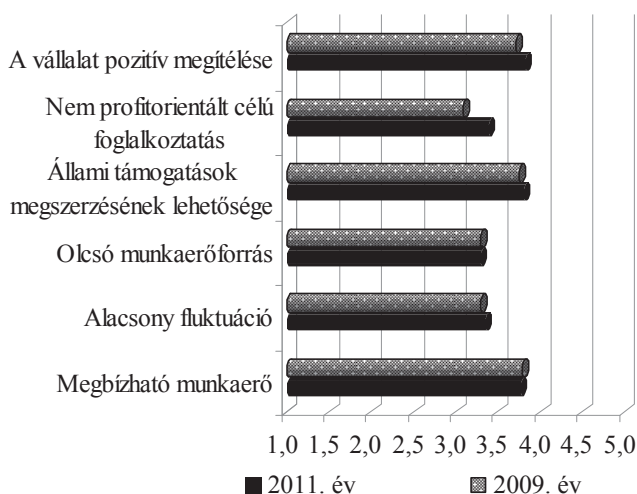
Forrás: saját adatgyűjtés, n = 458

A megkérdezettek közül a rehabilitációs szakértők, HR munkatársak általában egyetemi képzés, vagy tanfolyam, illetve továbbképzés keretében sajátították el a fogyatékosok foglalkoztatásával kapcsolatosan szükséges képesítést. Az egyéb kategória a válaszadók visszajelzései alapján a különböző fórumokat, konferenciákat jelöli, illetve volt, aki a több mint egy évtizedes munkatapasztalatát írta ide.

Eredmények és azok értékelése

A fogyatékos munkavállalók foglalkoztatásának szervezeti előnyeinek összesítő eredményeit tekintve évszámtól függetlenül három tényező átlagminősítése emelhető ki (4. ábra). A rehabilitációs hozzájárulás mértéke 2010. január 1-től 177.500 Ft-ról 964.500 Ft/fő/év-re emelkedett. Az ezt megelőző időszak (2009. év összesítés) eredményei alapján a legmagasabb átlagértéket a megbízható munkaerő mutatja, ami alátámasztja a szakirodalmak állításait. A válaszadók értékelése alapján második helyen az állami támogatások megszerzésének lehetősége áll, amit a vállalat pozitív megítélése követ. A 2011-es év összesített adataiban nem nagy eltérés mutatkozik (a legnagyobb eltérés 0,3), ugyanakkor a rangsorban az első három helyen már változásokat tapasztalhatunk. A legmagasabb átlagértéket a vállalat pozitív megítélése mutatja, míg a második helyen az állami támogatások megszerzésének lehetősége áll. Ez azt támasztja alá, hogy a megkérdezett vezetők számára egyre inkább fontos a vállalat külső megítélése és, hogy a szervezetek az anyagi előnyt látják a fogyatékos munkaerőben. A megbízható munkaerő csak a harmadik legmagasabb átlagértéket adja.

A nem profitorientált célú foglalkoztatás az összesített átlagok alapján 2009-ben a legalacsonyabb minősítést kapta, ám 2011-re a negyedik legmagasabb értékkel szerepel, ami arra utal, hogy egyre több üzleti alapon működő szervezet alkalmazza ezt a munkavállalói csoportot is.

4. ábra

Szervezeti előnyök megítélésének változása fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztató szervezeteknél

Forrás: saját vizsgálatok, n=458

Az összesített minősítések alapján kisebb jelentőségű az a tény, hogy a fogyatékos személyek olcsó munkaerőforrást jelentenek, továbbá az, hogy körükben alacsonyabb a fluktuáció. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy valójában ez a munkaerőforrás nem olcsó, a tetemes mennyiségű táppénz és az átalakítási költségek nagy terhet róhatnak a vizsgált szervezetekre. Egy észak-magyarországi szervezet vezetője a fent felsorolt előnyök közül a legfontosabbnak azt tartja, hogy a fogyatékos munkavállalók megbízhatóbb munkaerőnek bizonyulnak. Tapasztalata szerint a fogyatékos személy jobban ragaszkodik a munkahelyéhez, jobban lehet rájuk számítani, ha befogadta őket a környezetük, mivel nehezebben találnak munkát. Azáltal, hogy gyengült valamelyik érzékszervük, másik felerősödött és ez bizonyos munkakörökben jól ki tudja használni. A vezető szerint a fogyatékos munkavállalók türelmesebbek, nyugodtabbak, precízebbek, pontosabbak, amik a fent említett okokra is visszavezethetők. Elmondása szerint a fogyatékos alkalmazottai jó kedélyűek és csak javasolni tudja a leendő munkavállalóknak, hogy bátran alkalmazzanak fogyatékos személyeket, természetesen csak megfelelő munkakörben.

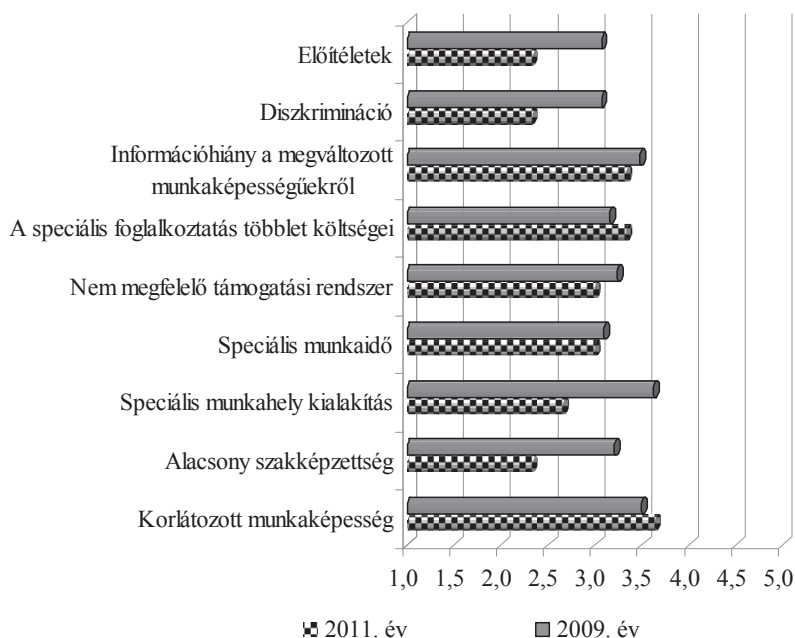
Hasonlóan vélekednek az egyik telekommunikációs cég megkérdezett vezetői is, miszerint „a fogyatékos munkavállalók a szervezethez gyakran sokkal hűségesebbek és lojálisabbak, mint ép társaik. Büszkék arra, hogy nem segélyen élnek, hanem értelmes és tartalmas munkát végeznek, amiért fizetést kapnak. Nem szeretik, ha sajnálják őket, és úgy látjuk, hogy fontos számukra, hogy munkateljesítményüket ugyan olyan módon értékeljük, mint ép társaikét. Fogyatékos személyek alkalmazásakor tehát elsősorban a szervezet iránt maximálisan elkötelezett kollégát kapunk, akinek alkalmazása segít a jobb, emberségesebb munkahelyi légkör megteremtésében. Ez pedig kedvezően hat az egész csoport munkateljesítményére is.”

A fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának előnyei mellett természetesen akadályozó tényezők is megjelenhetnek (5. ábra). A hátrányok megítélése az eltelt időszakban jelentősebb eltéréseket mutat átlagértékben (legnagyobb eltérés

0,96), ami arra enged következtetni, hogy a problémák jelentősége csökkent vagy már meg is oldódott, ugyanakkor a rangsor kevésbé változott.

A 2009-ig begyűjtött adatok alapján a fogyatékossgal élő személyek szélesebb körű foglalkoztatásának legfőbb akadálya a speciális munkahely kialakítás és a korlátozott munkaképesség volt. Valóban igaz, hogy a fogyatékos személyek foglalkoztatása esetén elsősorban a speciális munkahelyi körülmények kialakításáról kell gondoskodni, ugyanakkor ezt a beruházást csak egyetlen egyszer kell megvalósítani (talán ezért is vált kisebb jelentőségű problémává 2011-re). Ugyanakkor érdemes figyelembe venni, hogy a munkahely megváltoztatása nem csak a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű alkalmazottak, de az épek számára is előnyös, hiszen biztonságos munkavégzést tesz lehetővé, illetve a speciális munkahely kialakítására támogatás is igényelhető. A harmadik legmagasabb minősítést, az információhiányt kapta.

A 2011-es összesítések alapján, hasonlóan 2009-hez, a legfőbb akadály a korlátozott munkaképesség, amit a speciális foglalkoztatás többletköltsége, valamint az információhiány követ. A társadalom informáltsága a médiában megjelenő felhívások segítségével fokozható lenne, amelyek felhívhatnák a figyelmet a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek elhelyezkedési nehézségeire, foglalkoztatásuk előnyös oldalára. Az emberek csupán a megváltozott munkaképességű emberek nehézségeivel szembesülnek, és keveset tudnak kompetenciáikról.

5. ábra

Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásával kapcsolatos akadályok megítélésének változása

Forrás: saját vizsgálatok, n=458

A felsorolt többi tényező minősítése viszonylag homogén mindkét év összesítésében, csak az átlagértékekben tapasztalhatunk eltérést (2009. évben magasabb). Az eredmények alapján a foglalkoztatásban kevésbé játszik akadályozó szerepet a diszkrimináció, az előítéletek, az alacsony szakképzettség. Ugyanakkor megállapítható, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának több akadálya, akárcsak a diszkrimináció, valamint az előítélet magából az információhiányból ered.

A vezetői interjúk is megerősítik, hogy „természetesen a fogyatékos személyek foglalkoztatásnak vannak árnyoldalai is, amit a munkaadónak fel kell vállalni”. Figyelembe kell venni, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személy gyakrabban megy orvoshoz, vagy táppénzre. Egy miskolci székhelyű vezető elmondása alapján ez szervezetének évente 2-3 millió forint plusz kiadást jelent. Ennek ellenére foglalkoztatás előnyeit helyezi előtérbe, valamint vallja, hogy nem kell különbséget tenni a munkavállalók között. Véleménye szerint jelentős szerepe van a befogadó közösségnek abban, hogy beválik-e a fogyatékos munkaerő. Ahogy mondta „Csak egy kis odafigyelésre van szükség – észrevétel nélkül”.

Konklúzió

A fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának előnyeit és hátrányait vizsgálva a kérdőíves, valamint mélyinterjú tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az előnyök hosszabb távon is érvényesülnek mind a munkahelyi közösség életét, mind a szervezet működésének hatékonyságát illetően, míg a nehézségek csupán ideiglenesek, a foglalkoztatás kezdeti szakaszához kapcsolódnak, szervezet kellő felkészültséggel e hátrányokon könnyen átlendülhet. A 2010-ben elkezdődött változtatások remélhetően szélesebb rétegeket értek el az által, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyeket is igyekeznek a munkaerőpiacra való visszatérésre ösztönözni.

A kutatási eredmények alapján a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása segíti a vállalat pozitív megítélését, illetve az állami támogatások megszerzésének lehetősége is fennáll. A munkaerő tulajdonságai közül az adott munkavállalói csoport megbízhatóságát emelték ki. A szélesebb körű foglalkoztatás legfőbb akadálya a korlátozott munkaképesség és a speciális foglalkoztatás többletköltsége. A harmadik legmagasabb értéket a munkavállalói csoporttal kapcsolatos információhiány mutatja, ami a 4EM kutatás jelentőségére, folytatására is felhívja a figyelmet.

Summary

The disabled and changed capacity people, owing to their conditions, do not have the same skills, capacities as the healthy ones. The establishment of adequate conditions may contribute to their equal treatment and management. One of the most important challenges is that managers should understand a special point of view, by which workplaces play in an important role in the establishment of labour market (re)integration and approach of disabled and changed capacity people. This article prepared in the framework of the research programme „Equal Opportunity Human Resource Management – 4EM”. The aim of this article is to highlight benefits and drawbacks of employing changed capacity and handicapped people by research results.

Felhasznált irodalom

1. Berde Cs. – Dajnoki K. (2007): Esélyegyenlőség a humán erőforrás gazdálkodásban. In: Humán erőforrás gazdálkodás és vezetés (szerk.: Dajnoki K. – Berde Cs.), Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 183-198. pp.
2. Cserekle G. – File Sz. (2007): Egyenlő jogok, egyenlő esélyek – Gyorsjelentés a fogyatékosok helyzetéről. *Mozgó Világ*, 5. 17-21. pp.
3. Glautier, N. (2004): Fogyatékoság, identitás és befogadás. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 84-91. pp.
4. Gulyás L. (2007): A munkaerőpiac rugalmassá tételének eszközei, különös tekintettel a munkaidő rugalmasítására. In: A lisszaboni folyamat és Magyarország. (Szerk.: Farkas B.) SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 200-214. pp.
5. Internet 1: www.liganet.hu/files/9/3174/fogyatekosok_helyzete_magyarorszagon.ppt
6. Internet 2: www.egycseppfigyelem.hu/newsdrops/egy-csepp-hirek/a-fogyatekkal-elok-tarsadalmi-integracioja-a-legfontosabb
7. Internet 3: a-munkaado-lapja.cegnet.hu/2002/12/fogyatekkal-elok-a-munkaeropiacon
8. Juhász Cs. – Vántus A. (2007): Fogyatékos munkaerő teljesítményértékelési vizsgálatok vezetők szintje és gyakorlata alapján Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet, Kecskemét, 1065-1068. pp.
9. Móré M. (2008): A magyar agrárgazdaság társadalmi megítélése a sajtó-tartalomelemzés módszerével az Észak-alföldi régióban (1957-2005). In: Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban. (Szerk.: Baranyi B. – Nagy J.): DE AMTC és MTA Regionális Kutatások Központja, Center Print Kft., Debrecen, 243-258. pp.
10. Münnich Á. – Csizik T. (2006): A megváltozott munkaképességűek munkaerőpiaci integrációjának komplex megközelítése. In: Münnich Ákos (szerk.) Pszichológiai szempontok a megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci integrációjának elősegítéséhez. Didakt Kft., Debrecen, 8-16. pp.
11. Oláh J. (2008): A szociális gazdaság jellemzői Magyarországon. „Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben; 140 éves a vezetés és szervezés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban” nemzetközi konferencia, Campus Kiadó, Debrecen, 450-456. pp. ISBN: 978-963-9822-08-5
12. Oláh J. – Bácsné Bába É. (2012): A munkaerő-kölcsönzés elméleti megalapozása. In: Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények IV. évfolyam 1. szám / 2012, Nyíregyháza, 249-256. pp. ISSN: 2061-3156 ISBN: 978-615-5097-47-8

FODORNÉ ZAGYI ORSOLYA*
TUDÁS ÉS RUGALMASSÁG –
A FOGLALKOZTATHATÓSÁG FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Kulcsszavak: felsőoktatás, tömegesedés, diplomás foglalkoztatás

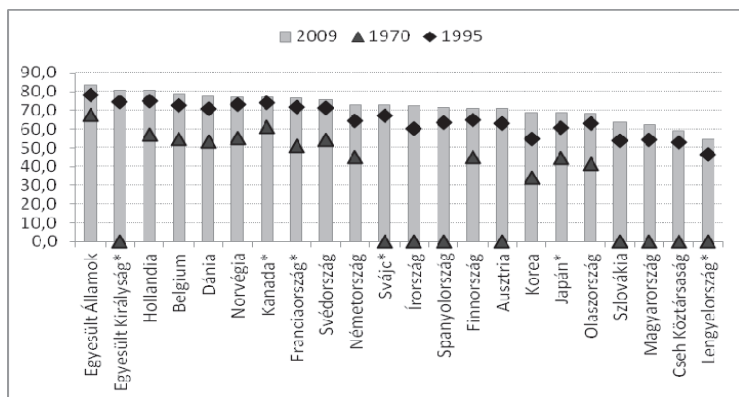
Bevezetés

A tudásalapú gazdaság legfontosabb feladatai közé tartozik a kreativitás megalapozása és fokozása, a tanulási folyamatok támogatása, a mobilitás fokozása. A foglalkoztathatóság szempontjából a magasan képzett munkaerő csak akkor jelent értéket, ha a képzettség a munkaerőpiacon hasznosítható, igény van rá. A foglalkoztathatóság fejlesztésében kiemelkedő szerepe van a hallgatók aktivizálásának, tevékenységre ösztönzésének; valamint a képzés alatti rendszeres hallgatói értékeléseknek.

A tudásalapú társadalom kihívásai

A gazdasági rendszerek folyamatos fejlődése az ágazatok és a termelés szerkezetének átrendeződésével jár. A második világháborút követően az ipari szektorról lassan áttevődött a hangsúly a szolgáltatásokra. Az új évezred gazdaságát tudásalapú gazdaságnak is szokták nevezni. Ezt bizonyítják a statisztikai adatok is, amelyek szerint az előállított jövedelem és a foglalkoztatottak egyre nagyobb része a szolgáltató szektorhoz köthető (1. ábra).

Ha a munkavállalók szektoronkénti megoszlását tekintjük, feltűnő a szolgáltatások túlsúlya: a fejlett gazdaságokban a foglalkoztatottak 70-80%-a valamilyen szolgáltató tevékenységet lát el. A két szektor termelékenységének alakulása (2. ábra) azt mutatja, hogy az ipar termelékenysége még mindig jóval meghaladja a szolgáltatóét. Ez azt bizonyítja, hogy a szolgáltató szektorban alkalmazott nagy mennyiségű munkaerő relatíve kevesebb jövedelmet termel, mint az iparban foglalkoztatottak.

1. ábra

A szolgáltató szektorban foglalkoztatottak arányának változása 1970-2009 között néhány OECD országban

Megjegyzés: *= 2008-as adat szerepel a 2009. évi rovatban

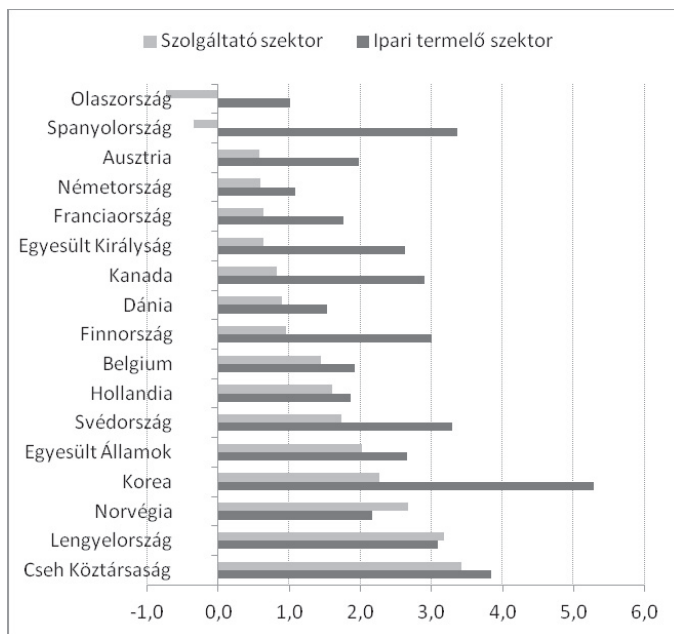
Forrás: OECD data extracted on 15 Oct 2012 07:31 UTC (GMT) from OECD. Stat.

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Gazdálkodástudományi Intézet, főiskolai adjunktus, fzagyo@nyf.hu

A szolgáltató tevékenységek hatékonysága elmarad az iparé mögött. A tudásalapú gazdaság egyik legnagyobb problémája, ennek a hatékonyságnak a javítása. A kihívás abban rejlik, hogy meg kell találni azokat a hatékonyságjavító módszereket, amelyek a növekedést előidéz-
 zik, hiszen az iparban alkalmazott eljárások nagy része itt hatástalan.

Minden szolgáltatási folyamat az emberi tényező miatt egyedi, még akkor is, ha a folyamat előre meghatározható. Ennek megfelelően a hatékonyság úgy javítható, ha olyan munkavállalókat alkalmaznak, akiknek megvan a megfelelő tudásuk, végzettségük és nyitottságuk. Rendelkeznek a szükséges kreativitással ahhoz, hogy a standard folyamaton túl, egy új helyzetnek megfelelően alkalmazni tudják a megszerzett tudást, tapasztalatot.

A tudásalapú gazdaság egyik leginkább jellemző vonása az oktatás-kutatás-innováció hármass hatásának közvetlen meghatározó szerepe. „Az együttműködés «csúcsa» az innováció, hiszen hosszú távon a gazdálkodó szervezetek ... versenyképessége létkérdés.” (Veres, 2010:6)) Megnyilvánulási formája a munkaerő-piacon a vállalatok által mutatott nagymértékű kereslet a kreatív és magasan képzett munkavállalók iránt. Ennek következtében a felsőoktatásra olyan feladatok várnak, amelyek megoldása a jövőre nézve elkerülhetetlen. Teichler szerint (2003) öt problématerület jelölhető ki: a tanítás és tanulás átalakítása a tömegesedés utáni oktatási rendszerben, az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kompetenciák kifejlesztése, a tantervek lényegi megváltoztatása, a minőség kiterjesztése a kibővült felsőoktatás területén, és a relevanciával való szembenézés.

2. ábra

A szolgáltató és az ipari termelő szektor termelékenységének növekedése 1995-2005 között néhány OECD országban

Forrás: OECD Factbook 2008: Economic, Environmental and Social Statistics - ISBN 92-64-04054-4 - © OECD, 2008.

Az oktatás (tantervek, oktatási módszerek) megváltoztatása

A hallgatók kulcskompetenciáinak továbbfejlesztése érdekében szükséges a tantervek és az alkalmazott oktatási módszerek átalakítása. A vállalatok képzett és kreatív munkaerő iránti keresletét nem lehet kielégíteni azzal, hogy emelkedik a diákok oktatásban specifikációval eltöltött ideje. A diákok problémaérzékenységét, vállalkozó kedvét, önálló munkavégző képességét kell fejleszteni. Olyan új tanrendekre, módszerekre van szükség, amelyek ráveszik a diákokat a tanulás folyamatában való aktív részvételre.

A változások üteme a megszerzett tudásra is hatással van. Egyre inkább szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a meglévő tudás gyorsuló ütemben avul, és folyamatosan frissíteni, bővíteni kell. A folyamatos önfejlesztés annál sikeresebb, minél inkább birtokában van az egyén olyan alapvető készségeknek, amelyek a gyors információszerzést és feldolgozást segítik.

A foglalkoztathatóság szempontjából, a magasán képzett munkaerő csak akkor jelent értéket, ha a képzettség a munkaerő-piacon hasznosítható, igény van rá. Napjaink oktatási rendszerének éppen az egyik legnagyobb problémája, hogy a munkáltatók által keresett és az oktatási rendszer által biztosított tudás közötti eltérés fokozódik. Ezért a gazdálkodó szervezetek és oktatási, képzési szervezetek közötti sokoldalú, komplex és folyamatos együttműködés a jövőben elengedhetetlen.

Munkaerő-piaci változások

A tudás előállítása jobbra helyhez kötött, ezzel szemben a tudás iránti igény sokkal inkább szétszórott. Korábbi megfigyelések támasztják alá, hogy a minőségi tudás előállítása és továbbfejlesztése szűkebb régiókban valósul meg (Freeman, 1987). Gyakran erősen specializálódtak, vagyis csak meghatározott területek tudását hordozzák magas szinten. A munkaerő mobilitása alapvető kérdéssé vált. A munkaerő-piaci változások egyik oka, hogy adott tudás csak bizonyos régiókban hozzáférhető, így az ilyen tudással rendelkezők mobilitása nagymértékben enyhíti a vállalatok toborzási gondjait.

A tanulás hosszú távú befektetés, amely időigényes és elvárt hozama később realizálódik. A nagyobb tanulási igény szükségszerűen lecsökkenti a munkával tölthető idő mennyiségét. A munkaerőpiac és az oktatás közötti kapcsolatot erősítő intézményrendszert fel kell készíteni arra, hogy a munkavállalók a jövőben nemcsak akkor lesznek munka nélkül, amikor új és jobb állást keresnek, hanem akkor is, amikor tudásukat bővítik, vagyis a munka világába való átmenet még jobban kitolódik és új szakaszok jelennek meg.

A foglalkoztathatóság, alkalmazhatóság és az átmenet időszaka

Az alkalmazhatóság (employability) definiálására számos megközelítés létezik. Harvey (2006) szerint az alkalmazhatóság vagy foglalkoztathatóság megközelítése két csoportba sorolható. Az első szerint a hallgató azon képességeit jelenti, amelyek segítségével munkát kap és képes abban fejlődni. A második azt hangsúlyozza, hogyan lehet fejleszteni a hallgató képességeit, készségeit, ismereteit, motivációit úgy, hogy alkalmas legyen az élethosszig tartó tanulásra. „A foglalkoztathatóság nem »termék«, hanem folyamat.” (Harvey 2004-re hivatkozva Polónyi, 2010). A végzett hallgatók alkalmazhatóságának egyik leggyakrabban használt mutatója, a diplomaszerzés és a munkába állás között eltelt idő, valamint a diplomaszerzéstől eltelt idő alatt betöltött állások száma. Az első mutató azt fejezi ki, hogy a megszerzett képesítés, végzettség mennyire használható a munkaerő-piacon, utóbbi, hogy a megszerzett képességek, kompetenciák birtokában mennyire képes megtartani az állását a pályakezdő diplomás.

A diplomaszerzés és a munkába állás között eltelt idő

Az átmenet a felsőoktatás és az elhelyezkedés közbeeső periódusa. *Teichler (1999)* szerint ez az időperiódus nem egy önálló időszak, hanem több átmenet is létezik, amelyek a munkaerő-piacra való kilépés időpontjától függetlenek. Az *OECD (2000)* vizsgálatai alapján az átmenet időszakát úgy definiálja, hogy az, az időszak, amelyben a fiatal valamiféleképpen már befejezte a munkára való felkészülést. Ez a folyamat egyre hosszabb, komplexebb és bizonytalanabb lett a végzettek számára. Az átmenet időszakának kitolódását a felsőoktatási expanzió nagyban segítette. A fiatalok elhelyezkedésének nehézségei, a munkanélküliség előli menekülés egyik gyakori jelensége az oktatási rendszerbe való visszalépés, amely szintén az átmenetet hosszabbítja meg. A frissdiplomások elhelyezkedési esélyei nem csupán a motivációktól, szakmai felkészültségüktől függenek, hanem a gazdaság munkaerő-piaci helyzetétől, a képzési terület foglalkoztatási helyzetétől, a kormányzati foglalkoztatási politikájától is. A CHEERS-program keretében végzett nemzetközi pályakövetéses vizsgálat bebizonyította, hogy az európai országokban jelentősen eltérnek a felsőoktatásban végzettek elhelyezkedési tendenciái (*Nándori, 2010*). A magyarországi adatok szerint a 2008-ben végzett pályakezdő diplomások körében az álláskeresés átlagosan 3,21 hónapot vett igénybe, a 2010-ben végzettek esetében ez az időszak 3,57 hónapra emelkedett átlagosan, azonban ez az időtartam képzési területenként változott (*Veroszta, 2012*). Ez a tanulmány igen kedvezőnek mutatja az elhelyezkedési esélyeket. Ez a mutató azonban nem utal a megszerzett diploma munkaerő-piaci értékére, a foglalkoztatás kongruens voltára.

Az első munkahely megtalálásának átlagos idejét jobban megvilágítja, ha ezt tudományterületenként vizsgáljuk. Ennek megfelelően a legnehezebb elhelyezkedni az agrár (3,91 hónap), és a műszaki végzettségűeknek (4,28 hónap), a leghamarabb pedig az orvos- és egészségügyi (3,04 hónap), a társadalomtudományi (3,22 hónap) és az informatikai (3,28 hónap) végzettségű friss diplomások találnak munkát. A diploma megszerzése utáni három évet a helykeresés időszakának lehet tekinteni, de az adatok szerint egyes szakterületeken az elhelyezkedés, a munkahelyi státusz stabilnak mondható. A megkérdezettek 70 százaléka a diplomaszerezést követő három év után is az első munkahelyén dolgozik. A vizsgált diplomások körében a végzettek munkanélküliségi rátája 2,4 százalék, amely hasonló a nemzetközi statisztikai kimutatókhoz (*OECD, 2011*).

Az Educatio Nonprofit Kft. a 2009-ben végzettek körében is végzett felmérést, amely keretében kb. 10 000 végzett hallgató válaszolt a kérdőívekre. Ezek között majdnem 3000, már bolognai rendszerben szerzett alapszakos oklevéllel rendelkező friss diplomás volt, akiknek munkaerő-piaci helyzetét vizsgálták. A felmérés adatai szerint egy évvel a végzés után az osztatlan képzések végzőseinek 75-76%-a talált munkát, a BSc/BA képzésben diplomát szerzetek körében 56% az állást betöltők aránya. A különbség nagyrészt abból adódik, hogy utóbbiak közül sokan a továbbtanulás mellett döntöttek. Az is elmondható, hogy a bachelor diplomát szerzetek foglalkoztatási mutatói kedvezőtlenebbek, mint a hagyományos képzésben diplomát szerzetek mutatói. A BSc/BA végzettek körében magasabb a munkanélküliség aránya és az alkalmi munkát végzők aránya, alacsonyabb a jövedelmük a többi képzésben végzettekhez képest. A felmérés alapján a végzett hallgatóknak 14-15%-a pályaelhagyónak tekinthető, a BSc/BA képzések friss diplomásai között ez az arány 20% (*Diplomás Pályakövetés, 2010*).

A diplomaszerzéstől eltelt idő alatt betöltött állások száma

Az átmenet megfigyelt sajátossága, hogy a korábbiaknál nagyobb a fluktuáció és az atipikus foglalkoztatási formák terjedése. Egyre jellemzőbb a tanulás és munkavégzés idejének összehasonlítása, azaz a fiatalok jelentős részénél már a tanulmányok ideje alatt megkezdődik a munkavégzés.

A 2010-ben az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. által lefolytatott diplomás pályakövetéses vizsgálat eredményei azt igazolták, hogy a 2007-ben végzett diplomások esetében az első állás megszerzésének időtartamát vizsgálva megállapítható, a végzés utáni helykeresési időszak megnyugtatóan hamar munkahelyhez vezet. Az adatok azt mutatják, hogy bár képzési területenként, és az álláskeresés módja szerint eltérő a munkába állás ideje; az egyes végzettségek esetében a kezdeti munkahelyi státusz már az első munkahellyel stabilnak mondható. A végzettek majd 70 százaléka három évvel diplomázása után is első munkahelyén dolgozik (*Diplomás Pályakövetés, 2010*).

A munkaerő-piaci karrier kezdetén főleg az orvos- és egészségtudományi, informatikai és agrár állások mutatnak ilyen szempontból stabilitást. Egyértelműen a legnagyobb mobilitás a gazdaságtudományi végzettséggel rendelkezők körében. Főként a vendéglátás és idegenforgalmi diplomával rendelkezőkre jellemző a gyakori munkahelyváltás. A fluktuáció okaként elsősorban a munkaerő-piaci kapcsolatok hiánya nevezhető meg, amely alapvetően az elvégzendő feladatok és az elvárt munkabér vonatkozásában nyilvánult meg.

Diplomások a tömegesedés időszakában

Az adott oktatási rendszer kitágulását, hálózatosodásának általánossá válását, az oktatási rendszer kínálatának nagymértékű bővülését tömegesedésnek nevezi a szakirodalom. A tömegesedés indítékait, okait feltáró irodalom (*Kozma, 1998; Polónyi, 2010*) részletesen leírja a jelenség mögött meghúzódó folyamatokat és azok hatásait. A következőkben összefoglalóan elemzem azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják, jellemzik a diplomások foglalkoztatását, foglalkoztathatóságát.

A felsőoktatási részvétel változása

2011-ben a felsőoktatásba továbbtanulni szándékozók száma az egy évvel korábbihoz képest ismét emelkedett, nappali tagozatra 102 ezer fő jelentkezett. 2012-ben ez a szám csökkent 90 ezerre (*Felvi.hu: Elmult évek statisztikái, 2012*).

Az egyetemek és főiskolák nappali tagozatán oklevelet szerzettek számának növekedése megtorpan. 2011-ben a 20-24 éves korosztályt vizsgálva a népességen belül megállapíthatjuk, hogy Magyarországon 35,1%-uk szerzett felsőfokú oklevelet (*OECD, 2012*). Ez a mutató 2010-ben érte el az eddigi legnagyobb értékét, 37,6%-ot, amely arány alapján a fejlett országok csoportját tekintve Magyarország ugyan az alsó harmadba esik, de a gazdasági fejlettségéhez viszonyítva (az egy főre eső GDP 2011-ben PPs \$-ban 17 303 \$/fő) igen magasnak mondható. Ez az arány 2001-ben még csak 14% volt. Az OECD átlag 2001-ben 30,2%, 2010-re 51,7%-re emelkedett a korosztály arányában. A rövid idejű szakképzésben (ISCED 5B, felsőfokú szakképzés) végzettek aránya a 25-34 éves korosztályban a fejlett országok többségéhez képest jelentős elmaradást mutat. 2008-ban az OECD országok átlaga 10,6% körüli, az EU21 átlaga kevésbé marad el a 8,14%-tól. 2010-ben ugyanez az arány az OECD átlagában 9,6%, az EU21 átlaga 8,19%. Magyarországon 2008-ban a korosztályos arány 4,12%, 2010-ben 5,51% (*OECD, 2012, 2010, 2003*).

A nappali tagozatos hallgatók koreloszlása is eltolódóban van. A 18, 19, 20 éves hallgatók aránya egyértelműen csökken, a 22 éveseké és az idősebbeké növekszik. (*Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2003, 2005, 2007, 2008, 2009*). A 20 éves és fiatalabb hallgatók aránya a 90-es évek elejének közel 50%-os arányáról 2009-re a 20 éves és fiatalabb korosztály felsőoktatási részvételi aránya 24%-ra csökkent, a 21-24 éves hallgatóké pedig közel 41%-ra emelkedett. Ennek több oka van: egyrészt a középiskolákból a felsőoktatásba átlépők életkora növekedett ebben az időszakban (elsősorban a szakközépiskolákból kikerülők körében), másrészt növekedett a diploma megszerzéséhez szükséges idő. A 26-29 éves korosztályba tartozó hallgatók létszáma dinamikus növekedést mutat. Amíg a 90-es évek elején csupán 0,5% volt az arányuk, addig 2009-ben pedig 16,5%-ra emelkedett a hallgatók aránya. A 30-34 éves korcsoport, 35-39 és legalább 40 évesek aránya a 90-es évektől a 2000-es évek elejéig gyakorlatilag változatlan, majd 2002-2006 között jelentősen megugrik az arányuk. 2008-ra nagymértékben lecsökken, majd 2009-re újra megnövekszik. A változások hátterében egyrészt az életen át tartó tanulás eszméjének hatása, másrészt egyre inkább növekedett a részdíjs képzések jelentősége (*Felsőoktatási Statisztikai Adatok, 2003, 2005, 2007, 2008, 2009*).

1. táblázat

**A felsőfokú nappali oktatásban résztvevők korcsoportonkénti megoszlása (%)
1991-2009 között Magyarországon**

Életkor	1991	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2008	2009
18 éves	10,2	10,1	0,9	8,6	6,9	3,8	3,2	5,0	4,3	2,8
19 éves	17,7	19,1	17,6	16,7	15,8	8,7	8,9	14,4	13,9	9,1
20 éves	20,6	20,4	20,2	18,9	17,8	10,3	10,9	17,0	16,7	12,0
21 éves	18,3	16,4	18,6	18,1	17,1	10,9	10,7	17,5	16,8	12,1
22 éves	13,6	12,3	14,3	14,9	14,7	10,5	10,0	15,6	15,5	11,5
23 éves	8,1	8,4	7,7	9,1	10,1	8,7	8,4	11,2	12,1	9,9
24 éves	5,4	5,6	5,1	6,1	6,5	7,0	6,6	7,1	7,6	7,4
25-29 éves	0,5	6,2	6,2	6,4	9,1	21,2	20,1	9,9	10,5	16,5
30-34 éves	0,7	0,8	0,8	0,7	1,1	8,6	9,7	1,4	1,5	8,3
35-39 éves	2,0	0,3	0,3	0,2	0,4	5,1	5,8	0,5	0,6	4,9
Legalább 40 éves	2,0	0,3	0,3	0,2	0,4	5,1	5,7	0,4	0,4	5,5

Forrás: *Felsőoktatási Statisztikai Adatok, 2003, 2005, 2007, 2008, 2009.; Felsőoktatási Statisztikai tájékoztató, 2001.; 1991-1999. évi adatok Polónyi (2005:16), alapján saját szerkesztés és számítás.*

A diplomások foglalkoztatása

Ha a *felsőfokú végzettséggel rendelkezők munkanélküliségi rátájának* alakulását tekintjük, ez Magyarországon 2000 óta folyamatosan emelkedik. 2010-ban ez az arány 4,1% volt – az uniós átlaghoz (4,9%) képest alacsonyabb. A tömegesedés hatása a fejlett országokban is észrevehető. Az Egyesült Államokban, Kanadában ez az arány 5,3% körüli, a visegrádi országokat tekintve Lengyelországban 4,2%, Szlovákiában 4,8% és a Cseh Köztársaságban 2,5% a diplomás munkanélküliek aránya (*OECD, 2012*). A hazai diplomás munkanélküliség a fejlett országokéhoz viszonyítva átlagos, inkább alacsonynak mondható. A *foglalkoztatottság* oldaláról közelítve a magyar diplomások gazdasági aktivitása a fejlett országok között a legalacsonyabbak között található (ahogy az alacsonyabb iskolai végzettségűeké is). A diplomások foglalkoztatottsága Magyarországon 2005-ben még 83,0% volt, 2010-ben ez az arány csak

78,6%. A fejlett országokban a diplomások gazdasági aktivitása 2010-ben is 84-85% körül mozog, a visegrádi országokat tekintve is jelentős a lemaradásunk, mert a Cseh Köztársaságban 83,3%, Szlovákiában 82,2%, Lengyelországban 84,8% ugyanennek a mutatónak az értéke. Azonban az alacsonyabb iskolai végzettségűek esetében is hasonló tendencia mutatkozik, így nem egyértelmű a diplomás pályakezdők munkaerő-piaci helyzetének drasztikus romlása, noha elhelyezkedési esélyeiket tekintve helyzetük nehezedett az elmúlt időszakhoz viszonyítva (Hajdu, 2012).

A MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet által készített legújabb tanulmány (Hajdu, 2012) a pályakezdő diplomások munkaerő-piaci helyzetét vizsgálva a KSH adatait felhasználva bemutatja a foglalkoztatási különbségeket, és azok hátterére keres magyarázatot. A kutatás szerint továbbra is érdemes diplomát szerezni, mert kedvezőbb elhelyezkedési esélyekre számíthatnak, mint az alacsonyabb végzettségűek. A legfrissebb, 2011. évi kutatás eredményei szerint, nincs szó diplomás túlkínálatról, bár a felsőfokú végzettek körében is emelkedett a munkanélküliségi ráta (3, ill. 5%-ra). A 20-24 éves korcsoport munkanélkülisége elsősorban a főiskolákon végzettek, ill. a tovább nem tanulók elhelyezkedési nehézségeit tükrözi (végzés utáni 2-3 éves munkakeresést vesznek figyelembe, az egyetemről kikerült friss diplomások a végzést követően egy évvel már megtalálhatóak a munkaerőpiacon). A következő korcsoportban (25-29 évesek) már jóval alacsonyabb a munkanélküliségi ráta (2-4% körüli).

Az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet (GVI) 2005 óta folytatja a „Diplomás pályakezdők a versenyszektorban” kutatási programot, amelynek keretében évente felmérést készít a diplomás pályakezdők foglalkoztatásáról, ide értve az elvárt kompetenciákat és a felsőoktatási intézmények elfogadottságát is. A legutóbbi tanulmány szerint (Várhalmi, 2012) a versenyszféra véleménye alapján a vizsgált 18 készség, ismeret közül egyedül a társadalmi kérdésekben való jártasság tekintetében teljesítenek jobban a diplomás pályakezdők, a többi esetben az elvárásokhoz képest alulteljesítettek. Az elvárások és a meglévő kompetenciák között a legnagyobb eltérés az önálló, a precíz munkavégzés és szakmai gyakorlati jártasság megléte tekintetében tapasztalták (Várhalmi, 2012).

A foglalkoztathatóság fejlesztése

Világviszonylatban kihívás a tömegessé vált felsőoktatás oktatási minőségének kérdése, és ezen keresztül a foglalkoztathatóság növelésének elősegítése. A felsőoktatási intézményekkel szemben megnyilvánuló társadalmi és munkaadói igényekre válaszul négy alapvető kulcskompetenciát határoztak meg, amelyek fejlesztésével az alapszakosok esetében a munkaerő-piaci elvárásoknak való megfelelést javítanák (Knight, P. T. – Yorke, M., 2003). A kulcskompetenciák: az absztrakciós készség, a rendszerszerű gondolkodás, a nyitottság az újra, a kísérletező kedv, együttműködési készség. Ennek érdekében javasolható a tananyag módosítása aszerint, hogy szorosabb legyen a munkaerőpiacra való kapcsolódása (pl. duális oktatás, tanulás melletti részidős diákmunka végzése). A foglalkoztathatóság fejlesztésében kiemelkedő szerepe van a hallgatók cselekedtetésének, tevékenységre ösztönzésének; valamint a képzés alatti rendszeres hallgatói értékelésnek.

A felsőoktatás és a munka világának kapcsolatrendszerét feltáró kutatások közül a REFLEX projekt, amelyben 16 ország vett részt, kiterjedt a felsőoktatási intézmények strukturális és intézményi tényezőinek vizsgálatára, a diplomások kompetenciáinak vizsgálatára. A kutatás adatbázisát mintegy 70000, 1999/2000 tanévben ISCED 5A szinten (osztatlan képzésben egyetemi szinten) végzett diplomás kérdőíves felmérése adja. A kutatás 2005-ben, öt évvel a végzés után készült, a kutatási jelentés 2007-ben jelent meg. A kutatás célja az volt, hogy felmérje, mennyiben illeszkednek a diplomások kompetenciái a munkaadó vállalatok által igényelt követelményekhez. A megkérdezett diplomások szerint képzésük elsősorban tanulási készségüket erősítette, a munkakörnyezet kihívásaira azonban nem megfelelően készítette fel őket. A kompetenciák tekintetében az innovációk létrehozásában olyan készségek voltak

szükségesek, mint a jó prezentációs készség, új ötletek és megoldások, nyitottság, mások mozgósítására való képesség, analitikus gondolkodás, gyors tanulási képesség. A cseh, észt, finn, norvég diplomások körében magasabb az innovációban résztvevők aránya, míg ez az arány alacsony a német, spanyol, svéd diplomások esetében (Allen, J. – van der Velden, R., 2007-re hivatkozva Veroszta, 2010:26). Összességében a diplomások a képzés erősségét jelezték a szakképzettség, analitikus gondolkodás, tanulási készség terén, gyengeségét a nyelvi és tárgyalási készségek terén. A kutatást készítőkhöz hasonló javaslatokat fogalmaztak meg, mint az említett tanulmány (Knight – Yorke, 2003) amelyek a diplomások foglalkoztathatóságát javíthatják a jövőben. Úgy, mint a szakmailag releváns gyakorlati programok indítása, az oktatás keretei között végzett munka, a tanulás és munka közötti átmeneti időszak közötti zavar-talan, gyors átállást segítő programok kidolgozása, az atipikus foglalkoztatási formák ösztön-zése. A felsőoktatási intézményeknek meg kell változtatniuk a számonkérés módszereit, első-sorban a kreativitást segítő feladatokkal kell kiegészíteni, nagy hangsúlyt kell fektetniük a szakmai gyakorlatokra, amelyek lehetőleg nemzetközi környezetben vagy „éles munkahely-zetben” valósuljanak meg.

Összefoglalás

Napjaink oktatási rendszerének az egyik legnagyobb problémája, hogy a munkáltatók által keresett, és az oktatási rendszer által biztosított tudás közötti eltérés fokozódik. Ebben a tanulmányban arra vállalkoztam, hogy rámutassak (vagy több szerző írta?) a felsőoktatás azon kihívásaira, amelyet a tudásalapú gazdaság jelent. A tömegesedés és a foglalkoztatás gondjai 8-10 éve jelen vannak hazánkban is, de lényegi elmozdulás még mindig nem történt. A diploma pályakövetéses vizsgálatok eredményei azt igazolták, hogy a végzettek jelentős része hosszabb-rövidebb idő alatt munkahelyre talál. Az elhelyezkedési esélyeket nagyban befolyá-solja a képzési terület és az oktatási intézmény presztízse. Továbbra is érdemes diplomát sze-rezni, mert kedvezőbb elhelyezkedési esélyekre számíthatnak a diplomások, mint az alacso-nyabb végzettségűek.

A foglalkoztathatóság fejlesztésében kiemelkedő szerepe van a hallgatók cselekedtetésének, tevékenységre ösztönzésének; valamint a képzés alatti rendszeres hallgatói értékeléseknek. Mind a nemzetközi, mind a hazai kutatások szerint a felsőoktatás elsősorban a diplomások tanulási készségét erősítette, a munkakörnyezet kihívásaira azonban nem megfelelően készí-tette fel őket. Ezért szükség van szakmailag releváns gyakorlati programok indítására, az ok-tatás keretei között végzett munka biztosítására, az atipikus foglalkoztatási formák ösztön-zésére. A felsőoktatási intézményeknek át kell gondolniuk a számonkérés módszereit, első-sorban a kreativitást segítő feladatokkal kell azokat kiegészíteni, továbbá nagy hangsúlyt kell fektetniük a szakmai gyakorlatokra.

Summary

Nowadays one of the biggest problems of the educational system is the difference that intensifies between the knowledge that is required by the employers and by the educational system. Henceforward it is worth getting a degree because better jobs can be found in that case. Institutions of higher education must amplify the methods of statement mainly with exercises which help to become creative. Traineeship must be underlined as well.

Felhasznált irodalom

1. Allen, J. – van der Velden, R. (2007): The Flexible Professional in the Knowledge Society: General Results of the REFLEX Project. Research Centre for Education and the Labour Market, Maastricht University, The Netherlands
2. Balázs, É. et al. (2011): Facts and figures – Higher education in Hungary. Hungarian Institute for Educational Research and Development. Budapest, 2011. p. 36.
3. Diplomás pályakezdekők a versenyszektorban. GVI (2010)
4. Diplomás pályakövetés IV. (2010): Frissdiplomások 2010. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest
5. Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2003, 2005, 2007, 2008, 2009
http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs05_fm/, http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs03_fm/,
http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs07_fm/, http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs08_fm/,
http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs09_fm/
6. Freeman, C. (1987): Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. Pinter Publishers, London
7. Hajdu M. (2012): Érdemes diplomát szerezni Magyarországon vagy munkanélküliség vár a pályakezdő diplomásokra? MKIK GVI. <http://www.gvi.hu/index.php/hu/papers/show.html?id=140>
8. Harvey, L. (2004): On Employability the Higher Education Academy,
<http://www.palatine.ac.uk/files/emp/1236.pdf>
9. Harvey, L. (2006): Employability and Diversity. www2.wlv.ac.uk/webteam/.../sdd-harvey-0602.doc
10. Knight P. & M. York (2003): Employability and Good Learning in Higher Education. Teaching in Higher Education. Vol. 8. No. 1. pp. 3-16. Letöltés ideje: 2010.11.11.
11. Kozma T. (1998): Expanzió. Educatio, 1. sz. 5-18. pp.
12. Nándori (2010): Átmenet a felsőoktatásból a munkaerőpiacra. In Diplomás pályakövetés IV. 193-202. p.
13. OECD (2000): From Initial Education to Working Life (Making Transition Work) Education and Skills.
14. OECD Education at a Glance. Indicators. 2003, 2010, 2012
15. Polónyi I. (2010): Foglalkoztathatóság, túlképzés, Bologna. Educatio. 3. sz. 384-401. pp.
16. Teichler U. (2003): Az európai felsőoktatási reformok főbb kérdései. Educatio 1. sz. 3-18. pp.
17. Várhalmi Z. (2010): Diplomás pályakezdekők várható foglalkoztatása és bérezése a versenyszektorban MKIK GVI <http://www.gvi.hu/index.php/hu/research/showItem.html?id=136>
18. Veres P. (2010): A felsőoktatás kihívásai és válaszai az új évezredben. TÁMOP-4.1.3-08/1-2008-0004. A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése c. pályázat keretében készült tanulmány. tamop413.ofi.hu/okkr-oroszagos-kepesitesi.../1-6-5-veres-pal
19. Veroszta Zs. (2012): Frissdiplomások 2011. DPR Kutatási zárótanulmány. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.
http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/DPR/Frissdiplomasok_2011_kutatasi_zarotanulmany.pdf letöltés ideje: 2012. 12. 20. 19:22.
20. Veroszta Zs. (2010): A munkaerő-piaci sikeresség dimenziói a frissdiplomások körében. In: Diplomás Pályakövetés IV. 11-35. pp. http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/DPR/dprfuzet4/Pages9_36_Veroszta.pdf letöltés ideje: 2012. 09.15. 12:15

KERÜLŐ JUDIT*

GOOD START, AZAZ A „JÓ KEZDET”. EGY HALLGATÓI ELHELYEZKEDÉST SEGÍTŐ PROGRAM MEGVALÓSULÁSÁNAK TAPASZTALATAI**Kulcsszavak:** *esélyegyenlőség, előítéletek csökkentése, gyakorlati képzés***Bevezetés**

A „GOOD START” elnevezés eredetileg arra utal, hogy a program a roma gyerekek életéselyeit kívánja javítani. Ennek érdekében ez a kisgyerekek oktatásának fejlesztését célzó nemzetközi projekt Magyarországon 24 hónap alatt, 800 hátrányos helyzetű gyermeket ért el. A cél kétségtől nemes és fontos volt, ismervé a roma gyerekek iskolai kudarcait feldolgozó kutatások eredményeit. Ebben a tanulmányomban mégsem erről írok, hanem a programot a benne résztvevő főiskolai hallgatók oldaláról elemzem, hogy nekik jelenthet-e, jelentett-e GOOD START-ot, azaz „jó kezdetet” az ennek keretében teljesített gyakorlat. A program négy országban működött, de csak Magyarországon vettek benne részt hallgatók, kizárólag a Nyíregyházi Főiskoláról.

Tanulmányomban részletesen bemutatom a főiskolai hallgatók projekttevékenységét, annak sikereit, majd összefoglalom a hallgatók és résztvevőoktatók véleményét az elvégzett munkáról.

A GOOD START projektről

Az Európai Bizottság regionális politikával foglalkozó főigazgatósága a Roma Oktatási Alap (Roma Education Fund) pályázatát fogadta el 2010-ben és 2 millió Euró összegben támogatta a kisgyerekek oktatását és fejlesztését célzó programját. A projektet négy ország – Magyarország, Macedónia, Románia és Szlovákia – összesen tizenhat településén valósították meg, közel 4 ezer gyermek bevonásával.

A szakmai tartalom kidolgozását és annak megvalósítását a holland székhelyű „Lépésről-lépésre Egyesület” (ISSA), a spanyol „Fundación Secretariado Gitano” (FSG) és a Szlovák Kormányzati Intézet (SGI) végezte el. Magyarországon a projekt megvalósításában a „Romano Trajo” Roma Kulturális és Oktatási Egyesület, az „Egység a Különbéességben Alapítvány”, a „Lépésről-lépésre Egyesület” hazai partnere a „Partners Alapítvány” és a Nyíregyházi Főiskola vett részt. Emellett a helyi és kisebbségi önkormányzatok, óvodák, iskolák és egyházak támogatására is számítottak a program kidolgozói. A szakmai együttműködés segítségével közel 800 roma gyermek beíratásában működtek közre, közülük 483-an óvodába, 203 gyermek általános iskolába jár és kilencvenen más kora gyermekkori szolgáltatást, így alternatív programokat, közösségi házak rendezvényeit látogatják (*Annuel Report, 2010:77-88*).

A szakemberek a projektnek három jól elkülönülő, de ugyanakkor egymást erősítő célját fogalmazták meg. Az első és legfontosabb az volt, hogy a későbbi iskolai kudarcok elkerülése érdekében az óvodai beiratkozás, a rendszeres óvodába járás támogatásával javítsák a hátrányos helyzetű roma és nem romagyermek minőségi, koragyermekkori szolgáltatásokhoz való hozzáférését. A második, a döntéshozói oldalt célozta meg, azaz a tudatosság és elkötelezettség növelésével a projekt tapasztalataira épülő ajánlások megfogalmazásával, összefoglaló szakmai anyagok publikálásával segítsék a helyi szintű döntések előkészítését. A harmadik célt a tudományos tényeken alapuló, eredmény-orientált, koragyermekkori beavatkozások nemzeti és nemzetközi szinten történő elterjesztésében határozták meg.

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Alkalmazott Kommunikáció Intézet, intézetigazgató, főiskolai tanár, kerulo@nyf.hu

A projekt pénzügyi fedezetét a Network of European Foundations, Bernard van Leer Foundation és a LEGO Foundation biztosította (www.romaeducationfund.hu).

A cél elérését szolgáló tevékenységek:

1. Családlátogatások, amelynek során pontos képet kaptak a kisgyermeket nevelő családok életéről, gondjairól, problémáiról. Lehetőség nyílt arra is, hogy beszélgetésekből megismerjék a szülők óvodával, iskolával kapcsolatos attitűdjét, eddigi tapasztalatait, véleményét. A projekt 24 hónapja alatt több ezer látogatás történt, amikor is az egyéni igényekre alakított támogatási rendszer kidolgozására, működtetésére nyílt lehetőség. A program készítői fontosnak tartották, hogy ezek a látogatások rendszeresek, előre tervezhetőek legyenek, egyrészt a családok is tudják, hogy mikor várják őket, másrészt a folyamatos kapcsolattartással próbálták a gyerekek óvodába, iskolába járását is követni, az ott felmerülő gondokat, esetleges konfliktusokat minél hamarabb megismerni és orvosolni.
2. A program másik lényeges eleme a szülők óvodával kapcsolatos kedvező attitűdjének a kialakítása volt. Ennek meghatározó részét, egyrészt az óvónők felkészítése, másrészt a szülők óvodai életbe való bevonása jelentette.
3. A harmadik projektelemet a másik kettőtől eltérően csak Magyarországon alkalmazták. A programot Furugh és Raymond Switzer dolgozta ki 2003-ban és „MesÉD” névre keresztelte, amit a „mesélő édesanyjakról” nevezett el. Ennek a programnak is több célja volt, egyrészt a mesélésen keresztül a roma édesanyjak olvasási, írási és kommunikációs készségének javítása, de legalább ennyire fontosnak tartották meggyőzni őket a mesék gyermeki fejlődésben játszott szerepéről, továbbá arra is odafigyeltek, hogy jól működő közösségeket hozzanak létre.

A MesÉD célja a program kidolgozója szerint, hogy „szelíd eszközökkel, mesék olvasásán keresztül megtörje a tanulás hiányának ördögi körét. Hatására az édesanyjak könyvekhez és tanuláshoz való viszonya megváltozik, amely természetszerűleg a gyermekekre is pozitívan hat. A projekt egyik fontos eleme, hogy olyan fórumot biztosít az anyáknak, ahol jól érezhetik magukat és nyugodtan mernek beszélni érzéseikről, sérelmeikről és reményeikről. Ebben a befogadó és bátorító környezetben az anyák készségszintre fejlesztik az egyszerű, gyermeknek szóló mesék olvasását. Minden héten legalább egy alkalommal találkoznak és kapnak egy új gyerekkönyvet, azzal gyakorolnak, hazaviszik azokat és olvasnak belőle gyermekeiknek esténként, lefekvés előtt. Így a MesÉD célja, hogy hasznos készségekkel és az ezekből fakadó önbizalommal ruházza fel az édesanyjakat, amelyeket azonnal hasznosíthatnak is a gyermekeikkel való kapcsolatukban.” (www.bahai.hu).

A MesÉD azt hangsúlyozza, hogy „egyrészt a szülői támogatás elengedhetetlen a sikeres óvodaskori fejlődéshez, másrészt pedig a gyermekek iskolai előmenetele szoros összefüggést mutat a szülők iskolázottságával, tanulással kapcsolatos attitűdjével. Ha javítani akarjuk a roma gyermekek és fiatalok oktatásban való részvételi arányát, ezzel növelve esélyeiket, akkor támogatást és képzést kell nyújtanunk a szülőknek és mindenekelőtt az édesanyjaknak, akik a legtöbb esetben otthon vannak a gyermekekkel, és a legnagyobb hatást gyakorolják rájuk.” (www.bahai.hu).

A kutatások eredményei azt mutatják, hogy ha a kisgyermeknek mesét olvasnak, ezáltal jelentősen bővül szókincsük, ami megkönnyíti számukra az iskolakezdést és azt, hogy tovább maradjanak bent az oktatási rendszerben (Hart – Risley, 1995:5).

A MesÉD program a kisgyermekes anyákat célozza meg és arra törekszik, hogy pozitív attitűdöt alakítson ki bennük a könyvekkel és az olvasással szemben, ami természetes módon és közvetlenül hatással lesz gyermekek személyiségének fejlődésére is. „A hatéves és ennél kisebb gyermekek koncentráció képessége és képzelőereje erőteljesebben fejlődik, ha mesét olvasunk nekik. Ezzel egyidejűleg a tanuláshoz szükséges nyelvi struktúrák és szókincs is

bővül. Mindezt a közelség és meghittség pszichológiai közegében tudjuk elérni, és a biztonság és melegség érzése összekapcsolódik a gyerekekben a tanulással és olvasással – írja Furugh Switzer a MeSÉD programról” (www.eaka.hu).

A Nyíregyházi Főiskola és a GOOD START program

A GOOD START programban résztvevő országok igyekeztek a helyi sajátosságokat is figyelembe venni akkor, amikor a kitűzött cél elérését szolgáló tevékenységüket megterveztek. A projektnek sajátosan magyar jellemzője volt a főiskolai hallgatók bevonása és részvétele.

A Roma Oktatási Alap már a kidolgozáskor úgy gondolkodott, hogy a leghátrányosabb területen próbálják kitűzött céljaikat megvalósítani. Ennek megfelelően Szabolcs-Szatmár-Bereg megye hat településén, Nyíregyháza két roma telepén, Nagydoboson, Hodászon, Nyírkátán, Nagyecsedén és Kántorjánosiban dolgoztak. Valamennyi helyszínen magas a hátrányos helyzetű romák aránya és gondot jelent a gyermekek rendszeres iskolába járása.

Lassan három éve, hogy Szűcs Norbert a Szegedi Tudományegyetem fiatal oktatója, egy konferencián, amikor kiderült, hogy hasonló témát kutatunk mindketten, megkérdezte tőlem, nem lenne-e kedvem bekapcsolódni egy olyan programba, amelynek célja, a roma gyerekek integrációjának elősegítése. Ilyen spontán módon kezdődött. Ezt követően találkoztunk a Roma Oktatási Alap képviselőivel, akik elmondták, egy olyan pályázat előkészítését végzik, amiben fontos szerepet szánnak a Nyíregyházi Főiskolának. Mivel korábban nem volt arra példa, hogy főiskolai hallgatók is bekapcsolódjanak a mindennapi munkába, ezért a kezdetekkor még nem igazán láttuk, értettük, mi lesz a feladatunk, mit profitálhatnak ebből a résztvevők.

A pályázat megnyerése után olyan megállapodás született a két intézmény között, melynek értelmében a Pedagógusképző Kar valamint a Gazdasági és Társadalomtudományi Kar oktatói és hallgatói vesznek részt a projektben. A Pedagógusképző Kar részéről tanító szakos, a Gazdasági és Társadalomtudományi Karról andragógia szakos hallgatók támogató, szolgáltatások közvetítésével járultak hozzá a program sikeréhez. A főiskolai hallgatók tevékenységét a Pedagógusképző Karról Dr. Jenei Teréz és Dr. Schmertz István, a Gazdasági és Társadalomtudományi Karról Dr. Kerülő Judit, valamint Vitál Attila irányította és koordinálta.

2000-ben a Nemzeti és Etnikai Jogok Országgyűlési Bizottságának a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók attitűdjét vizsgáló kutatása azt igazolta, hogy a megkérdezettek 80 százaléka nem tanítana olyan helyen, ahol romák vannak többségben. Különösen a kelet-magyarországi válaszadók vélekedtek így (*Erőss – Gárdos, 2008:35*). Korábbi kutatásunkban a nyíregyházi pedagógusok romákkal kapcsolatos beállítódását vizsgáltuk (*Kerülő, 2011:134-135*). Legalább ennyire fontos azonban a leendő tanárok, felnőttoktatásban résztvevők véleményének a megismerése is. A szakirodalom szerint az előítéletesség kialakulásának és fennmaradásának folyamatát több oldalról kell megközelíteni, így az emberi szükségletekkel összefüggően, a kognitív pszichológiai, szociálpszichológiai, személyiség-lélektani és szociológiai tényezőket is fontos megvizsgálni (*Kerülő – Margitics, 2011:130*). A szociálpszichológiai kutatások az előítéletek kialakulásának okaként a társadalmi egyenlőtlenségeket említik. A társadalmi egyenlőtlenségek elsősorban a többségnél, az előnyös helyzetben lévőknél erősíthetők fel az előítéletek kialakulását. Ennek hátterében a fennálló viszonyok igazolásának pszichológiai szükséglete áll. A többség a hátrányos helyzetben lévő csoportok tagjait olyan negatív tulajdonsággal ruházza fel, ami igazolja a hátrányos helyzetüket (például lusták, pizkosak, nem igyekeznek eléggé). A kutatások kimutatták, hogy a különböző társadalmakban különböző csoportok helyezkednek el a társadalmi hierarchia alján, azonban a róluk kialakított előítéletek tartalma nagyon hasonló és ugyanazt a funkciót látják el: az őket diszkrimináló társadalmi rendszer igazolását. Ezek az érdekellentétek és társadalmi egyenlőtlenségből származó önigazolás vezethetnek az előítéletek kialakulásához (*Kerülő – Margitics, 2011:141*).

Az előítéletek megváltoztatása hosszú és nagyon bonyolult folyamat, mérséklésére Csepeli György a következőket ajánlja „a társadalmi viszonyok demokratizálását, az egyenlőtlenségek csökkentését, a nemzetközi látásmódot és multikulturalizmust magába foglaló nevelést és a tapasztalatszerzés esélyeinek növelését” (Csepeli, 1997:505-506). A fentiek közül egy oktatási intézmény számára a multikulturalizmus alapelvein működő oktatás és a személyes tapasztalatok, valós találkozások megszervezése marad.

A magyarországi közoktatás számára az egyik legnagyobb kihívást a cigánygyerekek iskolai szocializációja jelenti. A pedagógusokat sokszor éri az a vád, hogy nincsenek felkészülve a más kultúrából érkező gyerekek fogadására, szüleikkel való kommunikációra.

A pedagógusképzéssel foglalkozó felsőoktatási intézmények tanterveiben ma már mindenhol megjelennek olyan tantárgyak, amelyeknek célja a multi- vagy interkulturális nevelésre való felkészítés. A meghirdetett kurzusok tartalma azonban többnyire elméleti vagy olyan gyakorlati jellegű ismeretek feldolgozását tartalmazza, amelyek nem valódi, megélt szituációkhoz kapcsolódnak. Ennek oka, hogy a képzés során a hallgatók a gyakorlatok többségét a felsőoktatási intézmények által fenntartott gyakorlóiskolákban teljesítik, amelyek köztudottan városi elitiskolák. Ezekben az iskolákban a pedagógusjelöltek magasán kvalifikált szakvezetőktől sajátíthatják el a szakma fortélyait, ugyanakkor pályaszocializációjuk mégis hiányos, mivel nincs módjuk olyan technikák, szerepek, viszonyulási módok megtapasztalására és gyakorlására, amelyek a más kultúrából/szubkultúrából érkező tanulók integrációjához/inklúziójához szükségesek.

A programban résztvevő hallgatókkal, roma édesanyákkal, óvónőkkel és mentorokkal struktúrált interjúkat készítettünk a projekt elején 2010-ben és a végén 2012-ben, amelyekkel az volt a célunk, hogy a résztvevők egymással kapcsolatos attitűdváltozásait megismerjük. Az interjúk igazolták, hogy hallgatóink keveset tudnak a romákról, lehetőség szerint kerülnek a velük való találkozási lehetőségeket, emiatt szoronganak, félnek a rájuk váró feladattól.

„Én megmondom őszintén az első alkalom előtt már napokkal nem aludtam, féltem, hogy mi vár rám, mi lesz, ha belém kötnek, mit fogok akkor csinálni, hogy fogok velük szót érteni, legszívesebben visszamondtam volna az egészet. Ahol én lakom azon a településen, a falu szélén laknak, nem igen szoktunk arra járni” – mondta el érzéseit egy andragógia szakos nappali tagozatos hallgató.

„Engem a kollégiumból való hazautazásom során Hadháznál elhaladva, nem egyszer ért kelemetlenség, ezért sem örültem kezdetben ennek a programnak. Ezen kívül lakóhelyemen szintén van egy ilyen roma telep, ami hát valljuk be őszintén, elég rossz környéknek számít, nem szívesen megyünk arra, legfeljebb, ha nagyon muszáj.

Én úgy érzem ez a program rám jó hatással volt, hiszen láthattam, hogy nem mindenki ugyanolyan. Hiába láttam nagyon sok, nagyon rossz helyzetben élő romát vagy magyart, mindenki teljesen más. Valaki próbál kitörni a rossz helyzetéből, valaki beletörődik és valaki a könnyebb utat választja. Véleményem szerint, ez a program nekem segített abban, hogy ne legyek előítéletes és ne általánosítsak elhamarkodottan.” – fogalmazta meg a program tanulságait egy andragógia szakos hallgató.

Az interjúk azt igazolták, hogy az előítéletek csökkentésében nagy szerepet játszik az átélt, megélt élmény. A saját tapasztalat erősíti az empátiát, elgondolkodtat olyan helyzetekről, aminek létezését, valóságát és igazságosságát magától értetődőnek tekintettük. A hallgatók kezdeti szorongásai, félelmei a program során elmúltak, többször használták az interjúkban

„nem is gondoltam”, „megleپődtem”, „pozitívan csalódtam” stb.,” ami azt jelenti, hogy a várakozásaikkal ellentétben inkább jó tapasztalatokat szereztek.

Főiskolai hallgatók tevékenységei a GOOD START programban

1. A projekt egyik legfontosabb tevékenysége a MesÉD (Mesélő Édesanyák) csoportok szervezése és működtetése volt.

A főiskolai hallgatók nemcsak passzív résztvevői voltak a programoknak, hanem maguk is kapcsolatot alakítottak ki az édesanyákkal, bekapcsolódtak a különböző tevékenységekbe, foglalkoztak azokkal a gyerekekkel, akiket a cigány, roma édesanyák magukkal hoztak. Ez számos esetben közelebbi kapcsolatot és jobb kölcsönös megértést eredményezett a hallgatók és roma vagy más hátrányos helyzetű édesanyák között. A projekt 22 hónapja alatt 111 tanító és andragógia szakos főiskolai hallgató vett részt a foglalkozásokon. A program eredményeiről álljon itt két tanító szakos véleménye.

„A MesÉd program sok mindent ad, de legfőbbképpen tudást és szemléletváltást. Hogy nekem mit adott a MesÉd? Legfőbbképpen azt, hogy majd végzésem után, ha a hivatásomban fogok elhelyezkedni, az első dolgom az lesz, hogy egy olyanfajta szülői értekezletet fogok létre hozni, mint a MesÉd. Ezt úgy képzeltem el, hogy megtudhatom általa, mit várnak el tőlem a szülők. Pl.: gyerek centrikusságot, önzetlenséget és leginkább azt, hogy minden gyereknek a megfelelő tudást adjam. Persze, ez mind nem csak rajtam múlik, hanem a szülőkön is. Szeretném azt, hogy minden anya olyan legyen, mint a nagyecsedti nők, akik nagy gonddal viselkednek a csemetéikért. Hiszen együtt többet tudunk tenni a gyerekekért.” – foglalta össze a programról kialakult álláspontját egy tanító szakos hallgató.

„A MesÉd programtól nagyon sokat kaptam és bizton állítom, hogy meghatározó része az életemnek. Eleve pozitívan álltam hozzá magához a gondolathoz is, hogy segítsük ezeket az édesanyákat, mivel én is nagyon fontosnak tartom a hátrányos helyzetű, illetve a roma családok felzárkóztatását a társadalomban. Nagyon vártam a foglalkozás kezdetét. A foglalkozásokon, amiken részt vettem nagyon jól éreztem magam. Megtanultam értékelni az életet, hogy ki is vagyok, és hogy értékes és érdekes ember vagyok. Édesanyám mindig úgy tanított, hogy minden ember egyforma. Ezek a foglalkozások megtanítottak és ráébresztettek arra, hogy ezek után se legyek az, sőt próbáljak más embereknek is segíteni, levetkezni az előítéleteiket. Miután beszélgettem ezekkel a roma anyukákkal, mindig erre gondoltam. Igen, ő is ugyanolyan ember, mint én, ugyanolyan gondokkal, mint amik nekem vagy neked is vannak. Neki is ugyanolyanok az érzelmei. Ő is tud szeretni, szomorú lenni vagy éppen haragban lenni. A gyermeke ugyanolyan fontos, amilyen én vagyok a szüleimnek és ugyanígy megad vagy megadna még többet is, mint mondjuk az én szüleim nekem. Néha, mikor egy-egy anyukával beszélgettem, elszorult a torkom és a szívem a meghatódottságtól.” – fogalmazta meg tapasztalatait egy másik, tanító szakos hallgató.

A programban résztvevő valamennyi hallgató a MesÉD foglalkozásokon érezte magát a legjobban, nem csak az anyák, de ők is felszabadultak, hasznosnak, érdekesnek tartották az együttléteket. Úgy gondolták, hogy a mesekönyvek olvasása és az óvodai programok jól felkészítik az édesanyákat saját gyermekükkel való foglalkozásra, fejleszti olvasási készségüket, felébreszti bennük az olvasási kedvet. Ezen kívül önbizalomra tesznek szert és ennek hatására hamarabb mernek gondolni továbbtanulásra is. Az olvasás mellett igen fontosnak tartották a hallgatók az önismereti és az egymás megismerésére irányuló játékokat, valamint a facilitátorok által kezdeményezett, a mesék témájához kapcsolódó beszélgetéseket. A hallgatók maguk is szívesen bekapcsolódtak ezekbe a beszélgetésekbe. A feljegyzéseikben szinte mindnyájan említik, hogy az anyák többnyire nyitottak, közlékenyek, barátságosak voltak

velük, érdeklődve hallgatták a véleményüket, kérdezték őket a főiskolai tanulmányaikról. Meglepte őket az anyák őszintesége is. Néhányan megjegyezték, hogy szokatlanul hangosan beszélnek, sokat gesztikulálnak. A MesÉD programokat szervező és irányító, döntően roma származású facilitátorokkal nagyon jó, mondhatni baráti kapcsolatot építettek ki.

Az andragógus hallgatók számára ezek a foglalkozások elsősorban a felnőttekkel, a roma szülőkkel való kontaktus kialakítása, a velük való kommunikáció megtanulása miatt voltak fontosak, ahogy az egyik hallgató fogalmazta.

„Nagyon tartottam attól, hogyan fogok tudni velük kommunikálni. Eleinte ők sem és mi sem mertünk egymással beszélgetni, de aztán egyre többet kérdezték, hol lakunk, van-e testvérünk vagy, hogy milyen bizonyítvány kell ahhoz, hogy valaki főiskolára járhasson. Azt vettem észre, mi is egyre többet kérdezzük őket és hallgatjuk a válaszaikat. Nagyon örülök, hogy ennyire könnyen ment velük a beszélgetés. Mostmár örülök, hogy résztvettem a MesÉD foglalkozásokon, nekem ezek voltak a legérdekesebbek és egyben legtanulságosabbak is. Kár, hogy vége. Hihetetlenül jól éreztük magunkat ott, annyira jól, hogy többször el is mondtuk, hogy legszívesebben egész nap ott maradnánk. Nagyon jó volt. Fantasztikus. Számomra ez hatalmas élmény volt, amit köszönök Nagyecsédnek és a programnak is.”

2. Családlátogatások. A látogatásokra a hallgatók a település életét és az ott lakókat jól ismerő, többségében roma mentorokkal érkeztek. Közösben elemezték a nehézségeket és megpróbálták kezelni, megoldani azokat. A látogatások során a főiskolai hallgatók igyekeztek megismerni a családokat, információt szerezni az óvodás és tanköteleskorú gyerekek életéről, mindennapjairól. A hallgatók számára ezek a családlátogatások szolgáltak a legtöbb tanulsággal. Annak ellenére, hogy többségében kistelepülésekről érkeztek, a társadalmi periférián élő roma családokkal kapcsolatosan nem rendelkeztek megélt saját élménnyel. Jellemzően félelemmel indultak a terepekre. Az időszak végére ezek a félelmek megszűntek. Nagy segítséget jelentettek számukra a mentorok, akik saját példájukon keresztül és eddigi szakmai tapasztalataik felhasználásával növelték hallgatóink önbizalmát és jelentős szerepet vállaltak abban, hogy a résztvevők sikeresnek ítélték meg a projektet.

„Az egész terepgyakorlat arra döbbsentett rá, hogy milyen szörnyű körülmények között élnek az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozó roma családok. Hogy tudnak így tanulni a gyerekek vagy egyáltalán itt élni. A legtöbbjük szinte számomra hihetetlen módon bízik abban, hogy minél hamarabb kikerül ezekről a telepekről és az életmódjukban jelentős változás, javulás következik be. Én magam is bírom abban, hogy ezeknek a családoknak minél hamarabb sikerül ebből a lehetetlennek tűnő társadalmi helyzetből felülkerekedni és mindenki megtalálja a számára elérhető biztos utat ebben a társadalomban. De sajnos azt is látni kell, hogy nagyon keveseknek van erre reális esélye” – fogalmazta meg a családlátogatás során szerzett tapasztalatait egy andragógia szakos hallgató.

„Nekem a legnagyobb tanulság az volt, hogy a romák számára mennyire fontos a bizalom. Amikor megérkeztünk Kántorjánosiba a mentorunk már várt minket és körülvették roma férfiak és nők. Tőle akarták hallani, hogy elmenjenek-e az óvodai szülő értekezletre vagy nincs értelme. Amikor a mentor elmondta, hogy a gyerekeikről fognak beszélgetni és már hogyan mennének el, akkor azt mondták, így már akkor ott a helyünk. Nagy tanulság volt számomra, hisz én is biztos csak megüzentem volna, hogy mikor lesz a szülői értekezlet. Hát ezt is megtanultam, bírom abban, ha olyan munkakörbe kerülök, akkor jól fogom tudni hasznosítani az itt tanultakat. Sokat tanultam a mentortól, nagyon sok új dolgot mondott és így egy csomó mindent már jobban megértetek” – összegezte az itt szerzett tapasztalatokat egy andragógia szakos hallgató.

3. A szülők óvodával kapcsolatos pozitív attitűdjének kialakítása. A program nagy figyelmet szentelt az óvodai munka szülőkkel való megismertetésére is. Ez a tevékenység különösen a tanító szakos hallgatók számára volt rendkívül hasznos, hisz pontos ismereteket szereztek az óvodába folyó tevékenységről, megtapasztalhatták azt, hogy milyen előzményekkel, élményekkel, konkrét ismeretekkel kezdik meg a gyerekek az általános iskola első osztályát. A hallgatók foglalkozásokat hospitáltak, ahol tapasztalatot szereztek az óvodai nevelés gyakorlatáról, a multikulturalitás fontosságáról. Az óvodai és a MesÉD program összekapcsolása révén a szülők és az óvoda közti együttműködés elősegítésére érdekében a programba kezdetben olyan szülőket hívtak meg, akik rendszeresen részt vettek a MesÉd foglalkozásain, hogy a helyi óvodában alkalmanként foglalkozásokat tartsanak a gyerekeknek. A MesÉD csoportokban az „anyák”, miután elsajátították a szükséges készségeket és kellő önbizalomra tettek szert, élen jártak ebben a tevékenységben és elsőként vállalkoztak foglalkozások megtartására. A programokba a főiskolai hallgatók is bekapcsolódtak, feladatuk a megfigyelés, valamint az óvónők munkájának segítése volt, ahogy erről egy andragógia szakos hallgató beszámolt.

„A nyírkáta óvodához érkeztünk, ahol már vártak bennünket. Mikor bementünk egy kis teremben voltak az óvónők, a gyerekek és voltak cigány felnőttek, akik táncot tanítottak az apróságoknak. Rendkívül élvezték a gyerekek. Minket is bemutatottak és bevontak a foglalkozásba. Előbb a felnőttek mutatták meg cigány zenére, hogy milyen módon lehet erre táncolni, majd 2 óvodás gyerek is táncolt. Nagyon ügyesek voltak és mindenki élvezte az előadásukat. A gyerekek sokat tapsoltak és nagy figyelemmel kísérték az eseményeket. Majd a legjobb része jött ennek a foglalkozásnak, amikor bevontak mindenkit a táncba, beleértve minket is. Az óvodások nagyon lelkesek voltak és nagyon örültek, hogy ők is középpontba kerültek és csinálhatnak egy ilyen izgalmas és pörgős dolgot. Közben videózták és fényképezték az eseményeket. Beszélgettünk is velük, és úgy éreztük szimpatikusnak tartanak bennünket, ezért mi is könnyebben fel tudtunk oldódni. Többször visszatapsolták a zenét és minket, és sokáig táncolgtattunk még. Ezt követően a vezetőség, a cigány szülők (akik a táncot tanították) és mi, beültünk egy irodába, ahol megbeszéltük a délelőtti foglalkozást és az ehhez kapcsolódó kérdéseket. Sok minden kiderült számunkra. A szülők lelkesek, szívesen foglalkoznak a gyerekekkel, de ők is szeretnék érezni, hogy értékeli a munkájukat.”

Sikerek, ahogy a hallgatók és oktatók látják

Intézményünkben 2010 és 2012-ben a Diplomás Pályakövető Rendszer keretein belül folyamatosan vizsgáltuk hallgatóink képzéssel szembeni elvárásait, karrierstratégiáit. Kutatásunk azt igazolta, hogy a vizsgálatba résztvevő hallgatók közel kétharmada képzését inkább elméletinek, mint gyakorlatinak ítélte meg. Az elhelyezkedést leginkább akadályozó tényezőként is főként a célirányos gyakorlatok hiányát emelték ki (*Kerülő, 2012:28*).

Ezért hallgatóink a GOOD START program legfontosabb pozitívumaként azt fogalmazták meg, hogy számtalan olyan gyakorlatias, praktikus tudásra tettek szert, ami véleményük szerint majd a munkavállalásnál jelent előnyt.

„Én eddig nem gondoltam, hogy olyan munkát elvállalnék, ahol cigányokkal kell foglalkozni. Most már tudom, hogy szívesen dolgoznék olyan munkahelyen, ahol segíteni tudnám a boldogulásukat.” – fogalmazta meg ezzel kapcsolatos véleményét egy andragógia szakos hallgató.

„A MesÉd programtól nagyon sokat kaptam és biztos állítom, hogy meghatározó része az életemnek... és azt hiszem, mi is sokat tanultunk, főként olyan dolgokat, amit itt a főiskolán

nem tanulhattunk volna meg. Teljesen más emberként fogom kezdeni a pályámat és abban bízom, hogy ez a gyakorlat is segített nekem abban, hogy jó tanító legyek” – értékelte a programot egy tanító szakos hallgató.

A programban résztvevőoktatók is azt emelték ki, hogy a hallgatók képzéséhez szorosan kapcsolódott a projekt tartalma, felkészítette őket az alacsony iskolai végzettségűekkel való kapcsolat kialakítására, megismertette velük a hatékony kommunikáció módjait, a probléma feltárás és megfogalmazás folyamatát, a segítség alternatíváit. Jelentős szerepet játszott a romákkal kapcsolatos attitűdváltozásban és a korábbi előítéletek oldásában. Önálló kutatásra is felkészítette a későbbiekben tudományos pályára készülöket. A projektben résztvevőhallgatók a közös munka során jobban megismerték egymást, megtapasztalták a team-ben való együttműködés lehetőségeit, mindez javította a hallgatók kommunikációjukat. Ahogy az egyik hallgató fogalmazott „*amióta a GOOD START programban részt veszünk, azóta sokkal többet vagyunk együtt, azóta ismerjük igazán egymást, többet is beszélgetünk.*”

A hallgatók képzésében a gyakorlati jelleg erősödött. Azt tapasztalták, hogy többen érdeklődtek a hátrányos helyzetben lévő családok problémái iránt, amit az e témájú szakdolgozatok száma is igazol. Nem várt eredmény, hogy a hallgatói munkát segítő, jellemzően roma mentorok és facilitátorok közül többen jelentkeztek és felvételt nyertek intézményünkbe. Fontos ez nemcsak a mentorok karrierje, egyéni boldogulása miatt, hanem azért is, mert saját példájukon keresztül igazolják a tanulás mobilizáló hatását. Jelentős szerepet vállaltak abban, hogy a résztvevő 111 hallgató valamennyije sikeresnek ítélte meg a projektet, mert olyan gyakorlati terepet teremtett számukra, amelyet a főiskolai képzés korábban nem tudott biztosítani és bízni abban, hogy számukra is lehetőséget biztosított a „jó kezdethez”.

Bár a GOOD START projekt 2012 júniusában lezárult, de valószínűleg még ebben az évben folytatódik úgy, hogy valamennyi korábbi résztvevő ország bevonja az ottani felsőoktatási intézményeket is felhasználva a Nyíregyházi Főiskola tapasztalatait.

Konklúzió

A hallgatóknak kiváló terepet jelentett a GOOD START program. Lehetőséget kaptak arra, hogy az elméletben tanultakat alkalmazzák, kipróbálják és elmélyítsék tudásukat. A más társadalmi státuszú csoportokkal való kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás és együttműködés során szerzett kompetenciák jól felkészítik őket leendő hivatásuk gyakorlására és a látogatások, programok és gyakorlatok hozzájárultak a hallgatói előítéletek oldásához és pályaszocializációjuk eredményesebbé tételéhez is.

Summary

The College of Nyíregyháza was contributing to the implementation of the Good Start project's activities from 2010 to 2012 as a partner organization. Students and professors of two faculties of the institution were participating in the project: from the Faculty of Teacher Training students majoring in elementary school education are instrumental to the program “MesÉD” (“Your Story”), students majoring in andragogy and social studies at the Faculty of Economics and Social Sciences are contributing to the program's success through support services. The students of the college gave an account enthusiastically about their experience. The taking part in the classroom observations on lessons “Your Story” helped the developments of the social competencies (self-knowledge, communication, contact creation) in the students, and getting to know with other culture contributed to the reduction of prejudices. During the dealing with the children they could practice their future profession.

Felhasznált irodalom

1. Annual Report (2010). Roma Education Fund, Budapest-Bucharest
2. Csepeli Gy. (1997): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest
3. Erőss G. – Gárdos J. (2008): Előítéletes társadalom vagy diszkriminatív iskola. A cigányellenesség és a hátrányos megkülönböztetése közötti különbségek. In.: Erőss G. – Kende A. (szerk.): Túl a szegregáción. L'Harmattan Kiadó, Budapest
4. Hart, B. – Risley, T. (1995): Meaningful differences in the everyday experiences of young American Children. Paul H. Brookes, Baltimore
5. Kerülő J. – Margitics F. (2011): Az előítéletesség kezelése. In.: Hüse L. – Pornói I. – Szoboszlai K. (szerk.): Módszertani kézikönyv tereptanároknak. Debreceni Egyetem OEC Egészségügyi Kar, Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza
6. Kerülő J. (2011): „Befogadás vagy kirekesztés?” A nyíregyházi példa. In.: Mayer J. (szerk.): Merre tovább? Az iskolai integráció dilemmái. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest
7. Kerülő J. (2012): A Nyíregyházi Főiskola hallgatóinak pálya- és jövőképe. DPR Gyorsjelentések VIII. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza
8. www.bahai.hu
9. www.eaka.hu
10. www.romaeducationfund.hu

KOZÁK ATTILA^{*}**A POLGÁRI VÉDELEM KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON A KATASZTRÓFÁVÉ-
DELEM EGYSÉGES RENDSZERÉBEN**

Kulcsszavak: *polgári védelem, katasztrófavédelem, polgári védelmi feladatok, megelőzés, védekezés, árvíz*

Bevezetés

A körülöttünk lévő veszélyeztető tényezők száma megszorodott, a híradások gyakran számolnak be katasztrófákról, azok pusztító hatásairól. Felmerül a kérdés, hogy a polgári védelem, amely eredendően a lakosság és az anyagi javak védelmét célzott megvalósítani háborúk során, hogyan vált a lakosság és az anyagi javak katasztrófák során történő mentésének egyik fontos pillérévé. Mi a rendeltetése, feladata az egységes katasztrófavédelem rendszerében? A szerző e tanulmányban ezekre a kérdésre keresi a választ. Vizsgálja a polgári védelem kialakulásának szükségességét, szervezeti- és intézményrendszerét, napjaink polgári védelmi feladatait, helyét, szerepét a katasztrófavédelem rendszerében, valamint a polgári védelmi feladatok megvalósulását egy konkrét árvízi eseményen keresztül.

A polgári védelem kialakulása, története napjainkig*A kezdetektől a légtalom kialakulásáig*

Az emberekben a biztonság iránti vágy már a szervezett lakóhelyek első kialakításával kialakult. Azok voltak a jobbnak tekinthető élőhelyek, amelyek közelében volt patakvíz, esetleg dús növényzet, akár a fogyasztás, akár a vadak elejtése céljából. A nagyobb tömeget érintő katasztrófák ekkor az árvizek, földrengések vagy a járványok lehettek, de a lokális elkülönülés miatt ez nem veszélyeztette a teljes lakosságot.

A leggyakoribb katasztrófák okozói a tüzek voltak, mert a sűrűn egymás közelébe épített fa szerkezetű és többnyire száraz szalmatető épületeken kedvező széljárás esetén egy tűz egész városokat tudott felégetni. Szervezett oltásról sokáig nem volt szó, az egyéni védekezés pedig hatástalan volt. A városrendezés hiánya miatt pedig mind az ókorban, mind a középkorban jelentős tűzvészek pusztítottak.

Az árvizek ellen az emberek igyekeztek a településeket magasabb domborzati pontokra telepíteni, vagy kiválasztani azokat a helyeket, ahol a folyók nem voltak annyira veszélyesek.

A szárazföldi-, vízi- és légi területek megnyílása sem jelentett azonnali veszélyt a hátszágban élő civilekre, mert a vasúti eszközök kötött pályások voltak, a vízi eszközök hajózható vizeket feltételeztek, a légi behatolásnak a korlátozott technikai képességek (kevés szállítható üzemanyag, kis szállítható súly) szabtak korlátot.

A hadiipar fejlődése során azonban egyre nagyobb teherbírás jellemezte a repülőket, és egyre biztonságosabban jutottak el a fronttól távoli helyekre, ahol már bombaterhet is tudtak ledobni. Az önálló légierőnek ekkor nem a kis potenciálú hátszág civil lakossága jelentette az elsődleges célpontot, hanem a vasutak, hidak, kikötők. A lakosság mégis súlyos veszteségeket szenvedett, védelméről gondoskodni kellett. Az első elsőtétítést elrendelő parancsokat 1915-ben adták ki Európában, majd 1917-ben már intézkedések történtek a légi figyelőszolgálat megszervezésére, és a riasztószolgálat felállítására. Ezt az időszakot tekintjük a légtalom európai kezdetének.

^{*}Nyíregyházi Tűzoltóparancsnokság, tűzoltó őrnagy, parancsnok, kozaka24@gmail.com

A légoltalom Európa-szerte két területen épült ki. Az államok – közigazgatási felépítésüknek megfelelően – megszervezték a hatóságok által irányított állami, hatósági légoltalmat. Ennek civil ágát a lakosság, a társadalom önkéntes önvédelmi szervezetei alkották. E kettős irányultság évtizedeken át, napjainkig is jellemző a legtöbb ország polgári védelmére. A társadalom felismerte, hogy az állam nem képes mindenütt hatékonyan megvédeni a lakosságot, ezért az embereknek elemi érdekük, hogy az ellenséges légitámadások esetén önmaguk is képesek legyenek lehetőségeik határain belül védekezni.

A magyar légoltalom kialakulása

Magyarországon a légoltalom megszervezésére a trianoni békeszerződés szigorú megkötött-ségei miatt csak 1935-ben került sor. A társadalmi, önkéntes szervezkedés pedig csak 1937-ben kezdődött el a Légoltalmi Liga megalakulásával. Az ország elsősorban a szomszédos országok részéről számított légitámadásokra, ezért az ország vezetése ezen országok légierőinek támadó, bombázó képességeit figyelembe véve írta elő a légoltalom feladatait.

Az 1935. évi törvény határozta meg először a magyar jogalkotásban a „légoltalom” fogalmát, mely szerint „a Légoltalom a háterszág légitámadások elleni szükséges védelmi lehetőségeket előkészítő és a légitámadások erkölcsi és anyagi javakat, életet fenyegető káros hatásokat elhárító szervezetet” (Hornyacsek, 2000:68-69).

Ezt elsősorban a veszélyeztetett városokban és üzemekben vállalatoknál, intézményeknél kellett kiépíteni. 1935-től gyors ütemben készült fel a légoltalom a háborús feladatokra. A szervezetek felszerelése, kiképzése mellett a nagyvárosokban hatékony óvóhelyrendszert építettek ki. A gyakorlatot a törvényi szabályzás is követte: megjelentek az első törvények és utasítások a légoltalmi feladatokról és a besorozásról. Az 1935-ben kiadott törvény előírta, hogy minden 14. életévét betöltött magyar állampolgár a 60. életévéig – nemre való tekintet nélkül – légoltalmi kötelezettség alá esik (Hornyacsek, 2000:68-69).

Az úgynevezett légoltalmi közületeket – azaz az ország városait, községeit, ipartelepeit – kötelezték a légoltalom megszervezésére, ezeket három kategóriába sorolták.

Az ország területét 7 légvédelmi kerületre osztották. A kerületek élén a vegyes dandár-, hadtest-, légvédelmi parancsnokok álltak, akik a légoltalomért is felelősek voltak (Tikász, 2010:15).

1941-ben országunk belesodródott a második világháborúba, ezért hadviselő félként a szövetséges (brit, amerikai) és a szovjet légierő célpontjaivá váltak városaink, közlekedési, hajózási objektumaink, repülőterek és ipartelepeink. A légoltalom hősieken küzdött a lakosság védelméért, ám gyakran előfordult, hogy egy-egy város nem volt képes megvédeni eredményesen önmagát, saját erőire támaszkodva lakosságát. Ennek ellenére regionális viszonylatban kiemelkedő eredményeket értek el, ami miatt a magyar légoltalom Európa egyik leghatékonyabb légoltalmának bizonyult. A háború végével a légoltalom szétesett.

Légoltalom a második világháborút követően

A második világháborút követően a légoltalmi feladatkört meghatározta az a tény, hogy országunkat a szovjet csapatok foglalták el. Így mind az újjáépítés, mind a hadigazdálkodás során, főleg azok az irányítási formák maradhattak fenn, amelyek megfeleltek a szovjet érdekeknek, illetve később is azokhoz illeszthetőek maradtak.

A hidegháborús időszakban a két világtömb szembenállása egyre sürgetőbbé tette a légoltalom gyors újjászervezését, amelyet az 1950-es évektől a lokális védelem elveinek megfelelően szervezték meg. 1950-ben elfogadták a „Légoltalom rendszeréről és felépítéséről” szóló határozatot, valamint döntöttek a központi szerv felállításáról. A főosztály kidolgozta a Magyar Légoltalom országos méretű megszervezésére vonatkozó rendeleteit, a létszámra, felsze-

relésre és költségekre vonatkozóan. A területi védelemben a megye lett a légoltalom alapvető vezetési, működési egysége. A városokat, üzemeket három kategóriába sorolták.

A két világháború közötti feszültségek növekedésével a légoltalom feladatrendszere a nyugati nagyhatalmak támadása elleni védelemre összpontosult. 1952-ben megindult és rendszeressé vált a Szovjetunióban a magyar légoltalmi tisztek felsőfokú képzése. A kiképzésnél a tömegpusztító fegyverek elleni védelemre való felkészülés volt a legfontosabb szempont.

1964-ben az Elnöki Tanács 1. sz. törvényerejű rendelete előírta, hogy a következőkben a „Légoltalom” helyett az új tevékenység célját és jellegét jobban kifejező „Polgári Védelem” nevet kell használni. Megkezdődött a polgári védelmi feladatok újbóli szabályozása. A 6/1964. (II.21.), majd az ezt követő 2002/1966. (I.23) számú kormányhatározatok már egyértelműen rögzítették az egyes minisztériumok és országos hatáskörű szervek, valamint a különböző szintű tanácsok, polgári védelmi felelősségét, konkrét feladatait (Tikász, 2010:31).

A kiképzés és felkészítés új szakaszát jelentették az 1967-es esztendővel megkezdődött megyei polgári védelmi gyakorlatok, amelyek lakosság bevonásával folytak. A fő figyelmet a nukleáris fegyverek elleni védelem megszervezésére és az atomcsapások utáni mentő, mentesítő és helyreállító munkák végrehajtására fordították.

Az 1970. évi árvíz ráirányította a figyelmet, hogy a háborús konfliktusok mellett a lakosságot más jellegű katasztrófák is veszélyeztethetik (Tikász, 2010:32).

1976-ra teremődtek meg a feltételek egy új polgári védelmi kiképzőbázis megszervezésére, 1976-88 között pedig több helyen olyan új óvóhelyek épültek, amelyek a tömegpusztító fegyverek összes hatása ellen védelmet nyújtottak.

A polgári védelem fejlődésének következő állomását az jelentette, amikor 1977. december 13-án Genfben aláírták az 1949. évi négy genfi egyezmény kiegészítésre alkotott két jegyzőkönyvet. E jegyzőkönyvek szabályozták a polgári védelem helyét és szerepét a nemzetközi hadijogban.

A Minisztertanács 1989-ben meghozott határozatában úgy rendelkezett, hogy a polgári védelem országos irányítását a Belügyminisztérium lássa el.

A rendszerváltást követően a polgári védelem feladatkörében markánsan megjelent a lakosság és az anyagi javak katasztrófák során történő védelme. Egy ideig önállóan, majd a tűzoltósággal összevonva, ezt követően újra önállóan tevékenykedett a polgári védelem.

A fejlődés új lépcsőfokát az 1999. évi LXXIV., „A katasztrófa elleni védekezés irányításáról, szervezetéről szóló” törvény hatályba lépése jelentette. Az ország vezetésének döntésére a Belügyminisztérium keretein belül összevonták a polgári védelem és a tűzoltóság országos és megyei vezető szerveit, 2011-ben pedig az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság, valamint a megyei, fővárosi katasztrófavédelmi igazgatóságok elnevezéssel a helyi szervek egyesítése is megtörtént.

A katasztrófavédelem kialakulása, a polgári védelem helye a rendszerben

„A Polgári védelem: olyan állami feladat-, eszköz- és intézkedési rendszer, amelynek célja katasztrófa, illetve fegyveres összeütközés esetén a lakosság életének megóvása, az életben maradás feltételeinek biztosítása, valamint a lakosság felkészítése azok hatásainak leküzdése és a túlélés feltételeinek megteremtése érdekében” (2011. évi CXXVIII. Törvény, 3.§. 20).

A lakosság életét fenyegető veszélyek beazonosítása a mindenkori hatalom feladata. A Magyar Köztársaság Biztonsági Stratégiája és annak módosítása számba veszi a fenti biztonságterületek ellen ható tényezőket, és az ellenük való védekezés elveit, módszereit. A védelem alapját a honvédelmi, nemzetbiztonsági, rendvédelmi, igazságszolgáltatási, katasztrófavédelmi és polgári válságkezelési intézmények működésében és együttműködésében határozza meg (A Kormány 1035/2012. (II. 21.) Korm. Határozata Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról).

Az ország fenyegetettsége

A politikai fenyegetettségünk az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkent, országunkat döntően szövetségi környezet veszi körül. A lokális háborús veszély is kizárható, de egy nem ellenünk irányuló, eszkalálódó háborús konfliktus áttevődő fenyegetése nem zárható ki. Egy háborús, természeti vagy biológiai veszélyhelyzet esetén számolni kell azzal is, hogy hazánk területe kicsi, az úthálózat országunkban és a szomszédos országokban jól kiépített. Ebből adódóan egy tömeges népmozgás esetén, aminek lehet oka fertőzés, más országban bekövetkezett nukleáris katasztrófa, eszkalálódó háború stb. a határainkon nagy tömegben jelenhetnek meg menekültek.

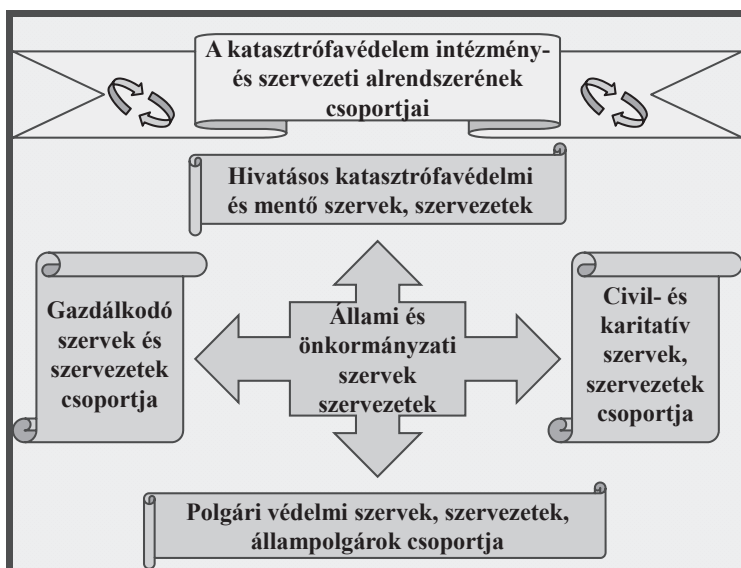
Hazánk katasztrófa-veszélyeztetettségét a természeti tüzek, robbanások, ipari veszélyek, árvíz, belvíz, hegyomlások, partszakadások és suvadások, táró- és aknabeomlások, gáz- és vízbetörések teszik ki. Számolnunk kell a villámcsapások okozta károk, a nagyméretű erdőtüzek, a mezőgazdasági tüzek, egyéb lakóterületi nagy kiterjedésű tüzek, a tömegméretű vasúti és közúti szerencsétlenségek következményeivel is. Nem vagyunk védettek a vad- és halállományt sújtó járványok és mérgezések, sőt, az emberi járványok hatásai ellen sem. A rendkívüli időjárás okozta helyzetek, és azok kiterjedt kárterülete további fenyegetést jelentenek.

A katasztrófavédelem rendszere

A védelmi rendszerek együttese alkotja a védelem nemzeti komplex rendszerét. Ennek egyik fontos eleme a katasztrófavédelem. A 2000. január 1-jén hatályba lépő katasztrófavédelmi törvény lehetővé tette az egységes hazai katasztrófavédelmi rendszer létrehozását. A törvényalkotók e jogszabályban rögzítették a „katasztrófák elleni védekezés” fogalmát és elveit is. Ez a meghatározás a katasztrófavédelem komplexitását tükrözi, összetettsége kellően bizonyítja a védelmi és a reaklási képesség fontosságát, valamint azt, hogy a sikeres védekezés csak a teljes társadalom és gazdaság összehangolt együttműködésével valósítható meg (Hornycsek, 2011:18-19). A katasztrófavédelmi törvény 2011. évi módosításával megteremtődött az alapja a hazai egységes katasztrófavédelem végleges kiépítésének.

A polgári védelem helye e rendszerben

A polgári védelem, mint intézményrendszer, kialakulásától kezdve két pilléren nyugszik: az állami polgári védelmi szervek munkáján, valamint a civil polgári védelmi és egyéb szervezetek tevékenységén. Napjainkban sincs ez másként. A polgári védelmi feladatok (lásd később) megvalósítását, azaz a lakosság és az anyagi javak védelmét célzó tevékenységet egyrészt a hivatásos szervek végzik, másrészt a hivatásos mentőszervezetekbe nem tartozó szervek, szervezetek (1. ábra).

1. ábra

A katasztrófavédelem intézményei és szervezeti alrendszerének csoportjai

Forrás: Hornyacsek (2009) ZMNE.

A polgári védelmi feladatokat „civilként” ellátók egyrészt az állam- és közigazgatás, a civil szféra több szervezetéből, intézményéből kerülnek ki, másrészt az állampolgárok azon csoportjából, akiket állampolgári kötelezettségük (polgári védelmi kötelezettség) alapján határozattal beosztanak polgári védelmi szervezetbe. A polgári védelem a hadi cselekmények során felmerült veszélyhelyzetekre, a későbbiekben a katasztrófák elhárítása és a károk felszámolása céljából jött létre. Fő rendeltetése tehát a lakosság, az anyagi javak védelme és a katasztrófákra való felkészülés.

A hivatásos katasztrófavédelem feladatrendszere tartalmát tekintve három fő területre tagolódik: az iparbiztonság, a tűzvédelem és a polgári védelem területére. A feladat-alrendszer tehát integrált, térben és időben egymással összefügg.

Megelőző intézkedések, felkészülés

A katasztrófákat megelőző időszakot felkészülési időszaknak nevezik. Ebben az időszakban fel kell mérni és elemezni az adott terület vagy objektum katasztrófa-veszélyeztetettségét. A veszélyeztetettség elemzésekor nem csak a közeli, hanem azokat a távoli veszélyforrásokat veszik figyelembe, melyek potenciális veszélyeztető tényezőként számításba jöhetnek, illetve elemzik a lehetséges dominóhatásokat is. Az elemzést felhasználva reális tervet állítanak össze az esetleges veszélyek kezelésére, az ahhoz szükséges erő-eszköz állományra is.

A veszély-elhárítási tervek készítését jogszabályok, belső szabályzók határozzák meg, így nem lehet egységes tartalmat előírni, hiszen minden település, üzem, stb. más és más. A terveknek annyira rugalmasnak kell lenniük, hogy azok a különböző helyzetekre, a változó körülményekre alkalmazhatók legyenek. A tervek készítésén túl, a végrehajtást biztosító feladatok elvégzése is ennek az időszaknak a feladata.

Ilyen feladat a riasztóeszközök telepítése, folyamatos üzemben tartása, a polgári védelmi és más mentőerők felkészítése, eszközökkel való ellátása, a védelmi híradás megszervezése és

biztosítsa, a veszélyeztető mérgező anyagok hatásai elleni egyéni védőeszközök beszerzése, kiosztásának tervezése. A várható mentő- és mentesítő munkák anyagi biztosítása, védőlétesítmények kiépítése és üzemkészen tartása, hatékony sugárfigyelő- és jelzőrendszer működtetése, a kimenekítés, a befogadás tervezése, a vezetés feltételeinek a biztosítása, a vészhelyzetben együttműködő erők közös felkészítése stb.

A megelőző intézkedések sorába tartozik továbbá a különböző műtárgyak megépítése, így árvízvédelmi gátak, töltések, vagy például a lakó- és középületek tervezésénél és építésénél az antiszeizmikus technológiák, a lakosság védelmét szolgáló anyagok alkalmazása.

Mentés és helyreállítás

A legkörültekintőbb megelőzés ellenére is bekövetkezhetnek rendkívüli események, balesetek, eszkalálódhatnak katasztrófák. A bekövetkezett katasztrófa során több feladat van. Igen nagy szerepe van az érintett (és feltehetően kellően tájékozott) lakosság és a mentőerők gyors riasztásának. Vannak olyan hirtelen bekövetkező katasztrófák – mint például a földrengés, vagy egy nagyobb robbanás – amikor maga az esemény riasztja a lakosságot. Ezzel egy időben, prognosztizálható katasztrófa esetén korábban megkezdődik a mentésben, mentesítésben résztvevő erők riasztása és gyors alkalmazásba helyezése.

A következő fontos feladat a lakosság mentése. Hatékony és nagy erejű mentésre a riasztást követően a sérülést nem szenvedett, azaz a katasztrófa esemény színhelyén kívül tartózkodó mentő erők képesek. A mentő, mentesítő és halaszthatatlanul szükséges helyreállító munkák tervszerű végrehajtása nagyban csökkentheti az áldozatok számát és az anyagi károkat. Ennek keretén belül kerül sor a felkutatásukra, az azonnali életmentésre, elsősegélynyújtásra, a műszaki mentési feladatok elvégzésére, a lakosságvédelmi feladatokkal kapcsolatos döntések meghozatalára és végrehajtására, a helyzet eszkalálódásának megakadályozására.

A kárelhárítás után, de gyakran már közben is, megkezdik a károk felszámolását. Ez sok esetben csak ideiglenes, és a konkrét veszély elhárítását követően van csak lehetőség a végleges helyreállításra. Ennek során megkezdik a károk felmérését, megtervezik a helyreállítás menetét sorrendjét, prioritásait. Ebben az időszakban kerül sor a vizsgálatok elvégzésére, a tapasztalatok összegzésére és az ezzel kapcsolatos korrekciókra is.

Polgári védelmi feladatok a 2001. évi beregi árvíz tükrében

A fent elemzett polgári védelmi feladatok gyakorlati megvalósítását egy konkrét eset kapcsán célszerű elemezni. Ebben a részben bemutatom, hogy egy árvízi helyzet kapcsán miként valósultak meg ezek a feladatok. Erre Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Vásárosnamény város körzetében kialakult 2001-es árvízi események vizsgálatát használok fel.

Magyarország legnagyobb természeti veszélyforrása az árvíz, folyóink nagy része heves vízjárású. A mértékadó árvizek szintje alatt fekszik az ország területének csaknem egynegyede, ahol 700 településen 2,5 millió ember él.

Vásárosnamény város és körzete az ország északkeleti részén a Beregi-síkságon helyezkedik el. Területe 639 km², a megye 10 százalékát teszi ki. Tengerszint feletti magassága 100-179 m között változik. A területhez 29 település tartozik, ebből huszonnyolc II-es, és egy III-as katasztrófavédelmi sorolású. A körzetet elsősorban a Tisza, a Szamos és a Kraszna folyók veszélyeztetik. A hirtelen lehulló nagymennyiségű csapadék a magas hegységekben található vízgyűjtőről lezúdulva rendkívül gyorsan éri el megye területét Tiszabecsnél, ezért a kialakult árhullámtól függően, Tiszabecsnél 16-24 óra, a Szamoson Csenger-nél 24-48 óra, a Krasznán Erdőmajornál 18-32 óra alatt éri el területet az árhullám (<http://szabolcs.katved.hu>).

Az elmúlt évek legsúlyosabb árvízi katasztrófája 2001 márciusában történt a Beregben.

A Tisza vízgyűjtő területén 24 óra alatt 110 millimétereső esett, ez megolvasztotta a hegyekben a havat. Már az előrejelzés is hatalmas víztömeg érkezését jelezte. A korábbi években „gyakorlatot szerzett” erők gyorsan és szervezeten láttak munkához. Március 5-én főliával és homokzsákokkal megvédték Kismada települést, kiértékeltek a Tisza-parti üdülők tulajdonosait az érkező árhullámról, hozzáálltak a teljes körű védekezés megszervezéséhez. Tarpánál ennek ellenére átszakadt a gát. Bár a szakemberek bíztak abban, hogy a víz csak mezőgazdasági területeket önt el, megkezdődött a lakosság védelme, a kitelepítés és a kimenekítés. Ez az első ütemben 8 települést érintett.

A lakosság testi épségének, életének és a létfenntartásukhoz szükséges anyagi javainak védelme érdekében a katasztrófa által közvetlenül veszélyeztetett vagy sújtott területről végre kellett hajtani a kimenekített lakosság az anyagi javak és állatállomány befogadását, ideiglenes elhelyezését is. Tarpa lakosságának egy része (800-1000 fő) – a rendszabályoknak ellentmondva – a Tarpai-hegyre menekült. A víz megjelenésével ezeknek az embereknek az ellátása napi gondokat jelentett, hiszen a víz teljesen elzárta őket. Megközelítésük csak speciális járművekkel, esetenként helikopteres élelmiszer-ellátással volt megoldható.

A befogadásra kijelölt település polgármesterei a polgári védelmi, katasztrófavédelmi hivatásos erőkkel együttműködve, a helyi védelmi szervezeteket aktiválva gondoskodtak a kitelepített lakosság szervezett elhelyezéséről, a szükséges nyilvántartási feladatok elvégzéséről, az alap egészségügyi, illetve élelmiszer ellátás megszervezéséről, a kitelepített közigazgatási szervek működésének biztosításáról.

A létfenntartáshoz szükséges anyagi javak védelméről, az állatállományról, a hátrahagyott ingóságok biztosításáról a polgári védelmi szervezetek vezetői több szerv bevonásával, valamint a polgármesterek irányításával gondoskodtak.

Az ár levonulása után a polgári védelmi erők szervezeten készítették elő a visszatelepítést, ellenőrizték a víz borította helyeket, a szolgáltató vállalkozások bevonásával helyreállították a közmű-szolgáltatásokat (víz, villany, gáz stb.), megkezdtek a fertőzések, járványok megelőzését célzó feladatok végrehajtását, az elhullott állatok begyűjtését, a fertőtlenítést. Elbontották az életveszélyessé nyilvánított házakat, hiszen közel 500 család, csaknem 1200 ember vált hajléktalanná.

Elkezdődött a károk felmérése és a helyreállítás előkészítése. A károk felmérésében való közreműködéshez, a településeken az elhelyezés feladatainak megvalósításához, az újjáépítés helyreállítás ügyeinek intézéséhez a terület az ország különböző részeiről kapott szakmai segítséget polgári védelmi tisztek személyében. Az ő elhelyezésük és ellátásuk is komoly szervezést igényelt. A helyreállítás több hónapig tartott, de a súlyos károkat szenvedett Bereg a hosszú helyreállítási folyamat végére megújult. Újjáépült 701 személyi tulajdonú ingatlan, helyreállításra került 1385 árvíz által megrongált személyi tulajdonú ingatlan, továbbá 107 önkormányzati tulajdonú épület valamint 47 egyházi ingatlan (*Tatár, 2002:88-102*). Ezek elszámolása, a pénzügyi rendezése is sok erőt lekötött. Ezekben az években jelentős fejlődés valósult meg a területen, az épületek helyreállítása és újjáépítése mellett olyan beruházások történtek, mint gátépítés, gátfelújítás, közutak rendbetétele, faluház, iskola, öregek otthona, szociális létesítmények kialakítása, melyek nem csak helyreállítást, hanem minőségi megújulást is jelentettek.

Summary

The number of endangering factors surrounding us has increased, the news report on disasters and their destroying effects more and more often. The question arises how civil defence, which originally aimed at the protection of the population and material goods during the wars, has become one of the key pillars of rescuing the population and material goods. What is the purpose and task of it in the system of the standard disaster relief? In this article the author seeks the answer to these questions. He investigates the necessity of the evolvement of civil defence, its organisational and institutional system, the tasks, place and role of today's civil defence within the system of disaster relief as well as the realisation of civil defence tasks via an actual flood event.

Felhasznált irodalom

1. 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról 3. §. 20.
2. Árvízvédelem, <http://szabolcs.katved.hu>.
3. Hornyacsek J. (2000): Felkészítők könyve – lektorált oktatási segédanyag, BM OKF, Budapest, 68-69.
4. Hornyacsek J. (2011): A települési védelmi képességek a katasztrófa-kihívások tükrében, a települések katasztrófa-elhárítási feladatai, a végrehajtáshoz szükséges helyi védelmi képesség alapvető területei, azok kialakításának folyamata. „Biztonságunk érdekében”, Oktatási- és Tanácsadó Tudományos Egyesület, Budapest, 18-19. pp.
5. A Kormány 1035/2012. (II. 21.) Korm. Határozata Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról, http://www.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_határozat.pdf;
6. Tatár T. (2002): Nem én romboltam – Az új évszázad árvize; Kiadó: magánkiadás; Debrecen, 88-102. pp.
7. Tikász L. (2010): Légtalomszintű katasztrófavédelem; a polgári védelem története, helyzete napjainkban, Budapest, 15. p.
8. Tikász L. (2010): Légtalomszintű katasztrófavédelem; a polgári védelem története, helyzete napjainkban, Budapest, 31. p.
9. Tikász L. (2010): Légtalomszintű katasztrófavédelem; a polgári védelem története, helyzete napjainkban, Budapest, 32. p.

KÖREI LÁSZLÓ*

A GLOBÁLIS KAPITALIZMUS DIMENZIÓJA ÉS KRITIKAI INTERPRETÁCIÓI

Kulcsszavak: *globális kapitalizmus, tőkérendszer, kritikai irányzatok, politikai hangsúlyok***Bevezetés**

A kapitalista rendszer jelenlegi globalizált dimenziójának kritikai szempontú megközelítése főként az európai kontinens nemzetállamaiban mára egy teljesen legitim érvrendszerre vált. Mindez eltérő okokra és indítékokra vezethető vissza. Azt állítom, hogy a világméretű, kontinenseket is átívelő fiskális adósságcsapdák kialakulása jelenti azt a történeti és lélektani kontextust, amelyben a globális kapitalizmus legújabb típusú, új helyzetre válaszokat kereső kritikai és különböző társadalmi, gazdasági és politikai természetű kritikai adaptációi is létrejöhetnek. Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy elemezzem azokat a tendenciákat, amelyek mentén kialakultak a különböző aspektusú kapitalizmus-kritikák. Ugyanakkor egyértelműsítem, hogy Európában a szovjet tömb összeomlása révén olyan helyzet teremtődött, hogy a fejlődést és a haladást tekintve a kapitalista berendezkedésnek és a piacgazdaság mechanizmusának nem maradt versenyképes alternatívája, mivel a korábbi szocialista rendszerrel való összehasonlításban egyértelműen felülreprezentált napjainkban is, minden támadás ellenére is. A globális tendenciák és antiglobalista, kritikai irányzatok, hangsúlyok oppozícióját is elemzem munkámban. A neoliberalizmust, mint a jelenkori kapitalisták mainstream gazdasági és politikai stratégiáját állítom szembe a társadalmak irányából érkező szociális szükségletek közpolitikai alternatíváival, melyek eltérő horizontja számos konfliktus és strukturális probléma forrása a 21. században.

A globalizáció komplex jelensége

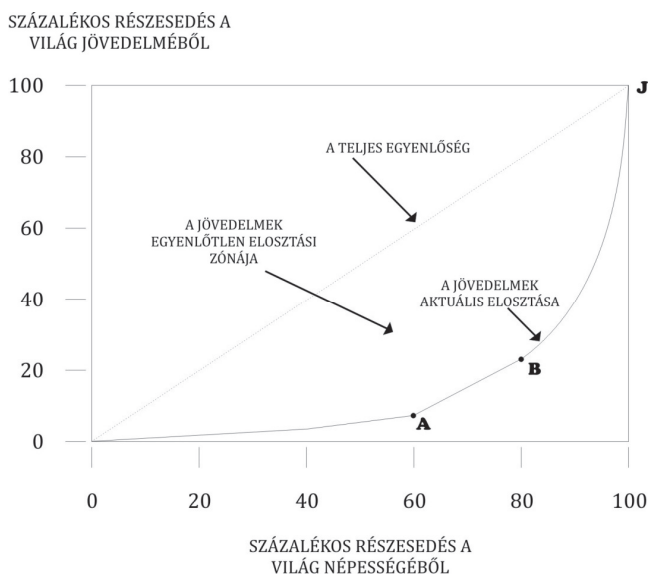
A mai értelemben vett globalizáció nem más, mint a nemzetközi gazdasági, társadalmi, politikai, technológiai, informatikai és kulturális folyamatok különböző szinteken és különböző erősséggel végbemenő integrációja. Egy olyan folyamatstruktúrát jelöl, amelyben történetileg is végbemegy a világgazdaság szerves rendszerre formálódása a gazdasági globalizáció révén.

Korunk globalizációja több szempontból is különbözik akár a 16. század eleji, vagy a 19. század végi globális trendektől: szabályokban, eszközökben, szereplőkben és piaci vonatkozású feltételek kapcsán merőben más a realizálódása napjainkban. A sokrétű fogalom megragadása a westernizáció, a liberalizáció, s a világ egyesülésének több szempontú megközelítése alapján is leírható.

A középkor Európájában például számtalan olyan történelmi eredmény jött létre, amelyeket mai szemmel csak az EU következetes fejlődésének produktumaként tudnánk megragadni. Például az egész feudális Európában feltűnő a római jogon alapuló jogi gondolkodás egységesülése és közös irányba mutató fejlődése. A 10-11. századi mezőgazdasági termelés technikai vívmányai is gyorsan, kvázi globális módon terjedtek. Míg a 20. század végének liberális demokrátaí elsősorban azon törik a fejüket, hogy hogyan tudják a szegényebb kontinensek vagy a kelet-európaiak tömegeit feltartóztatni, a 10-16. században jelentős mozgások zajlottak. Ezen belül figyelemre méltó a német nyelvű területek lakosságának keleti kitepedése (*Balogh, 2000:35*).

*Miskolci Egyetem - Nyíregyházi Főiskola, politológus és tanári mesterszakos hallgató, mecko@freemail.hu

„A globalizáció új szó, de régi folyamatot jelöl: a világgazdaságnak azt az integrációját, amely igazán az európai gyarmatosító kor hajnalán, öt évszázaddal ezelőtt kezdődött. Ezt a folyamatot az utóbbi negyedszázadban felgyorsította a komputer technológia robbanásszerű fejlődése, a kereskedelmi korlátok lebontása, valamint a multinacionális vállalatok politikai és gazdasági hatalmának megnövekedése” (Ellwood, 2003:13). A gazdasági globalizáció motorjai az óriási magánvállalatok lettek, amelyeknek jelentősebb hatalmi pozícióik lettek, mint számos ország közpolitikai kormányzatának. A versenyképesség és üzleti hatékonyság értékei a fő szempontok általánosan a kormányzás szerepéről szóló vitákban. A korporációk döntéshozatalát a monopóliumra való törekvés és a csökkenő profitráta mozgatja és strukturálja – tekintet nélkül a döntések társadalmi, környezeti és gazdasági következményeire. A gazdasági növekedésbe, mint a fejlődés motorjába vetett hit egyre hiteltelenebbé válik, ahogy tönkremennek a földi életfenntartó rendszerek és mind több előjele mutatkozik egy közelgő ökológiai összeomlásnak. A gyors növekedés erőltetésére beállított globalizáció a természeti kincsek fokozottabb kiaknázásával túl nagy megterhelést jelent a környezet számára és tovább mélyíti a gazdagok és szegények közti szakadékot. A neoliberális közgazdászok klasszikus gyógymódja – privatizáció, adócsökkentés, külföldi befektetés – nem minden vonatkozásban megfelelő. Egyre erősebb viszont a bírálat és az aggodalom mind a szakértő bennfentesek, mind pedig a helyi közösségek részéről. Abban az esetben, ha az egyes országok kormányzatai elvesztik azt a képességüket, hogy fejlesztési stratégiájukat és közpolitikájukat önmaguk irányítsák, a globalizáció hatására akár növekedhet az egyenlőtlenség és a szegénység (Ellwood, 2003).

1. ábra

Jövedelemegyenlőtlenség a nemzetgazdaságok között

Forrás: Csáki, 2012:247.

A fenti Lorenz-görbe segítségével leírhatók a nemzetek-nemzetgazdaságok közötti jövedelemegyenlőtlenség tendenciái. Ha a nemzetgazdaságok egy főre jutó GDP-jei tökéletesen egyenlőek lennének, a jövedelemgörbe az átlón, az O-J tengelyen haladna. Az átló és a valós

jövedelemgörbe közötti rész mutatja a jövedelmek egyenlőtlen elosztását; azt, hogy a fejlettebb országok mennyivel nagyobb hányadát sajátítják el a világgazdaság – az emberiség – rendelkezésére álló, a világgazdaságban megtermelt összjövedelemnek.

Számos vonatkozásban tehát a világban zajló előbb felsorolt folyamatok ok-okozat összefüggéseinek nagyobb lett a jelentősége, s a társadalmak mindennapjaira kifejtett hatása is. A globális vagy globalizációs hatások elősegítik a transznacionális és funkcionális kapcsolatokat, melyek sokdimenziós együttműködést és viszonyrendszert feltételeznek a világgazdaság vállalati és államközi viszonyaiban egyaránt.

Álláspontom szerint az elmúlt bő két évtizedben a világgazdasági folyamatok meghatározó tendenciájaként megy végbe egyidejűleg a globalizáció megerősödése és a regionális gazdasági integrációk kiteljesedése európai dimenzióban. Megváltoztak ugyanis a termelés és a fogyasztás feltételei, lehetőségei. Meglátásom szerint a két tendencia addig képes erősíteni egymást, amíg az érdekek közösek. A regionális gazdasági integráció nem ekvivalens a nemzetközi együttműködés hagyományos formáival, hanem részek egyesítésére irányul, s közös alkalmazkodással, áldozatvállalással is jár.

„A világ pénzügyi liberalizálása szorosan kötődik két további fejleményhez: a világ pénzpiacainak deregulációjához és a globális kommunikációnak az új technológiák révén megvalósuló forradalmához. A globális piacok nem működhetnének egységes egészként a számítógépek, szoftverek, műholdak, üvegszál optikás kábelek és villámgyors elektronikus átutalások rendkívüli elterjedése nélkül” (Csáki, 2002:223).

Azt állítom, hogy a globalizáció társadalmi, gazdasági és politikai rendszerekre kifejtett hatásainak mind előnyös, mind pedig hátrányos jelenségei is vannak. Előnyként említtem mindazokat a feltételeket, amelyek megléte szükséges a valódi versenyen alapuló nyitott társadalmak és gazdaságok létrehozásához. Így a demokrácia, mint fontos közjogi keret, a szabad piaci működés, a piacgazdaság megléte, a modern gondolkodás és a megfelelő társadalmi integráció és inklúzió megléte. Mindezen globalizációs előnyök egyidejű jelenléte és megfelelő működése optimális esetben nagy lépést jelent az emberiség javuló életszínvonalának és a társadalmi értelemben vett jólét megteremtéséhez. Ugyanakkor paradox módon sokszor mindezekkel párhuzamosan vannak jelen a globalizáció sokszor kedvezőtlen oldalai is. Ezek közt említtem például a termelési-fogyasztási anomáliák meglétét, az urbanizációs válságból fakadó problémákat, továbbá mindazon „globális” problémákat, amelyek a Földet terhelik, s égetően fontos és aktuális a megoldásuk a fenntartható fejlődés miatt is. A teljesség igénye nélkül példa erre az anyag-és energiaválság, szűkebb és tágabb környezetünk, a mikro-és makroklima gyorsuló ütemű romlása, a biomasza állapota, a háború és béke kérdése stb.

Potenciális hátrányként értelmezhető még nemzetállami kontextusból és etnocentrikus aspektusból az egyre inkább sérülő nemzetállami érdekérvényesítő képesség egy mindenek felett álló kvázi világkormánytal szemben. A nemzeti pénzügyi intézményrendszerek kiépülése főként Európa keleti és nyugati szegmensén egyidejűleg ugyan, de ellentétes orientációjú folyamatként ment végbe. A világgazdaság markáns nemzetállamában, az Amerikai Egyesült Államokban egy más szisztéma alakult ki a többi demokratikus országgal szemben, mivel itt nem kis részben a korábbi hidegháborús győzelem hatására politikai erejű hatalmat is képes volt szerezni az USA a globalizáció intézményesített irányítási kereteit tekintve. Ezt támasztja alá mind a mai napig az a rendkívül markáns pozíció, amelyet az USA például a Nemzetközi Valutaalap vagy akár a Világbank kapcsán megszerzett magának. Az USA, Nyugat-Európa legfejlettebb országai, Japán, Kelet- és Dél-Ázsia fejlett ipari államai napjainkban a globális

pénzvilág óriásainak számítanak, a válság ellenére is úgy vannak elkönyvelve, mint a főbb folyamatok haszonélvezői. Ezzel szemben Afrikában, Latin-Amerikában és a volt szocialista országok döntő többségében az alacsony hatékonyságú állami szektor gyengíti a versenyképességet, gazdasági és pénzügyi szempontú sebezhetőséget jelent. A társadalmi és politikai konfliktusok, az antiglobalista és antikapitalista törekvések egyre erősödő tendenciát mutatnak az általam említett országokban, különösen a permanens recesszió időszaka óta. Európa elmaradottabb államainak differenciált fejlődési mintája is valószínű jelzi, hogy nem lehet térségtől eltekintve releváns választ adni a globalizáció előnyös vagy hátrányos vonatkozási pontjaira.

Úgy vélem, a mai európai dimenziót szem előtt tartva a kontinensük országainak, leginkább az Európai Unió tagállamainak egyszerűen nincs meg a lehetősége és mozgástere ellenállni a globalizációs folyamatoknak. A globalizációval együtt kell élnünk, s ha úgy tetszik, szükség-szerűen idomulnunk kell hozzá, hiszen nem egy vagy két ország alkotja ezen folyamatokat. Természetesen a hangsúlybeli eltérések nemzetenként és kultúránként a globális trendek viszonyulása tekintetében különbözőek lehetnek, de kikerülni nem lehet azokat.

A kapitalizmus megközelítései, történetisége és keretei

A kapitalista berendezkedés terminusa egy rendszercsaládot jelöl meg, melyből az is következik, hogy az országokénti konfigurációk történeti szempontból is igen változatos képeket mutathatnak. A fogalom kereteinek tisztázásakor érdemes összefoglalni azokat a feltételeket, amelyek mentén a kapitalista rendszer jellege leírható.

Ezek alapvetően a következők:

- A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a magántulajdonnak, s kiegészítő szerepe a köztulajdonnak.
- A társadalmi és gazdasági folyamatok koordinációját illetően a piaci elv a meghatározó, s ehhez komplementer elemként kapcsolódik a központilag vezérelt állami bürokrácia szervezete.
- Nem alakul ki olyan politikai hatalom a döntéshozók közt a végrehajtás terén, amely vállaltan tagadó jelleggel lép fel a piaci szabadsággal, a magántulajdonnal szemben.

Kornai János professzor úr azt vallja, hogy a demokrácia, mint rendszer a kapitalizmus feltételeitől külön is tárgyalható (*Kornai, 2007:122-124*). Ennek értelmében a demokrácia nem azonos a piac és a verseny domináns „diktatúrájával”, mint ahogyan azt sok kritikus elemző is állítja. A Schumpeter-i definíció szerint is demokratikus körülmények között a vezetőket jól definiált procedúra alapján választják, és ezek szolgálnak eltávolításuk alapjául is. Nem befolyásolja viszont a demokrácia elemi létét az éppen aktuális közpolitikai kormányzás szakpolitikai minősége, sőt még az alkotmány pontossága és a fennálló állam demokráciájának érettsége, történetisége sem.

A modern kapitalizmus eredete a marxista hagyomány szerinti tőkefelhalmozás mentén is vizsgálható. Az eredeti tőkefelhalmozás periódusa a 15-17. század történelmében valósult meg, s a kapitalista rendszer kifejlődése egy több évszázados folyamat produktuma. (A 2008-as pénzügyi válság kirobbanásakor több nemzetközi professzor is újra aktuálisnak érezte Marx koncepciójának bizonyos elemeit.) A korábbi gazdasági rendszerekkel ellentétben olyan gazdasági társadalomalakulatról van szó, amely a tőkés termelés és az annak alapját képező áru-gazdaság elengedhetetlen feltételének, a munkamegosztásnak a gyakorlati realizálódása-ként határozható meg. A tőkés árutermelő piacgazdaság olyannyira tendenciózus fejlődésen

ment keresztül, hogy szinte piacósította az emberi élet valamennyi szféráját, s az árutermelést minden területre kiterjesztette. A polgári forradalmak hatására a 19. századra kiépült a szabadversenyes kapitalizmus, amelyben nemzeti keretek, nemzeti piacok mentén szervezte meg a tőkejövedeleből élők osztálya, a burzsoázia a saját hatalmát. Ideológiailag a nacionalista törekvések fragmentálták az embereket „értékesebbek” és „értéktelenebbek” kategóriáira. Az első világháború időszakában erőteljes állami szerepvállalás volt a meghatározó a gazdasági folyamatok terepén, élesen szembehelyezkedve a liberális világrenddel. Ez a struktúra eredményezte a 20. század eleji államkapitalizmus vagy állammonopolista kapitalizmus térnyerését. A multinacionális társaságok világ gazdasági jelentősége a második világháború után következett, amelynek történelmi formája a transznacionális kapitalizmus. Ez a forma működésben meghaladja a gazdasági és politikai értelemben vett nemzeti kereteket. A világháború utáni szakaszban a New Deal tapasztalatait alapul véve, de a szovjet típusú államszocializmus és a munkásmozgalmi nyomás szorításában a válságelhárítás új formáit kezdte alkalmazni a tőkés rendszer. Az európai kontinensen a keynesi jóléti államot teremtette meg a kapitalista berendezkedés, amelynek fenntarthatósági szempontjai, finanszírozhatósága az erőteljes reformer és neoliberalis szakmai és politikai támadások keresztútjában áll manapság is (*Andor, 2008:131-133*).

Válságos vagy álságos a mai globális kapitalizmus?

A kapitalizmus 21. századi változatát a legtöbb szakirodalmi felosztás dominánsan a globális vagy globalizált jelzővel illeti. A tőkés berendezkedés ezen formájának számos kritikái jellemző interpretációja is legitim érvrendszerre vált az elmúlt időszakban. A korábbi szocialista berendezkedéssel szemben egyértelműen felülreprezentált struktúráról van szó a tőkés társadalmakat illetően. A világ gazdaságban igen kemény verseny zajlik jelenleg is a kapitalista gazdaságok között. Folyamatosan épülnek ki új hatalmi centrumok, mellyel párhuzamosan egyre erősödő társadalmi és civilizációs konfliktusok elé nézünk. Az erőteljes nacionalista, populista és antiglobalista törekvések, a vallási és etnikai jellegű ütközések fokozzák a bizonytalanságot, s igyekeznek rávilágítani különböző indítékokkal a tőkés rendszer jelenlegi formájának és gyakorlatának hibáira és igazságtalanságaira.

A legaktuálisabb kapitalizmus-kritikai irányzat karizmatikus képviselője a közép-európai származású, ám New Yorkban született Immanuel Wallerstein. A nemzetközileg is elismert szakember organikus módon írta le a világkapitalizmus, a tőkés világrendszer evolúcióját, s alkotó értelmiségiként felállította a centrum – félperiféria – periféria gazdasági szinteződéseket is országokra jellemző módon. A nyolcvanas-kilencvenes években rávilágított a kapitalizmus aktuális polémiáira is. Meghatározása szerint a kapitalista világ gazdaság olyan permanens válságba jutott, melyet már-már kezelhetetlen ellentmondások terhelnek: a transznacionális vállalatbirodalmak uralma az emberiséget a piac kegyetlen, vak törvényeinek rendeli alá, mindezzel tömeges munkanélküliséget és szegénységet teremt. A jelenlegi hanyatló fázisban a rendszerellenes mozgalmak megerősödése nem kis részben annak a következménye, hogy a tőkés monopóliumok feltételeit biztosító állami struktúrák egyre gyengülnek, s félvszázados válságciklusok is ismétlődhetnek akár. Ebből következik, hogy a jelenlegi formát akár egy új, ma még nem belátható természetű világrend is felválthatja (*Andor, 2008:286*).

Wallerstein legaktuálisabb koncepciója szerint az elkövetkező 15-20 évben elkezdődhet akár az alternatív, közpolitikai rendszerek szintjén szerveződő modellek keresése, s a globális tőke irányítóinak az a nyílt beismerése, hogy a tőkefelhalmozás formáján változtatni kell. Minde mellett csökkenteni kell a társadalmak hierarchizáltságát, a kizsákmányolás jelenlegi helyzetét és a polarizáció állapotát is. Az új modellek felállításánál globálisan a politikai baloldal és

jobboldal felelőssége óriási, mivel a közeljövőben nem lesz reálgazdasági szempontból mozgásterük sokkal többre, mint defenzív lépések meghozatalára. Ezen intézkedések társadalmi hatása a fájdalom minimalizálásában jelentkezhet, természetesen egy adott ország politikai-gazdasági státuszának függvényében, s a világgazdaságban betöltött pozíciójából fakadóan. Előre prognosztizálható, hogy a következő pár évben még a jóléti észak-európai országokat is beszámítva a társadalmi csoportok döntő többsége elszenvedője lesz a különböző fájdalom-minimalizáló, kiigazító kormányzati politikáknak. Középtávon azonban a helyzet jelentősen javulhat is, s a globális kapitalizmus jelenlegi verzióját felváltó modell akár sokkal humanizáltabb formát is ölthet. Az bizonyos, hogy nem az egyes országok, hanem a nemzetközi folyamatok erőterében, szegmensében egyértelműsödnek majd ezek a viszonyok (Wallerstein, 1993:54).

Samir Amin (Párizs-Dakar) teóriájában a mai világkapitalizmus válsága abban érhető tetten, hogy a felhalmozott többlettőke, vagyis a profit nem talál kellő haszonértékkel és megfelelő hatásokkal járó lehetőséget a beruházások kapcsán. Amin szerint markáns különbség van a centrum országok és a periféria iparosodott országai (amelyek képtelenek felszívni a falusi illetve a tömeges bevándorlásból származó tartalék munkaerőt) továbbá a nem versenyképes és nem iparosodott országok fejlettségi szintje között. Legfrissebb munkájában arról is értekezik a szakember, hogy az úgynevezett strukturális kiigazítások politikája, amelyet a globális kapitalizmus intézményesített manifesztumai, az IMF és a Világbank szorgalmaznak, képtelen megoldani a válságot, sőt bizonyos konfliktushelyzetek szaporításával sok esetben mélyíti is azt. Problémaként említi a globális rendszerek szabályozásának hiányát, a világot egyszerű piacként tekintő neoliberális válságkezelést és azokat a belső és külső folyamatokat, amelyek a nemzetállamok válságához vezetett (Amin, 2010:97).

Robert Went holland közgazdász, az Amszterdami Egyetem Közgazdaságtan és Ökonometria Tanszékének kutatója, a holland számvevőszék szakembere rámutat a globális kapitalizmus általa vélt zsákutcájára. Ezek közt említi a piaci szempontok már-már diktatórikus jellegű elhatalmasodását, amely jelenség fokozza a társadalmi egyenlőtlenségeket. Mára paradox helyzetek igen széles spektrumon mozognak. Miközben a tőke jelentős technikai fejlődést és innovációt képes produkálni, addig társadalmi szempontból egyre kisebb az élő munka iránti igény. Mégis ennek ellenére a profitérdek a munkában töltött idő hosszabbítása, a nyugdíjba vonulás idejének kitolása. Miközben a technikai fejlődés nagyszerű eredményeket könyvelhet el, addig a globálkapitalista keretek közt lévő emberiség sokszor képtelen arra, hogy megvédje elemi életfeltételeit (Went, 2003:48).

Mivel a nemzetközi pénztőke döntő szerepet játszik az egyes országok sorsának alakulásában, nyugodtan elmondhatjuk: globális kapitalizmusban élünk. Ez a rendszer roppant kedvező a pénztőke számára, amely így odamegy, ahol a legjobban érzi magát. Mindez a pénzpiacok gyors fejlődéséhez vezetett. Az eredmény: egy hatalmas, vérkeringéshez hasonlító rendszer, amely először a központban lévő pénzpiacokon és intézményekben koncentrálja a tőkét, majd tovább pumpálja azt a perifériákra; egyrészt közvetlenül, hitelek és portfólió-befektetések formájában, másrészt közvetett módon, a multinacionális vállalatokon keresztül. Ez a rendszer sok szempontból elhibázott. Mindaddig, amíg a kapitalizmus az első számú társadalmi rendszer, a pénz utáni hajsza felülemelkedik minden társadalmi megfontoláson. A globális gazdaság fejlődése nem vonta magával a globális társadalom fejlődését. A politikai és társadalmi élet alapegysége ugyanis továbbra sem más Európában, mint a nemzetállam. A központ és a periféria nem áll egyenrangú viszonyban egymással: ha a globális gazdaságban problémák jelentkeznek, politikai nyomásra megszűnhet a kettő közötti kapcsolat. A kapitalista világrend egy birodalomhoz hasonlít, amelynek minden eddiginél nagyobb területre terjed ki a hatása.

Helytálló a birodalom-hasonlattal élni a globális kapitalizmusnál, ugyanis ez a szisztéma valóban kormányozza azokat, akik a hatókörébe tartoznak – kiszállni pedig nem könnyű (*Soros, 1999: 129*).

Azt állítom, hogy mindezek az ellentmondások teszik lehetővé a globális kapitalizmus hibáinak, működési problémáinak a vizsgálatát és kritikai szemléletű reflexióit is, s legitim érvrendszert szolgáltatnak mindezek diszciplináris igényű tanulmányozásához is.

A neoliberalizmus, mint a tőkés rendszer mainstream „ideológiája”

A mai kapitalisták vezető politikai és gazdasági stratégiája nevezhető neoliberalizmusnak, amelyet jómagam abban az értelemben tekintek kvázi ideológiának, hogy egy átfogó társadalom- és gazdaságképpel rendelkezik a világ folyamatainak rendszerszintű megítélését illetően, s ezáltal alkalmassá válik koherens struktúrát képezni egy adott nemzetállam közpolitikai folyamataiban is. A neoliberálisok számára a globális világgazdaságban kizárólag a tőkés rendszer jelenti azt a tartós modellt, amelynek szerintük mindmáig nem született meg a versenyképes, rendszerszintű alternatívája. Álláspontom szerint az Európai Unió vezető államainak fiskális koncepciója és gyakorlata is a neoliberalizmus alapvetései mentén realizálódik, függetlenül attól, hogy baloldali vagy jobboldali hatalom jut a döntéshozás és a végrehajtás környékébe. A 2008-as válság óta viszont enyhülni látszanak azok a korábbi gigantikus reformtörekvések, amelyek kizárólag a nagy ellátórendszerek versenyképes átalakítását célozták, s legtöbbször igen éles társadalmi és nemzetállami ellenállásba ütköztek. A neoliberálisok nem tartják fenntarthatónak a jóléti államok jelenlegi formáit, mivel a magas redistribúció révén, az óriási adósságállomány felhalmozódása miatt a hiány cirkulárisan újratermelődik, s ez a nemzetállamokból fakadó hiátus csak egyre fokozódó problémákat okoz a globális világgazdaság számára. A világszerte mérvadó neoliberális politikusok és szakemberek véleménye szerint a fiskális fegyelem betartása és a reformok végbevitelére valamennyi nemzetállam számára elengedhetetlen ahhoz, hogy a versenyképességi mutatók hosszabb távon javuló tendenciát produkáljanak. A neoliberális kvázi ideológia szerint a mindenkorai állam rossz gazda, kiugróan magasak a redistribúciós folyamatok, s Európában a 2010-re megvalósítandó szociális Európa modellje is megbukott.

Ebben az összefüggésben jelenik meg a szociális piacgazdaság és a jóléti állam modelljének fenntarthatatlanságát hangsúlyozó neoliberális álláspont, amely nem értékrendbeli alapon bírálja ezt a struktúrát, hanem a költségesség problematikája mentén, melyre gazdasági recesszió idején igen nehéz népszerű megoldást találni. Nem elhanyagolható tényező, hogy mindmáig nem történt meg a felszámolása és gyökeres átalakítása a jóléti államoknak, bármennyire is igény van rá neoliberális és neokonzervatív pénzügyi és politikai körökből. Azt ugyanis a világgazdaság vezető politikai elitjének mérvadó szakemberei is belátják, hogy súlyos és permanens politikai krízist jelentene például a szerzett jogok megvonása. A jóléti politika a modern fejlődés kulcsfontosságú törekvése, s ezáltal a hatalom legitim voltát, a politikai rendszerek és intézmények stabilitását, a demokratikus működést igen kockázatos lenne pusztán üzleti szempontok alapján tekinteni (*Bayer, 2001:383*).

A közelmúltban Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke is utalást tett arra, hogy a jóléti társadalmak korábbi, hagyományos útján nem lehet tovább menni, ezért a nemzetállamok kormányainak igen fontos feladatuk lesz akár együtt, akár külön-külön is berendezkedni egy egészen új világra. Figyelve akár a környező országok pozícióit is egyértelműen látszik egyfajta útkeresés a globalizált világ piacain és különböző csatornáin. A célkitűzések és az írá-

nyok azonban a meglehetősen hektikusan változó világ gazdasági szituációban igen bizonytalanok Európa számos országában is.

Arthur Laffer már a hetvenes években igyekezett bizonyítani, hogy a globális gazdaság aktivizását a „túladoztatás” fogja vissza, s emiatt szükséges az adókulcsok csökkentése, majd az ettől várható gazdasági élénkülés hatására középtávon akár az adóbevételek növekedése is elérhető. Az elmúlt húsz esztendő leglátványosabb átalakulásai a privatizációs folyamatok mentén írhatók le. Angliából terjedt el globális szintre az irányzat, s Margaret Thatcher kormányzati politikája fogható fel a neoliberalizmus egyik jól körülhatárolható gyakorlatának. A neoliberalizmus a tőkét preferálja a munkával szemben, s ez azt a folyamatot segíti elő a jövedelem letről felfelé történő irányának áramlása. Ennek végkifejleteként a jövedelemkoncentráció a társadalom leggazdagabb rétegeinek szférájában jut érvényre. A globális kapitalizmus égisze alatt a neoliberais döntéshozók a tőkések és tőkecsoportok érdekeit igyekeznek igazolni, s mindezt úgy, hogy a közjót, s a társadalmak érdekeit szolgálja a megvalósított politikájuk. Thatcher, Ronald Reagan és még sok más nagy előd is ekképp politizált. Angliában és az USA-ban is a javak és szolgáltatások terén való szabad kereskedelem, a tőke szabad forgalma és a nemzetközi beruházások korlátlan szabadsága és a versenyképtelennek vélt közszolgáltatások szűkítése jellemezte ezt a felfogást (*MacEwan, 1999*).

A világ gazdaság üzleti dimenziójának arculatába ültette az angolszász szemlélet a neoliberalizmus legfontosabb alapvetéseit, így például a washingtoni bázisú Világbank és az IMF ennek megfelelően alakítja ki szakmai álláspontját számos vonatkozásban. Így például az adósságkezelés feltételeként megvalósított privatizációs, liberalizációs és deregulációs intézkedések nemzeti és nemzetközi gyakorlatát, melyeket a neoliberális gazdaságpolitika kritikusai és ellenzői gyakran nettó diktátumként értékelnek. Közép- és Kelet-Európa demokratizálódó országaiban, így Magyarországon is elvi és gyakorlati síkon 1989-től alapvetően a neoliberális gazdaságpolitika programja, s a liberális jogállami rendszer és politika jelölte ki a követendő irányt (*Andor, 2008:186-187*).

Úgy vélem, a neoliberális világkormányzás uralma kapcsán megjelenő bírálatok főként a nemzetállamok csorbuló hatásköreinek szemszögéből érkeznek, sok esetben természetesen nem alaptalanul. Viszont egyértelműsíteni kell, hogy a nemzetállamok saját döntésén múlik, hogy milyen típusú nemzetközi együttműködésben kívánnak részt venni.

Paradoxonok: antiglobalista és alterglobalista politikai hangsúlyok, gazdasági nacionalizmus és szociális populizmus

Túlzott leegyszerűsítés volna azt állítani, hogy a különböző tartalmú és formájú, leginkább társadalmi és politikai természetű bírálatok pusztán a globalizáció ellen irányulnak. Európában a szupranacionalizmussal szemben paradox módon egyidejűleg erősödnek az újmarxista és a nacionalista-populista törekvések, antiglobalista pártok és mozgalmak valamint az euroszeptikus erők is. Ezek oksági magyarázatára számomra a globális kapitalizmus neoliberalizmuson alapuló, azt támadó hangsúlyai állnak. Szinte valamennyi irányzat közös alapvetése, hogy a neoliberális gazdasági globalizáció jelentősen károsítja a nemzetállami törekvéseket, szembemegy az állampolgárok érdekeivel, értelmetlen áldozat nélküli sarcokat és állandóan ismétlődő pénzügyi megszorításokat eredményez. Tehát a gazdasági folyamatok elleni kritika az egyik leghatékonyabb érvrendszer a társadalmak előtt, s e mögé akár a rendszerellenes radikális baloldaltól, akár a nacionalista-populista jobboldaltól, akár a zöldpolitika irányából jelentős társadalmi támogatottság szervezhető meg. Az intézményesített ellenségkép, mint konstrukció szintén egy hatékony eszköz a globális kapitalizmus támadói kezében, ugyanis a

nemzetközi intézmények, mint például az IMF és a Világbank felelőssé tétele a szigorú pénzügyi megszorításokért, a permanens gazdasági és társadalmi áldozatvállalásokért szintén több millió kiábrándult, bizalmát veszített és egyre szegényebben élő állampolgár érzületében nyer igazolást. Úgy vélem, hogy a fennálló globális rendszernek addig szükséges megtennie az önkorrekciót, amíg erre megfelelő társadalmi és politikai tér áll rendelkezésére, ugyanis a válság hatására számos európai országban felerősödtek a rendszerellenes, Európa-ellenes, s nem ritkán deklaráltak antikapitalista politikai erők is. Példa erre a közelmúltban Görögország, ahogy a kormányképességet csupán egy széleskörű parlamenti koalícióval sikerült biztosítani a rendszerkonform jobboldali, baloldali és európeér centrista politikát folytató pártoknak. Ebben az országban ugyanis a szélsőbaloldali Sziriza párt gyakorlatilag a politikai ürből Görögország vezető ellenzéki erejévé vált, s a csalódott tömegeket maga mögött tudva radikális habitussal bírálja a jelenlegi európai és világ gazdasági tendenciák alakulását. Azt gondolom, hogy az antipolitikai populizmus, az általános pártellenes hangulat fokozódása is létrehozhat további új üstökösöket Európa politikai agórájában, s megtörheti az eddig hagyományos bal-jobb polarizációt, jelentősen formálva ezzel a pártrendszerek struktúráját.

Az úgynevezett alterglobalisták csupán azzal a doktrínával helyezik szembe magukat, hogy a jelenlegi globalizációnak nem létezik más legitim alternatívája. Nem tagadják a globalizáció létjogosultságát, viszont nem tudnak azonosulni annak neoliberális közpolitikai megoldásaival. A „fair trade” irányzat jegyében a méltányos kereskedelmen nyugvó gazdaságpolitikai folyamatokat preferálják. Szerintük ugyanis nem az exportvezérelt növekedés politikájával és a privatizációs mechanizmusokkal van a fő gond, hanem a fejlett, „Első Világ” protekcionizmusával, s a világkereskedelem sajátos szabályozási módszertanával, amely rendre sújtja a fejletlenebb országokat. Ugyanakkor nagy árat kell fizetni a szélsőséges nemzeti populizmus által okozott károkért, amely a globális világban zsákutcának számít. Manapság ugyanis az az állam számíthat eredményes gazdasági és politikai működésre – kijelölt hellyel a világ gazdaságában – amely képes alkalmazkodni a globális kapitalizmus folyamataihoz (*Palánkai, 2011:33*).

Mindezeket figyelembe véve Európában az a tendencia érvényesül, hogy az önmagukat igen hangos antiglobalistáknak feltüntető politikai mozgalmak és pártok pusztán a retorika szintjén teljes globalizációellenesek, mivel a gyakorlatban döntően a globalizáció új eszközeit ők is alkalmazzák. Telefonálnak, banki szolgáltatásokat vesznek igénybe, interneteznek (gyakran a közösségi médiumok eszközrendszerével szervezik tüntetéseiket) stb. Inkább kevésbé tudják hitelesen és karakteresen artikulálni azt az igényüket, amely egy más típusú globalizációra vonatkozna a 21. század körülményei közepette.

Álláspontom szerint a globális kapitalizmus működési mechanizmusa minimum finomhangolásokra, s rendszerszintű önkorrekciókra és korrekciókra szorul. Számos paradox jelenség van jelen a mai gazdasági és társadalmi struktúrák működési folyamataiban. Azt szinte minden szereplő érzékeli, hogy reformpolitikák tudatos összhangjára van szükség, melyek véghezvitelét azonban gyakran erős társadalmi és politikai ellenállás akadályozza. A gazdaságilag lehetséges opciók ugyanis nem mindig esnek össze a társadalmilag is szükséges opciókkal és fordítva. Miközben a világ gazdaságban óriási tőkekimentési tendenciák mutatkoznak, addig a szociális ellátórendszerek állami struktúrái lassan meghaladják finanszírozhatósági határukat. Tudomásul kell venni, hogy a megszorításoknak csak ágazati reformokkal társulva van értelme hosszabb távon, mivel ezek hiányában újratermelődik az adósság. A tőkével rendelkező réteg, a mindenkor politikaformáló erők és a társadalmi és civil aktorok új típusú felelősségmegosztásán múlik, hogy sikerül-e megtisztítani a sokat bírált globális kapitalizmust a vadhatásaitól, s elindulni egy ember arcú, humanizált megoldás felé.

Összegzés

A gazdasági globalizáció nem más, mint a világgazdaság szerves rendszerré formálódásának történelmi folyamata. A globális tendenciákat a fejlett, demokratikus, kapitalista európai nemzetgazdaságokban is egyre erősödő antiglobalista irányzatok támadják. A kritikák rendszerint a gazdasági folyamatok mainstream neoliberais vonala ellen irányulnak. Főként az európai politikai rendszer különböző szintjein, struktúráin belül jelenik meg a globális kapitalizmus formájával és módszerével való elégedetlenség, de szinte valamennyi kontinensen meghatározó ez a jelenség. Vizsgálatom fókuszába az európai dimenziót helyeztem. A kapitalista rendszer fogalma egy rendszercsaládot jelöl meg, amely országokként és kultúráként különböző változatokban van jelen, s ez igaz a vele szembenálló kritikai és ellenző törekvések adaptációjára is. Napjainkban kemény verseny zajlik a tőkés rendszer meghatározó aktorai között a világgazdaságban. Számos mérvadó nemzetközi szaktekinély egyetért abban, hogy a globális kapitalizmus jelenlegi gyakorlata korrekciókra szorul. Politikai és társadalmi síkon Európában a szupranacionalizmussal szemben paradox módon egyidejűleg erősödnek az újmarxista és a nacionalista-populista törekvések, antiglobalista pártok és mozgalmak valamint az euroszeptikus erők. Kialakultak a globális kapitalizmus új típusú, új megoldásokat szorgalmazó kritikai reflexiói is, melyek a 2008-as pénzügyi válság óta egyértelműen legitim érvrendszeré váltak. A folyamat előzményei történetileg nyilván nagyobb periódusra tehetők. A mai kapitalizmus működési korrekciókra szorul: jobb feltételek szükségesek a valódi versenyhez, kevesebb lefőlözés, emberbarát és humanizált piacgazdaság.

Summary

Economic globalisation is identified with the historical transformation of world economy into an organic system. Global tendencies are threatened by the anti-global trends, which are getting stronger in developed, democratic and capitalistic European national economies. Critics commonly are against the mainstream neoliberal trend of economic processes. The dissatisfaction with the forms and methods of global capitalism is significant in different levels/structures of the European political system, but this phenomenon is decisive in almost every continent. The main focus of my analysis is the European dimension. The concept of the capitalist system determines a system-family, which is represented in different versions in each country or culture. This notion is also true concerning the adaptation of critical and oppositional efforts against them. There is a tough race among the most significant actors of the capitalist system in the world economy nowadays. Numerous authoritative international professionals agree that the actual practice of global capitalism needs correction. In Europe, in political and social levels, the neomarxist and national-populist efforts, antiglobal parties and movements, and also the eurosceptic powers are getting stronger together with the supranationalism, in a paradox way. New types of critical reflexions, urging new solutions of global capitalism, have been evolved, which became an obviously legitimate argument system since the 2008 financial crisis. The antecedents of the process are obviously dated to a bigger period historically. Today's capitalism needs method corrections: the real competition needs better terms, less decantation and friendly and humanized market economy.

Felhasznált irodalom

1. Andor L. (2008): Az Adóparadicsomtól a Zöldmozgalomig. Kritikai szócikkek a világgazdaságról és a globalizációról. Napvilág Kiadó, Budapest
2. Balogh A. (2000): Nyolc kérdés a globalizációról. ÁVF Tudományos Közlemények, 35. p.
3. Bayer J. (2001): Politikai gondolkodás története. Osiris Kiadó, Budapest, 383. p.
4. Csáki Gy. (2002): A nemzetközi gazdaságtan alapjai. Napvilág Kiadó, Budapest, 223. p.
5. Ellwood, Wayne (2003): A globalizáció. HVG Kiadói Rt., Budapest, 13. p.
6. Kornai J. (2007): Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 122-124. pp.
7. MacEwan, Arthur (1999): Neo-liberalism or Democracy? Economic Strategy, Markets and Alternatives for the 21 Century. New York, Zed Books
8. Paláncsai T. (szerk.) (2011): a globális és regionális integráció gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, Budapest, 33. p.
9. Samir, Amin (2010): Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism? p. 97.
10. Soros Gy. (1999): A globális kapitalizmus válsága. Scolar Kiadó, Budapest, 129. p.
11. Wallerstein, I. (1993): A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Kiadó, Budapest
12. Went R. (2003): Globalizáció. – Neoliberális feladatok, radikális válaszok. Perfekt Kiadó, Budapest, 148. p.

NAGY EDIT *

A NYÍREGYHÁZI FŐISKOLA PARTNERINTÉZMÉNYEK VEZETŐINEK A FŐISKOLAI KÉPZÉssel KAPCSOLATOS ELKÉPZELÉSEI

Kulcsszavak: pályakövetési vizsgálat, intézményvezetőkkel végzett interjú, munkaadói kutatás

Bevezetés

A Nyíregyházi Főiskolán 2010 évtől indult el a pályakövetési vizsgálat sorozat, amely szerkesztésen illeszkedik intézményünk „Szolgáltató Nyíregyházi Főiskola” című TÁMOP-4.1.1-08/1-2009-0011 számú pályázati projektjéhez.

A vizsgálat sorozat három pillére épül:

- Hallgatói pálya- és jövőkép vizsgálat;
- Végzett hallgatók pályakövetése;
- Munkaadói kutatás (Veres – Nagy, 2010).

Munkaadói kutatásunk

Munkaadói kutatásunk a Nyíregyházi Főiskolán végzett diplomásokat foglalkoztató munkáltatóknak a főiskolai képzésekkel kapcsolatos tapasztalatainak és elvárásainak feltérképezésére irányul.

A munkáltatói adatfelvétel vizsgálati alapsokaságaként a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében székhellyel, vagy telephellyel rendelkező közigazgatási szervezeteket, költségvetési intézményeket, munkavállalót foglalkoztató társas vállalkozásokat határoztuk meg. A vizsgálat módszere tematikus interjú, az adatszolgáltatók kiválasztása nem valószínűségi, szakértői mintavétel alkalmazására épül (Kiss J., 2009).

A következőkben a munkaadói-interjúk elemzése révén nyert információkat fogjuk bemutatni.

A beszélgetés során az alábbi, négy kérdésre kerestük a választ

1. A mintába került munkáltató szervezet bemutatása

A szervezet küldetése, alapcéljai, létrejötte, szervezeti struktúrája, (amennyiben releváns) a felkeresett telephely struktúrában elfoglalt helye, tevékenységi profilja vagy alapfeladatai.

Fontosabb humán erőforrás mutatók; foglalkoztatottak száma, munkakör-csoportok szerinti megoszlásban, tipikus felsőfokú végzettséghez kötött munkakörök a szervezetben, a diplomás munkakörben foglalkoztatottak száma stb.

2. Munkaerő gazdálkodás

A munkaerő toborzásának és kiválasztásának stratégiája. Elvárások a felsőfokú végzettségű jelentkezőkkel szemben; általános és speciális készségek, kompetenciák, személyiség tulajdonságok.

A munkaerő kiválasztása során szerzett tapasztalatok; az elvárások és a valós adottságok közötti azonosságok és eltérések.

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Alkalmazott Kommunikáció Intézet, főiskolai docens, nagyed@nyf.hu

3. Felsőoktatási intézményekhez való viszony

Kapcsolatrendszer felsőfokú intézményekkel (milyen intézményekkel és milyen tartalommal), elvárások a felsőoktatási intézmények képzési tevékenységével kapcsolatban. A magyar felsőoktatási intézmények képzési tevékenységének erősségei és gyengeségei, az úgynevezett SWOT-analízis, valamint tapasztalatok a bologna-i képzési struktúrával kapcsolatban (Horváth, 2007).

4. Nyíregyházi Főiskola megítélése

A főiskolával való együttműködés jelenlegi formája, tartalma, a főiskolán végzett munkavállalókkal kapcsolatos tapasztalatok; erősségek, gyengeségek, hiányosságok. A képzésfejlesztési igények (alap- és továbbképzésekben), képzésfejlesztési javaslatok, a főiskolával való távlati együttműködés formája, lehetséges tartalma, az együttműködés során.

Az interjúk elemzése során, a Nyíregyházi Főiskola kapcsolatát az adott szervezettel (állami, önkormányzati, egyházi, vagy magánszektor) narratív, leíró jellegű elemzésben mutatjuk be.

A megkérdezett szervezeti egységek vezetőivel készített interjúk elemzése, 1-től 6-ig terjedően

1. számú szervezet bemutatása

A Vízügyi Felügyelőségnél foglalkoztatott diplomások aránya 80%, ami jelen esetben 57 főt jelent.

A munkaerő toborzás és a kiválasztás stratégiája a következő szempontokat tartalmazza:

A munkavállalóval szemben állított elvárások megfogalmazásakor humánus magatartást képvisel a Felügyelőség. Mivel meghatározott szakterületre keresnek embereket, ezért figyelembe veszik a végzettséget, ugyanakkor vizsgálat alá kerül az alany személyisége is, valamint terhelhetőségének mértéke és az elvégzendő munka jellegével kapcsolatos munkabírása. A próbaidő fél év, ebben az időkeretben bármelyik fél „meggondolhatja magát”.

A Vízügyi Felügyelőség a Nyíregyházi Főiskoláról szokott fogadni hallgatókat, illetve több, a szervezetnél dolgozó kolléga tart előadást a főiskolán.

A bolognai képzéssel kapcsolatban a következő határozott vélemény hangzott el:

„Nyári gyakorlatosokkal találkoztunk, ami igazából nem volt egy pozitív, hiszen amint láttuk már az MSC képzésnél megkapják azokat a dolgokat, amit amúgy régen a teljes képzésben benne volt. És utána a Mesterképzésnél nem látjuk azokat a dolgokat, amivel többet érne az a tudás.”

A Nyíregyházi Főiskolán végzett munkavállalókkal meg van elégedve:

„A Nyíregyházi Főiskolán végzett munkatársaink szervesen be tudtak illeszkedni a Felügyelőség szervezetébe...”

Ugyanakkor megemlítette azt is, ha valakinek voltak „hiányosságai”, vagy éppen szeretett volna elmélyülni egy adott szakterület rejtelmeiben, akkor lehetőséget biztosítottak képzésben való részvételle. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a Felügyelőség fent említett kollégái még nem a bolognai rendszerben megvalósuló képzésekben szereztek diplomáikat.

2. számú szervezet bemutatása

A vezető válaszai alapján elmondható, hogy az intézmény (egy általános iskola) igazgatója felsőfokú végzettséggel rendelkező személy, aki széles látókörrel rendelkezik a roma és hátrányos helyzetű gyerekekkel kapcsolatban is, és felismeri az esélyegyenlőség problémáit. Megfelelően választja ki a pedagógus-állásokra jelentkezők közül a legjobbakat, akiktől nemcsak a felsőfokú végzettséget várja el, hanem egyéb szociális képességeket is:

„Jó kommunikációs készségekkel, problémamegoldó, konfliktuskezelés kapcsán is ismeretekkel kell rendelkeznie, mert nap, mint nap adódhat olyan feladat, amit a pedagógusnak kell kezelni és megoldani”.

Nemcsak a tudást, hanem a pedagógiai szakmában, nevelésben való jártasságot is elvárja az igazgató. Ennek alapján elmondható, hogy hatékony munkára való együttműködésre törekszik.

Mivel nem régóta tölti be ezt a posztot, ebben az iskolában, így nem tud tapasztalatokról beszélni. Vidéki iskolában viszont több negatív hatás érte: *„Ahol eddig én dolgoztam, egy vidéki kis általános iskola volt. Abban a közegben sajnos nagyon sok esetben a jelentkezők nem tudták teljesíteni az elvárásokat.”*

Ez a mondat utal arra, hogy milyen képességekre és készségekre kell még odafigyelni egy-egy állásra jelentkező pedagógusnál. Igazgatóként ismeri az iskolában felmerülő problémákat, (mivel más iskolában már szerzett tapasztalatot), mind gazdasági, mind pedig oktatási szempontból. Tisztában van a pedagógusképzés gyengeségeivel is, ami ellen igyekszik tenni.

Pontosan látja a gyakorlati képzésben felmerülő problémákat, illetve a vidéki város és a nagyváros közti különbségeket is. Tapasztalatai révén rámutat a várható tendenciákra is: *„De hiszen el lehet mondani, hogy a nagyvárosokban is egyre több iskolában találhatóak nehezen nevelhető gyerekek, „problémásnak nevezett gyermekek”.*

Beszédstílusát tekintve választékosan fogalmaz, kiemelten figyel a sértő és bántó szavak elkerülésére, ugyanakkor megfelelően értékeli, bírál is. Válaszaiban megfogalmazza véleményét, esetleg negatív kritikát is, illetve javaslatokat is tesz, a jövőre vonatkozóan.

Ismeri azokat a családi és szociális körülményeket, amelyek befolyásolják a gyerekek fejlődését, így pontosan tudja, milyen pedagógusokra van szükség az iskolákban (Horváth, 2007).

Az Intézménynek a Nyíregyházi Főiskolával való kapcsolata:

A Móricz Zsigmond Általános Iskola a Nyíregyházi Iskolával épített ki szorosabb kapcsolatot. *„A Nyíregyházi Főiskolával, a Vécsei Károly intézményünk kapcsán egy szorosabb kapcsolat alakult ki. Gyakorló helyként engedélyeztette a főiskola”.* Pedagógus továbbképzés kapcsán a Nyíregyházi Főiskola felajánlotta szakmai segítségét. A Benczúr iskola bezárása miatt is segítséget kellett kérni a Nyíregyházi Főiskolától, amit meg is kaptak. Sajnos a gyerekek átkerülése igen sok problémát okozott. *„Tulajdonképpen az átkerülésük egy nagyon gyors folyamat volt”.*

Nem volt idő a gyerekeknek a beilleszkedésre, sem a gyerekek fogadásának megfelelő előkészítésére sem. A főiskola ezen a területen minden segítséget megadott az iskolának, amit csak lehetett.

Összességében pozitívan értékeli a Nyíregyházi Főiskolát és az ott végzett diákokat. *„Szakmailag, elméletileg felkészült szakemberek kerülnek ki”.* Tapasztalatai a Nyíregyházi Főiskolán és elődjén, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán végzett pedagógusokkal kapcsolatosan

van. Olyan kollegával kapcsolatosan nincs tapasztalata, aki a bolognai képzésben indult volna és úgy került volna az iskolába.

Minden ott dolgozó pedagógus még a régi rendszerben végzett, viszont már a mesterképzés kapcsán megismerték az új rendszer működését, amit szintén pozitívan értékelték.

Megfelelőnek tartja az oktatás színvonalát a főiskolán és alkalmazzák is az itt végzett hallgatókat. Úgy véli, hogy a „Nyíregyházi Főiskolán minden olyan ismeretanyagot, szakmai tudást megkapnak a hallgatók, amelyre szükségük van tanári pályafutásuk sikerességéhez. Teljes mértékben pozitív kapcsolatot ápol a két intézmény.” Hiányosságot csak a gyakorlati képzés területén talál. Gyengesége az iskolának, pontosabban a képzésnek csak ezen a területén van. Nem tudják modellezni a gyakorló iskolákban a problémás helyzeteket.

A főiskolával kapcsolatos együttműködés egyelőre még a továbbképzés és akkreditáció területén biztos, más tartalommal még jelenleg körvonalazódó kapcsolatok vannak.

Pályakövetés:

A Móricz Zsigmond Általános Iskola is alkalmaz a Nyíregyházi Főiskolán végzett hallgatókat is. Az igazgató úr az elhelyezkedési esélyeiket is jónak látja. Jól képzett, felkészült munkavállalónak tartja a végzett diákokat. Összességében elégedett a hallgatóink szakmai felkészültségével.

Az állásra való jelentkezés, pályázatás útján történik. „Pályázat kerül kiírásra, és tulajdonképpen a jelentkezők közül, aki a legalkalmasabb az kerül felvételre”. Vannak olyan estek is, amikor a pályázati kiírást figyelmen kívül kell hagyni, mer sajnos nincs idő. Ez tanév közben fordulhat elő, amikor megüresedik egy állás és gyorsan kell pótolni a pedagógust.

„Ha nem sikerül a tagintézmények között az átcsoportosítás, akkor tulajdonképpen ismertségi körben próbálunk gyorsan érdeklődni, hogy ki az, akivel be tudjuk tölteni a felszabadult állóhelyet”.

A pedagógusállásra jelentkezőkkel szemben viszont magas elvárások vannak: elengedhetetlen a diploma, emellett a jó kommunikációs készség, a konfliktuskezelési képesség, illetve a stresszt jól tűrő képesség is. „Természetesen, ha ennél többértű a jelentkező, az csak előnyt jelent”. Fontos, hogy az álláshirdetésekre jelentkező pedagógusok gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkezzenek a hátrányos és roma helyzetű gyerekekkel kapcsolatosan, mivel egyre több olyan iskola van, ahol magasabb létszámban vannak jelen úgynevezett problémás gyerekek, akik több türelmet és fokozott odafigyelést igényelnek. A felvett pályakezdő pedagógusok helytállnak normál körülmények között és alapvetően elégedettek a munkájukkal. Továbbképzésre és átképzésre is ösztönözhetőek, és szorgalmas munkavállalók.

Felmerülő problémák:

„Más az elmélet és más a gyakorlati megtapasztalás”. Ezzel a mondatával világít rá az Igazgató Úr, a gyakorlati tapasztalat hiányának problémájára. Ha a főiskolán végzett hallgatók kikerülnek egy vidéki kisvárosba tanítani, már nem biztos, hogy helyt tudnak állni.

Más az osztályok összetétele, más a hangulat is. Több problémás gyerekekkel, halmozottan hátrányos diákkal találkozhatnak, akiket nem tudnak kezelni. Sajnos többen nem bírtak megküzdenni a problémával.

„Már az problémája volt, hogy roma gyerekeket kellett nagyobb számban tanítania, nevelnie, oktatnia”. A fő probléma tehát az, hogy a végzett hallgatók nem rendelkeznek gyakorlattal, nem tudják megoldani a mindennapi problémákat, illetve nem tudták elfogadni azokat a gyerekeket, akik oda jártak. A gyakorló iskolákban nem modellezhető az a változó összetételű

csoport, ami a mindennapi életben előfordul. Sajnos a pedagógusok ezeket a helyzeteket gyakran nem tudják, hogyan kell kezelni. Ilyenkor ez súlyos következményekkel járhat, esetleg agresszióban csúcsosodhat ki, amelyre sajnos volt is már példa.

Javaslatként azt tarja legfontosabbnak, hogy „*olyan összetételű csoportokkal találkozhatnak a hallgatók, ahol bizony az elméleti tudást a gyakorlatban is kamatoztathatják*”. Javaslatként felmerült az is, hogy a pedagógusok a gyakorlati képzés során jobban megismerkedjenek a roma gyerekekkel, illetve a hátrányos helyzetben élő gyerekekkel is, így szélesebb látókörrrel rendelkezve „*könnyebben kezelnék a konfliktusos helyzeteket, meg tudnák oldani a mindennapi problémákat és meg tanulnák vezetni azokat a gyerekeket is, akikkel több probléma van. Ezekből a típusú gyakorlati órából lenne szükség többre.*” Úgy gondolja, ha a végzett diákok megkapják a hiányzó ismeretanyagot, akkor nem lesz problémájuk, bármelyik kisvárosba, bármilyen összetételű osztályba kerülnek is tanítani.

3. számú szervezet bemutatása

Az ügyvezető igazgató elmondása szerint, fő szempontjuk a *sportakadémián*, hogy lehetőleg helyi kötődésű szakembereket alkalmazzanak az edzői stábben, persze a megfelelő képesítések birtokában. A Nyíregyházi Főiskolával kötött megállapodás is jól mutatja ezt az elhatározást. Ezzel is tudnak spórolni, hogy nem másik megyéből, vagy az ország más pontjáról hívnak edzőket a játékosoknak, hanem a lehető legjobb tudást szeretnék átadni a helyi trénereknek, akik frissen kerülnek ki az intézményből. Leginkább rájuk támaszkodnak. Más felsőoktatási intézményekkel is tartják a kapcsolatot, de azért a helyi főiskola elsőbbséget élvez.

Igyekeznek minél több gyakorlati oktatást nyújtani a hallgatóknak, mert az elméletivel nem lehet elsajátítani azokat a „*pedagógiai eszközöket, technikákat, amikre ténylegesen szükség lenne egy edzés levezetéséhez*”. Ehhez kapcsolódóan idéznék a szövegből, ami az ügyvezető igazgató saját élménye volt: „*Az elméleti oktatásunk kellőképpen magas szinten volt, de ha kikerültünk a gyakorlati életbe, az mindenkinek problémát jelentett, tehát mindenkinek a saját bőrén kell megtapasztalnia a pedagógia eszközök alkalmazásával, hogyan kell felépíteni egy órát.*” Erre fektetnek nagy hangsúlyt, hogy ezt az űrt betöltsék, és ezen javítsanak.

A diákok is sokkal jobban igénylik a gyakorlati oktatást, mert akkor tényleg olyan helyzetbe kerülnek, amit a későbbiekben fel tudnak használni. A régi kollégákat kéri fel, hogy az újaknak tanítsák meg az edző szakma fortélyait, ezzel is erősítik a hazai kötődést, és még anyagiilag is jól járnak.

Rávilágít olyan problémákra, amelyeket sokan felhoztak már előtte, nevezetesen azt, hogy túl sok a diplomás, és kevés a szakember. Ezen is változtatnának, hogy a hallgatók ne elégedjenek meg csak a diplomával, hanem menjenek tovább, képezzék magukat, amennyire csak tudják. Innen is idéznénk egy mondatot: „*Most azt mondjuk, szerezz diplomát, de ne elégedj meg ezzel, egy életfogytig tartó tanulás folyamatát kell magadévá tenni, mert másképp nem fogsz boldogulni.*”

Zárásként pedig a további sikeres együttműködésről beszélt az ügyvezető. Nagyban gondolkodnak az edzőképzés terén és ebben a főiskola partnerként segítséget nyújt: „*... nekünk eltöltött szándékunk a főiskolával együtt egy sport- és edzőképzésben partnereknek lenni.*”

4. számú szervezet bemutatása

Egyházi fenntartású, komplex oktatási-nevelési intézményt mutatunk be a következőkben. A bolognai rendszer bevezetéséről, annak működéséről nincs jó vélemény az iskola vezetője. Már a kezdetektől szerette volna ezt inkább kikerülni. De ez mára egyértelmű szerinte,

hogy mennyire nem jó rendszer. Rengeteg bizonytalanságot szül, ami fokozottan igaz a természettudományi szakokon hallgatókra.

„Egyes karok, egyes egyetemek nagyon magas szintű képzést biztosítanak, illetve meg is követelik a felkészültséget, addig egyes intézmények, egyes karok, csekély, vagy rosszul felkészült diákokat vesznek fel, és hát a képzéseikben sem föltétlenül jeleskednek.”

Kapcsolat a Nyíregyházi Főiskolával:

Minden évben ellátogatnak az iskola tanulói a főiskola C épületébe, ahol molekuláris biológiai kísérletek folynak.

Ezt a tanulók szeretnék rendszeresebbé tenni, amire sajnos nincs elég kapacitás, fogadóképesség a főiskola részéről. De ez nagyon jó az érdeklődés felkeltésére.

A pályaválasztási délutánokon rendszeres segítséget biztosít a főiskola tanulmányi osztálya, ami nagy segítség a továbbtanulóknak, hiszen a felvételi lapok kitöltésénél útmutató, amit mondanak. Illetve konkrétan osztályonkénti segítséget is nyújtanak.

A munkavállalókat tekintve jó tapasztalatai vannak a főiskolán végzett hallgatókkal az igazgatóknak. De ezt több síkon kell nézni. Hiszen megfelelő az a szűrőrendszer, amivel megosztják az ide jelentkezőket, dolgozni vágyókat. Így nagy valószínűséggel, ahogy az igazgató is fogalmazott: *„néhány gyöngyszemet halászott ki.”*

S ennek a kérdésnek a másik oldala az egyetemek és a főiskolák közötti színvonal közötti különbség:

„Már említettem, hogy az egyetemek szerencsésebb helyzetben vannak. Hisz általában a jobb képességű tanulók fognak oda jelentkezni. De persze nem érdemes általánosítani, hiszen lehetnek kivételek.”

A munkára való alkalmasság tekintetében teljesen elégedett az igazgató a főiskola régebbi hallgatóival. S ráadásul a „módszertani megalapozottságuk példának állítható az egyetemeken végzetek elé.

Az igazgató összességű értékelése a következő:

„Összességében elmondható, hogy a Nyíregyházi Főiskolának a módszertani képzése nagyon jó. Persze vannak hiányosságok, ami már a diákok kiválasztásánál is jelentkezik. Mivel az egyetemek már a legjobbakat elvitték a palettáról. S sajnos sokszor ezek a különbségek tovább nőnek, s nem egyenlítődnek az oktatás folyamán. De összességében a Nyíregyházi Főiskola nagyon jól szerepel, a hallgatói munkabírás szempontjából, vagy akár tanítási módszertanból is kiemelkednek.”

5. számú szervezet bemutatása

Ezen szervezet igazgatója szerint, a magyar felsőoktatásból hiányzik a gyakorlati képzés, a hallgatók nem jutnak hozzá ehhez a tudáshoz, sokkal inkább csak elméleti síkon *„megy az oktatás.”* Ezért könnyebb úgy tanulni célirányosan, ha már van egy munkatapasztalat és mellé szerezünk meg a kulturális tőkét.

„A multi cégek megpróbálják már saját képükre formálni a hallgatókat. Ezeknek a multinacionális vállalatoknak olyan emberi erőforrásra van szükségük, akikre a piacon ténylegesen szükség van. A megfelelő elméleti és gyakorlati tudás birtokában vannak. Németországban úgy néz ki a helyzet, hogy aki jogi egyetemet végez, annak van egy lépcső, fél évig bíróság, fél évig ügyészség, fél év ügyvédi iroda, tehát belelát tulajdonképpen a törvénykezésbe, az ítélkezésbe, az ügyési munkába és az ügyvédi munkába.

Én úgy gondolom, ha ezt így komplexen működtetjük, akkor nagyon értékes ismereteket, szemléleteket lehet szerezni, mert teljesen más az ügyvédi munka, teljesen más a bírói munka és

teljesen más az ügyészi. Erre az irányra vannak már koncepciók a magyar kamara részéről, de egyelőre ezek csak koncepciók.”

Az igazgató nagyon szívesen látná, ha a közigazgatás területén nyári hónapokban gyakorlati képzéseket kapnának a hallgatók és megszerezhetnék a kívánt tudást. Elmondása alapján ennek több előnye is lenne, és most őt idézzük: „Meglátják, amit elméletben tanulnak az, hogy néz ki gyakorlatban, másrésztől az önéletrajzukban is jól mutat, harmadrészt kapcsolatot teremtenek, negyedrészt eldöntik, hogy ez tényleg érdekli-e őket, vagy sem.”

A Nyíregyházi Főiskolával kapcsolatosan van olyan munkavállalójuk, aki a főiskolán végzett?

„Van igen. Direkt most körbepillantottam, készülve erre a beszélgetésre. Esetleg meg akarjuk őt hallgatni?” – derül ki a főigazgató válaszából, aki viccesen megjegyzi, hogy szívesen behívja erre a beszélgetésre. Valószínűleg jó véleményrel van róla és képzett szakembernek tartja. Erre nem kerül sor, mint az a riporter válaszából kiderül.

A Nyíregyházi Főiskolán diplomát szerzett hallgatók tudásával, teljesítményével maximálisan elégedett az igazgató. A kérdésre adott válaszában kiemelten idézem: „Nem tudok általánosítást, akik ott végeztek a Nyíregyházi Főiskolán, maximálisan jól dolgoznak magas színvonalon. Nyitni kell tudni, hogy a Nyugellátási Főosztály vezetője is a Nyíregyházi Főiskolán végzett, majd ezt követően jogi egyetemi diplomát szerzett, tehát tovább képezte magát.” Továbbá kiemelte, hogy nem azt nézik ki hol végzett, hanem kinek milyen a teljesítménye, tudása.

6. számú szervezet bemutatása

Az OTP a Nyíregyházi Főiskolával is szorosan együttműködött, már évtizedek óta, és ezt a jövőben is kívánja folytatni. Ennek a kapcsolatnak, a részletei egy együttműködési megállapodásban vannak rögzítve. Az OTP Bank Nyrt számára a Nyíregyházi Főiskola stratégiai partner, éppen ezért a Nyíregyházi Főiskola területén is találhatóunk OTP Bankfiókot, OTP Travel Utazási Irodát.

„Szakmai együttműködésünk folyamatos és széleskörű.” – mondta az igazgató. Az OTP, a képzésekkel kapcsolatos tanácsaival is segít, a Nyíregyházi Főiskolának.

„A képzésfejlesztés során, javasoljuk továbbra is a szakmai közgazdasági, banküzemi ismeretek oktatását, a számviteli elemzési ismeretek, ügyfél- kommunikációs képességek és értékesítési képességek oktatását.”

A jövőbeli együttműködést az OTP a szakmai gyakorlatos hallgatók fogadásával és a saját munkatársainak a Nyíregyházi Főiskolán való képzésében látja.

„Munkatársainkat szakma célirányosan eddig is és ezután is a Nyíregyházi Főiskola Gazdálkodási Karán kívánjuk közgazdászképzésben részesíteni.”

Az OTP rendszeresen részt vesz a főiskolai szakmai vitafórumokon és kulturális rendezvényeken is. Szerepet vállal az államvizsga bizottságok munkájába.

Összegzés, következtetések

Felgyorsult világunkban a kommunikáció egyre jelentősebb szerepet kap az élet minden területén. Kiemelt fontosságú a vezető szerepet ellátó emberek mindennapjaiban is. Hiánya súlyos problémák forrása lehet, kezdve a kisebb kellemetlenségektől, akár a kommunikáló hiteltelenségéig, vagy a megsejtyenüléséig (Veres – Nagy, 2010).

Ebben a tanulmányban 6 szervezet vezetője mondta el véleményét a felsőoktatás jelenlegi helyzetéről, a bolognai rendszer működéséről, a cégének a Nyíregyházi Főiskolával való kapcsolatáról, együttműködésüknek jellemző sajátosságairól.

Nehéz helyzetben volt az elemző, hiszen az első részben a cég bemutatásánál még egyértelműen értékelhető információ hangzott el, addig a humánerő-fejlesztés programját többnyire üzleti titoknak minősítették a vezetők, csakúgy, mint a piacon elfoglalt helyzetüket is, s amikor a főiskolával való kapcsolatról esett szó közhelyek és az udvarias, úgynevezett mindenki előtt „vállalható, hivatalos vélemények” hangzottak el.

Mindenek ellenére, nézzük meg a konkrétumokat az elemzést követően:

1. A bolognai rendszerről hiteles ismerete azoknak az igazgatóknak volt, akik iskolát már korábban is, e rendszer bevezetése előtt, vezettek. Az általános iskolai direktorok szívesen alkalmazzák a Nyíregyházi Főiskola volt hallgatóit, kiemelik a tantárgy-pedagógiai, módszertani tudásuk korszerűségét, de hiányolják a második tanári szakot. Emiatt nehezebb a végzeteket alkalmazni, mint a korábbi 4 éves, két szakos képzési rendszerben. (Nyilvánvaló, hogy a kötelező óraszám rendszere, a két szakos pedagógus-típus piacképesebbé teszi, tenné...)
2. A középiskolák igazgatói sem tartják szerencsésnek a bolognai rendszert, mert ugyan az elméleti felkészítés magas szintű, akár a Nyíregyházi Főiskolán is, de a gyakorlati tudásuk a hallgatóknak, különösen a halmozottan hátrányos tanulók vonatkozása esetén, hiányos.
A versenyszférában, a légi repülő szak vonatkozásában, a Tréner KFT vezetője szintén a gyakorlati órák számát kevesellte, szerinte túl sok „a töltelék, elméleti” tantárgy a bolognai rendszerben, a korábbihoz képest.
3. Mind a közép-, mind az általános iskolák igazgatói azt tapasztalják, hogy a tanárjelöltek, akik gyakorlóiskolában készültek a pályára, nem képesek asszertív módon kommunikálni, a magatartásproblémás, szociális készségeik vonatkozásában hátrányos helyzetben lévő tanulókkal. A direktorok szerint a gyakorlóiskola egy steril laboratórium, ahol a középosztály, és az értelmiség gyermekei tanulnak, s a körükben alkalmazott pedagógiai módszerek- elsősorban a motiváció, s a magatartási problémák kezelésében- nem alkalmasak például a roma származású diákok körében. Azt is állítják, hogy pedagógiai pályafutásuk alatt többször előfordult, hogy a frissen diplomát szerzett kolléga azért lett pályaelhagyó, mert nem volt képes kezelni a hátrányos helyzetű tanulók magatartásának megnyilvánulásait. Az ő javaslatuk az, hogy ne csak gyakorlóiskolában tanítsanak a tanárjelöltek, hanem „agresszív, magatartási problémás, vagy romaszármazású tanulók alkotta iskolai osztályokban teljesítsenek tanítási gyakorlatot!”
4. Az általános iskolai igazgatók viszont kiemelik a roma-és hátrányos helyzetű tanulókkal való sikeres tanítói, s andragógiai gyakorlatokat, amelyek nagy megelégedettséget jelentenek a tantestületben, s a szülők körében is. Az andragógus, s a tanító szakos hallgatók terepgyakorlatra eljutnak olyan iskolába, ahol hátrányos helyzetű gyermekekkel, illetve fiatalokkal, családokkal találkozhatnak, gyakorlataikat körükben töltik.
5. Szívesebben alkalmazzák az egyetemek, nappali tagozaton végzett hallgatóit a középiskolai igazgatók, mint a Nyíregyházi Főiskola hallgatóit, mert azt gondolják, hogy magasabb pontszámmal kerültek oda a hallgatók, s ez az előny nem csökken a képzés végére sem. S nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a középiskolában egyetemi végzettséggel rendelkezők oktathatnak.

6. A szervezetek (főleg, ahol alkalmazottak, s köztisztviselők a munkavállalók) vezetői a saját kollégáikat, a főiskolán lévő mesterszakokra szívesen küldik, az MA-s, MsC-s képzéseket hatékonyak, magas szintűnek tartják, közkedveltséggel bír a régióban. Ezt az álláspontot az is erősítheti, meglátásunk szerint, hogy a mesterképzésben oktatnak, vagy vizsgáztatnak, külsősként, a cégek vezetői is (OTP).
7. A közszféra szívesen alkalmazza a Nyíregyházi Főiskola hallgatóit, s tenné azt magasabb számban is, ha lenne hozzá elegendő forrása. Elfogadott, s szinte általánossá váló gyakorlat a rendőrségnél, tűzoltóságnál, földhivatalnál, polgármesteri hivatalnál, agrárkamara, bankok, biztosítók, megyei könyvtár, művelődési központ esetében és az adóhivatalnál stb. a belső mobilitás rendszerének működtetése. Dolgozóikat levelező, vagy esti tagozaton tanítatják tovább a főiskolán, mert ez a leggazdaságosabb megoldás, s ezen szervezetek vezetői nagyon gyakran a képzésekbe bevont óraadó tanárok is egyben. Az intézmények és a szervezetek között együttműködési megállapodások kötöttek, ami alapján egy mellérendelt, asszertív kommunikációs kapcsolat működik a képző hely és a szervezetek között.
8. A versenyszféra is szívesen alkalmazza a főiskolán végzetteket, különösen a PR-kommunikációs, HR-s munkakörökben, a közgazdászok, mérnökök, andragógusok, kommunikáció szakosok elhelyezkedési esélyei jók, még úgyis, ha más beosztásban ugyan, de a diplomához kötődő ismereteket felhasználva alkalmazzák őket.
9. Az egyéni vállalkozások létrejötte, gondolunk itt a kis-és közepes vállalkozásokra, sok esetben annak köszönhető, hogy a vállalkozás létrehozójának legyen főiskolai (BA, BsC) végzettsége. Például így működik többek között a repülős vállalkozás, művészeti, vendéglátással, turizmussal, agráriummal, állattenyésztéssel, vagy kultúrával összefüggő magángazdálkodás.
10. A gazdasági válság hatása miatt, akár versenyszférára, akár közszférára gondolunk, egyre kevesebb főállású alkalmazottat foglalkoztatnak a munkaadók. Éppen emiatt, nagyon fontos kiemelni, hogy a szervezetek vezetői felajánlották, szívesen *alkalmaznának önkénteseket, vagy ösztöndíjasokat, a Nyíregyházi Főiskola hallgatói közül*. Ezt azért tennének meg, hogy a pálya iránt motivált hallgatóinknak gyakorlati lehetőséget adjanak, illetve a saját maguk utánpótlását így oldanák meg.
11. Elmondhatjuk, tehát, hogy a Nyíregyházi Főiskola végzett hallgatói valódi értéket jelentenek mind a versenyszférában, mind a közszférában. Sőt, olyan területen is képeznek szakembereket a főiskola 5 karán, amelyek egyedülállóak az egész országban, gondoljunk az ügyviteli, művészeti, vagy légi repülős szakokra. A többi szakunkon végzett hallgatóink pedig a térségben, a régióban, ahhoz járulnak hozzá, hogy ne emelkedjék az amúgy is nagy problémát jelentő munkanélküliség, s az inaktívak száma.

Summary

The career tracking study started in 2010 at the College of Nyíregyháza. The test series built three bases.

1. Student Course and vision tests;
2. Course graduates up;
3. Employer Research.

This investigation is focusing the formulated proposals for training development, training needs, the changing structure of the profession; s view by the employer page.

Felhasznált irodalom

1. Horváth T. (2007): Pályakezdés előtt: Kapunyitási pánik a felsőoktatásban. In: Vajda, E. (szerk.) Felsőoktatásban tanuló fiatalok problémái, útkeresése, pályafejlődése a 21. század kezdetén Magyarországon. Budapest, FETA
2. Kiss J. (1995): Doktori értekezés, „Egy segítő foglalkozás első hazai képviselőinek pályaképe” Debrecen, KLTE
3. Kiss I. (2009): ELTE BTK, PHD tézisek
4. Nagy E. (2007): Doktori értekezés, „Egy segítő foglalkozás pályaképének vizsgálata, a kiégés szempontjából” Debrecen, DE BTK Neveléstudományi Doktori Iskola
5. Super D. E. (1984): Önmegvalósítás munkában és szabadidőben. In: Ritoókné – Gillemontné (szerk.): Pályalélektan szöveggyűjtemény, Nemzeti Tankönyvkiadó
6. Veres E. – Nagy E. (2010): Pályakövetéses vizsgálat a Nyíregyházi Főiskolai hallgatók körében. TÁMOP, kompetencia-kutatás

NYILAS ORSOLYA *

ALACSONY KÉPZETTSÉG ÉS TÁRSADALMI HÁTRÁNYOK – MUNKAERŐ-PIACI PROGRAMOK TAPASZTALATAI***Kulcsszavak:*** felnőttképzés, munkaerő-piaci programok**Bevezetés**

Globalizálódó világunkban a felnőttnevelés kitüntetett helyet kapott a szükségesség képzeletbeli létráján. A felgyorsuló gazdasági-társadalmi folyamatok és változások hívták életre a hozzájuk való sikeresebb alkalmazkodás egyik legfőbb segítőjeként. A korábbi, az életben való boldoguláshoz elegendő ismeretek túl, számos új ismeret elsajátítása is szükséges. Talán éppen a folyamatos változás hozománya, hogy kiszámíthatatlanabb és bizonytalanabbá vált a világ, amely mindegyikünkötől újabb és újabb alkalmazkodást követel.

A rendszerváltás okozta gazdasági változások súlyos munkanélküliséghez vezettek. A probléma azóta is tart, sőt súlyosbodott. Napjainkban, amikor az élethosszig tartó tanulást egy folyamatnak tekintjük, egyre fontosabbá és szükségesebbé válik a felnőttek képzése. Különösen azoké, akik elvesztették állásukat, alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, vagy még fiatal pályakezdként először indulnak el álláskereső útjukra, s rögtön a munkanélküliséggel kell szembenéznük. A probléma sajnos kortól, nemtől, iskolázottságtól függetlenül érinthet bárkit.

Felnőttoktatás Magyarországon

Az utóbbi években egyre többet olvashatunk a felnőttoktatás szükségességéről, annak eredményeiről, de a nehézségekről is. Hazánkban is a felnőttek tanulásának, oktatásának többféle változata alakult ki (formális, non-formális, informális) E formák a munkaerő-piaci, szakmai, tanfolyam-jellegű átképzéstől a szabadidő eltöltésére irányuló lehetőségig terjednek. Ezek jogi szabályozása országoként különböző, de majd minden országnak van valamiféle, a felnőttképzésre vonatkozó törvénye. Ma már hazánkban is elfogadott az Európai Bizottság „Fehér Könyv”-ének eszméje „az egész életen át tartó tanulásnak” a „második esély intézményei”-nek a szükségessége (*Hudomiet – Kézdi, 2008*).

A hagyományos oktatási rendszerből a végzettség megszerzése nélkül való kiküldetésnek több oka lehet, amely okok a legtöbb esetben halmozódnak. „Az oktatási rendszerből kihulló tanulók számára újabb esélyt jelent a közoktatási rendszer második csatornájaként is felfogható iskolarendszerű felnőttoktatás, mely a korrekció és az esélynövelés céljait is szolgálja, de a kilencvenes években funkciója volt a szerkezeti feszültségek levezetése és a munkanélküliség elleni védekezés, a parkoltatás is. A ránehezedő társadalmi elvárásoknak ez a szféra nehezen tud megfelelni, mivel az oktatás szinte mindig részidőben folyik, a tanulók nagy része munka mellett, másik része eltartottként vesz részt benne, s a tanárok többsége is részfoglalkozásúként oktat ezekben a képzési formákban.” (*Szívósné, 2001*).

A diákok továbbtanulását jelentősen meghatározza a család anyagi helyzete is. A Magyar Háztartás Panel vizsgálatok eredményei azt bebizonyították, hogy az oktatásra költött összeg egyenes arányban van a család jövedelmével (*Spéder, 2002*).

*Nyíregyházi Főiskola, GTK, Alkalmazott Kommunikáció Intézet, főiskolai tanársegéd; nyilaso@nyf.hu

A Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet (NSZFI) munkatársai egy 2006-ban készült közvélemény-kutatásának zárótanulmányában nagyszerűen összefoglalták a problémát:

- Csak a magas képzettség és szaktudás nyújthat arra biztosítékot, hogy minél többen megfelelhessenek annak az igénynek, hogy 1) tartósan jelen lehessenek a munkaerő-piacon, és emellett az sem válhat mellékessé, hogy 2) a személyiség gazdagítása (fejlesztése) nem nélkülözhető az egyének szempontjából ahhoz, hogy a tanuló társadalomba történő harmonikus beilleszkedésük a társadalmi kohézió fenntartása érdekében zavartalanul megtörténhessen.
- El kell érni, hogy az intézményi szinten megmutatkozó egyenlőtlenségek csökkenjenek, mert e nélkül megoldhatatlanná válik a tanulók esélykülönbségeiben megmutatkozó – sokszor drámai mélységű – szakadékok felszámolása. Magyarországon különösen igaz ez a roma származású személyek esetében. Ehhez elengedhetetlen, hogy az iskolafenntartók törekedjenek a lehető legoptimálisabb feltételek kialakítására és a források leghatékonyabb intézményi felhasználásának támogatására.
- Az iskolák egyik legfontosabb feladata a hátrányos helyzetű tanulók támogatása esélyeik javítása. Az idő előtti iskolaelhagyás – mint a legsúlyosabb iskolai kudarc – azért orvosolandó probléma, mert a tanulás világát elhagyó tanulók képtelenek lesznek megfelelni a munkaerő-piaci elvárásoknak, a családok és a társadalom elvárásainak, s végül a különféle eredetű szakadékok (digitális, műveltségi, szociális stb.) túloldalára kerülve végleg a társadalom perifériájára szorulnak.
- Az emberek rugalmatlan gondolkodása, féltelme az újtól, a bizonytalantól, az ismeretlentől, legyen az helyzet, intézmény, munkahely, lakóhely vagy bármilyen új embereket, új helyzeteket jelentő körülmény. Mindez fokozottan igaz a képzetlenekre, az iskolázatlanokra, a megfelelő kompetenciákkal nem rendelkezőkre.
- A szakképzettség, a szakmunkások megbecsülésének, a kétkézi szakmák presztízsének az utóbbi években tapasztalható zuhanása, illetve az iskolai rendszerben való képzésük drasztikus csökkenése. Egyes kutatások szerint a gyerekkori, oktatással kapcsolatos tapasztalatok erősen befolyásolják, hogyan viszonyul az egyén felnőttkorában az élethosszig tartó tanuláshoz. Így e rétegek jelentős részét korábbi, a tanulással kapcsolatos negatív tapasztalatai is elriasztják a felnőttkori tanulástól.
- A gazdasági szerkezet átalakulása, a szakmák és az elsajátításukhoz szükséges elméleti és gyakorlati tudás folytonos változása. Nem tudatosodott elég mélyen és elég széles körben, hogy a tudás ma sokkal gyorsabban avul el, mint ötven, húsz vagy akár tíz évvel ezelőtt. Azt sem mindig vallják be őszintén maguknak az emberek, hogy esetleg állásuk elvesztését is tudás-deficitjüknek köszönhetik. Még ha fel is ismerik az emberek a tanulás fontosságát, számtalan olyan valós, vagy olykor csak kifogásként használt akadályozó tényező merülhet fel, melyek gátolják a képzésben való részvételt.
- A leggyakrabban emlegetett akadályozó tényezők a családi körülmények (kisgyerek, beteg családtag, rossz egészségi állapot, idős kor, időhiány), illetve a lakóhelytől való távolága miatt a képzés nehéz elérhetősége. Különösen vidéken, az elzártabb településeken jellemző, hogy a tömegközlekedési eszközök ritkán járnak, ezért saját autó hiányában szinte megoldhatatlan feladatot jelent egy távolabbi településen biztosított képzésen való részvétel.
- Nincs elegendő információ a képzésekkel kapcsolatban, illetve ami van, az is sokszor nehezen hozzáférhető (részben az előző pontban említett megközelíthetőségi problémák miatt). Gondot jelent azonban az is, hogy különösen a képzetlenebb rétegek számára, az olvasás útján történő információszerzés nem jelent megoldást, mivel sokszor olvasási és értési, értelmezési problémákkal küzdenek (NSZFI, 2006).

Aktív munkaerő-piaci programok

Az aktív munkaerő-piaci programok célja kézenfekvő: a tartós munkanélkülieknek vagy a munkaerőpiacról hiányzó más társadalmi csoportoknak közvetlen segítséget kívánnak nyújtani a munka világába való tartós visszajutáshoz. Legfontosabb típusaik a különféle képzési-, foglalkoztatás-támogatási programok, a közcélú foglalkoztatás valamint az aktív segítség a munkakeresésben. Ezen kívül léteznek még olyan összetett programok is, amelyek ezek kombinációjából jönnek létre. Ezek többnyire a sikeres munkavégzéshez szükséges készségek fejlesztésén keresztül próbálják céljukat elérni, mondván a résztvevők készségei a programban való részvétellel megfelelő szintre hozhatók. Mindenesetre ambiciózusabbak a passzív munkaerő-piaci eszközöknél (pl. segélyrendszer).

Az aktív munkaerő-piaci programok gyors elterjedése az utóbbi húsz évben annak köszönhető, hogy kidolgozói és az abban résztvevők abban reménykedtek, hogy a korábban soha nem látott méretű munkanélküliséget ezek segítségével enyhíteni lehet. Am az azóta összegyűlt tapasztalatok nem igazolták a hozzájuk fűzött nagy reményeket. Meglepő – írja Hudomiet Péter és Kézdi Gábor – de a programok hatását nehéz megbízható módon mérni. A kérdés ugyanis az, hogy milyen eredményt értek el a résztvevők ahhoz képest, amit akkor értek volna el, ha nem vesznek részt a programban. Különösen a fiatalok esetében ritka a pozitív hatás. A férfiakat és a nőket összevetve pedig a nők esetében gyakoribb a pozitív hatás, mint a férfiaknál. Az viszont biztos, hogy a speciális problémára tervezett, összetett kezelést biztosító programok még ott is sikereket tudnak elérni, ahol az aktív munkaerő-piaci programok hagyományosan sikertelenek, mint például a tartósan munkanélküli fiatalok esetében. Arra is több példa létezik, hogy a kis létszámmal futó, sikeresnek elkönyvelt programok hogyan veszítenek hatékonyságukból, ha óriási programokká alakítják őket. Mindezek ellenére Európában sokkal inkább azok a nagyméretű nemzeti programok terjedtek el, melyek a programtípusok széles skáláját kínálják. Más példák arra világítanak rá, hogy a programok kötelező jellege – amikor a részvétel visszautasítása a segély megvonásával jár – önmagában is elősegítheti az elhelyezkedést (csak ne kelljen részt venni a programban) (Hudomiet – Kézdi, 2008).

Az elmúlt évtizedekben a fejlettebb piacgazdaságokban az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök fokozódó népszerűsége tettek szert – írja Kézdi Gábor (2004) – felismerve azt a tényt, miszerint a passzív anyagi ösztönzők kevesek a nagymértékű tartós munkanélküliség jelentős csökkentéséhez, hiszen a problémák háttérében a megfelelő készségek hiánya is jelen van. Ezért is reménykedtek abban a politikai döntéshozók, hogy az aktív munkaerő-piaci programok a készségek javításával növelik a foglalkoztatást, és így közvetlenül segíthetik az ország versenyképességét, és egyúttal csökkentik a segélyezési rendszerek terheltségét. Nem titkolt szándék volt az sem, hogy megfelelő célzottsággal más társadalompolitikai problémákat is egyidejűleg tudjanak megoldani (Kézdi, 2004).

Az aktív munkaerő-piaci eszközöket használó foglalkoztatáspolitikai célja a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű személyek munkavállalását nehezítő körülmények feltárása, az érintett személyek motiválása annak érdekében, hogy a rendelkezésre álló eszközöket igénybe véve, munkavégző-képességüket megőrizve, illetve javítva be-, illetve visszailleszkedjenek az elsődleges munkaerőpiacra (Csoba, 2010).

Gilbert (idézi Csoba) szerint az aktív munkaerő-piaci politika célrendszerét négy pontban össze lehet foglalni:

1. *az érintettek elhelyezkedési lehetőségeinek javítása* – ez részben a közfoglalkoztatások körének megteremtésével, részben a piaci szabályozók foglalkoztatás-ösztönző irányba való módosításával lehet megtenni és az önfoglalkoztatás feltételeinek támogatásával bővíthető;
2. *növelje az érintettek munkavállaló képességét* – támogató programok, tréningek, képzések, egyéb szolgáltatások finanszírozásával, de ide tartozik a gyermek-intézményrendszer létesítése, kibővített egészségügyi ellátás és az idősgondozás is;
3. *fejlessze a munkaösztönzést* – vagyis legyen a munkának ára. Adókedvezményekkel, családi támogatások bevezetésével, hogy az alacsony jövedelmű, de munkaviszonyban lévő családok számára is megérje dolgozni járni;
4. *járuljon hozzá a kívül maradók költségeinek növeléséhez* – minden aktív program lehetővé teszi, hogy szűkítse, szankcionálja azoknak a körét, akik nem akarnak részt venni a munkában vagy a munkára előkészítő tevékenységekben (képzés, tréning, munkatapasztalat-szerzés stb.) (Csoba, 2010).

Az aktív munkaerő-piaci politika eszköztára a fentiek értelmében olyan szolgáltatásoknak és ellátásoknak a köre, amely:

- támogatja az átmenetet a munkanélküliségből az elsődleges munkaerőpiacra (tranzitív jelleg),
- megakadályozza a munkanélküliség tartóssá válását, a többgenerációs munkanélküliség kialakulását (preventív jelleg),
- hozzájárul a munkanélküliek képességének, készségeinek fejlesztéséhez (a munkaerő-piaci pozíció javítása vagy szinten tartása),
- az egyéni aktivitás feltételezése a kliens részéről (kezdeményező jelleg),
- a feltételek biztosítása a továbblépéshez (a lehetőség hangsúlyozása a kötelezettséggel szemben),
- annyira nem attraktív, mint az elsődleges munkaerőpiac kínálta lehetőségek (a kevésbé választhatóság elve) (Csoba 2010).

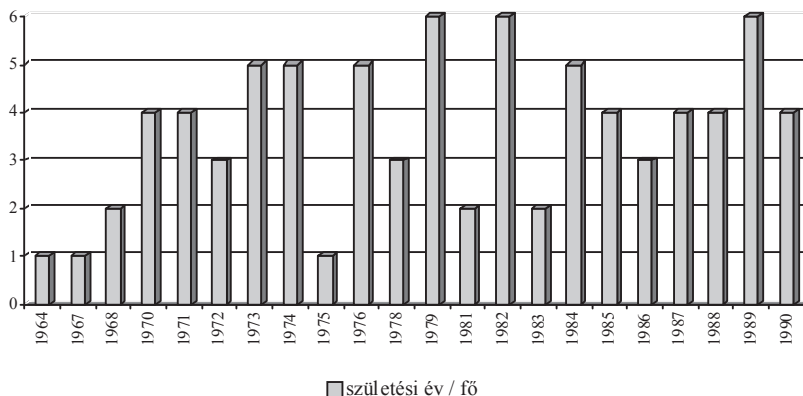
Az utóbbi időben került előtérbe, hogy a tartós munkanélküliség problémája egyszerre munkaerő-piaci és szociálpolitikai probléma is. Korábban a munkaerő-piaci intézményrendszer az országok többségében erre nem fordított kellő figyelmet. Eszközrendszere alapvetően azokra a munkavállalói rétegekre koncentrált, akik munkavállalói képességük birtokában azonnal munkába állíthatók voltak. Akik pedig munkaképességükben korlátozottak voltak, azokat a szociális ellátórendszerbe utalták (Frey, 2007). A szakértők egy része szerint már a kilencvenes évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy a munkaerő-piaci intézményrendszer nincs felkészülve a tartósan munka nélkül lévő, munkaképességükben akadályozott személyek munkaerő-piaci integrációjára (Frey, 2001). Ráczné 2007-ben végzett vizsgálatai is azt erősítik, hogy a munkaügyi szervezet Magyarországon nincs felkészülve a munkanélkülieknek nyújtandó speciális feladatok ellátásához. Ebből adódik a rendszer diszfunkcionális működése: formálisan ugyan ellátja a feladatot, leköti az erre felhasználható forrásokat, de hatékonyságát illetően messze elmarad a lehetségestől (Csoba, 2006; 2007; 2008).

A kutatás eredményei

Az Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ évente indít közmunkaprogramot (köztéri munkák, utacseprés, parkfenntartás, hóhányás stb.). A részvétel feltétele, hogy a jelentkezők egy Életszemlélet-formáló képzésen vegyenek részt, amelyet kifejezetten a halmozottan hát-

rányos réteg kívánalmainak megfelelően állítanak össze, 80 órában. A tanfolyam témakörei: alapvető higiénés szokások, mentálhigiénés ismeretek, környezettudatos életmód tréning, etikai ismeretek, elhelyezést segítő humán szolgáltatások, képességfejlesztő, önismereti és motívációs tréning, munkáltatói kapcsolattartás a gyakorlatban, kommunikációs ismeretek.

A 2012-es közmunkaprogramot 100 főre tervezték – 86 fő vett részt. 40 fő vett részt a kérdőív kitöltésében – ebből 32 férfi és 8 nő. Ez a 40 fő – 1 kivételével – hozzájárult, hogy újra megkeressük, egy utánkövetéses vizsgálat reményébe.

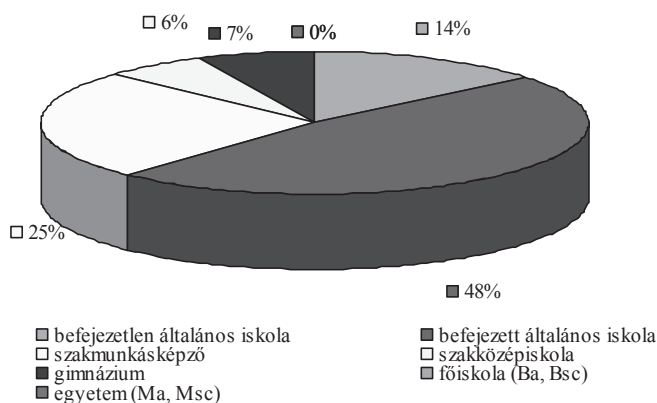

1. ábra

Korösszetétel szerinti részvétel

Forrás: saját adatok alapján.

Az adatok azt mutatják, hogy igen vegyes volt a képzéseken résztvevők korösszetétele. A legidősebb résztvevő 58 éves volt, míg a legfiatalabbak (4 fő) 21 évesen vettek részt a tanfolyamon. 26 személy az, aki a 35 és 45 év közötti korosztályba tartozik, 45 és 60 közötti korosztályba pedig 6 fő.

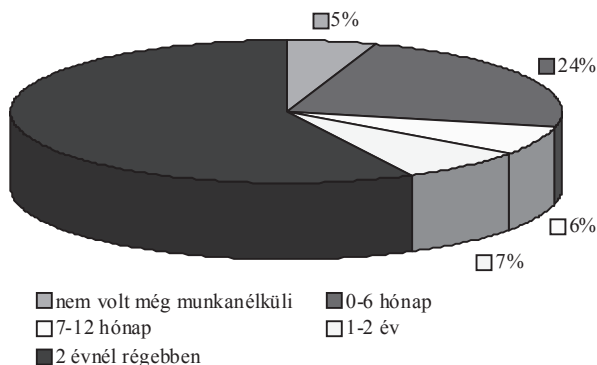

2. ábra

Legmagasabb befejezett iskolai végzettség

Forrás: saját adatok alapján.

A legtöbben (19 fő) csupán általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. 4 főnek még ez sincs – ők a 46-60 közötti korosztályba tartoznak. 9 fő szakmunkás végzettséggel rendelkezik (hegesztő, lakatos, betanított kőműves, könnyűgép-kezelő, útburkoló). 3 fő szakközépiskolát végzett (szakács, vendéglátós, fodrász), 4 fő gimnáziumi érettségivel rendelkezik – mindegyik esti tagozaton végzett – ebből egy fő jelenleg a Miskolci Egyetem jogi karának levelezős hallgatója, egy fő pedig a Nyíregyházi Főiskola gazdálkodás szakán levelezős hallgató.

3. ábra
Mióta munkanélküli?

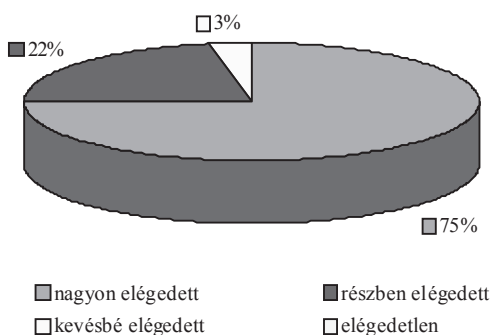
Forrás: saját adatok alapján.

Az adatokból jól látható, hogy ez a kiscsoport is alátámasztja az Észak-alföldi régió által ki-mutatott arányokat, miszerint a legtöbben már 2 évnél is régebben munkanélküliek. A meg-kérdezettek között csupán 5 fő nem volt még munkanélküli, ők közvetlenül az iskolapadból kerültek ki és még nem regisztráltatták magukat pályakezdő munkanélküliként.

Arra a kérdésünkre, hogy **hogyan került a tanfolyamra** négy alternatíva állt a válaszadók rendelkezésére:

- *Álláskeresőm során több munkahelyen is el tudtam volna helyezkedni, ha ezzel a képesítéssel rendelkezem* – **0 fő**
- *Régóta határozott elképzelésem, hogy szakmai ismereteimet ebben az irányban fej-lesztem, de nem tudom, hogy a befejezést követően el tudok-e helyezkedni* – **0 fő**
- *Nem volt elképzelésem, hogy mit tanuljak, a munkaügyi központ kirendeltségén ezt ajánlották* – **3 fő**
- *Nem igazán látom mire jó ez a tanfolyam, de még mindig jobb itt, mint tétlenül otthon ülni, ráadásul annyit fizetnek érte, mintha dolgoznék.* – **34 fő**

A válaszokból kiderült, hogy volt, akit a Kisebbségi Önkormányzat küldte a tanfolyamra (3 fő) így a jövőben ez a válaszlehetőség is bekerül a kérdőívbe. Sajnálattal tapasztaltuk, hogy a munkaügyi központ által csupán 3 fő élt a lehetőséggel, valamint azt, hogy a legtöbb részt-vevőnek (34 fő) fogalma sincs mire jó ez a tanfolyam, de mert része a közmunkaprogramnak és még fizetnek is érte – azaz beleszámít a foglalkoztatás idejébe – így vállalta. (A kérdés valóban kakukktojásnak számít, hiszen jelen esetben kötelező tanfolyami részvétlről van szó, a résztvevő nem magától választotta, de ha már a kérdőívünkben szerepelt, ezért megkér-deztük.)

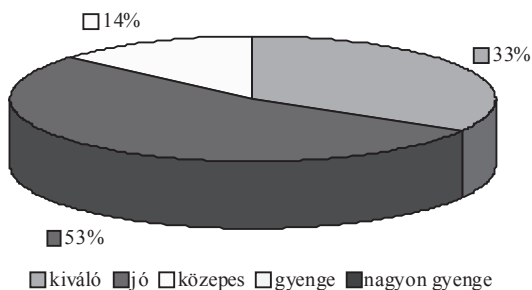

4. ábra

Hogyan ítéli meg a tanfolyam feltételeit, az elhelyezés körülményeit?

Forrás: saját adatok alapján.

A válaszadók többsége, azaz 28 fő úgy vélekedett, hogy tökéletesen megfelelő volt a helyszín, illetve a tárgyi feltétel, amit az intézmény biztosított, ami igen magas aránynak tekinthető. Aki csak részben volt elégedett (3 fő), a hűvös tantermet kifogásolta, és a többiek „rendetlenségét” a mosdók állapota miatt.

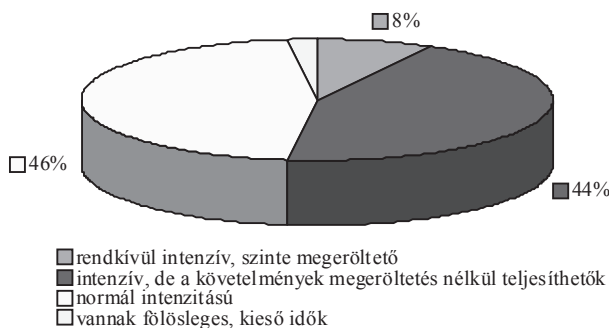

5. ábra

Milyennek tartja a tanfolyam szervezetségét?

Forrás: saját adatok alapján.

Aki közepesnek minősítette a szervezetséget, indokként a szoros munkabeosztást – azaz 8.00-16.00 óráig tervezett órarenddel indokolta. A többiek egyedül minimális előzetes tájékoztatást kifogásolták – miszerint már az első nap a reggeli tájékoztató után 16.00 óráig ott kellett maradniuk, és ők nem így készültek (pl. nem vittek ebédet magukkal stb.)

6. ábra

Megítélése szerint milyen a tanfolyam intenzitása, a foglalkozási idő kihasználása?

Forrás: saját adatok alapján.

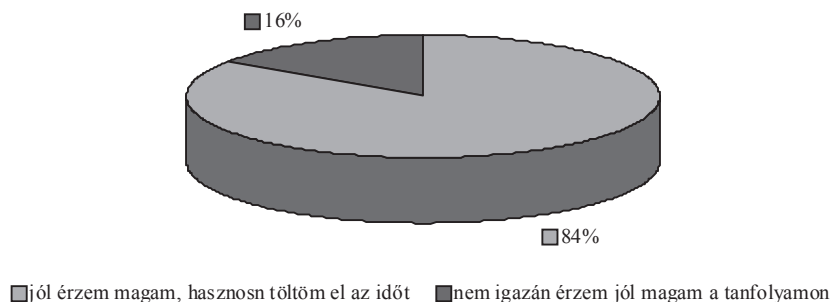
Volt, aki megerőltetőnek találta a képzést (2 fő), illetve aki soknak találta a 8 órát, szerintük napi 4 is elég lett volna. Csupán egy fő érezte úgy, hogy sokszor tartanak szünetet az oktatók – szerinte vannak kieső idők, amit hasznosabban is el tudna tölteni, amit a nagy csoportlétszám és a sok eltérő életkorral magyarázott – „én sokszor unom az órákat”. A résztvevők többi tagja szinte fele-fele arányban osztozott az intenzív és a normál intenzitású kategóriák szerint.

Kap-e rendszeres visszajelzést a foglalkozásokon előre haladása sikerességéről vagy ismeretei hiányosságairól?

Ennél a kérdésnél több választ is meg lehetett jelölni!

- *Igen, rendszeresen a foglalkozásvezetőtől az órákon, illetve gyakorlatokon. (33 fő)*
- *Igen, rendszeresen dolgozatok és számonkérések formájában. (0 fő)*
- *Igen, a részvizsgákon mutatott teljesítményem alapján. (35 fő)*
- *Az előrehaladásom eredményességéről, az esetleges hiányosságaimról rendszertelen, eseti visszajelzést kapok. (6 fő)*
- *Nem kapok visszajelzést, a hiányosságaim feltárásában magamra vagyok utalva. (0 fő)*

A foglalkozásokon azt tapasztaltuk, hogy inkább dicsérnek az oktatók, mintsem elmarasztalnának valakit a hiányosságai miatt, vélhetően nem akarják kedvüket szegni, a lendületüket megtörni a hallgatóknak. A legtöbb „negatív értékelés” inkább a fegyelmezés miatt keletkezett. A tanfolyam végén modulzáró vizsgát tettek a résztvevők, teszt formájában.

7. ábra

Összességében milyennek ítélte meg a tanfolyamot?*Forrás: saját adatok alapján.*

A b. válasz esetében kértük, hogy indokolja a választát:

- „Nem értem miről van szó...”
- „Nem szeretek „bezárva lenni”
- „Az ülés fárasztó”
- „Én már az iskolában is utáltam tanulni, pont vén fejjel jönne meg a kedvem???”

A kezdeti nehézségek leküzdése után, mint pl. koncentráció, motiváció hiány, frusztráció, zavar stb. a résztvevők többsége jól érezte magát, még talán valóban hasznosnak is találták a tanfolyamot. Csúpan 6 fő volt, aki őszintén bevallotta, neki kész büntetés volt ez a 80 óra. (hiányozni viszont nem lehetett, mert aki 10 óránál többet hiányzott, kizárták a programból).

A halmozottan hátrányos helyzetű felnőttek oktatása

A tanulási motiválatlanság, a halmozottan hátrányos helyzetűek egyik legerőteljesebb jellemzője. E nélkül gyakorlatilag nem következhet be a képzettség iránti igény folyamatos fenntartása. Természetesen befolyásolja a tanulási készséget is, tekintettel arra, hogy ezek a hallgatók komoly ismerethátránnyal rendelkeznek, így a motiváció és tanulási kényszer fenntartása rendkívül fontos tényező. Tekintettel arra, hogy a hátrányos illetve halmozottan hátrányos helyzetű csoportok alanyai szinte kivétel nélkül valamilyen mentális problémával is rendelkeznek, elengedhetetlen, hogy egyénre szabott, differenciált fejlesztésben részesüljenek (Halmos, 2005). Ezek a fejlesztések egyrészt a mentális problémák kezelésére, másrészt természetesen a tanulási, képzettségi és készség problémák leküzdésére vonatkozhatnak.

Gyakran – éppen a körülményekből adódóan – a halmozottan hátrányos helyzetű emberek még a tanulási motiváció megléte esetén is kommunikációs problémákkal küzdenek, mely természetesen negatívan hat vissza tanulási készségükre és eredményességükre is. A kommunikációs képesség ma már az alapkompenciák közé tartozik, mindkét felsorolt tényező miatt fejlesztése az ismeretszerzési folyamat alapvető feltétele. Halmos megállapítja, hogy a személyiség stabilizálásának elérése és megfelelő önkép kialakítása a tanulási folyamat alapvető feltétele, hiszen ez meghatározza, különösen egy hosszabb idejű képzés esetén, a képzés folyamán adódó konfliktusok kezelésének módját illetve a türekszősöböt (Halmos, 2005).

Sok esetben tapasztalható, hogy pl. a tartós munkanélküliek korábban szerzett szakképesítésükre vonatkozóan sem rendelkeznek megfelelő kompetenciákkal. Különösen igaz ez a szakképesítéssel nem rendelkezők képességeire. A hiányzó alapismeretek pótlása nélkül sikeres ismeretátadási folyamat nem képzelhető el. Az NSZFI 2005-ben végzett ez irányú kutatása azzal a tapasztalattal zárult, miszerint sok esetben alapvető matematikai, fizikai, kémiai stb. fogalmak, ismeretek hiányáról van szó, még azokban az esetekben is, ahol az alapiskolai végzettséget hivatalos papír igazol. Az alapismeretek ezekben az esetekben is hiányozhatnak, vagy régen elavultak (NSZFI, 2005).

Halmos (2005) felhívja a figyelmet arra is, hogy a hátrányos helyzetű célcsoport döntő többségénél lényeges feladat a megmaradt munkaköri képesség azonosítása, a munkakörre való alkalmasság, ismeretek képességek és készségek szerinti pontos felmérése. A megmaradt képességek azonosítása az első sikertényezőként értékelhető a hallgató számára. A munkaköri alkalmasság vizsgálata elkerülhetővé teszi a későbbi munkavállalás ellehetetlenülését, a leg-erősebb kudarcot. Ezt követheti a munkaköri képességek megnevezése, majd a pályaaorientáció szakasza. Ha eredményt akarunk elérni akkor csak ezek után következhet a szükséges szakmai és mentális képességek elsajátítása. A szakmai képességek a követelményrendszerekben és/vagy kidolgozott programokban meghatározottak, a mentális képességek elsajátítása a korábbiakban leírtak szerint individualizáltnak kell, hogy történjen. A képzést megelőző, a képzés ideje alatt szükséges szolgáltatások szerepe tehát rendkívül fontos. Hangsúlyozni kell továbbá a képzést követő szolgáltatások biztosításának fontosságát is, hiszen az álláskeresés, állásba helyezés és azt követő tanácsadási folyamat a tartós foglalkoztatást segítheti elő (Halmos, 2005).

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy a halmozottan hátrányos helyzetűek esetében az oktatási folyamat komplexebb, számos olyan kiegészítő elemet tartalmaz, amit egy átlagos képzés nem. Ezek nélkül nem lehet sikeres és a hatékonysági (elhelyezkedési) követelményeknek sem felelhet meg. Arról nem is beszélve, hogy a hátrányos helyzetűek képzésénél az általánosnál is fontosabb a nyílt, rugalmas elemeket alkalmazó egyéni, differenciált haladású képzési rendszerek alkalmazása. Ez már a képzés alatt is hozzájárulhat a szociális különbségek csökkentéséhez. Közismert tény, hogy az ország különböző régiói, megyei és kistérségei munkaerő-piaci helyzete között rendkívül éles különbségek vannak. Egyes térségekben, így főként a Közép-magyarországi régióban, komoly gazdasági fellendülés érzékelhető, alacsony munkanélküliséggel, sőt, egyes esetekben – bizonyos szakmáknál – már időnként munkaerő-hiány is tapasztalható. A depressziós térségekben – így az Észak-magyarországi, Észak-alföldi régióban – ezzel szemben a munkaerő kínálat jóval meghaladja a keresletet, így hosszú ideje nagy a munkanélküliség, sok a tartósan munkanélküli és magas a rehabilitációra szoruló emberek száma is.

A képzési kényszer okait a következőkben foglalható össze:

- a munkaerőpiacon egyidejűleg van jelen munkaerő túlkínálat (többségében képzetlen, hátrányos helyzetű) és a minőségi munkaerő iránti igény.
- a hátrányos helyzetűek száma nő, a társadalom és az oktatás a hátrányos helyzet következményei miatt polarizálódik.
- a modern társadalomban a népesség két csoportra osztható: a munkaviszonyban álló és kevés szabadidővel rendelkező, illetve a munkanélküli és sok szabadidővel rendelkező csoportjára. Mindkét csoport számára rendkívül fontos a képzés. A munkaviszonyban lévők csak tudásuk állandó fejlesztésével tarthatják meg munkahelyüket, a

munkanélküliek pedig csak tudásuk, képességeik fejlesztésével kaphatnak esélyt a munkavállalásra.

- a modern gazdaságok szervezetei nagymértékű átalakuláson mennek keresztül, a formákat és elsősorban a tudás- és ismeretanyag igény változásának felgyorsulását illetően. Ezek a munkavállalóktól folyamatos tudásfejlesztést követelnek meg.
- a gazdaság, a technológia és a szervezetek átalakulása más tartalmakat feltételez a klasszikus fizikai és szellemi munkára vonatkozó ismeretekből is. Az ún. fizikai munkák ma már számos olyan kulcskompetenciát igényelnek (informatika, kommunikáció, nyelv stb.) amelyek eddig elsősorban a szellemi tevékenységekre voltak jellemzőek. Az oktatás szerkezete és tartalma ugyanakkor nem követi megfelelően ezeket az igényeket.

A hátrányos helyzet következményeinek mérséklésére alkalmas eszközök között a képzés az egyik legfontosabb tényező, ahol a cél nemcsak az ismeretszerzés, hanem a társadalomba integrálódni képes munkavállalói attitűd elérése. Mindez természetesen csak akkor lehetséges, ha a hátrányos helyzetű rétegeket „elértük”, a képzéshez való hozzáférésüket biztosítottuk.

Summary

The achievable expectations, the experience of success or failure, how can the teacher pique the curiosity, the level of distress the compliment or the criticism of the teacher. These are all playing a very important part in the achievement of the student.

The lack of self-confidence go hand in hand with strong anger, low-level of achievement motivation and learning inability. Marking like this can be occurred by the underprivileged students on several occasions.

Felhasznált irodalom

1. Csoba J. (2007): A tradicionális foglalkoztatási programok, és a „komplex programok” a lokális munkaerőpiacon. In: Landau E. – Vince P. (szerk.): Foglalkoztatáspolitikai és nonprofit szervezetek. Tanulmányok a nonprofit szféra átalakuló szerepvállalásáról az EU csatlakozás után. KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány Külgazdaság Szerkesztősége, Budapest, 78-92. pp.
2. Csoba J. (2008): Az „Út a munkához” program első éveinek eredményei. *Esély*, 1., 4-25. pp.
3. Csoba J. (2010): A tisztességes munka. A teljes foglalkoztatás: a 21. század esélye vagy utópiája? Szociotéka, Budapest
4. Frey M. (2002): Az aktív munkaerő-piaci eszközök működésének értékelése 2001-2006 között és változásai 2007-ben. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 136-171. pp.
5. Közvélemény kutatások az életen át tartó tanulásról, kutatási zárótanulmány Budapest, 2006. https://www.nive.hu/konyvtar/content/edoc/files/17_kozvelemenykutatások.pdf
6. Halmos Cs. (2005): A felnőttképzésben résztvevők elhelyezkedése, különös tekintettel a hátrányos helyzetű rétegekre, régiókra. Kutatási zárótanulmány. <https://www.nive.hu/konyvtar/content/edoc/files/03halmos.pdf>
7. Hudomiet P. – Kézdi G. (2008): Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás III. évfolyam 1. sz. 3-37. pp.
8. Kézdi G. (2004): Az aktív foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálatának módszertani kérdései. Budapest (Munkagazdaságtani Füzetek 2.)
9. Kraiciné Szokoly M. – Tibori T. (2007): Felnőttképzési kísérlet a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásáért Felnőttképzés 4/1. 19-22. pp.
10. Spéder Zs. (2002): A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest, 98-126. pp.

NEM LEKTORÁLT TANULMÁNY

CSERHALMI IMRE*

ÉRTÉKVÁLASZTÁS ÉS/VAGY ÉRVÉNYESÜLÉS, AVAGY ÚT A DIPLOMA UTÁN

Elöljáróban

A fenti címmel tartottam előadást a Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara Innováció-gyakorlat-felsőoktatás című tudományos konferenciájának plenáris ülésén, 2012. november 15-én. Kvancz József dékán úr arra kért, hogy az úgynevezett „élő beszéd-ként” előadott szövegemet írjam le és adjuk közre. A „verba volant, scripta manent” jellegű felkérés megtisztelő, de teljesítésének sikerét illetően vannak kétségeim. Vajon írásban mennyire lehet visszaadni mindazoknak a non verbális eszközöknek, ezeken belül különösen a metakommunikatív gesztusoknak a súlyát és hatását, amelyek pedig elmaradhatatlanul fontos, egyes pillanatokban mással nem is pótolható eszközei a szóbeli prezentációnak? Vajon a szó szerinti „átmásolás”, ha néhány nappal később még jól emlékeznek is, nem tűnik-e írásban pongyolaságnak, és viszont: nem tűnik-e az olvasó számára kevésbé értelmezhetőnek valami, amit a „face to face” szituáció eleve evidenssé tett?

Ezekkel az aggályokkal, de a szakmai kihívás keltette izgalommal igyekszem végezni ezt a feladatot, amely plusz lehetőségeket is nyújt a számomra. Általános tapasztalat, hogy: bármennyire precíz is volt a felkészülés, előadás közben valahogyan mindig gyorsabban múlik az idő a tervezettnél. Most is így történt, ezért aztán menetközben kihagytam egy-két „passzust”. Közülük az erre érdemesnek tetszőket most beilleszthetem – természetesen zárójellek között – ebbe az írásos változatba. Másként is szeretnék (vissza)élni ezzel a szokatlan helyzettel. Előadáshoz az ember nem szokott irodalomjegyzéket illeszteni. Most viszont alkalmam nyílik leírni, hogy mit válaszoltam annak a hallgatónak, aki az előadást megelőző műhelymunkáról kérdezett. Elmondtam, hogy a felkészülés időszakában médiafogyasztásom a szokásosnál is intenzívebben orientálódott előadásom tárgyára, böngészgettem a felsőoktatásról szóló, korábbi kiadványokat, továbbá (újra)olvastattam Ancsel Éva, Bibó István, Heller Ágnes, Horányi Özséb, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, Kosztolányi Dezső, Umberto Eco és Weöres Sándor egy-némely írását.

Nos, íme!

Tisztelt tanácskozás, kedves kolleginák és kollégák, kedves fiatalok!

Előadásom címének második fele, tehát az „*út a diploma után*” nem képezi az előadás tárgyát, csupán azt a nézőpontot van hivatva jelezni, amely felől tárgyamra tekintek. Hogy a kordivatról le ne maradjak, angol szavakkal is hangsúlyozom, hogy **most nem az input felől tekintek az output felé, hanem fordítva**. Természetesen ez nem az utóbbi bagatellizálását jelenti, hiszen az output – hogy az oktatáskutatók kedvelt, de nem szépségdíjas kifejezésével éljek – a legfőbb oktatáshatékonysági mutatók egyike, kissé patetikusán szólva munkánk lényege és értelme.

Elöljáróban hangsúlyozni szeretném, hogy a campuson belülré kívánok koncentrálni. Nem azért, mintha nem lenne a maga – semleges hangulatú, gyűjtőfogalommal szólva – változásai-val nagyon is meghatározó a campuson kívüli világ, mintha **nem lenne nagyon is szoros összefüggés a belül és a kívül között**, hanem azért, hogy nagy ívben elkerülhessem a hárítás, a felelősség-áttolás, a bűnbakképzés ismert reflexeit, amelyek tudós emberek szerint a génje-

* Nyíregyházi Főiskola, GTK, Alkalmazott Kommunikáció Intézet, címzetes főiskolai tanár, cserhalmi@gmail.com

inkbe vannak égetve, és amelyek mindannyiunk tapasztalata szerint a felelős gondolkodás gátjai.

(Törekvésem érzékeltetésére hozakodom elő egy példával. A napokban hallottam egy beszélgetést a közszolgálati rádióban arról, hogy a két tannyelvű középiskolákban valamelyest csökkenteni lehetne-kellene az idegennyelv-oktatást. Egy betelefonáló azt mondta, azért se szabad nagyon erőltetni ezeket az ismereteket, mert ilyen tudással a fiatalok könnyebben kivándorolnának. Noha közismert **a magyar társadalom bezárkózásra való hajlama**, azért szinte jeges fuvallatként ért ez a vélemény. A múlt héten egy debreceni oktatási intézményben volt munkám, és ott a második idegen nyelv tanulásáról olyan hangnemben beszéltek, amilyen talán csak a viviszekció minősített esetéről szólva lenne indokolt: **és nem a diákok, hanem a felnőttek!** És az is látható, hogy az ifjabb és még ifjabb nemzedékek gyakran halasztathatatlannabb, praktikusabb teendőnek vélik a gépjárművezetői jogosítvány, mint az idegennyelvvizsga megszerzését. Tudjuk, hogy hazánk az európai nemzetek sorának végén kullog a lakosság idegennyelvtudásának arányával. Adott tehát a körülmények sokasága, az aktuális társadalmi közvélekedés, vagyis a campuson kívüli világ állapota, mégis úgy vélem, hogy kár bárkire és bárhová mutogatni, mert ez a helyzet a magyar értelmiség szégyene. Nem kétéves, nem húszéves szégyene, de szégyene. Az a kategória tehát, amire lehet magyarázat ezer, csak éppen mentség nincs.)

Az értékválasztásról szólni – e helyre és alkalomra tekintettel – úgy láttam érdemesnek, hogy az értékek hatalmas tartományából kiválasztottam egyet, a tudást, érzékelvén, persze, hogy amint az értékfogalom, úgy a tudás szerkezete is szüntelenül változik a társadalom aktuális állapota, igényei és céljai szerint. Például a lexikális ismeretek számának, illetve jelentőségének csökkenése régóta tartó és sokszor konstataált folyamat. Szeretném megragadni az alkalmat, hogy ide vonatkozó rögeszméimet „reklámozzam”. Azt gondolom, hogy a tudás szerkezetváltozásain belül növelni kellene a nem tudásra vonatkozó ismereteket. Elsőéves bölcsészkoromban, az ELTÉ-n, Tolnai Gábor irodalomtörténész az első óráját e szavakkal kezdte: „**Kedves lányok és fiúk!** Önök négy éven át fognak ide járni. Ha négy év után tudni fogják, hogy mit nem tudnak, és azt is, hogy amit nem tudnak, hol keressék, eredményes négy évet tudhatnak maguk mögött”. Az akkor meghökkentő szavak igazságát az idő múlásával tökéletesen igazolva láthattam. Fiataljaink táncos lábbal vagy botladozva, de veszélyérzet nélkül lépdelnek nem tudásuk mélységes szakadékaik fölé. **Márpedig a tudás lényeges eleme a nem tudás ismerete.**

(Erről szólva ki sem kerülhetek egy ma már tudománytörténeti legendának minősíthető történetet. Lukács György filozófiai szemináriumába bekerülni ritka elismerésnek vagy szerencsének számított az egyetemen. Az akkor még egyetemista Popper Péternek sikerült. A szeminárium hetenként egyszer néhány órás beszélgetésből állt. Egy alkalommal kiderült, hogy Popper nem tud valamit, ami szóba került. Nem kapott érte elmarasztalást, hiszen a beszélgetésnek nem volt vizsgajellege. A következő héten Lukács az óra erején megkérdezte Poppert, tudja-e már, amit a múlt héten még nem. Popper csak ingatta a fejét. Mire Lukács: „Maga egy hétig elviselte, hogy valamit nem tud, noha tudta, hogy nem tudja? Maga nem szellemi ember!” És Poppert végleg kidobta a szemináriumáról. Ezt természetesen Popper Pétertől, a nemrég elhunyt kiváló pszichológustól tudom, aki életre szóló tanításnak minősítette az esetet.)

A tudás értékelemeként a gyakorlatiasságot is hangsúlyozom, mert ugyan köztudott, hogy a főiskolán ez az oktatás **sine qua non**-ja, nézetem szerint ennek egyik dimenziója érdemtelenül háttérbe szorul. Kedvenc példám szerint megtaníthatjuk a hallgatót arra a fölültébb praktikus

ismeretre, hogy miként viselkedjék az állásinterjún, hogyan öltözzék, milyen legyen a testtartása, pontos ismeretei lehetnek a non verbális kommunikáció működéséről, sőt akár a kiskáték részletességéig megtaníthatjuk neki a várható dialógusokat, azt, hogy melyik kérdésre mit kell válaszolnia, mégis gyakran előfordul, hogy ez a sok praktikus ismeret nem elegendő a sikerhez. Mi hiányzik a tudásukból? Az, amit a szépségipar divatlibuskái is olyan áhítattal ejtenek ki frissen plasztikázott ajkaikkal, mintha ezzel máris filozófiai magasságokba emelkednének: **a kisugárzás**. A gyakorlatiasan megtanult technika mögül hiányzik a személyiség. Pontosabban **az az erő, amely hitelessé teszi a teljesítményt**. Ez az erő csak egészséges önreflexióból és valós önértékelésre épülhet. Tudjuk, hogy az önismeret egész életre szóló program, de lehet ezt ösztönözni, lehet tanítani, lehet és kell is gyakoroltatni, mert – véleményem szerint – éppen a gyakorlatias tudás értéktartományában, éppen a gyakorlatiasság elemeként kellene ki-tüntetett helyet kapnia.

Amikor a fiatalok értékválasztásának gondjairól töprengünk, tekintettel kell lennünk generációs nehézségeikre. A 18 és 22 év közötti fiatalok, tehát éppen azok, akik úgymond a kezünk-re vannak adva, az irodalom szerint a tapasztalatlanság korát élik. Főként **a szívükkel és az ösztöneikkel gondolkodnak**, mert kevés a tapasztalatuk. A releváns tapasztalatuk, teszem hozzá, azokat a tapasztalatokat nevezem relevánsnak, amelyek megélése, „beszerzése” folyamatában valamilyen konfliktust, kockázatot kell megélniük, érzelmit vagy egzisztenciálisat, vagy bármilyet. Nehezíti ebben a korban az értékválasztást és egyben jellemzi is, hogy túlvannak ugyan a **kamaszkor biológiaiilag determinált lázadásán**, most a lázadás egy másik, felnőttebb formáját élik meg: több ismeretük van már a világról, ezért az általuk örökölt valóságba való integrálódást csak a változtatás heves igényével tudják elképzelni. Vagy el-szökhethetnek előle, ami napjainkban megdőbbentően aktuális, de ami nem tartozik mostani témámhoz, hál’istennek. Ebben az életkorban **tele vannak prekoncepcióval, önfeledten prejudikálnak, értékeket abszolútizálnak** vagy éppen **relativizálnak**, de ne felejtjük el, hogy ezt egy értékbizonytalan világban teszik, sok-sok minta nyomán. És még nem tudhatják, például, hogy a mégoly zseniális diagnózis sem involvál automatikusan zseniális terápiát!

Vannak az értékelismerésben egyéb nehézségeik is. Tizenennyolc éves korukra sokan elveszítik a közoktatás áldozataiként (!) azt a természetes tudásszomjat is, amellyel megszülettek. **Olyan világban élnek, amely azt mondja nekik, hogy ma még hármat kell kattintanod, holnap már csak kettőt, később egyet se, mert elég, ha érintesz, aztán már az se kell, elég ha a hangodat hallatod**. A technikai-technológiai-logisztikai fejlődés szédítő tempójának világában kialakul valamiféle kényelemezzmény, ez beépül a gondolkodásukba és értékrendjükbe, és felerősíti azt a hajlamot, amelynek nyomán sokkal több energiát mozgósítanak valamely nem cselekvés indoklására, mint amennyire a cselekvéshez szükség lenne. Ami gyorsan, röviden adja magát, annak az értéke nő, tervezni is csak rövid távra érdemes – sugalmazza a világ –, például ciklusokra, legyenek azok közéletiek vagy biológiaiak, mindenesetre azok, amelyek túlsó dátuma még bemérhető. (Nem könnyű az ő életkorukban belátni, hogy ellentétben az atlétikával, értékes rövid távú sikert is csak az érhet el, aki hosszú távra treníroz.) Sajnos olyasfajta avított orientációknak is ki vannak téve, hogy elegendő egyetlen kultúrába beágyazódniuk, más kultúrák megismerése, vagy azok nyelvének értése elkerülhető. És persze kényelmes.

Különösen veszélyesnek érzem a **tájékozottság és műveltség összekeverését**, a köztük lévő, nyilvánvaló különbségek megítélése körüli bizonytalanságot. Nézetem szerint a tájékozottság beéri **fragmentális tudással**, a **műveltség viszont az ismeretek kohéziójára törekszik**, azon nyugszik. **A tájékozottság a kapcsolati tőkét preferálja, a műveltség a kulturális tőkét**. **A tájékozottság mobilitás érzést ad**, hiszen a **divatos trendek** gyorsan változnak, a **művelt-**

ségen nyugvó értékrend stabilabb, ezért talán statikusabbnak is tűnik. A tájékozottság az információ-centrikus világban jelenségszintű ismereteket ad, amelyekben az esztelenségek is a törvényszerűség látszatát kelthetik, a műveltség az ok-okozati rendszerek igényét adja, absztraháló készséget, fogalomértést és -alkotást feltételez. És túl mindezekben, joggal feltehető az a szónoki vagy talán nem is szónoki kérdés, amelyet így olvastam valahol: hol van az az erkölcsi csomópont, amely körül a leginkább tematizálhatók a velük szemben támasztott igények?

Non scolae, sed vitae discimus. Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. Ezt a mondatot az is ismeri, aki sohasem tanult latint. Gimnáziumi latin tanárom minden tanév első latin óráján felírta a táblára, de látható volt annak idején ballagási meghívókon is. Amikor aztán a latin nyelv kiszorult az oktatásból, kiszorultak az ókori eredetű idézetek is. Jöttek nagyon helyesen a magyarok: Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, aztán Arany, Petőfi, József Attila, Radnóti Miklós, Váci Mihály, aztán Bibó István, Márai Sándor, jelenleg azt hiszem Wass Albertnél tartunk. Csak lábjegyzetként jegyzem meg, hogy egy tehetséges, olvasni nem csak a szó technikai értelmében tudó hallgatónak ki lehetne adni szakdolgozati témául: hogyan alakult a – mondjuk így – oktatásügyi szlogenek divatja az idők folyamán. Talán érdekes következtetésekre jutna.

A miniszeri biztos úr a napokban azt nyilatkozta, hogy „munkaalapú előrejutásra” van szükség. Túl azon, hogy ez a jelző manapság a politikai közbeszéd epitheton ornans-ává vált, túl azon, hogy szinte hallom a fiatalok kérdését: „jó, jó de hol az a munka?!”, pontosabbnak és fontosabbnak tartanám, ha érték- és ezen belül tudásalapú előrejutás kívánatos útjáról beszél-nénk. Nem azért, hogy a jelenlévő hallgatóknál bevágódjak, de hangsúlyozom, hogy könnyű ezt mondani, és nem könnyű választani. Hiszen a fiatalok látják, hogy remekül lehet érvényesülni – megpróbálom nagyon finoman fogalmazni – a megbízhatóan kritikátlan együttműködési készséggel, vagy azzal a passzívizmussal, amely konkrét tettek helyett szimbólumokkal foglalatoskodik, vagy az irigységgel! Az irigység valamely adott közösségen belül többnyire a kisebb képességűek tulajdonsága, valamely frusztráció levezetésének kiváló technikája, de nem tagadható, hogy nagy hajtóerő, amellyel lehet érvényesülni. És bizony a fiatalok választ-hatnak például a tehetség és szorgalom attitűdje, vagy a protekció és gátlástalan nyomulás attitűdje között, is: mindkettővel arathatók sikerek.

Az érvényesülési vágy megítélése sem egyértelmű. Böjte Csaba, a széles körben ismert és méltán népszerű ferences rendi szerzetes egy alkalommal azt mondta, hogy – idézem – „az érvényesülés szónak verejtékszága van, fontosabb a lelki-szellemi tisztesség.” Én nem húznék ilyen erős cezúrát e két kategória közé, már csak azért sem, mert tudvalévő, hogy a gazdagság valóban nem tesz tisztességesebbé, de a szegénység sem okvetlenül... Inkább tudom a költő, Weöres Sándor véleményét osztani, aki egy helyen ugyan azt írja, hogy az érvényesülési vágy viselkedése a bőrbajéhoz hasonlítható, de tőle származik az a ma már ugyancsak szlogenné vált mondat, hogy „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” Vagyis az értékválasztáson nyugvó érvényesülés „belülről nyújtózik felfelé”. És ez a biztonságosabb is, mert – Weöres metaforájánál maradva – ha külső létrát használunk, az a veszély fenyeget, hogy rossz helyre támasztjuk.

Az értékválasztás és érvényesülés harmóniáját fenyegető, még egy nagy veszélyt okvetlenül meg kell említenem. Ez az ökonomizmus expanziója. A napokban az VOSZ elnöke kinyilatkoztatta, hogy a kulturanropológusnak mit is kell tudnia, továbbá kijelentette, hogy a magyar egyetemek selejtet termelnek. Így, en bloc, a magyar egyetemek. Lehet, hogy a szavak újak és meglepőek, de a gesztus nagyon régi. Jól tudjuk, hogy valamely probléma megítélésében

semmi sem ad harsányabb magabiztosságot, mint a megítéléshez szükséges kompetencia totális hiánya. De az említett expanzió veszélye elsősorban nem is csak nyilatkozatokon mérhető. Öt évvel ezelőtt, Miskolcon tartottak konferenciát ezzel a címmel: Tanulás, tudás, érvényesülés. Nem voltam ott, de anyagaikat böngészve már ott is feltűnt az úgynevezett munkáltatói igények valamiféle misztifikálása. Ebben a körben nem szorul bizonyításra, hogy a felsőoktatás legfőbb célja és kötelessége, hogy a fiatalokat hosszú távú boldoguláshoz szükséges műveléssel lássa el, tehát nagyon is figyelemmel van a diploma utáni újtukra. De a felsőoktatás nem dolgozókat, munkavállalókat előállító üzem vagy gyártósor. A felsőoktatás – mint a tudomány része – értéket állít elő, őriz, ad át, akumulál, de a gazdaság pillanatnyi igényeihez, sőt érdekeihez igazodni – ez nem lehet a legfőbb szempontja. **A tudás alkalmazhatósága nem mérhető kizárólag az éppen aktuális munkaerőpiaci forgalommal és trendekkel.** (Persze, mindig akadhat ilyen nyomás. Mostanában például döbbenet olvasom a felvetést, hogy a digitális ismereteket csökkenteni kellene az oktatás valamelyik szintjén. Olyan korban, amelyben a nyugati országok családi gazdaságaiban jószerivel már disznót se lehet hizlalni számítógép nélkül!) A XX. század éppen elég tapasztalata figyelmeztethet, hogyha gazdasági vagy politikai erőközpontok dominanciához jutnak a tudomány és ezen belül az oktatás szakmai kérdéseiben, az mekkora károkat okozhat. Igaz, most XXI. századot írunk, de az időmeghatározások labilitására utal Umberto Eco egyik szellemes megjegyzése. Azt írta, hogyha az időszámítást Krisztusnak nem a születésétől, hanem a halálától számítanánk, akkor még jócskán benne volnánk a XX. században.

Igazodva e tanácskozás címéhez, az innovációról szólva azt hangsúlyoznám, hogy a felsőoktatás ebben csak saját magára számíthat. Tudományos stílusban: endogén energiáira, patetikus stílusban: hivatástudatára. **Életem utóbbi 15 esztendeje szerencséjének tartom, hogy nem csak tanúja, hanem részese is lehettem a Nyíregyházi Főiskola mindenirányú, dinamikus fejlődésének.** De voltak olyan szorongó pillanataim is, és nem csak nekem, amelyekben aggasztott a tömegtermelés – elnézést, hogy ezt a szót emberekre alkalmazom. Ez a veszély most nem fenyeget. És mi másra kellene koncentrálnia az innovációnak, ha nem az új helyzet megoldására. Most mindenhol jóval kevesebb a hallgató, és ez nagy lehetőségeket is jelent. Most igazán intenzívebb, személyre szólóbb, közvetlenebb lehet a munka. Most a neveléscélú, oktatástartalmú együttlétekben jelentősen csökkenhet a frontális szituációk aránya, nőhet a konzultatívoké. Az innovációnak oda kellene hatnia, hogy ne a katalógusveszély vigye előadásainkra a hallgatókat, hanem a tudásátadás szenvedélyétől fűtött oktató vonzó személyisége, az általa megteremtett szellemi izgalom, hogy – ha olykor véres veritékkel is, de – olykor még a hallgatóság motiválatlanságának kemény falán is megtalálja azt a kis rést, amelyen át be tudja préselni, legalább sejtetni tudja a tudás közelség örömét. Hogy kisebb legyen a rájuk zúdított deklarációhalmaz, tágasabb legyen az a tér, amely a hallgatók töprengésének ad helyet. Hogy ne érezze magnókészüléknek magát, amelyre rámondanak valamit, amit aztán adott pillanatban, mint valami szalagról vissza kell játszania. Hogy a cél szentesíti az eszközt cinizmusa helyett az eszköz minősíti a célt morális megfontolásával megbarátkozzék. Hogy olyan légkörben dolgozzék, amelyben a bukás nem költséges kellemetlenség, hanem súlyos presztízsveszteség, kettesre gyúrni nem jópofaság, hanem szegény. Nincs, nem is lehetséges olyan külső erő vagy szándék, amely a légkörteremtésben megakadályozhatna bennünket.

Csakhogy még „flancosabb” legyen az előadásom, Arisztotelészről is idézek egy idevalót. Azt mondta, máig ható érvénnyel, hogy **minden ember élete lehetőség, de ezt célként kell értelmeznie**, és az az ember, aki nem teljesíti a lehetőségeit – mondta – **meghal, mielőtt élt volna.** Ha az ókor ormairól a jelenkor lapályaira ereszkedünk, akár úgy is fogalmazhatunk, hogy minden ember a saját életének vállalkozója, és igenis van kockázat, van konkurencia, és nélkülözhetetlen a reális önismeret, a stratégiai gondolkodás, a felelősségvállalás. A szóban

forgó korosztálynak már lehet és még nem késő erről beszélni. Ami pedig a módszerre vonatkozó innovációt illeti. Elnézést az irodalomcentrikusságért. Még utoljára Kosztolányitól szeretnék idézni valamit. Osvát Ernőt, a legendás szerkesztőt jellemezve írta, hogy jót vagy rosszat állítani valamiről, persze, ezer módon lehet, de megtalálni az adott produkcióra, alkotóra, időpontra az ezer közül az egyetlen pontosat, az művészet, ráadásul – és ezt szó szerint idézem – „a vox humana melegével”.

Kívánom mindenkinek és a kezükre-lelkükre bízott ifjúságnak, hogy az értékválasztás és az érvényesülés közötti kötőszó mind kevésbé a vagy, mindinkább az és legyen valamint azt, hogy a töprengéseimet meghallgatták – köszönöm!!!